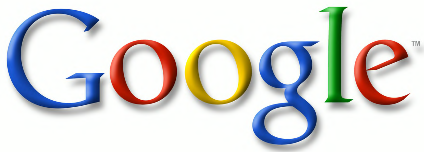

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

22ste Jaargang.

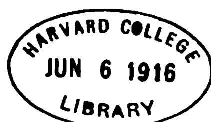
AFL. 1—6.

EERSTE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

DR. W. R. VAN HOËVELL.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN EN ZOON.
1860.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Eerste Aflevering.

Tweede Aflevering.

Derde Aflevering.

Vierde Aflevering.

Vijfde Aflevering.

Zesde Aflevering.

Produkten van Java.

(DJATI, BAMBOE, ALANG-ALANG, NIPA.)

De toenemende schaarste van het „*djati-timmerhout*" en de daardoor veroorzaakte hooge prijzen bewegen mij, om ook de kultuur van dezen kostbaren boom te beschrijven. Deze houtsoort is tot eene, nooit gehoorde, duurte geklommen. Dat is de oorzaak, dat men tegenwoordig planten van zoogenaamd wild hout uit Singapoera, Rio, Malakka en Pontianak, als handelsartikel, op Java ziet invoeren; terwijl voor min belangrijke gebouwen gebruik wordt gemaakt van andere wilde houtsoorten, onder anderen van waroe, woenjoe, soeren, enz. Zelfs versmaadt men geen groene en dunne planken van oude pakkisten, die gediend hebben tot het pakken van lijnwaden en andere manufakturen, uit Europa aangebragt, en die nog veel minder bestand zijn tegen ons keerkringsklimaat met zijn zon en regen, dan voornoemde wilde houtsoorten.

Sedert het bestuur van den maarschalk Gouverneur-Generaal DAENDELS in 1809—1810, heeft, zoover mij bekend is, geen belangrijke aanplant van djati-bosschen plaats gevonden. De bosschen, destijds aangeplant, zijn onder anderen die van Blora, Willeri en anderen.

Volgens 't geen mij verhaald is, moeten, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal baron VAN DER CAPELLEN, in 1820—1821, djati-bosschen op het eiland Boeroe zijn aangelegd.

Eene instruktie voor den aanplant, door het toenmalige bosch-departement ontworpen, werd gewijzigd naar 't advies van den hooggeleerden heer REINWARD, hoogleeraar in de natuurkunde en wijsbegeerte. Met allen eerbied voor zijne wetenschappelijke kennis, zij het mij vergund op te merken, dat men er op bedacht had moeten zijn, dat men van zijne geleerdheid geene praktische kennis verwachten kon voor het aanleggen en planten van djati-bosschen. Het advies van den beroemden man moet dan ook op zeer wetenschappelijke gronden gesteund hebben, voornamelijk met het doel, om, na verloop van tijd, uit de aan te leggen djati-bosschen zware molen-assen en kielen voor linieschepen te erlangen. Daarom werden de bosschen tot hoog opgaand zwaar hout bestemd. De boomen mogten dus in den voortdurenden groei elkander niet belemmeren. Om die reden moest de jonge aanplant op ruim 36 voet of ongeveer 12 ellen van elkander worden geplant. Had hij ooit djati-boomen zien planten en den groei

daarvan gedurende de eerste 10 jaren gade geslagen, voorwaar hij zou zulke groote distantiën van den jongen aanplant niet voorgeschreven hebben.

De djati-boomen groeijen gedurende de eerste jaren sterk op, als lange staken, hoog opgaande tot 8 of 9 ellen, met een dunnen stam, van nog geen mans-arm dikte. Zij bieden, door hunne groote bladeren, zwaren windvang. Wijd van elkander geplant, staan zij blootgesteld aan de heerschende keerkringswinden, die de jonge boomen erg slingeren, de stammen doen kraken en barsten, windscheuren en kwade knoesten veroorzaken, en het aangeplante tot kreupel-kromhout doet voortwassen. Volgens berigten moet dit dan ook de uitkomst geweest zijn van de, op het eiland Boeroe geplante, djati-bosschen.

De djati-bosschen, onder het bestuur van den maarschalk DAENDELS aangelegd, waren op 8 voet of ongeveer 2,5 el afstand geplant. Zoodra deze eenige kroon hebben gezet, steunen zij tegen elkander, en worden zij genoodzaakt regt op te groeijen, zonder aanmerkelijke zijtakken; terwijl de jonge boomen, tegen elkander steunende, weinig of niets te lijden hebben van de hevige moeson en pasaatwinden, die in de keerkrings-gewesten waaijen. Hun invloed blijft duidelijk merkbaar op de buitenzijde en de min beschutte gedeelten van het bosch, waar men dan gewoonlijk kreupel- en kromhout vinden zal, terwijl dieper in het bosch de boomen regt en hoog opgroeijen moeten. Daar vindt men dan ook het schoonste en gezondste timmerhout.

Men ziet er dikwijls tegen op, om djati-bosschen te planten, dewijl men in den waan verkeert, dat zulk een bosch 70 tot 80 jaren moet gestaan hebben, eer men eenige rente van het daaraan besteede kapitaal trekken kan. Dit is evenwel eene dwaling. Uit liefhebberij heb ik in 1823, op een verlorene hoek eener uiterwaarde, die tot geen kultuur geschikt was en met hoog riet begroeid stond, eenige djati-plantjes doen planten, en op den voortgaanden groei daarvan mijne aandacht gevestigd gehouden. Ik heb bevonden, dat, door het kort bij elkander plaatsen (2,5 el), de boomen, na 5 jaren, elkander beginnen te belemmeren en te hinderen. Doch dan kan het bosch reeds eene kleine opbrengst geven, door het tusschen de reijen uitkappen van het belemmerende en min deugdzame jonge hout. Daaruit kan men reeds gekapte latten verkrijgen, die zeer dienstig zijn tot pannen- en tuinlatten, rasterwerken, of tot zeer duurzame tuin-, vlecht- of zoogenaamde pagger-werken, horden of sasaks, enz., welke in duurzaamheid de bamboe verre overtreffen. Van het 7de tot het 10de jaar kan men reeds sparhouten („oessoek"), dienstig tot daksparren, dak-ribben en ligte gordings tot het opspijkeren van tuinlatten, reelingen, enz. verkrijgen. Van 15 tot 20 jaren zal men zwaardere bindbalken, stijlen, enz. voor huisbouw geschikt, kunnen uitkappen. Van 20 tot 25 jaren heeft men zwaar timmerhout, tot het zagen van breede planken geschikt.

Daarna kan het nog staande hout in den verderen groei onderling niet meer belemmeren, en zal het voortgroeijen tot de zwaarste boomen, geschikt voor grooten scheepsbouw en molen-assen.

Zoo heeft men dan reeds na het 5de jaar nut van het bosch en van jaar tot jaar toenemende rente van het kapitaal.

Van het door mij in 1823 geplante staat nu nog een boom, die aan den stam een omtrek heeft van 2,30 el, of nagenoeg 0,74 el diameter.

Het spreekt van zelf, dat het niet aan te raden is, om nuttige bouwgronden, geschikt voor handelskultuur, tot djati-bosschen te bestemmen; maar men heeft, op alle eenigzins uitgestrekte landerijen, dikwijls verloren gronden, geïsoleerde bergen of heuvelen, dorre vlakten, die men niet irrigeren kan, of uiterwaarden enz. Op dergelijke groote landerijen, heeft men dagelijks veel volk aan het werk. Als de werkzaamheden in behoorlijke orde geregeld zijn, zal men eenige dagen van het jaar, bij de wisseling der moesons, na den afloop en den afscheep van de geoogste produkten, een tal werklieden van het groote werk kunnen afzonderen, die men anders gewoonlijk aan zoo menigen, min nuttigen, arbeid zet. Deze zal men dan, zonder ongerief van het groote kultuurwerk, tot het aanleggen en planten van djati-bosschen kunnen bezigen.

Om een djati-bosch aan te leggen, dient men in de drooge moeson, naar mate de andere werkzaamheden het toelaten, de daartoe bestemde gronden te scheuren en braak te ploegen en zoo in de ruwe voor te leggen. Heeft men voor het invallen van de zware regens nog tijd en werkkrachten ter zijner beschikking, dan kan men dit werk een en andermaal herhalen. Met het doorkomen van de regen-moeson, neemt men, uit oude djati-bosschen of uit aangelegde pepinières, jonge djati-plantjes van één jaar oud, die gewoonlijk aan den stam een vinger of ongeveer 0,01 el dik en 0,5 el hoog zijn. Deze plant men over in reijen en schaakbord-vormig op 2,5 el van elkander. Verder heeft men nergens meer voor te zorgen, dan toe te zien, dat geen weidende beesten de plantjes vertrappen of kwaadwilligen de jonge plantjes beschadigen. Gedurende de eerste drie jaren zal het goed wezen, zoo dikwijls men over eenige werklieden beschikken kan, zonder nadeel van het groote werk, het doorschietende onkruid en gras („alang-alang") enz. te slechten en neder te leggen, zonder de jonge plantjes te beschadigen. Het nedergelegde onkruid moet niet worden weggevoerd, maar moet men op de plaats laten liggen verrotten; waardoor het jonge plantsoen te beter zal gedijen. Zoodra hij een manshoogte bereikt, heeft de jonge boom geen zorgen meer noodig, daar hij, op de beschrevene wijze geplant, dan den grond reeds geheel overschaduwt en in de drooge moeson met de afvallende bladeren geheel bedekt, op die wijze, dat geen enkel scheutje onkruid daaronder doorkomen kan, maar alles moet verstikken.

Dusdanige aangelegde bosschen kosten betrekkelijk weinig geld, en moeten, na het vijfde jaar, rente afwerpen, die vervolgens jaar op jaar toenemen zullen.

Ook zal het beter aan het oogmerk beantwoorden, zoo men op het glacis der vestingwerken djati-boomen plant, in plaats van de kokos en de zoogenaamde ceder (alias „waroe Hollanda").

Immers het oogmerk dier beplanting is, om, in staat van oorlog en van beleg, geen gebrek aan timmerhout te hebben, tot voorziening in de behoefte daarvan voor blindering, palisaden, barrikaden enz., en voorts opdat de vijand, bij het graven zijner loopgraven, veel tegenstand zal te overwinnen hebben, ten einde de zware wortels die in den grond zitten door te graven. Maar beide deze oogmerken worden beter bereikt door een aanplant van gewone djati, dan van kokos of „waroe Hollanda." Tot bewijs strekt, dat het gewone djati-hout het beste, mij althans bekende, timmerhout is, en de boom zware armsdikke pen- en zij-wortels geeft, die zich wijd en zijd onder den grond uitbreiden, terwijl de kokos en „waroe Hollanda" dat niet hebben. De kokos geeft specifiek zwaarder en moeijelijker te behandelen timmerhout, heeft slechts een zeer harden knolwortel, maar geen pen- noch zijde-tak-wortels. Van de knol verspreiden zich onmiddelijk de zuigwortels wijd onder den grond, ter dikte van eene pink, zoodat men ze met een pennemes als een potlood kan doorsnijden. De „waroe Hollanda" geeft minder duurzaam, minder vast timmerhout, dat ter naauwernood met het witte dennenhout in Europa kan vergeleken worden. Een sterken mansarm, met een scherpe bijl gewapend, heb ik een redelijk dikken stam van de „waroe Hollanda" in één slag zien doorhakken. In alle geval zal dus het planten van de gewone djati op het glacis der vestingwerken veel doeltreffender en beter aan alle vereischten beantwoorden, dan een aanplant van kokos (alias klapperboom) of van ceder (alias „waroe Hollanda").

De allernuttigste rietsoort, bekend onder den naam van „*bamboe*", vindt men op Java op sommige gebergten in overvloed in het wild groeijen. Het menigvuldige en zeer nuttige gebruik, dat er, vooral in de landhuishouding, van gemaakt wordt, moet de Javanen sedert onheugelijke tijden bewogen hebben, deze nabij hunne woningen tot omheiningen hunner dessa's enz. te planten. Daardoor konden zij weleer zich zoo gemakkelijk van het benoodigde voor hunne behoeften voorzien.

Sedert het bestendige toenemen der bevolking, het uitbreiden van den koophandel en het verbouwen van zooveel onderscheiden handelskultuur, heeft men, een geruimen tijd, weinig of geen zorg gewijd aan het geven eener evenredige uitbreiding aan deze belangrijke plant. 't Is dus niet te verwonderen dat schaarschheid daarvan langzamerhand bespeurd wordt, op zulk eene wijze, dat men voor de 100 bamboezen, die 35 of 40 jaren geleden voor *f* 3 aan huis konden geleverd worden, tegenwoordig *f* 15 tot *f* 20 betalen moet, terwijl het transport bovendien nog voor rekening van den kooper blijft.

Naar men zegt, heeft het plaatselijk bestuur aan de inlandsche dessahoofden bevolen het voortplanten van bamboe onder de bevolking aan te moedigen.

Als kultuur heeft de bamboe geen bijzonder goeden bouwgrond noodig, die anders tot bouwland dienen kan. De slechte bouwgronden weigeren

zij niet, zoo zij slechts 0,3 tot 0,4 el eene eenigzins vochtige aarde hebben. Zoo zijn uiterwaarden, langs de oevers van rivieren, zeer geschikt, even als steile hellingen van ravijnen; zoo kunnen zij dienen tot schuttingen, omheiningen of omtuiningen van koffijtuinen, van dessa's enz. Kortom elke plaats, niet geschikt tot bouwland, kan voor deze plant dienen. Zelfs is het planten van bamboe zeer goed, tot omheiningen van pas aangelegde djati-bosschen in de nabijheid van bouw- of weilanden; daardoor worden de weidende dieren uit die bosschen geweerd. Bamboe kan dus bijna overal geplant worden; alleen moet men zorgen, dat zij niet geheel in water staan.

Het planten geschiedt op verschillende wijzen, te weten. In de regenmoeson, volgens de uitdrukking der Javanen van „kaping kale" tot „kesongoh", dat, is van den tijd dat de witte mieren uitgevlogen zijn tot de „glaga" (veldriet) in volle bloei staat, wanneer het regenwater allezins diep in den grond gedrongen is, worden goed rijpe bamboezen uit den stoel kort in den stronk uitgekapt. Deze worden vervolgens tot op 2 el lengte gekapt. Dan steekt, drijft of graaft men de stameinden hiervan tot op 0,5 el diepte in den grond, wel zorgende dat zij goed vast en onbewegelijk staan blijven, zonder te waggelen; want het minste gewaggel zou deze, even als met alle stek- of staak-planten („toeroor") het geval is, doen mislukken. Wil men met meer zekerheid te werk gaan, dan neemt men de bamboe met de wortelstronk er aan, en plant deze op voorzegde wijze. Ten overvloede kan men het bovenste lid of gewricht afsnijden en een daardoor ontstane koker van het bovenste lid vol water gieten. Sommigen planten nog eenvoudiger. Zij nemen de bamboe ter volle lengte, en kappen in de geledingen, tusschen de gewrichten, in de strekking der zijscheuten, gaten, die alsdan om den anderen tegenover elkander komen. In dien toestand leggen zij de bamboe in een gleuf of ploeg voor op den grond, zorgende dat van de scheuten, die om den anderen afwisselen, de een op den grond in de gleuf of voor kome te rusten, en de andere daar boven uitsteke. Vervolgens overdekt men ze met een weinig aarde, zóódanig dat de bovenscheuten niet geheel bedekt worden. Dan trapt men ze goed vast, opdat ze onbewegelijk blijven; en eindelijk giet men de uitgekapte bovenliggende gaatjes vol water. Ook heb ik wel eens gezien, dat men de groene bamboe in de volle lengte, tusschen de oogen of scheuten door, in tweeën spalt, en met de holle zijden vlak en goed sluitend op den grond legt of bevestigt. Doch in dat geval dient men het hevigste van de regenmoeson waar te nemen, volgens der Javanen manier van zich uit te drukken: het negende tijdvak of „kesongoh" der moeson. Doet men dat niet, dan mislukt het. De eerste beschreven wijze van planten is de zekerste, die meestal goed uitvalt.

Er zijn zeer vele soorten of varieteiten van bamboe, van welke mij een twaalftal bekend zijn. 't Zij mij vergund, slechts de vijf volgende soorten, als de meest nuttige en voor algemeen gebruik geschikte, op te noemen.

1. „Petoong." De grootste soort, die wel tot 0,22 el in diameter heb-

ben kan; bij eene lengte van 25 ellen. Van deze heb ik geheele bosschen in het wild zien groeijen, op de gebergten van Kawi, Radjoeno en Killo. Eene geleding, van deze bamboe gesneden, wordt door de bewoners dier gebergten gebezigd tot slagputten, die dan de grootte van brand-emmers hebben; tot vervoer van het drinkwater bedienen zij zich van meer geledingen, die dan te zamen eene lengte van cirka 2 el hebben; in elk lid is dan nabij het gewricht een gat van ongeveer 0,04 uitgekapt. Overlangs gespalkt worden zij gebezigd tot daks-bedekking, de zoogenaamde „klakka;" daartoe worden ze hol en bol over elkander gelegd, nadat alvorens in de holle zijde alle gewrichten glad zijn uitgekapt. Op die zelfde wijze worden zij gebezigd tot dak-goten. Tot kleine waterleidingen, over smalle ravijnen, worden ze in hun geheel gelaten; in elk gewricht wordt slechts een gat uitgekapt, van omstreeks 0,02 el, ten einde door dat gat het inwendige der gewrichten uit te bijtelen. Om hunne aanzienlijke lengte, met weinig bogten, die zich bovendien nog door vuur of stoom laten regt buigen, zijn zij bijzonder geschikt tot stengen voor vlaggestokken.

2. „Pitteeng," is eene kleine soort van „petoong". Zij heeft veel dikker kern, en daardoor kleinere holte, is minder buigzaam, en heeft veel bogten. Zij is bijzonder geschikt tot groote draagjukken en tot gordings en standaards aan tijdelijke gebouwen.

3. „Orri" of doornbamboe, de „auwer" der Sumatranen, kleiner dan de voorgaande soort. Zij worden tot zeer veel einden gebezigd, waartoe ook de „apoor," hierna te melden, dient. De bevolking van midden-Java plant deze soort niet gaarne, wegens de scherpe, aaneengestrengelde, doornen, die onder aan de stammen, tot omstreeks 3 el boven den grond, zich vertoonen, 't geen oorzaak is, dat men niet aan den stam kan komen, zonder de, moeijelijk weg te ruimen, doornen weg te kappen. Daardoor wordt men verpligt, met ladders tot boven de zware doornen te reiken, en daarop bamboezen horden („betek" of „sassak") te leggen, om daarboven de, voor het gebruik benoodigde, bamboezen uit te kappen. Daarentegen zijn zij bijzonder geschikt en nuttig voor ondoordringbare paggers, schuttingen, hagen of heiningen; tot afwering van kwaadwillige menschen en verscheurend wild gedierte. Op 2 of 3 ellen van elkander geplant, zullen zij, goed onderhouden zijnde, na een paar jaren geheel digt sluitend aan elkander groeijen. De Sumatranen, met name de Padri's, hebben hunne verdedigingswerken, onder anderen Bondjol, daarmede versterkt, en onze militaire magt jaren tegenstand geboden, onder aanvoer van verschillende generaals en hoofd-officieren, tot dat eindelijk de generaal F. D. COCHIUS, door zijn beleid, die versterking veroverd heeft. Door deze ondervinding het nut dezer bamboe hebbende leeren kennen, heeft het militaire departement de bermen voor alle façen en saillanten der nieuwe verdedigingswerken daarmede doen beplanten. Zoo deze goed geplant onderhouden worden, voorwaar, de vijand zal daardoor meer tegenstand en oponthoud te overwinnen hebben, dan door de beste en stevigste palisadering, die de verdedigingskunst immer uitgevonden heeft.

4. „Ampel." Eene kleine soort van „pitteeng", bijzonder geschikt tot kleine draagjukken, doch van weinig ander nuttig gebruik.

5. „Apoor." Eene kleine soort van „petoong," door de Javanen meest geacht, om haar uitgebreid nut. Groen zijnde, is zij zeer buigzaam, en zoo zij goed rijp gekapt wordt, is zij duurzaam tevens. Zij is dienstig tot alle einden voor de Javaansche huishouding, als tot touw- of lijn-slaan, tot korven of manden, onder anderen ook tot groote pakmanden voor suiker, voor den grooten zeehandel bestemd, tot hoepels voor vaatwerken, tot draagburries („ekrak's"), tot dakramen („empiak"), tot dakribben en latten, tot horden („sassaks") enz.

Dat de jonge spruiten van sommige bamboesoorten, met name van de „petoong," de „pitteeng," de „orri," de „ampel," de „algie," de „gadeeng," enz. ook tot spijzen dienen, door de Javanen „boong" en de Maleijers te Batavia „reboeng" genoemd, is algemeen bekend.

Het is eene groote dwaling, wanneer men waant verpligt te zijn, de bamboe voor het gebruik lang in het water of de modder te weeken te leggen, om ze voor de mijt, molm of zoogenaamde wormsteek („boeboek") te behoeden. Waar zullen de bewoners van het hooge gebergte aan zooveel water of modder komen, om hunne bamboezen tot stinkens toe (zooals te Batavia gebruikelijk is) te weeken, daar zij in de drooge moeson ter naauwernood water genoeg hebben tot drinkwater voor menschen en vee? Evenwel heb ik aan hunne bamboezen gebouwen en werken nooit eenig spoor van mijt of „boeboek" gevonden, gelijk dit te Batavia zoo algemeen bestaat. Dit heeft mij bewogen de oorzaken daarvan op te sporen, en na herhaaldelijk onderzoek is mij overtuigend gebleken, dat, zoo men de bamboe, in volle rijpheid, in den droogsten tijd van het jaar, velt, ze daarna tegen boomen overend stelt, zooveel mogelijk met de top-einden naar beneden, en de stam-einden opwaarts, en ze in dien staat laat, tot zij geheel uitgedroogd zijn en eene stroo geele kleur hebben, zij nooit aan molm, mijt of wormsteek („boeboek") onderhevig zijn. Is men in de gelegenheid daarna nog ten overvloede deze bamboezen, zelfs na het splijten en kappen tot het gebruik, een tijd lang in het water te leggen, dan zal dit niet schaden; noodzakelijk is het evenwel niet. Daarentegen, zoo men de bamboezen vóór de volle rijpheid of bij regenachtig weêr kapt, of ze, al zijn ze ook goed rijp, in den verschen groenen staat in het water of de modder legt, al ware het slechts voor een paar dagen, dan zullen zij onvermijdelijk aan molm, wormsteek of „boeboek" onderhevig zijn. Dit een en ander is mij meermalen overtuigend gebleken, en doet mij veronderstellen, dat het verzuim hiervan de oorzaak is, dat te Batavia de meeste bamboezen daaraan zijn blootgesteld. Immers worden de bamboezen aldaar bij groote vlotten uit de bovenlanden, de Tjiliwoeng stroomafwaarts, aangevoerd, en blijven zij zoo gevlot in de rivier liggen, tot zij uitverkocht zijn. Ongetwijfeld zijn ze in nog natten en groenen staat gevlot, en zoo stroom-af gevoerd. Van daar al die nadeelige verschijnselen.

Hoewel de „*alang*", of gelijk men ze gewoonlijk noemt, de „*alang-alang*" tot geene eigenlijke kultuur behoort, kan ik echter niet nalaten, ze hierbij op te nemen, daar zij in de meeste gevallen in de landhuishouding onontbeerlijk is tot stroodaks-bedekking.

De „alang" komt als onkruid van zelve voort, op alle opene drooge gronden, zoo zij slechts niet sterk beschaduwd staan, noch te drassig zijn. Het spreekt van zelf, dat zij op rijke vruchtbare gronden best gedijen, waarop zij, bij gunstige omstandigheden, wel eens tot 2 el of een manshoogte bereiken kunnen. Zij is een halmgewas en heeft als zoodanig eenige overeenkomst met het korenstroo.

Gedurende de twintig jaren, dat ik de eer had den lande bij het wapen der genie te dienen, heb ik menig gebouw in militaire kampementen, enz. daarmeê gedekt gezien. Nimmer is mij voorgekomen, dat de alang-daken langer dan twee volle jaren goed gebleven zijn, terwijl men met de meeste zorg, reeds in het derde jaar, die daken met moeite vrij van lekkage houden kon. Daarna moest eene geheele vernieuwing volgen. De drukte onzer werkzaamheden, met een destijds zwak personeel, heeft mij den tijd niet gegund, de oorzaken van die korte duur te onderzoeken, terwijl wij zonder verzuim, volgens bepaalde voorschriften, hebben moeten werken. Sedert was mij door Javaansche hoofden en landbouwers de verzekering gegeven, dat hunne alang-daken 7 tot 8 jaren zonder vernieuwing duren kunnen. Om dit te onderzoeken was mij mijn tijd te kostbaar. Er aan mijn chef mededeeling van te geven, in eenen tijd toen wij op den voet van oorlog verkeerden en later allen aan de geprojekteerde verdedigingswerken geboeid waren, daaraan was niet te denken.

Nadat ik 's lands dienst verlaten had en mij meer rustig op de kultuur en landhuishouding toeleggen kon, kwam mij de opmerking der Javaansche hoofden en landbouwers weder voor den geest. Nu onderzocht ik de zaak, en 't is mij, na eenig onderzoek, overtuigend gebleken, dat, zoo men het alang-stroo in den droogsten tijd van het jaar, bij zonnige weersgesteldheid afmaait of gelijkgronds slecht, en het neergelegde stroo op den droogen grond spoedig uitdroogen kan, en zoo onder het droogen geen zware regens vallen, het aldus gedroogde alang-stroo dan de kleur zal hebben van goed hooi, onder dezelfde omstandigheden gedroogd; nàmelijk eene lichte, stroo geele, kleur met een flaauw groen waas. Daarentegen, zoo de alang bij nat of regenachtig weer gemaaid is, en op den vochtigen grond blijft liggen, tot zij daarna door de zon uitgedroogd is, zal zij donker en zeer bruin uitzien, en zal zij mat zonder eenigen glans of waas zijn. Het eerste geval geeft goed duurzaam dakstroo, terwijl het ander geval bros stroo geeft, dat spoedig vergaat.

Ik heb wijders de verschillende wijzen van stroo-daksbedekking tegen elkander vergeleken, zoo wel de in Europa gebruikelijke, zoo als zij in GILLIJ's *Landbouwkunst* en andere boeken voorkomen, als de onder de Javaansche landbouwers bekende wijzen. En ik heb bevonden, dat geene der Javaansche wijzen de zoogenaamde „willits-bedekking" overtreft, zoo wel

in duurzaamheid als minder verbruik van stroo, en tot inboeting of herstellingen bij voorkomende lekkagen. Een dak, op die wijze gedekt, onder eene helling van 60° vrijstaande en onbeschaduwd, zoo dat de zonnestralen er den geheelen dag op kunnen branden, is mij overtuigend gebleken, dat 8 jaren en langer, zonder de minste reparatiën, staan kan. Daarna kan men het, door inboeten, bijwerken, enz. tot 10 jaren vrij van lekkage onderhouden.

Hangt de duurzaamheid van het dak van de deugd van het alang-stroo af, evenmin is het onverschillig dat de „willit" goed vervaardigd zij. Elke Javaansche landbouwer kan „willit" maken, maar niet allen maken ze even goed. Verlangt men goede duurzame „willit", dan moet men de geschiktste werkers daaraan zetten, die dagelijks aan hetzelfde werk werken, en daardoor eene handigheid of een slag daarvan krijgen, die niets te wenschen overlaat. Voor elke „willit" neemt men twee bamboe-reepen, elk omtrent 3 el lang. Het alang-stroo, dat goed gedroogd in bossen gereed staat, wordt met het stam-eind een groot uur in het water gelegd en vervolgens uit het water op de werkplaats overeind gesteld. De banden der bossen worden wat losser aan gebonden, waardoor men de toppen van het lange stroo met beide handen kan grijpen, en elke greep onbeschadigd uit de bossen kan halen; terwijl het ondeugdzame korte stroo, gras en andere onkruiden, die gewoonlijk op het veld met de alang gelijk opgroeijen en met deze gemaaid zijn, achter blijft. Het uitgehaalde lange alang-alang-stroo wordt ruim een palm dik (0,1 el) op den grond gevleid, met het top-eind ter linker en het stam-eind ter regter zijde. Op omtrent 1/4 of 1/3 der stroolengte, van het stam-eind gerekend, wordt de eerste bamboe-reep gelegd, met den bal van den voet gedrukt, en het stam-eind er over heen gebogen. Als nu de tweede reep op het omgebogen stam-eind gelegd is en de reepen met deugdzame bindsels stevig aangebonden zijn, is de „willit" gereed. Op het dak kort aangebonden, omstreeks 0,07 el uit elkander, zal de „willit", op de boven opgegevene voorwaarden van 60° helling, enz. zich 8 tot 10 jaren goed houden, zoo men slechts de laatste jaren de hand er aan houdt met inboeten, enz. Hoe omslagtig het beschrevene sommigen lezers ook moge voorkomen, toch zal een geschikt werkman, na een paar dagen arbeid, den slag er van krijgen, en daarna 200 tot 300 „willit's" kunnen vervaardigen.

Daar men niet ten allen tijde, naar de behoefte, genoegzaam goed en duurzaam alang-stroo krijgen kan, omdat zelfs in het droogste jaargetijde zware regenbuijen vallen kunnen, die den op het veld te droogen liggenden voorraad minder deugdzaam maken, zoo plegen huishoudelijke landbouwers (de zoogenaamde „orang tani's" of „sentono's") de gelegenheden waar te nemen, wanneer zij goede „willit's" krijgen kunnen, om ze in voorraad gereed te houden, en op te slaan.

Nog hebben de Javanen, voor min belangrijke daken, eene min kostbare, eenvoudigere en vluggere wijze van stroo-daks-bedekking, die zij „grèwal" noemen. Hiertoe spreiden zij het stroo op het dakraam („impiak)"

in horizontale lagen, met het stam-eind naar den lagen en het top-eind naar den hooge kant gerigt. Op de dus gespreide laag, legt men, op $^1/_4$ of $^1/_3$ van het stam-eind af, horizontaal een bamboezen lat. Deze bindt men aan het dakraam stevig vast. Vervolgens wordt het top-eind over gemelde lat neerwaarts omgebogen, waarop een tweede lat mede vast en stevig op het dakraam wordt vastgebonden. Kort op deze laag, omtrent 0,08 el van de eerste opwaarts, volgt een tweede laag; daarop een derde, enz., alle horizontale lagen, van den lagen kant opwaarts klimmende tot aan den nok. Deze wijze van daksbedekking kan, onder dezelfde omstandigheden als boven zijn bedoeld, 3 tot 4 jaren zich goed houden, mits men het stroo niet minder dan 0,1 el dik legt. Bij eventuëele lekkagen, kan men het, nog een jaar lang, in goeden staat onderhouden, door inboeting of tusschenwerken met nieuwe „willit's", waarna eene geheele vernieuwing volgen moet.

De derde allereenvoudigste dakbedekking is wat de Javanen „implek's" noemen. 't Vervaardigen daarvan gaat bijna op dezelfde wijze als de voorgaande wijze in zijn werk toe. Het stroo wordt minder dik op het dak gelegd en niet omgebogen, en met slechts één bamboezen lat bevestigd, door stevige bindsels, aan het dakraam verbonden. Deze wijze is de minst kostbare, maar ook minst duurzame, daar zij zich slechts tot het tweede jaar goed houden kan. Dan kan de lekkage door geene inboeting worden verholpen; neemt deze dus toe, dan wordt eene geheele vernieuwing gegevorderd.

Beter nog voor dakbedekking, zijn de bladeren der „*nipa-struiken*", die in zeemoerassen groeijen, op zeekusten, waar, bij hooge getijen, de springvloeden tot ruim 2 el en daarboven rijzen. Zoo ver mij bekend is, heeft dit plaats op de oost- en noordoost-kusten van Sumatra en op de zuiden westkusten van Borneo, zoomede op de lage kusten van Banka, alwaar bij springvloeden het zeewater door de groote rivieren tot ver binnen 's lands dringt. Op deze kusten schieten de nipa-struiken, naar den aard van het gewas met de kruinen in de modder wortel vattende, hare daaruit opschietende palmachtige takken of bladsteelen, van onderen dikker dan een mansmidden, hooger op dan de onderraa's van oorlogskorvetten. Op de kusten van ons eiland Java zijn zij niet meer dan onaanzienlijke struiken, waarschijnlijk omdat de zeevloeden zelden meer dan een el rijzen, de kusten bewoond zijn, en er geen zulke groote uitgestrekte zee-moerassen bestaan, en waar die nog gevonden worden tot vischvijvers en zoutpannen, enz. gebezigd worden.

De meeste, zoo niet alle, daken der inlandsche bevolking vormen, aan elke zijde, twee dak-vlakten, het bovendak, dat eene helling van 60° heeft, en het benedendak nog van geen 30°. Daar nu het bovendak steiler is dan het benedendak, hebben de regen en de zonnestralen minder invloed op het bovendak, eensdeels, doordat het minder vlakte aanbiedt voor de vertikale regenvlagen en zonnestralen, anderdeels door het spoedige

afloopen van het regenwater. Het benedendak, vlakker liggende, biedt eene groote vlakte aan regen en zon; het regenwater loopt er langzamer af, zoodat het spoediger is nat geregend en langer nat blijft, en nog bovendien het van het bovendakvlak afloopende regenwater opvangen moet. Daarom moet het benedendak twee maal, tegen het bovendak eens, vernieuwd worden.

De daken, met voorzegde „nipa-bladeren" gedekt, zijn veel duurzamer, beter waterdigt, en minder aan brandgevaar onderhevig. Hiertoe wordt het dak, voor nieuwe bedekking, op ongeveer 0,2 el belat, dus veel wijder uiteen dan voor alang-daken; iets dat ook te gereeder kan plaats vinden, door de meerdere lengte van genoemde bladeren, boven het alang-stroo. Zoodra nu een dak geheel nieuw moet worden gedekt, neemt het volk der genoemde zeekusten groene „nipa-bladeren" en maakt er onmiddellijk, in den groenen staat, de „atappen" van, even als de Javanen de „willit's" van het goede drooge „alang-stroo" vervaardigen. In dien groenen staat dekken zij er hunne huizen mede. Na het dekken ligt de groene „nipa-atap" ruw en gekroesd of omgekruld op het dak; zij wordt evenwel, na het vallen van de nachtdaauw en door de zonnestralen van den volgenden dag, zoo vlak, effen en digt sluitend op het dak, dat het geheel als met een stuk doek of mat schijnt gedekt te wezen. Bij eventuële vernieuwing van het dak zoekt men onder de oude atappen de beste en gaafste stukken uit; daarmede dekt men dan het steiler boven-dakvlak, terwijl het beneden vlakker dakvlak geheel met enkel nieuwe groene atappen wordt gedekt; op die wijze heeft men, bij elke voorkomende vernieuwing der atappen, slechts voor de helft, namelijk voor het vlakker beneden dakvlak, nieuwe groene atappen noodig, iets waardoor arbeid en kosten aanmerkelijk worden bespaard. Ik heb wel eens gedacht, dat, zoo men, bij nieuwe daken, deze digter belatte dan de opgegevene (0,2 el) afmeting, de nieuwe groene atappen dan veel langer zouden duren; doch na eenig nadenken bleek mij alras, dat, door het digte belatten, de atappen meermalen op elkander zouden komen te liggen, en dit aanleiding tot broeijen en gisting der groene bladeren zou moeten geven, waardoor zij tot ontbranding of tot bederf en vermolming zouden kunnen overslaan.

Tot het vervaardigen der „atap's" snijdt men geheele bladeren van den „nipa" bij den tronk of stam af; voorts snijdt men de bladeren van de steelen, en tot reepen van 0,02 el dikte en 2 el lang. Vervolgens worden de bladeren in bossen gebonden, op praauwen geladen, en naar de plaats hunner bestemming gevoerd. „Rottan's," in dunne reepen gespleten, dienen tot bindsels. De afgesnedene bladeren worden, in groenen staat, op den grond gevleid, naast elkander, met de stam-einden ter eene en de topeinden ter andere zijde. De bladeren worden zoo geschikt, dat zij, zoo uitgevleid liggende, elkander ter halver breedte overdekken. Eindelijk worden zij, even als met de „alang-willit's" het geval is, op een derde van de stam-einden en van gemelde reepen gelegd en met den voet vastgedrukt; de stam-einden worden er over heen gebogen; ze worden plat gedrukt en door gezegde bindsels vastgeregen.

Overal, waar de zeekusten zulke zware nipa-bosschen bezitten, welker bladsteelen in den stam ongeveer een mansmidden dikte hebben, en eene hoogte als die van de onder-raa's van oorlogskorvetten bereiken, is de „nipa" tot daksbedekking verre boven het „alang-stroo" te verkiezen, niet alleen om zijnen langeren duur en zijne water-digte sluiting, maar bovenal wegens het mindere brandgevaar; daar natuurlijk deze plant, in zoutwater moerassen groeijende, minder daaraan is blootgesteld dan de alang. De „nipa-takken" of bladsteelen moeten zooveel zoutdeelen bevatten, dat, volgens getuigenis van een Palembanger, aldaar, gedurende de blokkade in den oorlog van 1819 tot 1821, het volk deze takken of bladstelen kort hakte, uitloogde, en het loog door kooken verdampte, om er het zout uit te trekken. Op die wijze hebben zij in hun gebrek aan zout, wegens de belemmering van invoer door de blokkade veroorzaakt, weten te voorzien.

H. W. VAN WAAIJ.

De eerste Nederlanders op Sumatra.

Op het voorbeeld der kloekmoedige Portugezen, die in 1506 het eerst hunne schepen naar het eiland Sumatra zonden, om met de inlanders te handelen en zich zoo mogelijk van eenige der vruchtbaarste gedeelten meester te maken, — waren ook de onversaagde Nederlanders weldra gereed, een togt naar de verafgelegen kust te wagen, die hun beschreven was als een aardsch paradijs, vol ongebruikte schatten en nooit geziene wonderen.

In 1596 vertrokken de eerste Nederlandsche schepen naar Indië, zijnde de *Mauritius* — *Hollandia* — *Amsterdam* en *'t Duifje*, — die in het voorbijvaren Sumatra aandeden, en pogingen in het werk stelden, met de schuwe en voorzigtige bewoners eenigen handel te beginnen. Het is zeker velen bekend, dat de eerste togt naar dit land niet naar wensch slaagde, even als later, in 1599, de schepen *Mauritius* en *Hollandia*, die van hunne ontdekkingsreis naar het vaderland terug keerden — in gezelschap der Hollandsche bodems *Overijssel* en *Vriesland*, — wel mede eenige dagen bij deze kust vertoefden, om zich van drinkwater te voorzien, doch door ziekte onder het scheepsvolk en andere omstandigheden genoodzaakt werden, hunne reis ten spoedigste voort te zetten.

Op den zelfden tijd verschenen twee Zeeuwsche schepen, *de Leeuw* en *de Leeuwin*, bij den Noord-Westhoek van het eiland, vóór het groote koninkrijk Atjeh, waar de Portugezen de onzen reeds vóór geweest waren en vasten voet gekregen hadden. Naijverig als zij waren op de onvermoeide pogingen der Nederlanders, om met de inlanders in betrekking te komen, waren zij er weldra op uit, ons bij den magtigen koning van Atjeh, sulthan ALEIDIN, voor te stellen als vijanden, die alléén waren gekomen om de zwakke punten van het land te bespieden, en daarvan later met eene grootere magt gebruik te maken, tot verovering van zijn koningrijk. De koning werd door deze valsche tijding zoodanig in toorn ontstoken, dat hij besloot de Nederlanders met één slag te vernietigen. Hij verkoos, — zeker weder op raad der Portugezen, — list boven openbaar geweld en liet den Hollandschen gezagvoerders weten, dat zij zich vrijelijk van peper konden voorzien. De inlanders, die dit artikel met praauwen aanvoerden, waren op last des konings van verborgen wapenen voorzien. Hij zond tevens zijn geheimschrijver, met eenige andere aanzienlijken van zijn hof, naar het schip *de Leeuw*, om aan de commiezen KORNELIS HOUTMAN en THOMAS KOIJMAN zijn vriendschapsgroet te brengen, en hen van zijne vorstelijke welwillend-

heid te verzekeren. HOUTMAN ontving de gezanten des konings met oud Hollandsche gulheid, verre van onder die schoonklinkende woorden eenig opzet tot verraad te vermoeden. Hij noodigde hen in zijne kajuit en trachtte hun te bewijzen, dat hij met de meest vredelievende bedoelingen en alléén om handel te drijven naar Atjeh was gekomen.

Intusschen waren de matrozen ijverig bezig de peper te bergen, die hun werd aangevoerd, en lieten zich onder den arbeid den zoeten inlandschen drank wel smaken, die hun door de Sumatranen was medegebragt. Zij, die er van dronken, gevoelden zich weldra lusteloos, afgemat en tot slapen geneigd, zonder evenwel te vermoeden, dat de inlanders den drank met bedwelmende kruiden gemengd hadden, om daardoor hun opzet des te gemakkelijker ten uitvoer te brengen. Eensklaps vernam het scheepsvolk een doordringende gil uit de kajuit, en te gelijker tijd verscheen HOUTMAN op het dek, gevolgd door de gezanten, die hem met hunne krissen verscheidene doodelijke wonden toebragten. „Verraad!" was het laatste woord dat hij onder het nedervallen uitriep en door de verschrikte matrozen luide herhaald werd. Zij, die door den drank nog niet geheel bedwelmd waren, vlogen te wapen en verdedigden zich wanhopig tegen de Sumatranen, die nu ook onder een woest krijgsgeschreeuw tegen het vaartuig opklauterden en zich van het bovendek meester maakten. Er had een moorddadig gevecht plaats; de moedige schipper weerde zich met zijne matrozen zoo dapper mogelijk, en had het geluk eenige der aanvallers over boord te jagen; doch hij zou zich niet lang meer tegen de overmagt hebben kunnen staande houden, indien niet *de Leeuwin* ter hulpe was komen opdagen. Met vereenigde strijdkrachten werd nu het dek van de verraderlijke zwarten gezuiverd, die eindelijk blijde waren in hunne praauwen naar de kust te kunnen ontvlugten en daardoor het lot van vele hunner makkers ontgingen, die in de golven hun einde vonden. De overwinning verbleef dus aan onze zijde, doch behalve dat de Nederlanders het verlies van twee commiezen, HOUTMAN en KOIJMAN, te betreuren hadden, waren velen der matrozen door de krissen der inboorlingen omgekomen of zwaar gekwetst. Men was tevens zeer ongerust over het lot van den onder-commies GUJON LE FORT en kapitein FREDERIK HOUTMAN, die met eenige schepelingen aan land gegaan waren om hunne vaten met versch drinkwater te vullen. Zoodra zij van het gebeurde kennis kregen, haastten zij zich met hunne manschappen naar de sloepen terug, doch vonden die reeds door welgewapende inboorlingen bewaakt, terwijl zij met de hunnen, na eenigen tegenstand, gevangen genomen werden.

De koning was door dien mislukten aanslag in woede ontstoken en zwoer zich op de Nederlanders te zullen wreken, doch met al de geveinsdheid van eenen Oosterschen vorst, wist hij zijne gramschap te beteugelen, om des te beter tot zijn doel te geraken. Hij deed het voorkomen, alsof het ongeval geheel buiten zijn weten en toedoen geschied was en de Nederlanders er zelve de grootste oorzaak van waren. Hij deed dus GUJON LE FORT weten, dat hij *den moord aan eenigen van zijn volk gepleegd* over

het hoofd zoude zien, en weder met zijne landlieden wilde handelen, doch dan moesten zij hem voor deze koninklijke edelmoedigheid een hunner schepen afstaan. Tevens werd den onder-kommies geoorloofd naar boord terug te keeren, om dezen voorslag den Nederlanders bekend te maken; terwijl de gevangenen alléén bij een gunstig antwoord hunne vrijheid zouden herkrijgen.

Gujon le fort kweet zich van zijne zending, doch waarschuwde tevens den wensch des konings niet te vervullen, daar het verlies van het ééne schip weldra dat van het andere zou ten gevolge hebben. Volgens hem hadden de Portugezen de handen in het spel en zouden dezen niet rusten, tot zij hunne vijanden allen in de magt des konings geleverd zagen. Hij raadde dus sterk aan, ten spoedigste de ankers te ligten en de gevaarlijke kust te verlaten.

Hoe fel het ook tegen het gemoed der trouwe Hollanders streed, eenigen hunner landgenooten in gevangenschap achter te laten, moesten zij daartoe evenwel besluiten, wijl hunne gedunde magt te gering was, om op den duur met goed gevolg den koning en zijne vrienden, de Portugezen, het hoofd te bieden; want men vreesde teregt, dat de vorst, bij hunne weigering om hem een der schepen af te staan, met geweld zoude trachten te verkrijgen, wat hem door list mislukt was. Men gaf dus den raad van gujon le fort gehoor, en onder begunstiging van den nacht verlieten de schepen de vijandige kust, zoodat zij den volgenden morgen reeds verre in zee waren.

Wij hielden bovenstaande inleiding noodig tot regt begrip onzer historische schets, waarin wij, met het oog op de geschiedenis, willen aantoonen, welke hinderpalen onze voorouders uit den weg te ruimen, hoevele gevaren zij het hoofd te bieden hadden en aan hoe menig snood verraad zij ten doel stonden, eer het hun eindelijk gelukte vasten voet in de Indische landen te verkrijgen en er overal hunne handelskantoren op te rigten, als zoovele zegeteekenen voor onbegrensden moed en ijverige volharding, waarvan de schatten, die ons nog jaarlijks uit de overzeesche bezittingen toevloeijen, de vruchten zijn.

Op den 21 November van den jare 1600, verschenen twee Nederlandsche schepen: *de Vereenigde Landen* en *het Hof van Holland*, ter reede van Atjeh en lieten, niet ver van de plaats, waar vroeger de Zeeuwsche schepen gelegen hadden, het anker vallen. Vrolijk wapperden de princenvlaggen van hunne strengen, en de Oranje-kleur stak helder af bij het donkerblaauw van den onbewolkten hemel. Met een donderend hoezee verwelkomde het scheepsvolk de vreemde kust. Paul van caarden, de aanvoerder van den togt en gezagvoerder van *de Vereenigde Landen*, stond op het achterdek van zijn vaartuig, en hield den vurigen blik op het schoone land, dat zich voor hem uitstrekte, gevestigd. Hij was een forsch gespierd zeeman, wiens gebruind gelaat en edele trekken wel geschikt waren, bij den eersten aan-

blik ontzag in te boezemen. Naast hem bevond zich ADAM VLAMING, eene korte, ineengedrongen, doch krachtige gestalte, — een man, die om zijne rondborstigheid en minnelijkheid bij het scheepsvolk zeer bemind was.

— „Eindelijk zijn wij dan voor dat beruchte koningrijk gekomen," zeide VAN CAARDEN. „Wij willen op onze beurt eens onderzoeken, of die vorst van Atjeh zulk een koppige, verraderlijke Sumatraan is, als men hem ons heeft afgeschilderd.

— „Hoe dit zij, ik hoop hier eenigen tijd rustig te kunnen blijven liggen," antwoordde VLAMING; „want dat eeuwigdurend verhuizen begon mij mooi te vervelen. Van Bantam naar Priaman, van daar naar Tikoe om ons door de sluwe inlanders eene gemengde lading van peper, kittelsteenen en water te doen aanbrengen, en verder weder naar Passaman, waar de vier hoofdwinden ons als tollen deden ronddraaijen. Neen, ik bevind mij hier bijzonder wel op mijn gemak. En wij hebben gezelschap ook!" voegde hij er bij, op eenige vreemde schepen wijzende die hier en daar ten anker lagen.

— „Ook onze vrienden, de Portugezen, zijn in de nabijheid. Ik zie ten minste op een dier vaartuigen hunne vlag waaijen. Hoe is het? Zouden zij ons een bezoek willen brengen? Ziet gij VLAMING, zij hebben eene sloep uitgezet en roeijen regt op ons aan.

— „Welligt komen zij ons verzoeken zoo spoedig mogelijk het ruime sop te kiezen en ons van de kust, die zij zeker als *hun* eigendom beschouwen, te verwijderen.

— „Ligt mogelijk!" zeide VAN CAARDEN, „zij zijn er trotsch genoeg toe; doch ik ben niet van voornemen aan hun verzoek te voldoen."

De sloep was intusschen *de Vereenigde Landen* op zijde gekomen. VAN CAARDEN gaf zijnen matrozen last, een touw naar beneden te werpen, en weldra klom een zwaarlijvig zeeman met moeite tegen het schip op.

— „Wie is hier gezagvoerder?" vroeg hij in de Duitsche taal, doch toen hij VAN CAARDEN in het oog kreeg, wachtte hij geen nadere aanwijzing af, maar stapte regt op dezen toe.

— „Met uwe permissie", zeide hij onder eene stijve buiging; „mijn naam is MATHEUS MEEUW; ik ben een Hamburger van geboorte, om u te dienen. Ik vervul eene betrekking op gindschen Portugees, en men heeft mij afgezonden om u, in naam van onzen gezagvoerder, te groeten en naar uwen welstand en dien van het overige scheepsvolk te vernemen, en u daarbij eenige versche vruchten aan te bieden, die u welligt, na eene langdurige reis, niet onwelkom zullen wezen. Met uwe toestemming zal ik ze aan boord laten brengen?

— „Doe geene moeite, mijnheer MEEUW!" antwoordde VAN CAARDEN koel, „keer met de sloep naar uwen Portugeschen meester terug en zeg hem, dat ik gevoelig ben, voor de belangstelling, die hij in ons welzijn *schijnt* te stellen, doch dat ik zijn fruit van de hand wijs, daar wij Hollanders alléén van *goede vrienden* geschenken aannemen.

— „Kort en bondig!" bromde de zeeman „juist zoo als ik het gaarne heb.

Wij zullen er dus verder maar niet over harrewarren en ik keer met uw antwoord naar mijnen patroon terug. — Goeden dag zamen!"

Zonder verder met iemand een woord te wisselen, klom MATHEUS MEEUW in zijne sloep af en was weldra verre van het schip verwijderd.

— „Dat noem ik eerst een regt zeemansgesprek!" riep VLAMING lagchende uit. „Waarlijk, die Portugezen zullen raar op hunnen neus staan te kijken, als zij u vriendelijk antwoord vernemen! Gij hebt naar mijnen geest gesproken VAN CAARDEN.

— „Zij moeten weten, dat wij hen niet vertrouwen, en tegen hunne listen en lagen op onze hoede zijn. Maar nu wordt het tijd, dat wij ons het lot dier arme gevangenen der Zeeuwsche schepen aantrekken, indien zij niet reeds op last des konings vermoord, of door ziekte of gebrek zijn omgekomen. Wij moeten zoo spoedig mogelijk onze drie Sumatranen, die wij van Bantam hebben medegebragt, naar land zenden, opdat zij den koning de wijze kunnen mededeelen, waarop zij door ons behandeld zijn en hem een gunstiger denkbeeld omtrent onze bedoelingen inboezemen.

— „Zij zijn gedurende den overtogt als prinsen onthaald", zeide VLAMING en ik twijfel niet of zij zouden hun geheel leven wel bij ons willen doorbrengen.

— „Zoo moet het ook wezen, om tot ons doel te geraken. Zij weten, met welk eene achting wij te Bantam door de eerlijke inboorlingen ontvangen zijn en kunnen dus hunnen koning verzekeren, dat wij niet als zeeroovers verschijnen, zoo als de Portugezen hem hebben wijs gemaakt, maar als vrienden, die met hem handel willen drijven. Gij kent een weinig van hunne taal VLAMING; deel hun onze begeerte mede en laat hen dan zoo spoedig mogelijk vertrekken.

— „En moeten zij ook van de gevangenen reppen?

— „Zeer zeker. Zij moeten den koning verzekeren, dat wij niet *hem* het ongeval, der twee Zeeuwsche schepen overkomen, wijten, maar de schuld daarvan op de Portugezen werpen, die hem, door hunne valsche en verraderlijke oorblazingen, ten onzen aanzien misleid hebben. Zij kunnen hem dan tevens onze begeerte kenbaar maken, om met onze gevangen landgenooten te spreken."

VLAMING reikte VAN CAARDEN de hand en verliet het schip, om op zijn eigen vaartuig over te gaan, waar hij zich terstond kweet van de hem opgelegde taak, door de drie inboorlingen mede te deelen, wat er van hen gevorderd werd. Daarna liet hij eene sloep bemannen en zond hen, met eenige geschenken, naar land. Twee dagen daarna kwam een gezant des konings bij VAN CAARDEN aan boord, hem verzoekende eenige Nederlanders te zenden, om met den vorst te spreken. VAN CAARDEN beloofde aan de koninklijke begeerte te zullen voldoen en zond reeds den daarop volgenden dag twee zijner onderbevelhebbers naar land, namelijk MELCHIOR VOGELAAR en PHILIP DE MEIJER, op wier moed en doorzigt hij zich, bij deze gewigtige zending, volkomen verlaten konde. Zoodra zij aangeland waren, werden zij door eene tallooze schare van inlanders omringd en naar het paleis des konings gevoerd, dat aan de zuid-oostzijde der stad Atjeh

gelegen was. Zij stonden verbaasd over de groote uitgestrektheid van dit koninklijke gebouw, hetwelk geheel van steen gemetseld en als eene vesting met wallen, grachten en pallisaden omringd was, terwijl de hoofdingang door eene menigte van vrouwelijke krijgslieden bewaakt werd. Zij werden onmiddelijk binnen gebragt en in de gehoorzaal toegelaten, wier deuren met zilver overtrokken waren. De koning zat aan het einde der zaal op een soort van troon, omringd door zijne rijksgrooten, en voor allen overhoedschen aanval beschermd door eene lijfwacht zijner begunstigde Amazonen. Naast zijne regterzijde stond een Portugesche monnik, in het gewaad zijner orde, wiens sterk geteekende trekken en kleine listige oogen op onze gezanten eenen onaangenamen indruk maakten. Ook gevoelden zij zich niet geheel op hun gemak in het bijzijn van den meer dan negentigjarigen vorst; want men had slechts een enkelen blik te werpen op zijn beenderig taankleurig gelaat, waarop de meest dierlijke hartstogten geteekend stonden, om overtuigd te zijn, dat de verhalen, die er van zijne wreedheid en onmenschelijdheid in omloop waren, niet tot de fabelen behoorden. Hij wierp eenen langdurigen en doordringenden blik op de beide Nederlanders, die zich onderdanig bogen, en wenkte toen zijn tolk, om zich met hen te onderhouden. Vrolijk verrast hieven de gezanten het hoofd op, toen zij zich in de zuivere Nederlandsche taal hoorden toevoegen, dat de koning luisterde naar hetgeen zij hem te zeggen hadden, en in den tolk eenen landgenoot herkenden.

De Vogelaar voerde het woorde en zeide, dat hij in last had des konings vriendschap te verzoeken en hem te verzekeren, dat de Nederlanders met de meest vredelievende bedoelingen naar zijn land gekomen waren, om handel te drijven. Hij herhaalde in meer gepaste bewoordingen, wat den koning reeds door de hem toegezondene inboorlingen was kenbaar gemaakt, en eindigde met den vorst te waarschuwen tegen de lagen en listen der ons vijandige Portugezen. De monnik fronste het voorhoofd en fluisterde den koning eenige woorden in het oor. De oude vorst glimlachte listig en knikte met het hoofd. Daarna deed hij tot de gezanten zeggen:

— „Keert naar uwe schepen terug en zegt uw opperhoofd, dat wij hem bij ons wachten en dat de koninklijke vriendschap, waarom hij verzocht, hem verzekerd is. Wij staan hem toe met de gevangenen te komen spreken, die wij goedgunstig de vrijheid zullen wedergeven. Ook zijn wij genegen met hem te handelen."

Hij overlaadde de gezanten met een stortvloed van betuigingen zijne hoogste gunst, vereerde elk hunner een eere-kleed en vergunde tevens den tolk, zijne landgenooten tot aan hunne sloepen te vergezellen. De gezanten namen afscheid van den koning en verwijderden zich met hunne volgelingen.

— „God lof, dat ik mij weder in het gezelschap van brave Nederlanders bevind!" riep de tolk, zoodra zij buiten het paleis waren, vrolijk uit en drukte met warmte de handen zijner landgenooten.

— „Gij zijt zeker een der gevangenen van de Zeeuwsche schepen?" vroeg de Meijer.

— „Ja," antwoordde de tolk. „Ik behoor ook tot de ongelukkigen, die reeds zoo lang in de magt der ellendige barbaren zijn. Door dat ik mij de landtaal nog al spoedig heb eigen gemaakt, heeft mij de koning aangesteld om als tolk tusschen hem en de Hollanders te dienen. Mijn lot is daardoor eenigzins dragelijker geworden.

— „En waar bevinden zich kapitein HOUTMAN en de andere gevangenen?

— „Te Pedir, waar zij door des konings zoon, die daar als onderkoning regeert, zeer streng bewaakt worden.

— „De koning heeft beloofd u en uwe lotgenooten weldra de vrijheid te zullen wedergeven," zeide DE MEIJER. „Wij willen dus hopen, dat gij spoedig bij ons aan boord het doorgestane leed vergeten zult.

— „Zoo waar als mijn naam HANS DEKKER is, zoo waar is het, dat ik niet op dat koninklijke woord vertrouw, zoo lang die valsche Portugees hem ter zijde staat en hem zijnen helschen raad in het oor blaast. Gisteren nog hoorde ik dien monnik tot den koning zeggen, dat hij voorzigtig moest wezen uwe schepen niet te laten ontglippen, zoo als hem in Julij die vier schepen der oude maatschappij ontsnapt waren. — Dat was *mijn* werk!" vervolgde HANS DEKKER vrolijk. „Ik kocht een inlander om, die daardoor op zich nam een briefje van mij aan den zeevoogd te bezorgen, waarin ik hem meldde, hoe er hier met de Zeeuwsche schepen gehandeld was. Hij maakte zich mijn wenk ten nutte en ligtte dadelijk de ankers.

— „En weet de koning aan wien hij dien ongevraagden dienst te danken heeft?' vroeg DE VOGELAAR.

— „Hij heeft het zeker wel gegist, want ik werd na dien tijd strenger bewaakt en gadegeslagen, dan vroeger. Eerst toen uwe schepen in het gezigt waren, heeft men mij weder eenige meerdere vrijheid gegeven."

Men was nu het strand genaderd, waar de sloepen onze gezanten wachtende waren, en zij namen hartelijk afscheid van HANS DEKKER, die met zigtbaren tegenzin bij de inboorlingen, welke hen tot hiertoe vergezeld hadden, achterbleef.

Zoodra de onderbevelhebbers aan boord teruggekeerd waren, ontbood VAN CAARDEN hen bij zich in de kajuit. Zij deden hem verslag van hunne zending, doch vergaten tevens niet, hunne ontmoeting met HANS DEKKER mede te deelen en te herhalen wat deze hun gezegd had.

— „Ik ga morgen naar den koning," zeide VAN CAARDEN na eenig nadenken, „en het zal mij benieuwen of ik dien monnik niet uit het veld kan slaan. Ik ben echter verheugd te weten, dat men een oog op onze schepen heeft, daardoor kunnen wij onze waakzaamheid verdubbelen en ons tegen elken onverhoedschen aanval voorbereiden.

— „Gij zult u toch niet zonder eenige gewapende manschappen naar land begeven?" vroeg VLAMING, die zich mede in de kajuit bevond.

— „Voorzorg te nemen, dáár waar het noodig is, is zeker goed," antwoordde de zeevoogd, „maar wij moeten zoo min mogelijk eenig blijk van vrees verraden. Daarom wil ik slechts een klein gevolg met mij mede nemen."

Den volgenden morgen liet VAN CAARDEN zich met DE MEIJER, DE VOGELAAR en eenige gewapende schepelingen, aan land roeijen, waar men zijne komst reeds lang verbeid had; want een prachtig opgesierde oliphant, wiens reusachtige slagtanden met goud overtrokken waren, stond reeds ten zijnen dienste gereed. Eenige dienaren tilden hem op den rug van het dier, terwijl zijn gevolg op minder sierlijk getooide oliphanten moest plaats nemen. Eenige inlandsche muzijkanten gingen voor het hoofd van den stoet uit, en maakten op hunne vreemdsoortige instrumenten en bekkens een waarlijk oorverdoovend geraas, dat alleen door het gejuich van het zamen gestroomde volk kon overtroffen worden. Zoo trok men naar de stad, waar een menigte Portugezen bezig was, zich onder de inwoners te mengen, om hen tegen de Nederlanders op te ruijen; want de bijna koninklijke eer, waarmede de zeevoogd werd binnengehaald, vervulde hunne trotsche harten met nijd en afgunst. De stoet bereikte evenwel gelukkig het paleis en nadat VAN CAARDEN van de hem ongewone en hooge zitplaats was afgeklommen, werd hij in de tegenwoordigheid des konings toegelaten. De vorst ontving hem, gelijk de overige gezanten, in het midden zijner hovelingen en Amazonen. Hij wenkte hem vriendelijk op den zetel, die reeds voor hem gereed gezet was, plaats te nemen, en nam het kostbare geschenk, dat hem volgens oude gewoonte werd aangeboden, welwillend aan. Nadat de zeevoogd hem behoorlijke hulde gebragt had, sprak de koning door tusschenkomst van den tolk:

— „Het spijt mij, dat er tusschen uwe landgenooten en mijn volk, voor eenigen tijd, een klein verschil gerezen is, waardoor vele mijner onderdanen gedood werden. Ik wil dat misverstand evenwel over het hoofd zien en er niet meer aan denken.

— „Dat misverstand is ontstaan door de vuige lastertaal der ellendige Portugezen, die ons bij Uwe Majesteit als zeeroovers hebben doen voorkomen," antwoordde VAN CAARDEN heftig, terwijl hij een toornigen blik wierp op den monnik, die zijne oude plaats naast den koning weder had ingenomen. „Zij zijn onze en uwe vijanden, die evenwel beter hunne tong, dan het zwaard weten te voeren. Dat wij geene zeeroovers zijn, kan deze brief getuigen, die door onzen doorluchtigen prins MAURITS aan Uwe Majesteit gerigt is."

Onder deze woorden haalde VAN CAARDEN een parkament te voorschijn, dat hij den koning overhandigde. De monnik sprak haastig eenige woorden in de landtaal, waarop de oude vorst den brief met afschuw van zich afwierp en den zeevoogd met van toorn fonkelende oogen aanzag. VAN CAARDEN begreep niets van deze even vreemde als plotselinge handelwijze, doch hij vernam van den tolk, dat de Portugees den koning, die de Mahomedaansche geloofsleer beleed, had wijsgemaakt, dat de brief op varkensvel geschreven en dus onrein was.

— „Die man bedriegt u," — deed van CAARDEN antwoorden — „Het is blijkbaar, dat hij tracht de gramschap Uwer Majesteit tegen mij op te wekken. Daarom verzoek ik eerbiedig, dat hij zich moge verwijderen, of dat het mij vergund worde naar mijne schepen weder te keeren."

Hetzij dat de koning door de krachtige taal en den strengen blik des zeemans ontsteld werd, of dat het met zijne belangen strookte zijn verzoek in te willigen — hij deed den monnik, hoe noode deze hiertoe overging, heengaan en zijn gelaat nam weder een vriendelijke plooi aan.

— „De inhoud van dien brief is mij bekend," zeide VAN CAARDEN geheel bedaard. „Onze doorluchtige prins biedt Uwer Majesteit zijne onkreukbare vriendschap aan en verzoekt haar, met ons te willen handelen en ons in het bevragten onzer schepen behulpzaam te zijn."

— „Bevragt uwe schepen zoodra gij verkiest," antwoordde sulthan ALEIDIN, goedaardig. „Ik zelf wil met u handelen en zal u niet alleen lading bezorgen, maar u ook elke bhaar een thayl goedkooper leveren, dan de markt is, opdat gij van mijn vriendschap voor uwen grooten prins overtuigd moogt worden. Ook sta u ik ook toe in onze stad eene woning uit te kiezen, waarin gij uwe goederen bergen en uw verblijf houden kunt, zoo dikwijls gij aan land komt."

VAN CAARDEN dankte den koning voor zijne goedertierenheid, doch vervolgde ernstig:

— „Daar thans ieder misverstand tusschen Uwe Majesteit en ons is uit den weg geruimd, zoo waag ik het bij haar aan te dringen op de invrijheidstelling der gevangenen, die nog aan land zijn."

Het gelaat van den ouden vorst betrok, doch het was slechts voor een oogenblik; want gulhartig antwoordde hij:

— „Ook aan dat verzoek zal voldaan worden. Ik zal een bode zenden naar mijnen zoon, den koning van Pedir, met last aan uwe landgenooten onmiddelijk de vrijheid weder geven. Onze tolk kan heden reeds met u vertrekken; van nu af aan is hij vrij."

Verheugd dat zijne zending zoo geheel naar wensch geslaagd was, rees VAN CAARDEN van zijnen zetel op. Op een wenk des konings, werd hem door een der hovelingen een prachtig Moorsch kleed en eene vergulden kris van veel waarde, als een tegengeschenk van den vorst, ter hand gesteld, terwijl de koning te kennen gaf, dat hij zeer verlangde ook den gezagvoerder van *het Hof van Holland* bij zich te zien. Daarna ontving VAN CAADREN zijn afscheid en met dezelfde eerbewijzen, waarmede hij was ingehaald, werd hij ook weder naar de sloepen teruggevoerd; terwijl HANS DEKKER niet eer aan zijne herkregen vrijheid geloof sloeg, dan toen hij, verre van de kust, in het ruime sop was.

— „Ik voor mij heb het niet op die honingzoete beloften," zeide ADAM VLAMING, toen VAN CAARDEN hem den uitslag van zijn gesprek met den koning had medegedeeld. „Ik vrees altijd, dat er een strik onder verborgen wordt; want ik begin die Indiërs en hunne listige treken een weinig te kennen. Zij zijn als de vergiftige slangen van hun land, die gaarne onder schoone bloemen nestelen. Doch wij zullen op onze hoede zijn."

Hij begaf zich den 25sten November aan land, eenige koopmanschappen medenemende, die door de inlanders gaarne gewild werden en tot ruilhandel geschikt waren. Den geheelen dag ging voorbij en de avond viel reeds,

zonder dat nog de sloep van onzen zeeman naar boord terugkeerde. VAN CAARDEN liep onrustig in zijne kajuit op en neder, en luisterde met gespannen aandacht naar het minste geridsel, dat de wind tusschen het touwwerk boven zijn hoofd veroorzaakte, in de hoop, dat hij daar tusschen den welbekenden stap zijns vriends vernemen zoude, doch alles bleef stil. Hij vreesde, dat VLAMING eenig ongeval was overkomen en wilde reeds bevel geven eenige gewapende sloepen uit te zetten, toen de lang gewachte eindelijk aan boord verscheen. VAN CAARDEN ging hem verheugd te gemoet en drukte hem met warmte de hand, zonder evenwel te doen blijken, hoeveel angst zijn lang uitblijven hem veroorzaakt had.

— „Welnu?" vroeg hij, toen zij zich alleen in de kajuit bevonden. „Is alles naar wensch afgeloopen?

— „Naar wensch?" herhaalde VLAMING in eene knorrige luim. „Dat kon wel beter wezen! De koning van Atjeh is een oude vos, die ons met mooije woorden zoekt te paaijen. Volgens uw bevel was mijn eerste werk in de stad een huis te huren, tot berging onzer goederen, en daarna begaf ik mij met mijn geschenk naar den vorst, die mij zoo minzaam en zoetsappig toesprak, dat ik onwillekeurig aan stroop en melk begon te denken, twee zaken waarvan ik een onoverwinnelijken afkeer heb. Mijne eerste vraag was natuurlijk naar de gevangenen, waarop hij mij antwoordde, dat hij van den onderkoning van Pedir nog geen antwoord ontvangen had. Daarna wilde ik met hem over den prijs van den peper onderhandelen, doch hij sprak hier over heen, liet mij een eerekleed en eene kris uitreiken, en verwees mij toen naar zijnen sabandaar, een rijksgroote, dien ik evenmin, ja nog minder vertrouw dan zijnen heer. Deze zeide mij, dat de koning ons de bhaar peper tegen dertig thayl wilde afstaan. Ik had moeite mijne verontwaardiging bij dien eisch te bedwingen, want de marktprijs is niet meer dan tien of ten hoogsten elf thayl de bhaar. Ik meende dit den sabandaar te moeten doen opmerken, doch hij haalde de schouders op, en zeide dat de koning, als opperkoopman, goede peper verkoopen moet en die niet minder leveren kan, doch omdat wij zijne *vrienden* waren, wilde hij het op zich nemen ons de bhaar tegen vijf en twintig thayl te leveren. Verder liet hij zich niet afdingen en bleef bij zijnen onbillijken eisch volharden.

— „De prijs is ontzettend hoog!" merkte VAN CAARDEN aan, „doch wij zullen wel genoodzaakt zijn dien te besteden, willen wij ten minste niet zonder lading vertrekken, dat zeker tot nog grooter schade voor ons zoude uitloopen."

— „Maar ik ben nog niet aan het einde," ging VLAMING voort; „de koning begeert duizend rijksdaalders en vijf stukken laken in voorschot te hebben.

— „Dus mistrouwt hij ons?" riep VAN CAARDEN gramstorig uit. „Indien onze magt slechts de helft grooter ware, ik zou dien koninklijken schaggeraar met geweld dwingen ons zijn vertrouwen te schenken.

— „In mijne eerste drift snelde ik naar het paleis des konings terug, om hem te vragen of hij op deze wijze meende zijne belofte gestand te doen

doch ik werd gelukkig niet toegelaten en had daardoor gelegenheid mijn bloed een weinig te doen bekoelen. Niet ver van het paleis ontmoette ik een monnik, die mijne gramschap op nieuw opwekte, door mij op schamperen toon eene winstgevende negotie toe te wenschen. Ik zond hem eenen echt Hollandschen zeemansvloek naar het hoofd, en haastte mij toen naar onze schepen terug, wijl de zon reeds aan het dalen was — en hier ben ik!

— „Zeker zijn die vervloekte Portugezen weder in het spel!" zeide VAN CAARDEN en liet er, na een wijl te hebben nagedacht, op volgen; „de koning is welligt geheel onkundig van den eisch des sabandaar's. Wij willen hem dus niet al te haastig veroordeelen en eerst afwachten, wat hij op de vertoogen, waarmede ik hem meen lastig te vallen, antwoorden zal."

Zoo spoedig mogelijk werden nu de onderhandelingen met den koning voortgezet, doch hij liet den zeevoogd weten, dat de sabandaar met den prijs van den peper zeer wel bekend was en hij dus niets van zijnen eisch kon laten vallen; dat hij tevens de duizend rijksdaalders en het laken verwachtte, om dan terstond met de aflevering van den peper een begin te maken. Hoe ongaarne ook, zagen de gezagvoerders zich eindelijk wel gedwongen de voorwaarden des konings te vervullen, wilden zij niet zonder lading en met achterlating der gevangenen vertrekken. Zij zonden dus den vorst het gevraagde voorschot, doch drongen tevens bij hem op de onmiddellijke invrijheidstelling hunner landgenooten aan. Hiervan gebeurde evenwel niets; ook stelde men den aanvoer der lading van dag tot dag uit, met de gezochte verontschuldiging, dat er op het oogenblik geen genoegzame voorraad in het koninkrijk te vinden was. Wel begaf VAN CAARDEN zich meer dan eens naar het paleis, doch hij werd niet bij den koning toegelaten en hij moest zich tevreden stellen met de mooije beloften van den sabandaar, die hem gedurig tot geduld aanmaande.

Op den nacht van den 29 Maart, terwijl het scheepsvolk zich hier en daar op het dek tot slapen had nedergelegd, leunde VLAMING geheel moedeloos over de verschansing, en staarde op de glinsterende toppen der golven, die zacht langs het vaartuig kabbelden. VAN CAARDEN had hem pas verlaten; zij hadden met elkander ernstig geraadslaagd, hoe zij den koning zouden kunnen overhalen of des noods dwingen, zijne beloften gestand te doen, ten einde niet langer aan hunne vijanden de Portugezen ten spot te strekken; maar zij hadden nog tot geen besluit kunnen komen. Nog dacht hij over een en ander na, toen zijne aandacht plotseling getrokken werd door een geplas in het water, en hij beneden zich een donker voorwerp meende te bespeuren.

— „Wie daar?" riep hij met eene forsche stem; want onwillekeurig rees het vermoeden aan eenig verraad in hem op. Dat geroep wekte de slapenden, die verschrikt opsprongen en naar hunne wapenen grepen, doch het bleek evenwel spoedig, dat er geen gevaar te duchten was, want eene zwakke stem antwoordde in de Hollandsche taal:

— „Wij bidden u om ons aan boord te nemen; want onze praauw is op het punt van te zinken. Wij zijn ontvlugte gevangenen!

— „Voort, jongens! rept u!" riep VLAMING vrolijk verrast uit, „helpt uwe kameraden zoo veel mogelijk op het drooge!" Doch hij had niet noodig zijne matrozen daartoe aan te zetten; zij vlogen ter hulpe en weldra bevonden zich de ongelukkigen behouden op het dek. VLAMING deed hen in zijne kajuit komen en sloeg de handen van verbazing in een, toen hij bij het licht van den scheepslantaarn vijf gedaanten voor zich zag, die meer op geraamten, dan op menschen geleken. Eenige morsige lompen bedekten hunne vermagerde leden en zij zagen er zoo verhongerd uit, dat de goedhartige zeeman zich haastte hen van voedsel en geschikter kleeding te voorzien, eer hij hen met vragen wilde lastig vallen. Een der ontsnapten verhaalde later het volgende:

— „Nadat de twee Zeeuwsche schepen voor omstreeks acht maanden het anker geligt hadden en ons aan ons lot overlieten, werden wij, elf in getal, waaronder ook onze kapitein HOUTMAN begrepen is, over de rivier naar Pedir gevoerd, waar de onderkoning ons in eene loods of schuur deed opsluiten en ons later tot het graven van oliphantskuilen bezigde, zoodat onze ellende ten top gevoerd werd. Naauwelijks was het bekend geworden, dat er Nederlandsche schepen ter reede van Atjeh lagen, of wij werden nog met meer wachters omringd en men zond ons met ons vijven — om welke reden is mij onbekend — naar Soemonlaga. Wij hadden evenwel het geluk onze bewakers te misleiden en hun te ontsnappen. Langs omwegen zochten wij de kust te bereiken, dat ons gelukte, en eene oude praauw, die wij vonden en zoo veel mogelijk herstelden, was ons in onze vlugt verder behulpzaam.

— „Het verheugt mij dat gij behouden zijt aangekomen," zeide VLAMING, „doch gij zoudt zonder eene vlugt toch weldra uwe vrijheid weder gekregen hebben; want de koning van Atjeh heeft een bode naar Pedir gezonden, met bevel aan den onderkoning om u dadelijk te ontslaan.

— „Daarvan is ons niets bewust," antwoordde DIRK DIRKZOON, die het woord voor allen voerde; „wij weten alleen dat de onderkoning last ontvangen heeft, ons nog strenger dan vroeger te bewaken.

— „Die huichelaar!" riep VLAMING toornig uit, „zoo blijkt het nu, hoe hij ons door schoone beloften zocht te bedriegen en om den tuin te leiden.

— „Ook is ons ter oore gekomen," ging DIRKZOON voort, „dat er op verschillende plaatsen van het koninkrijk vaartuigen ten oorlog toegerust worden, en dat de koning trachten zal, u zoolang hier op te houden, tot er eene vloot gereed is, groot genoeg om u met goed gevolg te overvallen.

Deze gewigtige tijding deed VLAMING ontstellen. Hij begreep nu zeer goed, waarom de koning de toezending van den peper vertraagde en het bevragten der schepen van dag tot dag uitstelde. De eerste morgenschemering was dan ook naauwelijks aan den hemel, of hij begaf zich naar VAN CAARDEN, wien hij de aankomst der gevangenen en het berigt, dat zij hem van 's konings verraderlijk plan verteld hadden, mededeelde. Ook VAN

CAARDEN gevoelde zich, door zooveel trouweloosheid, diep verontwaardigd, doch hij dacht met meer bezadigdheid na, dan zijn driftiger vriend, die met DE VOGELAAR, DE MEIJER en het grootste gedeelte van het scheepsvolk van oordeel was, dat zij den koning met het zwaard in de vuist tot zijnen pligt moesten brengen.

— „Ook mij ontbreekt daartoe noch de lust, noch de moed," antwoordde VAN CAARDEN met waardigheid, „doch wij zouden door zulk een onberaden stap ons zelven in het verderf storten. Onze magt staat niet in evenredigheid met die van den koning, die tevens op de hulp der Portugezen tegen ons rekenen kan. Gij weet dit evengoed als ik. Ik wil nogmaals in persoon naar den koning gaan, om op het nakomen zijner beloften aan te dringen. Bij die gelegenheid zal ik hem de komst der vijf gevangenen berigten, maar hem tevens hunne vrijheid verzoeken, opdat hij niet denke, dat wij hen tegen zijnen wil ontvoeren willen, en hij daardoor een geschikt voorwendsel vinde, om ons vijandig te behandelen. Hij moet van onze goede trouw overtuigd worden. — Gij VLAMING zult mij vergezellen."

Zij werden met de oude vriendschap door den koning ontvangen, en hij was dadelijk bereid, de vrijheid der gevangenen met zijn zegel te bekrachtigen. Hij verzekerde, nu geheel en al van de opregtheid der Nederlanders doordrongen te zijn, en noemde VAN CAARDEN „zijn dierbare vriend en geliefde zoon." Tevens vereerde hij hem eene gouden kop en schonk den beiden zeevoogden vier last peper, als blijk zijner hooge genegenheid, terwijl hij vast beloofde, de overige lading binnen twee dagen te zullen afleveren. De zeelieden werden door de minnelijkheid des konings geblinddoekt en hun wantrouwen week, zoodat zij wel te vreden vertrokken, in de blijde veronderstelling dat het berigt der gevangenen op losse geruchten steunde en zelfs van alle waarschijnlijkheid ontbloot was. Doch hun vertrouwen op de opregtheid des vorsten werd weder aan het wankelen gebragt, toen den daarop volgenden nacht vier andere gevangenen zwemmende de Nederlandsche schepen bereikten. Onder hen bevond zich kapitein HOUTMAN, die met ongeveinsde vreugde door de onzen ontvangen werd. Hij verhaalde, hoe hij de waakzaamheid des onderkonings van Pedir had weten te verschalken, doch bevestigde tevens het berigt der krijgstoerustingen en waarschuwde de onzen op hunne hoede te zijn.

Men besloot evenwel onderling, nog eenige schreden op den pas ingeslagen weg voort te gaan en den koning de komst van HOUTMAN mede te deelen en ook zijne vrijheid te verzoeken. Het besluit werd ten uitvoer gebragt, en de koning stond de gevraagde vrijheid toe, doch liet tevens weten, dat hij verlangde HOUTMAN bij zich te zien om afscheid van hem te nemen. Dit geschiedde; doch naauwelijks had hij, met VLAMING, die hem vergezelde, het paleis verlaten, of de sabandaar van Pedir trad met eenige welgewapende volgelingen op hen toe en zeide, dat hij in last had HOUTMAN gevangen te nemen. Woedend en geheel buiten zich zelven over zulk een snood verraad, sloeg VLAMING de hand aan het zwaard, doch DE VOGELAAR en DE MEIJER hielden den driftigen zeeman tegen en wezen hem

op de onmogelijkheid, om zich tegen de overmagt te verzetten; omringd en ingesloten als zij waren door eene steeds aangroeijende menigte hun vijandige Sumatranen. Dit begreep VLAMING eindelijk ook, doch hij wilde evenwel niet toelaten, dat HOUTMAN gebonden werd, waartoe de sahbandaar wilde overgaan. Hij spoedde zich terstond naar den koning terug, om zich over zulk eene geweldige handelwijze te beklagen, doch de koning haalde de schouders op en zeide dat hij de gevangenneming van den kapitein, — uit vreeze van oproer onder het volk, — niet beletten konde, doch wel als hooge gunst wilde toestaan, dat hij ongebonden naar Pedir vervoerd zoude worden, zoo als dan ook geschiedde. Toen VLAMING zich daarna naar de stad begaf, kwamen hem eenige schepelingen te gemoet om hem de jobstijding te brengen, dat HANS DEKKER, — die met hem ter bewaking der goederen, in de daartoe gehuurde woning, was achter gebleven — met geweld uit het logies was weggevoerd. Dit berigt was niet geschikt den toorn van VLAMING te doen bedaren. Met regt bevreesd, dat men zich van de goederen zoude trachten meester te maken, bleef hij dien nacht aan land, doch deed VAN CAARDEN van het voorgevallene verwittigen en hem vragen, wat hem in de gegeven omstandigheden te doen stond. Den volgenden morgen verscheen VAN CAARDEN in persoon, met twee welgewapende sloepen aan land en VLAMING riep zijnen vriend reeds van verre toe:

— „De huichelaar begint het masker af te werpen. Zijne oorlogspraauwen zijn zeker reeds ten strijde toegerust; hij begint geweld te gebruiken.

— „Voor de laatste maal zal de koning mij voor zich zien", antwoordde VAN CAARDEN ernstig: „de Hollandsche lankmoedigheid moge niet spoedig uitgeput zijn, zij geraakt *nu* ten einde, en wij kunnen niet langer dulden, dat die Sumatranen ons als hunne speelpoppen beschouwen.

— „Gij spreekt daar de taal van mijn hart"! zeide VLAMING. „Dien ouden vos moet eindelijk de les gelezen worden, en onze magt is in allen gevalle *zóó* zwak niet, of wij kunnen hem nog wel een proefje van Hollandsche dapperheid geven.

— „Wij willen hopen, dat het niet zoo ver behoeft te komen en sulthan ALEIDIN zijn ongelijk herstellen zal", zeide VAN CAARDEN en begaf zich daarna naar het paleis. Wel werd hij bij den koning toegelaten, doch deze ontving hem voor de eerste maal met een donker gelaat, en zijne onheilspellende blikken vestigden zich streng op den gezagvoerder; maar deze liet zich daardoor niet afschrikken en zeide kalm:

— „Ik kom om mij bij Uwe Majesteit te beklagen over den sabandaar van Pedir, die het gewaagd heeft kapitein HOUTMAN met geweld gevangen te nemen, schoon hij door uwe goedertierenheid de vrijheid herkregen had. Ook is HANS DEKKER door eenigen uwer onderdanen overvallen en wederregtelijk weggevoerd."

De koning deed hierop antwoorden:

— „Ik weet zulks, en het is op *mijnen* last geschied. Mij zijn eenige kostbare krissen en ringen ontstolen; dit is de reden hunner gevangenneming.

Ook verlang ik, dat gij de drie blanken, die met HOUTMAN bij u aan boord gekomen zijn, naar land terug zendt, opdat wij den regten dief uitvinden.

— „Indien Uwe Majesteit het mij veroorlooft, dan ben ik bereid het vermiste te vergoeden", zeide VAN CAARDEN, die het gezegde van den koning alléén beschouwde als een voorwendsel om aan geld te komen. „Ik meen we zeker te kunnen zeggen, dat onder mijn volk de dief niet schuilt, doch wanneer men mij de waarde der goederen wil opgeven, dan...."

— „Zij zijn een geheel landschap waard!" viel hierop de sabandaar haastig in; doch een neef des konings, die tegenwoordig was en de onzen wel genegen scheen, antwoordde snel:

— „Indien gij dan toch liegen wilt, zeg dan maar dat zij met geene tien landschappen te betalen zijn!

— „Het is mij onmogelijk de drie gevangenen herwaarts te doen brengen", zeide VAN CAARDEN; „twee er van zijn doodelijk ziek en kunnen dus niet vervoerd worden."

De koning stampvoette van toorn en gebood hem, dat men hen ziek of niet ziek terstond aan land zou zenden, zoo niet, dat hij dan van allen handel met de Nederlanders afzag en HOUTMAN met HANS DEKKER in gevangenschap zou houden.

VAN CAARDEN meende den koning voor de laatste maal zijn zin te moeten geven, doch hij wist evenwel door geldelijke geschenken zoo veel te bewerken, dat de vorst men éénen[1] gevangene te vreden gesteld werd. DIRK DIRKZOON liet zich vrijwillig als zoodanig naar land brengen, nadat VAN CAARDEN hem voor zich en den kapitein van eenig lijnwaad en geld voorzien had. In weerwil van de uitdrukkelijke belofte des konings werd ook hij naar Pedir opgezonden. Daarna liet sulthan ALEIDIN aan VAN CAARDEN weten, dat hij voor drie duizend, drie honderd gulden aan HOUTMAN en HANS DEKKER de vrijheid wilde wedergeven. Toen de zeevoogd hiertoe niet wilde overgaan, drong hij er weder op aan, dat hem de twee zieke gevangenen, — waaronder hij den dader van den denkbeeldigen diefstal veronderstelde — zouden overgeleverd worden. In hunne plaats wilde hij HANS DEKKER loslaten. Ook dit geschiedde eindelijk, in de hoop dat daarmede de eischen des konings tot hun einde zouden gekomen zijn. Voor de eerste maal hield hij woord en zond HANS DEKKER naar de onzen terug. Het scheen evenwel, dat hij de inschikkelijkheid en het geduld der Nederlanders tot in het oneindige wilde beproeven; want korten tijd daarna zond hij zijnen sabandaar naar VAN CAARDEN, met het tot een verzoek ingekleede bevel hem nog zes duizend gulden, op rekening van den nog te leveren peper, te willen voorschieten.

De Nederlanders stonden over zulk eene schaamteloosheid als het ware verstomd, en de lankmoedigheid van VAN CAARDEN was nu ook ten einde.

— „Zeg aan den koning van Atjeh", zeide hij, „dat wij hem ten wille geweest zijn in alles wat hij tot nu toe van ons heeft geëischt, doch dat Zijne Majesteit onze opregte vriendschap met verraad en bedriegerij heeft beant-

woord, dat wij hem dus voor het laatst *aanmanén*, onzen gevangenen de vrijheid weder te geven en ons de gekochte peper te bezorgen, en zoo niet, dat wij de middelen wel zullen vinden om ons over eene zoo groote schelmerij te wreken."

De sabandaar maakte zich verschrikt uit de voeten. VAN CAARDEN begreep zeer wel, dat de vredebreuk tusschen de Nederlanders en den koning van Atjeh voor het oogenblik onherstelbaar was, en gaf daarom bevel, de goederen, die nog aan land waren, zoo spoedig mogelijk naar boord te vervoeren, wijl hij te regt vreesde, dat de Sumatranen niet aarzelen zouden, de vijandelijkheden te beginnen. Hij vergiste zich hierin niet, want zij verzetteden zich gewapender hand tegen het voornemen van ADAM VLAMING, toen deze de goederen in de sloepen wilde doen overbrengen. Hij zag zich genoodzakt met de zijnen hals over kop naar de schepen de wijk te nemen en de koopmanschappen in de handen van den vijand achter te laten.

— „Welnu," zeide VAN CAARDEN vast besloten, toen VLAMING hem het een en ander had medegedeeld;" dan zullen wij ons zelven moeten betalen en onze schade op de schepen, die hier ter reede liggen, verhalen. Ik maak er geen gewetensbezwaar van, wijl ik meer en meer overtuigd ben, dat zij met den koning tegen ons zamenspannen. Ik ben tevens weinig geneigd, den vorst de duizend rijksdaalders en de vijf stukken laken te schenken. — Het spijt mij alleen, dat wij die arme gevangenen in zijne magt moeten achterlaten. Doch wat is daar ginds te doen?" riep hij eensklaps uit, en wees met den vinger de plaats aan, waar zijn blik eene ongewone beweging meende te bespeuren.

VLAMING zag eenigen tijd scherp uit en zeide toen vrolijk: „Bij Nepthunus, ik geloof dat de gevangenen zich zelven de vrijheid weten te verschaffen! Voort jongens in de boot! „ beval hij," en roei er stevig op aan. Onze vrienden zwemmen als eenden, doch zij zullen spoedig uitgeput raken!".

Hij had wel gezien. De Sumatranen vervolgden drie vlugtelingen, die zich moedig in zee wierpen en zwemmende de schepen poogden te bereiken. Men was het bevel van VLAMING opgevolgd, en een sloep roeide hun met krachtige slagen te gemoet. Een der zwemmenden zonk in de diepte neder vóór de boot hem bereikt had, doch de twee anderen werden gelukkig gered. Het waren de zieke gevangenen, die op het oogenblik, dat zij naar Pedir zouden worden vervoerd, het hazenpad gekozen hadden. De wanhoop had hun krachten verleend en vleugelen geschonken, en hunne poging werd met een goeden uitslag bekroond. Toen hunne prooi hun aldus ontsnapte, hieven de Sumatranen een woedend krijgsgeschreeuw aan, dat tot in de ooren der Nederlanders doordrong, en zij liepen ten halven lijve in zee, om hunne wapenen dreigende tegen de schepen op te heffen.

VAN CAARDEN had opgemerkt, dat de bemanning der vreemde vaartuigen weinig waakzaamheid aan den dag legde, en niets van de Nederlandsche schepen scheen te vreezen, die zoo rustig en vredelievend op hunne ankers

lagen. Welligt had men zich een verkeerd denkbeeld van hunne lankmoedigheid gemaakt en aan vrees of lafhartigheid toegeschreven, wat slechts een gevolg hunner vredelievende bedoelingen was. Hoe het zij, zij waren op eenen aanval der onzen geenzins voorbereid en zij zochten in overmoedige zorgeloosheid hun vermaak aan den wal, terwijl slechts enkelen ter bewaking der vaartuigen achterbleven. Onze zeevoogd begreep wel, dat hij met zijne betrekkelijk geringe magt geen openbaar geweld kon gebruiken, en vatte daarom het voornemen op, zich van die zorgeloosheid te bedienen, om zich met list van de vijandige schepen meester te maken. VLAMING en de overige bevelhebbers keurden zijn plan goed, en er heerschte op onze schepen eene bedrijvige drukte, schoon daarbij de meeste stilte werd in acht genomen. De musketten werden nagezien en in orde gebragt; de stompe enterbijlen gescherpt en kruid en lood onder de manschappen uitgedeeld.

Op den avond van den 12 December zagen de Hollanders weder eenige sloepen met vreemde zeelieden naar wal steken, en het oogenblik kwam VAN CAARDEN nu gunstig voor, zijnen aanslag ten uitvoer te brengen, te meer daar de lucht zeer betrokken was en eenen donkeren nacht voorstelde. De schepelingen, die aan hunne werkeloosheid met vreugde een einde zagen komen en naar den strijd haakten, werden in vier welgewapende sloepen verdeeld, waarover VAN CAARDEN met VLAMING, DE VOGELAAR en DE MEIJER het bevel voerden. Behoedzaam roeide men het naastbijzijnde Portugeesch vaartuig ter zijde, waar niemand de nadering der onzen scheen op te merken; want zonder den minsten tegenweer werd het door de Nederlanders beklommen. Deze overrompeling ging zoo stil en ordelijk toe, dat eenige Portugezen, die hier en daar op het dek lagen te slapen, reeds gebonden waren, eer zij nog regt begrepen wat er gebeurd was. Door dit aanvankelijk krijgsgeluk aangemoedigd, begaven zij zich naar het tweede vaartuig, dat even gemakkelijk in hunne handen viel. Het derde en vierde volgde, zoodat zij zich, vóór het aanbreken van den dageraad — zonder dat er één enkele droppel bloed gestord was — in het bezit zagen van negen Portugesche en Bengaalsche schepen, waarvan er drie met peper geladen waren; terwijl zij daarbij honderd gevangenen gemaakt hadden. Toen de vreemde schepelingen zich des morgens naar boord wilden terugbegeven, zagen zij, met onbeschrijvelijke verbazing en schrik, de Princenvlag vrolijk van uit de masten hunner vaartuigen wapperen. Het „hoezee!" der onzen deed hun weldra gissen, wat er in hunne afwezigheid geschied was, en eenige bulderende kanonschoten joegen hen weer spoedig naar land terug.

— „Of zij op hunnen neus staan te kijken!" riep VLAMING vrolijk uit. „Waarlijk, zoo oud als ik ben, heb ik zulk eene expeditie niet bijgewoond. Onze zeerobben hebben zich op nieuw den naam van Hollanders regt waardig gemaakt en ik wed, dat de koning nu reeds berouw begint te gevoelen, het bij ons zoo verkorven te hebben.

— „Het begin gaat naar wensch, doch wij zijn nog niet aan het einde,", antwoordde VAN CAARDEN. „Wij willen thans eerst onderzoeken, of de vorst

nog niet tot andere gedachten gekomen is, en de vrijheid aan HOUTMAN en DIRKZOON wil hergeven, met terugbetaling der duizend rijksdaalders en wat wij verder nog van hem te vorderen hebben. Doch daar ik gis, dat hij een bode uit onze landgenooten niet zeer voorkomend zou ontvangen, zal ik een Portugees naar hem afzenden.

De bode werd naar land gebragt en kwam den volgenden morgen terug met een brief van den koning aan den *Engelschen* kapitein VAN CAARDEN en VLAMING gerigt, waarop zij evenwel niet meenden te moeten antwoorden. Daar zij *echte* Hollanders waren, beschouwden zij dien brief niet als aan hen geadresseerd, lieten hem ongeopend en zonden den bode nogmaals, met herhaling van hunnen eisch, terug. Tegen den middag staken er drie welgewapende praauwen van wal, die door de Portugezen van kanonnen en andere vuurwapenen voorzien waren en op onze schepen begonnen te schieten; doch hunne schoten waren te hoog of te laag gerigt, zoodat zij weinig of geene schade aanrigtten. De Nederlanders mikten beter en deden de praauwen, na een kort gevecht, naar den wal afdeinzen.

— „Wij zullen een vreugdevuur ter eere dier dapperen ontsteken", zeide VAN CAARDEN, en gaf bevel den brand in eene der Portugesche vaartuigen te brengen. Hoog steeg de vlam ten hemel en kleurde de zee en de kust met een donkerrooden gloed; de Hollanders juichten vrolijk, en schrik en verslagenheid heerschten er onder de Sumatranen, die het niet meer waagden de schepen nabij te komen.

Na dit gevecht gingen er twee dagen in ongestoorde rust voorbij en niets deed vermoeden, dat de vijand van zin was de vijandelijkheden te hervatten. Deze rust kwam VAN CAARDEN verdacht voor en hij besloot er een einde aan te maken. Te dien einde liet hij op 17 Januarij nog twee schepen in brand steken, en eenige schoten lossen, om de Sumatranen uit hunne slaap te doen opschrikken; doch deze uitdaging werd door geenen oorlogskreet beantwoord en alles bleef even stil.

— „Zij hebben zich zóó dapper geweerd, dat zij wel eenige rust noodig hebben," — zeide DE VOGELAAR schamper, — „doch ik geloof niet dat zij spoedig lust zullen gevoelen ons op nieuw een bezoek te brengen."

VAN CAARDEN schudde het hoofd en zeide:

— „Die stilte bevalt mij niets. Het is de rust van den tijger, die op zijne prooi loert en zich tot den sprong gereed maakt. Wij moeten ook op onze hoede zijn."

Ook meende men eindelijk eenige beweging aan land te bespeuren, doch men behoefde zich niet tot den strijd aan te gorden; want slechts ééne ongewapende praauw stak van wal en roeide op de Nederlandsche schepen aan. De geheele bemanning bestond uit een enkelen Sumatraan, die reeds van verre teekenen gaf, dat hij met de Nederlanders spreken wilde. Men liet hem dus vrij aan boord komen, waar hij aan VAN CAARDEN eenen brief des konings overreikte. Die brief was vol van bedreigingen, en hield het bevel aan de onzen in, de prijsgemaakte schepen onmid-

delijk naar land te zenden. De zeevoogd liet den koning verstaan, dat zijn bevel gehoorzaamd zoude worden, zoodra de Nederlandsche gevangenen aan boord wedergekeerd en het achterstallige betaald zoude zijn. Met dit antwoord kon de inlander vertrekken; doch voor hij in zijne praauw afklom, zag hij behoedzaam om zich heen en drukte toen VAN CAARDEN ter sluiks een tweede briefje in handen. Verwonderd opende deze het papier, dat slechts de volgende regelen bevatte: „Verwijder u zoo spoedig mogelijk van deze verraderlijke kust. Men is gereed eene geheele vloot en eenige branders op u af te zenden. Uwe geringe magt kan dien aanval niet wederstaan.” Het briefje was door kapitein HOUTMAN onderteekend. Terstond ontbood VAN CAARDEN ADAM VLAMING bij zich en deelde hem het pas ontvangen berigt mede.

— „Die HOUTMAN is een dappere, edele kerel!” riep VLAMING uit. „Hij weet, dat hij bij ons vertrek vooreerst alle hoop op verlossing moet opgeven en toch waarschuwt hij ons te vertrekken! — Doch mij dunkt, dat wij zijnen raad niet in den wind mogen slaan.

— „Ik ben van uw gevoelen,” zeide VAN CAARDEN. „Langer te blijven zou meer dan vermetelheid zijn en onze schepen in gevaar brengen. Ik meen, dat wij tevens genoeg gedaan hebben, om de beschuldiging van lafhartigheid te kunnen ontgaan. De lading der veroverde schepen stelt ons schadeloos voor het verlies dat wij aan land geleden hebben, en ik ben er voor, dat wij dus zoo spoedig mogelijk de ankers ligten, eer ons dat door eene vloot kan belet worden.”

Men kwam overeen, de gevangene vijanden, die men bezwaarlijk met zich voeren konde, in eene der genomen schepen naar land te zenden, met een last van al datgene wat de Nederlanders nog te vorderen hadden. Ook deed men den koning bij dezelfde gelegenheid weten, dat hij toe te zien had, de achtergebleven Hollanders wel te behandelen, wijl zij van voornemen waren, weldra met eene grootere magt weder te keeren. Men voegde er tevens een brief bij aan de kapiteins der veroverde vaartuigen, met de belofte, dat zij hunne schepen konden terug krijgen, indien zij den koning wisten over te halen de geledene schade aan de Hollanders te vergoeden en de twee gevangenen vrij te geven. Zij verzekerden verder nog twee dagen bij het naastbijzijnde eiland Poeloe-Waij te zullen vertoeven, tot zij op hunnen brief eenig antwoord konden hebben. Toen dit zoo verre geregeld en uitgevoerd was, gaf VAN CAARDEN bevel de ankers te winden en kondigde hij zijn vertrek met eenige kanonschoten aan. De zeilen ontplooiden zich en de gunstige wind deed weldra de vijandige kust voor het oog der Nederlanders verdwijnen. Volgens beloften bleef VAN CAARDEN nog twee dagen in de nabijheid van Poeloe-Waij rondkruisen, doch wachtte te vergeefs op eenige tijding. Wel meende men eindelijk, van de zijde van Atjeh een schip aan den gezigteinder te bespeuren, doch het verdween even spoedig weder, waardoor aan hunne laatste hoop de bodem ingeslagen werd. Zij hielden zich dan ook niet verder op en zeilden regtstreeks naar Bantam, waar zij lading innamen, en nadat zij ook de Lampong's aangedaan hadden,

om zich van water te voorzien, werd de reis naar het vaderland onverhinderd voortgezet.

Ofschoon men het doel van dezen togt, naar Sumatra als mislukt mag aanmerken, had hij toch uitgewerkt, dat de Nederlanders voortaan met meer eerbied door de inboorlingen beschouwd werden, zoodat de koning van Atjeh, reeds in Augustus van het jaar 1601 (zooals wij bij VALENTYN lezen), twee gezanten naar prins MAURITS en de Algemeene Staten afvaardigde, om zich hunne vriendschap te verzekeren, waardoor de grondslag van ons tegenwoordig bezit op Sumatra gelegd werd.

K.

De nagedachtenis van den heer J. C. BAUD, verdedigd tegen zijne vrienden.

> If you go out in your own semblance, you die, sir JOHN. Unless you go out disguised, — How might we disguise him?
>
> SCHAKSPERE.

De laatste diskussiën over koloniale aangelegenheden, bij de behandeling zoowel van het *Batig Slot* over 1857 als van de *Begrooting* voor 1860 gehouden, waren in verschillende opzigten hoogst belangrijk. Niet het minst opmerkelijk waren de wanhopige pogingen, door de tegenstanders van vrijen arbeid op Java in 't werk gesteld, om de overtuiging ingang te doen vinden, dat zij, die dat beginsel voorstaan, eigenlijk voor eene fantasie, eene hersenschim, eene dwaasheid kampen. 't Heeft ons in geenen deele verwonderd. Er is eene menigte redenen, die het verklaarbaar maken, waarom de aanhangers van het kultuurstelsel, gelijk het thans bestaat, zich met alle kracht tegen de ontwikkeling van vrijen arbeid verzetten. Met haar toch vervallen al de vooroordeelen, al de dwalingen, al de geheimzinnige raadsels, die thans het middel zijn, om aan hen, die de magt in handen hebben, ze te doen behouden. Met haar verdwijnen de bronnen, waaruit zoo menigeen rijkdommen put, niet als het welverdiende resultaat van krachtsinspanning en industrie, maar als het gevolg van louter gunst en protektie. Met haar worden de ambtenaren, van despoten, die over de werkkracht der bevolking beschikken, teruggebragt tot hunne eigenlijke bestemming, tot bestuurders en uitvoerders der wet. Met haar houden de kultuurprocenten op, en is er geen uitzigt meer op prachtige geschenken, als bewijzen van erkentelijkheid der ingezeten voor de wel volbragte taak, maar zal de ambtenaar zich uitsluitend moeten vergenoegen met zijn traktement. Met haar zal het stelsel, dat de tegenwoordige mannen groot, rijk en magtig heeft gemaakt, worden vervangen door een ander, waarin die mannen zich niet te huis gevoelen. Daarom hebben noch de zonderlinge magtspreuken van den heer VAN HALL, noch de duizenderlei bogten en wendingen en kronkelingen van den Minister van Koloniën eenige bevreemding bij ons verwekt, voor zoo verre zij de strekking hadden, om de waarheid voor het oog der onnadenkende menigte te verbergen, en angst en schrik aan te jagen bij hen, die alleen den vlammenden blik gevestigd houden op het „batig slot", en de oogen sluiten voor alles wat, naar hunne meening, daaraan eenige afbreuk zou kunnen doen.

Maar wat ons heeft verbaasd is de poging, van diezelfde zijde aangewend, om zelfs de eervolle nagedachtenis van den heer J. C. BAUD prijs te geven, toen de handelingen en woorden van dien, bij hen zoo hoog ge-

schatten, staatsman hen in 't naauw bragten. Gaan politieke hartstogten dan zóó ver, dat men zelfs den naam en den roem zijner vrienden daaraan ten offer brengt? Dan wordt het noodig, dat een onpartijdige stem zich doe hooren, om den in 't gráf zwijgenden afgestorvene in bescherming te nemen tegen hen, die het beeld zijner persoonlijkheid, dat hij ons heeft achtergelaten, trachten te misvormen, om zich zelven te redden. Die onpartijdige stem meenen wij dat de onze zal zijn.

Onmiddelijk na den dood van den heer J. C. BAUD, schreven wij het volgende *):

Zoo even ontvingen wij het berigt van het afsterven van den heer J. C. BAUD. Gedurende den tijd dat hij, op het staatkundig gebied, als hoofd en leider der behoudene koloniale politiek, zich bewoog, hebben wij hem met alle kracht bestreden. Zijne beginselen waren niet de onze; zijne inzigten, in 't belang van moederland en kolonie, druischten vierkant in tegen 't geen wij als 't belang van beiden meenden te moeten verdedigen; jaren lang is tusschen ons een hevige strijd gestreden. Maar 't was, althans van onze zijde, altoos een zuivere strijd van begrippen en beginselen. Altijd hebben wij hoogachting gekoesterd voor zijne kennis en talenten, en openlijk hebben wij hem als eenen aangenamen kampvechter gewaardeerd, omdat hij wist wat hij wilde, en standvastig en met volharding, in den regel zonder transaktie, zijne meening op den voorgrond stelde en getrouw bleef.

De partij van het tegenwoordige koloniale stelsel lijdt, door zijnen dood, een zwaar, wij zouden zeggen een onherstelbaar verlies. Door zijne persoonlijkheid, door 't vertrouwen dat hij genoot, door zijne onmiskenbare talenten, gelukte het hem dat stelsel op de been te houden. Niemand kan hem in dat opzigt vervangen.

Ons is het een genoegen een woord van lof aan zijne nagedachtenis te mogen wijden. Hoe verre ook van elkander verwijderd, toch geven wij hem de eere van in zijn leven *een man van beginselen* te zijn geweest. Er zijn in Nederland zoo weinig staatslieden van wie men dat zeggen kan. Terwijl zoo velen zich in allerlei bogten wringen, en heden huldigen 't geen zij gisteren verfoeiden, heden zich vereenigen met hen, die zij gisteren bestreden, bleef hij dezelde. Toen in 1848 „het offerfeest der overtuigingen op het altaar des vaderlands" werd gevierd, bewonderde men in hem de onwrikbare trouw aan de voor hem oude waarheid, zag men in hem den onvermoeiden, in staal geharnasten, ridder tegen de nieuwigheden van dien tijd. En zoo bleef hij tot zijnen dood toe, slechts noode toegevende aan de noodzakelijkheid en het terrein voet voor voet verdedigende.

Weinig dacht ik, die regelen schrijvende, reeds zoo spoedig geroepen te worden, om deze lofrede op den heer J. C. BAUD te verdedigen tegen eenen aanval, en dat nog wel van hen, die zich zijne vrienden noemen. Die aanval nu had plaats bij de jongste diskussiën. Toen werd de heer BAUD voorgesteld als een man, die heden huldigde wat hij gisteren afkeurde, die „zijne overtuiging ten offer bragt", als de groote hoop, zoodra dit vereischt werd, die „gelijk een voorzigtig gezagvoerder een gedeelte der lading over boord werpt om 't overige te redden." Ik heb gemeend bij de diskussie de verdediging der eere van den afgestorvene aan anderen te moeten overlaten — en 't heeft mij verheugd, daarin niet te zijn teleurgesteld. Thans zij het mij vergund, het feit nog eens voor de oogen mijner lezers te plaatsen, en tevens het onwaarachtige der bewering in 't helderste licht te stellen.

Toen den 25 November l.l., de heer DUIJMAER VAN TWIST had betoogd,

---

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 21ste jaargang II, 62.

dat de ontwikkeling van vrijen arbeid in Indië steunt op de artt. 56 en 57 van 't regeringreglement, kwam de heer VAN HALL daartegen op. Hij zag zeer goed in, dat de voorstanders van de dwangkultuur quand même in een moeijelijke en onhoudbare stelling werden gebragt, wanneer inderdaad de ontwikkeling van vrijen arbeid door de wet was voorgeschreven. En hij kon dat toch bezwaarlijk tegenspreken, want, hoe onbestemd art. 56 van het regeringsreglement ook moge wezen, dat het begrip dier ontwikkeling er werkelijk in ligt, kon zelfs de heer VAN HALL niet ontkennen. Ja nog erger! de heer DUIJMAER VAN TWIST had er bijgevoegd: „En nu vergete men niet, dat het regeringsreglement, waarin die bepalingen voorkomen, niet is afkomstig, niet is voorgesteld en ondersteund door hen, die men met den naam van „nieuwigheidszoekers" wil bestempelen, maar door mannen, waaronder er zijn, die, ik zou durven zeggen bij allen, maar zeker bij de behoudende partij, niet dan met den grootsten eerbied worden genoemd." Ook dat kon de heer VAN HALL niet ontkennen, en 't was duidelijk, dat hier bovenal zijn afgestorven vriend, de heer J. C. BAUD, werd bedoeld.

Hoe uit deze moeijelijke positie te geraken? De vrije arbeid reeds uitgemaakt bij de wet! En die wet het werk van „den bekwaamste onder de bewamen"! Wat was er verder nu nog tegen in te brengen? Gewone menschen zouden er mede verlegen zijn — maar een buitegewoon man, als de heer VAN HALL, weet voor alles raad. Zie hier hoe hij zich, maar met opoffering van zijnen ontslapen vriend, uit dezen neteligen toestand trachtte te redden.

In de eerste plaats nam hij zijn toevlugt tot twee magtspreuken. „De geachte spreker", zeide hij, „heeft tot leiddraad van zijne denkbeelden genomen de artt. 56 en 57 van het regeringsreglement. Daaruit leidt hij af, dat vrije arbeid moet worden ingevoerd. Indien 't waar was, dat de Kamer eene wet had aangenomen, die ons moest berooven van eene groote inkomst (batig slot), dan zou daarmede bewezen zijn de onbevoegdheid van den Europeschen wetgever, om over dergelijke zaken te beslissen, om zich met Indische zaken in te laten."

Alzoo: de vrije arbeid berooft ons van het batig slot — eerste magtspreuk. En als de wetgever vrijen arbeid heeft voorgeschreven, dan is hij onbekwaam, om zich met Indische zaken in te laten — tweede magtspreuk! En nu gaat hij verder.

„Maar de wetgever heeft dat niet gedaan. Die bepalingen — en dat is eene van de redenen geweest, die den geachten spreker gesterkt hebben in zijne opvatting daarvan — zijn niet uitgegaan van de nieuwigheidszoekers, maar van den bekwaamste onder de bekwamen (den heer J. C. BAUD). Indien dit zoo is, dan is reeds het vermoeden voor mijne uitlegging, die het behoud der instelling wil. Die nieuwigheidszoekers toch willen het stelsel van den vrijen arbeid met rassche schreden doen invoeren, en de bekwaamste onder de bekwamen wilde het bestaande behouden, maar de deur openstellen voor eene mogelijkheid van vrijen arbeid. Ik zal nu niet zeggen, dat die bekwaamste onder de bekwamen, wiens licht wij zoo zeer

missen, na lang gestreden te hebben tegen de denkbeelden van die nieuwigheidszoekers, welligt gekomen was op dat onzalig standpunt, dat hij begreep iets te moeten toegeven, om niet alles te verliezen; ik zal niet zeggen, wat tusschen hem en mij, na de rede die ik de eer had hier in het afgeloopen jaar te houden, daaromtrent is besproken; maar althans is mij uit dat gesprek gebleken, dat ik zijne bedoeling niet verkeerd had opgevat, en dat hij, zoo als een verstandig kapitein doet, ten einde het schip niet geheel te verliezen, een gedeelte van de lading over boord geworpen had."

Hoe zonderling en inkorrekt deze periodenbouw ook moge wezen, de strekking en bedoeling is duidelijk. De heer BAUD was door de nieuwigheidszoekers in 't naauw gebragt. Hij vreesde alles te zullen verliezen, en nu had hij maar wat toegegeven, tegen zijne overtuiging, tegen beter weten aan; maar aan 't geen hij had toegegeven zouden zijne tegenstanders toch niet veel hebben.

Is dat van een man, als de heer BAUD, te veronderstellen? Lag het in zijnen aard, in zijn karakter, zich met zulke transakties, zulke kunstenarijen, zulk geven en nemen op te houden? Of verdiende hij met regt den lof van te zijn „een man van beginselen", dien wij hem hebben toegezwaaid? Had hij niet een afkeer van hen, die door allerlei wentelingen en verrassende wendingen en vervaarlijke sprongen hunne positie trachten te behouden maar de zaak prijs geven? De heer VAN HALL noemt de handelwijze, die hij den heer BAUD toedicht, die van een „verstandig kapitein"; wij zouden haar bij de handgrepen van eenen handigen goochelaar vergelijken, die zulke oogverblindende toeren doet, dat de tegenpartij meent wat te ontvangen maar eigenlijk niets ontvangt; die haar „knollen voor citroenen" in de handen stopt. En hoe zeer de heer BAUD dergelijke goochelkunsten in de staatkunde verachtte, kan niemand beter weten dan de heer VAN HALL zelf. Of is het hem ontgaan wat er den 8sten Julij 1852 gebeurd is? Hij veroorlove ons dan eene korte herinnering.

De heer VAN HALL had het ontwerp van wet *tot regeling van het muntwezen in Nederlandsch Indië* bestreden, maar op zulk eene wijze, dat de heer BAUD daarin juist die politiek van „knollen voor citroenen" meende te bespeuren. En zie hier nu, hoe hij haar, even streng als geestig, ten toon stelde.

De geachte spreker (de heer VAN HALL) heeft mij in gedachte teruggebragt tot de tweede week van de maand Mei, wanneer het Buitenhof door de loods van eenen, bij uitstek handigen, stadgenoot wordt versierd. Ik stel mij dien kunstenaar voor, als een van de toeschouwers tot zich roepende — men neemt daarvoor gewoonlijk een eenvoudigen boer — en hem vragende:

— „Wat is dit?

— „Eene citroen!

— „Neem hem van mij. Goed! Geef mij hem nu terug".

Dit wordt eenige keeren herhaald. Telkens is het de citroen, die ontvangen en teruggegeven wordt. Eindelijk wordt de citroen verwisseld door een knol, en nu zegt de boer:

— „Dit is een knol, geen citroen!

— „Het is een citroen. Ik verklaar het daarvoor; ga nu op uwe plaats; en wanneer ik straks met u mijne proef zal voortzetten, dan zult gij bevoegd zijn, om mij dien knol weer voor een citroen in de hand te geven".

Na verloop van een uur roept BAMBERG den eenvoudigen landman, en zegt:

— „Geef mij den citroen terug!"

De boer geeft het voorwerp, dat hij in zijne hand heeft. Maar nu wordt hem toegevoegd:

— „Dit is een knol! Ik heb u een citroen gegeven; ik kan dien knol niet voor een citroen aannemen".

Ziedaar de rol welke de geachte spreker (de heer VAN HALL) de wetgeving wil doen spelen, ten aanzien van den Nederlandschen gulden en de recepis.

Zou de heer BAUD, indien hij de vergadering van 25 November l. l. had bijgewoond, den heer VAN HALL niet met even veel regt hebben kunnen toeroepen: „Ziedaar de rol, welke gij mij, ten aanzien van den vrijen arbeid in art. 56 van 't Regeringsreglement, wilt doen spelen!" Of komt de geheele redenering niet juist hierop neder? De „bekwaamste der bekwamen", in 't naauw gebragt door de „nieuwigheidszoekers", heeft hun art. 56 gegeven, waarin het beginsel van vrijen arbeid was opgenomen. Maar hij deed dit slechts, om zich tijdelijk uit den nood te redden. Thans nu 't er op aan komt, om aan art. 56 gevolg te geven, thans wil de heer VAN HALL ons diets maken, dat de heer BAUD ons een knol voor een citroen in de hand heeft gestopt. Mij dunkt evenzeer als hij met verontwaardiging de rol bestreed, die men bij de Muntwet den wetgever wilde laten vervullen, evenzeer zou hij met verachting de rol verwerpen, die men hem thans wil toedichten. Neen! zulk een over boord werpen van politieke overtuigingen, met het doel om ze later weder op te visschen, zulk eene politiek van transaktie, van geven en nemen, zulk eene goochelaars politiek lag volstrekt niet in den aard en 't karakter van den heer BAUD.

Maar al ware dat zoo; al ware de heer BAUD een vriend geweest van dergelijke kunstenarijen; al ware, bij voorbeeld, de heer VAN HALL zelf „de bekwaamste der bekwamen" geweest, waarvan thans sprake is, wordt dan zijne opvatting der wet door de feiten geregtvaardigd? Neen! in geenen deele! Waren werkelijk, voor den heer BAUD en zijne vrienden, de „nieuwigheidszoekers", bij de diskussiën over het Regeringsreglement, zoo zeer te vreezen, dat koncessiën noodig konden geacht worden? Indien de heer VAN HALL hierop ontkennend moet antwoorden, dan vervalt natuurlijk elke redelijke grond voor dat beweerde toegeven van den „bekwaamste der bekwamen". En een ander, dan een ontkennend ontwoord, verwachten wij niet. Immers de „nieuwigheidszoekers" maakten toen eene kleine minderheid uit. De Kamer is nimmer door partijzucht meer beroerd geweest, dan juist in die dagen. Wij bevonden ons nog te midden der hartstogten van de bisschopskoorts. De diskussiën en vooral de stemmingen, bij de behandeling van 't Regeringsreglement, dragen daarvan de treffendste bewijzen. Al de amendementen, van de zijde der „nieuwigheidszoekers" voorgesteld, werden verworpen; en gij vindt, op zeer enkele uitzonderingen na, altoos dezelfde namen in 't eene en 't andere kamp. De heer BAUD kon genoegzaam bij elke gelegenheid, bij al wat hij verlangde, bij al wat hij voordroeg over eene groote meerderheid beschikken. Hoe is het dan mogelijk nu te zeggen, gelijk de heer VAN HALL beweert, „dat de heer BAUD, na lang ge-

streden te hebben, op het onzalig standpunt gekomen was, dat hij begreep iets te moeten toegeven, om niet alles te verliezen." Is dat werkelijk zoo, dan is hij op dat standpunt gedreven door de kracht der waarheid, die de „nieuwigheidszoekers" hem voorhielden, door de deugdelijkheid der argumenten, door den overtuigenden invloed der redenen, die zij bijbragten, maar niet omdat de meerderheid hem begon te ontvallen. Dit nu zal de heer VAN HALL wel nimmer willen toegeven; want geeft hij het toe, dan is het pleit beslecht. Dat de heer BAUD bij de diskussiën over 't Regeringsreglement over eene groote meerderheid kon beschikken, kan niet worden ontkend, want het *Bijblad* bewijst het. Elke redelijke grond voor 't beweren van den heer VAN HALL vervalt alzoo. Te vergeefs tracht hij, door zelfs de nagedachtenis van den „bekwaamste der bekwamen" niet te onzien, zich uit eene netelige positie te redden.

Niet minder dan deze handelwijze van den heer VAN HALL, verbaasde mij de houding van den heer ROCHUSSEN. In plaats van voor zijnen ouden vriend en ambtgenoot, die zich niet meer kan verdedigen, een ridderlijken lans te breken, bevestigt hij „wat de geachte spreker uit Hoorn gezegd heeft, dat het artikel van het Reglement oorspronkelijk niet zoo door de Regering is voorgedragen als het thans luidt, maar van lieverlede is gewijzigd op den onophoudelijken aandrang van degenen, die de geachte afgevaardigde heeft genoemd de „nieuwigheidszoekers." Maar die „nieuwigheidszoekers" hadden in dien tijd niets in te brengen! De meerderheid zag, met een medelijdend schouderophalen, op hen neder. Hun aandrang, hoe „onophoudelijk" die ook mogt zijn, had geen kracht hoegenaamd, tenzij ook de heer ROCHUSSEN gelieft te erkennen, dat de argumenten, die zij bijbragten, zóó overtuigend waren, dat langzamerhand de meerderheid, in weerwil van alle partijzucht, tot de „nieuwigheidszoekers" werd overgehaald.

Ook de heer ROCHUSSEN liet alzoo de nagedachtenis van den heer BAUD in den steek, om zich vast te klemmen aan den stroohalm, dien zijn vriend VAN HALL hem toereikte. 't Was een stroohalm! Dat bleek uit het geen verder plaats greep.

De eerste, die de eer van den heer BAUD tegenover de vlek, die daarop werd geworpen, handhaafde, was de heer DUYMAER VAN TWIST. Hij sprak het volgende: „De Minister van Koloniën zegt: de Regering en die haar ondersteunden waren toen niet meer vrij; de aandrang van de Kamer en van de nieuwigheidszoekers in de Kamer heeft hen gedrongen, om art. 56 tegen hun wil in het ontwerp te brengen. Ik kan dit van die mannen niet gelooven; er waren er onder hen, die niet zoo ligt toegaven aan een drang van buiten, als zij meenden, dat die niet strekte ten algemeenen nutte. Art. 56 moet dus in het Regeringsreglement gebragt zijn, uit overtuiging dat het goed was."

Mij dunkt, reeds deze eenvoudige woorden moeten de heeren VAN HALL en ROCHUSSEN hebben doen inzien, dat zij een onhoudbaar standpunt hadden ingenomen. Maar nog meer zal het hun berouwd hebben, dit, zelfs met opoffering van de nagedachtenis van den heer BAUD, te hebben gedaan,

toen den volgenden dag hun de gevolgen dezer handelwijze, door den heer THORBECKE, kort maar treffend werden voorgesteld.

„Sedert jaren", zei de heer THORBECKE, „heb ik, zoo als dezer dagen, vragen van koloniaal bestuur hier hooren behandelen en daarover gelezen met steeds toenemende belangstelling, maar niet met toenemende voldoening. Het krediet toch van hen, die daarover spraken en schreven, en zich beriepen op kennis verkregen op Java in betrekkingen aldaar bekleed, werd sterk geschokt, niet alleen door den strijd, dien men tusschen hunne inzigten, bij vergelijking, gedurig opmerkt, maar ook door verandering van inzigt bij dezelfde personen. En wanneer dat gebeuren kan, hetgeen ons gisteren als gebeurd is voorgesteld, dat een man, dien bovenal vastheid van politieke overtuiging in koloniale zaken werd toegekend, daarmede omgaat als de kapitein met zijne lading bij storm — een gedeelte van die overtuiging, die, zoude men meenen, een zamenhangend geheel moet zijn, over boord werpende — waar blijft dan het vertrouwen? *Ik twijfel toch zeer of een man, van wien het aangehaalde* m e t r e g t *zou kunnen worden gezegd, nog krediet verdient, en of niet veeleer een ieder zal oordeelen, dat hij het verloren heeft.*"

Zie daar waartoe de, even onvoorzigtige als onhandige, taktiek van de heeren VAN HALL en ROCHUSSEN de nagedachtenis van den heer BAUD heeft gebragt. Als waar is, wat zij van hunnen vriend beweren, dan heeft hij alle krediet verloren! Maar de heer ELOUT VAN SOETERWOUDE kwam tusschen beide met het bewijs, dat het *niet* waar was, dat men ten onregte den afgestorvene zulk een onwaardig gedrag te laste lei. Wat hij zeide laten wij in zijn geheel volgen, omdat het eene hoogst merkwaardige mededeeling bevatte, waarop wij de aandacht niet genoeg kunnen vestigen.

„Ongaarne zag ik eenigen blaam rusten op eenen naam, zoo hoog geacht als die, welke, ofschoon niet genoemd, zeker ieder voor den geest streeft; en ik geloof daarom niet stilzwijgend te mogen laten voorbijgaan de aanmerking van den geachten afgevaardigde uit Deventer, „dat, wanneer waar „was hetgeen de afgevaardigde uit Hoorn heeft gezegd, hij het krediet voor „zulke autoriteit zeker moest opgeven." Men vergeve derhalve, dat ik mij meng in eene diskussie, waarin bovenal Indische specialiteiten regt hebben zich te doen hooren.

„De vraag, door de bespreking van art. 56 van het Regeringsreglement in deze Kamer gebragt, is, dunkt mij, niet zoo zeer, of er eene keuze moet worden gedaan tusschen gedwongen en vrije kultuur, maar of er gezorgd moet worden, dat de twee lijnen naast elkander stand houden, en wel op de wijze daar voorgeschreven, dat, met behoud der thans geplukte rijke vruchten, voorbereid worde een toestand, waarin de ééne lijn datgene herneme, wat eene gezonde staatkunde op den duur alleen voor Nederland wenschelijk maakt. Wat scheen nu het denkbeeld van den geachten afgevaardigde uit Hoorn, ten opzigte van het aandeel in de zamenstelling van dat art. 56 door den overleden staatsman BAUD genomen? Dat deze, slechts goedkeurende ééne dier twee lijnen, tot behoud daarvan schijnbaar zijne

overtuiging had prijs gegeven, en zoo medegewerkt tot eene weinig of niets beduidende zinsnede.

„Ik had, eenigzins onthutst over die bewering, heden een, den 8sten April 1851 door dien staatsman aan mij gerigt, schrijven medegebragt, ten einde het den geachten afgevaardigde uit Hoorn mede te deelen; geenzins vooruitziende, dat eene vernieuwde diskussie de gelegenheid zou schenken, om zulks in het openbaar te doen. Dat schrijven bevatte eene ontvangstmelding van stukken, onder anderen de meening omtrent vrije en gedwongen kultuur behelzende van twee mannen, beide vroeger staande aan het hoofd van Indië en van het Departement van Koloniën, en wier mededeeling ik toen, in dagen van overdrijving aan beide zijden naar mij voorkwam, van vasthoudendheid en van loslating, niet ondienstig had geoordeeld.

De ontvangst-melding van den heer BAUD behelst onder anderen het volgende: „De inhoud dier stukken heeft mij terug gevoerd naar twee „gewigtige tijdperken van mijn ambtenaarsleven. Het *eerste* is dat, waarin „ik, onder de bevelen van uwen ondervindingrijken en regtschapen vader, „de eer genoot, zijn mede-arbeider te zijn in het onderhouden en bevestigen „van een stelsel (dat van vrije kultuur en handel), hetwelk wij beiden geheel „waren toegedaan. Het *tweede* tijdperk is dat, waarin het mij duidelijk „werd, dat het groote desiderium, *spoedige vermeerdering van uitvoer-artikelen*, „door eene strenge vasthouding van dat stelsel niet kon worden verkregen.

„Zonder eene uitbreiding van het stelsel van verpligte kultuur scheen die „nieuwe behoefte niet vervuld te kunnen worden.

„Ware deze omstandigheid niet ingetreden, ik zou dan het in 1818 ge„proklameerde stelsel een langeren proeftijd hebben willen gunnen.

„Toen met het gemelde jaar 1830 nieuwe behoeften nieuwen aandrang „tot remitteren deden ontstaan, poogde ik evenwel, naast het nieuwe stelsel, „zoo veel mogelijk van het oude te bewaren.

„De regel, dat divergerende lijnen zich hoe langer hoe meer van elkan„der verwijderen, werd ook nu bewaarheid. Mijne pogingen, om die diver„gentie te stuiten, bleven, door den afstand, zonder bevredigende uitkomsten. „Ik bood mij onlangs aan, om dit nogmaals, ditmaal op de plaats waar het „kwaad bestaat, te gaan beproeven. Men heeft mij afgewezen."

„In het vorige jaar heb ik, bij eene gelijksoortige diskussie, de woorden, de allerlaatste woorden, aangehaald, die te dier zake door den heer BAUD, ten jare 1857, zoo ik meen, zijn gesproken. Ik neem de vrijheid daarop te verwijzen; en in verband daarmede en met hetgeen ik thans voorlas uit vroeger tijdperk, toen, vooral tegenover mij, tot opgeven van eigen meening niet de minste reden kon bestaan, vraag ik: of men dan kan zeggen, dat eenig deel der lading van zijne overtuiging is over boord geworpen, en of hij niet, getrouw aan de lijn, die hij jaren lang gevolgd had, gemeend heeft te moeten zorgen, dat in het belang van het vaderland voor het oogenblik behouden wierd, wat zulke schoone uitkomsten gaf, doch daarnaast tevens niet wierd opgegeven die andere lijn, gelijk hij zich uitdrukte: „toe-

„nadering tot het stelsel van geheel vrijen arbeid, opdat, zoo mogelijk, een- „maal worde teruggekomen tot die heilzame beginselen, waarvan slechts de „nood van het moederland gedwongen heeft af te gaan."

'tHeeft ons genoegen gedaan, op die wijze de partij te zien trekken van den heer BAUD, tegenover hen, die, misschien uit overdreven ijver om het stelsel te verdedigen, waaraan de ontslapen staatsman tot aan zijnen dood getrouw is gebleven, den eerbied schenen prijs te geven, dien men aan zijnen roem als man van beginselen verschuldigd is. De brief, dien de heer ELOUT mededeelde, is hoogst belangrijk, vooral in verband met verschillende verklaringen en verzekeringen, door den heer BAUD bij onderscheiden gelegenheden gegeven, en die allen hierop nederkomen: de dwangkultuur is een noodzakelijk kwaad; de nood van 't vaderland heeft er ons toegebragt; wij moeten tot vrijen arbeid zoo veel mogelijk terugkeeren. 't Zij ons vergund enkele dier uitspraken van den heer BAUD hier in herinnering te brengen.

Vóór alles wijzen wij op eene redevoering, door hem als lid der Kamer uitgesproken den 6 December 1851, dus slechts weinige maanden na het schrijven van den brief aan den heer ELOUT. Daarin ontvouwt hij breedvoerig de redenen, waarom het kultuurstelsel is ingevoerd, en waarom en op welke voorwaarden hij daaraan zijne ondersteuning en medewerking had geschonken.

„Toen in 1811", zoo begon hij „het eiland Java en onze overige bezittingen in Oost-Indië, in handen vielen van een overmagtigen vijand, bragt die verovering althans dat nut te weeg, dat een verouderd en door velen afgekeurd stelsel, als het ware, door eenen schok werd opgeruimd, en door een ander vervangen. Het stelsel, door de Engelschen afgekondigd, berustte op vrijen arbeid, vrijen handel, afschaffing van heerediensten, met één woord, dat stelsel was, hetgeen men gewoon is te noemen *vrijgevig*". Desniettemin bleven in de praktijk voorloopig nog verschillende inrigtingen, gegrond op heerediensten en dwang, bestaan. „In 1816 keerden onze Oost-Indische bezittingen onder het Nederlandsche gezag terug. Eene kommissie van verlichte, bekwame en ondervindingrijke mannen werd van hier gezonden, om die bezittingen over te nemen, en om de beginselen van regering te bepalen en in te voeren. Zij namen de vrijgevige grondslagen, door Engeland gelegd, als de hunne aan. Iedereen juichte dat toe — en ik wil gaarne verklaren, dat ik mij met overtuiging onder de toejuichers rangschikte".

Merkwaardig is het verhaal van de wijze, waarop men, volgens den heer BAUD, in 1830 tot de keuze van het dwangstelsel is gekomen. „Die keuze" zegt hij „werd door de omstandigheden geboren; maar het was eene keuze, waartoe de voorstanders van het vroegere stelsel niet dan noode zijn overgegaan".

Maar niet minder merkwaardig zijn de volgende woorden, waarin hij den wensch te kennen geeft, dat men weder tot de goede beginselen zal kunnen terugkeeren. „Mogten de omstandigheden van het moederland eenmaal toelaten, dat men zonder eenig voorbehoud terugkeerde tot het stelsel, dat ik

in mijne jeugd slechts gedeeltelijk zag toepassen, tot het stelsel, namelijk, van volkomen vrijheid van kultuur en van industrie, met één woord, tot een stelsel, overeenkomende met de Europesche begrippen van vrijgevigheid, dan zou een mijner wenschen vervuld zijn".

Drie jaren later hadden de diskussiën over het Regerings-reglement in de Tweede Kamer plaats. En wat was toen het standpunt, waarop hij zich plaatste, bij de behandeling van dat zelfde art. 56, 't welk men nu wil doen voorkomen als eene opoffering van eigen overtuiging van den heer BAUD? Zie hier zijne woorden.

„Ik zal niet herhalen wat ik, meer dan eens, over het kultuurstelsel heb gezegd. Ik zal slechts kortelijk herinneren, dat ik de direkte inmenging der Regering met de industrie der ingezetenen, welke in dat kultuurstelsel opgesloten ligt, niet overeenkomstig acht met gezonde regeringsbeginselen; ik zal slechts herinneren, dat ik meer dan eens heb gezegd, dat, wanneer de nood van het moederland het Indisch bestuur er niet toe gedwongen had, het naar mijn inzien wenschelijk en pligtmatig zou zijn geweest, in Indië het Regeringsstelsel te volgen, dat, onder alle hemelstreken, onder alle omstandigheden, het beste is, dat, namelijk, waaronder de regering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, tot het maken van wegen; kortom, tot bevordering middellijk van de welvaart en de industrie der ingezetenen; met onthouding van alle *onmiddellijke* bemoeijingen daarmede, onder wat vorm of benaming.

„Omstandigheden, naar mijn inzien van overwegenden aard, hebben de Nederlandsche regering gedrongen, om van die heilzame beginselen af te gaan en op het produktief vermogen van Indië dien invloed uit te oefenen, dien men gewoonlijk begrijpt onder den naam van het *stelsel van kultures*.

„Wanneer ik dus over het stelsel spreek, dan doe ik dit zonder blinde ingenomenheid; ik spreek er over met het oog op de gebreken die het heeft en op de verkeerde beginselen, waarop het rust.

„Maar ik spreek er tevens over met het oog op de eischen van het moederland; met den wensch om te behouden, wat eenmaal is tot stand gebragt; met de overtuiging dat daarin van lieverlede die verbeteringen gebragt moeten worden, waarvoor het vatbaar is, opdat, zoo mogelijk, eenmaal worde teruggekomen tot die heilzame beginselen, waarvan slechts de nood van het moederland gedwongen heeft af te gaan".

Ziedaar de kommentaar, die de heer BAUD zelf op art. 56 van het Regeringsreglement heeft gegeven. Spreekt daarin niet luide, zonder eenige terughouding eene diepe overtuiging van de voortreffelijkheid van het stelsel van „vrijen arbeid." En wat maken nu zij van den heer BAUD, die beweren, dat de „vrije arbeid," in dat art. opgenomen, slechts eene koncessie was van de nieuwigheidszoekers? Wat anders, dan een man, die zich niet ontzag, om in 't oog vallende onwaarheden te verkondigen, alléén maar om zich uit den nood te redden?

Zoodanig was de kommentaar, of wil men liever „de memorie van toe-

lichting", die de heer BAUD leverde bij de behanding van artikel 56. Maar hij gaf, twee jaren later, ook eene uitlegging van de wet, die wij bovenal aan de aandacht van de heeren VAN HALL en ROCHUSSEN onderwerpen, en die hun ook door den heer ELOUT reeds is herinnerd. Er was sprake van zoogenaamde „klapper-kontrakken".

„Ik heb mij afgevraagd", zeide de heer BAUD bij die gelegenheid," wat bedoelt men door *klapper-kontrakten?*

„Zoo de regering zich daarbij blootelijk verbindt, om aan den kontraktant, gedurende eene reeks van jaren, beschikking te verzekeren over eene uitgestrektheid onbebouwden grond, niet vallende onder die gronden, die in het laatst genomen besluit speciaal zijn uitgezonderd, namelijk gronden behoorende tot de *dessa's* — dan komt het mij voor, dat een zoodanig kontrakt niet alleen niet verwerpelijk, maar zelfs hoogst wenschelijk is. Maar wanneer dit kontrakt ook mogt insluiten, dat aan den kontraktant zal gegeven worden beschikking over een gedeelte van de bevolking, ten einde zijne klapperboomen te planten en te onderhouden, en naderhand de olie uit de vruchten te persen — dan zou ik meenen, dat dit niet te rijmen ware met art. 56 van het regeringsreglement, dat wel de handhaving, zoo veel doenlijk, van bestaande kultures beveelt, *maar even uitdrukkelijk de toenadering wil tot het stelsel van geheel vrijen arbeid.*

„Ik neem derhalve, geheel onbekend met de bijzonderheden van dat klapper-kontrakt, de vrijheid den Minister te vragen wat ten opzigte van de beschikking over de bevolking daarin vervat is, en of, indien er mogelijkheid mogt bestaan, om de klapper-kontrakten uit te strekken tot de Molukken, dit zal kunnen geschieden met eerbiediging van het stelsel van den vrijen arbeid.

„Ik weet wel, dat het stelsel van vrijen arbeid in het Regeringsreglement slechts wordt aangewezen als een *desideratum*, als iets, dat nog niet bestaat, doch waarnaar moet gestreefd worden; maar ik geloof, dat de uitlegging deze moet zijn, dat men gedwongen arbeid bij de bestaande kontrakten moet handhaven tot men die kan ontberen, *doch dat elk nieuw kontrakt moet gegrondvest zijn op het beginsel van geheel vrijen arbeid. Het komt mij voor, dat, wanneer men nieuwe kontrakten uitgaf, berustende op het bij het Regeringsreglement afgekeurde beginsel, men dan in strijd met dat reglement zou handelen.*"

En dien man, die zoo onverbloemd het dwangstelsel voorstelt als een „bij het regeringsreglement afgekeurd beginsel", die geen uitbreiding hoegenaamd van de gedwongen kultures meer toelaat en de uitbreiding der produktie van Java alléén op den vrijen arbeid grondt — dien man stellen zijne vrienden voor als zulke overtuigingen slechts voor de leus te hebben uitgesproken, daartoe door de „nieuwigheidszoekers" gedreven!

Gevoelde de heer ROCHUSSEN, na de mededeelingen van den heer ELOUT, dat dit onmogelijk ingang kon vinden? Wij zouden genegen zijn daaraan de zonderlinge opmerking toe te schrijven, welke hij nu liet volgen. Zij kwam ongeveer hierop neder: Wat hebben wij met de meeningen en het

oordeel van den heer BAUD te doen? immers hij heeft de wet niet voorgesteld; dat heeft de toenmalige regering gedaan; en de heer BAUD behoorde niet tot de regering; daarom kan ik hem hier als autoriteit ten opzigte dezer wet niet anders erkennen, dan als lid der Kamer.

Dit nu was eene opmerking, die eene algemeene hilariteit in de Kamer opwekte. De dagen, waarin het Regeringsreglement werd behandeld, stonden ons allen levendig voor den geest. En nu moest het beweren, dat niet de heer BAUD maar de heer PAHUD de autoriteit zou zijn, die men omtrent den zin en de strekking der wet behoorde te raadplegen, wel een glimlach afpersen. Niemand, vriend noch vijand, heeft vroeger ooit ontkend, dat de wet eigenlijk is voorgesteld en verdedigd door den heer BAUD, en de heer PAHUD alleen de rol vervulde van Minister, handelende en sprekende volgens de inspiratiën van den meester, terwijl de overige koloniale specialiteiten in het behoudende kamp 't best bij figuranten en choristen kunnen vergeleken worden. Toen nu de heer ROCHUSSEN bemerkte, dat de verschansing, die de heer VAN HALL en hij zich van den heer BAUD trachtten te maken, hen niet kon beveiligen, dat de heer BAUD eene autoriteit was en bleef voor hen, die in art. 56 het beginsel van vrijen arbeid lezen, — toen riep hij uit: maar wat hebben wij met den heer BAUD te maken? Zelfs dien roem, dien vriend en vijand hem toekenden, van tot zijn dood, de ziel, de kracht, de leider der behoudende koloniale politiek te zijn geweest — zelfs dien roem trachtten zijne vrienden hem te ontnemen!

Wij voor ons behooren niet tot hen, die „bevriend zijn geweest met den achtbaren en onvergetelijken man," gelijk de heeren ROCHUSSEN en VAN HALL. Misschien is het daaraan toe te schrijven, dat wij niet gedurig, te pas of te onpas, in de meest uitbundige loftuitingen en de schitterendste epitheta vervallen. Maar wij zijn ten zijnen opzigte regtvaardig; wij dulden niet, dat men hem den lof, die hem toekomt, ontneme. En daarom durven wij, zelfs tegen hen die zich zijne vrienden noemen, volhouden dat het Regeringsreglement door dien staatsman is voorgesteld en verdedigd, en dat het zonder zijne krachtige ondersteuning, nimmer zóó zou zijn tot stand gebragt als het geworden is. Ook in de nu gehouden beraadslagingen meenen wij een nieuw bewijs te zien voor 't geen wij, bij zijn verscheiden, hebben geschreven: „De partij van het tegenwoordige koloniale stelsel lijdt, door zijnen dood, een zwaar, wij zouden zeggen, een onherstelbaar verlies. Door zijne persoonlijkheid, door 't vertrouwen dat hij genoot, door zijne onmiskenbare talenten, gelukte het hem dat stelsel op de been te houden. Niemand kan hem in dat opzigt vervangen."

Wij eindigen met nog éene opmerking. Men laat in den laatsten tijd hoog klinken, en 't is vooral de tegenwoordige Minister die zich daaraan vastklemt, het argument, dat er eigenlijk nog volstrekt geen vrije arbeid op Java bestaat, dat alles wat men daarvoor wil doen doorgaan kryptodwang is, dat zonder dwang niets tot stand komt. Ja, men gaat verder: men beweert, dat de ontwikkeling van den vrijen arbeid eene onmogelijk-

heid is, en dat zij, die daarvan de uitbreiding der produktie op het eiland verwachten, zich aan hersenschimmen en illusiën vasthouden.

Mij dunkt het valt niet te ontkennen, dat de heer BAUD dan eveneens zich aan die droombeelden heeft overgegeven. Ook hij hield de ontwikkeling van den vrijen arbeid op Java voor een stelsel, niet voor een hersenschim; voor een stelsel dat nog wel niet bestaat, maar waarnaar gestreefd moet worden; voor een stelsel, dat vóór de invoering van de kwangkultuur aanwezig was, toen door het kultuurstelsel is vervangen, maar thans, volgens de voorschriften der wet, weder moet bevorderd worden. Alléén van dat stelsel verwacht hij veel in de toekomst. Nooit heeft de heer BAUD ons den vrijen arbeid, als eene mysifikatie als een bedrog, voor de voeten geworpen. Nooit heeft hij ons afgewezen met de verklaring dat slechts één stelsel, dat van dwang, op Java mogelijk is.

't Valt alzoo ieder in 't oog, dat dit „mystificatie-argument", 't welk thans zoo veel opgang in het kamp der behoudspartij schijnt te maken, eene uitvinding is van den jongsten tijd. Wij twijfelen echter, of het nog wel lang zal worden gebruikt.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië. Afgesloten onder ultimo 1857. Drukkerij W. BRUINING, Batavia 1859.

II.

Wij zijn met ons overzigt genaderd tot de bijzonderheden van het schoolwezen voor den inlander. Wanneer wij den algemeenen indruk, dien dit gedeelte van het verslag op ons gemaakt heeft, moeten wedergeven, dan moeten wij erkennen, dat, bij veel bevredigends, menige opgave ons pijnlijk heeft aangedaan, want dat wij daarin veeleer zien achteruitgang dan vooruitgang. Wij betreuren dit zeer, omdat het niet te miskennen valt, dat, afgescheiden van de voordeelen van onderwijs, in het algemeen, de Javaan en ieder Indiër, bij grooter onkunde, nog meer vatbaar is om te loopen aan den leiband van de Mahomedaansche priesters, die, ofschoon in ontwikkeling niet ver boven de massa verheven, echter ligt het vuur van dweepzucht onder onkundigen kunnen aanblazen. Wij betreuren den weinigen vooruitgang van het onderwijs onder den inlander des te meer, omdat de impulsie, om daarvan gebruik te maken, in de eerste plaats van het Europeesch bestuur moet uitgaan. Terwijl aan den eenen kant veelvuldige bewijzen worden aangetroffen, dat daar, waar de Europeanen en de inlandsche hoofden dit blijven aanmoedigen, vorderingen te bespeuren zijn, moet aan den anderen kant het tegendeel als de hoofdoorzaak van achteruitgang worden aangenomen, ofschoon er onmiskenbaar meer oorzaken zijn, waarop wij terugkomen. In het algemeen schijnt de steller van dit verslag ook onder dien indruk te zijn geweest, want, terwijl in het vorig jaar 70 bladzijden alleen aan Java waren gewijd, is dit verslag, met eenige tabellarische opgaven, voor geheel Indië vervat in een 50 tal bladzijden, en steekt alzoo ongunstig af bij het veel uitvoeriger gedeelte, dat ons door de Hoofdkommissie van Onderwijs wordt geleverd.

Wij vinden onder het hoofdstuk: *Provinciale Scholen* in dit jaar geene melding gemaakt van uitbreiding van het getal. Voor de hoofdplaatsen vinden wij altijd de sakramentele formule: „In deze residentie zijn vooralsnog geene inlandsche scholen van Gouvernementswege opgerigt." De uitkomsten van het onderwijs te Serang waren niet zeer bevredigend. Van de zijde van het inlandsch bestuur in Bantam worden de belangstelling en medewerking niet betoond, die deze aangelegenheid waardig is. Alleen de regent van Serang maakt daarop eene loffelijke uitzondering. Van Krawang daarentegen wordt gezegd:

„Het getal leerlingen bedroeg op de school te Poerwakarta onder ultimo December 1857 . 32 dus meer in 1857 dan in 1856. . . . .

„Men kan aannemen, dat de ouders van lieverlede het nut beginnen in te zien, om hunne zonen zooveel mogelijk onderwijs te doen genieten.

„Gedurende het afgeloopen jaar hebben vijf leerlingen de school verlaten, als voldoende geschiktheid bezittende om als schrijvers te worden aangesteld; dientengevolge zijn deze als voorloopige schrijvers op het daartoe door hen gedaan verzoek werkzaam gesteld. Zij voldoen naar wensch.

„De ontvangen schoolgelden hebben gedurende de drie laatste jaren bedragen, als volgt: in 1855: van 181 scholieren *f* 255; in 1856: van 240 scholieren *f* 338; in 1857, van 232 scholieren *f* 454."

Met smart hebben wij omtrent de Preanger-regentschappen een veel ongunstiger getuigenis dan het jaar te voren. Toen toch waren de uitkomsten bevredigend, waarvan ook het Gouvernement, door de betere vorming der jeugdige inlandsche beambten, al dadelijk het nut ondervond. Thans echter werd de school te Tjandjoer, wegens gebleken onbekwaamheid van den onderwijzer, gesloten. Het getal leerlingen te Bandong was met 7 verminderd. Van de school te Manontjaja wordt gezegd, dat over den ijver van den onderwijzer weinig te roemen valt en dat de kinderen weinig vorderingen maakten. De school te Garoet was op dezelfde hoogte gebleven, en toen na eene wijziging in het tarief voor de schoolgelden het getal kinderen aanmerkelijk vermeerderde, moest de onderwijzer wegens wangedrag worden weggezonden. Zou hetgeen omtrent Soekapoera wordt gezegd, ook elders niet eene der oorzaken zijn van de weinige uitbreiding van het onderwijs? Wij lezen: „Onder Soekapoera ondervond het betalen van zelfs een matig schoolgeld, bij de *bekende zeer armoedige omstandigheden* der meeste ouders, veel bezwaar."

Wanneer men de welvaart onder de Javanen als algemeen bestaande hoort verklaren, dan ziet Dr. BOSCH, in zulke officiële betuiging, toch wel eenige bevestiging zijner cijfers.

Hetgeen wij van den invloed van het Europeesch gezag vooropstelden, wordt bevestigd door de verklaring omtrent de school te Soemedang: „Deze „school voldoet, dank zij den ijver en de bekwaamheid van den assistent-„resident KINDER DE CAMARECQ, geholpen door een' ondergeschikten onder-„wijzer, het beste dezer residentie." Te betreuren is het, dat, terwijl het getal leerlingen in Cheribon klom, ook daar weder de verplaatsing van den onderwijzer de school deed stilstaan. In Tagal was het getal leerlingen verminderd.

„In September 1857 had de voltooijing plaats van een nieuw schoolgebouw te Tagal.

„Op den 31sten October 1857 geschiedde de openstelling dezer school op eene plegtige wijze door het hoofd van gewestelijk bestuur, ten overstaan van de regenten, den sekretaris der residentie, de kontroleurs der landelijke inkomsten en kultures en van eene talrijke stoet van priesters en lagere inlandsche hoofden en ingezetenen.

„Bij eene hartelijke en naar omstandigheden geheel geëigende toespraak werd op de belangstellende wijze, waarop het Gouvernement in al, wat de zedelijke ontwikkeling en vorming van den Javaan betreft, gewezen.

„Naar Mahomedaansch gebruik besloot de priesterschaar deze plegtigheid met het inzegenen van het nieuwe schoolgebouw.

» De school wordt in stand gehouden, zonder andere bijdragen van het Gouvernement, dan de bezoldiging van eenen onderwijzer ad ƒ 30 's maands en ƒ 10 's maands voor schrijfbehoeften en het schoonhouden van het lokaal."

De uitkomsten zijn overigens bevredigend. — Onverschilligheid der ouders wordt als oorzaak van dien achteruitgang van de school te Pakalongan opgegeven, maar er moeten ook andere redenen zijn, want het verslag zegt, » dat *verschillende* redenen hiervoor worden te berde gebragt, welke dikwerf geheel met elkander in strijd zijn te achten." Nu vinden wij het 't gemakkelijkst de geheele schuld op de ouders te werpen. — Omtrent Samarang, waar eerst den 1sten Sept. 1856 de school is geopend en die toen zulke goede vooruitzigten beloofde, zien wij het vreemde verschijnsel, dat het getal scholieren, in den loop van het jaar tot 53 geklommen en alzoo met 13 vermeerderd, op ulto. Mei 1858 tot 44 is verminderd. Deze is een der zeer enkele opgaven, die verder loopen dan het jaar 1857, en de steller van dit verslag schijnt met zekere ingenomenheid bewijzen van achteruitgang van het inlandsch onderwijs, al zij van latere dagteekening, op te sommen. De school van den zendeling-leeraar W. HOEZOO, aldaar wordt echter uiterst gunstig vermeld, en zijn Javaansche Christen-medehelper kwijt zich voorbeeldig van zijne taak. De vorderingen waren bevredigend, en van de vatbaarheid der leerlingen wordt steeds *goede getuigenis* gegeven. Waarom is dan de andere school verlaten? Ongelukkig vinden wij dat, hoezeer de behoefte aan onderwijs in die residentie blijkbaar gevoeld wordt, waarvan het bewijs ligt in de school te Poerwodadi, die zonder subsidie van het Gouvernement in April werd daargesteld, maar in December uit gebrek aan een' goeden leermeester weder is gesloten.

Gebrek aan middelen is dus ook eene van de oorzaken van achteruitgang, want wat kan men bij voorbeeld meer verlangen, dan hetgeen omtrent de school te Japara wordt gezegd: » De kinderen komen geregeld » ter school en onder hen heerscht de gewone orde, die men slechts in de » inlandsche scholen aantreft." Ofschoon de voornaamste hoofden daar kinderloos zijn, hetgeen op de opinie van de mindere inlandsche hoofden niet zonder invloed is, daar men algemeen voorgang van den eigenlijken inlandschen adel verlangt, achten wij dat toch niet de ware oorzaak van de weinige vorderingen der leerlingen, maar wel hetgeen wij reeds uit het vorige verslag geleerd hebben, dat de onderwijzer, tevens inlandsch schrijver op het residentiekantoor, door die bezigheden en gebrek aan vorming tot onderwijzer weinig geschikt is voor zijne taak. In den tijd van een jaar heeft men dus voor die school alweder geen geschikter onderwijzer kunnen vinden. Men wijte het daarom niet aan bijoorzaken, maar aan de ware, dat geen vooruitgang te bespeuren is.

Omtrent de school te Rembang vinden wij: » In het algemeen maken de leerlingen zich het onderwijs met ijver ten nutte en toonen aanleg om zich de onderwezen vakken eigen te maken." Maar de scholen te Bodjonegoro en te Blora zijn achteruitgegaan, wegens gebrek aan kunde van den onderwijzer en omdat een der hoofden een kind van de school nam; maar waar

dit niet het geval was, zooals te Toeban, vinden wij, even als in het vorig jaar, melding gemaakt van een toenemend getal leerlingen, wier onderwijs de *beste resultaten* oplevert.

Omtrent de school te Soerabaja wordt het volgende opmerkelijke berigt medegedeeld:

„In deze residentie bestaat voor het onderwijs onder de inlanders de school, welke in 1853 door de Soerabajasche afdeeling der maatschappij voor het nut van het algemeen is opgerigt.

„Als onderwijzer is daarbij aangesteld de Christen Chinees J. SIAU, die reeds sedert geruimen tijd in dienst van het zendeling-genootschap is werkzaam geweest en nog voortdurend daarvan eene bezoldiging van *f* 30 's maands ontvangt, waarvoor hij aan de inlandsche Christenen in het Leprozengesticht te *Pegerian* godsdienstig onderwijs geeft.

„Hij is een bejaard, bezadigd man, die, wat zijnen levenswandel betreft, gunstig bekend staat.

„Als onderwijzer ontvangt hij thans *f* 40 's maands.

„Door zijnen overgang tot het Christendom, wordt hij beschouwd meer tot de Europesche gemeente te behooren, waarvan hij dan ook de kleederdragt heeft aangenomen.

„Het onderwijs wordt gratis gegeven.

„Aanvankelijk moet daaraan tevens eene godsdienstige strekking, tot verspreiding van het Christendom, zijn verbonden en tot dat einde van godsdienstige leesboeken, uittreksels uit den bijbel, zijn gebruik gemaakt.

„Het getal bezoekers bleef echter klein en gaven de Javaansche ouders onverholen hunnen tegenzin tegen die strekking van het onderwijs te kennen, daar zij wel gaarne zagen, dat hunne kinderen nuttige kundigheden opdeden, maar niet dat zij hunne godsdienst zouden verzaken.

„Op aandrang van verscheidene leden, ook van het bestuur der afdeeling, werd er dan ook geheel van afgezien, om het onderwijs verder die strekking te geven, maar werd dit voortaan bepaald tot het onderrigt in het lezen en schrijven van het Javaansch en Maleisch, dit laatste zoowel met Maleische als met Latijnsche schriftteekens, het rekenen en tot algemeene zedelessen, waarbij dezelfde leerboeken worden gebruikt als op de Gouvernementsscholen.

„Door dezen maatregel moet het getal scholieren zeer zijn toegenomen en de tegenzin, die aanvankelijk bij de inlandsche hoofden tegen de school bestond, uithoofde van hare godsdienstige strekking, zijn verdwenen.

„Het getal scholieren wordt opgegeven te hebben bedragen: in 1853/54, 85; in 1854/55, 95; in 1855/56, 99 en in 1856/57, 110, terwijl het volgens den maandstaat van April slechts 85 sterk was.

„Evenwel is het schoolbezoek zeer ongeregeld, zoodat meestal niet meer dan 30 tot 40, soms slechts 15 kinderen tegenwoordig zijn.

„Op de door het vermeld bestuur overgelegde lijst komen een leerling van Europesche ouders, de zoon van eenen bekwamen ambachtsman, en twee Chinezen voor.

„Eerstgemelde, die ook de Gouvernementsschool heeft bezocht, heeft zich op de Javaansche school op de verkrijging der kennis van de inlandsche talen toegelegd.

„De overige kinderen zijn allen van inlandsche ouders en behooren tot de verschillendste standen.

„Zonen van den pateh, den hoofd-djaska, van twee onderdistriks- en van twee dorpshoofden, en zelfs een kleinzoon van eenen sulthan van Bantam, zitten op dezelfde banken met de kinderen van slaven, van huisbedienden, van landbouwers en van handwerkslieden.

„De school wordt gehouden in het lokaal der derde Europesche school van 's middags 2 tot 5 ure, met uitzondering van Vrijdag en Zondag.

„De onderwijzer schijnt voor zijne taak vrij wel berekend te zijn.

„Althans is het gebleken, dat eenige scholieren, die reeds eenigen tijd de school bezocht hebben, wel ontwikkeld zijn, vlug lezen, schrijven, rekenen, onbeschroomd op hun gedane vragen antwoorden en het gelezene wel schijnen te begrijpen.

„Zoo vele anderen minder vorderingen hebben gemaakt, is dit wel voornamelijk aan het ongeregeld schoolbezoek te wijten en aan de zucht der ouders, om zoodra hunne kinderen slechts een weinig kunnen lezen en schrijven, daarvan dadelijk partij te trekken, zonder hun den tijd te laten zich daarin te volmaken.

„De financiële toestand der Soerabajasche afdeeling van het nut, welke om redenen, waarvan de vermelding niet tot het bestek van dit berigt behoort, in de laatste jaren zeer is achteruitgegaan, is zoodanig, dat de beschikbare fondsen niet toelaten, de school langer dan weinige maanden in stand te houden.

„Het bestuur heeft derhalve verzocht, dat het Gouvernement haar voor 's lands rekening zoude overnemen."

Van Pasoeroean werd ons in het vorig verslag medegedeeld, dat het Europeesch bestuur krachtig het onderwijs in de hand werkte en dat goede onderwijzers bestaan. Wat is het gevolg? Het verslag zegt, hetgeen onze stellingen ten volle bewijst:

„De toestand der scholen in het algemeen is bevredigend; het grootste gedeelte der leerlingen heeft blijken gegeven van het goede, dat door de inrigting van inlandsche scholen kan worden verkregen.

„Onder de leerlingen, die de school hebben verlaten, om zelf een bestaan te zoeken, zijn de meesten bij Europesche ambtenaren als magangs aangenomen. Onder hunne leiding bekwamen zij zich van lieverlede, en worden zoodoende opgeleid tot schrijvers bij de kontroleurs bij de landelijke inkomsten en kultures en bij de distriktshoofden."

Ook omtrent Bazoeki en Banjoemas vinden wij weder hoogst gunstige verklaringen; de regent van Banjoemas geeft voortdurend blijken van belangstelling en hetgeen van deze scholen wordt gezegd is des te opmerkelijker, omdat de onderwijzers niet voor hun ambt zijn opgeleid, hetgeen ook van den onderwijzer op de school te Magelan wordt gezegd. In Kadoe en Madioen zijn de resultaten niet zoo gunstig, hetgeen al weder aan dezelfde oorzaken is toe te schrijven. Wil men een bewijs, ook in het belang van het gouvernement, van het gewigt van inlandsch onderwijs in Indië, dan leze men het volgende:

„Het aantal leerlingen, die de school (te Kediri) bezochten, bedroeg in den aanvang van 1857: uit het regentschap Ngrowo 64; uit het regentschap Trengalek 8; uit Berbek 1; uit Kediri 1 en onder Blitar 1; te zamen 75.

„Onder ultimo December van datzelfde jaar bedroeg het aantal: uit het regentschap Ngrowo 68; uit Trengalek 8; uit Berbek 1; uit Kedirie 1 en onder Blitar 1; te zamen 79.

„Het schoolgebouw verkeert in goeden toestand, zoo ook het materiëel.

„Bij het schoollocaal staat een gebouw tot huisvesting van den onderwijzer en van die jonge lieden, die niet op de hoofdplaats Toeloeng Agoeng wonen en ook geene bloedverwanten aldaar hebben.

„Van deze gelegenheid wordt door een negental jongelingen gebruik gemaakt.

„De schoolbehoeften worden bestreden uit de schoolgelden.

„Het onderwijs wordt met goed gevolg gegeven door den gewezen klerk op het kantoor van den assistent-resident van Ngrowo C. J. MULENSTEEN.

„Het loopt over de navolgende vakken:

„1°. het lezen en schrijven van het Javaansch.

„2°. het lezen en schrijven van het Maleisch met latijnsche karakters.

„3°. het vertalen van het Maleisch in het Javaansch en omgekeerd.

„4°. het trekken en invullen van staten.

„5°. de eerste beginselen der cijferkunst, tot en met den regel van drieën, met gebruik der op *Java* voorkomende maten en gewigten.

„De onderwijzer oefent zich, onder leiding van den kontroleur (sekretaris der kommissie), in het landmeten; zoodra hij het daarin op genoegzame hoogte zal gebragt hebben, zal met het onderwijs in dit vak een aanvang worden gemaakt.

„Het op den 28sten December 1857 plaats gehad hebbende examen heeft ruimschoots blijken opgeleverd van de vorderingen der leerlingen gedurende 1857.

„De school wordt, uitgezonderd Zondag, gedurende de overige dagen der week 's morgens ten acht ure geopend en ten een ure in den namiddag gesloten.

„De leerlingen komen niet altijd zoo getrouw op als wel wenschelijk ware.

„Aan de schooljeugd wordt, na afloop der lessen, gelegenheid gegeven, om zich met het een of ander te vermaken.

„Sedert de oprigting der school, in het begin van 1854, zijn de leerlingen DJOJO ADMODJO, SASTRO WIDJOYO en SOEMO DIWERIO benoemd tot distriktsschrijvers en radhen SOEMO DIRDJO tot kaneel-mandoor; gedurende 1856, SOEMO DI POERO tot zoutpakhuismeester, en gedurende 1857 KROMODIWERIO tot kaneel-mandoor.

„Over het algemeen blijken de leerlingen die de school verlaten, zeer bruikbare ambtenaren te zijn. Hunne meerdere ontwikkeling, de vlugheid in het lezen, schrijven en rekenen, die zij verkregen hebben, doet hen verre de voorkeur verdienen boven die jongelingen, die de school niet bezochten, doch hunne opleiding elders genoten.

„Vooral in administratieve betrekkingen, bewijzen zij goede diensten.

„Degenen, die als distriktsschrijvers geplaatst werden, onderscheiden zich vooral door het indienen van juiste staten en rapporten."

Wij vragen, ten slotte van dit overzigt, of het volgende van alle Europesche scholen zou kunnen worden gezegd, zooals van de school te Patjitan wordt medegedeeld: „De leerlingen geven over het algemeen blijken van ijver en vlijt en zucht tot verkrijging van meerdere kennis. Zij gedragen zich ordelijk en komen gewillig ter school."

De *derde* afdeeling betreft, als altijd, de schoolboeken; zij zegt:

„Het aantal schoolboeken is dit jaar vermeerderd met een praktisch rekenboek over de evenredigheden of den zoogenaamden regel van drieën, ten dienste van Javaansche scholen, door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK en F. W. WINTER.

„Van het prentenboekje met toelichtende verzen in de Javaansche taal, vervaardigd door den ambtenaar voor de Javaansche taal J. A. WILKENS, zijn, bij besluit van 18 April 1857 n°. 18, de nog beschikbare 858 exemplaren ter beschikking gesteld van de residenten op midden- en oost-Java, om als prijzen op de inlandsche scholen gebruikt te worden.

„Eveneens zijn ten gebruike der scholen verstrekt eenige exemplaren van de *Javaansche Spraakleer* van den ambtenaar voor de Javaansche taal J. A. WILKENS, bestemd voor lees- en leerboek op de hoogste klassen der Javaansche scholen en in het bijzonder voor de kweekschool van onderwijzers te Soerakarta.

„Aan de heeren A. B. COHEN STUART, Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, B. F. MATTHES en R. H. T. FRIEDERICH is verzocht, uit Oostersche, d. i. uit Hindoesche, Hebreeuwsche, Arabische en Perzische schrijvers te willen aanwijzen stukken, geschikt om tot eene bloemlezing (anthologie) vereenigd te worden, vertaald in het Javaansch en Maleisch, ten einde te strekken tot leer- en leesboek op de hoogere klassen. De leer- en leesboeken, namelijk, door Westerlingen, voornamelijk naar aanleiding van Westersche boeken te zamengesteld, blijken minder in den smaak van de Oostersche jeugd te vallen.

„De (eene) bijgaande opgave bevat eene aantooning van de, gedurende 1857, verkochte en verstrekte schoolboeken voor den inlander.

„Daar nog voortdurend groote behoefte gevoeld werd aan goede leer- en leesboeken voor de inlandsche jeugd, is bij besluit van 16 April 1857 n°. 6 goedgevonden de navolgende bekendmaking in de *Javasche Courant* te plaatsen."

„Leesboeken voor den Javaan.

„Bij art. 3 van het besluit van 17 Julij 1855 n°. 17, opgenomen in de *Javasche Courant* van 21 Julij 1855 n°. 58, werd, onder zekere voorwaarden en in verband tot de bestaande behoefte aan een goed leesboek voor den Javaan, eene premie van *f* 1000 uitgeloofd voor elk zoodanig Javaansch leesboek, beslaande tusschen de 150 en 200 bladzijden druks.

„De regering is sedert bedacht geweest op middelen, om het beoogde doel ook nog op andere wijze te bevorderen, waartoe ook de volgende bekendmaking is dienende.

„Voor bloemlezingen uit bij voorkeur Oostersche en des noods uit, in eene Oostersche maatschappij begrijpelijke, Westersche geschriften getrokken, in goed Javaansch vertaald en geschikt om van Gouvernementswege te worden gedrukt en uitgegeven, ten einde te strekken tot *leer-en leesboek* in de hoogere klassen der Javaansche scholen, kunnen eerepenningen worden toegekend, onder de volgende voorwaarden:

„*a.* De Nederduitsche tekst moet vooraf door het Gouvernement worden goedgekeurd, tot welk einde dezelve gezonden wordt aan den algemeenen sekretaris.

„*b.* Het Javaansch moet zijn goedgekeurd door eene kommissie van deskundigen, daartoe door het Gouvernement te benoemen.

„*c.* Het werk wordt 's Gouvernement's eigendom.

„*d.* De schrijver blijft, zulks verlangende, onbekend en is vrij in de keuze der middelen, waardoor hij dit wenscht te verzekeren.

„De eerepenningen zijn van goud, ter grootte en dikte van een $2^1/_2$ guldenstuk, en hebben aan de eene zijde 's Konings wapen, terwijl aan de keerzijde daarop gegraveerd wordt het volgende opschrift:

„Aan

. . . .

„*Voor verspreiding van nuttige kennis onder den Javaan.*"

„(datum)."

De afdeeling: „Buitenbezittingen" beslaat niet meer dan ten vorigen jare, namelijk slechts 9 bladzijden. Wij vinden van Sumatra's westkust het navolgende:

„Door de voorkeur, welke voor inlandsche bedieningen, zoowel bij het Gouvernement, als bij handelaren en industrieëlen, gegeven wordt aan hen, die regelmatig school-onderwijs hebben genoten, is de belangstelling van inlandsche hoofden en ouders in schoolonderwijs zeer aangewakkerd.

„In dit jaar is magtiging verleend om in *Mandheling* en *Ankola* tien kampongscholen op te rigten.

„Hoewel gezegd wordt, dat de hoofden van die landschappen deze behartiging van het welzijn hunner onderhoorigen zeer op prijs stellen, laat zich toch vermoeden, dat de bevolking in den aanvang het nut daarvan niet of zeer zwak beamen zal.

„Het is noodig, dit op den voorgrond te stellen, om niet te spoedig door de traagheid der resultaten te worden teleurgesteld of afgeschrikt. Voor het tegenwoordige is het moeijelijk om voor deze scholen Heidensche of *Battaksche* onderwijzers te vinden.

„Overigens is last gegeven, om de inrigting zoo eenvoudig en min bezwarend mogelijk te maken.

„Aanvankelijk zal ook met een ander gemis, dat van Battaksche leesboeken, te worstelen zijn.

„De verwachting is, dat de heer NEUBRONNER VAN DER TUUK daarin zal trachten te voorzien. Twee scholen, die van *Paiman* en *Troessen* zijn op duurzamen voet gevestigd.

„Bij besluit van den 28sten November 1857 no. 37 is bepaald, dat aan de Maleische school te *Padang* maandelijks eene som van *f* 120 zal verstrekt worden, te verdeelen als volgt: voor eenen eersten onderwijzer *f* 50; voor een' tweeden *f* 30; voor twee kweekelingen *f* 20 en voor schoolbehoeften *f* 20; te zamen *f* 120.

„Het onderwijs, dat op al deze scholen gegeven wordt, is zeer voldoende en geschikt om eene goede opleiding voor allerlei soorten van inlandsche bedieningen te geven.

„De school te *Padang* en de normaal- of kweekschool te *Fort de Kock* munten boven allen uit.

„Het gezamenlijk getal inlandsche kinderen die in het Gouvernement *Sumatra's Westkust* ter school gaan, bedroeg op ultimo December 1857, 474.

„Hiervan gaan 172 Maleische leerlingen op de scholen te *Fort de Kock*, *Paijacomba*, *Fort van der Capellen* en *Solok*, welke onderwezen worden in het lezen en schrijven, zoowel met romeinsche als arabische karakters, en in de vier hoofdregelen der rekenkunde. Het getal scholieren is met 52 toegenomen.

„De tegenwoordige onderwijzers zijn ijverig en voor hunne betrekking tamelijk geschikt.

„In de talrijke bedehuizen (Soerans) wordt nog onderrigt gegeven in het lezen en schrijven van het Maleisch met Arabische karakters, doch voornamelijk in het opzeggen van Arabische gebeden en spreuken uit den *Koran*.

„De proeve, genomen met de normaalschool te *Fort de Kock*, heeft bijzonder goede resultaten opgeleverd. Gedurende 1857 was het bepaalde aantal kweekelingen (10) voltallig. De kweekeling SAIDINA ASSIN GALAR, CHATIEP LEBEH, werd, als daartoe voldoende bekwaamd hebbende, benoemd tot onderwijzer bij de distriktsschool te *Paijaeombo*, de eerste, die de normaalschool heeft opgeleverd. Een der leerlingen is op zijn verzoek ontslagen en de hierdoor ontstane vakature weder aangevuld.

„Omtrent de gemaakte vorderingen kan de beste getuigenis gegeven worden. Vier kweekelingen, met name SI NOENGKE, SI DJOEMBANG, SI MADIEN en SI SEMPONO DOENIA schrijven reeds zeer goed, zoowel met Arabische als met Romeinsche karakters. De overigen maken in deze kunst ook goede vorderingen.

„Allen zijn reeds voldoende bedreven in de vier hoofdregels der cijferkunst, terwijl zij goed vooruitgaan met de gewone en tiendeelige breuken.

„Op dit laatste maken SI DJALE en SI SAWI, twee nieuwelingen, als zijnde pas daarmede begonnen, eene uitzondering; zij geven echter blijken van goeden aanleg. In het stellen van brieven en ander schrijfwerk is de vooruitgang minder snel, nogtans bevredigend.

„De vorderingen zijn over het algemeen zoodanig, dat er onder het thans aanwezig getal kweekelingen worden aangetroffen, die voldoende geschiktheid bezitten om als onderwijzer aan het hoofd eener afdeelingsschool geplaatst te worden.

„In het laatst van 1857 verzocht en verkreeg de onderwijzer ABDOEL GANI GALAR, RADJA MANGKOETO zijn uitslag. Ter zijner vervanging werd benoemd ABDOEL LATIEP GALAR CHATIEP SOETAN DI NEGRI, die aanvankelijk zeer voldoet.

„Op den 1sten Januarij 1857 waren in de scholen in *Mandheling* en *Ankola* aanwezig: 21 schoolkinderen der 1ste, 21 der 2de en 18 der 3de kl., en onder ult°. December 1857, 23 der 1ste, 25 der 2de en 33 der 3de kl., zoodat dit getal, in 1857, vermeerderd is met 2 van de 1ste kl., 4 van de 2de en 5 van de 3de kl.

„Nadere bijzonderheden nopens de inlandsche scholen in de afdeeling *Mandheling* en *Ankola* zijn in den bijgevoegden staat aangewezen.

Daarin wordt meer gespecificëerd het getal leerlingen in de verschillende plaatsen aangegeven en worden de namen vermeld van de kinderen, die de school hebben verlaten en van de betrekkingen die zij thans bekleeden.

„Te Baros bestaat eene inlandsche school met 18 leerlingen; het kost veel moeite om die school voltallig te houden.

„Boven de bezoldiging van *f* 15 's maands, aan den onderwijzer wordt door de gemeente nog 2 's maands gegeven tot het aanschaffen van schrijfbehoeften.

„Te *Singkel* en op *Nias* bestaan nog geene inlandsche scholen. De gezaghebber te *Lagoendi* heeft echter voorgenomen, om een paar kinderen van inlandsche hoofden onderwijs te doen geven."

In Benkoelen bestaan *twee* inlandsche scholen, maar op de hoofdplaats is daarvoor nog geen lokaal te vinden, terwijl van de twee inlandsche scholen te Tallo en te Mokko-Mokko geene enkele bijzonderheid wordt medegedeeld Men weet, dat te Muntok (Banka) in Maart 1856 eene school is opgerigt. De kinderen maken goede vorderingen en de opkomst is vrij geregeld, „ten gevolge" — „zegt het verslag — van de aanmoediging van de zijde der inlandsche hoofden, *die met de inrigting zeer zijn ingenomen*." Op Riouw wordt de gouvernements-lagere school, sedert 1 October 1857, ook voor betalende leerlingen van fatsoenlijke inlanders opengesteld, bezocht door twee kinderen van Chinezen en een Javaansch kind. De inlandsche scholen op

Celebes en onderhoorigheden zijn die te Makassar en te Maros. De eerste, onder de leiding van den Maleijer ISMAEL, heeft het getal kinderen zien verminderen, uithoofde het schoolgebouw naast de gevangenis stond; die te Maros staat onder de leiding van den Javaan RADEN SISMIETA DI REDJA; de vorderingen, welke de leerlingen van de beide inlandsche scholen hebben gemaakt, kunnen gezegd worden bevredigend te zijn, en ook daar kan men voor de toekomst iets hopen, want „de inlandsche hoofden zijn over het algemeen genegen hunne kinderen ter school te zenden." Wij zien over het algemeen op de buitenbezittingen dus gunstiger resultaten, ofschoon dit hoofdstuk ook in vele opzigten uitbreiding behoeft.

Ten slotte stippen wij nog aan, dat het verslag thans niet gedrukt is ter landsdrukkerij, maar bij den heer W. BRUINING, te Batavia, en wel de 500 exemplaren, daaronder begrepen papier en inbinden, tegen den prijs van ƒ 950, waartoe die heer het aanbod had gedaan. Natuurlijk heeft men het voordeel ingezien, om dit stuk niet door de landsdrukkerij te laten bezorgen, en de uitkomst is allezins bevredigend, want de typogrophische uitvoering is lang niet minder dan van de verslagen van vroegere jaren, en papier en druk zijn zeer goed.

Varia.

Met deze boot ontving ik hier, op het bureau, een kurieus stuk over de posterijen op Sumatra. Men kan wel zien, dat VAN SWIETEN daar niet meer is. Verbeeld u, van het Gouvernement te Batavia gaat de poging uit, om het postwezen te verbeteren, te beginnen met het dagelijksch verkeer. Later zouden extra-posten en mailbooten behandeld worden. Nu zendt het Gouvernement, ik meen in Oktober l. l., eenige voorstellen, om konsideratiën en advies, aan de Sumatrasche autoriteit, met verzoek die met den meesten spoed te willen afdoen. Maar men heeft daar stellig gedacht, dat haastige spoed zelden goed is, en langzaam zeker gaat. Ik heb mij altijd verbeeld, dat de posthoorn, zoo als hij op de brievenpakketten gebruikt wordt tot stempel, het meest overeenkomt met een slakkenhuis, lees (slak-en-huis), misschien is het wel een devies.

Onder anderen wierd voorgesteld, om het thans gebruikelijke door wat beters te vervangen. Thans, namelijk, worden de brievenkisten, of kisten vol brieven, door dragers te voet, in dat stuk „postillons te voet" genoemd, twee of eenmaal 's weeks overgebragt; want er zijn op Sumatra, op het met Java wedijverende Sumatra, nog plaatsen, waar het bestuur met zijne ondergeschikte ambtenaren slechts één in de week kan korresponderen.

Voor dit vervoer door „postillons te voet" wilde men een brievenvervoer door postkarren of althans te paard, en wel driemalen 's weeks, in de plaats stellen. Voorts wilde men voor de meerdere werkzaamheden, de traktementen van de ambtenaren, met het postwezen belast of die er tijdelijk aan verbonden zijn, evenredig vermeerderen.

Maar zoudt gij het kunnen gelooven? In het midden der XIX eeuw, de eeuw van stoom en elektriciteit, in eene beschaafde kolonie die op wetenschappelijke instellingen boogt, in een' tijd dat men er op uit is, om, door vermeerdering van kommunikatiën, vermindering van briefporten enz., gedachtenwisseling te bevorderen, — in zulk een tijd adviseren de territoriale autoriteiten op zulke voorstellen: dat een brievenvervoer tweemalen 's weeks meer dan genoeg of althans voldoende te achten is; dat een brievenvervoer door postkarren, wegens den *slechten toestand* der wegen, *onmogelijk* kan geacht worden; dat een brievenvervoer door een pakpaard, wegens den *grooten omvang* der pakketten, tot de *volstrekte onmogelijkheden* behoort; en dat het dus beter is, alles maar bij het oude te laten, en alleen de traktementen te verhoogen. Er is dus zeer veel kans, dat wij voor meer geld hetzelfde ongelukkige postwezen op de voornaamste onzer buitenbezittingen zullen behouden. Ik zoude dit met cijfers kunnen bewijzen.

Ondertusschen is het onbegrijpelijk, hoe men in de wegen daarvoor een

voorwendsel kan zoeken. De wegen zijn op Sumatra, met uitzondering van eenige zeer bergachtige streken, allen berijdbaar. Door bijna alle civiele autoriteiten worden dan ook rijtuigen gehouden. Men rijdt van Padang naar Fort de Kock, in 12 uren, in een wagen of bendi. De post loopt er 24 uren ruim over. Van Padang-Pandjang naar Soloh gebruikt men steeds de bendi; evenzoo van Fort de Kock over Paja-kombo naar Seliekie. Langs den grooten weg van Fort de Kock naar Matoea zoude de weg tot een bendi-weg kunnen verbeterd worden. Van Matoea naar Bondjol rijdt men met de bendi. Van Bondjol naar Laboe-sikepping en van Rau naar Moeara Sipongi zijn de eenige gedeelten van den geheelen postweg, waar men geene karren zoude kunnen gebruiken. Overal wordt anders langs den grooten weg een bendi gebruikt. Van den grooten weg westwaarts worden de wegen van Kajoetanam naar Priaman, van Matoea over Maniendjoe naar Tikoe, gestadig door bendi's bereden. Alleen de wegen van Rau naar Ajerbangies, langs den voet van den Ophir, bij Tjoebada, en van Fort Elout, langs Tanahbatoe, naar Natal bij Sapotinge, bieden eenige bezwaren of moeijelijkheid aan.

Eene zaak moet echter, bij deze stilstaande opinie, tot haren roem niet vergeten worden, dat namelijk allen adviseren, om het thans op Sumatra bestaande uniform port van 10 cts. voor een enkelen brief niet te verhoogen tot een uniform port van 20 cts., of te veranderen in een schaalport van 10—20 of 30 cts. Men adviseert dit, op grond van reeds verkregene gunstige resultaten, door eene vergelijking van het thans bereikte brievencijfer bij dat van vroeger. Het spreekt echter van zelf, dat dit gunstige resultaat nog geen pekunieel voordeel afwerpt, omdat, bij voorbeeld, een enkele brief van Padang naar Singkel vroeger 180 duiten kostte en nu 10 cts., zoodat daar alleen 15 maal meer brieven moesten geschreven worden om dezelfde opbrengst te verkrijgen. Een blik op de etappe-kaart van Sumatra maakt dit nog duidelijker, als men weet dat een enkele brief per étappe 5 duiten port kostte.

Batavia,
6 September 1859.

Een schoone dag is voor het Nederlandsch Indische leger aangebroken. De gunstige besluiten van 16 Oktober ll. hebben een einde gemaakt aan den langen nacht, die zoo zelden en dan nog zoo flaauw door eenig noorderlicht verlevendigd werd. De Indische officieren zouden reeds in gejuich losgebarsten zijn, wanneer de eerste verbazing hunne tongen niet weêrhield. Maar vóór dat zij aan het heldere licht van de eerste zonnestraal gewend geraakt zijn, en een loflied van dankbaarheid voor den gever van zóó veel goeds kunnen aanheffen, breekt reeds een tweede straal door het zwerk, en verhoogt den verkwikkenden gloed, vermeerdert het genot, beneemt allen twijfel aan zinsbegoocheling.

Die tweede straal is het besluit van 21 Oktober l.l. n°. 8, waarbij een militaire adviseur aan het Ministerie van Koloniën benoemd is; een adviseur van wiens ondervinding de Minister zich zal bedienen, om voorgelicht te worden op den, hem min of meer onbekenden, weg van militaire zaken! Zoo is dan eindelijk het ijs gebroken! Het leger in Indië heeft een voorvechter gekregen, om voor zijne belangen te strijden; een officiëlen voorvechter, die als een echte Padri, met een witten tulband om de slapen, in den raad mag verschijnen, om voor het regt van *zijn* volk te spreken, ja! zich dood te vechten; een uitverkorene uit velen, omdat zijn *vroegere loopbaan* hem aan de spits plaatst der *ondervindingrijke* militairen. Twijfelt er iemand aan? Zie ik ironieke tronies? Hoor dan, gij Thomassen! die nooit aan iets goeds wilt gelooven!

De nieuw benoemde militaire adviseur kwam omstreeks het jaar 1837 of 1838 als 1e luitenant in Indië. De adelaarsblik van den toenmaligen Gouverneur-Generaal ontdekte in hem eene bijzondere geschiktheid voor gedistingueerde betrekkingen, zag het onnoodige, om hem de school van *praktische ondervinding* in de gelederen zelven te laten doorloopen, en benoemde hem dadelijk tot zijn adjudant. Benijders zagen in die benoeming weêr geheel wat anders, en schreven die aan familie-relatiën van den Gouverneur-Generaal tot zijn adjudant toe; — als of iemand het helpen kon, dat beider echtgenooten zusters waren! In die gewigtige betrekking kapitein en majoor wordende, was hij in laatstgenoemden rang tegelijkertijd „intendant van de Gouvernements-hôtels", en deed hij toen de speciale administratieve kennis op, die tot het inkoopen van provisiën, meubels, enz. zoo noodig is; eene kennis, die hem nog onlangs zoo zeer te stade kwam, toen hij belast werd met den aankoop van een nieuw meubilair voor het paleis van den Gouverneur-Generaal. Waren de leden der Tweede Kamer met die omstandigheid bekend geweest, zij zouden waarlijk hunne bevreemding niet te kennen gegeven hebben over het zenden van een hoofd-officier naar Parijs, tot uitvoering dier kommissie, noch over het hooge cijfer van *f* 3233,15 voor reis- en verblijfkosten uitgetrokken. (Voorloopig verslag betreffende het *Ontwerp van wet tot regeling van het koloniaal batig slot* 1857, De Indische geldmiddelen.)

Nadat de adjudant voldoende praktische kunde als intendant had opgedaan, werd hij tot waarnemend resident van Borneo's zuid- en oostkust benoemd; doch aldaar niet in de gelegenheid zijnde zijne militaire talenten, even als vroeger, in het belang van het Gouvernement aan te wenden, verzocht hij al spoedig in zijne vroegere betrekking terug te komen.

Daarin hersteld, werd hij tevens belast met de inspektie der schutterijen en pradjoerits; en ofschoon eene nadere kennismaking met dit, overigens uiterst belangrijk, korps hem niet in staat stelde, zich in hooge militaire studiën te verdiepen, wist hij toch zijne lokale kennis bijzonder te verrijken door menigvuldige reizen over Java en Madura.

In 1849 vergezelde hij in die betrekking, doch zonder schutterij, het hoofdkwartier van den Generaal MICHIELS op Bali, en keerde in 1851 met

den Gouverneur-Generaal over land naar Nederland terug; om, na eenige rust genoten te hebben, met de administratie der koloniale bestellingen belast te worden.

Ziedaar de *militaire* loopbaan van den nieuw benoemden, eenigen adviseur! Wij gevoelen een onweerstaanbaren aandrang, onze blijdschap uit te drukken en het Indische leger geluk te wenschen; wij verheugen ons, dat het toeval geen ander militair, — uit de vele die, hoe trouw en bekwaam ook, eigenlijk niets anders gedaan hebben dan in de gelederen te dienen, — tot het vervullen van dien gewigtigen post bestemd heeft.

't Zou ons niet verwonderen, dat de benoeming van een civiel persoon tot administrateur der koloniale bestellingen, eene militaire betrekking tot nogtoe door Generaals en hoofdofficieren waargenomen, op een voorloopig advies van den militairen adviseur geschied is.

Een oud-hoofdofficier van het Indische leger.

Dat de Minister van Koloniën, bij de laatste diskussiën over het Batig slot en het XIde Hoofdstuk der Begrooting, over de gemaakte aanmerkingen en gedane vragen luchtig is heengesprongen, zal ieder wel in 't oog zijn gevallen. Wij zeggen niet, dat hij weinig heeft gesproken; integendeel, hij heeft zeer veel gesproken; maar hij heeft weinig gezegd en nog minder geantwoord

Onder alles, wat hij onbeantwoord heeft gelaten, verdient vooral eene vraag van den heer THORBECKE bijzondere opmerking. 't Schijnt, dat de heer THORBECKE het niet meer weet, hoe hij 't met den Minister heeft, en dat verwondert ons niet. Vooral wordt hem diens houding omtrent het vraagstuk van „vrijen arbeid" een raadsel. Daarom zeide hij het volgende:

Ik zou wenschen, dat de Minister zich genegen betoonde, om ons een statistiek van den vrijen arbeid op Java mede te deelen. Vooral na hetgeen ik gisteren hoorde, is het onderscheid tusschen vrijen en gedwongen arbeid op Java mij duister geworden. Nu men gaat zeggen: vrije arbeid is eene mystifikatie, terwijl ik sinds jaren de Regering in hare rapporten roem op de ontwikkeling van vrijen arbeid zag dragen; terwijl het Regeringsreglement bevordering van vrijen arbeid gebiedt, en de Minister thans het woord vrijen arbeid naauwelijks anders dan met bijvoeging van *zoogenaamden* bezigt, nu wensch ik dat de Minister ons, zoodra hij daartoe in staat zal zijn, eene statistiek doe overleggen van hetgeen hij, van hetgeen het Gouvernement meent vrijen arbeid te kunnen noemen, en in welke takken van nijverheid, in welke mate, in welke deelen van Java, die arbeid gevonden wordt.

Ziedaar een zeer natuurlijke en billijke vraag. Waarom heeft de Minister daarop gezwegen? Heeft hij ze niet gehoord? Er zijn geen erger dooven, dan „Oost-Indische dooven." Indien wij de jaarlijksche verslagen, door den Koning aan de Staten-Generaal ingediend, als authentieke bronnen voor zulk eene statistiek mogen beschouwen, dan zijn wij in staat, grootendeels aan 't verlangen van den heer THORBECKE te voldoen, en dan zal de mate van vrijen arbeid op Java vrij groot blijken te zijn. Maar juist daarom, wenscht men zulk eene statistiek te ontvangen van eenen

Minister, die altoos spreekt van *zoogenaamden* vrijen arbeid. Bedenkt men dit, dan moet men waarlijk erkennen, dat het beste, wat de Minister doen kon, was de vraag te ignoreren, er geen notitie van te nemen, Oost-Indisch doof te zijn.

Mijnheer de Redakteur. Vroeger kwam er in Uw geacht Tijdschrift nu en dan een artikel, dat tot titel voerde: „Hoe het er op Sumatra's Westkust uitziet". Hoewel er een vervolg op beloofd werd, is dat echter, bij gebrek aan eenen goed onderrigten korrespondent, waarschijnlijk achter gebleven. Daar die artikelen, blijkens het stuk des heeren A. W. A. SCHOLTE, mede in uw Tijdschrift opgenomen, en de advertentie van dien heer in de *Javasche Courant*, echter nog al opgang gemaakt hebben, en eenige verbeteringen in het leven hebben geroepen, zoo is het wenschelijk, dat andere zaken eveneens onder de oogen van het publiek gebragt worden.

De raad van justitie is, of liever was, hier zamengesteld uit den president, een regterlijk ambtenaar, den officier van justitie, mede een regterlijk ambtenaar, en den griffier; voorts uit de volgende leden: de agent van de faktorij der Nederlandsche Handel-maatschappij, de kapitein chef van den staf, de magazijnmeester (een kapitein) der artillerie, en de majoor, onder-intendant der militaire administratie. Meer heterogene leden zal men wel niet kunnen bedenken, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat deze regtbank, krachtens een provisioneel reglement van 1837, in alle handelszaken regtspreekt; en bovendien dat op Sumatra op een dubbele wijze moet regt gedaan worden, namelijk: gedeeltelijk volgens het reglement voor 1848, gedeeltelijk volgens de wet na 1848. Aan regtsgeleerden, die hunne hulp aan partijen konden verleenen, ontbrak het geheel, daar de drie bovengenoemde regterlijke ambtenaren geene adviezen mogen geven. Hierin is nu, door de ter nederzetting van twee advokaten, eenigzins te gemoet gekomen. Het grootste bezwaar echter, dat in handels-proceduren (en die komen hier het meeste voor) *alleen* de agent der faktorij geacht kan worden, de noodige handelskennis te bezitten, en de overige leden bijna *geene* adviezen kunnen uitbrengen, blijft bestaan.

Toen nu onlangs in gemelden raad, door het vertrek van den majoor onder-intendant, eene vakature ontstond, werd daarin door den generaal, civiel en militair gouverneur ter kuste, voorzien door de *benoeming* van een onzer geachte kooplieden tot *lid*.

Ieder kon dan ook de verwondering van ons publiek begrijpen, toen, met de mailboot van Julij, dien geachten heer door den Gouverneur-Generaal eervol ontslag werd verleend, en in zijne plaats werd benoemd de majoor-kommandant der artillerie alhier.

Niemand kon er eenige reden voor vinden of geven, daar de door den Gouverneur van Sumatra's Westkust benoemde heer chef van een groot handelshuis is, en steeds ter plaatse verblijft; terwijl de majoor door zijne betrekking gedwongen wordt, nu en dan, tot het doen eener inspektie over

geheel Sumatra's Westkust, te gaan reizen en dan maanden afwezig kan zijn. Dat daardoor eene spoedige afdoening van zaken, hoe wenschelijk ook, tot de pia vota zal behooren, lijdt geen twijfel.

Wel zijn er eenige onvoorzigtigen, die durven zeggen, dat het komt, omdat de Gouverneur-Generaal boos is, dat de Gouverneur van Sumatra's Westkust *definitief* benoemd had, en slechts het regt had in *urgente gevallen*, *onder nader goedkeuring*, te benoemen, en men hem, die eerst kortelings op deze gewigtige post is gekomen, te Batavia *eens voor goed op zijn plaats wilde zetten.* Maar anderen zeggen, dat het Gouvernement gaarne een militairen raad van justitie hebben wil, waarin dan de agent voornoemd wel zitting neemt, maar toch nooit eene beslissende stem krijgt. Ik durf zulks echter niet van ons Gouvernement denken, veel minder zeggen, en ik protesteer er dan ook tegen, al heb ik het die onvoorzigtigen zelfs op de societeit hooren zeggen.

De algemeene pakhuismeester had zijn eervol ontslag gevraagd, om met pensioen af te gaan, en door den Gouverneur van Sumatra's Westkust werd de 1ste kommies op het Gouvernements bureau, een door en door kundig en ijverig ambtenaar, die bij gebrek aan het radikaal der 2de klasse niet veel hooger kan klimmen, tot die betrekking voorgedragen. De benoeming bleef echter nog al lang weg; maar ieder feliciteerde toch genoemden heer, daar men van Batavia had vernomen, dat hij de eerste op de kandidatenlijst was en met warmte was aanbevolen. Maar ziet — de laatste boot bragt de benoeming van iemand, die havenmeester was te Muntok en minder dienstjaren telde dan de kandidaat van den Gouverneur van Sumatra's Westkust.

PADANG,
26 Augustus 1859.

Mijnheer de Redakteur. Een der vreemde konsuls alhier vierde dezer dagen het feest van zijnen souverein, op eene zeer plegtige maar tevens eigenaardige wijze. In de eerste plaats werd er, in een van de kerken, eene godsdienstoefening gehouden, expresselijk tot verheerlijking van het feest van den dag bestemd. Daarna gaf de konsul audientie!

Zijnen sekretaris, of hoe de titel wezen mag, zag men deftig, in 't zwart gekleed, ter bestemder ure, in de voorgalerij heen en weder wandelen, en de konsul zelf stond, tusschen eeuwig groote bakkebaarden, voor de sopha, een ieder op te wachten, die maar wilde komen, om zijnen jarigen souverein geluk te wenschen.

Men wachtte lang, zonder dat er iemand verscheen. Maar eindelijk — daar kwam een rijtuig. 't Was de pastoor, heel eenvoudig gekleed en alles behalve voor eene audientie. De sekretaris zag hem in de verte, bevende van geluk dat hij toch iemand kon aandienen — en ja wel! naauwelijks heeft de pastoor de eerste stap in de voorgalerij gedaan, of hij wordt binnengeleid met de woorden (de audientie had in 't Fransch plaats:)

— „Le clergé!"

Eenigen tijd later rijdt nog iemand op. 't Is een geneesheer, de lijfmedicus van den konsul:

— „La faculté de la médicine!" roept luid de van vreugde schitterende sekretaris.

Een geruime tijd verliep. Daar komt de heer w., 3de kommies ter algemeene sekretarie, den konsul eene visite maken, en hij wordt aangediend als:

— „Le bureau de Son Excellence!"

Een Fransch zeekapitein, aldaar gekomen om eenige papieren te laten afteekenen, is voor den sekretaris een welkome buit, onder den titel van:

— „La marine!"

Een paar jongelui, die veel bij den konsul komen, en op een der hoofdbureaux van het paleis werken, werden bij dezelfde gelegenheid ontvangen met de woorden:

— „Une députation de l'administration civile!"

Gij kunt begrijpen, hoe men zich te Batavia met deze komedie vrolijk heeft gemaakt.

Wilt gij nog een aardig tooneel? Verbeeld u een avond bij den konsul. Een jong mensch brengt hem een bezoek. Daar komt het berigt, dat de mail is aangekomen.

— „Monsieur n.," zegt de konsul tot zijnen sekretaris, „allez donc à la poste et tachez d'avoir les dépèches."

De sekretaris gaat, en komt een uur later terug met twee nommers der *Fransche Illustration* en de *Staatscourant*.

— „Mais, ou sont donc les dépèches?" vraagt de konsul.

— „Les dépèches? les dépèches?" herhaalt de sekretaris, en keek zijnen meester met verbazing aan, als of hij zeggen wilde: „je lijkt wel mal! wanneer ontvangen wij ooit dépèches?" Doch een wenk van den konsul, en een zijdelingsche blik op het jonge mensch, bragt hem weder op de hoogte.

— „Ah, oui! les dépèches! Mais on nous les enverra.

— „Rendez vous à la poste et demandez les de suite."

En onze goede sekretaris moest op nieuw een vergeefschen togt naar het postkantoor doen, van waar hij met de tijding terug kwam, dat ze den volgenden dag zouden worden gebragt!

Men kan, in eene diskussie als die der Tweede Kamer, voor den oppervlakkigen toehoorder, al ligt eene tamelijk goede figuur maken, wanneer men, op eene gemakkelijke wijze, een vloed van woorden weet te geven, in antwoord op bedenkingen, die worden gemaakt. Voegt men nu daarbij nog het talent, om behendig de argumenten, die zijn aangevoerd, te verminken en scheef voor te stellen, dan valt het ligt zich, in 't oog der toeschouwers, uit alle moeijelijkheden te redden, en het handgeklap der menigte uit te lokken. Ongelukkig echter voor zulke overwinnaars in den strijd, dat er stenographen zijn, en dat er aandachtige en denkende lezers gevonden worden, die zich met groote woorden en kunstgrepen niet te vreden stellen;

De beraadslagingen, onlangs bij het XI hoofdstuk der staatsbegrooting gehouden, geven van deze verschijnselen menig treffend voorbeeld. 't Zij ons vergund, op een enkel te wijzen.

De heer THORBECKE deelde den indruk mede, „dien de diskussiën over het zoogenaamd batig slot, onlangs gevoerd, te weeg hebben gebragt." En daartoe behoorde onder anderen het volgende:

De waarborgen van goede benoemingen scheen de Minister ter zijde te stellen. Ik spreek natuurlijk niet van deze of gene benoeming, maar van de waarborgen voor goede benoemingen in het algemeen. De Minister weet beter dan ik, waaruit de instelling van het zoogenaamd radikaal ontsprongen is. In vroeger jaren plagt een hooggeplaatst persoon benoeming van ambtenaren op Java tot eene bron van gunsten te maken. Om het tegen te houden, werd het radikaal ingevoerd. Hoe men over het radikaal denke, het beginsel is waarborg voor juiste benoemingen, en het is ook mij voorgekomen, dat de Minister zoodanige waarborgen scheen te willen verzaken.

Het verwijt is duidelijk; 't betreft het ter zijde stellen, door den Minister; van de ingestelde waarborgen voor goede benoemingen.

En wat antwoordt, nu de minister? 't Is inderdaad kurieus!

Het derde punt, door den heer THORBECKE tegen het votum van vertrouwen ter sprake gebragt, betreft het verwerpen van waarborgen voor goede benoemingen. Ik haal het zoo even door mij bedoelde en door hem zelven gegeven voorbeeld weder aan. Er zijn regels gesteld, die ik op dat punt nog niet heb zien bestrijden, en de toepassing is, naar mijne meening, goed.

Het „zoo even door hem bedoelde, en door den heer THORBECKE gegeven voorbeeld", dat de Minister aanhaalt, had hij in de volgende woorden, medegedeeld:

Ik volg het voorbeeld van den geachten spreker uit Deventer (den heer THORBECKE) zelven. Toen hij met zoo veel eer aan het hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken stond, werd hem in de Eerste Kamer, ik meen op 8 April 1850, eene vraag gedaan over de benoeming van een burgemeester, en zeer te regt antwoordde hij toen, dat de regering wel over de regels, die gesteld waren, inlichtingen kon geven, maar niet over de toepassing dier regels: „omdat anders de Kamer zou worden een kollege van bestuur."

Maar dit is juist de veroordeeling van den Minister. Bij de gelegenheid, die de Minister aanhaalt, heeft de heer THORBECKE hetzelfde gezegd, wat hij ook in den aanvang zijner rede den 13 December 1859 zeide; „ik spreek natuurlijk niet van deze of gene benoeming, maar van de waarborgen voor goede benoemingen in 't algemeen." Die waarborgen mogen niet worden weggenomen, die regels moeten worden betracht. Overigens is de Koning vrij in zijne keuze onder hen, die aan de wettelijke voorwaarden gelijkelijk voldoen.

Wat was, bij de diskussiën over het *Batig Slot*, de grief? Vooreerst dat de Minister, door zijne zoogenaamde voorloopige maatregelen, tot hervorming van het radikaal van Indisch ambtenaar, de waarborgen voor goede benoemingen wegneemt, en de bezwaren, aan 't radikaalstelsel verbonden, laat bestaan. In de tweede plaats, dat hij over de wettelijke voorwaarden in zijne benoemingen heenspringt, handelende alsof zij niet bestonden.

Ieder, die de diskussiën over dit onderwerp, bij 't *Batig Slot* gehouden,

leest, moet inzien, dat de Minister, door 't geen hem werd verweten, in 't naauw was gebragt. En nu tracht hij zich, bij de herinnering van den heer THORBECKE, te redden, door de verantwoordelijkheid voor het betrachten der regels en waarborgen met die voor deze of gene bepaalde benoeming op zich zelve te verwarren. Met, of liever achter die verwarring zich verschuilende, wijst hij op den Minister van Binnenlandsche zaken van 1850. Op zulk eene wijze is geene ernstige diskussie onmogelijk.

Men vergunne ons nog één voorbeeld van dergelijke „behendigheden." Wij hebben de woorden reeds aangewezen. „Het derde punt," zeide de Minister, „door den heer THORBECKE *tegen het votum van vertrouwen* ter sprake gebragt". Maar de heer THORBECKE had van geen vertrouwen of wantrouwen gesproken. De Minister had er van gesproken — en hij kon dat veilig doen, want hij wist, dat zijne begrooting, gedekt door de vlag der spoorweg-kwestie, ongetwijfeld zou worden aangenomen. Men wilde dit Ministerie in geene moeijelijkheden brengen, vóór dat de spoorwegwet bij de Eerste Kamer was aangenomen. Eerst moest de boom zijne vrucht hebben gegeven, vóór men den bijl aan den wortel lei. Zóó dachten de blinde voorstanders van de spoorweg-wet. Voeg daar nu bij den heer R. J. SCHIMMELPENNINCK, die een dag of drie te voren benoemd was geworden tot lid der jaarlijksche kommissie voor het nazien der remise-rekeningen, en die nu een warme lofrede op den Minister hield, door wien deze benoeming was gekontrasigneerd. Voeg daarbij den heer VAN HALL en allen, die de reaktionaire redevoeringen van den heer ROCHUSSEN toejuichen — en gij hebt eene groote meerderheid voor zijne begrooting. Er was in dien staat van zaken alléén door de heeren VAN HALL, SCHIMMELPENNINCK en den Minister gesproken van een „votum van vertrouwen." De heer THORBECKE had er zelfs niet op gezinspeeld; maar de Minister laat hem argumenten „tegen het votum van vertrouwen" ter sprake brengen.

Mijnheer de redakteur. Men ziet in Oost-Indië dingen gebeuren, die men in ieder ander land voor onmogelijk zou houden.

Wat zoudt gij zeggen van eenen generaal, wien men te laste legt, dat hij voor den vijand zich zelven in den arm heeft geschoten?

Wat zoudt gij er van zeggen, wanneer dat praatje zulk eenen omvang verkrijgt, dat de kommandant van het leger eene kommissie meent te moeten benoemen, om de zaak te onderzoeken?

Wat zoudt gij zeggen, wanneer zulk eene kommissie, na vele maanden lang benoemd te zijn geweest, geen rapport uitbrengt en ontbonden wordt?

Wat zoudt gij zeggen, wanneer èn de bedoelde generaal èn zij die hem hebben beschuldigd, in het zelfde leger, blijven dienen?

Wat zoudt gij zeggen, wanneer diezelfde generaal een van de mooiste aantjes krijgt, die er zijn, maar te huis wordt gelaten, wanneer eene expeditie weder tegen den vijand uittrekt?

BATAVIA, *Klikspaan.*
8 October 1859.

Mijnheer de Redakteur. De heer DE KOCK, vice-president van den raad van Nederlandsch Indië, heeft als zoodanig zijn ontslag verzocht, in te gaan tegen het midden van het volgend jaar.

Iedereen vraagt hier: wat kan daarvan de reden zijn? Indien de heer DE KOCK vice-president kon zijn voor het midden van 1860, dan kan hij het ook na dien tijd wezen. 't Is toch altoos eene zeer lukratieve betrekking. Heeft hij nu reeds geld genoeg en scheidt hij er daarom uit? Nog eens wat kan toch wel de reden zijn?

Toen dit nu zoo van alle kanten gevraagd werd, zei een spotvogel: wel, begrijpt gij dat niet? 't Is toch zeer natuurlijk. Alleen dat ellendige Regeringsreglement is er weer de schuld van, dat Indië dit zware verlies moet lijden. Volgens die miserabele wet mogen de Gouverneur-Generaal en de vice-president der Indische regering geen broeders zijn. En daar men nu den heer DE KOCK, direkteur van 't kabinet des Konings, tot Gouverneur-Generaal wil benoemen, ziet zijn broeder zich genoopt, om voor zijne betrekking te bedanken.

Allen, die dit hoorden, lachten om den spotvogel. Maar ik lachte niet. Ik zou het zeer goed vinden, dat men den heer DE KOCK tot Gouverneur-Generaal benoemde, al was het alleen dewijl dan die familie, aan welke Indië zoo veel verpligtingen heeft, aan Indië verbonden blijft. En 't zou zeker zeer goed gaan. Van alle kanten zou hij medewerking ondervinden — want èn in Nederland èn op Java bekleeden vele aanverwanten en bloedverwanten van hem de hoogste betrekkingen.

BATAVIA,
November 1859.

ZACHARIAS.

De bevordering van welvaart in den Indischen archipel, buiten Java.

I.

De rijkdommen van den Indischen archipel. — Gebrek aan exploitatie van dien rijkdom. — De denkbeelden van den schrijver daarover in overeenstemming met die van wijlen den kolonel VAN DER HART.

Hoe wenschelijk bevordering van beschaving en welvaart op de eilanden van Indië is, hebben vele stemmen aangetoond, die zelfs in de Kamers der Staten-Generaal weêrklank vonden. Elke nieuwe beschrijving van eenig gedeelte van dien archipel geeft aan die stemmen nieuwen nadruk. De vruchtbare gronden, het gunstig klimaat, de schoone vegetatie, de rijke natuur bewijzen, welk eenen overvloed van rijkdommen en schatten zij konden uitstorten, — maar den bewoner, den mensch, zien wij daar, op menig eiland, tot eenen toestand gezonken, welke al die schatten ongebruikt en nutteloos laat liggen. Wanneer wij Java en een gedeelte van Sumatra uitzonderen, dan is dit op velen der overige eilanden van den archipel in zulk eene mate het geval, dat aldaar de mensch hier en daar zelfs op den laagsten trap, in den natuurstaat gelijk men dat noemt, schijnt voor te komen.

Indien er nog verschil van meening mogt bestaan, omtrent het wenschelijke van bevordering van beschaving onder de bevolking van den Indischen archipel, zoo zal dit verschil toch wel verdwijnen, wanneer het de vraag geldt: of de krachten der rijke natuur, waarin zoovele bronnen voor de algemeene welvaart nog opgesloten liggen, niet behooren ontwikkeld te worden, opdat zij aan 't genot van den mensch cijnsbaar worden gemaakt? Wat levert Java nu reeds niet op! welke voordeelen voor de schatkist! hoeveel vertier voor handel en scheepvaart, landbouw en fabrieken! De ontwikkeling der overige eilanden zal niet minder voordeelig zijn, en daarmede zal de beschaving der bevolking hand aan hand gaan.

Het eene kan niet zonder het andere verkregen worden. Wanneer de noodige middelen worden aangewend tot beschaving der bevolking, zullen die eilanden vruchten opleveren tot voeding der algemeene welvaart.

Maar welke zijn die middelen?

Hoe moeten ze aangewend worden?

Wiens taak is dit?

Die vragen worden met zoo verschillende stemmen beantwoord, dat de antwoorden naauwelijks te onderscheiden zijn.

Het Gouvernement schijnt vooreerst zijnen werkkring tot Java te willen beperken, buiten Java het bestaande in stand te houden en aan vrijen handel en kultuur en zendelingschap de exploitatie van het overige gedeelte van den archipel te willen overlaten. Daartoe heeft het vrijhavens geopend en laat het zendelingen toe, maar tevens klaagt het over gebrek aan ondernemingsgeest van den Nederlandschen handelstand.

Voorstanders van vrijen arbeid klagen over gedwongen kultuur op Java; maar op de overige eilanden, waar geen gedwongen kultuur bestaat, ziet men door vrijen arbeid nog niets bloeijen. „Vrije handelskonkurrentie is genoegzaam", roept een ander; en een aantal vrijhavens zijn geopend, maar die blijven voor een groot gedeelte nog ledig. De wetenschap is ijverig bezig; land- en volkenkunde worden beoefend; beschrijvingen met platen, mooi versierd, zien het licht; het natuurkundig onderzoek wordt gestadig voortgezet; viervoetige dieren, vogelen, insekten, visschen, konchyliën, planten ziet men in hunne rangen, orde en geslachten verschijnen — en toch levert dat alles nog zoo weinig voor de algemeene welvaart op.

Anderen willen het alles door zendelingen! En zoo vele plaatsen, waar zendelingen onbelemmerd zouden worden toegelaten, blijven nog onvervuld en ledig! En ja, er zijn er, die schoone vruchten dragen; op de Menahasse mag bij voorbeeld gewezen worden. Maar in anderen blijven de vruchten uit. In de Molukken, bij voorbeeld, vertoont, volgens eenparig getuigenis, het Christendom niet veel meer dan een dor, dood, levenloos geraamte!

Gedurende eene achtjarige handelsproef-onderneming, van Makassar uit op de naburige eilanden, heb ik al deze vraagstukken steeds voor oogen gehad. Ik heb meer dan een ontwerp gezocht, waardoor verschillende bezwaren zouden worden opgelost, en dat wensch ik nu mede te deelen. Welligt zal het aanleiding geven tot een juister en beter plan, en dan reeds zoude het eene goede vrucht hebben voortgebragt. Veel zal er in kunnen gewijzigd en verbeterd worden, daarvan ben ik overtuigd. Maar dit hoop ik, dat niemand het ontwerp zal afkeuren, zonder een beter voor te stellen. Het volmaakte zal moeijelijk bereikt worden, en afkeuring van noodzakelijke ontwerpen, zonder betere in de plaats te stellen, zoude eene werkeloosheid ten gevolge kunnen hebben, die voor dit gedeelte van den archipel reeds veel te lang de overhand had.

Ik heb geene wetenschappelijke opleiding door geregelde studie genoten; de toegang tot eene welgeordende bibliotheek, om die over de verschillende onderwerpen te raadplegen, ontbreekt mij; ik reken daarom, bij de beoordeeling, op toegevendheid en verschooning. Mijne opleiding in handel en nijverheid ontving ik van zeer geachte, in hun vak geoefende, personen, voorstanders van vrije konkurrentie, die deze beginselen steeds in beoefening bragten. Ik acht die niet tegenstrijdig maar in zeer goede overeenstemming met een christendom, dat de beginselen der hervorming vasthoudt. Ik ben mij niet bewust, dat er, in de behandeling dier maatschappelijke vraagstukken, vooringenomenheid voor het een of ander gods-

dienstig begrip hebbe plaats gehad. Ten minste was het steeds mijn streven, den werkelijken toestand der zaken te leeren kennen, en niet stil te staan bij hetgeen er, volgens een of ander stelsel, bij moest *gedacht*, maar wel bij hetgeen er, naar den aard der zaken, bij moest *gedaan* worden.

Het denkbeeld van de noodzakelijkheid van een goed verband in de werking van gezag, wetenschap, nijverheid en zendelingschap is niet alleen het resultaat mijner eigene opmerking en ervaring, maar was het ook dat van den, door mij zoo hooggeachten en diep betreurden kolonel, A. VAN DER HART, die van Mei 1853 tot 24 Mei 1855 te Makassar met het civiel en militair gezag van gouverneur bekleed was.

Hij betoonde zich steeds een man van een echt, edel, ridderlijk gemoed, streng regtvaardig, een beschermer der onderdrukten. In zijn denken, spreken en handelen was hij krachtig en eenvoudig. Als scherpzinnig opmerker beoefende hij de staathuishoudkunde, de land- en volkenkunde wetenschappelijk. Gedurende het grootste gedeelte van zijne vijf en dertig jarige dienst in Nederlandsch Indië en van zijnen arbeid op Sumatra en Celebes, had hij de bevordering van beschaving en van de algemeene welvaart in het oog. Jammer, dat zijn schoone werkkring, zoo plotseling en op zulk eene vreesselijke wijze, door het verraderlijke staal van den moordenaar, werd afgebroken. Nog bloedt mijn hart over zijn verlies. Dat verlies was zwaar. Vele officieren mogen in moed en beleid mede het sieraad van het leger in Indië uitmaken; vele ambtenaren mogen er voortreffelijk zijn voor eene administratie als op Java; maar de kolonel A. VAN DER HART was daarenboven, in nieuwe exploitatiën onder onbeschaafde volken, een man van rijpe ondervinding en rusteloozen ijver.

II.

Mislukte proeven van exploitatie op Nieuw-Guinea. — Vereeniging van gezag, wetenschap, nijverheid en de zendelingzaak. — De Aroe-eilanden en de Zuidwester-eilanden. — De eerste vestiging der Europeanen in den Indischen Archipel. — De invloed der Hindoes en der Mohamedanen. — Bali en Lombok. — Bima en Sumbawa, Goa en Dorothea. — Het gezag der Maleische vorsten op Borneo. — Noodzakelijkheid eener vestiging van 't Nederlandsch gezag in 't binnenland van Borneo. — Nieuwe nederzettingen van Maleijers en Boeginezen langs de kusten.

Bij het traktaat van 1824, tusschen Nederland en Engeland, werden andere natiën van het gezag van den Indischen Archipel uitgesloten, en werden die eilanden aan de bescherming der Nederlandsche regering overgelaten. 't Is daarom de roeping van Nederland alles aan te wenden, wat tot bevordering van beschaving en welvaart aldaar strekken kan.

Voor Java nam de regering hare taak allereerst ter harte. Daar was haar gezag reeds gevestigd; daar werd het uitgebreid; daar werd wetenschappelijk onderzoek krachtig bevorderd; daar werden bronnen van nijverheid, ook voor partikulieren handel en scheepvaart, geopend; daar kwam onder de bevolking ook een levendige spruit van het christendom te voorschijn.

Vervolgens vestigde de regering hare aandacht op Sumatra, waar met

het gezag ook de nijverheid ontwikkeld werd, die mede voor handel en scheepvaart toenemend vruchten oplevert.

Ook aan den Oostelijken Archipel werden hare zorgen niet onttrokken. Een wetenschappelijk onderzoek werd er ingesteld. Een proef werd er genomen. Reeds in 1828 vestigde het Gouvernement zijn gezag aan de westkust van Nieuw-Guinea; het fort „Merkusoood" werd er gesticht, en gedurende eenige jaren was er een militaire bezetting, die er, tusschen de opgeworpen wallen, zonder eenig nut of voordeel op te leveren, verkwijnde en verstierf, totdat na eenige jaren die post werd ingetrokken.

In 1849 en 1850 trok die westkust van Nieuw-Guinea de aandacht der nijverheid. Er werden, van Makassar uit, met een schoener, eenige handelsondernemingen gedaan. Het binnenland levert massoij en wilde noten op. De gezagvoerder knoopte handelsbetrekkingen aan met het volk uit het binnenland, hetwelk genegen was, die produkten in te zamelen, en er ware een voordeelige ruilhandel tot stand te brengen geweest. Maar langs de kusten hebben zich eenige bewoners der naburige eilanden Keij en Ceram gevestigd, die geene aanraking van andere handelaars met het volk uit het binnenland gedoogen. Een boot met een zestal manschappen werd door hen verraderlijk aangevallen; de bemanning werd vermoord. Om die reden moest deze handel, wegens gebrek aan veiligheid weder worden opgegeven.

In 1854 en 1855 begaven zich een paar zendelingen derwaarts, door den eerwaarden GOSSNER uitgezonden, mannen tot alle zelfopoffering bereid. Maar het was treurig hunne berigten te lezen. Door gebrek aan kommunikatie konden zij er geene verzorging vinden en waren zij aan allerlei ellende blootgesteld.

Gezag, wetenschap, nijverheid en zendelingschap waren dus, elk op zijne beurt, op Nieuw-Guinea afzonderlijk werkzaam geweest, maar geen enkele die slaagde. Hoe verschillend zouden de resultaten dezer pogingen geweest zijn, bijaldien zij vereenigd op één en 't zelfde tijdstip waren aangewend. Het gezag had de handelsnijverheid kunnen beschermen en bevorderen, de handel zoude meer vertier en kommunikatie verschaft hebben, en de zendeling had er betere bescherming en verzorging gevonden.

Deze proef mislukte, en ik herinner mij niet, dat het Gouvernement sedert in den Oostelijken Archipel eene nieuwe vestiging van gezag ondernomen heeft.

De handel heeft nog menigvuldige pogingen aangewend, maar slaagde slechts uiterst zelden. Daarin vermeen ook ik persoonlijk een belangrijk aandeel genomen te hebben, maar dit heeft mij op nieuw de overtuiging gegeven, dat er, zonder ondersteuning van het Gouvernement, geene onderneming kan gedaan worden. En wanneer zulk eene onderneming ook al met bijzondere aanbeveling van het Gouvernement wordt aangevangen, dan nog heeft de verwisseling van personeel zoo veel invloed, dat elke vrije handelsonderneming steeds aan schroomelijke verliezen blijft blootgesteld. Een enkel voorbeeld zal ik nog aanhalen, waaruit te meer in 't oog zal springen, hoe

onbestaanbaar het is, om één van de, door ons genoemde, vier middelen van beschaving afzonderlijk en op zich zelf te willen aanwenden.

De rijke tripang- en schildpad-vangst met paarlemoer en paarlenduikerij trok een aantal zoo wel Boeginesche als Makassaarsche praauwen naar de Aroe-eilanden, zoodat die handel daar vrij belangrijk werd. Tegen December, in de west-moeson, stevenden zij derwaarts, en in Junij keerden zij van daar terug; maar welk een tafereel leverde dit vóór 1853 op. Bij den naijver dier inlandsche kooplieden gold slechts het regt van den sterkste; een onderlinge raad werd beproefd, maar dit leverde niet veel goeds op: de arme eilanders werden schromelijk onderdrukt; en door den anijsdrank, het voorname artikel van invoer, gedemoraliseerd, vereenigden zij zich tegen de kooplieden, en kwam het tot dadelijkheden waarvan velen de slagtoffers werden. Door deze gebeurtenis werd het Gouvernement gedrongen om er later eenig gezag te vestigen.

Een ander gelijksoortig voorbeeld leveren de Zuidwester-eilanden op. Deze werden door KOLFF bezocht. Eene beschrijving van die reis zag het licht, en bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap, op het berigt van een aldaar nog overgebleven maar zeer verwaarloosd christendom in ijver ontwaakt, zonden eenige zendelingen derwaarts. Maar dezen konden er, door gebrek aan handelskommunikatie, niet verzorgd worden, en na gedurende een zestal jaren veel honger en ziekte te hebben uitgestaan, moesten zij in 1838 die eilanden weder verlaten.

In 1850 ontmoette ik iemand, die op deze eilanden den handel beproefd had; maar hij beklaagde zich, dat zijne pogingen er mislukt waren, dewijl de inlanders er slechts was inzamelden, op het oogenblik dat de schepen er ten anker lagen. De vaartuigen werden daardoor te lang opgehouden, en er bevond zich niemand in het land, die den inlander vooruit was kon doen inzamelen, opdat de schepen lading konden vinden. Ware deze handelaar er gekomen ten tijde dat de zendelingen er zich bevonden, hoe gaarne zouden dezen hem niet behulpzaam zijn geweest, om die produkten vroeger te doen inzamelen, opdat zij zelven, door de schepen bezocht, er betere verzorging hadden kunnen vinden.

Wanneer wij deze uitkomsten overwegen, en daarbij het oog slaan op de geschiedenis van de eerste vestiging van Europeanen in Indië, zoo vinden wij tusschen die beiden een groot verschil. Voorzeker kan alles, wat in die tijden gebeurd is, niet goedgekeurd worden; integendeel, veel daarvan moet ons tot ijzingwekkende afschrik wezen. Intusschen is het noodig, ook het toen gebeurde wel te onderscheiden; dan kunnen wij er nog veel leering uit trekken en voordeel mede doen.

Vooreerst was er een groot verschil tusschen den aard der vestiging van koloniën in de West- en die in de Oost-Indiën.

In West-Indië werd dadelijk een groot lokaas, voor wreedheid en geweld, gevonden in het goud en zilver. Om dit te verkrijgen werd in vele oorden de nog ruwe bevolking uitgeroeid, en in plaats daarvan, alsmede in schaars bevolkte streken, kwamen Europeanen, die er koloniseerden en

slaven aanvoerden; om daarmede den grond te bearbeiden en zich produkten aan te schaffen. De opeengestapelde schatten in Hindostan hadden ook roof en moordzucht ten gevolge, waarvan de tafereelen verschrikkelijk zijn, maar de oorspronkelijke bevolking bleef er toch bestaan.

In den Indischen Archipel waren het hoofdzakelijk de produkten, die er de aandacht trokken, iets waardoor de handelsgeest meer opgewekt werd. En hoewel vele buitensporigheden, waartoe ook dit aanleiding gaf, afkeuring mogen verdienen, zoo verschilt echter de vestiging van Europeanen in den Indischen Archipel veel van die in West-Indië en Hindostan.

Wij willen dus slechts op de vestiging van Europeanen in den Indischen Archipel letten, en die der Portugezen met die der Nederlanders vergelijken.

De ondernemingen der Portugezen gingen van koning EMMANUËL uit. Verovering en bekeering tot zijne godsdienst waren daarvan de hoofdoogmerken, maar handelsnijverheid was daarvan niet uitgesloten. De koning had zich het monopolie van kaneel, peper en specerijen voorbehouden; de voordeelen van dezen handel moesten bijdragen, om de kosten der expeditie goed te maken; en waren er die voordeelen niet aan verbonden geweest, zoo zoude de koning waarschijnlijk nooit deze kostbare opofferingen, tot vestiging van zijn gezag in Indië, gemaakt hebben. Het was het gezag, dat, met de voordeelen der nijverheid, tevens zijne eigen uitbreiding en die van zijne godsdienst zocht. Een goed begin en voornemen, maar het sloeg over tot eene wreede dwingelandij. Ware eene zuivere christelijke beschaving het doel geweest, en bij de uitvoering steeds voor oogen gebleven, hoe weldadig kon die vereeniging van gezag met nijverheid niet geweest zijn.

De ondernemingen der Nederlanders gingen van eenen handelstand in Nederland uit, wiens doel het was: „om op eenen vriendschappelijken voet handel te drijven en vrede en geregtigheid, als de beste grondslagen daarvan, te erkennen".

Ten einde zich tegen aanvallen te kunnen verdedigen en voor eigene veiligheid te kunnen zorg dragen, werd er eene handelskompagnie opgerigt en met het daartoe vereischte gezag bekleed.

Mede een goed begin en voornemen. Maar tot de uitvoering werden slechts weinige personen gevonden, die daaraan getrouw bleven. Waren zij de eersten en eenigen in Indië gebleven, zoo zouden die beginselen wel beter zijn in acht genomen; maar onderlinge handelsnijd met Portugezen en Engelschen en opruijingen waren veeltijds oorzaak van het tegenovergestelde. Indien echter die handelsnijverheid met geen gezag ware bekleed geweest, dan had er niets kunnen worden uitgevoerd. De eerste ondernemers waren te zeer overtuigd, dat handel op eene plaats niet kon ontstaan en zich ontwikkelen, wanneer er geen genoegzaam gezag was, om dien te beschermen.

Gezag en nijverheid moeten gepaard gaan. Dat was te dier tijd de kracht der ondernemingen, toen er zoeveel meer moeijelijkheden bestonden dan thans. En hoevele verkeerdheden er ook mede vergezeld gingen, die echter geen noodzakelijk gevolg van dat stelsel waren, zoo kwam er toch

veel tot stand. Er hadden meer nieuwe vestigingen plaats dan tegenwoordig, nu de ondernemingen zooveel gemakkelijker zijn, sedert er een geregeld bestuur, met marine en militaire magt, in Indië gevestigd is, de afstanden zooveel korter, de gevaren zoo aanzienlijk zijn verminderd, de Indische Archipel aan Nederland is afgestaan, en er geene vreemde vijanden meer te bekampen zijn. En toch wacht men er te vergeefs op, dat nijverheid, alleen door vrije konkurrentie, zich zal ontwikkelen op plaatsen, waar nog geen gezag of ontwikkeling van nijverheid gevonden wordt.

Uit hetgeen ik van de oorspronkelijke volken gehoord, gezien en gelezen heb, blijkt mij, dat de toestand, waarin wij hen nu vinden, dezelfde is als die eeuwen geleden was. Nog altoos zijn zij in kleine stammen verdeeld, wier hoofden weinig gezag oefenen en bijna geene inkomsten genieten. Nog altoos is de hoogste trap van landbouw onder diegenen, die eilanden bewonen, waar de wildernis weinig eetbaars oplevert. En dan nog bepaalt die landbouw zich bij het verbranden der bosschen en bij het op het drooge veld planten van rijst en djagong, of hoogstens bij het bezit van eenige omheinde velden als tuinen.

Mijne overtuiging, dat de volken van den Indischen Archipel in dien toestand geweest en gebleven zijn, is niet strijdig met hetgeen geschiedschrijvers daarover vermelden. Aan de Hindoes, die zich, naar het algemeen gevoelen, in de tweede plaats in den Indischen Archipel vestigden, zijn zij het aanleggen van sawah's met waterleidingen verschuldigd; tot zoo hoog hebben zij zich niet uit zich zelven ontwikkeld.

Hoewel wij geen verhaal hebben van de wijze, waarop de Hindoes zich op Sumatra en Java vestigden, laat zich dit toch uit eenige bijzonderheden opmaken. Over de oorspronkelijke volken, waaronder weinig gezag bestond, hebben zij hun gezag weten in te voeren. Daarvan maakten zij gebruik, om hen sawah's en waterleidingen te doen aanleggen, ten einde daaruit hunne inkomsten te trekken. De helft van de opbrengst van sawah's met waterleidingen en een derde van sawah's zonder leidingen zijn de, sedert lang bestaande en bekende, inkomsten, die de vorsten zich toeeigenden. En dit komt volkomen overeen met de schaal, die bij de Hindoes van Dekan in gebruik is.

De Hindoes vestigden hun gezag en tevens dien tak van nijverheid, met hunne godsdienst, op Sumatra en Java. De bewoners dier eilanden zijn daaraan hunne eerste ontwikkeling tot beschaving verschuldigd. Wij zien hier dus weder gezag, nijverheid en godsdienst vereenigd slagen.

Zien wij op den toestand, waarin de Mohammedanen den Indischen Archiepel vonden, dan blijkt op nieuw, dat ware vrije handel alléén niet genoegzaam is, om beschaving te doen ontstaan en te ontwikkelen. Sumatra en de Specerij-eilanden zouden anders voorzeker te dier tijde reeds eenen grooten trap van beschaving moeten bereikt hebben. Immers peper, benzoin en goud van Sumatra, en de beroemde nagelen en notenmuskaat van de Molukken trokken van overoude tijden reeds den handel naar die plaatsen. En toch, welke geringe vorderingen hadden de Molukken in dien tijd in beschaving ge-

maakt! De produkten waren toen vruchten, die de natuur opleverde; en die door inzameling, zonder landbouw, verkregen werden; zij deden eene handelsnijverheid ontstaan, die zonder invloed op de overige takken van nijverheid bleef, en voor de beschaving niets anders te weeg bragt, dan dat wij van die plaatsen uit de kronijken de namen hunner vorsten vernemen. Op Sumatra had de handel alléén ook de beschaving en welvaart niet veel bevorderd. De peperkust, de streken die benzoin opleveren, benevens Atjin, hetwelk de eerste handelsplaats was, zijn zelfs tegenwoordig nog bij lange na niet onder de beschaafde landen te rekenen. De Maleijers hebben wel eenige meerdere ontwikkeling genoten, maar zij namen ook twee honderd jaren vroeger dan anderen het Mohammedanisme aan. Hoe vele afstammelingen van Arabieren vindt men onder hen! De Maleijer is klaarblijkelijk zijne meerdere beschaving aan Mohammedaansch gezag, godsdienst en nijverheid verschuldigd. De beschaving, die bij het Mohammedanisme de handel teweegbragt, kan daarbij niet in aanmerking komen.

De bevolkingen der overige eilanden waren overigens nog geheel in hunnen oorspronkelijken staat, behalve de Boeginezen en Wadjorezen, die denkelijk van een handeldrijvend volk, benoorden den Indischen Archipel, afkomstig zijn, dat reeds eenige meerdere beschaving genoten had.

De Arabieren hebben handel en scheepvaart in den Archipel het meest bevorderd, en ook in dit opzigt de welvaart op Java helpen ontwikkelen. Maar over het algemeen veronderstelt men, dat de Javanen in vroegere tijden eenen hoogeren trap van beschaving hebben gehad en er in vele opzigten een achteruitgang heeft plaats gegrepen. Uit de verschijnselen, die wij thans daarvan waarnemen, is het zeker, dat het Hindoeisme voor de materiële welvaart meer bevorderlijk was dan het Mohammedanisme.

Op Java zien wij thans de uitwerking van Hindoeisme, Mohammedanisme en Nederlandsch gezag vermengd. Maar toen het Mohammedanisme het Hindoeisme van Java verdreef en de vorsten die leer aannamen, is de hoogere kaste van priesters of Brahmanen waarschijnlijk gevlugt naar Bali; welk eiland, volgens de overleveringen, vroeger ook door oorspronkelijke heidenen bewoond werd, en dus zijne geheele beschaving en welvaart aan het Hindoeisme verschuldigd is.

Lombok werd vroeger mede door een oorspronkelijk heidensch volk bewoond, waaronder het Mohammedanisme werd ingevoerd; maar nu een honderdtal jaren geleden werd het door Balische vorsten veroverd. Het oorspronkelijke volk, de Sassakkers, heeft zijne Mohammedaansche godsdienst behouden.

Verder zien wij, op Sumbawa, de rijken van Bima en Sumbawa, en op het zuidelijk Celebes, de rijken van Goa en Dorothea, die vroeger mede oorspronkelijk heidensche volken waren en onder Mohammedaansche godsdienst en gezag gekomen zijn. Zij zijn onafhankelijke vorsten. De staten leveren dus eene proef van hetgeen Mohammedaansch gezag, nijverheid en godsdienst voor beschaving en welvaart opleveren. Dezen nu vergelijkende

met het Hindoesche Bali en Lombok, dan merken wij een groot verschil op, en blijkt ons, dat onder het Hindoesch gezag de materiële welvaart eenen hoogeren trap bereikt en zich daarop staande houdt; terwijl het Mohammedanisme, onder oorspronkelijk heidensche volken, wel eenige beschaving en welvaart teweeg brengt, zelfs ook zeker standpunt bereikt, maar zich daarop niet kan staande houden, en later, uit gebrek aan levenskracht, weder afneemt.

Behalve de reeds vermelde grondlasten op Java, van de helft namelijk van de opbrengst der sawah's met waterleidingen, bestaat er, volgens CRAWFURD, nog eene hoofdelijke belasting, waarvan de grondslag op de bewatering berust. Zij werd door de Hindoe's meer toegepast op landen, die zij later onder hunne overheersching bragten zoo als de Soenda-landen. Tevens vermeldt diezelfde schrijver, dat op Bali de opbrengsten ook op de bewatering geheven werden. Deze wijze van heffing nu is het, die eene krachtige ontwikkeling aan den rijstbouw geeft.

Het ondergezag is op Bali verdeeld onder ida's, dewa's, goesti's en pambukkel's, die het beheer, elk voor zijn deel, over de waterleidingen en de bevolking hebben. Zij sporen de plaatsen op, waar nieuwe waterleidingen kunnen aangelegd worden. Zij zoeken, op welke wijze er 't best voordeel van kan getrokken worden. Zij bezigen daartoe de tot werken geschikte mannen van het aantal huisgezinnen, dat zij onder zich hebben. Elk moet zijn aandeel in de heffing daarop betalen, en blijft daar hoofdelijk aansprakelijk voor; daarvoor ontvangt hij een aandeel in de velden, die door de waterleidingen bewaterd kunnen worden.

Op Lombok moet elke Sassakker of inboorling, die rijstvelden bewerkt, 5 of 6 ataks of 1 dollar hoofdgeld betalen, en heeft de radja bovendien nog zijne eigene velden, die door de bevolking bewerkt worden tegen een derde gedeelte van het gewas voor zich. De Balinezen zijn van het hoofdgeld vrij. Hierdoor ontstaat een gedwongen kultuur, die heilzaam en doelmatig is, en waarbij elk de vruchten van zijnen arbeid plukt en vrije beschikking over zijne produktie behoudt, na aftrek van hetgeen hij voor de bewatering moet opbrengen.

De bevolking wordt daardoor op het allergunstigst verdeeld, in verhouding tot de vruchtbaarheid der gronden door de waterleidingen. De hoofden hebben een aandeel in die opbrengsten, en hun eigen belang noopt hen, door waterleiding zoo veel grond vruchtbaar te maken, als slechts mogelijk is. Toenemende bevolking is er het gevolg van, en van zulk een beheer en gezag blijven de vruchten in de algemeene welvaart zigtbaar.

De kracht, die Bali heeft ontwikkeld in de laatste oorlogen, levert hiervoor bewijs, en hoeveel dit verschilt van de welvaart en magt der Mohammedaansche rijken, zal, bij verder onderzoek, blijken. Op Lombok wordt die meerdere magt en welvaart nog beter waargenomen, dewijl daar de opium verboden is, waarvan op Bali de schadelijke gevolgen ook op de produktie werken.

De bevolking bedraagt op Lombok 200,000 weerbare mannen, waarvan

gerekend worden 30,000 Balinezen, 20,000 Boeginezen en 150,000 Sassakkers. De Balinezen en Boeginezen zijn allen met geweer gewapend, en ook een gedeelte van de Sassakkers; de overigen dragen zeer lange pieken. De meesten, als zij ten strijde gaan, zijn zeer bont uitgedost; zij hebben dan rokken van rood laken en veelkleurige katoen om het lijf gewikkeld; want in kleeding, gouden sieraad, en hanenvechterijen bestaat hun grootste weelde. Dien tengevolge is het debiet van katoenen manufakturen aldaar zeer belangrijk, en op ongeveer *f* 400,000 's jaars te schatten. Voorzag Nederland daarin, dan zou dit aan 1000 of 1200 werklieden, het geheele jaar door, arbeid opleveren.

De verkoop der manufakturen is op Lombok zeer moeijelijk, dewijl er in betaling slechts Chinesche munt te bekomen is. Het was daarom, dat ik, in November 1851, het voorstel deed aan de faktorij der Nederlandsche Handel-Maatschappij, onder het presidium van den heer PLATE, om de rijstleverantie voor Banka in de Molukken van het Gouvernement te verzoeken. Daarvoor zou de faktorij de betalingen ontvangen, en wij daarentegen zouden hare konsignatiën van Nederlandsche manufakturen bekomen. Maar dit werd door het Gouvernement afgewezen. De faktorij deed echter nog hare konsignatiën van munufakturen aan ons te Ampanan op Lombok, toen wij daar gevestigd waren. Maar de moeijelijkheid bleef bestaan in de remise, daar de konjunkturen in de rijstprijzen dikwijls nadeelig waren. Om deze reden vernieuwden wij weder ons verzoek om de rijstleverantie aan het Gouvernement in 1854, maar ook toen te vergeefs. In 1855 trok de faktorij daarop hare konsignatiën terug, zoodat wij, zonder de laatste rampen die ons getroffen hebben, dien handel toch hadden moeten opgeven. De Engelschen koopen daar nu veelal de rijst voor de vaart tusschen China en Singapoera met Australië.

De opbrengst van rijst is er zeer aanzienlijk. Het land is geheel bebouwd en sterk bevolkt. Aan de noordkust groeit geen rijst maar wordt katoen geplant.

Vergelijken wij nu daarmede de Mohammedaansche vestigingen, zoo bespeuren wij een aanmerkelijk verschil. De wijze, waarop zij zich vestigen, is aanvankelijk door middel van handel. De Arabier of Mohammedaansche Maleijer of Boeginees tracht zich bij de hoofden der bevolking in te dringen of door huwelijk aan te sluiten, ten einde zich bijzondere handelsvoordeelen te verzekeren. Vervolgens zoekt hij zich gezag aan te matigen, waarin hij, bij de geringe magt dier hoofden, spoedig slaagt. Langzamerhand worden dezen nu ook zijne godsdienst toegedaan. Dan zoekt hij ook wel den landbouw te verbeteren en de welvaart te doen toenemen, maar hij voert daarbij tevens zoo vele en veelsoortige afpersingen in, dat later de welvaart wel weder moet afnemen en tevens zijn magt en aanzien verminderen.

Een sprekend getuigenis leveren daarvan de rijken van Bima en Sumbawa op Sumbawa, en van Goa en Dorothea in zuidelijk Celebes.

Bij de Bimanezen in het binnenland wordt nog eenige arbeidzaamheid

gevonden; maar de afpersingen] en knevelarijen der hoofden zijn daar zoo veelvuldig, dat elke lust tot arbeid, die er nog bestaat, geheel moet worden uitgedoofd. In Goa en Dorothea bestaat bijna geen eigendom; de radja's kunnen zich meester maken van al wat hun bevalt. Zij beschouwen hunne onderdanen als „hunne kinderen", wier eigendom ook het hunne is. Is het niet natuurlijk, dat, in zulk een staat van zaken, niemand iets méér kultiveert, dan hetgeen hij volstrekt tot levensonderhoud noodig heeft? Zoo blijven èn radja's èn hun volk allen schroomelijk arm. Magt en aanzien nemen daardoor gedurig bij hen af; er bestaat nog slechts een schaduw van hetgeen zij vroeger waren; eene algemeene uitdroging en uitteering heeft er plaats, en met zeer geringe magt zouden Bima en Sumbawa geheel en al onder ander gezag zijn te brengen.

De bevolking van Goa en Dorothea bestaat uit eene roofzuchtige bende. Zij is daardoor nog wel moeijelijk te beteugelen, maar op lange na zoo geducht niet meer, als wij haar in de vroegere geschiedenis vermeld vinden. Hoe zwakker die rijken worden, zooveel te beter zal het Nederlandsch Gouvernement er invloed op kunnen uitoefenen. Ondertusschen blijven zij dat Gouvernement steeds wantrouwen. Weet gij wat zeer heilzaam zou kunnen werken? Eene verzekering, dat de Nederlandsche regering hun land niet begeert, dat integendeel elke radja, die zijn land goed bestuurt, die zijne onderdanen niet te veel onderdrukt en afperst, die den handelaar beschermt en goed regt laat wedervaren, op hare bescherming kan rekenen. En aan den anderen kant een bedreiging, dat, in het tegenovergestelde geval, het Gouvernement hen zal vervolgen en straffen. Zoo iets zoude krachtigen invloed op die vorsten kunnen uitoefenen. Zij behooren omtrent de beginselen en inzigten van het Gouvernement op die punten zeer duidelijk ingelicht te worden, om zich daarnaar te kunnen regelen.

Goede bepalingen, om het goed regt van den handelaar onder hen te verzekeren, zijn mede een voornaam vereischte, zonder dat zij zelven verantwoordelijk gesteld worden voor de schulden van hunne onderdanen. Dit hangt thans nog geheel van hunne willekeur af en maakt den handel er zeer gevaarlijk. Voor onderwijs en zendelingschap kon meer onder hen gedaan worden. Men behoorde beiden eerst daar overal in te voeren, waar het Gouvernement gezag heeft. Dat zou vooral op Celebes reeds invloed op de naburige rijken uitoefenen.

De vergelijking van Bali en Lombok met Sumbawa en Goa levert mede het bewijs op, hoe noodzakelijk de bevordering van kultuur op die eilanden is, en hoe er zonder haar voor den handel weinig vooruitgang te wachten zij. Immers de natuurlijke produktie, welke op Sumbawa alleen in paarden en sapanhout bestaat, moet wel altoos zeer beperkt blijven, en kan, vooral bij eene toenemende paardenfokkerij op Java, op den duur niet veel vertier opleveren.

Nog veel nadeeliger is het gezag der Maleische vorsten op die eilanden, waar de massa der bevolking in het binnenland nog uit oorspronkelijke heidenen bestaat, maar waar de Maleijers zich langs de kusten gevestigd

hebben. Dit is voornamelijk op Borneo het geval. Daar oefenen zij op den afvoer van produkten uit het binnenland hunne afpersingen zoodanig uit, dat die daardoor bijna geheel belemmerd wordt.

Om dit te verhinderen en tevens de overmagt op deze Maleische vorsten te bekomen, zoude de vestiging van het Nederlandsch gezag in het binnenland van Borneo wel het meest doelmatig zijn. Ik bedoel het binnenland, langs het territoir van de Maleische vorsten grenzende, van waar de afvoer van produkten langs de rivier nog kon plaats hebben, en welken afvoer het Gouvernement zich vrij zoude moeten voorbehouden.

Zulk eene vestiging, meer in het binnenland, onder de Dajaksche bevolking, zoude in vele opzigten verkieslijker zijn dan digter bij de kust, waar thans de Maleische vorsten hunnen zetel hebben. In het binnenland kan het Gouvernement het gezag onder de Dajakkers zelve vestigen en invloed oefenen op de vorming van eenen beteren maatschappelijken toestand onder hen. Het zou orde en veiligheid kunnen bevorderen en tevens hunnen landbouw verbeteren. Daardoor zou de produktie weldra vermeerderd worden. En wanneer het Gouvernement dan later in de gelegenheid mogt komen, om ook het bezit van de kusten, de landen der Maleische vorsten, te verkrijgen, dan konden er handelsregten geheven worden om de kosten van het gezag te dekken. Het is geene volstrekte noodzakelijkheid, dat voornamelijk het gezag gevestigd zij op plaatsen, waar de belading der schepen geschiedt; veel verkieslijker is eene plaats, die het digtst bij de kern der bevolking zich bevindt, en vanwaar de afvoer der produkten langs de rivieren kan plaats hebben of niet te moeijelijk is.

Het doel van de vestiging dier Maleische vorsten was, handel te drijven en slavenroof uit te oefenen. Daarom hebben zij zich niet meer in het midden der bevolking kunnen wagen. Maar die binnenlanden moeten de vruchtbaarste en meest produktieve streken zijn. Het land, waar de Koeti- en de Banjermasin-rivier ontspringen, moet onder anderen zeer rijk zijn. De afvoer van produkten naar de Maleische staten zoude door onze vestiging onderschept worden, en weldra zou de magt der vorsten verkwijnen.

Ware het Gouvernement eens meer in het binnenland gevestigd, dan zou welligt ook de Noord-Oostkust van de vervaarlijke roofnesten, die zich thans daar bevinden, kunnen gezuiverd worden. Zij staan met de roovers van Mangindano en Solo in betrekking. Deze bouwen namelijk hunne praauwen in hun eigen land, en worden door hunne vorsten van kruid, lood en al het nodige voorzien, tegen een aandeel in den roof. Verder nemen zij perlemoer, tripang, schildpad en vogelnestjes mede. Op die wijze vertrekken zij naar de Noord-Oostkust van Borneo, als naar Atas, Tonio, Boroe en Boeroengan, waar zij hunne goederen tegen rijst en provisiën verruilen en zich tevens verder van manschappen voorzien, die vrijwillig voor aandeel in den buit medevaren. Velen doen met hetzelfde doel, Koti, Passir en Poeloe Laut aan, en gaan in de maand Januarij van daar op roof uit, om jagt te maken op praauwen, die alsdan van Singapoera terugkomen. Eenigen zeilen oostwaarts, langs de kusten, tot aan Nieuw-Guinea, en

keeren door de Molukken naar hunne roofnesten terug. Anderen komen in September langs de kusten van straat Makassar terug, vooral die welke manschappen van Poeloe Laut en Passir medegenomen hebben; terwijl nog anderen westwaarts van Borneo naar huis terugkeeren. Deze laatste koers is echter in de laatste jaren minder dan vroeger door hen bezocht.

Te Boeroengan, aan de Noord-Oostkust van Borneo, moeten nog verscheiden Christenen van Europesche afkomst in slavernij verkeeren.

In al die roofnesten nu hebben zich Maleijers of Makassaren of Boeginezen langs de kusten nedergezet; eveneens langs de kusten van Flores; zonder dat zij met de bevolking in het binnenland in verbinding staan, dan alleen met de weinigen, die hunne godsdienst aangenomen en zich bij hen gevoegd hebben. Doorgaans leven zij zelfs met die bevolking in vijandschap, dewijl zij er jagt op maken, ten einde individuën meester te worden, die zij als slaven kunnen verkoopen. De Mohammedaansche kustbewoners beschouwen de heidenen uit het binnenland, die hunne godsdienst niet willen aannemen, als menschen, waarop zij regt hebben. Alles wat tegen slavenhandel en slavenroof wordt aangewend, beschouwen zij als een inbreuk op hun „adat islam", waaraan zij zich niet, dan uit hooge noodzakelijkheid, te onderwerpen hebben.

Het beste middel zal dus wel zijn, om Nederland's gezag tusschen de kusten en het volk in het binnenland te plaatsen, ten einde zeeroof en slavenroof te doen ophouden, en van uit het binnenland de kusten te zuiveren. Wanneer door onze marine van tijd tot tijd eenige praauwen in den grond of kampong's in brand worden geschoten, dan verspreidt dit in den aanvang wel schrik, maar spoedig bekomen zij van die schrik en weldra vertoonen zij zich weder uit hunne schuilplaatsen.

Hoe gevaarlijk en schadelijk voor de ontwikkeling van beschaving en welvaart die vestiging van Maleijers en Boeginezen langs de kusten ook zij, toch hebben zulke nederzettingen thans nog dikwijls plaats. Op die wijze breiden onder anderen de Boeginezen zich nog dagelijks langs de kusten van Celebes en onder de Alfoeren uit. Ook de Gouverneur VAN DER HART zag er het verderfelijke van in. Hij had daarom zijne aandacht bijzonder op Palos gevestigd. Reeds had hij een aanvang gemaakt, door eene expeditie derwaarts te vergezellen, ten einde er eenen Arabier te fnuiken, die er zich magt aanmatigde. Hij was van voornemen op nieuw derwaarts te gaan, eene rondreis door het binnenland te maken, en dan definitieve maatregelen voor te dragen, om het Nederlandsch gezag onder de Alfoeren ook van die zijde te vestigen. Het grootste gedeelte van Celebes en van de rijken Toradja en Lohoe, benevens de Oostkust, zijn heidenen, die nog nimmer door ons bezocht zijn. Voor welke beschaving de Alfoeren vatbaar zijn, daarvan leveren die in de Menahasse een treffend bewijs. Aan een weldadig Nederlandsch gezag zullen zij zich eerder aansluiten, dan aan Maleijers en Boeginezen, die onder hen op slavenroof uitgaan en hen onderdrukken. Tevens zoude daardoor een geducht tegenwigt verkregen worden tegen het gezag van Boni en Wadjo.

In de laatste jaren heeft zich nog een Arabier, SAID SARIF genaamd, te Nagna-misi, aan de Noordkust van Tjindano, gevestigd. Met vijftig manschappen is hij derwaarts gegaan, en thans moet hij reeds van een goed gedeelte der Noordzijde meester zijn. De handel in paarden levert hem daar vele voordeelen op. Hij breidt er zich gedurig meer en meer uit. Later zal hij ook weder een hinderpaal worden voor beschaving en welvaart.

De magt van den sulthan van Ternate en Tidore moet ook zeer schadelijken invloed hebben op de kusten van verscheidene eilanden, die nog door heidenen bewoond worden.

III.

Noodzakelijkheid der uitbreiding van 't Nederlandsch gezag onder de oorspronkelijke volkeren van den Archipel. — Weinige bekendheid dier volkeren. — Hoe zijn daarmede betrekkingen aan te knoopen? — De verschillende graden van gezag onder hen. — Hoe is het Nederlandsch gezag onder hen te vestigen? — Invoer van gezag, gepaard met het in werking brengen van bronnen van nijverheid en welvaart, mede van Gouvernementswege. — Voorbeelden op Timor en Sumatra.

Het is ernstig te hopen, dat die uitbreiding van Mohammedaansch gezag in den Indischen Archipel beteugeld worde, en, met het Nederlandsch gezag, er Christendom, beschaving en welvaart bevorderd en onder de nog overgebleven oorspronkelijk heidensche volken worden ingevoerd. Over het algemeen is de ware aard dier volken nog zeer weinig bekend. Niet zelden worden er verkeerde denkbeelden van gevormd, welke hen woester en verradelijker voorstellen, dan zij werkelijk zijn. De oorzaken van die onbekendheid zijn onderscheiden. Vooreerst hebben zij eene groote schuwheid voor den vreemdeling, die daarenboven hun taal niet verstaat. De eerste bezoekers, die welligt op slavenroof uitkwamen, vermeerderden bij hen deze schuwheid, waardoor het thans nog moeijelijker wordt hen te genaken. De stammen in het binnenland hebben vele onderlinge veeten of twisten. Wanneer een reiziger van de zijde van eenen vijandigen stam tot hen komt, heeft hij geene gunstige ontvangst te wachten. Zoo zal hij natuurlijk met een ongunstigen indruk van hen terugkeeren. Daarentegen, zoo hij door iemand van eenen met hen bevrienden stam tot hen geleid wordt, zal de ontvangst gunstig wezen. Dit is dikwijls de oorzaak van zeer tegenstrijdige geruchten en informatiën. De Mohammedanen, langs de kusten gevestigd, leveren doorgaans de meest ongunstige berigten, terwijl zij of hunne voorgangers de bevolking uit het binnenland mishandeld of beroofd hebben en zelve dikwijls de grootste boeven zijn. De bevolking stelt natuurlijk den door hen aanbevolene met hen gelijk.

Bijzondere, meer toevallige, omstandigheden kunnen ook tot eene slechte ontvangst aanleiding geven. Zoo vernam ik van een' bekwaam reiziger, dat hij de plaats bezocht had, en er goed ontvangen was, waar vroeger een sloep van KOLFF verradelijk was aangevallen en eenige manschappen vermoord werden. Dit voorval was nu opgehelderd. KOLFF had, namelijk, den vorigen dag, digt in de nabijheid dier plaats, eenen kokosboom doen

kappen, om er de palmiet van te gebruiken. Nu stond er het vellen van eenen kokosboom met eene oorlogsverklaring gelijk!

Over het algemeen kan men vaststellen, dat er geen volk zoo diep gezonken is, of er kan gemeenschap mede aangeknoopt worden. De reizen van mevrouw IDA PFEIFER hebben in de laatste jaren het bewijs geleverd, dat vele volkstammen bij lange na zoo verschrikkelijk niet zijn, als men zich voorstelde. Die reizen zijn dan ook in dat opzigt hoogst belangrijk.

Het is intusschen raadzaam, groote bedachtzaamheid te gebruiken, als men hen bezoekt. In de eerste plaats is het noodig, vooraf alle informatiën in te zamelen, die eenigerwijze kunnen verkregen worden. Dan dient men eerst de meest met hen bevriende stammen op te zoeken, en voorts een goeden gids of tolk, zoo mogelijk een die onder hen vertrouwd is, mede te nemen. De kleeding moet eenvoudig zijn en zonder sieraad. 't Is beter met een katoenen broek en hemd, dan in een rok met blinkende knoopen, onder die onbeschaafde wezens te verschijnen, ten einde hunne begeerlijkheid niet op te wekken. En dewijl zij meestal schuw zijn, vind ik voor mij het ook verkieslijker, geheel ongewapend tot hen te gáan.

Het onderzoek moet veelzijdig zijn, en hierin dient de wetenschap te hulp te komen. Door hare zorgen kan er eerst eene juiste kennis van de verschillende eilanden verkregen worden. Vooreerst behooren de vaarwaters, kusten en ankerplaatsen behoorlijk te worden opgenomen, om verder tot de kennis van de inwendige gesteldheid dier eilanden, der rivieren, bergen en van de meerdere of mindere vruchtbaarheid of gesteldheid van het terrein te kunnen overgaan. Eindelijk onderzoeke men de produkten, welke de natuur oplevert, en het praktisch nut, dat zij der nijverheid kunnen aanbieden, welke vezel-, verf-, voedsel of geneeskundige stoffen zij bevatten, en hoe zij moeten bewerkt worden.

De aard dier volken is onderling zeer verschillend. Nog worden er gevonden, welke, als de dieren, leven van hetgeen de wildernis oplevert. Anderen wonen in een land, waar die wildernis weinig oplevert, dat hun tot voedsel kan verstrekken, en zijn daardoor genoodzaakt eenigen landbouw te oefenen; de zulken zullen reeds beter en zachter van aard zijn. Zij, die van visscherij leven, zullen doorgaans slimmer zijn dan de anderen, maar ook vaak roofzuchtiger; terwijl diegenen, welke gewoon zijn eenigen handel en scheepvaart te oefenen, reeds eenigermate meer ontwikkeld zullen bevonden worden.

Naar het mij voorkomt zijn, op weinige uitzonderingen na, de volken van de zuidelijke keten der eilanden zachtaardiger dan die der noordelijke. De oorspronkelijke bewoners van Java, de Sassakkers op Lombok, het volk uit het binnenland Bima en Sumbawa, de Maleijers, zijn zachtaardiger, dan die van Borneo en Celebes, namelijk de Dajakkers en Alfoeren. Dezen schijnen dan ook van verschillenden oorsprong te zijn. Men vindt onder de eersten de verfoeijelijke gewoonte van koppensnellen niet, en men is onder hen veiliger dan onder de laatstgemelden. De bevolking der zuidelijke eilanden is oorspronkelijk Maleisch ras, terwijl de Dajakkers en Alfoeren meer

overeenkomst hebben met de volken uit Kambodja, waarmede hun taal ook het meest verwant is.

Over het algemeen is het gezag onder de oorspronkelijk heidensche volken zeer verschillend van de despotieke Hindoesche en Mohammedaansche regeringen. Onder diegenen, die in de wildernis leven en hun voedsel daarin vinden, zijn er, bij wie geen gezag meer bestaat en die het geheel verloren hebben. Onder hen, die van landbouw leven, zijn er, bij wie slechts het aartsvaderlijk gezag bestaat, zoodat de gezagvoerders er dan ook geene inkomsten van genieten. Somtijds worden zij bijgestaan door hen, welke een weinig meer verstand of oordeel bezitten. Wanneer er al erfelijk gezag onder hen bestaat, is dit doorgaans zeer gering, en bepaalt het zich vooral tot de magt van het opleggen van boeten voor overtredingen van zekere adats of misdrijven; de hoogste straf is dan tot slaaf verklaard te worden. Het eenige en voorname ambt onder dat gezag is dat van voorvechter, wanneer, bij de menigvuldige twisten en veten die onder hen bestaan, de stammen tegen elkander ten strijde trekken.

Gezag, om wetten en verordeningen tot algemeen nut en maatschappelijk welzijn te maken, of iets ten behoeve daarvan te kunnen doen verrigten, bestaat er niet. Elk arbeidt voor zich en voorziet zich zelven; gemeenschappelijk wordt er niets ondernomen. De wegen zijn niets meer dan voetpaden, die elk maar met zoo zoo weinig moeite mogelijk zoekt te passeren. Voor een Europeaan is het 't best, eenen goeden gids te paard voorop te hebben, om dorens en takken weg te kappen, ten einde ruimte te maken. Wanneer een zware oude stam op het pad valt, blijft die liggen en moet men er over of om heen. Het gezag is te gering, dan dat er eenige ontwikkeling onder hen kan plaats hebben. 't Is dus in de eerste plaats noodig, dat het Gouvernement trachte, het gezag te bekomen, 't welk met beleid zonder veel opofferingen over hen kan verkregen worden. Hunne onderlinge verdeeldheid biedt daartoe vaak goede gelegenheid aan; hunne geschillen te beslechten, twisten te doen bijleggen en te doen ophouden, de zwakken tegen gewelddadige overmagt, de volken uit het binnenland tegen roofzuchige kustbewoners te beschermen, ziedaar reeds zoo veel middelen, die ons ingang bij hen kunnen verschaffen en die moeten strekken, om orde en veiligheid onder hen in te voeren.

Deze vestiging van gezag kan voor het Gouvernement min of meer kostbaar worden. Echter zullen die heidensche volken zoo veel moeite en opofferingen niet vereischen als de Balische om hen te onderwerpen. In eenige streken zal een enkel gezaghebber met eenig gevolg genoegzaam zijn, om er orde en veiligheid in te voeren. Anderen zullen meer of min militaire bezetting vereischen.

Onder dezulken, die woester van aard zijn en hunne woningen in het minder bebouwbare en minder toegankelijke gebergte hebben, zullen de vruchtbaarste streken moeten opgezocht worden, het beste voor landbouw geschikt. Daar dienen dan kleine versterkte kampongs te worden opgerigt, waarin de woningen tegen nachtelijke overvallen van nog woeste

benden beschermd zijn, en waar de vreedzaamsten onder hen zich kunnen nederzetten, om zoo voor eene maatschappelijke zamenleving gevormd te worden. Daar kunnen tevens zendelingen wonen, om hen van onderwijs te voorzien; daar kunnen zij tot nijverheid en zelfverdediging worden opgeleid.

Het is echter de taak van het gezag niet, om alléén voor orde en veiligheid zorg te dragen; het behoort tevens de bronnen van nijverheid in werking te brengen. Te vergeefs zal met trachten, om deze kinderen der natuur, alleen door aanvoer van artikelen van konsumtie, hunne produktie te doen vermeerderen. De behoefte van invoer-artikelen is onder hen nog te gering. Wat geweren, kruid en lood, om elkander onderling te bestrijden, en de anijsdrank of arak, zoo verderfelijk tot ontwikkeling van nijverheid, benevens eenige messen, kralen en koperdraad, zijn de eenige artikelen, waarvoor zij zich de inzameling van de weinige produkten, die de natuur onder hen oplevert en welke met weinig moeite door hen kunnen verkregen worden, zullen getroosten. Alleen door vrije handelskonkurrentie en door niets meer te doen, zal hun toestand alzoo weinig verbeterd ja veeleer verergerd worden.

Een voorbeeld hiervan levert Timor op, waar, aan de oostkust, te Timor-Deli, de Portugesche magt, en aan de westkust, te Timor-Koepang, het Nederlandsche gezag gevestigd is. Sandelhout en was zijn de voorname produkten van dat eiland; de handel naar het binnenland is vrij; maar arak, geweren en kruid, met wat koralen en messen, blijven de voornaamste artikelen van invoer. De Timorees blijft even lui en onbeschaafd; de produktie blijft tot genoemde artikelen bepaald, welke de natuur er zonder arbeid oplevert en die slechts inzameling vereischen; terwijl de zendelingsarbeid aldaar ook nog niet vele vruchten afwerpt. Al die volken verkeeren in eenen kinderlijken toestand, en trachten de geringste konsumtie door de geringste produktie te voldoen; iets waardoor zij in eenen staat van werkeloosheid verkeeren.

De arbeid moet hun door het Gouvernement eerst als taak worden opgelegd; daarvoor moet hun echter goede belooning worden toegekend. De waarde, op die wijze door hen verkregen, zullen zij tot artikelen van sieraad, kleeding of nuttig gereedschap besteden, welke hun dan langzamerhand tot behoefte worden. Als die behoefte eens meer onder hen gevestigd is, zullen zij van lieverlede door meer nijverheid hunne produktie trachten te vermeerderen.

De gouverneur VAN DER HART verhaalde mij, hoe het eerst op Sumatra was gesteld geweest, toen er nog geen gedwongen arbeid bestond. De aanvoer van konsumtie-artikelen was ook daar niet genoegzaam, om de bevolking tot meer nijverheid aan te sporen. Het aanleggen van koffijtuinen was hun door het gezag opgelegd. Voorts had het Gouvernement er voor verbetering van transport, door het aanleggen van wegen, gezorgd. Dat was de industrie van het Gonvernement. Den inboorling werd nu meer door het Gouvernement voor de koffij betaald, dan hij vroeger van

den handelaar ontving, toen het transport nog niet verbeterd was. Thans wordt de koffij te Padang verkocht, en het voordeel, daarop genoten, is eene regtmatige inkomst voor het Gouvernement, als de vrucht van zijne industrie. Op die wijze heeft de kultuur van koffij daar aanvankelijk uitbreiding gekregen. De inboorling heeft er meer welvaart leeren kennen, en thans is hij reeds zoover gekomen, dat hij zijne kultuur vrijwillig begint te vermeerderen en zijne paggers met koffij te beplanten, waartoe hij vroeger niet te bewegen was.

Zonder gezag kunnen die bronnen van nijverheid niet in werking worden gebragt. De ontwikkeling dier nijverheid zelve zal aan het Gouvernement de opofferingen en kosten vergoeden, welke vereischt worden om er beschaving en welvaart te doen ontwikkelen.

IV.

Gedwongen kultuur, fabriek- en handelsmonopolie zijn de hefboomen, om in eene onbeschaafde bevolking de eerste beweging te brengen. — Zij moeten gewijzigd worden naar mate der ontwikkeling van het volk. — Hoe, bij voorbeeld, de Nieuw Guineërs tot beschaving en welvaart kunnen gebragt worden. — Vrije arbeid en handelskonkurrentie zijn daartoe niet in staat. — Eerst eigen monopolie-handel van 't Gouvernement; dan jaarlijksche verpachting van den handel; en eindelijk vrije arbeid en handel.

Gedwongen kultuur, fabriek- en handels-monopolie zijn schrikbeelden voor eene reeds ontwikkelde maatschappij, maar tevens hefboomen en onontbeerlijke middelen, om eene onbeschaafde bevolking, welke nog in stilstand verkeert, het eerst in beweging te brengen. Hindoes, Arabieren en later ook de Europeanen beoogden hun voordeel met het aanleggen van koloniën, en gebruikten daartoe gedwongen kultuur en monopolie. Vaak wordt het beschouwd, als of dit geheel ten nadeele der oorspronkelijke bevolking strekte; maar de ontwikkeling, welke deze daaraan te danken had en welke nooit op eene andere wijze ware verkregen, wordt vaak vergeten.

Intusschen moet gedwongen levering van produkten, zonder betaling, en gedwongen arbeid, zonder loon, in ieder geval worden uitgesloten. Dit zou niet dan verbittering en haat te weeg brengen, in plaats van lust tot arbeidzaamheid op te wekken. Dit is zelfs het geval met gedwongen arbeid tegen levensonderhoud, of de slavenstand en het pandelingschap.

Den nog geheel onbeschaafden inlander moet door dwang geleerd worden, om door meerder produktie aan meerdere konsumtie te voldoen. Hij moet daarom voor zijnen arbeid *beloond* worden. En daar gedwongen arbeid tegen dagloon te nadeelig is voor den ondernemer, is dit alleen mogelijk tegen loon voor eene hoeveelheid verrigt werk, of tegen een aandeel in de produktie. Dit loon moet echter altoos zoodanig geregeld worden, dat de inboorling later, bij vrijen arbeid, meer voordeel geniet.

Gedwongen kultuur en monopolie moeten ook ingerigt worden naar den aard van den toestand, waarin zich de onbeschaafde bevolking bevindt. Zij moeten *gewijzigd worden, naarmate zij zich ontwikkelt, om langzamerhand geheel te kunnen worden opgeheven.* Even als verstandige ouders elk hunner

kinderen bijzonder gadeslaan, om daarnaar hunne opvoeding te wijzigen; zoo vordert ook een onbeschaafd volk een bijzonder opvoedings of ontwikkelingsplan, dat naarmate het zich ontwikkelt moet gewijzigd worden. Van een onbeschaafd volk in kindschen staat door vrije konkurrentie vermeerdering van konsumtie en produktie te verwachten, is hetzelfde, als van een schoolkind de uitoefening van het beroep van een volwassen man te vergen. Door daarentegen den reeds volwassen jongeling te lang op de kinderschool te houden, zal zijne ontwikkeling tegengehouden en belemmerd en hij zelf nooit produktief worden. Wanneer door gedwongen kultuur en monopolie overmatige voordeelen gezocht worden, zal dit leiden tot nadeel aan het gezag, en tot onderdrukking van de bevolking. Wanneer die middelen te vroeg of te laat worden opgeheven, zullen de gevolgen mede zeer schadelijk zijn.

Zoo zijn er perioden van ontwikkeling, die het best in voorbeelden kunnen worden voorgesteld. Vooreerst dan een voorbeeld van handelsmonopolie.

Naar hetgeen ik van Nieuw Guinea gehoord en gelezen heb, is het volk aldaar nog zeer onbeschaafd, en worden de kusten bezet door bevolkingen van de naburige eilanden, die het er onveilig maken en de toenadering en het verkeer met de binnenlandsche volkstammen bemoeijelijken, en hen tegen andere handelaars ophitsen, iets dat te gevaarlijker is, dewijl zij alleen de taal verstaan en men hen als gidsen en tolken moet gebruiken. Mogelijk zijn de nadeelige berigten over het volk uit het binnenland ook door hen wel overdreven, zooals zulks omtrent anderen menigmalen het geval was. Misschien zijn bij het Gouvernement, uit de voormalige rapporten van Merkusoord of van ambtenaren uit de Molukken, meerdere en betere inlichtingen in te winnen.

Veronderstel echter, dat de Nieuw Guineërs, gelijk de verhalen luiden, in de wildernis leven en geen landbouw uitoefenen. In de eerste plaats zou dan op nieuw een oord moeten worden opgezocht, om er het gezag te vestigen. Die plaats zoude niet aan de kust maar langs de rivieren, meer in het binnenland, moeten gezocht worden, waar men met dat volk in aanraking kan komen, en vanwaar tevens gemakkelijke afvoer van produkten kan plaats hebben. Zij zou almede door niet te diepgaande vaartuigen van de marine moeten bereikt kunnen worden, en in de monding der rivier of in de baai aan grootere schepen ankerplaatsen moeten aanbieden.

Dit voordeel zou eene vestiging in het binnenland ook aanbieden, dat het klimaat er doorgaans gunstiger voor de gezondheid is, dan aan de lage kusten, waar de hitte veel sterker is, en meestal scherpe zeewinden de kust brandend opdroogen en zoovele koortsen veroorzaken. Hoevele menschen heeft het niet gekost, dat, bij de eerste vestiging, niet op de meerdere of minder gezondheid der plaats gelet was.

Behalve dat de plaats uit een krijgskundig oogpunt goed gelegen behoort te zijn, is het ook noodzakelijk, zulk een terrein te kiezen, dat ruim en vruchtbaar genoeg is, om er kultuur te kunnen aanleggen. Een, tegen binnenlandsche aanvallen versterkte, kampong moet er worden aangelegd.

In de eerste jaren behoeft men zich niet tegen buitenlandsche aanvallen te verdedigen, omdat zulk een post, in geval van oorlog, toch wel altijd het eerste zoude ingetrokken worden.

Een bekwaam officier, met eenige Europesche en het noodig aantal inlandsche militairen, konde er zich het eerst vestigen. Onder de militairen moeten in dienst geoefenden bij voorkeur gekozen worden. Wenschelijk ware het, dat aan diegenen, welke dit mogten verlangen, aldaar een verlengd verblijf werd toegestaan, en dat elk tevens eenig terrein voor zich zoude kunnen bekomen, al ware het slechts om hun eenige bezigheid en uitspanning te verschaffen.

Verder zoude er een aantal inlandsche landbouwende huisgezinnen kunnen gevestigd worden. Daaruit behoorde de kampong worden te zamen gesteld. 't Zouden bij voorkeur Christenen uit de heidenen moeten zijn, Alfoeren van de Menahasse, Rottinezen of werkzame inlandsche Christenen uit de Molukken. Voeg hier nu nog bij een paar Christenzendelingen, met school en godsdienstoefening, en gij hebt al wat vereischt wordt, om de handelsnijverheid te openen, iets dat aanvankelijk door het Gouvernement zelf zou moeten geschieden. Artikelen, in den smaak van zulk eene bevolking vallende, moeten er worden ingevoerd, en zoo voordeelig mogelijk geruild tegen massoij, wilde notenmuskaat, was, sago, of andere produkten welke de natuur oplevert. Die produkten konden naar Java gevoerd en door het Gouvernement verkocht worden. Daardoor wordt tevens dadelijk eene goede kommunikatie verkregen.

Tot de uitvoering zoude het Gouvernement eenen voor den handel geschikten ambtenaar aldaar dienen te vestigen, wien, ten einde zijnen ijver in het opsporen van handelsprodukten aan te moedigen en den handel spoedig uitbreiding te doen verkrijgen, een aandeel in de winst zou moeten worden afgestaan. Wanneer die handel zulk eene uitbreiding bekomen heeft, dat de kosten van het gezag kunnen worden goedgemaakt, kan het Gouvernement er toe overgaan dien te verpachten. De ambtenaar-koopman kan mede daarbij konkurreren. Op die wijze gaat dan het monopolie in handen van een of meer pachters over. Die verpachtingen moeten slechts voor een bepaalden tijd geschieden; en wanneer de in- en uitvoer zulk eene uitbreiding verkregen heeft, dat matig geheven in- en uitgaande regten genoegzaam zijn, om de kosten van het gezag te kunnen dekken, kan het monopolie worden opgeheven en de handel voor vrije konkurrentie worden opengesteld.

Op een eiland, waar nog geen gezag aanwezig is, valt eene partikuliere vestiging zeer moeijelijk. De bijzondere handel, die daar soms nog door praauwen of kleine Europesche vaartuigen gedreven wordt, strekt slechts in zeer geringe mate tot bevordering van beschaving en welvaart. Wanneer een vaartuig met goederen aankomt, verneemt de bevolking naar de soort van goederen; bijaldien er dan van hare gading bij is, gaat zij produkten zoeken om te kunnen koopen. Het vaartuig moet dus lang blijven wachten, alvorens de lading te kunnen bekomen, iets dat dezen

handel met veel verloren kosten bezwaart. Zijn die vaartuigen weder vertrokken, dan houdt het inzamelen der produkten ook onmiddelijk op. Om de inboorlingen tot aanhoudende werkzaamheid aan te sporen, is het een volstrekt vereischte, etablissementen te hebben, welke steeds voorzien zijn van al de artikelen, voor de behoefte benoodigd. Ten allen tijde kunnen de inboorlingen dan verkrijgen wat van hunne gading is, tegen ruiling van alle soorten van produkten welke hunne nijverheid oplevert, en deze zoeken zij zich dan voortdurend te verschaffen.

Voor nog zeer onbeschaafde volken zijn sterke drank, opium, kruid en geweren de artikelen, waarmede dronkenschap en twisten aangekweekt worden, maar waaraan zij zich ook dadelijk overgeven. De vrije handelskonkurrentie, die hen daarvan ruim voorziet, is daarom voor hen zeer verderfelijk. Wanneer er eerst meer nijverheid ontwikkeld, door zendelingscholen genoegzaam in het onderwijs voorzien en het volkskarakter meer ten goede reeds gevormd is, zal de vrije handelsmededinging kunnen worden toegelaten.

Eene partikuliere onderneming valt er ook moeijelijk, dewijl die zelf voor eigen veiligheid zoude moeten zorgen, hetgeen, afgescheiden van de politieke bezwaren, die het Gouvernement er waarschijnlijk tegen zou inbrengen, bovendien groote kosten zou vereischen, terwijl in den aanvang de handel nog te gering is, om die te kunnen dragen. Breidt hij zich uit en nemen de voordeelen toe, dan heeft hij de vrije konkurreniie te vreezen, welke die voordeelen voor hem doet verminderen. De eerste kosten kunnen dus niet teruggevonden worden, en de eventuele voordeelen zijn te gering, om zich voor eene eerste vestiging aan alle gevaren en moeijelijkheden bloot te stellen. Daarenboven is het gezag in den aanvang zeer bevorderlijk voor de onderneming. Het Gouvernement vindt in zijn eigen gezag een waarborg, dien de partikuliere handelaar mist. De gevolgtrekking is dus juist, dat het Gouvernement zelf den handel aanvangt, tot deze en de nijverheid zekeren graad van ontwikkeling hebben bereikt. Ze dan nog langer aan te houden zou voor de regering geen zaak zijn, omdat bij uitbreiding kostbaarder personeel en uitvoeriger administratie vereischt worden. Werd de handel dan dadelijk voor vrije konkurrentie, tegen betaling van in en uitvoerregten, opengesteld, dan zouden ook ontvangers en kommiezen met eene kontrôle moeten worden aangesteld.

't Is dus ook om die reden beter, dan den handel, tegen jaarlijksche pacht, af te staan. De pachter kan meerdere uitbreiding, zonder zoo kostbare administratie, aan de zaak geven. Dit zelfde is het beginsel der „bandars" bij de inlandsche vorsten in Indië, die geen bemoeijenis van eigen handel willen hebben en geene administratie van in- en uitgaande regten kunnen houden, omdat de handel ook nog te gering is, om die kosten te dragen. Zij benoemen dan eenen „bandar", die, tegen een jaarlijkschen pachtschat of de levering van benoodigdheden aan den vorst, den handel, met uitsluiting van anderen, drijft en overigens alle schaden en baten voor zijne rekening neemt.

De radja van Lombok heeft te Ampanan vijf „bandars" en op elke plaats, waar geladen kan worden, nog eenen bovendien, die jaarlijks eene vaste som betalen. De konkurrentie tusschen die „bandars" bragt te weeg, dat de een den ander de loef afstak, en meer voordeel behaalde, waardoor de andere verminderde en de pacht niet kon betalen. Het gevolg hiervan was, dat nu die „bandars", geen jaarlijkschen pachtschat maar vastgestelde in- en uitgaande regten betalen. Voor deze regeling moet de radja nu eene afzonderlijke administratie laten houden, zoodat eigenlijk die „bandars" geheel overbodig geworden zijn, en het maar weinig moeite zoude kosten ze geheel afgeschaft te krijgen. Wanneer dus de uitbreiding van den handel zoo veel is toegenomen, dat de som der in- en uitgaande regten, na aftrek van de perceptiekosten, zooveel bedraagt, dat de kosten van het gezag daarmede kunnen bestreden worden, dan kan het Gouvernement het monopolie opheffen en den handel voor vrije konkurrentie openstellen.

Tot eene eerste proeve van kultuur kunnen de inlandsche landbouwende huisgezinnen van christenen uit de heidenen zeer dienstbaar zijn. Aan dezen moet, behalve hunne passagekosten, voor een jaar levensonderhoud worden toegestaan, en grond om te bebouwen, welke kosten, door eenen gedeeltelijken afstand van hun gewas, kunnen goedgemaakt worden. Bij hen konden de Papoe's eerst in den landbouw geoefend worden, en van daar uit kon de landbouw zich verspreiden, terwijl dan later, wanneer het gezag van het Gouvernement in het binnenland meer uitgebreid zou zijn, de maatregelen kunnen beraamd worden, om aan de kultuur meer uitbreiding te geven. Door als scheidsman in de twisten tusschen de verschillende stammen op te treden, en de onderdrukten in bescherming te nemen, komt het gezag soms in de gelegenheid, meer invloed te verwerven. Dan kan den inboorlingen eenige eenvoudige kultuur, tegen matige belooning, als dwang worden opgelegd.

Wanneer zulk een etablissement aan de verwachting beantwoordde en goede resultaten opleverde, zoude de gesteldheid van het eiland verder kunnen onderzocht worden en op verschillende andere punten een dergelijke aanvang worden voortgezet.

V.

Op sommige eilanden wordt alleen de vestiging van gezag vereischt en kan de vrije konkurrentie blijven. — Ook de gedwongen kultuur moet niet overal op dezelfde wijze worden toegepast. — Voorbeeld van ontwikkelings-perioden op Tjindano. — Elk eiland in den Archipel heeft zijne bijzondere oorspronkelijke hoofdprodukten. — De sago. — De kokos-olie. — Besluit.

Het is niet noodig, dat het gezag op alle plaatsen eenen aanvang met het handels-monopolie maakt. De handel op de Aroe-eilanden, bij voorbeeld, heeft reeds zulk eene uitbreiding verkregen, dat hij aanzienlijk genoeg zou zijn, om er de vrije konkurrentie te laten bestaan. Daar zouden reeds dadelijk zoo vele in- en uitgaande regten kunnen geheven worden, dat de kosten van het gezag er door vergoed zouden kunnen worden. Ware er

een goed gezag gevestigd, werd er de arak geweerd, werden er de zendelingen beschermd, dan zouden de gevolgen van de vroegere ordeloosheid er waarschijnlijk nog kunnen hersteld worden.

Gelijk het handelsmonopolie gewijzigd kan worden toegepast, is dit eveneens, en nog in hoogere mate, het geval met de gedwongen kultuur. Er is in den laatsten tijd zoo veel over gedwongen kultuur en vrijen arbeid op Java geschreven, dat dit een teeder punt is geworden. Daar ik geene gelegenheid gehad heb, dit op Java gade te slaan, kan ik mij op dat terrein ook niet begeven. 't Is mogelijk, dat oude adats en gewoonten daar op de zaak invloed hebben gehad, welke wel in Hindoesche en Mohammedaansche landen, maar niet bij de oorspronkelijke heidenen bestaan.

Ten einde eene juiste ontwikkeling van de perioden van gedwongen kultuur tot vrijen arbeid te vinden, zullen wij eerst de laagste en dan de hoogste periode beschrijven. Wij zullen daartoe een eiland voorstellen als Tjindano of Sandelhout-eiland. Daar bevindt zich veel vlak terrein, met een middelmatig aantal bevolking, in kleine volkstammen verdeeld, en met binnenlandsche meeren, waarvan waterleidingen kunnen worden aangelegd.

Aldaar gezag te bekomen en te vestigen zal niet zoo moeijelijk zijn. Herinneren wij ons maar den Arabier SAID SARIF, die er zich, volgens de berigten, met ongeveer vijftig man reeds van het Noordelijk gedeelte heeft meester gemaakt. Voor uitvoer wordt aldaar niet anders gekultiveerd dan mais voor het eiland Ende. Elk huisgezin plant voor zich zelf zooveel rijst, mais en obi's als het verbruiken kan. De menschen leven er op den laagsten trap van kultuur en beschaving.

De hoogste trap van kultuur zoude voor hen zijn, wanneer die bevolking, in plaats van in ledigheid, den tijd in nijverheid doorbragt, en wanneer zoovele nog onbebouwde velden op het voordeeligst gekultiveerd waren, zoodat er volstrekt geen dwang of administrative maatregelen vereischt werden, om die te vermeerderen. Dan behoefden de gronden slechts opgemeten en de waarde er van getaxeerd te worden. Door een welgeregeld gezag, dat voor orde en veiligheid, regt en eigendom, beschaving en welvaart zorg draagt, zouden grondlasten geheven worden, om er de kosten van te vergoeden.

Hieruit volgt de vraag: welke weg moet er ingeslagen worden, om de inboorlingen aldaar van den eersten toestand tot den laatsten te doen overgaan. Vrije handel en vrije arbeid bestaan er nu reeds op Tjidano, sedert vele eeuwen, maar zij leverden weinig vrucht op. Slechts in de laatste jaren ontstond er uitvoer van paarden naar Java. Een verstandig gezag, dat daar eene verandering ten goede tracht te weeg te brengen, zal voor den dwang, die het daartoe zou moeten gebruiken, wel eenige verschoning vinden.

In de eerste plaats zoude men de inboorlingen waterleidingen moeten doen maken, om hen sawah's te leeren aanleggen en hun landbouw voor eigene konsumtie te verbeteren. Daarvoor zou hun dan ook al dadelijk eene belasting kunnen worden opgelegd. Vervolgens zou het gezag er hen toe kunnen doen overgaan, om hen voor den uitvoer te doen arbeiden, en

hen, bij elke kampong of buurt, eenige velden voor het Gouvernement te doen bearbeiden met zulk eene kultuur, als waartoe de grond en het klimaat het gunstigst is, en welke tevens eenvoudig is en weinig fabriekmatige bewerking vereischt. Liefst zou men zulk eene kultuur moeten kiezen, die het eerste jaar reeds vruchten oplevert, van wier waarde hun dan een gedeelte zou worden te goed gedaan.

Later kon er overgegaan worden tot meer moeijelijke kultuur, die meer zorg, bewerking of tijd vereischt, maar tevens meer voordeel oplevert.

Het aanleggen en de bewerking der Gouvernementsvelden zou, in den aanvang, door de gezamenlijke bevolkingen van elke kampong of buurt moeten geschieden, met gelijkmatige verdeeling van het aandeel in de produktie. Daarna zouden zij zich zelven kunnen indeelen in ploegen of huisgezinnen, waarvan elk zijn eigen veld zou kunnen kiezen om te bearbeiden. Dan houdt de gelijkmatige verdeeling van het aandeel in de produktie op, en wordt aan elk huisgezin of ploeg zijn aandeel in de produktie van het bebouwde veld toegedeeld. Arbeid kan als taak worden opgelegd; maar er moet tevens voor den ijver gelegenheid gegeven worden zich te ontwikkelen; anders wordt de taak geestverdoovend. Dat moet vooral in de middel-periode in acht genomen worden. Eerzucht werkt bij de inlanders vaak krachtiger dan loon. Eerst bij den volwassenen staat berekening van voordeel het meest op den voorgrond.

Heeft nu de kultuur, in evenredigheid tot de krachten der bevolking, haren hoogsten trap bereikt, dan kan de vrije arbeid beproefd worden, door van die velden weder af te staan aan dezulken uit de bevolking, die den dwang-arbeid tegen vrijen wenschen te verwisselen, tegen betaling van jaarlijksche grondbelasting aan het Gouvernement. Die belasting kan in verhouding gesteld worden tot de zuivere opbrengst van het voordeel, hetwelk die velden, onder gedwongen arbeid, aan het Gouvernement opleverden. Daarvoor verkrijgt de arbeider vrije beschikking over de produktie; en het Gouvernement kan de administratiekosten bezuinigen en vereenvoudigen.

Zoo zal het eene eiland aanvankelijk door handel, het andere door kultuur, een derde door beiden tegelijk, het beste geëxploiteerd worden. Behalve dezen, zijn er nog anderen, wier hoofdprodukten eene bewerking moeten ondergaan, welke naar ieders aard eenen bijzonderen arbeid vereischen.

Zeer opmerkelijk is het, dat in den Indischen archipel elk eiland zijne bijzondere oorspronkelijke hoofdprodukten heeft, als: Sumatra: peper, goud, benzoïn, kamfer, koffij. Bali: rijst, tabak, koffij, olie, huiden. Lombok: rijst, katoen. Sumbawa: paarden, katjang. Mangarije: kaneel, was, katoen. Ende: kokosnooten. Tjindano: paarden, sandelhout. Timor: sandelhout, was. Boeroe: sago, kajoepoeti-olie. Saleijer: kokosnoten. Ceram: sago, notenmuskaat. Ambon: kruidnagelen. Banda: notenmuskaat. Aroe-eilanden: perlemoer, schildpad, tripang. Nieuw Guinea: massoy, notenmuskaat. Borneo: rotan, was, gutta percha, goud, diamanten.

Onder deze artikelen verdienen de sago en kokos-olie bijzondere aandacht. Zij zijn in den Indischen archipel nog niet behoorlijk geëxploiteerd.

De sago is het merg van eenen boom, welke dertig voeten hoog groeit en, vijftien jaren oud, in stukken van 6 of 7 voet lengte gekapt en gespleten wordt. Het merg wordt er dan uitgenomen, gewassen, gewreven en in de zon gedroogd. Elke boom levert gemiddeld volgens onderzoek 750 pond. CRAWFURD zegt: „5 of 600 pond schijnt geen ongewone opbrengst van den boom te zijn." Als men er nu aftrekt voor de planten, die niet opkomen of geene vrucht geven, zal men doorgaans den boom op 300 pond door elkander mogen rekenen. Wanneer de boomen tien voeten van elkander geplaatst worden, gelijk andere palmsoorten, zal een halve morgen gronds beplant zijn met 435 boomen, die 120,500 pond ruw meel geven, of meer dan 8000 pond 's jaars. Van de aardappelen wordt gemeld, dat een morgen gronds daarmede bepoot 22,900 pond ruwe stof geven, waarvan het meelstof slechts een vierde bedraagt, dus 5740 pond; terwijl de produktie van een morgen gronds, met tarwe bezaaid, op slechts 1920 pond wordt gerekend. De sagoboom is dus wel de vruchtbaarste plant, die de goedkoopste voedingstof oplevert.

Zulke boomen vinden de Alfoeren en Papoea's in hunne wildernissen. Het is hun voorname voedingsmiddel. De Makassaren en Boeginezen gebruiken de sago als stijfsel. De Javanen maken er „kwee-kwee" en snoeperijen van. Te Singapoera bestaan er sago-fabrieken, waar het fijne sagomeel, vermengd met water, tot kleine korrels op heete platen gedroogd wordt en zoo naar Engeland wordt uitgevoerd, waar er puddings van gebakken worden. Sedert 1850 is er ook een uitvoer van fijn sago-meel van Singapoera naar Engeland, welke nu jaarlijks toeneemt. Overigens is in Europa voor het gebruik slechts de sago-korrel bekend. Door die bewerking wordt echter de prijs te veel verhoogd en de sago veel moeijelijker in de bereiding dan meel. Eerst moet zij gekookt en onder het kooken gedurig geroerd worden, om het aanbranden te beletten.

De perl-sago in kisten kost nu te Singapoer 3 dollars en het meel 2.40 dollars de pikol, dat is het dubbele van de rijstprijzen aldaar. Vracht voor vervoer van de plaats der produktie derwaarts, gevoegd bij de bewerking, verhoogt te veel den prijs, terwijl vooral op volumineuse voedingsartikelen de vracht en onkosten moeten bespaard worden, om ze meer algemeen in gebruik te doen komen.

Wanneer de sago nu op de plaats der produktie met meer zorg bewerkt werd, zoude het fijne witte sago-meel daar tot den prijs in guldens kunnen geleverd worden, welke dit artikel nu in dollars te Singapoera kost. Die bewerking is zeer eenvoudig en bestaat slechts daarin, dat men ze in kuipen met water wassche, ze laat bezinken, afgiet, in de zon laat bleeken, en gedroogd fijn wrijft. Als men dit eenige malen herhaalt, bekomt men het fijne witte meel, dat tot stijfsel in de fabrieken kan gebruikt worden, en, toebereid, tot avondspijs, en voor kinderen, zieken of oude menschen kan dienen. Met een direkt vervoer van de plaats der produktie naar Europa zou het daar tot den prijs kunnen worden verkocht, welken dit artikel nu te Singapoera kost, en zelfs nog iets lager dan de rijst te

staan komen. Voor gast-, wees-, oude-mannen en vrouwenhuizen zoude het zeer dienstig zijn. Reeds zijn er proeven genomen met ongezuiverd meel, die echter minder aan de verwachting beantwoordden.

De kokos-olie verdient ook meer de aandacht te trekken. Zij is vooral het produkt van Saleijer, de Sangir-eilanden, de kust van Ende en die van Mandar en welligt van andere streken meer. Algemeen wordt verzekerd, dat de walvischvangst afneemt en de traan-produktie vermindert; dat voorts de kokos-olie, ook door bewerking tot stearine, in Europa meer en meer debiet vindt, de uitvoer van Indië derwaarts toeneemt en de prijzen daarvan in de laatste tijden overal gestegen zijn. De bevordering van de kokos-kultuur is niet alleen om deze reden zeer aan te prijzen, maar vooral ook in 't belang van die streken, waar die boom door de natuur zeer overvloedig is te exploiteren. Maar ook dit kan niet voor partikuliere rekening, zonder tusschenkomst van het Gouvernement, plaats vinden. De ondernemer moet dadelijk een kapitaal besteden tot aanschaffing van eenen kostbaren molen, om de kokos-olie op eene voordeelige wijze te kunnen bewerken. Die molen moet hij in gedurige werking kunnen houden; daartoe heeft hij dagelijks eene bepaalde hoeveelheid kokosnooten noodig. De inboorling zal echter niet zooveel inzamelen, als de natuur oplevert, om die bij den ondernemer ter verkoop te brengen. Hij zal in den aanvang niet meer doen dan noodig is, om in zijn allernoodzakelijkste levens-onderhoud te voorzien. Bij de dringende behoefte, die de fabrikant aan dit artikel heeft, zal hij overmatige prijzen vorderen, en deze zal aan de grillige willekeur van den inlander of aan de opruijing der hoofden zijn prijs gegeven. Daarom is de zorg van het Gouvernement voor die kultuur bij de inzameling onontbeerlijk voor den ondernemer. Wanneer het gezag zorg draagt, dat de geheele produktie, tegen eenen billijken vasten prijs, door de bevolking aan den ondernemer geleverd wordt, zal dit zooveel voordeel opleveren, dat de ondernemer een gedeelte van dat voordeel aan het Gouvernement kan uitkeeren, om de kosten van het gezag te helpen schragen. Zoo zoude de ondernemer, voor elke 1000 pikols kokosnoten, hem door de bevolking geleverd, eene vergoeding aan het Gouvernement kunnen uitkeeren, met eene bepaling van een minimum dat aan hem moet geleverd worden. Tevens zoude er een maximum kunnen bepaald, en aan de bevolking vrije beschikking gelaten worden over hetgeen de produktie dat maximum zoude overschrijden. De belooning van den Gouvernements-ambtenaar zoude ook moeten vermeerderen, bij eene grootere hoeveelheid nooten, die aan den ondernemer geleverd worden.

Door de bevolking vrije beschikking te laten over het meerdere dan het maximum, wordt haar gelegenheid gegeven, die nijverheid vrijwillig uit te breiden. Neemt deze zoodanig toe, dat de ondernemer direkt van den inlander genoegzaam voorzien wordt, dan zou de gedwongen levering noodeloos zijn en opgeheven kunnen worden. In dat geval kunnen de inkomsten van het Gouvernement, door eene evenredige belasting op de kokosboomen, verkregen worden.

In eene ontwikkelde maatschappij neemt de konsumtie toe, naarmate daaraan door de middelen der produktie kan voldaan worden. Dit is echter bij den onbeschaafden inlander, in zijnen nog geheel oorspronkelijken toestand, het geval niet. Deze beperkt zijne konsumtie, om die met de geringste produktie te kunnen voldoen. Maatschappelijke zamenleving bestaat onder de onbeschaafde inboorlingen bijna niet, en eerst dan, wanneer hun maatschappelijke toestand verbeterd is, zullen de regelen der staathuishoudkunde, op hen toegepast, goede vrucht dragen.

Die regelen zijn de resultaten van onderzoek van het zamenstel der maatschappelijke welvaart onder min of meer beschaafde volken, en leeren, hoe die welvaart onder hen kan bevorderd worden; maar die regelen zijn niet genoegzaam, om aanwijzing te doen, hoe onbeschaafde volken tot beschaving of ontwikkeling moeten gebragt worden. Daartoe wordt eene afzonderlijke studie vereischt.

L'économie politique a pour sujet l'homme. Mais elle n'embrasse pas l'homme tout entier. Sentiment religieux, tendresse paternelle et maternelle, piété filiale, amour, amitié, patriotisme, charité, politesse.

L'économie n'a que le froid domaine de l'interêt personel.

In maatschappijen, waar dit persoonlijk belang reeds als zoodanig bestaat, is de leer der staathuishoudkunde genoegzaam, om aan te wijzen, wat tot bevordering van welvaart kan strekken; maar waar dit persoonlijk belang als zoodanig nog moet ontstaan, zullen, volgens de leer der beschaving, eerst gezag, godsdienst, onderwijs en nijverheid in werking gebragt moeten worden, om er later, door de toepassing der goede regelen van staathuishoudkunde, gunstige resultaten te kunnen verkrijgen.

J. P. FREIJSS.

De vrije arbeid bij de tabaks-kultuur in Rembang, volgens den heer VAN LAWICK VAN PABST en volgens den heer ROCHUSSEN.

Het woord „vrije arbeid" drukt een Westersch begrip uit, in Oostersche landen geheel onbekend. Er bestaat geen vrije arbeid op Java. Wat als zoodanig wordt voorgesteld is niets anders dan verborgen dwang, niets anders dan logen en bedrog.

Ziedaar den grondtoon van 't geen, sedert eenigen tijd, door de voorstanders der dwangkultuur, wordt ingebragt tegen hen, die, overeenkomstig de voorschriften van het Regeringsreglement, langzamerhand den dwang door vrijheid willen vervangen. 't Is inderdaad jammer, dat men dit argument niet reeds sedert vele jaren tegen ons heeft aangevoerd, want dan zouden vele diskussiën overbodig zijn geweest. Hoe menigmaal hebben wij ons beroepen op de officiëele mededeelingen, in de jaarlijksche verslagen van den Koning aan de Staten-Generaal, van vrijwilligen arbeid door duizenden Javanen aan de landswerken, van vrijwilligen arbeid bij de theekultuur, van vrijwilligen arbeid bij de tabaks-kultuur, van vrijwilligen arbeid in de suikerfabrijken. Dat waren dan feiten, waarvoor onze tegenstanders in de diskussie meestal optornden. En in die onplaisirige positie zijn ze vele jaren gebleven. Thans tornen ze er niet meer voor op. Zij antwoorden ons: die „zoogenaamde vrije arbeid" is louter bedrog.

't Is vooral de tegenwoordige Minister van Koloniën, die zich van dit argument heeft meester gemaakt. En nu eens op dien weg zijnde, gaat hij al verder en verder. Ieder oogenblik maakt hij nieuwe ontdekkingen, die 't geen hij vroeger nog toe moest geven nu in 't niet doen verzinken. Zoo drijft hij zijne tegenstanders al verder en verder terug — en blijft er voor hen niets anders over, dan zich voor den overwinnaar in den strijd diep in 't stof te buigen! Maar zoo hij meent, dat zijne reaktionaire politiek dien indruk maakt, dan vreezen wij, dat hij zich deerlijk zal bedriegen.

't Is ons voornemen, een eenvoudig verhaal te geven van één hoogst gewigtig feit, 't welk op deze wijze door den heer ROCHUSSEN is geëxploiteerd, en wij twijfelen niet, of ieder onpartijdige zal erkennen, dat de weg, thans door hem ingeslagen, niet anders dan op een volkomen nederlaag moet uitloopen.

Reeds in het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1854 heeft de Minister van Koloniën berigt, dat de uitkomsten der *gedwongen* tabaks-kultuur niet zeer bevredigend waren, dat zij „druk-

kend was voor de bevolking", en dat deze „nu en dan vrij duidelijk teekenen van tegeningenomenheid met het haar opgelegde werk gaf". Daarentegen waren, volgens dat zelfde verslag, de berigten *over de vrije tabaks-kultuur* veel gunstiger, een feit, dat door de opgave van vele allerbelangrijkste bijzonderheden werd gestaafd.

Onze partikuliere berigten, die wij van tijd tot tijd in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* mededeelden, waren van denzelfden inhoud, en hadden allen de strekking, om de bijzonderheden, door 't verslag aan het licht gebragt, te bevestigen.

Maar daar kwam plotseling de *Staats-courant* van 4 April 1857 met een artikel, dat de kroon op al die berigten stelde. Het was van den volgenden inhoud:

„In de residentie Rembang beslaan de tabaks-aanplantingen, waarvoor kontrakten zijn gesloten met het Gouvernement, eene uitgestrektheid van 1253 bouws.

„In die zelfde residentie zijn, naast die Gouvernements-aanplantingen, 1057 bouws bij *vrijwillige overeenkomsten tusschen* Europesche ondernemers en de inlandsche bevolking, buiten bemoeijenis des bestuurs.

„Deze omstandigheid heeft, bij de plaats gehad hebbende overwegingen omtrent de al of niet verlenging der tabakskontrakten in genoemde residentie, geleid tot de slotsom, dat, met het oog op de waarschijnlijkheid, dat de *vrijwillige tabaks-kultuur* in Rembang meer en meer zal toenemen, eene verlenging van overeenkomsten, waarbij de aanplant van den tabak door *gedwongen arbeid* geschiedt, onraadzaam is; weshalve het Indisch bestuur dan ook besloten heeft, tot zoodanige verlenging *niet* over te gaan.

„De tabaks-kultuur kan, als volkskultuur, langs de boorden der Solo-rivier, eene rijke bron worden van volkswelvaart, en voordeel opleveren voor Europesche industrie, wanneer deze zich met matige uitkomsten te vrede stelt en geene overdreven winsten beoogt.

„Een landbouwer, die *vrijwillig* tabak plant, doet zulks slechts op gronden, die daartoe geschiktheid hebben en in de nabijheid der rivier of van waterbronnen gelegen zijn, waaruit, gedurende het drooge jaargetijde, als wanneer juist de plant in haren groei is, het water tot dagelijksche besproeijing kan worden geput. Een aantal, dagelijks terugkeerende, kleine zorgen, welke voor hem tijdroovend zijn, en welke toch voor den behoorlijken groei der plant noodzakelijk zijn, kan hij opdragen aan zijne vrouw en kinderen, en daardoor wordt het hem mogelijk, eenen twee of driemaal meer uitgestrekten aanplant tot stand te brengen en te onderhouden, dan hij doen kan, wanneer hij, op éénen niet onbeduidenden afstand van zijne dessa, in *gedwongen arbeid* moet planten."

Deze mededeeling in de *Staats-courant* klonk den voorstanders der dwangkultuur als een donderslag in de ooren. Zij bevatte eene opgave van feiten en oorzaken en gevolgen, die doodend waren voor de argumenten, tegen den vrijen arbeid op Java ingebragt. Dat gevoelde vooral de heer STOLTE, en daarom deed hij, in de zitting der Tweede Kamer van 24 Februarij

1857, eene menigte vragen, allen de strekking hebbende, om uit de beantwoording daarvan het bewijs te erlangen, dat die vrije arbeid slechts een, gelijk de heer ROCHUSSEN het tegenwoordig gaarne uitdrukt, „*zoogenaamde* vrije arbeid" was. De toenmalige Minister van Koloniën, de heer mr. P. MIJER, gaf de belofte, dat deze vragen ter beantwoording naar Indië zouden gezonden worden. Bij het wetsontwerp tot regeling van het gebruik van het koloniaal batig slot over 1855, werd dan ook den 21 September 1858, eene memorie overgelegd, inhoudende de *Beantwoording der vragen, voorkomende in het Bijblad van de Nederlandsche Staats-courant, bevattende de beraadslagingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de zitting van* 24 *Februarij* 1858.

Die beantwoording was afkomstig van den resident van Rembang, den heer VAN LAWICK VAN PABST. Men veroorloove ons de opmerking, dat deze resident eigenlijk niet de grondlegger was van het stelsel van vrijen arbeid bij de tabaks-kultuur, in de residentie Rembang ingevoerd. De eigenlijke grondlegger daarvan was zijn voorganger, de heer BEKKING, die onlangs eene brochure over den vrijen arbeid, tegen den heer P. VREEDE BIK, heeft geschreven.

Wij veroorloven ons deze opmerking om de volgende redenen. Wij hebben hier dus niet iemand voor ons, die vragen beantwoordde betrekkelijk eene aangelegenheid, door hem zelven in 't leven geroepen. Ware dit het geval, men zou hem al ligt verdenken van de zucht, om zijn eigen werk te verdedigen en dus partijdig te zijn. De heer VAN LAWICK VAN PABST stond op een geheel onpartijdig standpunt. Al had hij de vragen van den heer STOLTE in diens geest en naar diens verlangen moeten beantwoorden, ten einde aan de waarheid getrouw te blijven, hij had het, om zich zelven en zijne eigen handelingen te verdedigen, niet behoeven te laten.

Deze beantwoording nu is hoogst merkwaardig. Zij bevestigt in allen deele de mededeeling der *Staats-courant.* Zij leert, dat vrije arbeid bij de tabaks-kultuur in allen deele dien naam verdient, dat hij nu reeds voortreffelijke resultaten afwerpt, en dat hij aan de residentie Rembang eene groote ontwikkeling belooft. Wij laten de beantwoording, van de vragen voorafgegaan, hieronder volgen.

1°. Vermits de tabaksbladeren, bestemd om voor het gebruik in Europa te worden bereid, dadelijk na geplukt te zijn, eene spoedige en zorgvuldige behandeling vereischen, zoo rijst de vraag, of de landbouwer te Rembang den tabak cultiveert geheel uit eigen beweging, en met het voornemen om de bladeren, naar gelang zij rijp zijn, ten voordeeligste van de hand te zetten? Zoo ja, kan hij zich dan wel tot iemand anders wenden dan tot den, in de nabijheid van zijne aanplanting wonenden, tabaksfabrikant, daar, zoo als gezegd, de vereischte tabaksbladeren eene spoedige behandeling vorderen, en geen langdurig transport kunnen doorstaan, zonder de eigenschap te verliezen, die ze voor de bereiding naar den smaak van den Europeaan moeten bezitten? en kan de landbouwer in dat geval verzekerd zijn, dat de fabrikant hem den waardigen prijs zal betalen, vermits deze toch weet, dat de huisselijke inrigting van den Javaanschen planter geene gelegenheid aanbiedt, om tabak, geschikt voor de Europesche markt, te bereiden? Zijne woning mist daartoe de vereischte ruimte en geschiktheid, terwijl het buiten zijn bereik ligt, om uit eigen middelen aan dat doel beantwoordende droogschuren op te rigten.

Deze vraag schijnt de strekking te hebben, om het bewijs te verkrijgen, dat het leveren van de tabaksbladeren door den inlander niet zoo geheel vrijwillig, maar met zekeren dwang geschiedt, wijl hij zelf niet in staat is, den tabak voor de Europesche markt te bereiden. Dat die tabak eene meer zorgvuldige behandeling vereischt, dan de Javaan tot heden in staat is daaraan te besteden, valt wel niet te ontkennen, maar dat daaruit de gevolgtrekking moet worden gemaakt, kan dezerzijds niet worden beaamd. Immers dan eerst, wanneer een ondernemer voor vrijwilligen tabaksaanplant zich in persoon overtuigd heeft, dat een gedeelte der bevolking genegen is om tabak voor hem te planten, rigt hij zijne droogschuren op, zooveel mogelijk in de nabijheid der aanplantende dessa's. Daar hij met iederen inlander in het bijzonder en niet met de geheele bevolking van eene dusdanige dessa contracteert, is hij geheel afhankelijk van den goeden wil van iederen inlander, die aangenomen heeft om voor hem te planten, en die Javaan is alzoo niet van hem afhankelijk.

Betaalt de Europeaan hem alzoo niet eenen waardigen prijs, dan zal de inlander welligt voor dat jaar aan zijne verpligtingen voldoen, vermits hij op het door hem te leveren gewas reeds voorschotten genoten heeft, maar dan kan de ondernemer verzekerd zijn, dat in het volgende jaar niemand meer voor hem planten zal. Ware het niet dat de prijs, die de inlander voor een met tabak beplanten bouw gronds verkrijgt, in ieder opzigt voor hem toereikende was, alsdan zoude niemand hem immers kunnen noodzaken, om juist kooltabak (zijnde de soort tabak voor de Europesche markt gewild) en geen andere tweede gewassen, als djagong, ketela, suikerriet, indigo, katoen, djarak, katjang enz. enz. te planten.

Alleen de bewustheid die hij heeft, dat een bouw met tabak beplant hem veel meer winst oplevert, dan alle andere tweede gewassen, moedigt hem aan om bij voorkeur tabak te planten. Voor een bouw tabak ontvangt hij minstens *f* 200, meestentijd *f* 250, terwijl andere tweede gewassen hem van *f* 50 tot *f* 150 opbrengen.

Hierop zoude alleen het suikerriet eene uitzondering kunnen maken, daar een bouw suikerriet almede *f* 250 zoude kunnen opbrengen; maar hiertegen over staat, dat hetzelve, zoodra de hoeveelheid groot is, onmogelijk van de hand zoude kunnen worden gezet, tenzij hetzelve in de nabijheid van eene suikerfabriek wierd geplant. Wel is waar is de tabak van eenen meer wisselvalligen aard, dan dit wel het geval is met andere tweede gewassen, doch daarom is ook, ter voorkoming dat de inlander niet voldoende voor zijne moeite betaald wordt, door mijnen voorganger bepaald, dat het gewas op het veld zal worden getaxeerd, als wanneer niet alleen acht geslagen wordt op den aard van het gewas, maar ook op dien van den grond en de moeite van den planter daaraan besteed.

2°. Plant de landbouwer te Rembang den tabak, in voldoening aan eene schriftelijke overeenkomst met den tabaksfabrikant, tot grondslag hebbende de verpligting van de zijde des landbouwers, om een bepaald gedeelte zijner velden met tabak te beplanten, en van den kant van den fabrikant, om voor de bladeren dadelijk bij levering den overeengekomen prijs te voldoen?

Dusdanig zal wel de toedragt van de zaak zijn, maar de kennis, welke ik van zoodanige contractanten heb opgedaan, doet mij betwijfelen, of zulke overeenkomsten, zonder tusschenkomst van het plaatselijk bestuur en zonder diens veelvermogenden invloed, kunnen worden of zijn aangegaan.

Dit aannemende, dan is de zaak volstrekt niet nieuw, want reeds in het jaar 1818 werd door commissarissen-generaal vergunning verleend, om zoodanige overeenkomsten met de inlandsche bevolking te sluiten; en dat de betaling van het plantloon dadelijk bij elke levering geschiedt, is evenmin wat nieuws, want zulks had ook plaats bij de levering der indigo-bladeren van de vroeger, te Pakalongan bestaan hebbende, groote indigo-fabrieken. En ondanks die gereede betaling, waarop de Javaan veel spijs stelt, was de indigo-cultuur verre verwijderd van eene vrije kultuur, maar zeer verpligtend en, zoo als men beweerde, zeer bezwarend voor de bevolking.

Nog geen vier jaren geleden zijn er schriftelijke verbindtenissen met de landbouwers door den tabaksondernemer gesloten, waarvan eenige in der tijd ten kantore van het plaatselijk bestuur werden geregistreerd, en waarbij de planters zich verbonden om een zeker aantal tabaksplanten te leveren, terwijl de ondernemer aannam den inlander een zekeren prijs daarvoor te zullen betalen. Daarvoor erlangde de Europeaan wel is waar de zekerheid, dat een bepaald aantal velden ten zijnen behoeve met tabak wierden beplant, maar ondervond hij al spoedig dat eene dusdanige schriftelijke transactie onbestaanbaar was.

Daargelaten de moeijelijkheid, die er in gelegen is, om met iederen inlander in het bijzonder schriftelijke overeenkomsten aan te gaan, zonder dat men nog de zekerheid had, dat, wanneer die contracten door de planters niet werden nageleefd, men eenig verhaal op hen had, zoo bestond de grootste moeijelijkheid dààrin, om den inlander er toe over te halen, zich schriftelijk te verbinden, en zulks met het oog op den bij den inlander bestaanden afkeer van door het bestuur tot het naleven van zijne verpligtingen te worden gedwongen, terwijl hij zich in het algemeen tegen den Europeaan geene partij durfde stellen.

Het gevolg hiervan was, dat de inlander zich niet meer genegen betoonde om tabak vrijwillig aan te planten, en toen eerst weder tabak is gaan planten, nadat hij zich overtuigd had, dat er geen schriftelijke naar alleen mondelinge overeenkomsten zouden worden getroffen, hetgeen nu op die wijze in de geheele residentie Rembang plaats vindt.

Met voorkennis van de betrokken dessahoofden worden er door de ondernemers, op goed vertrouwen, voorschotten aan de planters uitgekeerd, en zeer zeldzaam heeft zich het geval voorgedaan, dat dit vertrouwen door den planter is te leur gesteld geworden.

Uit het bovenstaade blijkt alzoo, dat er thans geene schriftelijke maar wel mondelinge overeenkomsten, doch zonder tusschenkomst van het plaatselijk bestuur en zonder diens veelvermogenden invloed, getroffen worden, daar iedere andere maatregel welligt ten gevolge zoude hebben, om bij den inlander een grooten afkeer voor die cultuur, die hem een zoo groot voordeel bezorgt, op te wekken.

De beantwoording van het voorkomende in het slot van deze tweede vraag komt, door het hiervoren reeds aangevoerde, te vervallen, en zal het geen betoog behoeven, dat hetgeen omtrent de indigo-cultuur in de resi-

dentie Pakalongan is medegedeeld, niet op den vrijwilligen tabaks-aanplant kan en mag worden toegepast.

De eenige oorzaak, waaraan het toe te schrijven is, dat het getal tabaksondernemers in den laatsten tijd zoo zeer is toegenomen, ontleent alleen daaraan haren oorsprong, dat de inlander nu met de groote voordeelen, die aan het vrijwillig aanplanten van tabak voor hem verbonden zijn, bekend is geraakt.

3°. Verstaan de tabaksfabrikanten te Rembang en zij, die hen plaatselijk vertegenwoordigen, de Javaansche taal? Immers is die kennis een onmisbaar vereischte om met den geringen man om te gaan en met hem eene overeenkomst te treffen, zonder invloed van zijne meerderen of zijne hoofden.

Een groot gedeelte der tabaksondernemers is de Javaansche taal magtig; zij, die alsnog in dit geval niet verkeeren, bezigen als tolk de in hunne dienst zijnde opzieners en schrijvers, bestaande eerstgenoemden uit zoogenaamde inlandsche kinderen, en de laatsten uit inlanders, van wie niet gezegd kan worden, dat zij in het Javaansch niet ervaren zijn.

Ontegenzeggelijk is de kennis van die taal een groot vereischte, en is het ook daarom dat ieder tabaksondernemer zich daarop toelegt. Van invloed van zijne meerderen of zijne hoofden kan alzoo geen sprake zijn.

4°. Is het thans aan een ieder, die zich in de binnenlanden van Java mag ophouden of vestigen, toegestaan, om te Rembang, zonder een contract met het Gouvernement gesloten, tabak te doen aanplanten, droogschuren op te rigten en alles verder daar te stellen wat voor zijne onderneming benoodigd is? Zoo ja, bestaat dan die zelfde vrijheid in andere residentiën?

Zoodra iemand met een groot aantal inlanders overeengekomen is, dat zij voor hem tabak zullen aanplanten, hetgeen hij natuurlijk zooveel mogelijk doet met die inlanders, die in eene en dezelfde dessa gevestigd zijn, of wier dessa's digt bij elkander gelegen zijn, wendt hij zich tot het bestuur om vergunning, zich in de binnenlanden te mogen vestigen, en wordt hem dit tot wederopzeggens toe toegestaan, nadat het bestuur zich overtuigd zal hebben, dat op den handel en wandel van den requestrant niets te zeggen valt en zijne bedoelingen zuiver zijn. Ook voor het oprigten van droogschuren, voor het kappen van het daartoe benoodigde wild hout enz., moet hij de noodige vergunning erlangen, hetgeen plaats heeft naar aanleiding van het bepaalde bij *Staatsblad* 1821, n°. 5, en om het noodige toezigt te doen houden, dat geen djatihout worde gekapt en gebezigd, terwijl eindelijk door de betrokkenen regt van opstal wordt gevraagd.

Welke de maatregelen zijn, die daaromtrent in de residentiën Banjoemas, Samarang, Japara, Madioen, Kediri, Soerabaja, Pasoeroean, Probolingo en Bazoeki genomen zijn, is mij niet bekend, maar zullen dezelve voorzeker niet van eenen vrijzinniger aard zijn, dan hetgeen ten dien opzigte in deze residentie is vastgesteld.

5°. Is de landbouwer te Rembang thans zoo ver van zijne voorouderlijke gewoonte afgeweken of vervreemd, dat hij een cultuur-contrakt met iemand, niet tot zijnen landaard behoorende, zoude durven aangaan, zonder vergunning of toestemming van hen, die boven hem gesteld zijn en aan welke hij vroeger steeds een onbegrensden eerbied, onderdanigheid en gehoorzaamheid betoonde?

Is de vroeger zoo naauw gehechte band tusschen hem en zijn dorpsbestuur thans geheel verbroken? Dit zal wel het geval niet zijn; althans wij willen vuriglijk wenschen en hopen, dat de Javaan in dat opzigt niet is veranderd; ware het zoo, het zoude hagchelijk met ons gezag in Indië gesteld zijn.

Bij art. 55 § 7 van het reglement op het beleid der regering is bepaald, dat de Gouverneur-Generaal zorgen moet, d..t eene regeling worde voorbereid, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

De regeling, waarvan in dit gewest sprake is, heeft alleen betrekking op vrijwillige overeenkomsten, getroffen met de betrokken personen, en de reden, waaraan het toe te schrijven is, dat dezelve zonder bemoeijenis van het dorpsbestuur gesloten worden, vindt haren oorspong dààrin, dat de tabak onder de tweede gewassen te huis behoort en bij voorkeur door den inlander wordt aangeplant, omdat de ondervinding hem geleerd heeft, dat hij daarbij grootere vooordeelen geniet, dan bij ieder ander tweede gewas het geval is.

De tabak verkeert alzoo in hetzelfde geval als alle andere tweede gewassen, tot het planten waarvan de inlander dan eerst moet worden aangezet, zoodra het te voorzien is, dat het padi-produkt minder goed slagen zal, en het alzoo noodig wordt geoordeeld, dat hetzelve vervangen worde door het menigvuldig aanplanten van tweede gewassen, waarvan een gedeelte strekken moet tot voedingsmiddel, en een ander gedeelte om daaruit het meest mogelijke voordeel te trekken, ten einde in de behoefte te kunnen voorzien. Er kan en mag hier alzoo geen sprake zijn van het verbreken van den naauw gehechten band tusschen den inlander en zijn dorpsbestuur; evenmin mag daaruit worden afgeleid, dat hij hun, die boven hem gesteld zijn, den vroeger door hem betoonden onbegrensden eerbied, onderdanigheid en gehoorzaamheid zoude ontzeggen. Ten bewijze daarvan moge strekken, dat de door den tabaksondernemer gedane voorschotten, met medeweten en meestentijds ten overstaan van de betrokken dessa-hoofden, aan de planters worden uitgekeerd, hetgeen alleen geschiedt met het doel om beider belangen daardoor te verzekeren, namelijk: dat van den ondernemer, omdat hij alsdan zekerder is, dat de planter aan zijne eenmaal op zich genomen verpligtingen voldoen zal, en zulks uit ontzag voor zijn dessa-hoofd, die met die transactie bekend is; terwijl van den anderen kant de planter verzekerd is, dat hem, naar evenredigheid van de hoeveelheid planten die hij aangenomen heeft te zullen planten, een geldelijk voorschot zal worden uitgekeerd, en hij daarin niet besnoeid zal worden.

Wel is waar zoude omtrent de gepastheid van het geven dier voorschotten twijfel kunnen bestaan, maar houdt alle twijfel op, wanneer het blijkt, dat die voorschotten geheel in het voordeel van den Javaan plaats vinden, gelijk dit het geval is ten opzigte van den tabak. Immers worden die voorschotten uitgekeerd, onmiddellijk nadat het padiproduct geoogst is, en daar alsdan de prijs der rijst het laagst is, zoo is de inlander nu in de gelegenheid, om, door middel van die voorschotten, in zijne dagelijksche behoeften

te voorzien, en dien ten gevolge zijne padi en rijst op te schuren, en dan eerst van de hand te zetten wanneer de prijzen hooger zijn.

6°. Welke zekerheid bestaat er, dat contracten van den onderwerpelijken aard, met den geringen man aangegaan, geheel en al berusten op zijn eigen wil, op eigen lust en verkiezing, zonder tot het sluiten van die overeenkomsten door zijne hoofden te zijn aangespoord? Eene aansporing gelijkstaande met een bevel of *prenta compagnie*, en veelal het gevolg van geschenken, voordeelen, welke de hoofden zijdelings uit die contracten zullen genieten of reeds hebben genoten.

Doch aangenomen, hetgeen trouwens niet aannemelijk is, dat die contracten te Rembang, zonder eenige aansporing, dwang of invloed van de zijde des bestuurs, worden gesloten, dan blijft er nog voor mij eene zeer gewigtige vraag over:

De beantwoording dezer vraag is minder noodig, na al hetgeen omtrent dit onderwerp hiervoren reeds is medegedeeld. *Dat de inlander voor de teelt van die kultuur groote opgewektheid gevoelt, mag niet aan plaatselijke maatregelen worden toegeschreven, maar wel aan de groote voordeelen die hij zeker is van te zullen genieten;* want men kan toch niet veronderstellen, dat in zoo vele andere residentiën, alwaar dergelijke vrijwillige overeenkomsten bestaan, juist dezelfde maatregelen zouden zijn genomen als die, welke alhier in werking zouden zijn.

Dat het bestuur die neiging om tabak te planten zooveel mogelijk aanmoedigt, wordt dezerzijds niet tegengesproken, maar *nimmer is daartoe eenige de minste last uitgevaardigd, daar de ondervinding dagelijks leert, dat dáár, waar bij andere tweede gewassen niet alleen aansporing maar zelfs last noodig is, dit bij den tabak nimmer behoeft in praktijk te worden gebragt, aangezien de planter van eene ruime belooning verzekerd is.*

7°. of die contracten niet bezwarend kunnen zijn voor dat gedeelte der bevolking, aan hetwelk de heerendiensten zijn opgedragen, en of zij niet zeer schadelijk zullen werken op het beheer der houtbosschen, het zoogenaamd blandong-stelsel, namelijk indien het sluiten van die contracten zich niet tot eene zekere grens uitstrekt?

Bestaat deze beperking, dan vraag ik al verder, of de tabakscultuur eene vrije cultuur kan worden genoemd in het ware begrip van vrijheid. Men zou toch bijv. de cultuur voor meekrap in Zeeland niet als eene vrije cultuur kunnen aannemen, wanneer van overheidswege de landbouwer verpligt wierd eene bepaalde uitgestrektheid gronds niet te overschrijden.

Het is bekend, dat het blandong-stelsel vele verbeteringen heeft ondergaan. Zoo zijn er meerdere en betere wegen aangelegd, met het doel om het vervoer van houtwerken met minder handen en minder trekvee te bewerkstelligen, dan vroeger vereischt werd. Intusschen blijft nog een groot gedeelte der bevolking aan dat blandong-stelsel verbonden, en wanneer de vrije tabakscultuur zich onbepaald mag uitstrekken, moet dit ten bezwaar komen van dat deel der bevolking, of het beheer der bosschen zal daaronder lijden, waarvan het gevolg zoude zijn, dat het djatihout nog schaarscher en duurder werd.

De heeren- of blandong-diensten zijn zoodanig geregeld, dat dezelve aan hen, die daarbij ingedeeld zijn, ruimschoots den tijd laten, om voor hunne eigen rekening vrijwillig tabak aan te planten.

De wijze, waarop die contracten gesloten worden, is hiervoren reeds genoegzaam besproken, en het hangt van den vrijen wil van iederen inlander in het bijzonder af, te bepalen, hoe groot de uitgestrektheid gronds zijn zal, die hij aanneemt te beplanten, of liever hoeveel planten hij aanneemt te zullen leveren.

Ook zullen de heerendiensten en die hij bij de blandongs verrigten moet

nimmer eenen ongunstigen invloed op het planten, van tabak en het onderhoud van zijne aanplanting kunnen uitoefenen, daar al de werkzaamheden daaraan verbonden des noods, bij zijn afwezen, door zijne vrouw en kinderen kunnen worden verrigt. Ten bewijze dat 's gouvernements belangen niet verwaarloosd worden moge strekken, dat het blandong-stelsel vroeger nimmer met die gunstige resultaten als thans heeft gewerkt, dat men nu begonnen is met het oude hout van omver liggende boomstammen, die van vroegeren tijd in de bosschen onbenut waren blijven liggen, tot balken te kappen en deze naar de daarvoor bestemde stapelplaatsen te vervoeren, door welken maatregel men in staat geweest is, om, zonder verderen aankap in de bosschen, aan de eischen van het gouvernement om hout te voldoen.

---

t' Is voor ieder duidelijk, dat deze beantwoording der vragen van den heer STOLTE den voorstanders van de dwang-kultuur nog onaangenamer was, dan de mededeeling in de *Staats-courant*. In de zitting van 15 December 1858 zeide de heer STOLTE er 't volgende van:

Ik heb mij verwonderd, dat een zoo scherpzinnig man, als de heer van HOËVELL, zich zoo tevreden heeft gesteld met dit onderzoek. Wat beteekent het? Eenige punten uit eene redevoering, door mij gehouden, zijn ter hand gesteld aan den resident van Rembang, en alzoo is het advies gevraagd van dien ambtenaar, onder wiens bestuur overeenkomsten zijn of worden gesloten, om, zoo als het heet, geheel door vrijen wil, zonder eenige tusschenkomst van het gezag of plaatselijk bestuur, tabak voor de Europesche fabrikanten te leveren. Is dit een onpartijdig onderzoek geweest? Kon men wel iets anders van dien resident verwachten, dan dat hij zijne eigen daden heeft goedgekeurd?

Wij hebben reeds aangetoond, dat deze opmerking onjuist is. De heer VAN LAWICK VAN PABST had het stelsel van vrijen arbeid, toegepast op de tabaks-kultuur, in de residentie Rembang gevonden; hij had het niet ingevoerd; hij kon het dus zeer goed afkeuren, en vooral, toen 't hem opzettelijk gevraagd werd, de fouten en gebreken onpartijdig aanwijzen, zonder zich zelven te kompromitteren.

Maar hoogst opmerkelijk was de houding van den heer ROCHUSSEN bij deze gelegenheid. Hij begreep, dat nu nog vol te houden, dat de vrije arbeid bij de tabaks-kultuur onmogelijk zou zijn, eene hopelooze zaak was. Hij gaf dat gedeelte van het problema dus op, om met zoo veel te meer kracht het overblijvende, dat is de dwang bij de suiker- en andere kulturen, te kunnen verdedigen. Hij zeide:

Men heeft gezegd: ziet gij wel, de tabaks-kultuur in Rembang is vrijwillig; gij, minister, hebt overgelegd een rapport van den resident, en daaruit blijkt, dat zij wezenlijk vrijwillig is; en gij hebt tevens gezegd: in Cheribon worden 1000 bouws vrijwillig met suikerriet aangeplant en ook in het Pasoeroeansche. Ik moet hieromtrent eene korte opheldering geven. *Ik voor mij heb de overtuiging, dat de tabaks-kultuur grootendeels waarlijk vrijwillig is*, en dat de Javaan op zijn erfje, rondom zijn huis, eenige planten tabak teelt en deze tegen een bepaald getal duiten bij den fabrikant brengt. *Ik houd mij verzekerd, dat dit wezenlijk goed gaat* en den Javaan eenig geld doet verdienen, hetgeen hem dikwerf bij wijze van voorschot wordt betaald. Maar daarom bezit ik de overtuiging nog niet, dat de suiker-kultuur in Cheribon en het Pasoeroeansche wezenlijk vrijwillig is.

Wij willen nu geene aanmerking maken op de zonderlinge uitdrukking, „dat de Javaan op zijn erfje, rondom zijn huis, eenige planten tabak teelt", in tegenoverstelling van het berigt der *Staats-courant* van 4 April 1857, dat van meer dan 1000 bouw spreekt! Wij willen alleen letten op de onvoorwaardelijke verklaring van den heer ROCHUSSEN, „dat de tabakskultuur grootendeels waarlijk vrijwillig is."

Maar hoedanig is nu de houding van dienzelfden Minister een jaar later; den 13 December 1859? Nadat hij, in onbestemde bewoordingen, zich allerlei insinuatiën over dien vrijen arbeid in 't algemeen had veroorloofd, nadat hij had gewaagd „van dwangarbeid, die vrij genoemd wordt en dus bedrog is", van „misbruiken, die onder deze vlag ontstaan", van „het eigenbelang, dat zich van het woord vrije arbeid heeft meester gemaakt"; nadat hij gesproken had van „nieuwe gronden en nieuwe bewijzen, die hij daarvoor had ontvangen", nam ik de vrijheid bewijzen te eischen voor 't geen de Minister insinueerde.

„Die *uitvinding* „zeide ik," dat vrije arbeid op Java niets anders zou zijn dan bedrog, is van den laatsten tijd, is zeer *recent.* Vroeger kwam het in niemands gedachten. Nu eerst komt men met eene nieuwe ontdekking voor den dag; vrije arbeid op Java is bedrog; bij „zoogenaamden" vrijen arbeid hebben allerlei groote misbruiken plaats; vrije arbeid is veel erger dan de dwang!

„In de eerste plaats veroorloof ik mij deze vraag: hebben er bij het dwangstelsel nooit misbruiken plaats? Is niet hier, in deze Kamer, door een gewezen Gouverneur-Generaal gezegd: „hetgeen met het dwangstelsel „gebeurd is mag genoemd worden een zwart boek der gruwelen"?

„Nu eisch ik, dat men mij niet in algemeene bewoordingen toeroepe: vrije arbeid is niets dan bedrog! Ik eisch, dat men mij bewezen feiten geve, met namen van personen en plaatsen.

„Ik zal niet ontkennen, dat ook in dat stelsel van vrijheid, voor zoo ver het nu op Java bestaat, misbruiken *kunnen* plaats hebben; ik zal de laatste wezen, om te verklaren, dat op Java al de besturen hun pligt doen, maar *indien* zij hun pligt doen, dan hebben wij geen misbruiken te duchten. Het is vrij wat gemakkelijker, vrij wat eenvoudiger voor de besturen, om de misbruiken bij den vrijen arbeid te keeren, dan dit te doen bij het dwangstelsel.

„Ik eisch dus geene algemeene bewoordingen; ik eisch namen van de plaatsen en personen, waar en door wie de misbruiken gepleegd zijn."

En wat was nu het antwoord op deze krachtige interpellatie? Wat waren nu die schromelijke misbruiken? Ik moet verklaren, zelden meer verbaasd te zijn geweest, dan toen de heer ROCHUSSEN, om te voldoen aan mijne oproeping, het volgende zeide:

De heer VAN HOËVELL laat zich met geene groote woorden afschrikken, maar verlangt bepaalde daden; die zal ik hem dadelijk geven.

Uit een rapport van den resident van Rembang, was ten verleden jare gebleken, dat bij de tabaks-kultuur vrijwillige arbeid zou bestaan. Die resident is thans hier; ik heb hem gesproken en hij heeft het bevestigd; maar hij voegde er terstond bij: gij moet wel begrijpen, dat er wordt bevolen een tweede aanplant, voor een veel grooter uitgestrektheid dan de bevolking eigenlijk noodig heeft. En die uitgestrektheid wordt zoo groot genomen, opdat zij tabak zou

planten, want anders zou zij dien niet planten. Voeg hier nu bij, dat aan zekere Europeanen licentiën gegeven zijn, om in zekere distrikten te laten planten en te koopen. Ik verlangde deze toelichting schriftelijk en ontving die ook. Vervolgens heb ik onderzoek gedaan naar de werking van die licentiën, en mij is gebleken, dat die licentiën zijn het antidotum van vrijheid, want waar vrijheid is, behoeven geene licentiën gegeven te worden. Dat stelsel van licentiën, is voor sommigen zeer voordeelig. In het kontinentaal-stelsel had men ook een stelsel van *licences*, dat vrij aardig werkte voor sommigen, maar vrijheid van handel was het niet. Het gebod, om meer tweede gewas dan noodig is aan te planten, en het geven van licences aan sommigen, stelt niet de vrijheid daar, zoo als wij die begrepen hebben. Aan die licentiën geef ik die uitlegging, dat daarbij gegeven wordt een verlof, zonder 't welk niet gehandeld mag worden. Ik heb waarlijk te goeder trouw gedacht, dat het vrije handel was, en als het zoo ware, waarom zou ik er dan tegen zijn? Maar nu mij gebleken is, dat het geene vrijheid is, maar een andere vorm van dwang, nu mag ik niet verder met dien stroom medegaan, en als het van vloed is geweest, dan wordt het nu van ebbe.

Alles wat dus in 't vorige jaar door den Minister was gezegd over de vrije tabaks-kultuur in Rembang; het gansche schoone berigt in de *Staats-courant* van 4 April 1857; de mededeelingen in het Regeringsverslag van 1854 — dat alles steunt nu, volgens den heer ROCHUSSEN, op eene mystifikatie, op een bedrog. Zijn dat nu de bewijzen, de „nieuwe bewijzen", van schromelijke misbruiken, die hij ontvangen heeft?

Een enkel *persoonlijk onderhoud* van den Minister met den heer VAN LAWICK VAN PABST schijnt de uitkomst gehad te hebben, dat het gansche rapport, door dien resident ingediend, blijkt op een valschen grondslag te steunen, en dat de heer ROCHUSSEN, die een jaar vroeger „de overtuiging had, dat de tabaks-kultuur in Rembang grootendeels waarlijk vrijwillig was", nu diezelfde tabaks-kultuur als een bewijs aanhaalt van de schromelijkste misbruiken.

Wij voor ons zijn niet zoo gemakkelijk van de overtuiging, die wij, een jaar geleden, met den heer ROCHUSSEN gemeen hadden, terug te brengen. Wij voor ons houden ons verzekerd, dat de bezwaren, thans ingebragt, hoegenaamd geen bezwaren zijn.

Zonder nu reeds dadelijk tot eene volledige opheldering der, door den Minister voorgestelde, feiten te willen overgaan, bepalen wij ons voor het tegenwoordige tot drie bijzonderheden.

De eerste is eene opmerking. De heer ROCHUSSEN verwart, in zijne redevoering, klaarblijkelijk twee onderwerpen, die behoorlijk onderscheiden moeten worden. Hij verwart de vrijheid van den ondernemer en de vrijheid van den arbeid. De licentiën hebben niets te maken met de vrijheid van arbeid, van den loontrekkenden arbeid, van den arbeider, en daarover is thans alleen sprake. De licentiën bestaan eenvoudig in 't verlof aan den Europeaan gegeven, om in de binnenlanden tabaks-ondernemingen te mogen drijven. De arbeid van den Javaan kan vrij zijn of niet vrij zijn; maar daaraan is dat geven van licentiën geheel vreemd. De vraag is alleen, of de Javaan, die thans op zijne velden tabak plant en die tabak aan Europesche ondernemers verkoopt, dit vrijwillig doet of gedwongen. De vraag is volstrekt niet, of iedereen vrijheid heeft, met den Javaan overeenkomsten te sluiten, de tabak van hem te koopen en loodsen op te

rigten, om ze te bereiden, dan of hij daartoe van het bestuur opzettelijk verlof moet ontvangen.

Maar hoe is het nu mogelijk, dat de resident van Rembang, de heer VAN LAWICK VAN PABST, thans in het kabinet van den minister, deze kwestie der licentiën, als eene nieuwe kwestie, als iets aan de kracht van zijn vorig betoog ontnemende, zou kunnen voorstellen. Immers hij heeft er van gesproken, hij heeft de zaak in al hare bijzonderheden medegedeeld. Lees maar de beantwoording der 4de vraag van den heer STOLTE. En hoe de heer ROCHUSSEN daaruit nu een argument kan putten, om te bewijzen, dat de vrije arbeid bij de tabaks-kultuur van den arbeider een verborgen dwang is, verklaren wij niet te begrijpen. Wilde hij er door betoogen, dat de Europesche ondernemers op Java niet vrij zijn in hunne ondernemingen, dat zij aan eene menigte formaliteiten, aan de voorzorgen der politie, aan allerlei belemmerende bepalingen van de plaatselijke besturen zijn onderworpen, — dan erkennen wij de juistheid van het betoog. En indien de heer ROCHUSSEN daaruit dan de gevolgtrekking afleidt, dat daarin verandering en verbetering moet worden gebragt, dan scharen wij ons aan zijne zijde. Wat dit echter gemeen heeft met het vraagstuk van den „vrijen arbeid" van den arbeider, wij verklaren nog eens, dat het boven ons begrip gaat.

De tweede bijzonderheid, die ik herinner, is deze. De heer ROCHUSSEN heeft, in zijn kabinet sprekende met den heer VAN LAWICK VAN PABST, de overtuiging verkregen, dat die geheele „zoogenaamd" vrije arbeid bij de tabaks-kultuur in Rembang louter bedrog is. En daarom is hij tetuggekomen van zijne overtuiging, die hij een jaar vroeger had, „dat de tabakskultuur grootendeels vrijwillig is". En daarom verschilt zijne tegenwoordige meening van die van 't vorige jaar, gelijk ebbe en vloed.

En wat heeft de heer VAN LAWICK VAN PABST hem dan toch wel verteld, waardoor deze mirakuleuse bekeering is veroorzaakt? Hij heeft nu, bij zijn rapport, nog de opmerking gevoegd, „dat er in Rembang wordt be„volen een tweede aanplant, voor een veel grooter uitgestrektheid, dan de „bevolking eigenlijk noodig heeft. En die uitgestrektheid wordt zoo groot „genomen opdat zij tabak zou planten, want anders zou zij dien niet planten.".

Hier heerscht klaarblijkelijk een misverstand. Dat heeft de heer VAN LAWICK VAN PABST onmogelijk zóó kunnen zeggen, òf hij heeft zijn rapport onmogelijk zóó kunnen schrijven, gelijk het der Kamer is medegedeeld. Of zou hij dan daarin hebben te kennen gegeven:

„Ware het niet, dat de prijs, die de inlander voor een met tabak beplanten bouw gronds verkrijgt, in ieder opzigt voor hem toereikende was, alsdan zoude niemand hem immers kunnen noodzaken, om juist kooltabak en geene andere tweede gewassen te planten."

„De tabak verkeert in hetzelfde geval, als alle andere tweede gewassen, tot het planten waarvan de inlander dan eerst moet worden aangezet, zoodra het te voorzien is, dat het padi-produkt minder goed zal slagen."

„Dat de inlander voor de teelt van de tabaks-kultuur groote opgewekt-

heid gevoelt mag niet aan plaatselijke maatregelen worden toegeschreven; maar wel aan de groote voordeelen, die hij zeker is van te zullen genieten."

„Nimmer is eenige de minste last, om tabak aan te planten, uitgevaardigd, daar de ondervinding dagelijks leert, dat daar, waar bij andere gewassen niet alleen aansporing, maar zelfs last noodig is, die bij den tabak nimmer behoeft in praktijk te worden gebragt, aangezien de planter van eene ruime belooning verzekerd is."

Ziedaar wat de heer VAN LAWICK VAN PABST *geschreven* heeft. Zou hij nu in 't kabinet van den Minister *gezegd* hebben: dat in Rembang een tweede aanplant wordt *bevolen* voor een veel grooter uitgestrektheid dan de bevolking eigenlijk noodig heeft. En dat die uitgestrektheid zoo groot wordt genomen, opdat zij tabak zou aanplanten, dewijl zij die anders *niet* zou aanplanten. Is zulk een tegenstrijdigheid, zulk een ontrouw aan een, een jaar te voren geschreven, rapport, zulk eene onwaarheid in eenen resident te veronderstellen? Voorzeker neen! Hier moet een misverstand plaats hebben.

De derde bijzonderheid, waartoe ik mij voor het tegenwoordige bepaal, is de mededeeling van eenen brief, dien ik, naar aanleiding der redevoering van den Minister, weinig dagen, nadat zij was uitgesproken, van eenen tabaks-fabrikant op Java, die zich tijdelijk hier te lande bevindt, heb ontvangen. Hij is van dezen inhoud.

„'t Geen de Minister over de tabaks-kultuur in Rembang gezegd heeft, geeft mij aanleiding, om mij de vrijheid te veroorloven, uwe aandacht op het volgende te vestigen. In de eerste plaats verzoek ik u, wel te willen opmerken, dat de Minister wel is waar gezegd heeft, „dat hij er als nieuwe „daadzaak bijvoegt, dat ook de tabaks-kultuur in Rembang niet werkelijk „vrij is", maar dat dit slechts woorden zijn en geen feit konstateert. Ook in de woorden, die de Minister laat volgen „hetgeen mij door den thans „hier aanwezigen resident is verzekerd en op schrift gegeven", ligt slechts „eene opinie opgesloten van dien resident, en volstrekt geen daadzaak.

„De Minister is dus, met betrekking tot de tabaks-kultuur in Rembang, het noemen van feiten schuldig gebleven. Maar de Minister heeft ook nog getoond, dat hij van de zaak eene geheel verkeerde voorstelling heeft. Immers hij beweerde: „dat er wordt bevolen een tweede aanplant voor een „veel grooter uitgestrektheid dan de bevolking eigenlijk noodig heeft. En „die uitgestrektheid wordt zoo groot genomen, opdat zij tabak zou planten, „want anders zou zij dien niet planten. Voeg hier nu bij dat aan zekere „Europeanen licentiën gegeven zijn, om in zekere distrikten te laten plan„ten en koopen". De Minister weet dus niet, dat de geheele vrijwillige tabaks-kultuur *op geheel Java* behoort tot den tweeden aanplant? Hij weet dus niet, dat het op Java een aloude adat is, dat de Javaan, na den afloop van den rijst-oogst, tweede gewas *moet* planten, hetgeen door ons „tweede aanplant" en door hem „polo-widjo" wordt genoemd? Het is den Minister dus niet bekend, dat onder die „polo-widjo" of tweede gewas alle kultuur begrepen wordt, waarvan de teeling plaats heeft, na

't afloopen van die van het eerste gewas, dat is de rijst? Hij heeft er dus nimmer van gehoord, dat daartoe behooren niet alleen, bij voorbeeld, de katjang, de widjèn, de obi, enz., maar ook de tabak, en dat het den Javaan, overeenkomstig zijn adat, immer aan zijn *vrije* keus is overgelaten, om voor die tweede gewassen te planten wat hij verkiest, zonder bemoeijenis van hoofden of bestuur? Dat alles, wat op Java algemeen bekend is bij de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, — waartoe ook ik behoord heb, — dat alles heeft dus de Minister van koloniën niet geweten, en weet het waarschijnlijk nog niet? Hij is dus niet tot de overtuiging kunnen komen, dat, als het den Javaan aan zijn keus geheel is vrijgelaten, om als tweede gewas tabak te planten, en hij zich tot de keus van tabak bepaalt, dat dan die kultuur toch wel degelijk *vrij* mag heeten? Hij heeft dus geen begrip van de licentiën, waarvan hij sprak, en die niets anders bevatten, dan een vergunning van het gewestelijk bestuur, om zich in de binnenlanden te vestigen tot het opkoopen van tabak, door de bevolking uit vrije verkiezing geplant? Hoe is het mogelijk, dat een Minister van Koloniën dat alles ignoreert!

„Nu heeft de Minister nog gesproken van een „thans hier aanwezigen resident".

Wie is die resident, en van welke residentie was hij het laatste resident? Dit zegt de Minister niet. Zou het de heer VAN LAWICK VAN PABST, laatst resident van Rembang, kunnen wezen, van wien ik weet, dat hij onlangs met een Europeesch verlof Java heeft verlaten? Doch, om het even, wie hij zij. Ik begrijp niet, waarom de Minister het oordeel van den éénen resident, den heer BEKKING, die zijne meening in eene brochure met onweersprekelijke daadzaken opheldert en regtvaardigt, verwerpt, of er althans in het geheel niet van gewaagt, en daarentegen het oordeel van een anderen resident, die, zoo het de heer VAN LAWICK VAN PABST is, nog niets in het openbaar bewezen heeft, als een orakel aanneemt. Of staat de heer BEKKING, dien ik zoo even bedoelde, minder gunstig aangeschreven, als een kundig en wel voornamelijk waarheidslievend ambtenaar? Ik geloof het niet. In elk geval, zou de Minister dit dan eerst moeten bewijzen.

„Ik heb, geachte heer van HOËVELL, u deze regelen geschreven, omdat ik door uw tijdschrift en door uwe redevoeringen in de Tweede Kamer de overtuiging heb verkregen, dat gij de regtvaardige zaak van vrijen arbeid op Java met alle opregtheid en warmte zijt toegedaan".

Wij hopen, dat de geachte schrijver van dezen brief, die den tegenwoordigen toestand van de residentie Rembang, speciaal ook wat de tabakskultuur betreft, uit eigen aanschouwing kent, met aandacht het rapport van den heer VAN LAWICK VAN PABST zal lezen, 't welk wij hierboven hebben medegedeeld en dat daardoor eene meer algemeene bekendheid zal erlangen, welke het zoo zeer verdient. Mij dunkt na dat rapport is het feit volkomen opgehelderd, en zijn de pogingen, die men nu in 't werk

stelt, om aan de waarde der daarin vervatte ophelderingen en berigten zooveel mogelijk afbreuk te doen, vruchteloos en ijdel. Elke bijdrage echter, die kan strekken, om over deze gewigtige aangelegenheid nog meer licht te verspreiden, zal ons welkom zijn.

Zoo ver hadden wij geschreven, toen ons een artikel in handen viel van den heer BEKKING, voorkomende in de *Nieuwe Rotterdamsche courant* van 20 Januarij l.l. 't Verheugt ons, dat zoo menige bijzonderheid, waarop wij in dit opstel opmerkzaam maakten, ook door hem wordt bevestigd. En 't verheugt ons niet minder, daaruit te vernemen, dat de heer VAN LAWICK VAN PABST geen vrede heeft met de mededeelingen omtrent zijn onderhoud met den Minister van Koloniën, door dien Minister in de Tweede Kamer gedaan. Wij verwachten nadere opheldering. Wij verwachten van de bekende loyauteit van den heer VAN LAWICK VAN PABST, dat hij dezelfde zal blijven, die hij was toen hij zijn rapport schreef. Door dat rapport werd de heer ROCHUSSEN tot de erkenning gebragt, „dat de tabaks-kultuur in Rembang werkelijk vrijwillig is. Door zijne *mondelinge* mededeelingen zoude diezelfde Minister tot eene tegenovergestelde overtuiging bekeerd worden? Dat is niet aan te nemen.

Uit het soldaten leven op Java.

I.

Het ruime binnenplein der dépôt-kazerne te Weltevreden is gevuld met versch aangekomen troepen uit Nederland. De blozende aangezigten en het welgedane uiterlijk der meestal jeugdige soldaten, steken wondervreemd af bij de bleeke taankleur en het vermagerde voorkomen van de „oudgasten", die toegesneld zijn om hunne toekomstige spitsbroeders te verwelkomen. De gezonde zeelucht en het geregelde scheepsleven van eenige maanden, hebben den zwakke gesterkt en den krachtige nog krachtiger gemaakt. Zij zijn vol dartelen levenslust en het valt hun blijkbaar moeijelijk, onbewegelijk in het gelid te blijven staan, tot zij door een hoofd-officier in oogenschouw genomen zijn. Hun blik dwaalt van het eene voorwerp op het andere; want alles is hun vreemd en nieuw, en de meesten luisteren ter naauwernood naar de korte aanspraak van den majoor, die hun in weinig bloemrijke krijgsmanstaal mededeelt, dat de minste overtreding der krijgswetten ten strengste zal gestraft worden, en zij dus weten moeten, wat hun te doen staat. De enkelen, die van deze strafpredikatie eenige woorden opvangen, maken stil de opmerking, dat zij veel verschilt van de aanspraak, waarmede de kommandant van het militaire werf-depôt te Harderwijk afscheid van hen nam, en waarin het luidde „dat zij gingen naar een land, overvloeijende van melk en honig, waar elk soldaat als een heer kan leven, om later met een „goed pensioen" naar het moederland weder te keeren."

— „Dat komt door de variatie van 't klimaat!" zegt korporaal DIEMAN, die onder zijne kameraden als zeer geleerd te boek staat, en niemand spreekt hem tegen.

Na de inspektie mogen de nieuwe krijgslieden de kazerne verlaten. 't Is kurieus te zien en te hooren, hoe zij op verschillende wijzen hunne verwondering over al het vreemde, dat hen omgeeft, te kennen geven, en hoe sommigen met den meesten ernst vragen, hoe en waarmede zij zich, tegen een onverhoedschen aanval van tijgers of olifanten, te wapenen hebben. De Chinezen loeren op de „baroe's", als de spin op eene vlieg, en wee! den soldaat, die lust gevoelt, zich het een of ander bij hen aan te schaffen; hij wordt op een stelselmatige wijze geplunderd, — indien hem geen oudgast als mentor ter zijde staat. Hun eerste bezoek geldt de kantine, eene drankkroeg, die door de vaderlijke zorg der overheid, in de dadelijke nabijheid der kazerne te vinden is. Het lust mij niet, de dronkemans tooneelen te schetsen, waarvan zulk eene kroeg, op den avond na eene aankomst van

suppletie-troepen, getuige is. Genoeg zij het te melden, dat politie-kamer en provoost weldra gevuld zijn met jeugdige soldaten, die daar hunne eerste proef in het arak drinken hebben afgelegd.

Na eenige dagen met de „lans" dienst gedaan te hebben, worden zij bij verschillende korpsen ingedeeld, en over Java en andere Nederlandsche bezittingen verspreid. Hun soldaten-leven heeft nu voor goed een aanvang genomen, en zij hebben den voet gezet op eene baan, die hen of tot het geluk of naar het verderf zal voeren.

De nieuweling ziet nieuwsgierig in het rond, wanneer hij eindelijk in de kazerne de kompagnie-zaal betreedt, die hem nu voor geruimen tijd eene vaste woonstede zal wezen. Hij zoekt bekende gezigten, hij hoopt het oog van een vriend of een' stadgenoot te ontmoeten, — doch hij aanschouwt niets dan vreemde trekken en koele onverschillige blikken, die op hem rusten. Welligt vraagt een enkele soldaat hem naar de plaats zijner geboorte en wijst hij hem zijn kribbe aan; niet uit deelneming met den vreemdeling, die zich nog zoo slecht op zijne plaats gevoelt; och neen! hij hoopt dat de „baroe" nog van geld voorzien is, en hem om zijne deelneming mede zal nemen naar de kantine. Hij wil zich verzekeren, of hij zijne eigenbatige vriendelijkheid nog verder kan uitstrekken, en vraagt dus zonder omwegen, terwijl hij met vinger en duim eene veelbeteekenende beweging maakt:

— „Zeg eens, kameraad, ben je nog voorzien?" Volgt er nu een ontkennend antwoord, dan verwijdert zich de vriendelijke krijgsman met een kernachtige vloek, en braakt hij eenige lompe spotwoorden uit, die een schaterend gelach doen opgaan, en de „baroe" kan zich in eenzaamheid op zijne legerstede nederzetten, om te aanschouwen en te luisteren.

Jeugdige Javaansche vrouwen zijn met Oostersche bedrijvigheid bezig, voor haren Europeschen minnaar een extra schoteltje rijst met „sambal" gereed te maken, terwijl anderen op de ledige kribben nedergehurkt zijn, om haar toilet te maken of hare „sarongs" te herstellen. Onder het werk kakelen en snateren zij, als een troep kippen of eenden, of kijven zij duchtig met enkele Europeanen, die niet geneigd zijn, het pas ontvangen traktement eerlijk met haar te deelen, zooals zij toch overeengekomen waren.

— „Wij zijn toch regt gelukkige menschen!" roept een gebaarde flankeur lagchend uit, terwijl hij zich van zijn brits oprigt en het levendig tooneel met een spottenden blik overziet. „Waarlijk iedereen moet ons benijden, die gelegenheid heeft ons in onze huishouding gade te slaan. Een ongestoorde rust na volbragten arbeid; allerliefste zwarte dametjes, die ons, door vergunning der overheid, gezelschap mogen houden, om de verveling van ons te verwijderen; een goed traktement!... Kerel wat willen wij meer?"

— „Niets meer"! antwoordt een soldaat, die een zeer beschaafd voorkomen heeft „De regering weet wat ons past; zij verzorgt ons als hare kinderen. Zij zorgt zoo regt vaderlijk voor de zedelijke ontwikkeling dier mannen, die de magt van Nederland in zijne Oost-Indische bezittingen moeten staande houden, en dus in den eigenlijken zin des woords die magt,

waarvoor men van den inlander den diepsten heiligsten eerbied afvordert, vertegenwoordigen."

Hij lacht spottend en wijst op eenen krijgsman, die in zeer beschonken toestand de kamer binnen tuimelt. Vloekend en razend zwaait hij van de eene krib naar de andere, terwijl hij eene Javaansche vrouw voor zich uitdrijft, die tracht hem te ontvlugten en een hevig gegil uitstoot. Ongelukkig blijft zij met haren „sarong" aan eene ijzeren legerstede haken, en haar vervolger heeft daardoor gelegenheid haar te grijpen. Hij woelt een zijner handen in haar gitzwart haar en slaat haar met de vuist in het aangezigt, dat het bloed haar uit neus en mond vloeit. Hare bruingekleurde zusteren vliegen haar huilend en scheldend ter hulp. Hare tengere handen sleuren den onmagtigen dronkaard van zijn offer, en zij vlugt naar buiten, om den bijeengestroomden inlanders, onder de hevigste gebaren en een woest geschrei, de mishandeling, die zij ondergaan heeft, mede te deelen.

Een luid gejuich gaat er bij dit tooneel, onder de soldaten op. Alleen de jongman, met zijn beschaafd uiterlijk, schudt treurig het hoofd en mompelt zacht:

— „Zoo *moet* immers de eerbied van den inlander voor zijnen blanken heer wel verminderen en verloren gaan!"

De jongman heeft gelijk. Zoo *moet* zij verloren gaan, om zich later in verachting op te lossen. En dat is het gevolg eener vergunning aan alle krijgslieden, om, buiten een wettig huwelijk, met eene inlandsche vrouw te mogen leven. Dat velen, zoo niet de meesten, van die vergunning gebruik maken, is ligt te begrijpen. De diklippige schoonen zijn daardoor in de gelegenheid gesteld, met het ongeregelde, woeste, ja somtijds dierlijke gedrag harer „blanke heeren" van nabij bekend te worden. Zij zijn getuigen van de walgelijkste tooneelen, en wat haar oor hoort en haar oog ziet, wordt niet in den vrouwelijken boezem begraven, maar met Oosterschen ophef aan bloedverwanten en vrienden medegedeeld. Ik vraag u op mijne beurt: wat moet daarvan het natuurlijk gevolg wezen?

II.

Het is een schoon gezigt, het bataljon, vóór dat het tot de militaire wandeling uitrukt, zich in twee regte gelederen op het kazerneplein te zien uitstrekken, terwijl de zon de gebruinde geweerloopen en blanke bajonnetten in haar licht doet flonkeren. De overste glimlacht van tevredenheid, na afloop der vlugtige inspektie, waarbij hij niet ééne aanmerking heeft behoeven te maken. Zijn oog rust nog eenmaal, met zigtbaar welgevallen, op die mannen, welke hij trotsch is te mogen aanvoeren. Onbewegelijk als standbeelden staan zij daar; doch hij weet, hoe zijne stem die beelden in vurige, eergierige, naar den strijd hakende krijgers kan herscheppen, wanneer hij hen, gelijk reeds meermalen gebeurde, tegen de oproerige, ongehoorzame inlanders moet aanvoeren. Hij kent ze schier allen bij naam, die mannen van zijn bataljon. Hij weet, dat die reusachtige jongeling, bij den linkervleugel, met zijne vuurschietende blikken en zwarte knevels, een

proponent was, dien het verveelde langer op een beroep te wachten, en die daarom als soldaat zijn geluk in Oost-Indië ging beproeven. Hij kent ook zijn buurman, den Duitschen baron, die om eene ongelukkige liefde door zijne betrekkingen verstoten werd, en nu met zekere trotschheid den krijgsmans-rok draagt. Hij zou ons de geschiedenis kunnen mededeelen van dien bleeken man, die het kunstpenseel met het geweer verwisselde, en van zijn nevenman, met zijne schoone en veelbeteekenende gelaatstrekken, die nog voor weinig jaren equipage hield en op alle bals en concerten te vinden was. Maar de overste zou ons ook aangezigten kunnen toonen, waarvoor wij, als voor den booze, terug deinzen, en daarbij gebeurtenissen kunnen vertellen, waarbij wij huiveren zouden! Het bataillon is uit verschillende bestanddeelen zamengesteld. Hollanders, Duitschers, Italianen, zelfs Grieken maken er de kern van uit, en toch vormen zij slechts één ligchaam en ééne ziel, die door het bevel van slechts één mensch in beweging kunnen gebragt worden!

Daar klinken de kommando's der officieren. Eene schijnbare verwarring volgt, doch gaat in de schoonste regelmaat over; de gepolijste wapenen flonkeren nogmaals in de stralen der ondergaande zon, en onder de levendige krijgsmuziek rukt het bataillon den breeden landweg op. — Ja, het is een heerlijk gezigt! en het verwondert ons niet, de inlanders omgekeerd te zien neerhurken, tot de krijgshaftige vertooning hen voorbij is; want zij is wel in staat, hun voor de Nederlandsche wapenen ontzag in te boezemen.

III.

De dienst van den dag is afgeloopen; de kompagnie-zalen zijn geheel verlaten; doch de kantine daarentegen is gevuld — tot stikkens toe gevuld — met soldaten, die eindelijk eenige uren van alle krijgstucht ontslagen zijn en niet langer naar de bevelen van korporaals en onderofficieren behoeven te luisteren. Zij zijn vrij, tot de taptoe hen naar de kribben roept, en zij willen zich dien tijd ten nutte maken — om in den drank menig geleden onregt te vergeten en hunnen geest tot vergetelheid te doemen.

De biljard-spelers hebben naauwelijks ruimte genoeg tot hun spel en zij doen menig verkeerden stoot, ingesloten als zij zijn door een aantal tafeltjes, waarom zich hunne makkers geschaard hebben. Er wordt gedronken, gezongen en gevloekt, dat hooren en zien er van vergaan. Bij het buffet heerscht een woest gedrang en getier; iedereen wil het eerst geholpen worden, en de kastelein heeft het, schoon door drie zwarte helpers bijgestaan, druk genoeg. Het zweet gudst den man bij de gebruinde wangen neder, en zoo snel kan hij de glazen niet vullen, of zij zijn reeds weder geledigd. Het baat hem niet, of hij al om geduld verzoekt en ijverig zijn best doet de dorstigen te laven, steeds meer en meer dringt en pakt men zich op elkander; handen, die aan onzigtbaren toebehooren, doen elk pas volgeschonken glas, als door tooverslag, verdwijnen. Het regent duiten op de ruw houten toonbank, en het gedrang neemt meer en meer toe.

Verder in de zaal slenteren krijgslieden rond, die reeds „half op de hoogte

zijn", en iedereen, die hen ontmoet, met warmte de hand drukken en hun eene eeuwige vriendschap toezweren. Ginds staat een soldaat, met de pet schuin op het hoofd, en een half geledigd glas in de hand houdende. Zijn blank gelaat en zijne bloozende wangen verraden den „baroe", die tot het pas aangekomen transport behoort. Zijne oogen glinsteren van genot; want hij staat in het midden van een kring baardige, door de zon geroosterde krijgers, die hem — den nieuweling — „hun besten kameraad" noemen, en zich verwaardigen op zijne kosten eenige glazen arak te ledigen. Een grijze flankeur, wiens groote neus eene zeer verdachte kleur draagt, klopt hem op den schouder en vraagt hem naar zijnen naam.

— „Ik heet BRUGMAN, kameraad!" antwoordt de jonge soldaat.

— „BRUGMAN!" herhaalt de grijze flankeur, met blijde verwondering. „BRUGMAN! . . . . wel mijne moeder heette ook BRUGMAN. Dan zijn wij neven!" En hij drukt zijnen bloedverwant de hand, en geeft hem een goedigen slag op den rug, terwijl hij een zijner oude vrienden een veelbeteekenend knipoogje toewerpt. Het spijt den oude zeer, dat hij zoo juist de laatste duiten van zijn traktement heeft zoek gemaakt, anders zou hij met zijn pas gevonden neef heel gaarne eens willen klinken.

— „Is het anders niet! Geld genoeg!" zegt de „baroe" verwaand, en hij trakteert zijnen neef en diens kameraden, tot hij zich eensklaps gaat verbeelden, dat hij nog aan boord is en een vliegende storm het vaartuig verschrikkelijk doet slingeren. Hij klemt zich aan de biljardtafel vast en stamelt, dat hij zich zeer zeeziek gevoelt en naar zijn hangmat wil.

Niet ver van deze groep bevindt zich eene andere, die met gespannen aandacht luistert naar een brigadier der huzaren, die met geheimzinnige orakeltaal verkondigt, „dat er iets bijzonders op til is, dat de overste hem in vertrouwen heeft medegedeeld, dat er aan den horizon zwarte wolkgevaarten zamenpakken, die op het punt staan zich op hunne hoofden te ontlasten."

— „Waarom?" vraagt een zijner toehoorders. De korporaal ziet hem met verachtenden blik aan en haalt de schouders op; hij verwaardigt zich niet hem te antwoorden en ledigt zijn zesde glaasje.

— „Nog één, brigadier?" vraagt de schuldige, met verzoenende hartelijkheid. De brigadier knikt toestemmend en laat zich nogmaals inschenken, waarna hij eenige andere geduldige toehoorders gaat opzoeken, om met eene steeds zwaardere tong te herhalen, „dat er iets bijzonders op til is."

Alle deze tooneelen lossen zich in eene Babylonische verwarring op, en wanneer men de oogen sloot voor het gelijkvormige der uniformen, dan zo men zich kunnen verbeelden, op eene plaats te zijn, waarnaar alle natiën der wereld afgezanten gezonden hebben, om een *konkours* te houden in het drinken en vloeken.

Daar valt het avondschot tot eene waarschuwing, dat het uur der ruste is aangebroken, en de kantine moet gesloten worden. Al wie zich niet aan eene strenge straf wil blootgeven, haast zich naar de kazerne. In wanorde dringt men elkander naar de openstaande deuren; men worstelt schier om het eerst naar buiten te zijn. Wie niet in staat meer is, zijne

beenen te gebruiken, wordt door zijne kameraden medegesleurd. Een soldaat, wiens borst gesierd is met de Militaire Willemsorde, is de laatste, die naar buiten waggelt, — hij doet moeite om zich staande te houden, want alles draait met hem in het rond. Nog eenige schreden en — hij valt in den modder neder. Een Javaan, die de ridder-medailje draagt, ziet het, en zegt, met iets bitters in zijne stem:

— „Zoodra ik nog tweemalen voor moedige krijgsbedrijven beloond word, dan sta ik met dien blanke gelijk!"

Wij hebben ons welligt wat al te lang bezig gehouden met de beschouwing der tooneelen, die zich elken avond herhalen; doch wij deden het, om te doen zien, wat de eenige „uitspanning" van den Oost-Indischen krijgsman is, en waarmede hij zich, in zijne ledige uren, bezig houdt. Onwillekeurig rijst de vraag in ons op: wie het is, die den soldaat in de gelegenheid stelt, zich zooveel mogelijk den naam van mensch onwaardig te maken? Wie toch rigt, in weerwil der afschaffings-genootschappen, in de nabijheid der kazernen kantinen op, waar men zich, voor slechts enkele duiten, aan het gebruik van arak en andere bedwelmende dranken kan te buiten gaan? Wie stelt den kastelijn aan, bezoldigt hem, en *verpligt* hem, de deuren even na de *reveilje* te openen, opdat de aan den drank verslaafde krijgsman toch geen oogenblik zou behoeven te wachten, zich voor de dienst van den dag onbekwaam te maken, en zich voor „de klasse van discipline" voor te bereiden?

IV.

De visitatie heeft plaats gegrepen en allen *present* bevonden. Het flaauwe licht van een, in klapper-olie brandende, pit verlicht de zaal slechts schemerend. De meeste krijgslieden zijn reeds in diepen slaap gedompeld; anderen liggen, door den overmatig gebruikten drank bedwelmd, ronkend en nog half gekleed op hunne harde legersteden uitgestrekt. Slechts enkelen waken nog en fluisteren stil met elkander. Een jongeling zit met gevouwen handen en gebogen hoofd op zijne krib, en mompelt nu en dan eenige onverstaanbare woorden. Zijn buurman verveelt dat gemompel; hij heft het hoofd op en zegt knorrig:

— „Hou je toch stil en ga slapen, je stoort een ieder in zijne rust!"

— „Rust, — slapen!" stamelt de jongeling, — „Als gij het kunt doe het maar; ik *wil* niet slapen, — niemand kan mij daartoe noodzaken!" vervolgt hij met de koppigheid van iemand, die te veel gedronken heeft.

Een gesmoorde vloek is het eenige antwoord, dat hij ontvangt.

— „Vloek maar, ik geef er niets om. — Ik ben een lafaard heeft de luitenant gezegd. — Ha! ha! dat heeft mij vrolijk gemaakt. Ik heb er op gedronken — voor de eerste maal van mijn leven heb ik gedronken, tot ik niet meer kon!.. Ha! ha!"

— „Wie maakt daar ginds dat spektatel?" roept de korporaal van het einde der zaal.

— „Dat doe ik, en dat wil ik doen!.. de luitenant heeft mij een lafaard

genoemd, omdat ik beefde, toen men heden morgen dien soldaat van de klasse afranselde, tot hij om genade gilde... *Ik* een lafaard, *ik*, die alleen naar Indië teekende, om een ridderorde te verkrijgen en roem en eer te behalen!... Het was een officier, die het mij zeide, anders"... en de jongeling balt de vuisten en slaat ze ten bloede op de ijzeren krib.

— „Houd den mond!" beveelt de korporaal, „of ik laat u dadelijk in arrest brengen!

— „Mooi! Eerst noemt men mij een lafaard en daarna legt men mij het zwijgen op!... Een soldaat moet zich maar stil laten beleedigen, wel zeker! Hij bezit immers geen eergevoel, men kan hem niet ontnemen wat hij niet bezit. Wij zijn honden, honden zijn wij!"...

Toornig staat de korporaal op, trekt zijn wapenrok aan en begeeft zich naar den rustverstoorder, dien hij beveelt onmiddellijk te gaan liggen en stil te zijn; doch de opgewonden jongeling stoort er zich niet aan, maar gaat met schelden en schimpen voort.

— „Ontkleed u terstond, dronken zwijn!" — gebiedt de korporaal nogmaals. De jongeling springt woedend op.

— „Dronken zwijn!" brult hij, „en dat zegt gij mij, *gij*... Van den luitenant heb ik het verdragen, dat hij mij uitschold, doch van u verwacht ik geene beleediging, al zou het mij den dood kosten, Dáar!..." en zijne vuist daalt als een hamerslag op het hoofd des korporaals neder, en hij grijpt hem in de keel en worgt hem schier, zoodat de kreet om hulp naauw hoorbaar is. Doch het geraas heeft reeds velen gewekt; zij springen op en ijlen den korporaal ter hulpe. Alles is in rep en roer; eenigen houden den woedenden jongman tegen, die nogmaals op zijn vijand wil toevliegen; doch deze is reeds naar de kamer van den sergeant-majoor, om hem een bloedend en gezwollen gelaat te toonen en *rapport* van het voorgevallene te doen. Eenige oogenblikken later wordt de jonge soldaat door de wacht gevangen genomen en, in weêrwil van zijn wanhopig tegenstreven, weggevoerd naar de gevangenis.

Niemand slaapt er meer in de kompagnie; men spreekt ernstig met elkander over het voorval en steekt de hoofden bijeen; want wat er nu gebeurd is valt niet dagelijks voor. Er is zwaar gezondigd tegen de strenge krijgswet; de mindere heeft zijne hand tegen den meerdere opgeheven. Men kent de vreeselijke straf, die op dat vergrijp gesteld is en die zonder genade aan den schuldige zal voltrokken worden. De straffe des doods!

— „Wie was dit, kent gij hem?" vraagt men elkander, want niemand weet nog regt, wie zich zoo verre vergeten heeft.

— „Het is een der pas aangekomenen, die vóór eenige dagen bij onze kompagnie is ingelijfd", luidt het antwoord ernstig.

— „Hij moest de groote zeereis doen en behouden hier aankomen om aldus te eindigen"! merkt een der flankeurs treurig aan.

— „Wij moeten allen ons noodlot ondergaan!" klinkt eene zware, holle stem uit het midden der zaal. Tegen deze waarheid heeft niemand iets in te brengen, en het wordt weder stil, doch het duurt lang, eer hunne moede oogleden door den slaap worden toegedrukt.

V.

Exekutie parade! — Welk een diepen indruk schijnt dat woord op de anders hardvochtige krijgslieden te hebben. Bij elk ander *kommando* hangen zij met onstuimig geraas de wapenen om, en maken daarbij zooveel onnoodig geweld als slechts mogelijk is. Nu daarentegen verneemt men daarvan niets; geen wapengekletter; geen gevloek, noch gezang. Stilzwijgend grijpen zij naar hunne geweren, en droef en ernstig staan hunne gelaatstrekken. Zij worden nu ook niet opgeroepen tot de gewone dienst, tot het betrekken der wachten of het doen eener militaire wandeling. Neen, zij zijn opgeroepen, om het vonnis te zien voltrekken aan een krijgsmakker, die zich gewelddadig tegen de krijgstucht verzet heeft; zij moeten tegenwoordig wezen, om zijne laatste oogenblikken en zijn doodstrijd te aanschouwen. Zij hebben dus wel reden ernstig gestemd te zijn en dieper na te denken, dan zij gewoon zijn te doen.

— „Tien gulden geef ik hem, die mijne plaats wil vervullen!" — roept een flankeur, die in hevige gemoedsbeweging de zaal op en neder stapt, en hij haalt zijne beurs te voorschijn en houdt haar een zijner kameraden onder de oogen.

— „Ik dank je hartelijk!" antwoordt deze, het hoofd schuddende. — „Voor geld doe ik anders veel; dat weet je. Voor tien gulden wil ik mijn geheele leven door met de blaauwen vechten, tot mijne huid er als eene bedelaarsdeken uitziet. Doch voor geene tien maal tien gulden, wil ik mijn geweer op den armen drommel aanleggen; ik geloof, dat ik geen rust of duur meer zou hebben.

— „En *ik* dan?.. Ik wordt gedwongen het te doen!" roept de eerste spreker driftig uit; — „ik *moet* hem helpen doodschieten, en het werk van den beul aan hem verrigten.

— „Gij doet het werk van den beul niet, wanneer gij uwen pligt betracht; gij zijt door uwe meerderen *gekommandeerd* en het is natuurlijk, dat gij gehoorzaamt, zonder dat gij daardoor uw geweten bezwaart; doch *ik* zou het handwerk van den beul uitoefenen, wanneer ik, om een paar guldens te verdienen, mij in uwe plaats stelde; neen, dan werd ik een vrijwillige moordenaar....."

— „Het kan wezen, zoo als gij zegt," antwoordde de flankeur, „doch ik beken volgaarne, dat ik woû, dat ik de koorts kreeg als een paard, dan was ik van mijn bloedige dienst ontslagen.

— „Ja man, men kan niet ziek worden als men wil, en de koorts te krijgen gaat zoo gemakkelijk niet; zij komt het liefst ongenoodigd."

Men staakt het gesprek; want het oogenblik is daar, waarop men zich naar buiten moet begeven, om zich in gelid te stellen, en weinig tijds daarna komt men op het exekutie-plein aan. Ook dáár heerscht eene diepe stilte, die slechts door het fluisterend gesprek der officieren wordt afgebroken. De zandheuvel, waarvoor de schuldige knielen moet, is reeds opgeworpen; — de kist, die zijn lijk ontvangen zal, staat gereed.

Aller blik wendt zich naar den kant, van waar de gevangene komen

moet, doch de eene minuut na de andere verstrijkt, zonder dat men hem te voorschijn ziet komen. Dat wachten heeft iets pijnlijks; want iedereen verlangt, dat alles zoo spoedig mogelijk zal afgeloopen zijn, en elke sekonde schijnt zich nu tot uren te rekken. Eindelijk verneemt men eenig gerucht; een luid gemompel doet zich hooren; de wapenen ritselen bij de plotselinge beweging, die voor een oogenblik in de gelederen ontstaat. Hij komt! — Met langzame schreden nadert de gevangene, omringd door eene wacht, en aan zijne linkerzijde gaat de predikant, die hem woorden vol troost en bemoediging toespreekt. Zijn gang is vast; en zijn gelaat, schoon doodelijk bleek, verraadt geen spoor van vrees voor den naderenden dood. Zijn helder oog dwaalt vrij in het rond en vestigt zich langdurig op den zandheuvel, dien men nabij gekomen is. Met eene vaste stem vraagt hij het verlof, om van enkelen zijner kameraden afscheid te mogen nemen, en de overste weigert den veroordeelde zijne laatste bede niet. Zonder een enkel woord te spreken, drukt hij hier en daar de hand van een scheepsvriend, van een makker. Hij vraagt den korporaal vergiffenis voor de beleediging hem aangedaan; deze schudt de hem toegestoken hand hartelijk, doch kan geen woord uitbrengen, en het kost hem moeite de traan terug te dringen, die in zijn oog opwelt. Ook den officieren zegt hij vaarwel en zigtbaar ontroerd wenken zij hem hunne groeten toe. Hij is een jeugdigen luitenant genaderd, die nog slechts weinige weken de épauletten draagt, en hij ziet hem treurig glimlagchende aan.

— „Gij hebt mij eenmaal een lafaard genoemd, luitenant," zegt hij met eene zachte stem, „gij hadt dat niet moeten doen; want daardoor zou veel vermeden geworden zijn. Ik wil u evenwel toonen, dat ik den dood niet vrees en dus geen lafaard ben. Vaarwel luitenant!" Diep ontroerd grijpt de jeugdige luitenant de hand van den veroordeelde, doch hij keert het hoofd af en zucht diep; want hij gevoelt schuld.....

Neen, hij had niet moeten schelden. Hij had moeten weten, dat het de eerste pligt van den officier is, zijnen mindere met achting te behandelen, opdat hij op zijne beurt door hem hoog geacht zal worden. Maar vele — gelukkig niet alle — jeugdige officieren meenen, dat zij de krijgstucht niet beter kunnen handhaven, dan door een soldaat met verachting te behandelen en hem als een minder wezen te beschouwen, dat alleen door schelden en vloeken kan voortgedreven worden. Zij meenen dat het leger ten hunnen dienste, maar niet zij ten dienste van het leger staan.

Hij heeft nu zijn laatsten pligt op aarde vervuld en vrede gesloten met de menschen. Hij keert weder tot den predikant, dien hij verzoekt nogmaals met hem te willen bidden; — deze voldoet aan zijn verlangen en de veroordeelde buigt het hoofd, en vouwt de handen, en zegt in stilte de woorden van den geestelijke na. Nadat het gebed geëindigd is, ziet hij glimlagchend in het rond, en knikt nogmaals een laatst vaarwel.

— „Vergeet toch niet, mijnheer, wat gij mij beloofd hebt," verzoekt hij den predikant, terwijl voor een oogenblik een sombere wolk zijn voorhoofd bedekt.

— „Vergeet niet mijne arme moeder te schrijven, dat haar zoon haar in zijne laatste oogenblikken vergiffenis heeft gebeden, voor al het lijden dat zij om zijnentwil geleden heeft en — nog zal lijden."

De predikant herhaalt zijne belofte, die den ter dood veroordeelde zigtbaar bemoedigt.

— „Dan ben ik gereed mijn regtvaardig vonnis te ondergaan!" roept hij met eene vaste stem uit, en hij laat zich den blinddoek stilzwijgend voor de oogen binden. Hij knielt nu voor den zandhoop neder en zijne lippen bewegen zich tot het gebed. De dienstdoende officier geeft met den sabel een teeken aan de flankeurs, die het doodvonnis moeten ten uitvoer brengen. Naauw hoorbaar leggen zij aan, en op een tweede teeken worden de geweren losgebrand.... Door vier schoten in de borst getroffen, valt de ongelukkige neder. Zonder eenigen doodstrijd is hij de eeuwigheid ingegaan, en de gehoonde krijgswet is door zijn bloed bevestigd.

— „De koorts komt een uur te laat," mompelt een soldaat klappertandende en doodsbleek. Met moeite hanteert hij zijn pas afgeschoten vuurwapen en hij waggelt zoodanig, dat het de opmerkzaamheid der officieren tot zich trekt. Naauwelijks is hij in de kazerne teruggekeerd of hij moet naar het hospitaal vervoerd worden: eene ijlende koorts heeft zich van hem meester gemaakt en hij roept luid en zonder tusschenpozing, dat hij de beul is.

VI.

Het is een schoon gebouw, dat militaire hospitaal te Weltevreden, met zijne ruime zalen en heerlijke tuinen. Men zoude in den waan kunnen komen, dat het een vorstelijk paleis ware, indien die vermagerde en doodsgestalten, welke men overal zwerven ziet, niet al te duidelijk van menschelijk lijden getuigden.

Hoe stil en rustig is het in die zaal! Eene zuivere koele lucht waait er u uit tegen, en met welgevallen rust het oog op het hagelwitte linnen, dat de ijzeren kribben bedekt. Doch spoedig verdwijnt alle gevoel van welbehagen en maakt voor neêrslagtigheid plaats, wanneer men die steunende en kreunende lijders ontwaart, wier bleeke en vermagerde aangezigten van uit dat linnen te voorschijn komen. Javaansche bedienden drentelen met onverschillige bedaardheid heen en weder, om den zieken de voorgeschreven geneesmiddelen toe te dienen, of zij vatten post bij de krib van eenen stervende, om hem, bij 't geven van den laatsten zucht, dadelijk van zijn hospitaal-kleeding te ontdoen. Het is een vreeselijk gezigt, dien man daar ginds met de dood te zien worstelen en hem te zien wegkrimpen onder de onlijdelijke pijnen der cholera; doch het is nog vreeselijker te hooren, hoe hij zijn lijden en zich zelven vervloekt en met verstijvende lippen nog eene godslastering uitbraakt. Neen, dan is het beter te zijn bij het krankbed van dien jongeling, wiens einde ook met rassche schreden nadert. Bewegingloos ligt hij neder, en zijn kalm gelaat schijnt dat van eenen slapende te wezen. Hij mompelt onzamenhangende woorden, doch nu en dan spreekt hij duidelijk, en men

hoort hem den naam van „moeder" lispelen. Arme jongeling! verre van haar, zult gij den geest geven, en het is haar niet gegund, bij uw sterfbed te waken, om met eene zachte hand het doodszweet van uwe wangen te wisschen en u woorden van liefde toe te spreken. Eene vreemde, koele hand zal uwe verstijfde oogleden toedrukken, en wanneer gij reeds lang in de aarde rust, zal zij de tijding ontvangen van uwen dood.

Wat deert dien krijgsman, wiens kaal geschoren hoofd in onophoudelijke beweging is, als wilde hij de koude waterdroppen ontwijken, die op zijn gloeijend voorhoofd nedervallen? Zijne angstige blikken zwerven schuw door de zaal, en hij vraagt vergiffenis aan onzigtbare wezens en smeekt, dat men hem niet dooden zal. Zijne trillende leden zijn met sterke banden aan de krib vastgebonden. Hij wringt zich heen en weder, om zich van die boeijen te ontslaan, doch zij wederstaan zijne geweldige pogingen, en hij roept luid om hulp; zijne tanden klapperen, en uit elken trek van zijn verwrongen gelaat, spreekt naamlooze angst voor een ingebeeld gevaar. Hij lijdt aan die vreeselijke kwaal, welke voortkomt uit het onmatig en menigvuldig misbruik van bedwelmende dranken, bekend onder den naam van „delirium tremens", of met andere woorden „dronkemans waanzin", en die in Azië meestal doodelijk is.

Zoo zouden wij van krib tot krib kunnen gaan, om menschelijke ellende en menschelijk lijden, onder verschillende gedaanten, waar te nemen. 't Zou ons duidelijker worden, hoe het komt, dat er van de duizenden gezonde en levenslustige soldaten, die jaarlijks naar Indië vertrekken, zoo weinigen naar het vaderland terugkeeren.

De herstellende zieken wandelen in groepen buiten de zaal rond, en verdrijven den tijd met praten en rooken, terwijl zij ongeduldig het uur afwachten, waarop de keukenklok hen tot den lang gewenschten maaltijd roepen zal. Zij brengen bezoeken aan hunne kameraden, die in andere kamers behandeld worden, of nemen kijkjes in de zalen der inlanders, waar het hun dikwijls gelukt, zich voor eenige duiten eene versnapering te bezorgen, bestaande in ongezuiverde Javaansche suiker en tamarinde, waarmede zij hunne, in kokosmelk gekookte, rijst smakelijker weten te maken. Bij een dezer bezoeken zien zij, hoe een Javaan, die pas den geest gegeven heeft, door twee bedienden op eene ledige krib wordt nedergelegd, om hem later naar het doodenhok te voeren. Een Europeaan beschouwt hem opmerkzaam en schudt het hoofd.

— „Waar ziet gij naar?" vraagt een ander die zich bij hem voegt.

— „Ik verbeeldde mij, dat de doode zich bewoog..... dáár! ziet gij? Hij opent den mond!".....

Met gespannen aandacht staren zij op het bleeke gelaat van den inlander en waarlijk, het beweegt zich! De gesloten oogleden openen zich en een diepe zucht doet zich hooren, terwijl hij het hoofd afwendt en de blaauwachtige lippen beweegt.

— „Hé boedjan!" roept de blanke soldaat eenigzins verschrikt, — „die man leeft nog!".

De boedjan komt nader, buigt zich over den doodgewaanden landgenoot en laat een verbaasd „aha!" hooren; want ook hij bespeurt de teekenen van een terugkeerend leven. De ziekevader zendt een der bedienden naar den geneesheer van de wacht, om hem van het geval kennis te geven, doch er verloopt een geruime tijd, en nog komt hij niet, om zich in persoon van de waarheid der mededeeling te overtuigen. Een tweede bediende wordt afgezonden en deze brengt de tijding terug, dat de doktor hem volgt. Er verloopt weder een kwartier uurs en de schijndoode ademt zwaarder en zwaarder.

— „Ik woû dat ik, al ware het slechts voor een oogenblik, overste was!" roept een der blanke omstanders uit, „dan zou ik dien vlegel met de zweep tot zijn pligt drijven!".....

Doch daar nadert de jonge geneesheer, met de meeste onverschilligheid zijne sigaar rookende, en zoo langzaam, als of hij op de wandeling is. Met de handen onder de panden van zijn jas, stapt hij op de krib toe en vraagt bedaard:

— „Wat is toch hier te doen, dat men mij geen oogenblik met rust kan laten?

— „De Javaan, dien men pas heeft afgelegd, leeft nog, doktor!" antwoordt de ziekevader, „en ik meende, dat ik dus goed deed u te laten roepen.

— „Jelui meent altijd verkeerd", bromt de geneesheer knorrig, terwijl hij naauwelijks een enkelen blik op den schijndoode werpt. „Die Javaan zal zonder mij ook wel sterven. Moet men dáárvoor zulk een spektakel maken?" En langzaam keert hij, nog altijd met de handen onder de panden van zijn jas, naar de wachtkamer terug, om het gesprek met een zijner vrienden te hervatten.

— „'t Is schande bij den —!" roept de ziekevader verontwaardigd uit; „zou men niet zeggen, dat hij een stomme hond vóór zich had liggen? Ik zou haast in staat wezen rapport te maken aan den overste der geneeskundige dienst, doch — ik waag er mijne strepen mede en de arme drommel is toch niet geholpen.

— „Ja 't is meer dan schande!" bromden ook de overige blanken, terwijl zij den stervende een kussen onder het hoofd schuiven. „Gelukkig dat wij dien kerel niet op de zaal hebben.

— „Ja gelukkig dat niet alle geneesheeren dien vlegel gelijken", merkt een ander aan, „gelukkig, dat hij eene uitzondering is en dat in den regel de doktors alhier voortreffelijke menschen zijn. Doch zoo één is genoeg, om den anders eerbiedwaardigen stand te ontwijden en in minachting te brengen.

De portier trekt aan de bel en het hek opent zich voor nieuwe zieken, die als het ware door de herstellenden met vreugde ontvangen worden; want hunne komst brengt weder eenige afwisseling in het anders zoo eentoonig hospitaal-leven. Onder de nieuw aangekomenen is een buitengewoon forsch jongman, die er op het oog volstrekt niet ziekelijk uitziet en daarom

met blijkbare verwondering door een zijner kennissen, die aan de koorts geleden heeft, ontvangen wordt.

— „Wel drommels lange, wat kom *jij* hier uitrigten?" roept hij lagchend uit, „je wilt den doktor toch niet wijs maken dat je ziek ben? Of hebt gij soms in lang uwe nachtrust niet gehad en wilt ge nu hier komen uitslapen?" voegt hij er knipoogend bij.

— „O, ik zie er uitwendig *patent* uit, maar inwendig is het gek genoeg gesteld," antwoordt „de lange" met eene klagende stem en begint te kugchen.

— „Op de borst?"....

De lange knikt en verzekert, dat hij schier geen adem meer kan halen, dat zijne longpijpen geheel verstopt zijn en hij de vrees koestert voor de dienst geheel ongeschikt te zijn geworden. Zijn kameraad luistert aandachtig naar deze klagt en schatert zijne vrolijkheid luide uit.

— „Gij een borstlijder — gij met uwe schonken als een karbouw! ha! ha! — gij zult mij zeker ook nog willen wijsmaken, dat gij de vliegende tering onder de leden hebt.

— „En toch zeg ik u niets dan waarheid man! Ik deug niet meer voor de dienst, en ik twijfel er niet aan, of de doktors zullen mij afkeuren. Enfin, ik kan er niets aan doen, en zal dus mijn lot geduldig afwachten.

— „En misschien *wenscht* gij wel, als ongeschikt naar Nederland teruggezonden te worden?

De lange haalt de schouders op en zegt onverschillig: „Ik zou het mij ten minste niet erg aantrekken; want ik heb gisteren een brief uit het vaderland ontvangen, waarin mij de dood eener tante wordt medegedeeld. Zij heeft mij en mijne zusters tot erfgenamen benoemd en ik behoef dus niet langer in dienst te blijven."

— „Ik begrijp je volkomen, vriendlief, en ik geef je gelijk. In jou geval zou ik niet anders handelen. Maar als ik je één goeden raad verschuldigd ben, hoû je dan niet bij de borstkwaal; want je ziet er niet naar uit. Krijg liever eene hartklopping. Drink zoo veel heete thee als je naar binnen kunt krijgen, loop dan eenige malen de zaal op en neder en hoû daarbij den adem in; dan ben je klaar als de doktor komt.

— „Ik dank je voor den raad; maar weet je, ik heb mij voor de borst opgegeven en ik moet mij nu natuurlijk daarbij houden.

— „Dat is waar, maar hartklopping ware toch beter," meent zijn makker.

— „In orde!" klinkt de stem van den ziekevader aan de deur der zaal, en zij, die niet bedlegerig zijn, haasten zich aan de regterzijde hunner kribben post te vatten, want de doktor-majoor treedt, met twee officieren van gezondheid en door eenige bedienden gevolgd, binnen.

Met een enkelen blik overtuigt hij zich van den toestand der herstellenden; doch bij de zieken houdt hij zich langer op; hij ondervraagt hen, en onderzoekt hun pols, terwijl de mindere geneesheer de recepten opschrijft. Hier en daar wordt hij staande gehouden, om hem „meer eten" te verzoeken. Elders maakt een knorrige krijger rapport, dat de halve kip, die hem des middags wordt uitgereikt, dagelijks kleiner wordt en eindelijk op

niets zal uitdraaijen. Één ander klaagt over een pijnlijk gevoel in de maagstreek, doch voegt er met nadruk bij, dat de pijn na het eten steeds vermindert. Op alle deze vragen en aanmerkingen, antwoordt de doktor, met de gelijkmoedigheid van iemand, die dagelijks het zelfde moet aanhooren. — Nu is hij de zieken genaderd die pas ingekomen zijn, en hij vraagt hen naar hunne kwalen, of naar den aard hunner ziekte.

— „Ik heb het reeds eene maand of wat op de borst, doktor! En het wordt van dag tot dag erger; zoodat ik slechts met moeite kan adem halen," — verzekert „de lange" terwijl hij moeite doet een holle hoest na te bootsen, dat hem evenwel geheel mislukt. De doktor ziet hem opmerkzaam aan, klopt hem op de borst, en iets, dat naar een glimlach gelijkt, zweeft om zijne lippen.

— „Als gij hoest, hebt gij dan ook pijn in de zijde?" vraagt hij weder ernstig.

— „Ja doktor, heel veel pijn!

— „En bij de ademhaling steekt het u zeker in den rug, niet waar?

— „Ja doktor, soms kan ik niet slapen, zoo als die rug mij hindert.

— „Uw toestand is zeer gevaarlijk vriend! Wij zullen trachten die nootlottige kwaal in haren voortgang te stuiten, want het zou te bejammeren zijn, wanneer zulk eene flinke kerel als gij afgekeurd moest worden."

Het gelaat van den lijder verheldert zich, en hij heeft moeite zijne vreugde te verbergen.

— „Gij moet er voor zorgen, dat dien man spaansche vliegen gelegd worden," — vervolgt de doktor, zich tot den ziekenvader wendende. „Gij brengt ze op borst, rug en zijde aan, doch vooral zoo groot mogelijk. Ook houdt gij hem op streng diëet, tot er in zijnen toestand eene gunstige verandering plaats heeft."

De orders van den dokter worden stipt opgevolgd, en weldra ligt de reusachtige lijder met pleisters bedekt op zijne legerstede. In den beginne gaat alles goed, en hij lacht met zijn kameraad over den onnoozelen doktor, die zich zoo beet laat nemen. Doch tegen den avond neemt zijne vrolijkheid zigtbaar af, en hij steunt, wanneer hij zich moet verleggen.

— „Die dingen trekken mij de huid van het lijf!" bromt hij zacht voor zich heen.

Bij een volgend bezoek van den doktor, zit hij met het bovenlijf heen en weder wiegende op; want de pijn belet hem zich in zijne geheele lengte uit te strekken; en op de vraag van den geneesheer, hoe hij zich heden bevindt, antwoordt hij:

— „Ik zou haast zeggen, dat ik veel beter ben. Ook krijg ik trek in eten, — mij dunkt als u zoo goed waart om die pleisters weg te nemen.

— „Integendeel vriend!" valt de dokter hem zoetsappig in, „wij zouden daardoor weder verliezen, wat wij heden gewonnen hebben. — Versche spaansche vliegen en diëet!" en de doktor gaat verder.

Onze lijder is niet op zijn gemak; want de honger doet zich meer en meer gevoelen, en de pijn jaagt hem het bed uit. Hij kan niet liggen of zitten en

watertandende ziet hij zijne makkers hunne ziekenkost gebruiken, terwijl hij zich met een weinig bouiljon moet tevreden stellen. Terwijl des nachts allen om hem heen in diepe rust gedompeld zijn, staat hij te stampvoeten bij zijne krib en komt hij tot het besluit, dat niet *hij* den doktor maar de doktor *hem* eene poets gespeeld heeft. Naauwelijks staat dan ook de geneesheer weder bij hem en heeft hij de gewone vraag gedaan, of de gemartelde flankeur roept uit:

— „Ik ben gelukkig hersteld doktor! mijne ademhaling is weder zoo goed als zij wezen kan, en ik heb nergens pijn meer.

— „Dan schijnen die spaansche vliegen toch geholpen te hebben," zegt de geneesheer tevreden. „Mogt gij nu en dan weder eene borstkwaal oploopen, haast u dan tot mij, en wij zullen hetzelfde middel weder te baat nemen. — Ziekevader, neem hem de pleisters af en geef hem rijst met kip.

— „Waarom hebt gij mijn raad niet gevolgd en eene hartklopping gekregen!" vraagt hem zijn kameraad op verwijtenden toon," dan had hij u met die satansche plijsters niet aan het lijf kunnen komen.

— „Hij zou er wel wat anders op geweten hebben," gromt de herstelde lijder alles behalve opgeruimd, en zoo spoedig mogelijk verlaat hij het hospitaal om de dienst te verrigten, waarvan hij zoo gaarne voor goed ontslagen was.

Helaas! hoe velen worden er afgekeurd, die in de dienst der koloniën hunne gezondheid hebben opgeofferd en nu met de eerste scheepsgelegenheid naar Nederland worden teruggezonden. Zij hebben het geluk niet gehad, voor den vijand verminkt of gewond te zijn en missen daardoor alle aanspraak op verzorging. Als onbruikbaar goed worden zij ter zijde gesmeten en niemand bekreunt zich verder om hen. In Harderwijk ontvangen zij wel eene gratifikatie, doch zij kunnen er naauwelijks de noodige kleedingstukken voor aanschaffen. Indien zij geene medelijdende bloedverwanten hebben, dan dwalen zij meestal als bedelaars rond, verwisselen het eene gasthuis met het andere, en worden eindelijk uit barmhartigheid naar eene kolonie van liefdadigheid opgezonden.

Al beijvert zich de regering, Nederlanders en buitenlanders voor de militaire dienst in de overzeesche bezittingen aan te werven; al verhoogt zij het handgeld en vermeerdert zij de gagementen; al doet zij de schoonste beloften; toch laten zich betrekkelijk weinigen tot die dienst overhalen. Zij vreezen eenmaal het lot te moeten deelen van die ongelukkigen die dagelijks met onherstelbare kwalen terugkeeren, en voor hunne verlorene jeugdige kracht en hunne geknakte gezondheid met ondank beloond worden. Er schijnt thans een invaliden-huis te zullen worden ingerigt voor zulke ongelukkigen. Dat zal eene groote weldaad zijn.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Wachia, Taijkong en Amir, of het Nederlandsch Indisch leger in 1850; door W. A. VAN REES, ridder 1e klasse der Orde van den Witten Valk, gepensioneerd kapitein van het leger in Nederlandsch-Indië. Met vier terreinkaarten. Rotterdam, H. NIJGH 1859.

De schrijver van dit werk is onzen lezers bekend als een publicist, die in de laatste jaren uitstekende bijdragen heeft geleverd voor de kennis van sommige gebeurtenissen in onze Indische bezittingen, en die medewerkt om de heldendaden van onze dapperen meer bekend te doen worden. Het schijnt, volgens de voorrede van dit werk, zijn voornemen, eenige jaarboeken uit te geven van hetgeen ons Indisch leger heeft verrigt. Hij kent zich daarbij slechts de verdiensten van den historiograaph toe, en zegt geput te hebben uit de aanteekeningen van verscheidene verdienstelijke officieren van het Nederlandsch-Indische leger; ieder, die met de vroegere geschriften van den heer VAN REES bekend is, vooral met zijn „*Montrado*", weet, op welk eene uitnemende wijze hij zich daarbij van zijne taak kwijt.

WACHIA, TAYKONG en AMIR zijn geene verdichte namen, ofschoon zij niet volkomen uitdrukken, hetgeen de heer VAN REES heeft beschreven. Hij had evenveel en misschien meer regt, de titels op den voorgrond te stellen, die hij als geheel secondair laat volgen, namelijk Bantam, Borneo's Westkust en Banka in 1850. *Drie* verhalen worden ons hier aangeboden, die over onlusten in die gedeelten van onze overzeesche bezittingen handelen.

Het eerste betreft eenige woelingen in Bantam. De heer VAN REES begint met ons een duidelijk overzigt te geven van den toestand dier residentie, die veel later dan andere gedeelten van Java onder ons regtstreeksch bestuur is gekomen. WACHIA, wiens naam hij vooropstelt, is wel een der hoofdpersonen, maar niet de aanlegger van deze beweging geweest. De oorzaak van de beweging was hier de ontevredenheid van zekeren raden bagoes DJAJA-KERTA, pateh van Serang, oudsten zoon van den regent van dat distrikt, die bij het overlijden van zijn' vader niet tot hoogeren rang werd benoemd, omdat zijn gedrag, zijne handelingen en zijne eigenschappen hem daartoe niet geschikt maakten, ofschoon juist toen het beginsel ook in het Bantamsche werd toegepast, om de erfopvolging onder de regenten te doen plaats hebben. Bij andere vakatures insgelijks voorbij gegaan, verbond hij zich met allerlei slecht volk, ofschoon hij zelf zich schuil hield en zijne bedoelingen bemantelde. Zijn voornaamste werktuig was hadji WACHIA, die zich in de dessa Boedang-Batoe zekeren invloed had weten te verwerven, en die met anderen van het bijgeloof der Bantammers gebruik maakte, om

hen op te ruijen. De bewoners van de genoemde dessa vreesden reeds minder ons gezag, omdat eene vroegere gruweldaad niet gestraft was geworden. Zoo als altijd het geval is, was de eigenwaan der bevolking toegenomen, omdat het bestuur zich in dat afgelegen en bergachtig oord met minder klem dan elders had doen gevoelen. Toch ware het van belang geweest, bovenal in die residentie overal de kracht van het bestuur te doen gevoelen; want hier bestond niet zoo zeer onderwerping aan de hoofden als in Oost-Java, omdat de omstandigheden hadden medegewerkt om het individuëel grondbezit in te voeren. Bantam was daarenboven langen tijd het toevlugtsoord of de verbanningsplaats van allerlei slecht volk geweest, en de welvaart was sedert de laatste jaren, door goede maatregelen en door den invloed van het Europeesch bestuur, op ongeloofelijke wijze toegenomen. Geheel onverwacht echter brak een opstand op zoo korten afstand van Batavia uit. Eene bende Lampongers werd in het land gehaald, en in den vroegen morgen van den 24 Februarij 1850 begon de beweging.

't Was eigenlijk geen geregelde opstand; 't was meer een verzet tegen het gouvernement; 't was rooven en branden; 't was een guerilla-oorlog, die, na de eerste voordeelen door de oproerlingen behaald, spoedig een meer dreigend aanzien kreeg. Poeloe Merak en Boedang Batoe waren de brandpunten van den opstand. Versterking van troepen werd spoedig aangevraagd, en aan den luitenant-kolonel DE BRAUW werdt het kommando opgedragen. De vijand vermeed den strijd en bepaalde zich meestal tot nachtelijke strooptogten, terwijl de medewerking van den pateh van Serang hem in staat stelde, van al onze maatregelen kennis te krijgen. Men moest hem dus opsporen, door kreupelhout, bergen en ravijnen; maar nergens vond men hem. Nu eens scheen het, dat de oproerige benden geheel uiteen waren gedreven; dan weder vertoonden zij zich met dubbele kracht, ondanks de onafgebrokene inspanning van den wakkeren militairen kommandant, die niets onbeproefd liet, om aan de onlusten een einde te maken, waarin hij door den resident BUIJN ter zijde werd gestaan. De afmattende marschen voor de troepen waren eindeloos. Wanneer men meende een der hoofdaanleggers te vatten, was hij weder verdwenen.

Door den onvermoeiden ijver van den kolonel DE BRAUW en de dapperheid en de volharding onzer troepen, mislukte een nachtelijke aanval op Anjer. Eindelijk boezemde het feit, dat de onzen zich een tijd lang werkeloos hielden, den muiters eenig zelfvertrouwen in, waarvan een treffen op een bergplat bij Tegal Papak, met een 500 tal hunner, het gevolg was. Daarbij ondervonden zij op nieuw de kracht onzer wapenen en de magteloosheid hunner betooveringsmiddelen. Zoodra nu het geloof aan de heiligheid van WACHIA aan het wankelen was gebragt, verkeerde de gezindheid der bevolking. Toen bleef voor onze troepen nog alleen de vermoeijende dienst over, om door een' drijfjagt de hoofden van den opstand meester te worden. Men kreeg tevens bewijzen van het verraad van den pateh van Serang in handen, die daarom gevangen werd genomen. Omtrent het lot van zijn' held, deelt de heer VAN REES ons het volgende mede:

Hadji WACHIA zwierf nog eenigen tijd rond, om zijne eenzame geboorteplaats. Later verdween hij uit den omtrek en hoorde men zijn' naam niet meer noemen. Zes jaren daarna trad hij andermaal op het tooneel en was een der hoofdmuiters, die met pangerang SINGA-BRANTA en radin INTAN de Lampongs in opstand bragt, en het Gouvernement noodzaakte eene sterke expeditionaire magt onder den kolonel WALESON derwaarts te zenden. Eerst in Augustus 1856 werd hij met de wapens in de hand, door eene kolonne onder luitenant STECK, gevangen genomen en daarn door een' krijgsraad ter dood veroordeeld.

Welverdiende hulde brengt de schrijver aan de leiding der militaire operatiën. De verdienstelijke chef stond in den aanvang, met een handvol soldaten, onder een half millioen inlanders, wier gezindheid hoogst twijfelachtig was. De vele diensten van onze krijgsmagt komen voorts naar waarheid uit: 't blijkt, hoe zij vermoeijenissen noch ontberingen ontzagen, om deze beweging te smoren.

Het tweede verhaal, „Taykong of Borneo's Westkust in 1850", verplaatst ons in de woelingen der Chinezen tegen ons gezag. Taykong, het invloedrijkste der Chinesche bondgenootschappen, had de oproervaan opgestoken. Stout geworden door het tijdperk van verwaarloozing der buitenbezittingen, had het zijn magt uitgebreid. Zoo ver ging zijn overmoed, dat het als beginsel aangenomen had, dat geen onzer ambtenaren de binnenlanden mogt bezoeken. Openlijk en stelselmatig werd dien ten gevolge onze magt getrotseerd. Verboden handelswaar werd van Singapoera ontboden. In een woord men deed wat men verkoos.

De aanleiding tot eene botsing had plaats den 21 Februarij 1850. Eene zwaar gewapende prauw-poekat, met opium, zout, buskruid en andere handelswaren beladen, was de Sedouw-rivier opgevaren. De uitlevering werd stoutweg geweigerd en Taykong wapende zich. Nu ontstond eene reeks van verwikkelingen, die, zoo men met kracht had kunnen handelen, welligt in den beginne hadden kunnen worden gesmoord. Gewigtig is de les, die wij ook hier weder lezen:

Met de magt ter Westkust aanwezig, viel aan het gewapenderhand herstellen der orde niet te denken. De 6 kruisbooten bevonden zich niet eens allen in weêrbaren toestand, en de gansche bezetting van Sambas en Pontianak bedroeg slechts 155 koppen, een getal ter naauwernood genoeg om de forten te verdedigen. De resident ter Westkust WILLER rapporteerde dien ten gevolge den stand van zaken aan het hoofdbestuur en vroeg hulp van Java.

Omstandigheden van verschillenden aard verhinderden echter den landvoogd, al dadelijk tot krachtdadige handelingen over te gaan. Het zenden eener expeditionnaire magt naar Borneo's Westkust vond te veel bezwaren in den staat van onrust, waarin de kolonie verkeerde; op drie of vier punten was het leger reeds werkzaam. Men hoopte nog de overmoedigen door overreding en eenig vertoon van magt tot inkeering te brengen. Men vleide zich, dat het slechts een klein getal rebellen en niet de geheele Chinesche bevolking was, die de vrijheidsvaan ontrold had. Eerst in den uitersten nood en wanneer alle middelen van zachtheid uitgeput waren, wilde men het zwaard in de weegschaal werpen.

Niet bij magte om krachtiger op te treden, was het bestuur wel verpligt zoodanig beginsel te huldigen; dat evenwel zij, die den geleden hoon bijgewoond en de overtuiging van de moedwillige verkrachting onzer wetten hadden, dat anderen, die het gewigt der verantwoording nimmer voelden en de gevolgen van den eersten stap op een nieuwen weg niet konden berekenen, zich verwonderden over zooveel geduld en toegevendheid; dat de soldaat, altijd gereed ten strijde en hakende naar de gelegenheid om zich zijn' verheven stand waardig te toonen, zich afvroeg waarom men hem niet aanstonds dáár zond, waar de Nederlandsche vlag niet geëerbiedigd

wordt — moet niemand bevreemden, kan nog minder euvel geduid worden. Dat Taykong in die diplomatie slechts onze zwakheid en zijne magt erkende, was zeer te bejammeren, vooral toen, door mislukking der voorloopige maatregelen, die schijn van zwakheid nog meer den vorm van waarheid kreeg.

Het fregat *de Rhijn*, kapt. JOHR, ontving bevel om Pontianak en Sambas aan te doen, maar zou niet lang daar vertoeven en naar China zeilen. Hulptroepen van Sambas werden gevraagd, en ofschoon slechts een gedeelte daarvan ten gevolge van tegenwind aankwam, deed kapitein JOHR den 7den Junij een aanval, die mislukte, ofschoon 180 Europeanen daaraan deelnamen en zonder dat men een' man verloor. Onze schrijver gispt de toen genomene maatregelen, en kan die alleen verklaren door de verdere bestemming van het fregat, terwijl hij konstateert, dat er eenige oneenigheden bestonden tusschen den militairen en civielen gezaghebber. De uitslag was intusschen, dat Taykong, opgeblazen van trots, „het reeds lang beraamde plan tot rijpheid wilde brengen om de Nederlandsche bezettingen voor goed van de kust te verdrijven." De blaauwe vlag werd te Montrado opgestoken en 8000 Chinezen kwamen tegen ons in de wapenen, die onze bondgenooten van een ander verbond, de „Sam-ti-kiouw's" aanvielen en den sulthan van Sambas op zijn troon deden beven. De heer VAN REES ontwikkelt nu de verdere gebeurtenissen en de vorderingen der oproerlingen, die Pamangkat veroverden en Sambas bedreigden. Hij schetst den staat van zaken aldus:

De toestand, waarin Borneo's westkust verkeerde, vereischte derhalve eene spoedige en krachtdadige tusschenkomst van het hoofdbestuur. De eer onzer wapenen moest hersteld, ons gezag bevestigd en Taykong ten onder gebragt worden. Hoe noodzakelijk het zenden eener groote militaire magt ook geacht werd, moest men zich vooreerst bepalen tot het zenden van een handvol troepen, om in de eerste behoeften te voorzien, en tot het benoemen van een geschikt hoofd-officier als militaire kommandant der Westkust. Uit gebrek aan genoegzaam beschikbare magt en transportschepen te Batavia, zoude er te veel kostbare tijd verloren gaan en Taykong vrij spel hebben, om zijne magt uit te breiden, wanneer men eerst de komst van elders te ontbieden troepen wilde afwachten.

De luitenant-kolonel SORG werd nu tot bevelhebber benoemd en eene expeditie, sterk 19 officieren en 419 onder-officieren en manschappen, behalve de hulptroepen en koeli's, werd nu uitgezonden. Deze dapperen hebben bij Pamangkat den 11den September schitterend de eer onzer vlag opgehouden. De bevelhebber werd echter gewond en moest het bevel overgeven, terwijl Taykong op den 12den met zulk eene groote overmagt een aanval op het veroverde fort deed, dat de troepen zich weder moesten embarqueren. Heldhaftig hadden zij zich gedragen; de bevelhebber verloor het leven, ten gevolge van de bekomen wonden, en een eernaam te meer prijkte in de jaarboeken van Nederlandsch Indië. Maar 't ging nu ook weder, gelijk het in Indië zoo dikwijls gaat. Een verkeerd beleid van Gouvernementswege verijdelde de resultaten, door moed en zelfopoffering verkregen. Zoowel gebrek aan genoegzame magt, als de omstandigheid, dat de tweede bevelhebber niet volledig ingelicht was, omtrent hetgeen de expeditie te doen stond, deed de vruchten van den schitterenden strijd bij

Pamangkat verloren gaan. De Nederlanders hielden alleen eene benting op de helling van den berg bij Pamangkat bezet, „fort Sorg" genoemd, en weldra herstelden de oproerlingen zich. Eene nieuwe expeditie was dus noodig; kostbare tijd ging verloren met onderzoeken en overleggen, en eindelijk werd de kolonel LE BRON DE VEXELA op nieuw naar de Westkust gezonden. Hem werd aanbevolen, geene offensive maatregelen in de binnenlanden te nemen, maar de Chinezen den toevoer van levensbehoeften en ammunitie ter zee af te snijden en om later, wanneer de vijand langzamerhand verzwakt en uitgeput zou zijn, en bovenal meer troepen beschikbaar zouden wezen, eenen aanval te wagen. Bij de ontscheping bleek alweder, met welke gebrekkige hulpmiddelen onze krijgsmagt in Indië te werk moest gaan. De heer VAN REES zegt er van:

De ongeschiktheid dier vaartuigen en de noodzakelijkheid van kleine stoomschepen tot zulke diensten, bleek hier weder ten duidelijkste. Eene kleine praauw, met 2 officieren, 78 manschappen en 5 bedienden volgestampt, had twee etmalen noodig om het schip *Zeeland* te bereiken! Zonder vivres of drinkwater, nacht en dag op een gedrongen, aan hitte en verkoeling blootgesteld zijnde, ja niet zonder gevaar van om te slaan, leden de troepen al dadelijk gebrek, werd het leven van menig onmisbaar soldaat in de waagschaal gesteld, de krachten, voor toekomstige vermoeijenissen zoo noodig, thans noodeloos ondermijnd en verspild. Eenmaal aan boord, was wel het gevaar verdwenen, maar de comfort niet grooter. Daar het tusschendeks vol goederen geladen was, lagen of stonden 215 soldaten, buiten de officieren, bedienden en vrouwen, op het dek in den regen, die gedurende den ganschen nacht van 2 op 3 November viel. Omstreeks 7 ure 's avonds van den 2den ligtte de *Zeeland* het anker, bereikte den 6den de monding der Sambas-rivier en scheepte de troepen aldaar over op de *Borneo*, omdat het zijn zwaar beladen romp niet over de zandbank konde krijgen. Na eene reis van 7 etmalen stapten de troepen ten 5 ure in den namiddag van 8 November te Sambas aan wal; meer vermoeid dan zij na 7 marschdagen en even zoo veel gevechten zouden geweest zijn, meer ter neêr geslagen dan na eene nederlaag.

Is het een eerste pligt voor aanvoerders van Europesche legers, hunne troepen door goede verpleging tot het verduren van vermoeijenissen in het veld geschikt te maken, des te meer zal onder de keerkringszon het verzorgen, het slagvaardig houden van den man, ijverig behartigd moeten worden. Te dikwerf heeft het gebrek aan behoorlijke transportmiddelen de krachten eener expeditionnaire magt reeds ondermijnd, vóór zij den vijand ontmoette; menigmaal de operatiën vertraagd; daardoor den vijand tijd geschonken om zijne strijdmiddelen uit te breiden; kortom nadeelen doen ontstaan, die altijd met kostbaar bloed moesten betaald worden.

Deze aanval mislukte echter, en de heer VAN REES spreekt onverbloemd zijne kritiek uit over deze ontmoeting, waarbij 25 officieren, 544 manschappen, benevens 3 vuurmonden in het veld stonden. De regentijd noodzaakte de expeditie den 23 November weder tot inscheping. Met eenige woorden over een' mislukten aanval van de Taykongs op ons „fort Sorg," den 9 December, besluit de schrijver deze episode uit de geschiedenis van Borneo's Westkust.

Het derde verhaal verplaatst ons op Banka. AMIR is hier inderdaad de hoofdpersoon. Hij was de zoon van BAHARIN, een invloedrijk hoofd en aanhanger van den laatsten sulthan van Palembang, die zich tegen ons gezag tot in 1828 verzette, maar aan wien vergiffenis werd geschonken en een jaargeld toegelegd. AMIR meende, na den dood van zijn' vader, daarop aanspraak te hebben, en toen hij zich daarin teleurgesteld zag, en men in

1849 zijne wederspannige handelingen beantwoordde door eene mislukte poging om hem gevangen te nemen, stak hij de vaan van oproer op, verborg zich in de wildernissen, verwoestte door nachtelijke aanvallen het land, liep de mijn-etablissementen af en verspreidde overal angst en schrik. Het Maras-gebergte strekte hem tot schuilplaats, en onze troepen, die hem telkens meenden te vatten, werden telkens teleurgesteld. Het verhaal, dat de heer VAN REES ons levert, is eene aaneenschakeling van marschen en kontra-marschen tegen een' steeds onzigtbaren vijand, die echter onze troepen doodelijk afmatte, enkelen onzer overviel, bij nacht en ontijd moord en brand stichtte en zelfs het vergif niet spaarde. Geen enkel groot heldenfeit wordt hier opgeteekend — maar deze bladzijden getuigen alweder, met hoevele vermoeijenissen onze troepen in Indië, tot handhaving of herstel van de rust, te kampen hebben, en welke ontberingen zij daarbij op de afgelegene buitenposten zich moeten getroosten. Krachtige maatregelen, tegen AMIR en zijnen aanhang genomen, hadden ten gevolge, dat hij eindelijk gevat werd. Hij werd verbannen naar Koepang op Timor en slijt daar thans zijne dagen. De heer VAN REES zegt:

Men misgunne AMIR die rust niet! Hij toch is, hoewel onbewust, de oorzaak geweest van de maatschappelijke verbetering der Bankasche bevolking, die 80 jaren lang onder ons bestuur geen stap in beschaving vooruitging. Door AMIR's willekeurige handelingen en onbeschaamde eischen werd de aandacht op den inwendigen toestand van het eiland getrokken, dat zoolang in rust zijne schatten had opgeleverd. Door soldaten voorgegaan, drong het bestuur in de meest afgelegen oorden, en zag hoe noodzakelijk het was, de bevolking uit haar verachterden, ellendigen toestand op te heffen.

Onmiddellijk werd de hand aan het werk geslagen, men vereenigde de wondbewoners in hunne kampong's en gehuchten, verbond die onderling door wegen, en stelde ze onder het toezigt der hoofden, die voortaan, door vaste bezoldiging, als ambtenaren aan het Gouvernement gehecht werden en hunne voornaamste zorgen aan de ontwikkeling der goedhartige Bankanezen besteedden.

De expeditionaire troepen keerden achtereenvolgens naar Java terug. Zij konden niet snoeven op glanzende wapenfeiten, op roemvolle overwinningen, in wolken van kruiddamp en stroomen van bloed bevochten; zij wezen slechts op hunne ziekelijke gelaatstrekken en vermagerde ledematen, op de ledige plaatsen in hunne gelederen, en op het volle hospitaal van Muntok. Stroomden er bij hunne terugkomst geene jubelende scharen van bewonderaars uit N. I. hoofdplaats naar de ontschepingsplaats, kondigden de dagbladen niet met zwierigen ophef het einde eens opstands aan, — het Indische leger wist toch, dat de militaire magt op Banka wederom haren pligt betracht en hare offers gebragt had aan de grootheid van Nederland.

Wij hebben met uitstekend genoegen het boekdeel gelezen, waarvan wij den inhoud kort hebben medegedeeld. Wij behoeven niet te zeggen, dat het op de meest boeijende wijze is geschreven, dat men elk verhaal op zich zelf met klimmende belangstelling volgt. De heer VAN REES verstaat de kunst, om ons de gebeurtenissen, zoowel als de toestanden en de personen, die hij beschrijft, met de meeste levendigheid voor oogen te stellen. Hij bepaalt zich niet tot eene vermelding der feiten, maar weet ze, door inkleeding en betoogtrant, zoo voor te stellen, dat hij ons volkomen op de hoogte brengt van oorzaken en gevolgen. Wij wenschen van harte, dat het beroep, 't welk hij op de medewerking zijner Indische wapenbroeders doet, moge gehoord worden, opdat hij ons nog dikwijls in de gelegenheid

stelle, om de lezing aan te bevelen van zijne geschriften, die èn om degelijkheid en belangrijkheid van inhoud èn om den aangenamen vorm, waarin zij gegoten zijn, ten volle onze aanbeveling verdienen. Wij zijn niet altijd kwistig met lof, maar wij verklaren, dat een der boeken, die ons in den laatsten tijd het meeste genoegen gedaan hebben, wel het hier besprokene is. De heer VAN REES zegt, dat, wanneer de Indische officier uit elk relaas eene krijgskundige les put, hij dit voornamelijk aan zijne vriendelijke berigtgevers te danken heeft. Maar ééne belangrijke les althans leeren wij ook weder uit dit boekdeel. Wij zien er uit, dat groote verwikkelingen telkens zijn ontstaan, omdat de hulpmiddelen ter beschikking van onze krijgs- en zeemagt in Indië, ondanks de uitstekende hoedanigheden van ons leger en van onze marine, bij elke opkomende gebeurtenis bijna, niet voldoende zijn, zoodat eene beweging of eene poging tot verzet, die in den aanvang met weinig inspanning kon bedwongen worden, zich uitbreidt en stroomen bloeds kost. De noodzakelijkheid van een krachtig bestuur in alle gewesten en van de middelen, om ons gezag te handhaven, wordt, door de lessen van het verledene, elken dag meer aangetoond.

Bij het werk van den heer VAN REES zijn vier nette kaartjes gevoegd, die ons de streken voorstellen, waar de door hem beschrevene gebeurtenissen voorvallen. Het eerste is eene figurative schets van een gedeelte van Bantam; het tweede een plan van Sedouw; het derde eene schets van Pamangkat, met aanduiding van de punten, waar de operatiën plaats hadden, en het laatste een kaartje van een gedeelte van Banka. Druk en uitvoering doen den uitgever, den heer NIJGH, wegens netheid en duidelijkheid, eer aan, ofschoon wij enkele zinstorende drukfeilen wel vermeden hadden willen zien, die zich intusschen tot een zeer klein getal bepalen.

(*Ingezonden.*)

Varia.

Mijnheer de Redakteur! In het nommer van September jl. van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, komt de heer Dr. J. PIJNAPPEL GZ. terug op mijne verdediging der wetenschappelijke instellingen hier te lande, in een vorig nommer. Het door dien geleerde, in het dagblad *Nederlandsch Indië* ter zake geplaatste, stuk is mij tot heden onbekend, daar ik dat blad niet lees, en ook niet van anderen vernam, dat daarin over mijn schrijven gesproken werd. Ik vermoed echter, dat het stuk in kwestie hetzelfde is, als het stuk van den heer PIJNAPPEL, opgenomen in de *Java-Bode* van 16 April jl. nº. 31. Hieromtrent nu wensch ik de verzekering te geven, dat mijne verdediging reeds naar Nederland was verzonden vóór het tijdstip, waarop dat nommer verscheen. Natuurlijk zou de kennis van het antwoord van den heer PIJNAPPEL van invloed op mijne beschouwing der zaak geweest zijn, hoezeer het mij nog niet regt duidelijk is, dat in de werken van een instituut stukken, verslagen of anderzins kunnen worden geplaatst, waarvoor het instituut of zijn bestuur in de verantwoordelijkheid niet willen deelen. Daarom zal mij, als onbekend met de inwendige inrigting van het Delftsch instituut, wel ten goede worden geduid het standpunt, waarop ik mijne bedoelde verdediging schreef.

Met de plaatsing van dezen brief in uw tijdschrift zult gij, mijnheer de redakteur, mij op nieuw verpligten.

BATAVIA,
8 December 1859.

J. MUNNICH.

In het land-mail berigt, loopende tot 25 Julij 1859, voorkomende in het *Samarangsche Advertentieblad* nº. 37, heeft het volgende mijne aandacht getrokken: „Op Java en andere eilanden zijn kokos-boomen in genoegzame „hoeveelheid aanwezig, om de inrigting van olij-fabrieken doeltreffend en „voordeelig te maken."

Mij komt het voor, dat ons eiland Java nog bij lange na geene genoegzame hoeveelheid kokos-noten leveren kan, om, buiten de behoefte der bevolking, nog olij-fabrieken bestendig van vruchten te voorzien, zoo als, naar ik van goederhand verneem, op het eiland Bali reeds werkelijk het geval is. Daarentegen zullen dergelijke ondernemingen op de zuid-west-kust van Borneo de gunstigste resultaten kunnen geven. Tegenwoordig immers worden reeds meermalen van 30 tot 40,000 kokos-noten van Pontianak alhier ingevoerd. Zoo werden onder anderen den 12den dezer 40,900 kokos-noten, met de bark *So-oot-ban*, aangebragt, welke vrucht hier niet boven de

ƒ 3, hoogstens ƒ 4, de 100 stuks kon worden verkocht. Neemt men nu in aanmerking, dat de kokos, gelijk zij hier wordt ingevoerd, met de buiten-schil of schors er om, een ligte vracht is, die groote scheepsruimte inneemt, zoo zal zij, op de plaats der produktie, niet boven de ƒ 1, hoogstens ƒ 2 de 100 stuks te staan komen, indien namelijk de handelaar, na aftrek der kosten van de vracht enz., een klein voordeel zal behalen.

Daar men nu, bij eene goede doeltreffende fabriek-bereiding, uit 5 kokos-noten ruim een kan olij persen kan, zal de kan olij aan grondstof niet meer dan ƒ 0,5, hoogstens ƒ 0,10 komen te staan. De laagste prijs van de kokos-noten is hier nimmer onder de ƒ 3, ten laagste ƒ 2,50 geweest, terwijl de middelbare prijzen gewoonlijk bleven op ƒ 6 tot 8; wel eens is die gestegen tot ƒ 12 zelfs tot ƒ 14 de 100 stuks. De kan olij zal dan alhier, door een doeltreffende olij-molen of fabriek te leveren, alleen aan grondstof tusschen de ƒ 0,15 en ƒ 0,70 centen te staan komen. 't Zal dus voor ieder ondernemer zaak zijn, de aandacht bijzonder op de zuid-wester afdeeling van Borneo (Pontianak) te vestigen.

SAMARANG,
September 1859.

V. W.

Wij vernemen met genoegen, dat de Minister van Koloniën aan den heer DE BRUIJN, hoofd-ingenieur van den waterstaat in Nederlandsch Indië, thans met verlof in Nederland, eene hoogst belangrijke zending wil opdragen.

't Is bekend, dat het water een der weldadigste hefboomen is van den landbouw op Java. De van de bergen stroomende rivieren, met den vruchtbaren grond van daar bezwangerd, zijn de altijd werkende vruchtbaarheid aanbrengende kracht, die, over de akkers uitgestort, ze in staat stelt, om jaar in jaar uit rijke oogsten voort te brengen.

Van dat water nu kan vrij wat meer partij worden getrokken, dan thans geschiedt. Zonderling is het inderdaad, dat zoo weinig toezigt, op den loop en het gebruik er van, van overheidswege wordt gehouden, en dat er eigenlijk nog geen beschreven regt bestaat, dat dit gebruik regelt.

Naar wij vernemen, zal de heer DE BRUIJN, in de maand Maart, naar Lombardije gezonden worden, om den toestand van den landbouw, speciaal in betrekking tot het stroomend water, dat ook daar de hoofdkracht van den landbouw uitmaakt, te onderzoeken en te bestuderen. Het doel is, om dan verder na te gaan, in hoe verre, op welke wijze en met welke wijzigingen hetgeen in Lombardije bestaat op Java zou kunnen worden toegepast. Regeling van 't regt op het gebruik van 't water, dat de waterleidingen aanvoeren, en van 't beheer dier waterleidingen zou daarvan het gevolg zijn.

Wij hopen, dat deze zending rijke vruchten moge dragen, maar wij hopen tevens, dat daarbij een hoogst gewigtig punt niet uit het oog zal worden verloren. Het water kan op Java tevens een nuttig element zijn voor de fabrijknijverheid. Wij weten, welke groote voordeelen de industrie in Zwit-

serland daaraan te danken heeft. Terwijl de stoom elders kostbare brandstof vereischt, om eene beweegkracht daar te stellen, wordt in Zwitserland het rad in beweging gebragt door het water, dat niets kost. Ook op Java is daartoe gelegenheid in overvloed. Maar zonderlinge denkbeelden schijnen er in dat opzigt te bestaan. Wij kennen voorbeelden, dat suiker-kontraktanten, die door eene waterleiding voldoende beweegkracht hadden voor hunne fabrijk, of voor wie er gelegenheid in overvloed was, om zulk eene waterleiding naar hun établissement te brengen, door het Gouvernement genoodzaakt werden, om eene stoommachine zich aan te schaffen. Een verward begrip van de noodzakelijkheid van het water voor den landbouw schijnt daarvan de oorzaak te zijn. Als of die twee belangen niet volkomen te vereenigen waren! Als of het water door het waterrad der fabriek geabsorbeerd werd, en later, na het rad in beweging te hebben gebragt, niet weder met goed gevolg over de velden kon geleid worden.

Wij hopen, dat de zending van den heer DE BRUIJN naar Lombardije ten gevolge mogen hebben, dat ook aan zulke absurditeiten een einde komen.

Veel is er in de afgeloopen maand alhier weder gebeurd, dat aanleiding geeft tot klagten; veel daarvan is geheel personeel, maar heeft, door de daarin blootgelegde beginselen, eene hoogere beteekenis, en verdient daarom de aandacht tot zich te trekken.

De mailboot van September bragt van Batavia de benoeming van den heer J. C. VAN SCHUIJLENBURGH, 1ste kommies op het bureau van den assistent-resident van Padang, tot sekretaris der Padangsche bovenlanden mede. Ieder, die het wel met de kolonie, en dus ook met het moederland meent, juichte over die benoeming, omdat daarmede een groote bres geschoten werd in het, even gehate als onnutte, radikaalstelsel. Immers genoemde heer, vroeger Gouvernements-onderwijzer, later en nu reeds gedurende 12 jaren, in de betrekking van 1ste kommies werkzaam, tevens fungerend notaris te Padang, vice-president en boekhouder der Sumatrasche Weeskamer, enz., was, bij gebreke van dat radikaal, niet bevorderd kunnen worden, hoewel ieder den verdienstelijken man voldoende bekwaamheid toekende. Nu hij was vóórgegaan en benoemd, meende men dat ook spoedig anderen zouden volgen, en men verheugde zich in dat blijde vooruitzigt.

Door die benoeming kwamen een paar betrekkingen open, te weten: die van 1ste kommies op het residentie-bureau, waaraan een traktement van *f* 250 's maands verbonden is, die van vice-president en boekhouder van de Sumatrasche weeskamer, met ongeveer *f* 100 's maands, en die van notaris, met om en bij de *f* 350—400 's maands. Daarbij nog die van translateur voor eenige vreemde talen enz. Al deze betrekkingen, uitgezonderd de eerste, werden tot dus verre als zoogenoemde „bijbaantjes" beschouwd voor de laag bezoldigde ambtenaren. Nu begon dan ook o! droevig schouwspel! een requesten-jagt om die „baantjes," van den 28sten

der vorige maand tot den 8sten dezer. Een besluit van den Generaal-Majoor civiel en militair gouverneur te dezer kust, eenige voorloopige benoemingen behelzende, maakte aan die jagt een einde. Daarbij werd de 1ste kommies van het gouvernementsbureau, de heer W. VAN OMMEN, overgeplaatst als 1ste kommies op het residentiebureau, dus werkelijk zonder redenen eene vermindering. De 2de kommies van het gouvernements kantoor, de heer C. A. VAN DINTER, werd bevorderd tot 1sten kommies op datzelfde bureau, opdat hij, jonger ambtenaar zijnde, niet in den weg zou staan aan een protégé van den tegenwoordigen sekretaris, die een buitengewonen 1sten kommies van dien protégé wil maken. Daarom moest de heer VAN OMMEN voorloopig uit die plaats gezet worden. Een kommies van het assistent-residentie kantoor in Mandheling moest hier komen, en een klerk werd tot kommies bevorderd, om door eene overplaatsing in de zoo open gevallene plaats te voorzien. Nu had men op het gouvernementsbureau zeer geschikte klerken, maar allen zoogenaamde inlandsche kinderen, en daar de nieuwe 1ste kommies die soort niet schijnt te kunnen uitstaan, werden er pogingen gedaan, om eenige jonge echte Nederlanders, ik zoude bijna zeggen „volbloed Nederlanders," op een traktement van ƒ 100 als klerken op dat bureau te krijgen. Dat mislukte echter.

Maar nu verder. Niettegenstaande de *wet* bepaald verbiedt, dat een advokaat en prokureur te gelijk notaris is, werd de heer WICHERS, advokaat en prokureur alhier, onder nadere goedkeuring benoemd tot notaris van Padang. Ofschoon tegen den heer WICHERS, een bekwaam en aanbevelenswaardig man, niets te zeggen valt, blijft die benoeming toch altijd tegen de wet; en dat wil veel zeggen. Men spreekt er dan ook over, dat er kans zou zijn, dat alle handelingen van dien nieuwen notaris, gedurende den tijd hij geene dispensatie heeft gehad, als onwettig zullen kunnen verklaard worden. Wie zal daar echter het meest onder lijden? Natuurlijk de arme burger en koopman, die notariëele akten enz. in dien tijd van ruim twee maanden noodig zal hebben, te meer daar de heer WICHERS het zeer druk heeft met het opmaken van eigendomsbewijzen, gevorderd door de kommissie voor de vrijverklaring der slaven.

Al verder werd de ontvanger van in- en uitgaande regten, een man, die, bij den toenemenden handel te Padang, geen handen of oogen genoeg heeft om daarbij toe te zien, nog bovendien benoemd tot vice-president en boekhouder der Sumatrasche weeskamer, eene betrekking, die zoo veel arbeid vereischt, dat er bijna een afzonderlijk ambtenaar voor noodig zou zijn.

Vroeger is er reeds veel over geschreven, dat het onbillijk is, om den assistent-resident van Padang, magistraat ter hoofdplaats, te belasten met de betrekking van vendumeester. Nu was er eene schoone gelegenheid voor het Gouvernement, om eene nieuwe betrekking in 't leven te roepen, die aan de schatkist minder geld kost, namelijk die van vendumeester te Padang. In 1858 genoot de vendumeester ongeveer ƒ 600 's maands, in 1857 ongeveer ƒ 400 's maands, of gemiddeld gedurende twee jaren ƒ 500 's maands. Wanneer nu het Gouvernement de 4 pCt., die de vendumeester trekt, zelf

nam, en een afzonderlijken vendumeester aanstelde, op een traktement van *f* 400 's maands, dan zou het, gemiddeld genomen, een geldelijk voordeel hebben van *f* 1200 's jaars, en bovendien nog het werkelijk voordeel van over een assistent-resident te kunnen beschikken, die beter voor de politie en de wegen op de hoofdplaats kan zorgen.

Dat zouden wij een groote winst noemen; want laat de politie in Indië in 't algemeen veel te wenschen over, omdat de politie-betrekkingen meest „bijbaantjes" zijn, die dan ook als zoodanig worden behartigd, te Padang in het bijzonder is de politie slecht; waarschijnlijk dewijl de assistent-resident geen tijd heeft, om veel voor de politie te doen. En 't is niet te verwonderen. Wanneer men onder zijn opzigt heeft een uitgestrekt distrikt, dat men als assistent-resident nu en dan eens moet bereizen tot het doen eener inspektie, en men heeft daarbij het toezigt over een groote algemeene kas en algemeene pakhuizen; men is daarbij vendumeester, welke betrekking vrij wat werk geeft, dan is het duidelijk, dat het een door het ander moet lijden. Algemeen is men het hier dan ook eens, dat het tijd wordt, aan die warboel een einde te maken, door de benoeming van afzonderlijke ambtenaren, voor afzonderlijke takken van de dienst; bijvoorbeeld een afzonderlijke assistent-resident van politie, een afzonderlijke vendumeester, een kollege van wees- en boedelmeesters, een regtbank enz. Dat zou een eerste stap zijn tot wezenlijken vooruitgang van onze voornaamste bezitting na Java in deze archipel.

Vergun mij hier nog eene vraag bij te voegen: Waarom noemt men, in den tegenwoordigen tijd over Indië sprekende, steeds „buitenbezitting" alles wat niet Java is? Genieten alle Nederlanders niet in Indië gelijke bescherming van het Gouvernement, waar zij zich ook bevinden?

SUMATRA'S WESTKUST, N. N.
October 1859.

Eenige officieren, dienende onder den kolonel WALESON, hebben in de dagbladen in Nederland een zeer lang artikel geplaatst, waarin zij opkomen tegen eenen brief, voorkomende in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, de 8ste aflevering van den vorigen jaargang, en behandelende eenige bijzonderheden van de eerste Bonische expeditie. Die brief was geschreven door eenen officier van het Indische leger, en droeg zoo vele blijken van kennis van zaken en waarheidsliefde, dat wij niet aarzelden er gebruik van te maken. Ook na het daartegen gerigte artikel van de bovengenoemde officieren verheugen wij ons daarover; want geen enkel feit wordt wederlegd; geen enkele onwaarheid wordt aangewezen. Men vult slechts eenige kolommen met hatelijke uitdrukkingen tegen den briefschrijver, met bittere uitvallen tegen den heer VAN HOËVELL, die dezen brief opnam, en met loftuitingen voor den kolonel WALESON.

Wij mogen het de officieren niet ten kwade duiden, dat zij de partij trekken voor den kolonel, onder wien zij dienen of dienden. Hun artikel bewijst

meer voor hun goede hand, dan voor hunne bekwaamheid als publicisten. Eene bijzonderheid moeten wij echter aan hun nadenken onderwerpen Zij vallen den briefschrijver, dien zij bestrijden, hard, dat hij anonijm schrijft. „Wij" zeggen zij „begrijpen *openbaar* anders en daarom zetten we er onze namen onder. Maar nu doen wij hun deze vraag. Zij hebben zich thans in gemoede verpligt gerekend, partij te trekken voor hunnen kolonol, indien zij echter zich eens in gemoede verpligt gerekend hadden, fouten van hunnen chef aan te wijzen, kritiek over zijne handelingen uit te oefenen, zouden zij dan ook hunne namen onder hun artikel geplaatst hebben?

Is de marine niet meer in verval?

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van October en November van het afgeloopen jaar, komen twee artikelen voor, over het personeel en materieel van de marine handelende. 't Deed ons genoegen dat in dit periodiek geschrift de aangelegenheden der marine ook eene plaats vinden. Ze behooren daarin te huis. Immers de hoofdreden, waarom Nederland eene zeemagt behoort te hebben, ligt juist in Indië.

Wij lazen in de beide artikelen veel goeds en veel waarheid, en ze boezemden ons daarom groote belangstelling in. Wil men evenwel met zulke opstellen iets nuttigs stichten, dan moet men zich, naar ons bescheiden oordeel, wachten, om af te keuren 't geen oppervlakkig wel wat wonderlijks schijnt, maar dat inderdaad toch zijn nut heeft. En daaraan schijnt de kundige schrijver zich misschien hier en daar schuldig te maken. Wij bedoelen hier onder anderen het onderwerp der „draaiorgels". De kritiek, die hij daarvan levert, is wel aardig en geestig, maar tevens wekt zij het vermoeden op, als of er volstrekt niets goeds in die draaiorgels gelegen zou zijn, en dat is toch het geval niet.

Uiterst veel belang stellende in het geluk van het vaderland, door den bloei van zijnen handel en van zijne kostbare Indische bezittingen, waarmede onze marine in zulk een naauw verband staat, werden wij door de beide genoemde artikelen aangespoord, eenige denkbeelden over het belangrijk onderwerp der marine te ontwikkelen. Wrijving van gedachten geeft soms aanleiding tot verbeteringen.

Er werd daarin gesproken over den grooten invloed van den adjudant op de handelingen van den tegenwoordigen Minister. Er werd beweerd, dat de benoeming van den direkteur van scheepsbouw meer aan personelen invloed, dan aan zijne bekwaamheden, moest toegeschreven worden. Men veroorlove ons, 't geen wij van beide deze zaken hoorden thans mede te deelen.

In het laatst van 1851 werd te Vlissingen, waar de direkteur van scheepsbouw toen niet als éérste maar als tweede handelende persoon geplaatst was, een fregat uitgerust. Doorgaans erlangt zoodanig schip 70 tot 80 lasten ijzeren ballast. Men scheen evenwel te begrijpen, dat in dit geval, wegens meerdere zwaarte der batterij en van het in het tuig aangebragt ijzerwerk, die hoeveelheid te veel was. Daarom werden slechts 55 lasten in dat schip gestuwd. Toen het nu, na volbragten togt, in het vaderland terugkeerde, verklaarden de kommandant en de officieren eenparig, dat het

onbewoonbaar was geweest. Er werden daarom nog 20 lasten ijzeren ballast meer ingestuwd. Iedereen verwonderde zich over dezen, bijna onbegrijpelijken, flater. Maar toen nu de tweede handelende persoon later, boven zoo vele anderen, tot hoofdingenieur werd verheven, verwonderde men zich nog meer. Van hem toch, wien zulk eene schitterende bevordering te beurt viel, had men mogen verwachten, dat hij zijnen chef, indien ten minste een dusdanige flater van dezen was uitgegaan, het verkeerde daarvan onder het oog zou gebragt hebben.

Dat er een naauw verband bestaat tusschen de beide ontwerpen van een zoogenaamd verdedigingsvaartuig als de *Pro Patria* en deze plotselinge verheffing van den hoofdingenieur, is wel waarschijnlijk. Met dat verdedigingsvaartuig werd de staalkaart van onze zeil-marine weder vermeerderd. Het meer of minder doeltreffende er van kunnen wij niet beoordeelen. In het voorbijgaan stippen wij slechts aan, dat zijn diepgang ongeveer 4 palmen meer is, dan die onzer groote kanonneerbooten, iets 't welk voor onze binnenwateren nog al in aanmerking komt. Bovendien is het veel kostbaarder dan onze laatstgenoemde vaartuigen. Welligt heeft het ontwerpen van dit vaartuig, vereenigd met den invloed van den adjudant van den Minister, ernstig medegewerkt tot zijne zoo in het oogloopende verheffing.

Dat die invloed groot is, daarvan moge onder anderen het volgende ten bewijs strekken. In 1857 moest het fregat *de Rijn* door *de Cycloop*, waarvan de adjudant tijdelijk bevelhebber was, van het Nieuwe Diep naar Hellevoetsluis gesleept worden. Dat fregat lag in de zoogenaamde koopvaardijhaven, genoegzaam geheel geïsoleerd, dewijl er op dat oogenblik bijna geen handelschepen aldaar aanwezig waren. *De Rijn* op sleeptouw nemende en naar buiten stoomende liep *de Cycloop* het, in de oorlogshaven liggende, fregat *Prins Frederik* aan boord, waardoor eene in de davids hangende sloep eenigzins werd ingedrukt. 't Was echter van zoo weinig beteekenis, dat daarvan niet eens melding werd gemaakt door den bevelvoerenden kommandant van de zeemagt aldaar. Maar nu neemt de tijdelijke bevelhebber het iniatief, geeft den Minister kennis van zijn gemaakte averij, en voegt er als reden van bij, „dat zulks veroorzaakt was doordien het fregat in de koopvaardijhaven gelegen had!"

Volgens hetgeen men daarvan verhaalde, zoude dit aanleiding gegeven hebben tot eene onaangename briefwisseling tusschen den Minister en den kommandant der zeemagt, terwijl ongetwijfeld een proces-verbaal van den havenmeester zoude gekonstateerd hebben, dat de gemaakte averij door verkeerde manoeuvres plaats had, gelijk dit door ooggetuigen bevestigd werd. In de hofzalen worden geen zeeofficieren gevormd.

Bij twee later opvolgende gelegenheden moest *de Cycloop* scheepsvolk van het Nieuwe Diep naar andere onzer zeehavens overbrengen. De adjudant, als tijdelijke bevelhebber van dien bodem (later werd hij effektief bevelhebber met een vermeerderde soldij, even als de bewaarder of zoogenaamde 1ste officier) in het Nieuwe Diep geankerd, praaide den kommandant van het wachtschip toe; „hem het volk aanboord te zenden", — zonder zich,

zooals de voorschriften voor de kommanderende officieren uitdrukkelijk bepalen, bij den kommandant der zeemagt aan te melden. Werd deze laatste welligt afgeschrikt door de korrespondentie over de hiervoren genoemde avarij, en was dit oorzaak, dat hij verzuimde, den Minister over het groote verzuim van dien bevelhebber jegens hem te rapporteren? En welk een nadeeligen indruk moet dusdanige handelwijze niet bij jonge officieren te weeg brengen, wanneer de ondergeschiktheid in de dienst door de bevelhebbers op deze wijze uit het oog wordt verloren.

Reeds werd, in beide artikelen van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, gewezen op het fregat *Evertsen*, den eersteling van den direkteur van scheepsbouw, in navolging waarvan *de Zeeland* gebouwd werd. In een zeer kort tijdsverloop intusschen, had de direkteur de ervaring opgedaan van het minder doeltreffende dier bouworde. Toen werd de, reeds aanzienlijk gevorderde, bouw van het achterschip werder afgebroken, om den bouw daarvan volgens het fregat *Wassenaar* te wijzigen. Welke sommen gelds heeft die „blunder" aan den staat gekost! Zijn die gelden niet nutteloos verspild, en had men die ervaring niet op een goedkooper wijze bij onze Britsche naburen kunnen erlangen?

In 1857 gaat het fregat *de Wassenaar* naar Vlissingen om te dokken en te koperen, dat niet (om welke redenen is ons onbekend) op stapel, zooals doorgaans geschiedt, gekoperd was. Te Vlissingen aangekomen, doet de direkteur van scheepsbouw het reeds geheel beschoten tusschendeks uitsloopen en op nieuw en naar zijne wijze van zien beschieten. — Is het thans doelmatig?

Alle soortgelijke veranderingen geschieden natuurlijk niet, dan met toestemming van den Minister. Moeten die gedurig voorgedragen wordende veranderingen, in reeds afgetimmerde en voltooide schepen, die zooveel sommen gelds doen verloren gaan, geen bevreemding aan Zijne Excellentie baren, en de oogen openen. En op hoeveel schepen zoude men niet kunnen wijzen, die bij de in dienst stelling, ten koste van groote sommen gelds, veranderingen in schietwerk, als anderzins, moeten ondergaan, omdat een en ander niet doeltreffend werd daargesteld? De direkteur van scheepsbouw heeft de gebreken van zijnen eersteling trachten te bedekken, door het fraaije beschietwerk van kostbare houtsoorten, hoedanige beter aan een koningsjagt, dan aan een oorlogschip zouden passen. In 't voorbijgaan moeten wij met een enkel woord aanstippen, dat het nog al in het oog loopend is, dat alle onder zijne direktie te water gebragte schepen, met name *Evertsen*, *Vesuvius* en *Zeeland*, bij het afloopen op de hellingen gehaakt hebben.

Wanneer men nu, bij alle de hiervoren opgenoemde geldverkwistingen, nog voegt het mislukken van de ontworpen en gebouwde schroefstoomflotille-vaartuigen *Hector* en *Vulkaan*, die volgens des Ministers eigene verklaring, niet aan hunne bestemming beantwoorden, dan zal men zeer zeker tot de erkenning moeten komen, dat de direkteur van scheepsbouw tot nogtoe een zeer kostbare ambtenaar voor den staat geweest is, en onder

zijn beheer aanzienlijke sommen gelds verspild zijn. En niettegenstaande dit blijft hij steeds op dezelfde wijze voortgaan. Immers er is thans op nieuw een ander soort van schroefflotille-vaartuigen ontworpen, waarmede, volgens des Ministers eigene verklaring, Zijne Excellentie zich *vleit* (!), dat die zoowel voor binnen als voor buitenlandsche dienst aan de verwachting zullen beantwoorden. Die zelfde verwachting koesterde zoowel de ontwerper zelf als de Minister van *de Hector* en *de Vulkaan.*

Reeds doet de staalkaart van stoomschepen niet voor die van zeilschepen meer onder, de eene proef volgt op de andere, en wordt door opvolgende teleurstellingen gekenmerkt.

Welk een reeks van jaren heeft men nu reeds dien weg van proefnemingen bewandeld! Welke verbazende sommen gelds zijn daaraan ten koste gelegd! En welke uitkomsten hebben zij opgeleverd, zoowel wat onze zeil als stoomoorlogschepen betreft? Als wij onze thans nog bestaande zeil- en reeds gebouwde stoom-oorlogschepen met oplettendheid gadeslaan, dan moeten wij tot de erkenning komen, dat wij in alle opzigten, wat den bouw aangaat, nog verder achterstaan bij onze Fransche en Engelsche naburen. Moet dit aan onbekwaamheid of aan eigene waanwijsheid worden toegeschreven?

Geen van onze beide magtige naburen zijn nog tot eene gewenschte beslissing kunnen geraken, welke soort van charter van schepen de sterkte hunner vloten voortaan zal uitmaken. In afwachting daarvan, zien wij hen echter onafgebroken voortgaan, hunne scheepsmagten te vergrooten met zoodanige charters van schepen, als hun het meest doeltreffend voorkomen. En mogen de door hen gebouwde schepen al, bij later verkregene kennis en ondervinding, blijken niet geheel aan het doel te beantwoorden, zoo zal het meerendeel daarvan, voor zooverre wij dit uit de opgaven en rapporten kunnen beoordeelen, toch ten allen tijde bruikbare schepen blijven.

De Minister legde onlangs, in zijne *Memorie van beantwoording*, bij de Staatsbegrooting, de verklaring af, dat, wat de zamenstelling der zeemagt betreft, er voor hem geene reden bestond terug te komen van het door zijnen ambtsvoorganger voorgedragen stelsel. Beschouwen wij dat stelsel eens van nabij, en verliezen wij daarbij niet uit het oog de verdere verklaring van den Minister, dat alle pogingen worden aangewend, om niet de hoeveelheid maar de hoedanigheid der in dienst gestelde of te stellen bodems tot die voortreffelijkheid te brengen, waartoe zij vatbaar zijn, welk laatste ook van toepassing is op de schepelingen. Wij zien dan, door den Minister, als typen voor onze oorlogsvloot opgegeven;

1°. Het fregat met stoomvermogen *Evertsen.*

2°. Schroefstoomschepen 2de klasse *Vice-Admiraal Koopman.*

3°. Stoomschepen 4de klasse *het Loo.*

Wenschelijk voorzeker zoude het zijn te doen, als bij onze Britsche naburen geschiedt, de rapporten namelijk van de hoedanigheid onzer oorlogschepen openbaar te maken, dan ten minste zouden onze volksvertegen-

woordigers met juistheid het meer of minder doeltreffende van het gevolgde stelsel kunnen beoordeelen.

Zoolang men aarzelt daaraan openbaarheid te geven, zal men met grond moeten betwijfelen, of de gebouwde schepen zoodanige vereischte hoedanigden bezitten, dat men daarmede, met hoop van goed te slagen, een vijandelijk charter zal kunnen bevechten. Stellen wij bij voorbeeld *de Evertsen*, een schroefstoomfregat van 400 paardenkracht, en met 51 stukken gewapend, tegenover het Engelsche fregat *Emerald* van 600 paardenkracht, en almede met 51 stukken gewapend. Wij vinden voor dit laatsgenoemde fregat een stoomsnelheid van 13 knoopen opgegeven; dit is waarschijnlijk wel onder de gunstigste omstandigheden. Bezit *de Evertsen* nu die stoomsnelheid? Wij moeten die vraag onbeantwoord laten; maar is zulks het geval niet, dan zullen, bij een eventuële ontmoeting van die beide schepen, de kansen tot overwinning in een gevecht aan geen twijfel onderhevig zijn. Immers zoude *de Evertsen*, bij oneindig mindere stoomsnelheid, een gevecht niet kunnen ontwijken. Maar, zal men zeggen, dat schip heeft een stoomvermogen van 600 en *de Evertsen* slechts van 400 paardenkracht, en volgens des Ministers beweren, vordert iedere mijl meerdere snelheid, die men aan een schip geven wil, de uitgave van een paar tonnen gouds meer. Wij vragen op onze beurt: is het niet beter zoodanige grootere uitgaven te doen, dan gevaar te loopen, het gansche schip in 's vijands handen te zien vallen, waardoor *alles* verloren gaat?

Wil men een goede Marine vormen, dan moeten geene overwegende bezwaren van kosten den aanbouw van doeltreffende en bruikbare schepen verhinderen.

Wij treffen verder nog *de Chesepeat* van 400 paardenkracht, almede met 51 stukken gewapend, wiens stoomsnelheid als 10½ knoopen wordt opgegeven, om niet te gewagen van de *Diadem* van 800 paardenkracht, en met een stoomvermogen van 12½ knoopen, gewapend met 20 granaatkanonnen 10 dm. 10, 32-ponders, en 2, 68-ponders, à pivot. En dit schip heeft slechts een diepgang van 6.72, terwijl die van *de Evertsen* ongeveer 7.2, Nederl. ellen bedraagt. Onder de fregatten der 3de klasse treffen wij aan de *Encounter* van 360 paardenkracht, met een stoomsnelheid van 10½ knoopen en een diepgang van 3.79 Ned. el. En eindelijk onder de 4de klasse vinden wij opgeteekend de *Curaçao* van 300 paardenkracht, met een stoomsnelheid van 10½ knoopen en de *Dauntless* van 580 paardenkracht, van eene zelfde stoomsnelheid als het voorgaande vaartuig. Beiden zijn met 31 stukken van zwaar kaliber gewapend, en wâren gedurende den Russischen oorlog van veel dienst in de Zwarte Zee. Wij treffen hier dus verschillende klassen van fregatten van onze Britsche naburen aan, allen geschikt voor de waterdiepte onzer zeegaten, van welker capaciteiten, als zeil en stoomschepen, de uitkomsten als zeer gunstig te beschouwen zijn, en die verreweg die van *de Evertsen* overtreffen. Wij hebben ons hier eenigelijk tot *de Evertsen* bepaald, omdat die door den Minister als de type van de te bouwen fregatten genoemd werd, behoudens de verbeteringen door de meer-

dere kennis verkregen aan zijne opvolgers toe te brengen. Zoo als zulks bereids op *de Zeeland* is toegepast geworden.

Beschouwen wij nu de tweede, door den Minister opgegeven, type van schroefstoomschepen van de 2de klasse, de *Vice-Admiraal Koopman*.

Hoe het mogelijk is, dat in het brein van een zee-officier gladdekschepen met een onoverdekte batterij kunnen aanbevolen worden, daarvan kunnen wij ons geen denkbeeld vormen. Ook onze Britsche naburen hebben dusdanige charters; maar tegen het einde van den Russischen oorlog, werden door eenige bevelhebbers tegen die schepen vertogen bij de Admiraliteit ingediend, waarin onderanderen gezegd werd, dat men, in geval van gevecht op korten afstand, de vrees koesterde, die schepen spoedig onbruikbaar te zien worden, door alles wat uit het tuig van boven nêergeschoten wordt. Deze rapporten maakten eenen zeer verontrustenden indruk op de Admiraliteit en deden deze onmiddelijk tot eene herziening dier bouworde besluiten.

Onder deze soort van schepen, vinden wij evenwel in de Engelsche opgaven *de Pearl* opgeteekend, onder de 2de klasse van dat charter, naar wiens lijnen later nog verscheidene van die soorten van vaartuigen gebouwd zijn, en die in alle opzigten zeer gunstig afsteekt bij onze *Vice-Admiraal Koopman*. *De Pearl* heeft machines van 400 paardenkracht, eene stoomsnelheid van 11½ knoopen, voert een batterij van 21 stukken, heeft een diepgang van ongeveer 6.58 Ned. ellen, is ongeveer lang 61 Ned. ellen en breed ruim 12 Ned. ellen.

Onder de 3de kl. vindt men *de Encounter* van 360 paardenkracht, wiens stoomsnelheid als 10½ knoopen wordt opgegeven, die een diepgang van ongeveer 3.64 Ned. ellen heeft en met 15 stukken gewapend is; zijne afmetingen zijn ongeveer: lang 57.99, breed 9.7 en hol 6.34 Ned. ellen. Allen hebben meer stoomvermogen dan *de Vice-Admiraal Koopman*, doch laatstgenoemde komt het naast met zijne wapening, ofschoon die nog met een stuk overtreffende, overeen. Wat den diepgang evenwel betreft, is er een aanmerkelijk verschil, dewijl die van *de Koopman*, toegeladen, wel niet veel minder dan 5.94 Ned. el zal bedragen, hetgeen een verschil van niet minder dan 2 3 Ned. el uitmaakt; iets dat nog al in aanmerking komt voor de dienst, welke van die schepen zal gevorderd worden.

Tot welke diensten zullen deze schepen in Indië gebezigd worden? Hun diepgang verhindert hun, de zeeroovers in de ondiepe kreken en vaarwaters te vervolgen. Tot den overvoer van troepen ontbreekt hun een voldoende ruimte; in de Oostmoeson moge dit voor togten van één of hoogstens twéé dagen mogelijk zijn, wanneer de passagiers op dek moeten verblijven, in de Westmoeson is dit eene onmogelijkheid.

Zijn ze bestand voor gevechten tegen schepen van gelijke charters, zoo als de hier boven aangehaalde van onze Britsche naburen, die hen in stoomsnelheid overtreffen, waardoor zij in de onmogelijkheid zijn eenig gevecht te ontwijken? Dat de Minister of diens wijze raadgevers die vraag beantwoorden.

Wij zijn thans gevorderd tot de derde type, de schroefstoomschepen 4de klasse van 119 paardenkracht, zoo als *het Loo*. Nadat, naar het projekt van den direkteur van scheepsbouw, een *proef* met *de Bali* genomen was, bleek het, dat die niet aan de verwachting, welke men er zich van had voorgesteld, beantwoordde. Hij was namelijk niet geschikt om een batterij van zwaar geschut te voeren. Nu werd het charter van *het Loo* geprojekteerd, die, toegeladen, een diepgang zal hebben van ongeveer 4.6 Ned. ellen, en gewapend is met 4 lange kanonnen van 12 pond, en vier karronnades van 30 pond. In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat in niet eene opgave der bewapening van de Engelsche oorlogschepen de karronnade meer in aanmerking komt.

In de Engelsche opgave der oorlogsvloot treffen wij deze charters niet aan; maar wij vermeenen als zeker te mogen stellen, dat zij, bij eene ontmoeting met een Engelsche kanonneerboot van de 1ste klasse, waarvan de Engelschen vijf klassen bezitten, die met 1—68 en 1—32 ponders à pivot en 2—12 ponder metalen houwitsers gewapen is, van een slechte reis te huis zouden komen. En tot welke diensten zal men hen in de koloniën bestemmen? Want ook hun diepgang is van eenen aard, gelijk hiervoren van *de Koopman* gezegd is, die hun verhindert de zeerooverspraauwen in hunne schuilhoeken op te zoeken. Om ze tegen batterijen aan te voeren, zullen zij, uit hoofde van hunne luttele bewapening, van weinig beteekenis zijn. Tot overvoer van troepen zijn ze ten eenenmale ongeschikt. Wat anders dan adviesdiensten blijft er dus voor hen over? en zoude men daarin dan niet op eene min kostbare wijze kunnen voorzien?

Bij onze Britsche naburen treffen wij, onder de schroefkanonneerschepen, in de 1ste klasse van deze, aan *de Victor* van 350 paardekracht, wier stoomsnelheid als $10^1/_2$ knoopen wordt opgegeven. Zij zijn gewapend met 4—32 ponders en 2—68 ponders à pivot, en gaan ongeveer 2.72 Ned. el diep. Voorts treft men aan van de 2de klasse *de Coquette*, met 4 zware stukken geschut gewapend en van 200 paardekracht, waarvan de stoomsnelheid als 11 knoopen wordt opgegeven.

Zouden vaartuigen van dat charter ook bij ons niet beter voldoen, zoowel voor binnen- als buitenlandsche dienst, dan die ongelukkige schroefstoomschepen der 4de klasse? Wij vermeenen dit toestemmend te moeten beantwoorden. Wij zullen van geen verdere soorten, van schepen der Britsche zeemagt gewagen, en in 't voorbijgaan slechts hunne schroefstoomkanonneerbooten, volgens de daarover ingekomen rapporten, aanstippen. 't Is waar, dat, door de machines van hoogen druk, er dikwerf avarijen aan de ketels enz. plaats hebben; doch zeker is het ook, dat die vaartuigen van veel dienst bij den laatsten Chineschen oorlog geweest zijn.

Wanneer men nu al de hiervoren medegedeelde feiten oplettend gadeslaat, en de opvolgende mislukte proefnemingen, die den Staat bereids op verbazende sommen gelds zijn komen te staan, dan geeft dit een treurigen indruk. Wij zouden nog kunnen wijzen op de verkwiste gelden aan de opvolgende veranderingen in de ontwerpen en bepaalde rondhouten van de

reeds bestaande stoomschepen 2de klasse *Vice-Admiraal Koopman* en *Citadel van Antwerpen* en die der 4de klasse het *Loo* en *Vesuvius*, om ze welligt later bij hunne volgelingen nog weder te wijzigen, en die almede de kenmerken dragen, dat men niet op de hoogte van het vak is, en dat men nog steeds schijnt te zoeken naar de verhouding tusschen schip en rondhouten. Men zal zulks welligt toeschrijven aan een gevolg der rapporten van hunne bevelhebbers. Het eenige, dat ons daarvan ter ooren kwam, is van de *Vice-Admiraal Koopman*, die als *zeilschip* bijna de mededinger was der fregatten *Wassenaar* en *Evertsen*, en wiens ra's en zeilen, niettegenstaande die gunstige rapporten, nogtans eene aanmerkelijke verbreeding ondergingen. Immers is, wat de zeilschepen betreft, in de laatste 30 of 40 jaren, al zeer weinig verandering of wijziging in de verhouding der rondhouten gebragt, om de eenvoudige reden, dat er niets op viel aan te merken, en die uit de afmetingen der schepen werden afgeleid, waarvan men eene opgave vindt van den Hoofd-Ingenieur TROMP in een der tijdschriften van het zeewezen.

Laat ons nu nog met een enkel woord op de nadeelen wijzen, aan onze staalkaart van oorlogschepen verbonden. Wij willen het door een voorbeeld ophelderen. Stel, dat wij een tiental schepen van het zelfde charter hebben, waarvan de helft in timmering ligt, maar over welke men, in een zeer kort tijdsbestek, in geval van oorlog of wegens andere omstandigheden, moet beschikken, zal die taak dan niet met snelheid volbragt worden, wanneer de rondhouten allen, zoowel als de schepen, van den zelfden vorm zijn, en zal dit niet tot vele bezuinigingen aanleiding geven?

Hoe veel bekwaamheid en uitgebreide kennis wij nu ook aan den Minister toeschrijven, valt het niet te ontkennen, dat de marine eene uiterst veel omvattende kennis vordert, een kennis geheel vreemd aan die, welke voor het hoofd van een stedelijk bestuur vereischt wordt, en dat dus de Minister, de portefeuille van marine aanvaardende, door deskundigen moest voortgelicht worden. Het is niet genoeg het budget in de Kamer te verdedigen en door magtspreukén de enkele leden, die zich in de diskussiën over dat onderwerp mengen, tot zwijgen te brengen. 't Geldt hier de verdediging van het vaderland; 't geldt het behoud en de veiligheid van onze kostbare koloniën; 't geldt de bescherming van de, voor onzen uitgebreiden handel gevorderde, goede krachtige en doeltreffende oorlogschepen. Daarvoor is het niet genoeg hoog op te geven van het toegenomen aantal oorlogschepen; daarvoor is het noodig, om van de niet karig toegestane gelden een marine te scheppen. En zal nu de Minister in gemoede durven verklaren, dat de door hem bevolen voltooide en nog te bouwen schepen, aan de hiervoren opgegeven vereischten voldoen? Wij zeggen volmondig neen! Wij blijven beweren, dat, zoo lang de Minister den zelfden weg blijft bewandelen, de marine „in verval" is en blijft. En om welke reden zoude hij dien weg verlaten? Hij heeft zijn stelsel aan de Kamer blootgelegd, en of er al enkele leden over spraken, verreweg het meerendeel bewaarde het stilzwijgen, en 't budget werd met eene groote meerderheid aangenomen.

Maar wij houden het er voor, 't ware beter, geen gelden toe te staan, dan die te bezigen tot den aanbouw van niët doeltreffende schepen, tot weinig anders geschikt, dan om, bij eenen eventuëlen oorlog, waarvoor de hemel ons beware! in handen van den vijand te vallen.

Met den staat van de Britsche zeemagt voor ons, vestigden wij de aandacht op die schepen, waarvan de rapporten zeer gunstig waren, en die ons in alle opzigten voorkwamen, zoo voor onze binnen- als buitenlandsche dienst goed en doeltreffend te zijn. Wij hebben gewezen op de veelvuldige mislukte proeven bij ons, en toch worden die proeven thans, en wel op *groote schaal*, voortgezet. Ten bewijze hiervan moge strekken de onlangs plaats gehad hebbende aanbesteding van tien schroefflotille vaartuigen op partikuliere werven, zonder dat men weet, of die al dan niet aan de verwachting zullen beantwoorden. Onwillekeurig geeft ons dit aanleiding tot de veronderstelling, dat des Ministers hoofddoel is, het nummergetal onzer oorlogschepen of scheepjes slechts te vermeerderen. Wij worden daarin nog te meer versterkt, door de *Memorie van toelichting*, waarin Zijne Excellentie wijst op het meerdere getal van schroefschepen, die wij thans bezitten, in vergelijking met die, welke wij in 1854 hadden.

Wij hebben onze gevoelens gezegd omtrent het weinig doeltreffende van de reeds bestaande, en van de nog met kracht aangebouwd wordende, door den Minister opgegeven, typen van de schroefstoomschepen 2de en 4de klasse. Wij hebben dit gedaan in het belang van den Minister zelf, en in het belang van den Staat, en vooral ook in het belang van Nederlandsch Indië. Wij begrijpen zeer goed de moeijelijkheid, waarin een Minister verkeert, wiens handelingen, door de benoeming van eenen direkteur van scheepsbouw, die mislukte proefnemingen en „blunders op blunders" stapelt, gebonden zijn. Wij begrijpen zeer goed, hoe zwaar het hem moet vallen, van eenen verkeerden weg terug te keeren. Maar toch, als de belangen van den staat het vorderen, dan is het beter half gekeerd dan heel gedwaald.

Wij begrijpen al verder, dat het, dewijl de gevoelens zoo zeer uiteenloopen, èn over de sterkte onzer zeemagt, èn over de soort van schepen, waaruit die behoort te bestaan, voor onze Volksvertegenwoordigers zeer moeijelijk ja onmogelijk is, eene zaak te beoordeelen, die voor verreweg de meesten hunner geheel vreemd is.

Waaraan is Frankrijks zeemagt haren bloei verschuldigd? Daar werd zij, in een kort tijdsbestek, in eenen toestand gebragt, geschikt om den scepter over de zeeën aan onzen Britschen nabuur in deze oogenblikken te kunnen betwisten. Volgen wij het voorbeeld van Frankrijk op ons standpunt.

De kamers hebben waarlijk met milde hand de, door den Minister gevraagde, gelden voor het budget van de marine toegestaan. Kan men nu een geschikter middel vinden, om zich te verzekeren, dat die gelden nuttig besteed worden, dan door de benoeming van een *staats-kommissie* — maar geene kommissie zoo als in het jaar 1852 benoemd werd, en die tot niets geleid heeft? Wij gelooven, dat in ons land nog veel bekwame mannen, van kennis en ondervinding, gevonden zullen worden, om eene kommissie

als wij bedoelen te vormen. Die kommissie bepale dan de sterkte en soort van datgene, waaruit onze vloot zal behooren te bestaan. 't Zal toch wel niet moeijelijk zijn, de modellen of teekeningen van zoodanige schepen onzer Britsche naburen te verkrijgen, die gunstige uitkomsten opleverden, en waarop wij hiervoren reeds gewezen hebben. De daarvoor gevorderde sommen behooren steeds afgezonderd te blijven van het gewone jaarlijksche budget. Men bepale al verder, welk gedeelte jaarlijks zal behooren afgebouwd te worden om die sterkte te bereiken, welke door die kommissie zal worden bepaald.

Ziedaar, naar ons gevoelen, het eenige middel, om in het bezit van eene goede zeemagt te geraken. Wij kunnen op dien maatregel niet genoeg aandringen. Dan zal het welligt blijken, of onze opmerkingen, omtrent de reeds gebouwde en nog in aanbouw zijnde schepen, al dan niet juist zijn. Die kommissie zoude dan tevens kunnen onderzoeken de voor- of nadeelen, die aan het bouwen van oorlogsvaartuigen in *gewone tijden*, op partikuliere werven, verbonden zijn. Wij zijn het laatste gevoelen toegedaan, en zouden, om dit eenigzins te staven, op het schroefschip *Bali* kunnen wijzen, dat op een partikuliere werf gebouwd werd. Laat de Minister, die zoo waarheidlievend is, hiervan de bijzondere feiten eens mededeelen!

Wij komen op dat onderwerp later, even als op de drijvende batterijen, welligt nog eens terug, zoo ook op het personeel van onze zeemagt, ten einde de gevolgen voor de toekomst aan te toonen van, om het vastgestelde kader maar spoedig voltallig te maken, met stoom gevormde officieren, waaronder er zich, zoo wij goed geinformeerd zijn, bevinden, die, aan boord van onze schepen, zelven reeds tot de erkentenis zijn gekomen, van zich nog geenzins op de hoogte te gevoelen, om eene wacht in zee waar te nemen.

Zagen wij ons verpligt, onze beweringen door feiten te staven, zoo deden wij dit eeniglijk om aan te toonen, hoe ongunstig persoonlijke konsideratiën aan het daarstellen van eene krachtige en goede zeemagt in den weg staan. Het groote belang van die zeemagt voor Nederland en Nederlandsch Indië, is de eenige drijfveer, die ons de pen deed opnemen.

LEIDEN,
30 Januarij 1860.

X. IJ.

De liberale geest van 1848.

De heer VAN HERWERDEN is ontevreden: op den redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*, omdat hij overdrijft; op het Ministerie van Koloniën, omdat het toegaf aan de zoogenaamde „eischen van den tijd"; op de Tweede Kamer, wegens hare inmenging in koloniale zaken, en eindelijk op geheel Nederland, omdat het zich zoo weinig op de kennis van Indische aangelegenheden heeft toegelegd. De zoogenaamde ongunstige terugwerking op Indië van deze toestanden wordt gesteld op rekening van den boozen liberalen geest van 1848!

Maar wat is er dan toch al zoo gebeurd in Indië, sedert het geduchte jaar 1848? Welke degelijke veranderingen, hervormingen en omkeeringen in het stelsel werden er, tengevolge van de „*herscheppings koorts*" van 1848, sedert dien tijd bewerkstelligd? Op bladz. 34 der brochure van den heer VAN HERWERDEN leest men: „Afstand van woeste gronden, vrijheid van „arbeid en kultures, losmaking van het bestaande stelsel." En op bladz. 52: „Sedert werden in 's lands Raadzaal die menschen met rust gelaten, „maar toch op aandrang daartoe van hen, die, in den afstand van *woeste* „*gronden* veel heil zochten, na langdurige diskussie, en in strijd met het „concept-ontwerp, eene alinea in de wet gebragt, welke *de uitgifte van* „*woeste gronden in huur, volgens regels bij algemeene verordening vast te stellen*, „toestond, en nog wel op voorstel van een, in eenige opzigten zeer be„houdend, lid der Kamer!

„Nu heeft men, meen ik, nog wel niet van die uitgifte van gronden „gehoord, maar, wat nog niet is kan later, onder een ander landvoogd „gebeuren, enz."

Ik neem de vrijheid hier te vragen, hoe het den heer VAN HERWERDEN, als oud-hoofdambtenaar, onbekend kan zijn, dat verreweg het grootste aantal perceelen woeste gronden werd uitgegeven in 1838 en 1839? dat met die uitgifte van woeste gronden, die *uitsluitend* door *vrije arbeiders* moesten worden ontgonnen en gekultiveerd, men *vrijen-kultuur-arbeid* in 't leven riep? en dat dit alles te zamen was, eene „*losmaking van het bestaande stelsel?*" Dat geschiedde dus ongeveer *tien jaren* vóór de uitstorting van den *liberalen geest van* 1848*! tien jaren*, *vóór* de zoogenaamde *prediking met hollen klank en zonder zin*, *van het groot ideaal: afstand van woeste gronden*, *vrije arbeid*, *enz.* Bestond dat ideaal toen reeds in werkelijkheid; was het een *fait accompli* in beginsel; dan waren het juist uwe mannen, mijnheer VAN HERWERDEN, die woeste gronden uitgaven en vrijen arbeid deden geboren worden, en *niet* de liberalen van tien jaren later! De laatsten verlangden slechts eerlijke en trouwe ont-

wikkeling van het toen reeds bestaande. Zij wenschten vrijen arbeid in meer algemeenen zin te zien toegepast.

Dat de afstand van woeste gronden, met den daarop gevestigden of zich zullende vestigen *vrijen arbeid*, goed werkte, bewees de onlangs plaats gevondene bestendiging en zelfs uitbreiding van die kontrakten voor *nog twintig jaren*, blijkens de volgende advertentie van den resident van Samarang:

Daartoe gemagtigd, maakt de resident van Samarang, in opvolging van art. 4 § c van het koninklijk besluit dd. 3 Julij 1856 *Staatsblad* n°. 64 bekend, dat het Gouvernement het voornemen heeft, om eene uitgestrektheid van 582 bouws gronden van het perceel Goenoeng Pattie bij kontrakt andermaal aan de tegenwoordige huurders, voor een tijdvak van twintig jaren, in huur af te staan, met en benevens 395 bouws nog onbebouwde gronden, gelegen in de afdeeling Salatiga.

En zulks ten gevolge van een daartoe betrekkelijk verzoek door de tegenwoordige huurders, N. N. en N. N. gedaan.

Zullende aan belanghebbenden, dagelijks met uitzondering van zon- en feestdagen, des ochtends tusschen 10 en 12 ure van heden tot den 11den Januarij 1859, de gelegenheid worden verschaft om kennis te nemen van bovenbedoeld verzoek, zoomede van den meetbrief en de kaart, en zulks ten kantore van den assistent resident voor de komptabiliteit te Samarang.

Deze verhuring zal *niet* door middel van de uitbesteding plaats hebben.

SAMARANG, *De Resident*,
11 October 1858. N. N.

Deze bekendmaking maakte menig landhuurder en koopman ongerust; niemand kon haar verklaren; het Gouvernement scheen van voornemen te zijn, om de gronden aan de tegenwoordige huurders af te staan; maar waarom dan belanghebbenden, ten kantore van den assistent-resident, inzage doen nemen van dat verzoek, met meetbrief, kaarten enz.? En wie zouden onder „belanghebbenden" gerangschikt worden? De tegenwoordige huurders? Maar die waren volkomen met de zaak bekend. De Javanen? Maar deze waren er niet minder mede bekend, en waren immers bovendien gehoord. alvorens 's Gouvernements besluit genomen werd. Om kort te gaan, de vrees, gesterkt door onzekerheid, was algemeen, en werkte hoogst nadeelig terug op de zaken en verbindtenissen der belanghebbende ondernemers. Gelukkig voor hen bewees de ondervinding, dat men geen werkelijke konkurrentie beoogde; de huurders werden op nieuw bezitters van het perceel voor twintig jaren. Daarbij zouden zij nu, *volgens het nieuwe kontrakt*, dessa's en sawah's mogen aanleggen. Zij zouden dus eene eigene gezetene bevolking kunnen verkrijgen.

Zoo dachten zij, maar zij rekenden buiten den waard — of liever buiten het altijd werkzame vooroordeel van het bestuur. Men had vooraf alle gronden, geschikt voor sawah's of rijstvelden, van het perceel (onder 't voorwendsel dat het was ten behoeve van de bevolking) teruggenomen. Waar geen rijstvelden zijn zetten zich geen landbouwers neer, en zonder landbouwers geen dorpen of dessa's. Alles kwam dus weder neer op, gelijk men dat noemt, „een wassen neus." Onder quasi liberale vormen, bleef men inderdaad alles behouden wat ten nadeele der ondernemingen bestond.

Maar iets bewerkte men toch: het „prestige" werd ondermijnd. Ieder denkend wezen, al was het ook niet bijzonder snugger, moest wel bemerken, welk eene weifeling, welk gebrek aan zelfstandigheid de handelingen van het Gouvernement kenmerken, niet alléén in deze kwestie, maar ook bij de invoering van het nieuwe reglement van huur en verhuur van gronden in de vorstenlanden. Immers daarbij had men vergeten „overgangsbepalingen" te maken. De zaak, die bijkans dertig jaren bestaan had, werd nu als eene geheel nieuwe door het Gouvernement voorgesteld, ten nadeele van de tegenwoordige landhuurders. De „*onderhandsche lastgeving*" van het bestuur, om de verhuring als „verlenging van huur" te doen plaats vinden, ten behoeve van de tegenwoordige huurders, kwam wat laat en kon het verlies van duizende guldens niet meer verhinderen, die de huurders thans aan hunne verhuurders méér moesten uitkeeren. En wie waren die verhuurders? 't Waren Javanen, van Hunne Hoogheden, den keizer van Soerakarta en den sulthan van Djokjokarta, tot den minsten in rang! Welken indruk moest deze zonderlinge gouvernementele handeling op hen maken? Zij beoordeelden dien maar al te juist.

En nu vragen wij: waardoor zou het zoogenaamde „prestige" méér benadeeld worden, waardoor zou het behoud der kolonie gevaarlijker worden ondermijnd, door dergelijke officieele inkonsekwenties, of door het schrijven van den Redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*, waarvan de Javaan in den regel geen notitie neemt?

Op vele woeste gronden, waar door vrijen arbeid, in den volsten zin des woords, duizenden pikols koffij worden verkregen, werkt men niet met „*zoogenoemde rondloopers*", zoo als de berigtgever van den heer VAN HERWERDEN op bladz. 49 zijner brochure beweert, want die zijn hoogst onvoldoende en te weinig in getal, maar wel met menschen, uit de omliggende Gouvernements dessa's of dorpen, waarvoor men, volgens een oud kontrakt, aan het Gouvernement jaarlijks eene zekere belasting betaalt. Deze arbeiders gebruiken hun zoogenaamde „*snipperuurtjes*" van de Gouvernements werkzaamheden, om op de koffijperceelen te komen werken. De Javaan is dus niet zóó verschrikkelijk lui, als men wel wil beweren. Hij is niet zoo geneigd, om zijn eigen belang zoo geheel te verwaarloozen, wanneer hij weet dat hij loon naar de mate van zijnen arbeid geniet. Voor dezen arbeid kontrakteert men niet met de hoofden of oudsten der dessa's; maar met den arbeider zelven *bepaalt men den prijs voor den geleverden arbeid*, die geheel uit eigen beweging zijne diensten komt aanbieden. Ieder deskundige zal het met mij eens zijn, dat, wanneer de drukkende, voor een gedeelte zeer weinig doeltreffende, arbeid bij de Gouvernements kultures, de heerediensten en korvéen, den Javaan opgelegd, hem bijkans al zijnen tijd niet ontnamen; wanneer de inspektiën van den resident, den assistent-resident, den regent, de kontroleurs, de wedono's, hem niet daarenboven lasten en kosten veroorzaakten; en eindelijk, maar vooral, wanneer de antipathie van de Europesche ambtenaren tegen vrijen arbeid en partikuliere industrie, in 't algemeen, welke al zeer spoedig overgaat op de

inlandsche ambtenaren, en als zoodanig den vrijen arbeid nagenoeg overal tegenwerken, — wanneer deze drie hoofdredenen weggenomen werden, de vrije arbeiders nergens zouden ontbreken.

Vrije arbeid zou dus niet alleen mogelijk maar zeker zijn, ingeval men de bovengeschetste bezwaren wegneemt, maar hieraan valt onder het tegenwoordig regeringsijsteem, met de tegenwoordige regeringsmannen, wel niet te denken. Men transigeerde een weinig met den wensch daartoe strekkende, door de Tweede Kamer te kennen gegeven; men liet de vlag nu en dan naar den wind waaijen. Men sloot kontrakten voor verlenging van huur van woeste gronden, maar men nam met de ééne hand terug wat de andere gaf. Men proklameerde een Reglement op het huren en verhuren van gronden in de vorstenlanden, maar men vergat, gelijk reeds werd herinnerd, de overgangsbepalingen, en laat de Europesche landhuurders voor dit schromelijk en onbegrijpelijk verzuim van 't Gouvernement duur betalen. Men plant vrijen arbeid te midden van een, sinds dertig jaren gevestigd, dwangstelsel, zonder daarin verder eenige verandering te brengen; men kan dien vrijen arbeid dus knijpen en wringen naar willekeur. Men maakt eene drukperswet, die door één van onze grootste staatslieden genaamd werd, „een gewrocht der duisternis," en als eene satyre daarop verwijzen wij naar het bewuste résumé van 7 Julij ll. in het *Bataviaasch Handelsblad.* Men opent 19 havens, maar het personeel daarvoor ontbreekt. En nu spreken wij nog niet eens over de wijze, waarop de invoering van het muntstelsel plaats had en over meer gebeurtenissen even zonderling en onbegrijpelijk. Daarentegen bleven rationele vrijgevige veranderingen in het stelsel achterwege. Zelfs eene welwillende bevordering van het toen reeds bestaande vond tegenwerking; alleen het monopolie- en dwangstelsel bleef in zijn geheel! Slechts hier en daar werden liberale spruitjes op den vermolmden boom des behouds geënt, maar daarbij verviel men, door allerlei onhandigheden, in verwarring. Mijnheer VAN HERWERDEN gij vergist u grovelijk, wanneer gij uitroept op bladz. 24: „Zie „daar! de uitkomst van twee verschillende stelsels!" Slechts één dwangstelsel *was* en *bleef*, maar begint thans zijne agonie te naderen, — en nu wordt, zéér behendig, alles op den boozen liberalen geest van 1848 geschoven!

Neen! Door dat *hinken op twee gedachten* gaat men den dood te gemoet! Men vergeet de geschiedenis der Oost-Indische Kompagnie, die stierf aan hare planters- en handelaars-wonden. En toch wil men terug naar dien ouden goeden tijd, toen ieder resident, in vorstelijke praal en pracht, méér had te bevelen dan menig vorst. Men wil terug naar de duisternis, waarin onze koloniën weleer waren gehuld! Ambtenaren, *alléén* ambtenaren, zoo beweert men, verstaan de geheime kunst, om Indië te doen bloeijen, dat plegtanker van Nederland, waarmede het staat of valt. Het Nederlandsche volk, vertegenwoordigd door de Kamers, mag zich daarmede *niet* inlaten. En heeft men weer eens gruwelen, zoo als de hongersnood van Demak en Grobogan, te vermelden, of heerscht er verarming en ontevredenheid in

een groot deel van Java, dan schuift men dat alles op den liberalen geest van 1848. Dat is de St. Nikolaas-pop de boeman van de heeren oudgasten.

Jammer! dat niet eene bekwame pen de mysteriën van Nederlandsch Indië, onder dat zoo hoog gevierde kultuurstelsel, wil onthullen. Men zou dan vreemde zaken vernemen, maar bovenal stellig de overtuiging erlangen, dat men op den duur een beginsel zal moeten laten varen, 't welk het zweet en bloed der Javanen, gekonverteerd in een „batig saldo", als het éénige aanlokkelijke daarvan kan aanwijzen. Het kultuurstelsel heeft *goed gewerkt* en *was* nuttig, maar thans is het méér dan tijd dat men minstens tot een *zuiver* overgangstelsel overgaat.

Men zegt de stap van dwang tot vrijen arbeid is te groot; de Javaan kent zijn eigen belang daartoe nog niet genoegzaam. Maar, voortredenerende op dezen grondslag, vraag ik: zal hij het dan wel ooit leeren kennen, zoolang hij, gekneld in een dwangstelsel, vrijen arbeid zal moeten verrigten, tegengewerkt door meest alle ambtenaren en inlandsche hoofden? Wat behoort er dan gedaan te worden? Moet men de koe blijven melken, tot zij droog is en vreeselijk met de horens zal beginnen te stooten? Moet men die vaderlandsche natie blijven in slaap wiegen door hooge „batige saldo's", voortvloeijende, niet uit vermeerderde produktie maar *uit verhoogde prijzen* van de handelswaar? voorzeker een hoogst wisselvallig inkomen! Of moet men *stelselmatig* en *geleidelijk* het bestaande langzamerhand veranderen? Wil men dan al geen dadelijken vrijen arbeid, vreest men voor een te grooten schok, dat men dan ten minste den dwang verminderе en den vrijen arbeid bevordere.

In dat geval ligt een overgangstelsel voor de hand. Wijzig het systeem, dat nu op nieuw voor twintig jaren bestendigd is in de Vorstenlanden, en breng het, om te beginnen, van toepassing in die residentiën, waar de gouvernements-kultures achteruitgaan, bij voorkeur in de residentiën Pakalongan en Bagelen voor de indigo-kultuur, en Banjoemas voor de koffij-kultuur. Verhuur slechts een klein gedeelte van de regten, die het Gouvernement, als *planter*, op de dessa's en sawah's uitoefent, aan partikulieren, Nederlanders van geboorte of daarmede gelijkgestelden. Laat de bevolking daarop voor ²/₅ indigo planten en onderhouden, en laat zij daarvoor van de overblijvende ³/₅ gedeelten der sawah's het vrije gebruik en genot hebben. In de koffij-distrikten kan men ieder huisgezin een aantal koffijboomen, tegen betaling, laten onderhouden. De Europesche huurder betaalt daarentegen de landrente en de heerendienst, en nog bovendien een pachtschat aan het Gouvernement. Op zulk eene wijze gaan de belangen van huurder en van de bevolking hand aan hand. Bestaat er welvaart, dan moet zij algemeen zijn; de bevolking immers is hier produktief kapitaal van den huurder, naarmate hij haar weldoet en hare belangen bevordert, verbetert hij tevens de onderneming en zijne vooruitzigten. De dwang wordt om die reden en reeds alleen daardoor belangrijk verminderd, en de arbeid teruggebragt tot de krachten der bevolking, die dan zuiver zal leeren hoeveel loon haar arbeid waard is. Daaruit zal vrije arbeid als van zelf ge-

boren worden. Het Gouvernement treedt geleidelijk terug tot zijn standpunt van souverein, handhaaft eene goede politie, zorgt voor de nakoming der kontrakten, en schept zich een „batig saldo", onafhankelijk van veel of weinig produkt, van hooge of lage marktprijzen, „een batig saldo" voortvloeijende uit de verschillende pachten van koffijtuinen en dergelijken, uit de verhoogde landrenten, uit geen fiktive, zooals nu, maar werkelijke en gedurig vermeerderende inkomende en uitgaande regten, uit goed gebruikte en niet overdreven heerendiensten of het equivalent daarvan in geld, uit vermeerderde regten bij overschrijvingen van goederen en uit zoo vele middelen, die, bij verhoogde welvaart en vermeerderden handel, rijkelijk zouden vloeijen.

Landverhuur, mijnheer VAN HERWERDEN, is mijne leus; niet alleen afstand van woeste gronden, maar ook landverhuur van dessa's en sawah's aan partikulieren, als overgangsmiddel van dwang tot vrijen arbeid. Daar moet het naar toe, niettegenstaande al het reactionair spartelen. Zie hier nu den geest van 1848 in al zijne boosheid! Maar wat zeg dit? De schepper van het kultuurstelsel was in 1839 reeds veel sterker door dien boozen liberalen geest van 1848 bevangen dan één onzer! Men leest in „*het koloniaal Monopolie-stelsel* van den heer STEYN PARVÉ, nader toegelicht door den schrijver", de volgende extrakten uit eene brochure van den heer VAN DEN BOSCH.

In de eerste plaats leest men op bladz. 97: „De residentiën of provinciën op Java zijn verdeeld in regentschappen en deze in distrikten, van *vier* tot ongeveer *veertig duizend bewoners* bevattende en, voor zoo ver die tot de koffijteelende distrikten behooren, een geëvenredigd aantal pikols koffij opleverende. Men kieze nu ten voorbeeld een *distrikt*, hetwelk 6000 pikols koffij gemiddeld jaarlijks opbrengt. Het vruchtgebruik van zulk een *distrikt* kan worden afgestaan aan een *kontraktant*, tegen eenen te conveniëren prijs."

Op bladz. 98 leest men: „De landbouw in alle die distrikten is voor zeer groote uitbreiding vatbaar: den kontraktant moet daartoe het regt worden toegekend en de vrije beschikking voor dat meerdere gelaten worden, tegen afstand van een gedeelte daarvan aan het Gouvernement."

Op bladz. 100 komt het volgede voor: „De zaak is derhalve niet alleen uitvoerlijk, dit wordt bewezen door de *veelvuldige kontrakten* van *gelijksoortigen aard*, *reeds op Java gesloten*, maar zij levert tevens een grooten waarborg voor de bezitters van het effekt, en is voor den staat met weinig gevaar verbonden."

Op bladz. 101 wordt gezegd: „Dat het al verder op Java aan geene menschen zal ontbreken, tot het aangaan van zulke kontrakten genegen, behoeft niet te worden betwijfeld."

En eindelijk leest men op bladz. 102: „De wijze waarop Indië thans bestuurd wordt, zou daardoor tevens geene noemenswaardige veranderingen ondergaan. Alléén zouden de distrikten beheerd worden door kontraktanten, in plaats van door Gouvernements ambtenaren, blijvende echter de

politie en het toezigt over den Javaan aan 's Gouvernements ambtenaren voorbehouden." En iets lager op bladz. 102: *„Thans moeten die uitbreidingen geschieden door Gouvernements ambtenaren, die daarvan wel eenig voordeel genieten, maar geenzins zulk een voordeel als de kontraktant daarvan verwachten kan."*

Ziedaar inderdaad hoogst belangrijke plannen en beschouwingen, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat ze afkomstig zijn van den schepper van het kultuurstelsel, van den heer VAN DEN BOSCH. Merkwaardig is ook hetgeen de heer PARVÉ op de mededeeling dezer kontrakten laat volgen. Men vergunne ons ook dit af te schrijven:

„Men ziet hier, dat de heer VAN DEN BOSCH slechts door zijne aftreding als Minister van Koloniën belet werd, een ontwerp van kolonisatie tot stand te brengen op de grootst mogelijke schaal. De wijziging, hierdoor gebragt in het landelijk stelsel en het binnenlandsch bestuur van Java, zou zelfs zoo ver zijn gegaan, dat, volgens zijne eigen woorden, de distrikten zouden beheerd worden door kontraktanten in plaats van Gouvernements ambtenaren enz. Ware dus de heer VAN DEN BOSCH niet afgetreden, dan was reeds in 1839 het koloniaal beheer zóódanig gewijzigd geworden, dat het in 1830 ingevoerde stelsel van Gouvernements monopolie en handel was herschapen in het, door de heeren DU BUS, ELOUT en zoo veel andere kundige staatslieden aangeprezen, sijstema van vrijen handel en geregelde belasting, waarbij het bestuur zich alléén eene jaarlijksche opbrengst in natura had voorbehouden."

Leer dus, mijnheer VAN HERWERDEN, de bedoeling van den stichter van het, zoo zeer door u in bescherming genomen, stelsel beter kennen, leer het waardeeren, in overeenstemming met zooveel andere kundige staatslieden, en gij zult met meer juistheid er over schrijven, als gij eens weder de pen opneemt. Thans zult gij mij wel veroorloven u toe te roepen: que vous êtes plus royaliste que le roi! Maar ik ga nog verder. Er zijn voorbeelden van achtingwaardige mannen, die zich in de dienst van het Gouvernement ontwikkeld hebben en opgeklommen zijn tot de hoogste waardigheden, en die, reeds vóór *drie en dertig jaren*, *in den geest van* 1848 adviseerden. Lees slechts de konsideratiën en het advies in dato 15 December 1826 van den raad van Indië J. C. GOLDMAN aan de regering, en almede te vinden achter het genoemde werk *„Koloniaal Monopoliestelsel"* van den heer STEIJN PARVÉ. Die adviesen zijn *aller* aandacht overwaardig. Zoo zegt de heer GOLDMAN, op bladz. 166 en volgende der Bijlagen van voornoemd werk, — en dat zeide hij reeds in 1826:

„Wanneer men een onderzoekenden blik werpt op den loop der tijden gedurende de 18e eeuw en het begin der 19e eeuw, en men daarbij let, met welke reuzenschreden de handel is vooruitgegaan en zich wijd en zijd verspreid heeft; hoeveel grooter de nijverheid is; hoeveel meer zij doet voortbrengen; en als men daarbij let op den geest van verlichting onder het voortijds zoo slaafsche, domme volk in deze gemeenten, dan moet men zich gedrongen gevoelen om terug te keeren van stellingen, die geadopteerd

waren naar toenmaligen omstandigheden en toenmaligen volksgeest, en niet op te worstelen tegen den stroom die ons medevoert, te minder daar die op een weldadig einde uitloopt.

„Wij zullen moeten medewerken met den geest der tijden en trachten handel, nijverheid en een maatschappelijk volksgeluk ook onder de inwoners van Java bevorderlijk te zijn, wanneer het Britsch bestuur van Bengalen ons reeds het voorbeeld heeft gegeven, 't welk namelijk den aanplant van koffij bevorderlijk is, door het verhuren van landerijen aan fatsoenlijke Europeanen toe te staan; en voorzeker zal dat bestuur het niet bij dat ééne produkt laten verblijven, maar dit ook door meerdere vergunningen van dien aard laten volgen enz.

„Wil men voorzigtig handelen, zoo moet men trapsgewijze te werk gaan in het beschaven en verlichten van een onbeschaafd volk; daarbij dient men te letten op de geaardheid, zeden, wetten en gewoonten van dat volk en op het standpunt of den trap, waarop hetzelve ten aanzien van beschaving staat, en niet dan langzaam en naar deszelfs vatbaarheid voortgaan met hun denkbeelden van eigenwaarde en van vermeerdering van welvaart, beschaving en weelde in te boezemen, en toenemende ontwikkeling aan hen overlaten; want door te veel op eens hun te leeren, krijgen zij verkeerde en verwarde denkbeelden, niet doorgrondende de ware bedoeling.

„En wat kan daartoe meer dienstbaar zijn, dan toe te staan het verhuren der landerijën in de vorstenlanden aan Nederlanders, alsmede het in huur uitgeven van landerijën in 's Gouvernements landen? De inlander heeft noch kapitaal noch ondernemingsgeest genoeg voor groote zaken; de Nederlander bezit die voor hem, of is in de mogelijkheid om die te bekomen, en weet daarvan de regte partij te trekken; door hem en door zijne nijverheid worden de landen méér en méér produktief gemaakt, en de inlander is hem daarin dienstbaar en behulpzaam, en hoe meer die landen opleveren en rijker worden, des te meer gaat het ook den inlander wel. En het voorbeeld van zijnen denkbeeldigen heer, die van zijne welvaart niet slechts voor zijne spekulatiën maar ook voor zijn eigen levensgenoegen gebruik maakt, strekt den inlander tot navolging, om ook van zijnen overvloed, daar zijne behoefte gering is, gebruik te maken; daaruit ontstaat beschaving en weelde voor hem en naar zijne denkwijze geschikt, en daardoor verbindt hij zich aan ons, en maakt zich onze zeden en gewoonten meer en meer eigen. Op deze wijze, dunkt mij, kan de beschaving en verlichting bij den inlander nog veilig voortgaan.

„Maar het is niet slechts van dien kant, dat het in huur geven van landerijen zich aanbeveelt: de staat heeft daarbij een onmiddelijk belang:

1o. Omdat daardoor de rijkdom en welvaart worden vermeerderd, en waar die vermeerderen vindt het Gouvernement ligtelijk ondersteuning voor zijne uitgaven, en al moeten daar ook de belastingen zwaar zijn, zij zouden volgaarne worden opgebragt, omdat de winnende hand mild is, en vooral bij den huurder der landerijen, wiens bestaan met dat van den staat zoo naauw verbonden is.

2o. Worden de inlanders daardoor in eene zachtzinnige en jegens hunne overheid betamelijke stemming gehouden; en

3o. Worden zij afgetrokken van hunne hoofden, aan andere belangen gebonden, van malkander afgescheiden en onder Nederlandschen invloed gebragt. Dit staatkundig oogpunt is, vooral op de hoogte waarop de inlander gekomen is, van veel belang. Door ons op slechts enkele plaatsen te vereenigen, welke zoo gering zijn in vergelijk van het geheel, en den inlander werkeloos of aan zich zelven en aan zijne hoofden over te laten, wordt hem tijd en gelegenheid tot nadenken gegeven. Kwade invloed brengt hem zoo ligtelijk van den weg, en het voor hem anders zoo hersenschimmige denkbeeld, van zich aan onze heerschappij te onttrekken, wordt hem door zijne priesters en overheden voorgesteld als eene mogelijke zaak, die zich verwezenlijken zal, en welke zij hem zoo gemakkelijk inprenten, misschien minder nog met het oog op onzen val dan tot verzadiging van hunne heerschzucht. Het is daarom, dat wij moeten trachten het volk van hunne hoofden af te trekken, ons op vele plaatsen onder de inlanders te vestigen, hun belang aan het onze te verbinden, en in vele oorden een wakend oog te houden, waardoor tevens dat nut zal verkregen worden, dat de landhuurders, belang hebbende bij het behoud van hunne eigendommen, met evenveel belangstelling als het Gouvernement zullen trachten, de rust te bevorderen en de goede politie te handhaven.

„Maar ook de handel heeft daarbij een onmiddelijk belang. Hoe méér toch een land boven deszelfs eigen konsumtie opleveren kan, hoe meer het kan geven tegen hetgeen over andere landen wordt ingevoerd. Ik wil zeggen: hoe meer een land produktief is, hoe meer het in retour behoeft, hoe meer voedsel het aan den handel kan geven, en hoe meer dit ook tot bloei van den handel en eigen welvaart strekken moet; en hoe meer het land aan produkten voor den handel oplevert, hoe minder andere, voor uitvoer of retour geschikte artikelen, als goud en zilver, worden uitgevoerd. Het aanmoedigen en gelegenheid geven, om meer te produceren, is dus, ook van dien kant beschouwd, van veel belang, en het in huur geven van landerijen aan Nederlanders daartoe allezins dienstbaar.

„Mogelijk rijst, onder het lezen mijner voordragt, de bedenking, dat, door het in huur geven van landerijen aan partikulieren, deze welligt te veel voet of wel invloed zouden kunnen krijgen en gevaarlijk voor ons bestaan in deze gewesten worden. Hoezéér dit, oppervlakkig beschouwd, schijn van grond moge hebben, ben ik er echter verre van af dit te veronderstellen, evenmin te vreezen.

„Vooréérst toch zou de grond niet in eigendom mogen worden afgestaan, hetgeen een voornaam punt zou zijn, dat ik zou wenschen te zien bepaald; en daaruit zoude volgen, dat de pachters slechts voor een bepaald aantal jaren bezitters dier landerijen zouden zijn. Ten tweede zou ik wenschen bepaald te zien, dat de landerijen, speciaal in de vorstenlanden, niet voor een bepaald getal jaren in huur zullen mogen worden uitgegeven, dan met voorkennis en na bekomen autorisatie van het Gouvernement, als waardoor

dit het in zijne magt zal hebben, om dit in huur geven van landerijen naar goedvinden te beperken of wel achtervolgende te laten ophouden. Ten derde zou ik wenschen bepaald te zien, dat geen te groote stukken gronds aan een en denzelfden persoon zullen mogen worden verhuurd, om daardoor voor te komen, dat één persoon een te grooten invloed op een te grooten hoop volks zou kunnen uitoefenen, en ook opdat niet enkele te spoedig rijk worden en de koloniën verlaten, maar het voordeel onder velen moge komen en de toeneming van produktie meer algemeen zijn. En wanneer ik hierbij in de vierde plaats let op den Europeaan en den inlander, op hunne zoozeer verschillende levenswijze, godsdienst, zeden, gewoonten, wetten en gebruiken, op het verschil van den aard van hun belang, in al hetwelk zij nog lang zullen blijven verschillen — dan geloof ik, dat het Gouvernement in dit een en ander waarborg genoeg vinden moet, tegen eene vereeniging van Europeaan en inlanders, tot bederf van ons bestaan alhier: of, zoo het tijdstip daarvoor denkbeeldig wordt verondersteld, geloof ik, dat het tijdstip nog verre af is.

„Ook zou de vraag kunnen ontstaan, of onder de inlander het opzigt van den Europeaan wel zoo gelukkig zal zijn, als onder zijne eigene inlandsche hoofden? Wien toch is het onbekende, dat het Oostersch bestuur tot het willekeurigste behoort, waarvan het bestaan en de wetten en gewoonten dikwijls aan wreedheid grenzen, en waarvan trouwens de gruwzame behandelingen, welke zij den onzen en hun eigen volk dikwijls aandoen, kunnen getuigen. Juist het besef daarvan werkt bij de inlanders uit, dat zij de zachtzinnigheid van den Europeaan misschien voor kleinmoedigheid houden, maar dat zij tevens, boven deze hunne zeden en gewoonten, de onze verkiezen. Dit is onder anderen blijkbaar uit den moed en standvastigheid, waarmede zij hunne Europesche landheeren verdedigen, zoo als met de heeren LOUIS en DEZENTJE het geval is; en zoo wij het oog slaan op zoo veel andere landerijen, aan Europeanen toebehoorende, dan moeten wij erkennen, dat onder den inlander, welke die landen bewoont en bearbeidt, die woelzieke geest niet bestaat. Ik meen derhalve hieruit met grond het gevolg te mogen trekken, dat de inlanders zich, onder het gezag van een Europeaan, wel gelukkiger maar niet ongelukkiger, dan onder het gezag zijner vorsten en grooten, zullen gevoelen.

„Het resultaat mijner redeneringen leidt mij alzoo, om aan de regering te adviseren, den kommissaris-generaal voor te dragen:

1°. om de kommissie, voor de verevening der zaken wegens de verhuurde landerijen in de Vorstenlanden, te laten bestaan enz.

2°. om over het algemeen toe te staan het verhuren van landerijen aan partikulieren, mits echter daartoe vooraf aan het Gouvernement worde verzoek gedaan, met opgave der produktie van het distrikt waarin het te verhuren land ligt, en van de uitgestrektheid en bevolking van hetzelve" enz.

Wat zegt gij, landgenooten! van deze beschouwing, vol van gezond verstand en lokale kennis? Zie hier onze innige overtuiging, gestaafd door

twee mannen, als de graaf VAN DEN BOSCH en de raad van Indië GOLDMAN; die in 1826 en 1839 reeds een stelsel aanprezen, zoozéér in overéénstemming met de belangen van Nederland en Indië. 't Zal bij uitstek bevordelijk zijn aan de uitbreiding van den vaderlandschen handel en nijverheid, door de vermeerdering van produktie en den afzet van vole nijverheidsartikelen, en door den meerderen rijkdom van elf millioen Javanen. 't Is dus in overeenstemming met aller belangen. Daarom eischen wij toch niet te veel, wanneer wij op eerlijk en onbevooroordeeld onderzoek aandringen, vooral nu men weet, dat autoriteiten, als de twee evengenoemde met roem bekende mannen, aan onze zijde staan. Daaruit blijkt ten minste, dat hetgeen wij voorstaan, niet de belangzuchtige utopiën zijn van een industrieel, maar zuivere ambtenaars-idéen, ontdaan van jaloezij en eigenwaan, en proefondervindelijk bekroond met zulk eenen gunstigen uitslag, dat ons tegenwoordig Gouvernement eene verlenging van zaken voor nog 20 jaren in de Vorstenlanden heeft bestendigd.

Gij ziet, waarde heer VAN HERWERDEN! dat wij nog harder achteruit willen dan gij, om in de vertoogen van uw mede-ambtenaren, in 1826 en 1839, den liberalen geest van 1848 te gaan zoeken!

Een partikuliere-oudgast.

De opstand en moord van Tjikandi-Oediek in 1845.

EEN TEGENSCHRIFT.

Wij ontvingen een opstel van den heer L. STEITZ, eene menigte bezwaren bevattende, tegen een door ons in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jaargang 1859, I, 139 enz., opgenomen artikel, getiteld: »*De opstand en moord van Tjikandi-Oediek in* 1845". Dat opstel was vergezeld van den volgenden brief.

BATAVIA den 19den Julij 1859.

In het verhaal omtrent den opstand en moord van Tjikandi-Oediek in 1845, getrokken uit een rapport van den toenmaligen resident van Bantam, en voorkomende in uw tijdschrift, aflevering Maart 1859, komen mededeelingen voor, die op de nagedachtenis van mijnen zwager, wijlen den heer P. S. KAMPHUIS, een blaam werpen, dus voor zijne familie grievend zijn, en waarop ik, als met de zaak beter bekend, het stilzwijgen niet mag bewaren.

Het is mij meermalen gebleken, dat gij tegenschriften tegen zaken, in uw tijdschrift behandeld, hebt opgenomen; en hierop afgaande neem ik de vrijheid u hierbij mijne bedenkingen tegen bovenvermeld verhaal, ter plaatsing in het eerstvolgend nummer van uw tijdschrift, aan te bieden, met verzoek uw antwoord te zenden aan den heer C. T. SUERMONDT, aan den Zwarten Weg te 's Gravenhage, die de eventueel te maken kosten zal voldoen, en aan wien ik u verzoek deze bedenkingen, bij niet plaatsing, terug te zenden.

Inmiddels noem ik mij met achting

Uw Dw. Dienaar,
L. STEITZ.

Te regt heeft de heer STEITZ begrepen, dat wij altijd gereed zijn »tegenschriften tegen zaken in ons tijdschrift behandeld op te nemen". 't Is ons, niet om gelijk te hebben, maar om de waarheid te doen, en niemand is, meer dan wij, er van overtuigd, dat, in weêrwil van onze opregte zucht om altoos de feiten en toestanden naar waarheid voor te stellen, nu en dan feilen en fouten in onze mededeelingen en beschouwingen kunnen insluipen. Niets is ons aangenamer, dan dat men die ons aanwijst, en aan zulke teregtwijzingen zijn geene kosten verbonden: de waarheid kost bij ons geen geld.

Wij twijfelen echter, of in ons artikel, waartegen de heer STEITZ te velde trekt, zulke onjuiste berigten en gevolgtrekkingen gevonden worden, als hij er meent in te ontdekken. Ofschoon wij dus gaarne zijn tegenschrift opnemen, zullen wij ons toch de vrijheid veroorloven met een enkel woord, in eenige aanteekeningen, het door ons geschrevene te handhaven tegen zijne bestrijding. 't Komt ons voor, dat de heer STEITZ ons niet goed begrepen heeft, en dat misverstand de oorzaak is van 't verschil. Daarom te meer verheugen wij ons in zijn geschrift. Het stelt ons in de gelegenheid datgene te verduidelijken 't welk voor hem, en misschien ook voor

anderen, minder duidelijk schijnt geweest te zijn. Wij laten alzoo in de eerste plaats het opstel van den heer STEITZ hieronder volgen.

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, aflevering Maart 1859, komt, onder den titel van „*De opstand en moord van Tjikandi-Oediek, in* 1845", een verhaal voor van die gebeurtenis, hetgeen gezegd wordt grootendeels te zijn: de inhoud van het verslag, door den resident van Bantam den Gouverneur-Generaal aangeboden. De redaktie heeft het verhaal doorvlochten en doen vergezeld gaan van beschouwingen, de uitdrukkingen gewijzigd en zinsneden onderdrukt, ten einde zoo weinig mogelijk personen te kwetsen; de redaktie erkent hierdoor ten overvloede te hebben geweten, door haar schrijven personen te zullen kwetsen, en wist tevens zeer goed, dat die personen geene andere waren, dan de naaste betrekkingen van de ongelukkige slagtoffers *). Maar waarom heeft de redaktie het rapport van den resident van Bantam niet in zijn geheel gegeven? Waarom eigendunkelijk gewijzigd en onderdrukt? Waarom heeft de redaktie dat rapport niet letterlijk en woordelijk medegedeeld? Zonderling..... †).

De landheer van Tjikandi-Oediek, de heer P. S. KAMPHUIS, wordt in het onderwerpelijke verhaal voorgesteld als een man van een goed en zachtaardig karakter, die zich tevreden stelde met het lot, dat hem was toebedeeld, en alzoo weinig deed, dat zou kunnen strekken om het produktief vermogen van zijn land uit te breiden en te verhoogen, en daardoor zijne inkomsten te vermeerderen. Bij den heer KAMPHUIS kwamen de heerendienstpligtigen slechts om de 10 dagen éėns op, en dan werd hun nog rijst verstrekt.

De landheer van Tjikandi-Ilier, de heer R., oud soldaat van de garde van NAPOLEON, wordt daarentegen voorgesteld, als een man van aktieven en ondernemenden geest, die door aanwending van de beschikbare handen tot het aanleggen van waterwerken, indijkingen enz. in korte jaren zijn landgoed tot eene belangrijke hoogte heeft weten op te voeren, — maar zijn karakter? daarover bewaart men het stilzwijgen.

Omtrent den heer P. (SIMON SOESMAN PES), administrateur van het land

---

*) Zie hier al dadelijk eene zonderlinge gevolgtrekking. De redaktie „erkent te weten, door haar schrijven personen te zullen kwetsen," zegt de heer STEITZ. Wij antwoorden: juist het omgekeerde; de redaktie heeft getracht door haar schrijven de waarheid te doen kennen en geene personen te kwetsen; en mogt dit laatste onvermijdelijk zijn, om aan de waarheid niet te kort te doen, dan nog zoo weinig mogelijk.

†) Gaarne zullen wij hierop een antwoord geven. Eensdeels om geene personen te kwetsen. 't Geen in een rapport, aan de regering ingediend, nuttig en noodig is, kan voor 't publiek van weinig belang zijn, vooral wanneer het personen geldt. Maar bovendien kunnen wij ons met menige redenering en gevolgtrekking van den resident van Bantam, die 't rapport stelde, niet vereenigen. Daarom hebben wij dat rapport slechts tot den grondslag van ons artikel gelegd. Overigens hebben wij, in de inleiding van 't artikel zelf, reeds een antwoord gegeven op deze vragen van den heer STEITZ. „'t Is ons te doen „zoo schreven wij" om de feiten en de lessen, uit die feiten te trekken, niet om een blaam te werpen op de nagedachtenis van hen, die zich zelf niet meer kunnen verdedigen. Waar met goedkeuring over hen, in 't rapport van den resident, gesproken wordt, hebben wij de zinsneden, die wij aantroffen, gaarne overgenomen; waar dit niet het geval mogt zijn, hebben wij alleen datgene vermeld, 't welk voor de regte kennis der gebeurtenis onvermijdelijk was." Na dit in de inleiding geschreven te hebben, zouden wij op onze beurt de vragen van den heer STEITZ „zonderling" mogen noemen.

Tjikandi-Oediek, wordt gezegd, dat allen, die hem gekend hebben, overeenstemmen, dat hij de zaken, die hem waren toevertrouwd, met groote belangstelling behartigde; maar dat het tevens schijnt, hij met het stelsel van werkeloosheid en lijdelijkheid van den heer KAMPHUIS zich niet heeft kunnen vereenigen; dat hij plannen tot uitbreiding van des landheers inkomsten koesterde, daaraan eigenmagtig uitvoering gaf, en steeds geneigd was met klem, zoo al niet met gestrengheid, des landheers regten in stand te houden; en dat het schijnt, dat op die wijze een nieuwe regel is aangenomen voor het vaststellen van het bedrag der, door de bevolking op te brengen, belasting, en welke voor sommigen tot ³/₄, voor anderen meer dan hun geheele oogst zou hebben bedragen.

En dit alles nu zou voor den resident een geheim hebben kunnen blijven, of zou men willen zeggen: „hij heeft deze afpersingen gekend, maar gedacht geen klagers geen regters."

Dit zou voor eenen resident al een zeer fraai beginsel zijn, edoch de redaktie zegt, het feit hoofdzakelijk te vermelden, omdat het leerzaam kan zijn, zoowel voor hen, die geregeerd worden, als voor hen die regeren. Maar wat zullen zij, die geregeerd worden hieruit kunnen leeren? Dat de misdaad ontdekt zijnde gestraft wordt? De dagelijksche gebeurtenissen zijn, dunkt mij, hiertoe krachtiger. En met betrekking tot hen, die regeren, zou een Gouverneur-Generaal hieruit moeten leeren, dat hij vooral omzigtig moet zijn in zijne keuze van personen, die hij, onder den titel van resident, het bestuur eener provincie wenscht op te dragen? Zou een resident hieruit moeten leeren, dat hij in zijne residentie, vooral met betrekking tot de inlandsche regenten en hoofden, een gepast decorum moet bewaren, zelf geene daden moet plegen, die daarmede in strijd zijn, en zulke daden bij zijne ondergeschikte ambtenaren niet ongestraft moet laten voorbij gaan? Zou hij hieruit moeten leeren, dat hij zich met het karakter van de inlandsche bevolking bekend moet maken; dat hij zorgen moet, dat de inlander in zijne godsdienstige begrippen en familie-aangelegenheden niet worde beleedigd; en dat hij, door het handhaven eener goede geheime policie, moet zorgen steeds op de hoogte te zijn van al hetgeen in zijne residentie voorvalt?

Indien opstanden en moorden vereischt worden, om den hoog en minder geplaatsten ambtenaar op de hoogte van hunne betrekking te brengen, dan, voorwaar, ziet het er al zeer bitter met het korps ambtenaren uit.

Indien dit nu de eenige drijfveer is, waarom de redaktie van het tijdschrift deze zaak, die voor het publiek der vergetelheid was prijs gegeven, als 't ware, uit de vergetelheid opdelft, en daardoor eene familie, die bij den vermelden moord zooveel verloren heeft, op nieuw grieft, dan gelooven wij, dat het onderwerpelijk artikel het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* geen eer zal aandoen, en te minder nog, wanneer men zal ontwaren, dat de bron, waaruit de redaktie dit verhaal heeft geput, niet zuiver is *).

---

*) Wij zullen voorzeker niet noodig hebben op het zonderlinge dezer redenering de aandacht

De resident van Bantam kon zich over eenen opstand, die zich niet alleen tot Tjikandi-Oediek bepaalde, maar ook in de zuidelijke distrikten van zijne residentie blijken van bestaan had gegeven, niet behoorlijk verantwoorden, en denkende welligt: „de dooden kunnen niet spreken," achtte hij het mogelijk goed, de schuld grootendeels op mijn zwager, den heer KAMPHUIS, te werpen, door in zijn eerste rapport aan het Gouvernement te melden, dat men de oorzaak dezer ramp hoofdzakelijk moest toeschrijven aan ongenoegen der bevolking tegen den landheer, ter zake van het in eens opvoeren van den aanslag der rijstvelden. Maar toen de resident ontwaarde, dat KAMPHUIS in mij eenen verdediger vond; dat ik omtrent de gebeurtenissen van de voorafgegane twee maanden, in de residentie Bantam, vrij goed onderrigt was, en mij in staat bevond, alle aantijgingen daadzakelijk te wederleggen, — toen keerde hij het blaadje om, en meldde, in zijn tweede rapport aan den Gouverneur-Generaal, dat het niet de landheer, de heer KAMPHUIS, maar de administrateur, de heer SIMON SOESMAN PES, was, die, aangezien KAMPHUIS zich met het beheer van zijn land niet afgaf, eigendunkelijk en eigenmagtig de opgezetenen in de heffing van het padi-kontingent benadeelde.

Dat de resident de zelfovertuiging moet gehad hebben hierdoor onwaarheid te vermelden, en wel ten volle verzekerd moet geweest zijn, dat der bevolking van Tjikandi-Oediek in elk opzigt eene regtvaardige en billijke behandeling ten deel viel, hiervan getuigt een, in mijn bezit zijnde, eigenhandige, partikuliere brief, door hem resident, den 10 November 1845, aan den heer KAMPHUIS geschreven *).

---

te vestigen; toch veroorloven wij ons enkele opmerkingen. In de eerste plaats hebben wij niet verklaard, juist dat feit der lijdelijkheid van den heer KAMPHUIS en der aktiviteit van den heer PES speciaal te vermelden, omdat het leerzaam kan zijn, zoowel voor hen die geregeerd worden, als voor hen die regeren. Maar wij hebben dit laatste opgegeven als het doel van het geheele artikel. Immers kan de, daarin behandelde, gebeurtenis leerzaam zijn, zoo wel voor hen, die geregeerd worden, als voor hen die regeren; zij doet ons een blik werpen in den aard en het karakter van het volk van Bantam, 't welk zich in menig opzigt van de overige bevolking van Java onderscheidt; zij is eene nieuwe bijdrage voor de kennis van 't geen gedaan en vermeden dient te worden, ten einde in onze schoone en rijke Indische bezittingen de rust ongestoord te bewaren. Ziedaar het doel van ons artikel. En wij gelooven, ook na de opmerkingen van den heer STEITZ, dat dit doel niet ijdel is geweest. Hij had verlangd, dat wij gezwegen hadden en de droevige gebeurtenis aan de vergetelheid ware gewijd geworden. Maar dit is onmogelijk. Daartoe was zij te gewigtig, daartoe hing zij te zeer met den algemeenen toestand van Bantam en met andere feiten te zamen. Zij behoort tot de geschiedenis. En hoe de behandeling daarvan, op zulk eene wijze als door ons is geschied, krenkend of zelfs onaangenaam kon zijn voor de nagelaten betrekkingen der slagtoffers, verklaren wij niet te begrijpen.

*) 't Doet ons leed, dat de heer STEITZ deze zinsneden over den toenmaligen resident van Bantam geschreven heeft; maar wij verheugen ons, dat hij ze in ons tijdschrift, en niet elders, plaatst, dewijl wij nu in de gelegenheid zijn, er dadelijk een antwoord op te geven. Vergeet de heer STEITZ niet, dat hij hier ook van eenen overledene spreekt, en dat men ook hem zou kunnen verdenken van de gedachte: „de dooden spreken niet?" Wij zullen dat echter niet doen. Wij willen liefst aannemen, dat hij, in zijnen ijver voor zijnen zwager KAMPHUIS, te ver gaat en op eenen afgestorvene in bittere bewoordingen een onverdienden blaam werpt.

Ons is niet gebleken, dat de resident van Bantam in den aanvang anders omtrent de heeren KAMPHUIS en PES heeft gerapporteerd, dan later. Maar verondersteld, dat dit het geval was, waarom moet dit dan aan zulke onedele beweegredenen worden toegeschreven, als men hier veronderstelt? Is eene eerste dwaling ter goeder trouw niet denkbaar? En was het in den resident niet te prijzen, dat hij die dwaling herstelde? Dat overigens der bevolking van Tjikandi-Oediek geene allezins billijke en regtvaardige behandeling van de zijde van haren landheer zou zijn te beurt gevallen, is in ons geheele artikel niet te vinden. Slechts op een maatregel, als

Gelukkig voor den resident, men van hooger hand niet op het denkbeeld is gekomen, dat, aangezien de voorgewende opvoering van den aanslag der rijstvelden of nieuwe wijze van kontingentheffing door opmeting der velden, geene zaak van toen of gisteren was, maar dat daarover reeds acht maanden verloopen waren, en hij dus, door zijn geschrijf bewijzende er niets van te hebben geweten, ook tevens het bewijs leverde, niet op de hoogte van zijne betrekking te zijn. En wanneer men daarbij in aanmerking had genomen, dat de resident niet kon ontkennen te hebben geweten, dat er gedurende de toen voorafgaande maanden oproerige bewegingen, vooral in de zuidelijke distrikten zijner residentie, plaats hadden gevonden, dan waarschijnlijk zou men hem althans niet hebben gedekoreerd *).

Alle voorgewende bezwaren, tegen de kontingent-heffing en het landbestuur van Tjikandi-Oediek, zijn, voor den omgaanden regter, tegen ieder, afzonderlijk, uit de daartoe betrekking hebbende boeken en dokumenten en omstandigheden, voldoende gelogenstraft, en het is dan oook voldoende bewezen, dat de opstand, in den vroegen morgen van den 13 December 1845 te Tjikandi-Oediek[1], residentie Bantam, uitgebroken, van aard en strekking geheel en alleen politiek, tegen de christenen in het algemeen en het openbaar gezag in het bijzonder, gerigt is geweest †). Dat hier vooral het openbaar gezag bedoeld is, wordt onder anderen daardoor bewezen, dat in 1850, terwijl dezelfde resident te Batavia verklaarde, de residentie zoodanig in zijn magt te hebben, dat drie de hoofden niet bij elkander konden brengen, zonder hij zulks zoude weten, een aantal ontevredenen, op weinig afstands van het residentiehuis, de vaan des oproers hadden opgestoken. Ook voor dezen opstand is, onder kommando van den luitenant-kolonel DE BRAUW, eene expeditie van Batavia moeten oprukken.

De angst en schrik, waarin Batavia's ingezetenen den 14 December 1845, verkeerd hebben, wordt door de redaktie overdreven vergroot; immers toch een opstand in het Batamsche was niets nieuws. Dat echter de

---

hoogst drukkend voor de bevolking, wordt gewezen, maar alleen als eene opgave van de beschuldigden en veroordeelden. Dat hij werkelijk is genomen, wordt in 't midden gelaten. Zie hier wat er van gezegd wordt: „Is die maatregel werkelijk genomen? 't Is moeijelijk te beslissen. Maar zeker is het, dat hij in alle geval eerst in 1845 is in 't leven geroepen, en toen nog maar op enkele dessa's is toegepast. Men beweert echter, dat de geheele bevolking daardoor bevreesd en verontrust is geworden en eene algemeene spanning is te weeg gebragt." Ziedaar al wat er van gezegd wordt. Hoe is 't nu mogelijk, dat deze zeer bescheiden voorstelling zulke woorden tegen den ontslapen resident bij den heer STEITZ konden uitlokken?

*) Hier, gelijk boven, wordt den resident van Bantam veweten, dat hij niet bekend was met hetgeen op het land Tjikandi-Oediek plaats had; dat, indien daar verkeerdheden voorvielen, hem dit niet had behooren te ontgaan. Maar een resident is niet alwetend; 't hangt van de meerdere of mindere waakzaamheid, maar tevens van de middelen, waarover hij te beschikken heeft, af, of hij al of niet bekend wordt, met hetgeen in zijne provincie plaats grijpt. En den overleden resident heeft men nimmer eene groote aktiviteit, veel ijver en goed beleid ontzegd. Maar men vergete niet, dat een resident tegenover de zoogenaamde „vrije landen", of landen aan partikulieren toebehoorende, in eene andere positie verkeert, dan tegenover de Gouvernementslanden.

†) 't Schijnt, dat de heer STEITZ ons artikel niet begrepen heeft. Juist hetgeen hij hier beweert, is daarin door ons betoogd. Indien al 't geen op het landgoed Tjikandi-Oediek voorviel misschien aanleiding was, de oorzaak van den opstand zat veel dieper. Al de bijzonderheden van ons verhaal toonen dat aan, en op menige bladzijde hebben wij het met duidelijke woorden gezegd.

opstand wel van belang, en zekere vrees niet geheel ongegrond was, wordt onder anderen hierdoor bewezen, dat van 202, in die zaak gearresteerde, oproerlingen 159, ter zake van geweldig verzet tegen het openbaar gezag en moord, en daarvan 25 tot de straffe des doods, veroordeeld zijn geworden *).

Had de militaire kommandant van Serang geweifeld, en ware hij niet dadelijk met zijne beschikbare magt opgerukt, dan had deze zelfde opstand zich in verschillende rigtingen kunnen uitbreiden, en nog aan vele Christenen het leven kunnen kosten.

Ten aanzien van den, door de redaktie zoo hooggeprezen, soldaat van het leger van NAPOLEON, gewezen kanonnier in Indische dienst, als de man van industrie en vooruitgang, zal ik alleen opmerken, dat KAMPHUIS zich veel moeite gaf, om de ontginning van zijn land te vermeerderen, maar dat zijn braaf en regtschapen karakter niet gedoogde voordeelen te trekken, die den toets van regtvaardigheid en menschelijkheid niet konden doorstaan.

Hij, die door onverschilligheid aanleiding geeft tot verdrukking van zijnen evenmensch, is schuldig. Hij, die zijn' evenmensch benadeelt, om een' ander, gevraagd of niet gevraagd, te bevoordeelen, is evenzeer schuldig. Het schrijven van de redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* werpt dus op nieuw eene blaam op de ongelukkige slagtoffers van eenen politieken opstand, de heeren P. S. KAMPHUIS en S. S. PES †). En toch, het was der redaktie uit mijne, bij KEMINK EN ZOON, te Utrecht 1849 gedrukte, en in eene der, kort daarop gevolgde, afleveringen van het Tijdschrift toegejuichte brochure, bekend, dat ik van het Gouvernement geprovoceerd heb „opheffing van den blaam den heer KAMPHUIS, bij het, in de *Javasche Courant* „van 14 Januarij 1846 n°. 4, bekend gemaakte, rapport van den resident „van Bantam opgelegd", en het Gouvernement die opheffing in de *Javasche Courant* van 17 Oktober 1846 n°. 83 heeft gegeven; waarin met zoovele woorden onder anderen het volgende wordt gemeld: „Toen, in de *Javasche* „*Courant* van 14 Januarij n°. 4, mededeeling werd gedaan van de noodlottige gebeurtenis, welke den landheer van Tjikandi-Oediek met het „grootste gedeelte van zijn gezin (vrouw en vijf kinderen) en eenige Europesche bedienden (het geheele Europesche personeel) had getroffen, was „nog niet met genoegzame zekerheid bekend, wat tot dezelve aanleiding „had gegeven.

„Volgens de berigten, welke toen daaromtrent waren ingewonnen, zou

*) Wij houden vol, dat de angst en schrik, waarin men den 14 December 1845 te Batavia verkeerde, door ons niet zijn vergroot en overdreven. De berigten van 't geen er voorviel waren, gelijk het gewoonlijk gaat, overdreven, en van daar die angst en schrik. Wij willen echter over 't meerdere of mindere met den heer STEITZ niet twisten. Hij zelf geeft toe, niet alleen dat er te Batavia vrees was, maar zelfs dat die vrees niet ongegrond was — en dat is voldoende.

†) Wij ontkennen nogmaals, dat in ons artikel iets hoegenaamd voorkomt, 't welk zelfs in de verte eenigen blaam op de nagedachtenis van de heeren KAMPHUIS en PES kan werpen. Integendeel lof wordt hun toegebragt, den eenen wegens zijne belangeloosheid en zachtaardigheid, den ander wegens zijne bedrijvigheid, voortvarendheid en zijn ijver voor de belangen van zijnen principaal. 't Geen de beschuldigden beweeren, dat de belasting plotseling door den laatsten te hoog was opgevoerd, wordt slechts als eene opgave dier beschuldigden vermeld, maar aan de waarheid wordt getwijfeld. Hoe is het dan mogelijk, dat de heer STEITZ dat alles er in heeft kunnen lezen, waartegen hij te velde trekt?

„ bij de opgezetenen van het landgoed Tjikandi-Oediek, ongenoegen jegens „ den landheer zijn ontstaan, door het in eens opvoeren van den aanslag „ der landrenten, en zou daarin en in woelgeestigheid en fanatisme de „ hoofdoorzaken van het gebeurde moeten gezocht worden.

„ Hiervan werd dan ook in het aangehaalde nummer van de *Javasche* „ *Courant* melding gemaakt.

„ De billijkheid vordert echter thans bekend te maken, dat het gehouden „ regterlijk onderzoek, het vroeger bestaan hebbende vermoeden van alge- „ meen ongenoegen of ontevredenheid van de bevolking jegens den landheer „ KAMPHUIS geenszins heeft bevestigd, en dat integendeel dat onderzoek „ heeft doen zien, dat de heer KAMPHUIS van zijne onderhoorigen nimmer „ meer vorderde, dan hem regtmatig toekwam, en alléén een zamenloop „ van noodlottige omstandigheden oorzaak is geweest, dat hij en zijn gezin „ het slagtoffer zijn geworden van de driften eener opgeruide menigte.

„ Daar de achting, welke de heer KAMPHUIS in zijn leven genoot, door „ de vroegere mededeeling zou kunnen verminderd zijn, en zoo doende op „ zijne nagedachtenis onwillekeurig een geheel onverdiende blaam kan zijn „ geworpen, wordt alsnu het min juiste der vroegere mededeeling hersteld."

Zou het Gouvernement mij deze openlijke satisfaktie hebben gegeven, indien het niet de overtuiging had erlangd, dat mijn beweren omtrent de noodlottige gebeurtenis de waarheid bevatte; dat het rapport van den resident, hetzij dan willens of onwillens, der waarheid niet getrouw was, en men door het overnemen van dat rapport in de *Javasche Courant* van 14 Januarij 1846 no. 4 eene groote onbillijkheid had begaan? *)

Ja! Wel zeer noodlottig is het te noemen, dat toen de resident gedurende twee maanden voor den opstand gedurig berigten van oproerige beweging, vooral in het zuidelijk gedeelte zijner residentie, ontving, (het land Tjikandi-Oediek is het naast in verbinding met de zuidelijke distrikten der residentie Bantam) de Europesche ingezetenen zijner residentie niet gewaarschuwd en met hen middelen tot voorzorg beraamd heeft.

Hetgeen ten slotte van dit artikel wordt aangevoerd als oorzaken, waardoor de werking der policie in de residentie Bantam belemmerd zoude worden, waardoor het plaatselijk bestuur van de genoemde ontwerpen onkundig zou hebben moeten blijven, en die ontwerpen tot rijpheid en uitvoering zijn kunnen komen, zonder dat zij ontdekt werden — moge voor eenen oppervlakkigen lezer zeer gewigtig klinken, inderdaad zijn zij al zeer weinig beduidend.

De toestand, waarin de residentie Bantam verkeert, is zoo geheel buitengewoon niet, als men hier wel voorstelt. Hetgeen daar, ten aanzien van den grondeigendom, bestaat, vindt men evenzeer in de residentiën

*) Dit is allezins juist; maar 'tgeen in dat rapport voorkomt en later door het Gouvernement, in de Javasche courant, werd verbeterd, is door ons niet beweerd. Hoe kan de heer STEITZ dat dan tegen ons aanvoeren? Door ons is juist gezegd, 't geen in die teregtwijzing voorkomt, dat de heer KAMPHUIS van zijne onderhoorigen nimmer meer vorderde, dan hem regtmatig toekwam. Ja, nog sterker, wij hebben beweerd, dat hij bij lange na niet vorderde wat hem eigenlijk toekwam.

Batavia, Buitenzorg, en Preanger Regentschappen; doch het heeft in die residentiën nog nimmer de werking der policie belemmerd, noch aanleiding tot opstand en moord gegeven. Het bedoelde stelsel — hier echter eenigzins verkeerd voorgesteld — is dan ook voor den landbouwer te weldadig, om er eenige ontevredenheid uit te kunnen verwachten *)

Het Gouvernement, als in de regten der vorsten van Java getreden, is heer en eigenaar van het land, dat is: van het geheel. In geval van verkoop, treden de koopers, als landheeren, ieder in de zijne, in zoo verre in de regten van het Gouvernement. De landbouwer heeft echter een individuëel erfleenregt op de, door hem zelven aangelegde of bij erfenis verkregene, sawah-velden en, op de partikuliere landen, ook op de vruchttuinen. Zoo lang hij die sawah-velden bewerkt, de vruchtentuinen onderhoudt, het 1/5 der padi-oogst, en de huur der tuinen opbrengt en betaalt, kan niemand hem van die sawah-velden of tuinen ontzetten, noch op eenigerhande wijze er over beschikken. Daarentegen kan de landbouwer dit erfleenregt aan anderen verkoopen.

In dit stelsel dus liggen voorregten voor den landbouwer opgesloten, die bij gemeente-gronden niet denkbaar zijn. Een beginsel van schier alle verkeerdheden en verderfelijke instellingen, kan dus uit een erfleenregt, voor den landbouwer op de bebouwde gronden, nergens, alzoo ook niet in de residentie Bantam, voortgevloeid zijn; maar wel uit gebrek aan kunde en aktiviteit van de zijde van het plaatselijk bestuur. Tot knevelarijën en afpersingen, usurpatiën enz., behoeft onder den inlander de meerdere tot zijn mindere het erfleenregt op de bebouwde gronden niet; ook zonder dat zijn zij daartoe steeds genegen; maar hebben die misdaden plaats, dan voorzeker is het alleen aan het plaatselijk bestuur te wijten, wanneer zij niet ontdekt en gestraft worden.

Eene goed ingestelde en goed gehandhaafde policie laat zich door het bedoelde stelsel niet belemmeren, gelijk de bewijzen daarvan in de overige residentiën, waar dit zelfde stelsel bestaat, voorhanden zijn. Het is dus onbegrijpelijk, hoe nu wijlen de resident zulks in der tijd als reden van voorgenoemde onwetenheid heeft kunnen aanvoeren. Zij, die het voorgestelde stelsel eenigzins kennen, kunnen dit voorwendsel alleen als uitvlugt beschouwen.

Zonderling is het voorwaar, dat de redaktie, die anders de waarheid zoo voorstaat, en zich, zelfs uit de Gouvernements archieven, weet te doen voorlichten, zich omtrent deze zaak, waarin toch zooveel is voorgevallen, en

*) Wij zijn dit met den heer STEITZ volkomen eens. Het stelsel van indivineel grondbezit is verre te verkiezen boven dat van gemeente-grondbezit, en overal waar het laatste bestaat zal het vroeg of laat tot individueel bezit gebragt moeten worden. Wij hebben, in ons artikel, dan ook wel zeer duidelijk te kennen gegeven, dat het beschouwingen waren van den resident van Bantam. De behoefte der kennis van den toestand van het landbezit op Java wordt dagelijks meer gevoeld; elke bijdrage, die over deze kwestie licht kan verspreiden, moet daarom welkom zijn. Daarom lieten wij de beschouwingen van den resident volgen. En wij meenen nog, dat wij wèl hebben gedaan. Al konden wij ons ook in alle opzigten met die beschouwingen niet vereenigen, toch bevatten zij een schat van kennis van den aard van 't grondbezit in Bantam, die allezins is te waarderen.

zoo eene enorme regtspleging heeft plaats gevonden; niet vooraf heeft doen voorlichten uit de processen-verbaal enz. van de door de regtbank van ommegang in deze zaak gehoudene teregtzittingen en het daarop gevolgd regeringsbesluit, benevens de door mij aangehaalde Javaansche kouranten; vooral ook die van 26 Augustus 1846 n°. 68, waar, bij de vermelding van door de bevolking van het Lampongsche distrikt Pamangka tegen het Nederlandsch gezag aan den dag gelegde vijandige gezindheid, wordt gezegd: „Een aldaar in omloop gebragt gerucht (blijkbaar het gevolg van „het voorgevallene te Tjikandi-Oediek in de maand December 1845), volgens „hetwelk alle Europeanen in de residentie Bantam tot aan de hoofdplaats „Batavia van het leven zouden zijn beroofd, is op hare thans aan den dag „gelegde neiging van grooten invloed geweest." De redaktie zou dan de onzuiverheid van de bron, waaruit zij nu geput heeft, hebben kunnen ontwaren; dan zou zij de overtuiging hebben erlangd, dat niet het landsbestuur van den heer KAMPHUIS aanleiding heeft kunnen geven, dat de gewelddadadige opstand, waarvan hier de rede is, tegen het openbaar gezag is uitgebroken; dan zou de redaktie zeker geene reden hebben gevonden, de naauwelijks geheelde wonde eener familie, welke der redaktie nimmer eenig leed heeft gedaan, op nieuw open te scheuren, ten einde zoo het heet voor anderen leerzaam te zijn. En de redaktie zou mij het onaangename gevoel bespaard hebben, tegen eenen afgestorvene te moeten schrijven; waartoe zij mij ondanks mijzelven heeft genoodzaakt.

BATAVIA,
19 Julij 1859.

L. STEITZ.

Wij hebben, naar 't ons voorkomt, genoegzaam aangetoond, dat de heer STEITZ in een dwaling verkeert, wanneer hij meent, dat in ons artikel eenige blaam op de nagedachtenis der ongelukkige slagtoffers wordt geworpen. Integendeel, wij houden 't er voor dat, door 't geen hij aanvoert, onze voorstelling van 't gekeurde allezins wordt bevestigd. Maar de eer van den ontslapen resident van Bantam handhaven wij nu op onze beurt tegen zijne aanvallen. Hij was een braaf, achtenswaardig, eerlijk man, een der beste ambtenaren, die 't Gouvernement in zijne dienst heeft gehad. Hij was niet in staat, opzettelijk aan de waarheid te kort te doen. Mogt dus de heer STEITZ al kunnen *bewijzen*, dat de voorstellingen van dien resident den toets niet konden doorstaan, dan zou dit nog slechts aantoonen, dat hij zich heeft vergist, misschien door anderen misleid, maar 't zou nooit als een middel mogen worden gebezigd om zijn edel karakter in verdenking te brengen.

Onze handelsbelangen in Japan.

Mogt onze koloniale politiek in vroegere tijden gestrekt hebben tot de vestiging van een monopolie, daar waar het Nederlandsch gezag zich uitbreidde; mogt al in andere opzigten de staatkunde der Nederlanders in Indië met grond beschuldigd worden van egoïsme, zoodat alles in het werk werd gesteld, om uitsluitend het moederland de voordeelen van onze heerschappij over den archipel te doen trekken; mogten alzoo onze handelingen het kenmerk dragen van eene eigenbaat, die zoowel den vreemdeling uitsluit als aan Indië wel eens het noodige onthield, — in één enkel opzigt kan althans dit verwijt niet gelden. In de laatste jaren hebben wij ons integendeel dikwerf beklaagd, dat onze staatkunde in Japan wel geleid heeft tot bevoordeeling van anderen, maar dat onze eigene politieke en handelsbelangen daarbij groote schade hebben geleden.

Van overoude tijden hadden wij eene bevoorregte positie in het Japansche rijk. Toen nu het stelsel van afsluiting aldaar werd verlaten, hadden wij mogen hopen, dat wij daarvan in de eerste plaats de voordeelen zouden hebben geplukt. Terwijl wij voor anderen de kastanjes uit het vuur haalden en medewerkten, om handelsverdragen te doen sluiten, die aan andere natiën de havens van Japan openstelden; terwijl wij ons opofferingen getroostten, om het Japansche Gouvernement gunstig voor vreemdelingen te stemmen; terwijl wij groote sommen uit de koloniale fondsen besteedden, om de Japansche regering en rijksgrooten niet alleen persoonlijke geschenken aan te bieden, maar zelfs, op verlangen van dat rijk, een geheel oorlogschip eerbiedig aan den „grooten Keizer" afstonden, op een tijdstip toen millioenen noodig werden geacht, om de Nederlandsche marine op te heffen, waarvan het verval openlijk werd aangekondigd; terwijl wij den Japannezen in kunsten en wetenschappen onderwezen en onze officieren met dat doel derwaarts zonden; terwijl zelfs een gezantschap, bestaande uit twee adjudanten van den Koning, met het portret van Z. M. naar Japan vertrok, — terwijl dat alles gebeurde, werden tevens onze belangen zoodanig behartigd, dat wij niet alleen geen voordeelen en voorregten boven andere natien verwierven, maar zelfs achteraan kwamen. 't Zou toch niet te veel zijn geweest, te verwachten, dat onze betrekkingen met dat rijk in de eerste plaats op dien voet zouden worden geregeld, dat de Nederlandsche handel en industrie daarvan groote voordeelen konden plukken. Maar terwijl andere landen in één slag hunne handelstraktaten zagen vaststellen, op den voet van de meest begunstigde hunner, bleven wij lang op den ouden voet, en moesten wij ons vervolgens vergenoegen met de mededeeling

dat slechts *voorloopige* overeenkomsten getroffen werden, die ons op verre na niet de voordeelen verzekerden, die anderen verkregen hadden.

In 1856 (zie het October-nummer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van dat jaar) verkondigde de troonrede den volke, dat een vrij handelsverkeer met het rijk van Japan nog niet was verkregen, en de teleurstelling van de volksvertegenwoordiging was merkbaar in haar antwoord: „wij hadden gewenscht, dat de pogingen van Uwer Majesteits regering „*reeds nu* tot een vrij handelsverkeer met het rijk van Japan mogten „hebben geleid."

Wij hebben herhaalde malen de stelling gepredikt, dat eene krachtiger en meer eerbied inboezemende houding ons veel eerder tot dat doel had doen naderen, dan zooveel vleijerij, zoovele geschenken en zooveel abnegatie. In Oostersche landen toch behoort men ontzag in te boezemen, en wij moesten bovenal niet uit het oog verliezen, dat wij steeds in Japan als kooplieden waren geduld en toegelaten, terwijl die positie niet geschikt was, om den Japanner dien eerbied voor Nederland te leeren, welke noodig is, om op eenen voordeeligen voet te onderhandelen. Bij de groote magtsontwikkeling van vreemde natiën, van Engelschen, Amerikanen, Russen, enz., bleven wij altoos de verachte kooplieden, de onderdanige en ijverige kommissionairs van de Japansche regering. Wij hadden ons vroeger menige vernedering getroost, om er koopmanschap te kunnen drijven, daarom behoorde onze houding nu des te krachtiger te zijn, zoodra men daar te lande het besef, van hetgeen Europesche beschaving vermag, begon te krijgen. Hoe dikwijls is in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* aangetoond, dat Japan ons noodig had, en dat, zonder eene krachtige houding van onze zijde, onze handelsbelangen op het spel stonden, wanneer eenmaal Engelschen en Amerikanen naast en misschien spoedig boven ons vasten voet kregen.

Langen tijd na anderen kwam eindelijk een handelstraktaat ook voor ons tot stand, en met grooten ophef bood de toenmalige Minister van Koloniën, thans Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, een rapport daaromtrent den Koning aan. Met veel woordenpraal werd, in en buiten de Kamers, gewag gemaakt van de onbaatzuchtige politiek van Nederland in dit opzigt; maar bij dat alles verwierven wij, ondanks onze vroegere privilegiën en groote opofferingen in den laatsten tijd, niets meer dan de natiën, die met eenige oorlogschepen den eisch van een handelstraktaat kracht hadden weten bij te zetten. En dat traktaat kostte ons nog nieuwe en groote opofferingen, want, ten gevolge der nieuwe relatiën, werden eenige tonnen schats besteed, om van den pachter van den kambanghandel den nog overblijvenden pachttijd af te koopen. Zeer te regt klaagde wijlen de heer STOLTE dan ook bij elke gelegenheid over de handelingen van onze regering in Japan.

Intusschen was dan toch eindelijk een traktaat verkregen, en de zucht begon zich bij onze kooplieden en ondernemende mannen in Nederland en in Indië te openbaren, om van onze nieuwe positie in Japan voordeel te trekken. Wij hebben herhaaldelijk aangedrongen op de terugroeping van

het toenmalig opperhoofd den heer DONKER CURTIUS, niet omdat wij in één enkel opzigt aan zijne bekwaamheden en verdiensten wilden te kort doen, maar omdat wij meenden, dat, bij de groote verandering van omstandigheden, ook een ander persoon van andere eigenschappen en bekwaamheden voortaan Nederland diende te vertegenwoordigen, dan degeen, die bij de Japanezen steeds als het opperhoofd der Hollandsche *kooplieden* op Decima bekend stond. Wij hebben de vrees te kennen gegeven, dat onze handelsbelangen, die bij de openstelling van de havens van Japan op een geheel anderen voet zouden komen, niet behoorlijk zouden of konden worden behartigd, dewijl men bij den heer DONKER CURTIUS, laatstelijk op Java lid van 't Hooggeregtshof, geen speciale kennis van den handel kon veronderstellen.

Maar men heeft niet naar ons willen hooren, en, gelijk zoo menigwerf het geval is, ook nu weder zien wij onze bezorgdheid over de politiek en de handelingen der regering maar al te zeer bewaarheid. Algemeen is thans de klagt, niet alleen dat Nederland van zijne voordeelige positie in Japan geenerlei voordeel wist te trekken; dat wij in den nasleep kwamen, ofschoon wij ons meer offers dan eenig ander hebben getroost; dat wij zoo weinig wisten te verkrijgen; dat wij, in tegenstelling van hetgeen anders zoo dikwijls gebeurt, nu eens wel het algemeen maar niet ons eigen belang in het oog hebben gehouden; maar dat daarenboven nu, nadat een nieuwe toestand geboren is, door de Nederlandsche regering onze handelsbelangen niet behoorlijk worden bevorderd en behartigd. Nog dezer dagen is het navolgende adres door een aantal kooplieden te Amsterdam, Rotterdam en elders tot den Minister van Kolonien gerigt, wegens de bezwaren, aan welke onze handel met Japan nog onderworpen is, en wegens de belemmeringen en moeijelijkheden, die de daar gevestigde Nederlanders nog altoos ondervinden. In de dagbladen lezen wij toch het volgende als den hoofdinhoud van dat adres:

Adressanten erkennen den gunstigen uitslag, die hunne handelsbetrekkingen hebben opgeleverd, en brengen hulde aan de regering, wegens de wijze en gepaste maatregelen, waardoor zij trapsgewijze de afschaffing van het stelsel van afsluiting in Japan heeft verkregen. Zij doen echter opmerken, dat andere Staten, door een indrukwekkend magtsvertoon, de Japansche overheid tot overhaaste inschikkelijkheid hebben genoopt, en dat, als de handelsbetrekkingen zich nog niet door een gewenschten regelmaat kenmerken, dit niet aan de Japansche regering, of aan gebrek in het nakomen der traktaten, maar uitsluitend aan de aanwezige vreemdelingen moet worden toegeschreven, die hunne partikuliere inzigten willen opdringen, en nu deze dan gene bepaling van kracht willen zien. Ofschoon adressanten geene sympathie hebben voor deze weinig staatkundige wijze van handelen, zijn zij ondanks hun zelven, alleen om groote verliezen te ontgaan, genoodzaakt, den bedachtzamen weg te verlaten, en zich bij de vertegenwoordigers van gemelde mogendheden aan te sluiten, omdat deze de belangen hunner onderdanen krachtig, hoewel niet altijd op billijke wijze, behartigen. De Nederlandsche belangen toch worden op sommige plaatsen *weinig*, op andere in het geheel *niet* vertegenwoordigd, en het eenige Nederlandsche oorlogsvaartuig, tot dus ver in die verre gewesten gestationeerd, heeft thans de wateren van Japan verlaten, zoodat, bij eventuële gevallen, hun leven en eigendom geheel onbeschermd zijn. Deze zorgbarende toestand staat de verdere ontwikkeling van den reeds belangrijken Nederlandschen handel op Japan geheel in den weg; zelfs zal de krachtig beschermde handel der andere natiën hem verdringen, en daarmede elk spoor van onzen vroegeren invloed in Japan, tot spijt der Japanners zelven, verloren gaan. Nu het Nederlandsch bewind in Japan officiëel heeft opge-

houden handelaar te zijn, zouden adressanten gaarne, met het oog op de traditiën, het voorzigtig voetspoor der regering blijven drukken; maar zij maken opmerkzaam, dat zij, gering in getal, en weinig beschermd en erkend, zich opgelost zullen zien in de massa vreemdelingen, die zich volstrekt niet bekommeren over de gevolgen van hun winstbejag. Adressanten zouden zich willen blijven onderscheiden door gematigdheid en eerlijkheid, en toonen, dat hun handel geene plotseling stoornis in de Japansche maatschappij mag te weeg brengen. Zij zouden volk en regering het bewijs willen geven, dat zij slechts *goede* verstandhouding beoogen, en hun tot steun en voorbeeld willen strekken in hunnen omgang met andere Europesche natiën.

Naar aanleiding onder anderen van opgemelde redenen, verzoeken adressanten, dat van regeringswege te Jedo of Kanagawa een invloedrijk en geheel onafhankelijk persoon moge gevestigd en belast worden met de behartiging der Nederlandsche handelsbelangen, alsmede het stationeren te dier plaatse van een Nederlandsch oorlogsvaartuig, of wel tot het nemen van zoodanige maatregelen, als onze regering geraden zal achten, om aan de toenemende bezwaren, die den Nederlandschen handel op Japan drukken, te gemoet te komen.

En wat is nu in den laatsten tijd gebeurd? De heer mr. J. H. DONKER CURTIUS, de Nederlandsche kommissaris, heeft zijn eervol ontslag gekregen en er zijn twee nieuwe betrekkingen in het leven geroepen; er is namelijk een konsul-generaal voor Nederland in Japan benoemd, terwijl hem een kanselier is toegevoegd. Wij hadden verwacht dat in een land, waarvan de handels-relatiën een nieuwen tijdkring te gemoet gaan, een vertegenwoordiger van Nederland gevestigd zou worden, die met al de bijzonderheden en de eischen van den handel volkomen bekend zou zijn, en die tevens het land en het volk, zijne taal en zijne zeden zouden hebben bestudeerd, of van wien men althans mogt veronderstellen, dat zijne vroegere studiën of zijn loopbaan hem op de vereischte hoogte zouden hebben gebragt. Zulke personen zouden, dunkt ons, wel te vinden zijn. Maar wie is nu de nieuwe konsul-generaal? De heer mr. J. H. DONKER CURTIUS, oud lid van 't hoog geregtshof te Batavia, wordt vervangen door het lid in den raad van justitie te Batavia, mr. J. K. DE WIT.

Wij hebben omtrent deze benoeming twee opmerkingen, die, — wij stellen het al weder met nadruk op den voorgrond, — noch de verdiensten, noch den persoon van den nieuwen titularis gelden. Daaromtrent willen wij geen enkele aanmerking maken. Maar in de eerste plaats meenen wij, op grond van al het aangevoerde en met het oog op de gebleken behoefte, over wier niet-vervulling onze handel zich luide beklaagt, dat geen *regtsgeleerde*, maar een *handelsman* de Nederlandsche handelsbelangen in Japan had behooren te vertegenwoordigen. Wanneer men de bezwaren van 't zoo even medegedeelde adres in overweging neemt, dan zal men erkennen, dat een man van kennis en ondervinding in handels-aangelegenheden verondersteld moet worden, de geschikte persoon te zijn, om daaraan te gemoet te komen.

Maar aangenomen, dat de benoemde, ofschoon alles het tegendeel zou doen vermoeden, de geschikste persoon is, dan nog moeten wij in de tweede plaats onze bevreemding te kennen geven, dat men een lid van den raad van justitie, een regtsgeleerde, die een aanzienlijke plaats in de magistratuur in Indië bekleedt, naar Japan zendt. Immers de Minister van Koloniën heeft de behoefte aan kundige regtsgeleerden in Indië zóó zwaarwigtig geacht, dat hij, een paar maanden geleden, bij de diskussie

over het *Batig slot voor* 1857, in de Tweede Kamer, heeft erkend, dat hij buitengewone voordeelen aan personen had toegekend, wier regtskennis hem nuttig voor Indië toescheen, terwijl de Minister daarenboven de persoonlijke toelagen, aan leden van de regterlijke magt in Indië verleend, tegen daarover ingebragte ernstige bezwaren heeft willen vergoelijken, door zoowel in het verslag als bij de diskussie, vol te houden, dat hij de positie van onze regterlijke ambtenaren in Indië moest verbeteren, ten einde de waarde van de regterlijke magt te verhoogen, die daardoor leed dat de leden in Indie naar meer lukrative civiele betrekkingen dongen. Wij kunnen nu de houding van den Minister in dit opzigt volstrekt niet overbrengen, met de benoeming van een lid van den raad van justitie te Batavia, tot eene aanzienlijke civiele betrekking; want, zijn in Indië kundige regtsgeleerden noodig en acht de Minister, dat buitengewone toelagen vereischt worden, om de zucht naar overplaatsing te keer te gaan, dan zal de tegenwoordige handeling wel niet strekken, om de waardigheid van de magistratuur te bevorderen, die, volgens den Minister, gevaar loopt als de bedoelde zucht blijft bestaan. Noch in het handelsbelang, noch in het belang van de magistratuur, schijnt dus deze benoeming te verdedigen.

Maar misschien oordeelt men de betrekking van den nieuwen vertegenwoordiger van Nederland in Japan van meer politieken aard, zoodat het handelsbelang ook op andere wijze kan worden bevorderd, en de heer DE WIT in een ander opzigt bijzonder geschikt was voor zijne taak. Welnu dan hadden wij mogen verwachten, dat naast den politieken vertegenwoordiger van Nederland een doorkneed handelaar ware geplaatst, die, bekend met den Japanschen handel, onze kooplieden tot vraagbaak en leidsman had kunnen dienen en zijnen chef op de hoogte had kunnen houden. En wie is nu onze tweede vertegenwoordiger in Japan? Tot kanselier is benoemd de ambtenaar der 1e kl., Mr. J. P. METMAN, thans ter beschikking van den direkteur van financiën; die heer zal tevens de funktien uitoefenen van notaris, vendumeester, ambtenaar van den burgerlijken stand en agent van de weeskamer. Voldoet nu de nieuwe titularis aan de door ons gestelde eischen? Het is alweder een regtsgeleerde, wel, naar men zegt, een kundig en bekwaam regtsgeleerde, maar altoos een regtsgeleerde, die van den handel geene bijzondere studie heeft gemaakt. Maar op welke beginselen zijn dan toch deze benoemingen gegrond? Aan welke vereischten zijn zij getoetst?

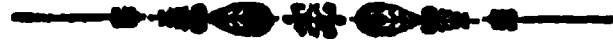
Zal de regering, nadat wij en anderen, gedurende zoovele jaren, hebben aangedrongen, om onze handelsbetrekkingen met Japan beter te behartigen, het oor leenen aan de klagten van den handel, die thans zijn geuit? Wij vreezen het tegendeel. Onze handel in Indië en in Nederland heeft al bitter weinig vrucht ondervonden van zijne herhaalde vertoogen en petitiën, over de noodzakelijkheid om onze havenwerken, bij voorbeeld op Java, te verbeteren. Het gebeurde bij de openstelling der 19 havens ligt nog te versch in het geheugen, om niet te weten, dat onder het tegenwoordig koloniaal stelsel wel gewaagde proeven worden genomen, maar niet rijpelijk

wordt nagedacht over hetgeen de eischen van het Nederlandsch handelsbelang vorderen. Wij voorzien dan ook niet veel verbetering ten opzigte van Japan, en wij zijn beducht, dat de vreemdeling aldaar ons spoedig zal overvleugelen. De Engelsche taal toch begint meer en meer de Nederlandsche te verdringen, en de Engelsche en Amerikaansche handel zal dit welligt ook den onzen doen, wanneer de zucht, om nieuwe relatiën met dat rijk te verkrijgen, bij voortduring belemmering en teleurstelling mogt ondervinden. Wij zouden dat dubbel betreuren, omdat de ondernemingsgeest, die in ons land niet zoo ligt opgewekt wordt, in dit opzigt meer en meer schijnt te ontwaken, zoodat een onzer voornaamste industriëlen nog onlangs, voor eigene rekening, twee schepen regtstreeks van hier naar Japan heeft bevracht. De tegenwoordige koloniale staatkunde maakt de beschuldiging tot eene waarheid, vier jaren geleden tegen onze regering ingebragt, in de voorrede tot de vertaling van eene, destijds te Oldenburg verschenen, brochure: „*Die Politik der Niederlände in ihren Beziehungen zu Japan*, *vom Consul* J. C. H. BLEY," waarin gezegd wordt:

„De Nederlandsche regering heeft het aanknoopen van betrekkingen en het sluiten van traktaten met Japan door andere mogendheden zooveel doenlijk ondersteund, en is daarbij, gelijk de pers onwederlegbaar heeft aangewezen, achterlijk gebleven in het behoorlijk behartigen der belangen van den Nederlandschen handel, ten einde deze in konkurrentie met Amerika en Engeland kome, en die konkurrentie kunne volhouden."

De tegenwoordige koloniale politiek bewijst ook weder in dit opzigt mank te gaan aan het euvel, waarover wij ons zoo dikwijls beklaagd hebben, namelijk gebrek aan doorzigt en veêrkracht.

Losse aanteekeningen, gehouden op eene reis over Java, in 1839.

I.

Van Batavia naar Cheribon. — De residentie Tagal. — Lebaksioe en Boeniajoe. — De gekloofde rots bij de dessa Adjibarang. — De residentie Banjoemas. — Een vergezigt uit de pasanggrahan Koemawi. — Heilige graven. — Tjahijono en Oronjono. — De vestiging en uitbreiding van den islam in deze streken. — Naar Karang-Kobang. — Pakandongan en Bator.

. . . . Daar de residentiën Buitenzorg, de Preanger Regentschappen en Cheribon mij gedeeltelijk reeds bekend waren, besloot ik deze vooreerst slechts door te trekken, en over Tagal mij regtstreeks naar Banjoemas te begeven, ten einde daar mijne eigenlijke „reis over Java" te beginnen. Zonder tegenspoeden en bijzondere ontmoetingen bereikten wij den 9den April Buitenzorg, den daaraanvolgenden dag Tjandjor, den 10den Bandong en den 11den Soemadang. Digt bij de laatste post „Sinkoek" genaamd ontmoetten wij een rijtuig, dat van de tegenovergestelde rigting kwam, en daar op ieder station zich slechts één span postpaarden bevindt, waren wij dus genoodzaakt, aldaar eenigen tijd te vertoeven, om de paarden die het ons ontmoetende rijtuig gebragt hadden te laten rusten, vóór zij ons verder konden brengen. Wij maakten van deze gelegenheid gebruik, om een waterval, dien men van den grooten weg aan de helling van den berg Pollak ontwaart, meer van nabij te bezoeken. Dat deed ons den tijd van wachten, anders zoo hoogst vervelend, op eene aangename wijze doorbrengen. De hoogte van den val van het water is honderd achttien voet, en ofschoon de stortvloed in zijn val niet wordt gestuit of gescheiden, en dus steil naar beneden schiet, levert toch het schuimende, in het zonlicht schitterende, water een schoon gezigt. Het is de rivier Tjilidoek, die hier dezen waterval vormt.

Nog een enkele blik op den nu afgelegden weg! De weg van Batavia naar Buitenzorg loopt langzamerhand op, zoodat men daar geene andere vervoermiddelen dan vier of zes paarden behoeft te gebruiken; maar van Buitenzorg naar Tjandjor trekt men den berg Megamendong, ongeveer 4500 voet hoog, over. Zulk een togt vereischt niet alleen een sterk rijtuig, maar ook vrij wat krachtiger vervoermiddelen, dan paarden kunnen leveren; daarom worden er vier of zes buffels voor gespannen, en ofschoon deze dieren zeer langzaam voorwaarts gaan, laten ze u toch nooit in den steek. Van Tjandjor naar Bandong, trekt men de rivieren Tjisokkan en Tjitarum over, en daar de oevers dezer stroomen meer dan honderd voeten hoog en vrij steil zijn, worden ook bij dien overtogt buffels

gebruikt. De weg van Bandong naar Sumadang loopt langs den berg Pollak, en is met groote kosten en met zeer veel moeite in het jaar 1821 in de rotsachtige helling van dezen berg uitgehouwen. Voor 't overige deelen wij hier nog mede, dat de wegen zich in een voortreffelijken staat bevinden, en de vergezigten, welke dit bergachtige gedeelte der Preanger-Regentschappen oplevert, vol verscheidenheid en treffende afwisselingen zijn. Ook de logementen, waarin wij te Buitenzorg, Tjandjor, Bandong en Soemadang den nacht doorbragten, waren in goede orde, zindelijk, en de logementhouders voorkomend en beleefd.

De weg van Soemadang naar Karang-Sambong loopt mede door een berg-land. Bij laatstgenoemde kampong wordt men de Tji-manok, die de grensscheiding tusschen de Preanger-Regentschappen en Cheribon daarstelt, overgezet. Naauwelijks waren wij deze laatste nieuwe residentie ingereden, of al aanstonds bemerkten wij het groote verschil tusschen haar en de provincie, die wij zoo even verlaten hadden. Het bergachtige land houdt nu voor een groot gedeelte op. Wel zagen wij oostelijk de 10,000 voet hooge Tjermai en eenige toppen van minder aanzienlijke bergen, maar wij reden door eene onafzienbare vlakte, welke behalven een groot djati-bosch, dat wij doortrokken, genoegzaam geheel met suikerriet, indigo en rijst was bebouwd.

Te Cheribon bleven wij een' dag over. Toen vertrokken wij, den 15 April, naar Tagal. De groote postweg, tusschen de hoofdplaatsen dezer beide residentiën, loopt voor een goed deel langs het strand, en levert aan de eene zijde over de zee, welke gedurende onzen togt met verscheiden schepen bedekt was, en aan den anderen kant over eene uitgestrekte vruchtbare vlakte door de bergen de Tjermai en de Slamat ingesloten, en met rijst-, suikerriet- en indigo-velden bedekt, een schoon en verrukkend gezigt. De rivier Lossari, die in het Cheribonsche ontspringt, negen palen bevaarbaar is en bij de dessa Lossari zich in zee ontlast, en welke wij met een praauw werden overgezet, omdat de zandige oever het maken van een brug verhindert, stelt de grensscheiding daar tusschen Cheribon en Tagal.

De residentie Tagal is in drie regentschappen verdeeld, namelijk Brebes, Tagal en Pamalang. Het regentschap Brebes ligt het meest westelijk. Wij betraden het dus het eerst. Het is in vijf distrikten verdeeld, Brebes, Lossari, Boeniajoe, Lebaksioe en Salem. Het wordt door vele kleine stroomen besproeid, gelijk ons de menigte bruggen, die wij overreden, al dadelijk aanwezen. Een der grootste is de rivier Tjimapali, die in het Kendangsche gebergte, in het distrikt Boeniajoe, haren oorsprong neemt, tot tien palen boven de monding bevaarbaar is, en bij Sawoedjadjar zich in zee ontlast. Bij dezen stroom ligt de negeri Brebes, die wij bij onzen doortogt als eene schoone plaats leerden kennen met een fraai gebouw (dalm) voor den regent. De rivier Tjipamali vormde oudtijds de grensscheiding tusschen Oost-Java en de Soenda-landen.

Zoo kwamen wij in het regentschap Tagal, en spoedig hadden wij de hoofdplaats bereikt. Des avonds gingen wij, vergezeld van den resident, een bezoek afleggen bij den regent, in wien wij eenen vrolijken, voor eenen

inboorling zeer beschaafden, man aantroffen, wiens woning een uitgestrekt gebouw is, en die ons menige belangrijke bijdrage voor de kennis van zijn regentschap mededeelde. Een zonderling zwak der inlanders, juist het tegenovergestelde van 't geen men onze dames dikwijls te laste legt, leerde ik bij deze gelegenheid proefondervindelijk kennen. Gelijk het bij ons eene beleefdheid gerekend wordt, de menschen voor jonger te houden dan zij zijn, of liever gelijk men dit bij ons aangenamer vindt dan voor ouder door te gaan, heeft bij de inboorlingen juist het tegenovergestelde plaats. Ouderdom geeft onder hen aanspraak op achting en vereering, en daarom kennen zij de menschen in den regel ook liefst hooge jaren toe.

— „Ik hoor," zeide ik tot den regent, „dat gij reeds op zekeren leeftijd zijt; men zou u dat niet aanzeggen; gij ziet er nog krachtig en gezond uit."

— „Ja wel," was zijn antwoord, „ook gij, mijnheer, draagt uwe jaren met eere."

— „Nu ja," hernam ik, „maar dat zegt niet veel. Voor hoe oud ziet gij mij wel aan?"

— „Wel, mijnheer, mij dunkt gij zijt een goede veertiger."

Daar ik nu naauwelijks zes-en-twintig jaren kon halen, kwam er onwillekeurig een spotachtige lach op mijn gelaat, die den goeden regent onmiddellijk zijn antwoord liet vervolgen:

— „Neen, ik vergis mij, gij zijt zeker de vijftig reeds voorbij."

Den daaraanvolgenden morgen bezochten wij, met den resident, de gevangenis, een zeer doelmatig, luchtig en goed ingerigt gebouw en voorts de pakhuisen, die aan het strand gelegen zijn, en waar wij de produkten der residentie zagen liggen, koffij, indigo, suiker en thee. Daarna bragten wij een bezoek aan het fraaije Chinesche kamp, en de zoogenaamde „klenteng", of Chinesche tempel. Bij onze te huis komst aan de woning van den resident, werd hem het vel van eenen pas gevangen tijger vertoond, waarvoor de brenger een som van ƒ 12 ontving. Bij deze gelegenheid vernamen wij, dat de menigte bosschen en wildernissen, die er, in weerwil der uitgestrekte kultures, nog in de residentie Tagal worden gevonden, een groot aantal tijgers bevat, zoodat er jaarlijks van ƒ 2000 tot ƒ 3000 aan premiën voor het vangen of dooden dezer dieren wordt betaald. De resident verhaalde ons tevens eene ontmoeting van eenen inlander met eenen tijger, die onlangs plaats had gehad, en ons verbaasde. Bij een kampong van het regentschap Brebes, stond een tijgerval, die zoodanig is ingerigt, dat wanneer het dier er in is, en op een bamboe trapt, welke achter in de val is aangebragt, de klep voor van zelf toevalt. Een inlander was in de nabijheid bezig met eenigen arbeid, maar werd door den regen overvallen, en verschool zich nu in het tijgerhok, omdat hij zoo spoedig geene andere schutting vond; maar hij wachtte zich wel van op de bewuste bamboe te trappen, ten einde zich zelven niet op te sluiten. Zoo had hij eenigen tijd vertoefd, toen er eensklaps een tijger het hok binnen springt, met zulk een geweld, dat de klep dadelijk toevalt. Daar zit nu de arme Ja-

vaan tegenover het vreesselijk roofdier, dat hem met bliksemende oogen aanstaart: maar ook hij wendt wederkeerig zijne blikken niet van het monster af, trekt zijn kris, laat dit wapen aan het dier zien. In deze houding, bleef hij zitten tot men hem kwam verlossen, zonder dat de tijger het waagde, hem eenig leed te doen. De Javaan schreef deze vrees van het dier toe aan zijn kris, want onder de bevolking is het sprookje in omloop, dat elke kris, die goed is, het vermogen bezit, om, alleen door dien te laten zien, het wild gedierte in toom te houden. Zouden wij echter de oorzaak van den goeden afloop dezer gevaarlijke zamen-opsluiting niet liever zoeken in de stelling, dat het oog van den mensch, wanneer het strak op het verscheurend gedierte is gevestigd, in staat is om het te ontwapenen?

Het regentschap Tagal bevat 102,244 inwoners en het regentschap Pamalang, dat uit vijf distrikten bestaat, 41,434, zoodat de geheele residentie eene bevolking heeft van 205,100 zielen op eene oppervlakte van 1914 □ palen *). Groote bosschen van schoon djati-hout treft men er in aan, terwijl verscheiden moerassen, vooral in het regentschap Brebes, een aanzienlijke uitgestrektheid van den grond beslaan. In dit zelfde regentschap ligt het meer Randjeng 9000 □ roeden groot.

Des na den middag's kwam de resident ons met zijn rijtuig halen, om de negeri Tagal eens rond te rijden. Wij bewonderden toen den fraaijen aanleg, de netheid en schoone ligging dezer aangename plaats; terwijl wij des avonds de Europesche inwoners aan het huis van den resident vereenigd vonden, en eenige genoegelijke uren in hun bijzijn doorbragten.

Den 17den April begaven wij ons 's morgens zeer vroeg op weg naar de residentie Banjoemas. Tot dus verre hadden wij zeer spoedig en bijna zonder ons op te houden, voortgereisd, dewijl wij bij onze terugkomst al de plaatsen, die wij tot hiertoe waren doorgetrokken, meer naauwkeurig wenschten te zien. Den weg echter, dien wij nu insloegen, waren wij niet van voornemens weder te volgen; daarom bezigtigden wij nu alles wat er merkwaardigs te zien viel. Zoo hielden wij, na ongeveer vijf palen, door eene aangename streek, te zijn voortgereden, bij een dessa stil, welke den naam draagt van Pasarean. Een schoonzoon van den panggeran, regent van Tagal, wachtte ons hier op, en bragt ons naar een in de nabijheid gelegen graf, dat wel uiterlijk geene bijzonderheden vertoont, maar dat de stoffelijke overblijfselen van eenen, in de Javasche geschiedenis beruchten, vorst in zich bevat. Sulthan TAGAL-AROEM namelijk, die in 1646 den troon beklom en als een wreed en onmenschelijk dwingeland over Java regeerde, ligt hier begraven. Ongehoord zijn de misdaden die de geschiedenis van hem heeft opgeteekend. CRAWFURT geeft onder anderen eenige voorbeelden zijner wreedheden aan, in zijn *„Indische Archipel"*, IIIde deel, blz. 336. Hij moordde en zijne tirannij kende geene grenzen, tot hij in

---

*) Volgens het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1857, had de residentie Tagal in dat jaar eene bevolking van 358,320 zielen, waarvan 331 Europeanen, 3,246 Chinezen en 1,562 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.

een oproer, door zijnen behuwdzoon, TROENA DJAJA genaamd, in 1672 uit zijne staten werd verdreven, naar Tagal de vlugt nam, maar onder weg aan eene ziekte stierf en te Pasarean werd ter aarde besteld. Zijn zoon en wettige erfgenaam, panggeran POEGAR genaamd, riep de hulp der Oost-Indische Kompagnie in, verdreef daardoor zijn' zwager TROENA DJAJA uit de door hem overweldigde staten, en werd, bijgestaan door den dapperen SPEELMAN, op den troon van Mataram hersteld. In weerwil der groote wreedheden, waaraan de hier begraven sulthan TAGAL-AROEM zich in zijn leven schuldig maakte, wordt hij thans nog door de bijgeloovige Javanen als een heilige vereerd. Zijn graf, dat altoos in eenen zindelijken toestand met zorg wordt onderhouden, wordt door menigen bedevaartganger met heiligen eerbied bezocht; en eens in het jaar zendt de soesoehoenan van Soerakarta eenen zendeling, om voor hem en in zijnen naam bij dit graf te bidden.

Na hier eenige oogenblikken vertoefd te hebben, vervolgden wij onze reis, eerst nog eenigen tijd door eene aanschakeling van kampong's en dessa's, en toen langs uitgestrekte rijstvelden tot aan de dessa Lebaksioe. Daar wachtte de pati van het regentschap Brebes met een groot gevolg ons op, heette ons welkom, en verzocht ons eenige oogenblikken in de pasanggrahan uit te rusten. Nu konden wij met het rijtuig niet verder reizen, wegens de moeijelijkheid van den weg. Dit zou dus door koelie's worden getrokken, terwijl mijn reisgenoot zich in een draagstoel nederzette, ik te paard steeg, en wij aldus, vergezeld van den pati en een groot gevolg inlanders, te voet en te paard den togt verder voortzetten. De dessa Lebaksioe ligt dertien paal van Tagal, en van daar ligt de dessa Margasari op denzelfden afstand. De weg derwaarts is vol afwisseling, loopt door schoone en uitgestrekte djati-bosschen, door rijstvelden, koffijtuinen en groote dessa's, aan den voet van den berg Slamat, en levert verrukkelijke gezigten op. Van Lebaksioe hadden wij uit de pasanggrahan het gezigt over eene uitgestrekte vlakte tot in zee.

Onze togt van den daaraanvolgenden dag was slechts dertien palen lang, maar liep over een bij uitstek moeijelijk terrein. Naauwelijks hadden wij de dessa Margasari verlaten, of de weg leidde ons door het voorgebergte van den Slamat, dat vooral ook wegens de zware regens, die hier nog onlangs vielen, zoowel als door de steilten en steenen, vele bezwaren aanbood. Nogtans bereikten wij, na de dessa's Kali-loemping, Karang-jongkeng, Galoe-timoer en Kali-djoeran te zijn voorbijgetrokken, Boeniajoe, waar wij nachtverblijf zouden houden. Met regt mag deze plaats dien eernaam dragen. Boeniajoe beteekent namelijk „het verborgen schoon", en waarlijk dat is het; want naauwelijks heeft men Kali-djoeran achter den rug en den klimmenden, door struikgewas, glaga en wildernis loopenden weg afgelegd, of men staat eensklaps voor eene uitgestrekte vallei, aan alle zijden ingesloten, waar de groene nette sawah's u tegenlachgen en bewijzen, dat er leven heerscht en bloei. De dessa Boeniajoe, aan de rivieren Kroe en Herang gelegen, verheft zich in die vlakte en maakt het gezigt

nog vrolijker en liefelijker. Na onze oogen over dat prachtig panorama eenigen tijd te hebben laten weiden, daalden wij in de vlakte neder en hadden nu spoedig de pasanggrahan bereikt, welke ons dien nacht zou huisvesten.

Reeds vroegtijdig zaten wij den 19den April weder in het zadel, want wij moesten dien dag een langen rid maken. Na de dessa Boeniajoe verlaten te hebben, beklommen wij ook al spoedig weder het gebergte, aan de overzijde van dat, waarvan wij den vorigen dag waren afgedaald, wierpen nog een laatsten blik op de verrukkelijke vallei, en trokken nu langs woeste streken, hier en daar echter door koffijtuinen en rijstvelden afgewisseld, over de dessa's Djati-sawiet, Sago-djengan en Wana-tirta naar Windoe-adji, het laatste dorp in het regentschap Brebes. Achter deze plaats heeft men weldra de grensscheiding tusschen de residentiën Tagal en Banjoemas, en tevens tusschen den Slamat en het Kendangsche gebergte bereikt. Slechts een halve paal verder komt men aan de eerste dessa in Banjoemas, regentschap Poerwakerta, Krangan genaamd. Daar vonden wij ons rijtuig terug en verlieten tevens den pati van Brebes en het verdere gevolg, dat van daar de terugreis naar Tagal aannam.

De acht palen, welke wij dien dag hadden afgelegd, bragten ons door woeste streken, maar nu was als door een tooverslag het terrein geheel veranderd. Zoo ver als het oog kon zien, ontwaardde het rijstvelden en dessa's, leven en welvaart, groei en bloei. De rivier Kawang, die in verschillende bogten voortstroomde, reden wij gedurig over, en bragt niet weinig toe tot verfraaijing van het landschap. Zoo kwamen wij, na zes palen rijdens, aan de dessa Adjibarang. Hier vonden wij, door de voorkomende zorg van den assistent-resident van Poerwakarta, een draagstoel en rijpaard gereed, om ongeveer een paal buiten het dorp een uitstapje te doen naar de zoogenaamde Sella-blah, dat is „gebroken of gekloofde rots". Op zich zelf biedt deze plaats wel niet veel opmerkelijks aan, want het is eene, zoo als het mij voorkomt, door eene aardbeving veroorzaakte, onpeilbaar diepe opening in den grond, ongeveer tien voet breed, en veertig voet lang, die inwendig uit zware afgebroken steenen en uitstekende rotspunten bestaat. Maar de bijzonderheid, aan dit hol verbonden, is niet geheel zonder belang, daar zij eene bijdrage oplevert voor de kennis van de Javaansche zeden en wijze van regtspleging van vroeger tijd. Zonder eenigen vorm van proces pakten, namelijk, de hoofden de misdadigers of anderen, die hun in den weg stonden, op, bonden hun de handen langs het lijf, en lieten hen levend in deze kloof neder, waar ze dan ellendig, en dikwijls eerst na langdurige marteling, omkwamen. Te Adjibarang vonden wij de waarheid dezer zaak overvloedig bevestigd, daar er nog verschillende personen aanwezig waren, die eens ooggetuigen waren van deze wreedheid, welke altijd des nachts en in diepe stilte geschiedde. Eene huivering overviel ons bij het zien van dit werktuig van onmenschelijkheid, en wij beschouwden het als eene bijdrage te meer tot bevestiging der stelling, dat de overheersching der Nederlanders in deze gewesten een weldaad is voor de bevolking.

Van Adjibarang tot de hoofdplaats van het regentschap Poerwakerta, liep de weg altoos dalende, altoos langs uitgestrekte, onafzienbare rijstvelden, indigo-tuinen, en door volkrijke dessa's. Te Poerwakerta stapten wij bij den regent af, namen het middagmaal, en vervolgden daarna onze reis tot de hoofdplaats der residentie Banjoemas, waar wij ongeveer ten vier ure 's middags aankwamen.

Banjoemas ligt aan de rivier Sirajoe, een breede stroom, die in het regentschap Wonosobo ontspringt, en bij Pleberum in het regentschap Banjoemas zich in zee ontlast. Tot op 28 paal boven hare monding is zij bevaarbaar. Banjoemas, de hoofdplaats der provincie van dien naam, is een schoone volkrijke dessa, in een kom of vallei gelegen, en zoo wel door de militairen, die hier in bezetting liggen, als door de meer en meer zich uitbreidende kultures regt levendig en vrolijk. Ofschoon wij den resident niet op de hoofdplaats aantroffen, was het echter zijn voornemen, om, uiterlijk binnen twee dagen na onze aankomst, van zijn uitstapje naar den Diëng terug te zijn. Wij maakten ons dus deze zijne afwezigheid ten nutte, om de omstreken te bezigtigen.

Zoo begaven wij ons reeds den volgenden morgen na onze aankomst naar pasanggrahan Koemawi, eenige honderden voeten hooger dan Banjoemas, in het Kendangsche gebergte gelegen. Bij onze aankomst lag er een zware nevel over den geheelen omtrek verspreid; maar nadat wij eenige oogenblikken vertoefd hadden trok deze mist weg, en zoo ontwikkelde zich langzamerhand het heerlijkste panorama, dat men zich kan voorstellen, voor onze oogen. Even als het voor den schilder moeijelijk ja bijna onmogelijk is, zulk een tafereel op het doek te brengen, dewijl hij, door het veel omvattende van het geheel, en de groote afwisseling der bijzonderheden, wordt overstelpt; even zoo gaat het mijne krachten te boven, dit tooneel van goddelijke pracht en natuurschoon met woorden te malen. De volgende koude schets kan er den lezer slechts een flaauw denkbeeld van geven. Wanneer hij eenigzins bekend is met de afstanden der verschillende landschappen en plaatsen, die ik zal opnoemen, dan kan hij zich althans eenig denkbeeld vormen van de uitgestrektheid, die zich hier aan onze blikken voordeed. In het zuid-zuid-westen, zagen wij Tjilatjap en het eiland Noesa-Kembangan, en duidelijk bemerkten wij de branding aan het zuiderzee strand. In het zuid-westen en westen vertoonden zich geheel op den achtergrond het woeste gebergte van Dajoe-loehoer, meer op den voorgrond het Kendangsche gebergte. Van daar stroomde de Sirajoe in duizend bogten en kronkelingen, als een zilveren stroom, omzoomd van het geboomte der dessa's, die zich aan haar voet vertoonen, en besproeide op den voorgrond de negeri Banjoemas, wier helder witte gebouwen, door de zon beschenen, tusschen het groen en loof zich verhieven. In het noord-westen verhief zich, geheel aan het uiteinde van den gezigteinder, de Slamat, en dan zag men neder op de, van daar in eene zachte helling nederdalende, rijstvelden en dessa's van Poerwakerta en van het regentschap Banjoemas, terwijl ook hier de Sirajoe en ontelbaar andere kleinere stroomen al kronkelend hare golven voortstuwden. Ten noorden verhief zich almede de

Slamat, en de regentschappen Probolingo en Banjoemas, wier scheiding door de Sirajoe werd aangewezen. In het noord-oosten en oosten vertoonde zich de Sendoro en het overige gebergte van de residentie Kadoe, en meer naar voren het regentschap Bandjar-Negara en Banjoemas, hier besproeid door de rivier Sapi.

Zulk een onmetelijk vergezigt, waarin bijna de geheele residentie Banjoemas als op een kaart zich vertoonde, waar het groen in ontelbare schakeringen, waar het zilveren water der kronkelende rivieren, waar het blaauwe gebergte in het verschiet de liefelijkste verscheidenheid aanbood; zulk een tafereel kan niet volledig worden beschreven, en de indruk, dien het bij ons verwekte, kan alleen op de plaats zelve, niet door mededeeling, worden gevoeld.

Gedurende ons verblijf op de hoofdplaats Banjoemas bezochten wij nog een paar heilige graven, die bij de dessa Goemelum, acht of negen palen van Banjoemas, in het distrikt Poerworedjo gelegen zijn. Deze dessa is, even als er zoo vele in de zoogenaamde vorstenlanden gevonden worden, eene priesterdessa „perdikan" of „pasantran", waarvan de inwoners vrij zijn van alle belastingen, maar tot het onderhoud van de daarbij gelegen heilige graven verpligt zijn. Over 't algemeen is zulk eene bevolking lui, en meer aan ondeugden verslaafd dan de overige. Even buiten de dessa Goemelum ligt het graf van den panumbahan GOEMELUM, kleinzoon van kiai agong SESELLA, uit het land Grobogan, dessa Sesella. Hij wordt gehouden voor den grootvader van den beroemden SENOPATI, grondlegger van het rijk van Mataram.

Op een der spitsen van het Kendangsche gebergte, die zeer moeijelijk te genaken is, ligt een ander graf. Volgens het verhaal van den regent van Banjoemas, die ons vergezelde, is het dat van den panumbahan GIRILANGAN, ook bekend onder den naam van DJAJA NINGRAT, schoonzoon van BROWIDJOIJO, vijfden sulthan van Madjapahit, geboortig van Tinggir in 't rijk van Soerakarta. Na den val van het rijk van zijnen schoonvader ging hij, die inmiddels het Mohammedaansche geloof had aangenomen, tot uitbreiding van die godsdienstleer, als een apostel en prediker rond, en stierf op deze reis op de plaats waar hij thans begraven ligt. Even als met meest alle dergelijke grafplaatsen het geval is, bespeurt men ook aan dit graf geene bijzonderheden. In een vierkant houten gebouw, van een steenen muur omgeven, bedekt een vierkante zerk, ongeveer twee voet hoog en breed, en vijf voet lang, het stoffelijk overschot van den zendeling van den Islam, terwijl een gehemelte van witte zijde en gouden franjes het geheel omgeeft.

Den 28 April verlieten wij, vergezeld van den resident, de hoofdplaats, en begaven ons met het rijtuig, over Kalibago, in het distrikt Soekaradja, waar een nieuwe suikerfabrijk, die echter nog niet in werking was, in 't voorbijgaan door ons bezigtigd werd, naar Poerbolingo. Van hier trokken wij te paard, meestal langs koffijtuinen, of lanen van pagger-koffij, naar de pasanggrahan Tjahijono, in eene vlakte aan den voet van het

Lawit-gebergte gelegen. — Des avonds verzamelden zich, op bevel van den resident, al de hoofden en priesters der dessa, in onze pasanggrahan, ten einde ons, nopens de heilige graven, die wij den volgenden dag zouden bezoeken, eenigen inlichtingen te geven. Daaruit bleek ons toen, dat, volgens het volksgeloof, op den berg Lawit de grafplaats is van den panggeran DJAMBOE KARANG, vroeger koning van het rijk Padjadjaran. Na zijn gebied aan eenen jongeren broeder te hebben afgestaan, ging hij op reis om de „tjahija noerboead" (een heilig vuur of vlam) te zoeken, 't welk hij meende, dat hem gelukkig zou maken. Dit vond hij op den berg Lawit. Ondertusschen was een Arabiesch zendeling, door de inboorlingen „panggeran atas angging" genoemd, uit Mekka te Grissée geland. Vergezeld van hadji DATOE, hadji DONKE, NOESSA KAIJANGAN, KITANG METANGKES en MADOEN SERAGI, begaf hij zich van daar scheep naar Pamalang, waar DJAMBOE KARANG, die eene nieuwe heerschappij in de omstreken van den Lawit gesticht had, hem met een legermagt te gemoet ging, maar bij Djati sari in het Pamalangsche de nederlaag leed. Dit had de bekeering van DJAMBOE KARANG tot den Islam ten gevolge, terwijl, volgens het verhaal van de priesters, zijne nagels en zijn hoofdhaar, die hij na zijnen overgang afsneed, op den heuvel Tjahija, een halve paal van zijn graf, in de dessa Soeroeh, begraven zijn. Langzamerhand werden nu de inboorlingen, van de Tjipamali tot Kadoe, over de geheele lengte van het eiland, gedeeltelijk door overreding, gedeeltelijk met het zwaard, tot den Islam bekeerd. Na hier in geslaagd te zijn, huwde „panggeran atas angging" met eene dochter van DJAMBOE KARANG, en verwekte bij haar eenen zoon, panggeran MACHDOEM HOESSIN, die, na zijn terugkeer uit Arabië, het werk der bekeering, door zijnen vader begonnen, ijverig voortzette, en te Radja-wana begraven ligt. De zoon van dezen laatste, panggeran MACHDOEM DJAMIEL, ging op het einde van zijn leven te Wirotto (in het Pakalongansche) wonen, en stierf daar, waar zijn graf thans nog aanwezig is, terwijl zijn zoon WALI PERKOSSA, na zijns vaders dood, naar zijn geboorteland terugkeerde.

In dien tusschentijd hadden echter de groote gebeurtenissen plaats gegrepen, die den val van Madjapahit, en de vestiging van het rijk van den sulthan van Demak ten gevolge hadden. WALI PERKOSSA werd, volgens de overlevering, naar dezen laatste opontboden, om de messidjit aldaar te helpen opbouwen, 't welk misschien, in de overdragtelijke en figuurlijke wijze van spreken der Oosterlingen, beteekent, dat hij tot de vestiging van het gebied van Demak medewerkte. Na zich in dezen arbeid verdienstelijk te hebben gemaakt (het verhaal luidt, dat hij de figuren op de pilaren en wanden van den tempel uitsneed, zooals die door sulthan KALI DJAGA werden opgegeven), werd hem het bestuur opgedragen van dat gedeelte van 't gebied des sulthans van Demak, 't welk door de Kali Ginton en de Kali Tambra wordt begrensd, en thans het distrikt Tijahijono uitmaakt. Tot zijnen dood toe bleef hij in het hem opgedragen bestuur, en hij werd bij de dessa Pakiringan begraven.

Den volgenden morgen werd ons, bij het bezigtigen der graven, de

waarheid van dit verhaal bevestigd door een Javaansch handschrift met Arabische karakters, 't welk ons door het hoofd der dessa werd aangeboden, en waarvan de resident de vriendelijkheid had voor mij een afschrift en vertaling in 't Maleisch te laten vervaardigen. De graven zelve leveren voor 't overige niets merkwaardigs op. Ze liggen in sombere, stille, geheel afgezonderde boschkaadjes, zijn meestal van eenen hoogen muur omgeven, en moeijelijk te geraken, door de steile heuvels, waarop ze zich bevinden.

Opvallend was het mij, dat de inwoners van dit priesterdorp, bijna alle zonder uitzondering, zoo vriendelijk en voorkomend en vrij van alle achterdogt, zich aan ons voordeden. Welk eene schoone gelegenheid zou hier zijn om op het onderwijs der Javanen eenigen invloed te verkrijgen, te meer dewijl, volgens de verzekering van den resident, er groote behoefte door de Javanen zelve daaraan gevoeld wordt, en het gebrek daaraan zoo dringend is, dat het zelfs veel moeite kost, voor de inlandsche ambtsbetrekkingen geschikte en bekwame personen te vinden.

De weg van Tjahijono tot Oronjono, waar wij den 24sten overnachtten, levert weinig bijzonders op. Eenige valleijen, waarin sawah-velden zijn aangelegd, en eenige koffijtuinen uitgezonderd, was het grootste gedeelte meest woest en wildernis over bergruggen en door ravijnen, die nu en dan met weinig helling naar beneden liepen. De afstand van twintig palen, dien wij dezen dag afleiden, was echter op verre na niet zoo vermoeijend, als die van vier-en-twintig palen van den volgenden dag. Toen trokken wij, bij de dessa Bandjar, op de bergen Pawinian en Lawé, welke in de verte hunne kruinen verhieven, regtstreeks aan. Door diepe ravijnen en over steile bergruggen bevonden wij ons weldra in de indrukwekkende stilte van het gebergte. Al heigend bereikten onze paarden den bergpas, door de toppen van den Pawinian en Lawé gevormd, welke laatste, een steile, kale rots, dreigend op de landstreek schijnt neer te zien. Voor gij echter dien bergpas doortrekt, raad ik u op te houden en om te zien. Gij staat dan verbaasd en opgetogen over het heerlijke panorama, dat zich aan uwe oogen vertoont. Geheel Bandjar Negara ligt in eene onafzienbare vlakte voor u, door het Kendangsche gebergte op den achtergrond begrensd. En als gij dan voorttrekt, ontwaart gij eensklaps de dessa Goenoeng-redja, en laat gij uwe blikken weiden over ontelbare bergspitsen, waar tusschen de rivieren Merawoe en Soeren zich met kracht en al bruissend doorworstelen. Nu trekt gij, na van paarden verwisseld te hebben, over aanhoudende bergruggen, somtijds langs onpeilbare afgronden, hier en daar door terrasgewijze oploopende sawah's, nu en dan ook door uitgestrekte koffijtuinen, maar altoos klimmend, naar Karang Kobang, een etablissement voor de koffijkultuur. De geheele streek houdt u in gespannen aandacht en opgetogen, en gij gevoelt het vermoeijende van den togt niet, door de verrukkelijke natuurtooneelen, die u van alomme tegenlachgen.

Naauwelijks hadden wij Karang Kobang verlaten, of de wolken, die zich langzamerhand om ons hadden zaamgepakt, begonnen eensklaps los te

barsten. Een zware regen benam ons het uitzigt over de landstreek, maakte den weg voor onze arme paarden zoo glad en glibberig, dat ze gedurig uitgleden, bragt dus niet weinig bij, om het beklimmen van nog twee bergruggen, die gezamenlijk eene hoogte van ongeveer acht honderd voet bedroegen, nog moeijelijker te maken, en vergezelde ons, tot wij druipnat te Pakandongan, waar wij zouden overnachten, aankwamen.

Pakandongan is een pasanggrahan, opgeslagen om de thee-fabrijk en de theetuinen, die daarbij in den omtrek zijn aangelegd. De regen verbood ons deze laatsten te bezoeken, en wij lieten dit te meer, omdat wij elders nog gelegenheid zouden hebben, deze kultuur in hare bijzonderheden na te gaan. Het luchtgestel is hier voor het overige regt aangenaam, want de thermometer stond s'avonds op 64° en 's morgens op 60° Fahr. terwijl bij ons ontwaken de wolken waren weggevaagd, de frissche lucht ons verkwikte en de zon majestueus achter de bergen Sindoro en Soembing te voorschijn trad. De weg van Pakandongan naar Bator loopt altoos nog al rijzende en nu en dan dalende door het gebergte. Deze laatste plaats, acht palen verder dan Pakandongan, ligt in eene vallei, gevormd door de Patarangan, Pakarman, Nagasari, Bisma en eenige andere kruinen en bergspitsen. Europesche groenten, aardbeziën en andere vruchten zijn in de tuinen voorhanden en tieren daar welig: en er zijn, even als te Pakandongan, een menigte theetuinen in den omtrek aangelegd. De Chinezen, die hier in een aanzienlijk getal wonen en van den kleinen handel leven, bedekken zich met schapenvellen tegen de koude, terwijl zij zoowel als de inboorlingen door kracht, gezond uitzigt en zelfs een blozend gelaat boven de inwoners der lagere streken van Java uitmunten. De huizen zijn, bij gebrek aan bamboe, van galaga gemaakt; weinig of geen geboomte bedekt de woningen voor de zonnestralen, die bovendien maar zelden door de bewolkte lucht dringen, en dan nog meer welkom dan hinderlijk zijn. In 't geheel heeft de natuur in deze streken een ander aanzien, meer somber en stil dan indrukwekkend, en gelijk de herfstdagen in het vaderland.

II.

De Diëng. — Vulkanische verschijnselen. — Oudheden. — De pasanggrahan van den Diëng. — Het afstijgen in een prachtige landstreek. — De afdeeling Ledok. — De regent van Ledok.

Een paar palen van Bator, op weg naar den Diëng, merkten wij het eerste bewijs op van den vulkanischen aard van dezen, door hevige schokken in vroeger tijden beroemden, omtrek. Aan de helling van den berg Toenggangan, bij de dessa Poetjoekan, bruischt en kookt de „Kawadringo", een ronde kom, ongeveer zestien of achttien voet in diameslechts aan ééne zijde genaakbaar, en reeds op verren afstand hoorbaar, ter, door 't geraas zijner ingewanden. Met onbegrijpelijke kracht wordt het kokend nat tot eene hoogte van twee en drie voet, en soms tot vijf voet, naar boven gestuwd, en ontlast zich in een beek, waarvan het water tot op een verren afstand nog niet is verkoeld. De diepte van deze

kokende wel of fontein beslaat, volgens de opgaven onzer begeleiders, zeven voet; werpt men een steen in zijnen dreigenden muil, dan woedt het in zijne ingewanden met verdubbelde kracht: en de zwavellucht, die uit zijne wateren dampt, heeft de wanden rondom geverwd, terwijl hooger op, varen en ander struikgewas den omtrek omgeven.

Eenige palen van daar verwijderd, is de zoogenaamde stikvallei of Pakarman, en op eenigen afstand van hier worden een menigte zwavelbronnen digt bij elkanderen, Telogo-leri genaamd, gevonden, waarvan eene beschrijving voorkomt in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.*

En zoo waren wij aan den beroemden Diëng genaderd. Verbeeld u een plateau, ongeveer vier palen in den omtrek, genoegzaam geheel van bergspitsen omgeven, in welks midden de bouwvallen van vroegere grootheid ons al aanstonds in de oogen vielen. Overal, waar men den voet zet, trapt men op zware gebeitelde steenen, afgebroken pilaren van een en een half of twee voet middellijn, en verminkte overblijfselen van beelden van afgoden. Het geheele plateau is een moeras, en de vijf gebouwen of tempels, die daarin nog zijn blijven staan, waren zoodanig met mos, struikgewas en sommigen zelfs met geheele boomen begroeid, dat er op eenigen afstand niet veel meer van te onderscheiden was. Aan de noord-westzijde waren wij dit platvorm genaderd. Aan de westzijde verheft zich de eigenlijke Diëng, tot op eene hoogte van vijf of zes honderd voet, een woeste, hier en daar met laag geboomte en struikgewas bedekte, bergspits. Daar naast volgt de Pangonan; in 't zuiden prijkt de Pagger-tippis, in 't oosten de Toegel, de Praauw, de Gelaga en nog een menigte andere toppen, die allen hunne namen hebben. Hier en daar heeft zich in deze moeras het water verzameld, en vormt het uitgestrekte poelen en meeren. Het geheel maakt op den aanschouwer eenen droevigen indruk, en vervulde ons althans met de gedachte aan vergankelijkheid, vernietiging en dood.

Wij maakten reeds gewag van vijf gebouwen, die nog in het midden van dit plateau aanwezig zijn. Vier daarvan staan in een regelmatige orde naast elkander, het vijfde staat tegenover het eerste. Het meest noordelijke wordt door de bevolking de „gedong Redjoeno" genaamd. Het is het grootste van allen, en komt, wat de gedaante betreft, het meest overeen met de afbeelding, die RAFFLES, in zijne *Historij of Java*, van een der tempels van den Diëng mededeelt. Het voetstuk is ongeveer achttien voet in 't vierkant, en de hoogte van het gebouw beslaat meer dan twintig voet. De ingang is aan de westzijde, en bestaat uit een voorportaal, dat vijf voet vooruitsteekt, drie voet breed en zes hoog is, en waarin men oorspronkelijk langs acht of tien trappen schijnt te zijn opgeklommen. Nadat het gebouw eenigzins van het mos en loof was ontdaan, vertoonde zich aan elke zijde van het voorportaal een nis, van twee en een half voet hoogte en een in de breedte, welke, even als het portaal, met beeldhouwwerk, boven den kop van een leeuw of draak, en aan de zijden bloemen en loofwerk voorstellende, waren versierd. Denkelijk stonden in deze nissen oorspronkelijk beelden, die echter thans niet meer daarin aanwezig zijn. De

drie overige zijden van het gebouw zijn volmaakt aan elkander gelijk. In het midden daarvan bevindt zich een nis; welke met die naast den ingang geheel overeenkomt, en die dezelfde bestemming schijnen gehad te hebben. Boven de vier hoofdmuren zijn vooruitstekende kapitelen, en van daar loopt het gebouw vierkant toe, terwijl, even als in de hoofdmuren der drie zijden, zoo ook in die van het dak, nog twee nissen in een regte lijn boven elkander zijn geplaatst, de bovenste echter kleiner dan de onderste, en eveneens van lofwerk voorzien.

Het gebouw is zaamgesteld uit trachitischen lavasteen, die geheel met den bijtel is bewerkt, en de uitstekende bekwaamheid van den kunstenaar overal verraadt. De steenen liggen zonder kalk of cement op elkander, hebben eene dikte van zes duim en eene lengte, van sommigen twee, anderen drie voet, en zijn zonder eenige opening hegt en vast op elkander bevestigd. Eene groote evenredigheid en veel smaak is er aan dit kunststuk niet te ontkennen. Het binnenste gedeelte van het gebouw loopt even als het buitenste vierkant toe, en bevat niets dan een vierkant voetstuk, dat waarschijnlijk voor het beeld van de een of andere godheid gediend heeft.

Daar tegenover, slechts vier schreden van de Redjoeno verwijderd, staat een ander gebouw, de „gedong-Semar" genaamd, waarvan de ingang, aan de oostzijde, naauwelijks twee voet breed en drie hoog is. Hier en daar vindt men nog wel de sporen van fraai beeldhouwwerk, maar het geheel is zoodanig vervallen, dat men er den oorspronkelijken vorm moeijelijk meer van herkent. Aan beide zijden van den ingang, bevindt zich eene opening in de gedaante van een klok, ongeveer een voet hoog en een halve voet breed, terwijl aan de beide zij-muren twee, en aan den achtermuur drie dergelijke openingen worden gevonden.

Op dezelfde lijn van de „gedong-Redjoeno", en weinig passen van daar, staat de „gedong-Sirikandi". Over 't algemeen heeft dit gebouw veel overeenkomst met het eerste. De ingang is eveneens aan de westzijde, en bestaat in een voorportaal, dat acht voet hoog en twee breed is. Aan de noordzijde van het gebouw is nog in half verheven beeldwerk een beeld, dat vrij wel bewaard is gebleven en eene figuur voorstelt, die door RAFFLES wordt medegedeeld. Aan de zuidzijde wordt eveneens een beeld gevonden; dat echter moeijelijk meer is te onderscheiden, behalve de drie hoofden en vier armen. Vergis ik mij niet, dan is het eene voorstelling van de „trimoerti". Het binnengedeelte van dit gebouw is totaal ingestort en bestaat uit een diepe put, die geheel met water was gevuld.

In dezelfde lijn, meer zuidelijk, eveneens op korten afstand, staat de tempel „Konta-Dewa" genaamd. Dit gebouw is het hoogste der vijf, die hier worden aangetroffen. De ingang, mede een portaal, is negen voet hoog, en heeft, even als de nissen die aan beide zijden zich vertoonen, nog de overblijfselen van fraai en fijn beeldhouwwerk. In het gebouw zijn mede drie nissen, en een voetstuk; terwijl het boven vierkant toeloopt, doch de steenen hier niet, zoo als in de overige gebouwen, glad maar regelmatig uitstekend op elkander zijn gelegd.

Het laatste, mede in een regte lijn van de overige, zich verheffend gebouw is de „Sedewa", 'twelk door den tijd het meest heeft geleden, en thans weinig meer dan een steenhoop vertoont, waarop echter de bewijzen van sierlijk loof en bloemwerk, van franjes en guirlandes hier en daar nog zigtbaar zijn. Ook het inwendige van dezen bouwval is een diepe put, geheel met water gevuld.

Gelijk wij reeds, in het betreden van dit plateau, bij den eersten oogopslag bemerkten, zoo zagen wij ook nu van naderbij, dat de gansche omtrek, waarin deze tempels gevonden worden, thans een moeras is, maar die de bouwvallen van groote gebouwen bij elke schrede vertoont. Zoo zijn er onder anderen nog de fundamenten van een gebouw, dat eene oppervlakte van meer dan honderd voet in 't vierkant beslaat, en waarvan men, hoe diep men ook, op mijnen last, mogt graven, het einde niet heeft gevonden. De inboorlingen noemen dit gebouw „Bator Stingel", gelijk zij aan iedere belangrijke steenhoop eenen naam hebben gegeven.

Maar niet alleen het plateau, ook de omliggende bergen zijn op vele plaatsen opgevuld met ruïnes van gebouwen. Ten noorden van de vijf tempels, die wij straks beschreven, beginnende, vindt men tot op meer dan honderd vijftig voeten hoogte, op de helling van den eigenlijken Diëng, puinhoopen en zelfs nog hier en daar gebouwen, die de verwoestende kracht, welke de overige tempels neervelde, weerstonden. Onder anderen is er een, dat op het instorten schijnt te staan: een eind wegs van daar een ander, met eenen zeer fraaijen gevel, waarvan de ingang acht voet hoog en drie breed is: de kop van eenen leeuw of draak en franjes en bloemwerk versieren ook de muren van dit gebouw, terwijl in het binnenste daarvan drie nissen zijn, en twee der beelden, die eenmaal deze nissen versierden, nog, hoewel zeer beschadigd, in het beneden gedeelte van het gebouw worden gevonden. Een daarvan heeft het hoofd verloren, maar is overigens drie voet hoog, heeft een snoer koralen om den hals, en een band, die van den regterschouder tot de linkerheup loopt. Het heeft vier armen. Een der regterhanden steunt op een staf, de tweede is naar boven gekeerd, maar wat het daarin hield is niet meer te onderscheiden; een der linkerhanden rust op de linkerknie, en houdt een bal of appel, de tweede heeft het geheel verloren. Het zit op den nek van een ander beeld, welks gelaat naar eenen vogel gelijkt, dat de beenen kruisselings onder zich heeft, en met zijne handen de voeten van zijnen berijder ondersteunt. Op het hoofd van dezen rijder na, komt deze voorstelling, geheel overeen met de afbeelding, die bij RAFFLES wordt gevonden. Het andere beeld is geheel verminkt en niet meer te herkennen, hoewel het eenige overeenkomst met het eerste schijnt te hebben. Behalve deze twee voorstellingen, is er in dezen tempel nog een gebroken voetstuk aanwezig van denzelfden vorm als dat in de „Redjoeno".

Het zal niet noodig wezen de overige bouwvallen, die nog in groot getal in dezen omtrek aanwezig zijn, te beschrijven. Zij komen voor een groot gedeelte met elkander overeen, en van sommige zijn er weinig bij-

zonderheden meer te onderscheiden: zoo als dan ook de lezer zal opgemerkt hebben, dat er over het algemeen in den vorm en den ruwen omtrek der hierboven beschreven gebouwen groote overeenkomst bestaat; in de uitwerking (details) is echter eene onbegrijpelijke verscheidenheid. De beelden, die hier volgens RAFFLES in zijnen tijd aanwezig waren, hebben wij niet meer gevonden. Ze zijn, zoo door oudheidkenners om hunne kabinetten er mede op te vullen, als door nieuwsgierigen en liefhebbers om er hunne tuinen mede te versieren, van tijd tot tijd medegenomen. In koper troffen wij er in 't geheel geene meer aan. Nog eenige verminkte beelden in steen, waarvan een LAKSCHMI, een paar anderen DOZRGA, een BRAMA, voorstelden, lagen hier en daar op den grond verspreid. De tempel echter, die het best van allen bewaard is gebleven, wordt op een' paal afstand van de overigen aangetroffen. Het is een hoofdgebouw, met twee op eenige schreden afstands van daar verwijderde vleugels, van binnen echter geheel ledig, en van buiten, hoewel grooter en kolossaler dan de overigen, daarmede echter grootendeels overeenkomende.

Er zijn maar weinig bouwvallen, waarvan de geheugenis zoo geheel is verdwenen, als die welke wij op den Diëng hebben aangetroffen. Geen enkel spoor is er in de geschiedenis van bekend. Wel zijn er bij de inlanders vele sprookjes over in omloop, gelijk zij ook aan alle deze overblijfselen eenen afzonderlijken naam hebben gegeven. Zoo zeggen zij, bij voorbeeld, dat dit groote gebouw, waarvan de fundamenten nog aanwezig zijn, de dalm of kraton van den vorst, en sommige kleinere gebouwen wachthuizen zouden geweest zijn; terwijl de afgeknotte pilaren, welke hier en daar als palen in den grond staan, zouden gediend hebben om de lastdieren aan vast te binden van hen, die den vorst kwamen spreken. Maar dat zijn niets anders dan sprookjes, gedrogtelijke overleveringen, zonder den geringsten geschiedkundigen grond. Men zou de vraag kunnen doen, van waar het komt, dat alle deze ruïnes overblijfselen zijn van tempels, en er volstrekt niets anders dan deze, en hetgeen daartoe behoort, is gevonden: en men zou daarvan misschien mogen afleiden, dat hier eenmaal een zoogenaamde heilige plaats was, waar de inwoners uit den geheelen omtrek zich verzamelden, om hunne godsdienstige feesten, op zekere tijden van het jaar te vieren.

Dat de verwoesting van deze gedenkstukken van vroegere beschaving en van kunst en gekuischten smaak, niet door menschenhanden is aangerigt, blijkt zoo uit den toestand der bouwvallen zelve, als uit het oord waar ze worden aangetroffen. Geen menschelijke kracht toch zou in staat wezen die verwoesting op die wijze aanterigten, als waarin zij thans gevonden wordt. Steenen gevaarten, die nu nog de eeuwigheid schijnen te kunnen verduren, zijn uit elkander gescheurd. Hier en daar werden de zwaarste steenen eenige duimen en somtijds een voet van elkander gescheiden, terwijl het overige van het gebouw nog gaaf en in zijn geheel is. Daarbij is de grond moerassig, en heeft, zoo als wij reeds opmerkten, de geheele omtrek het aanzien van eens aan hevige vulkanische werking te zijn blootgesteld geweest.

Is onze gissing gegrond, dan is de, een paal van den Diëng verwijderde, Kawa Kidang (in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* beschreven) de oorzaak van deze verwoesting. Een hevige uitbarsting van dezen krater, en de daarbij gewoonlijk vergezeld gaande aardbevingen en schokken, hebben de gebouwen, die zich hier eenmaal statig en prachtig verhieven, in puinhoopen bedolven, en de geheele landstreek in een wildernis herschapen. Thans hebben twee armoedige kampong's, uit weinig hutten bestaande, de plaats ingenomen, waar eens de kunst hare schoonste voortbrengselen vertoonde, en armoede en ellende heerschen thans, waar eenmaal de weelde misschien geene perken kende. Deze gedachten bragten ons onwillekeurig in eene ernstige en zwaarmoedige stemming, die door de bewolkte lucht, en den zwaren mist welke hier gewoonlijk heerschen, door de eenzame stilte, welke slechts nu en dan door een gebrul, als dat van den donder, uit het hart van het gebergte in de verte voortgestuwd, werd afgebroken, en door de nijpende koude, welke ons daar aan ontwende ligchaam hevig aandeed, niet weinig werd vergroot. Gedurende twee dagen, die wij in dit onherbergzame oord doorbragten, was de laagste stand van den thermometer 48° en de hoogste 59° fahr., 't welk trouwens op eene hoogte van 6000 voet boven de zee, waarop wij ons bevonden, niet te verwonderen is.

Op het plateau van den Diëng zelve, is de scheiding der residentie Banjoemas en Bagelen. De pasanggrahan, waar wij overnachtten, ligt op het grondgebied van de laatste. Ook deze draagt de kenteekenen van de overblijfselen der oudheid, die hier liggen verspreid. De grondvesten namelijk zijn uit zware vierkante zerken, die misschien eens een prachtiger gebouw onderschraagden, opgetrokken, aan weerskanten der trappen liggen twee zware beelden, die den stier „nandi" voorstellen. Bovendien liggen er op het plein voor de pendoppo verscheiden verminkte beelden hier en daar verspreid. De haard, die ons 's avonds verwarmde, is ook al uit steenen van vroegere gebouwen zaamgesteld. De badplaats, welke door de Kali Toelies, op den Diëng niet ver van daar haren oorsprong nemende, wordt gevormd, eveneens.

Achter deze pasanggrahan staan, aan de helling van den Praauw, nog de overblijfselen van twee tempels, die echter niet meer zijn te onderscheiden, behalven dat in de eene ook al een diepe kuil wordt gevonden, die even als de overigen, volgens de verzekering van mijnen Javaanschen begeleider, in lateren tijd daarin zouden zijn gegraven, in de hoop van daar nog goud, zilver of andere stukken van waarde te zullen vinden. — Niet ver van de pasanggrahan staat, op Banjoemasch grondgebied, eene andere armoedige dessa, achter welke zich nog twee overblijfselen van tempels bevinden, waarvan de eene een' geheel anderen vorm had dan al de overigen, daar zij achthoekig was, zonder een vooruitstekend voorportaal.

Vele Europesche gewassen vonden wij in de bosschen van den Diëng en het Praauw-gebergte, onder anderen de kalmoeswortel, wilde aardbeziën en braambeziën, kamillen en dergelijken.

Den 28 April verlieten wij dit belangrijk maar onherbergzaam oord op den Diëng. Aan de zuid-oostzijde daalden wij naar de afdeeling Ledok (residentie Bagelen) het gebergte af. Aan de oostzijde verhief zich het Praauw-gebergte en aan de westzijde de Diëng. De weg was door de menigte zware steenen, die gedurig van den berg af op het pad dat wij volgden neervallen, moeijelijk voor onze paarden. Volgens de verzekering onzer Javaansche begeleiders, en zoo als wij dan ook zelf meenden te ontdekken, zijn deze steenen van de zelfde zelfstandigheid, als die der bouwvallen; zoodat misschien van hier de substantie werd gehaald, waaruit door den kunstenaar zijne kunstgewrochten in vroeger eeuwen werden gebijteld.

Ongeveer een paal of iets meer van het plateau van den Diëng verwijderd, is de zoogenaamde Telaga Bodas of het gekleurde meer; de beschrijving daarvan vindt men in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.* Hier en daar ziet men in de valleijen enkele dessa's, die, even als aan de Noordelijke helling van den Diëng, een armoedig en treurig voorkomen hebben. Vier of vijf palen van daar begint echter in de landstreek meer leven en welvaart te heerschen; de zon, die anders voor den reiziger op Java een niet zeer welkomen gast is, koesterde ons nu met hare schitterende stralen, en veraangenaamde ons dus ook in dat opzigt den weg. Daar verhieven zich in het zuiden de Sendoro en meer oostelijk de Soembing, en een ontelbare menigte andere bergspitsen en kruinen. Al meer en meer daalden wij het gebergte af, tot wij ons aan den voet van den Diëng en den Praauw, die zich met den voet van den Sendoro vereenigt, bevonden. Een heerlijk onafzienbaar panorama vertoonde zich toen aan onze oogen. De geheele afdeeling Ledok, met hare uitgestrekte sawah-velden, hare golvende theevelden, hare om het gebergte slingerende koffijtuinen, hare ontelbare dessa's, en schoone kronkelende rivieren, lag voor onze blikken uitgespreid.

Bij de dessa Maron zagen wij de Talaga Minjir, een groot uitgestrekt meer aan den voet van de Pagger tipis. Zie eene beschrijving daarvan mede in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.* En zoo bevonden wij ons, na nog acht palen rijdens door de heerlijke landstreek, te Wonosobo.

De afdeeling Ledok, welke een gedeelte uitmaakt van de residentie Bagelen, is een der schoonste en vruchtbaarste gedeelten van Java. Ofschoon de bevolking in evenredigheid niet talrijk is, ontwaart men toch overal de vruchten van de noeste vlijt des landbouwers. Door de rivieren Bogowonto, die uit den berg Soembing, de Begalo die uit een bron aan den voet van genoemden berg gelegen, de Siragoe, die uit het gebergte Praauw, de Djali, die uit het distrikt Sapoeran haren oorsprong neemt, besproeid, spreidt Ledok voor den blik van den opgetogen reiziger uitgestrekte sawahvelden ten toon, die met den schoonste padi zijn bedekt. De koffij-kultuur is er tot eene aanmerkelijke hoogte gestegen, en de uitgestrekte theetuinen, die overal langs de bergachtige landstreek slingeren, maken het begrijpelijk, dat in 1839 reeds 18,000 oude ponden van dien heester in de fabrijken, die daartoe ten getale van twaalf aanwezig waren, werden be-

werkt. Indigo is er in deze afdeeling weinig, dewijl het luchtgestel voor den aanplant daarvan te koud is.

De dessa Wonosobo is de hoofdplaats dezer afdeeling. Het is, wat ligging en klimaat betreft, een der aangenaamste plaatsen van Java. Aan den voet van de Soembing en de Sendoro gelegen, biedt zij op deze bergen zelve en op de tusschen beide gevormde vallei de schoonste gezigten. Bij den regent, raden toemenggon, legden wij een bezoek af, en troffen in hem een achtingwaardig man aan, die de voorschriften zijner godsdienst getrouw waarneemt, maar daarbij het Nederlandsch bestuur houw en trouw is. Van daar dan ook, dat hij op de bevolking eenen goeden invloed uitoefent. Hooge geboorte toch, uitgebreide bloedverwantschap, persoonlijke moed, kunde, regtvaardigheid en billijk bestuur over hunne minderen zijn de eigenschappen, welke de inlandsche hoofden behooren te bezitten, om onder de bevolking invloed en vertrouwen te verkrijgen, en om dit duurzaam te vestigen, wordt hoofdzakelijk vereischt de behartiging van de belangen der bevolking, en de zorg, dat zij in hunne middelen van bestaan niet benadeeld worden, door ongeoorloofde knevelarijen en afpersingen. Aan kleine opbrengsten voor hunne hoofden, bij huwelijken of feesten, zijn de Javanen gewoon, en daarover zullen zij zich niet ligt bezwaard gevoelen; maar het afpersen van hunne produkten, goederen en het heffen van gelden maakt den Javaan onvergenoegd, en ofschoon hij zich verpligt acht, zijne meerderen te gehoorzamen, zoo geschiedt zulks meestal uit vrees, terwijl de hoofden zich alsdan kunnen verzekerd houden, allen invloed en vertrouwen bij hunne ondergeschikten verloren te hebben. Naar mate van meerder of minder aanzienlijke geboorte, rang en aanzien, blijven die invloed en dat vertrouwen en die blinde gehoorzaamheid langer gevestigd, niettegenstaande den staat van onderdukking, waaronder de bevolking gebukt gaat. Om hiervan overtuigende bewijzen te hebben, onderzoeke men slechts het bestuur der vorstenlanden.

De gemeene Javaan is, over het algemeen genomen, zeer arbeidzaam, en dat wel uit eigen beweging; doch niet zelden is hij lui, wanneer hij gedwongen wordt tot de bearbeiding van kultures, waarvan hij geene noemenswaardige voordeelen geniet, omdat zijne hoofden zich het grootste gedeelte daarvan toeëigenen. Ontvangt hij daarentegen steeds eene billijke belooning voor zijnen arbeid, en gaat deze niet boven zijne krachten, dan is de Javaan gewillig, geduldig en gehoorzaam; en wanneer hij zulks niet is, dan kan men de oorzaak daarvan meestal aan zijne hoofden wijten.

(*Wordt vervolgd.*)

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Fastes Militaires des Indes-Orientales Neerlandaises, par A. J. A. GERLACH, capitaine d'artillerie au service de S. M. le Roi des Pays-Bas. Avec cartes, portraits et planches. Zalt-Bommel, JEAN NOMAN ET FILS, libraires-éditeurs, 1859. — Paris, C. BORANI, Libraire-éditeur, Rue St. Pères 9.

Wanneer wij, in andere landen, mannen van uitstekend talent de pen zien voeren, om den roem hunner vaderen en tijdgenooten, op het slagveld verworven, te vereeuwigen, en boekdeelen zien vullen met de verhalen van oorlogen en veldslagen, dan krimpt het hart, bij het lezen van die geschriften, dikwijls ineen, omdat het de gedenkzuilen zijn van persoonlijke dapperheid en volharding van minderen en van het genie der aanvoerders, maar tevens van moord, verwoesting en vernieling van kostbare menschenlevens en van have en goed. De geschiedenis van krijgstogten en oorlogen is veelal tevens die van eer- en heerschzucht, waaraan duizenden mêedoogenloos worden opgeofferd. Met kleine landen is dit niet het geval; want zij bezitten de magt niet om anderen aan te vallen, en wanneer hunne inwoners de wapens aangorden, is het ter verdediging van den geboortegrond, van vrijheid en dikwijls van volksbestaan. In zoover mag het hart met fierheid kloppen, wanneer wij ook de wapenfeiten van onze voorouders lezen, en daarmede zoo menige schoone bladzijde in de historie gevuld zien. Er zijn dan ook onder ons mannen van talent opgestaan, om met gloeijende kleuren de krijgs- en heldenfeiten der Nederlanders te land en ter zee te beschrijven.

Menigmaal hebben wij onze verwondering te kennen gegeven, dat terwijl het moederland geschiedschrijvers vond, in landgenooten en vreemdelingen, om in een ernstig of verdigt gewaad wapenfeiten te schetsen, onze koloniën geene geschreven militaire geschiedenis bezitten. Dit is te meer bevreemdend, omdat wij ons met het zwaard in de vuist een' weg door de zeeën moesten banen; iedere stap, bij onze aankomst in andere werelddeelen gedaan, werd met het bloed onzer voorouders bevlekt; de 80 jarige reuzenkamp werd daar in verre landen voortgezet en was de oorzaak van de stigting van ons koloniaal gebied; met de wapenen in de hand ontwrongen wij kolonie op kolonie aan denzelfden vijand, dien wij in Europa te bestrijden hadden, breidden onzen invloed en onze magt verder uit, dan zij het ooit hadden kunnen doen, en moesten daartoe onze magt aan den inlander doen gevoelen. Het kleine getal Europeanen, dat in Oost- en West-

Indië gezag ging uitoefenen, kon ook alleen zijn prestige handhaven door kracht van wapenen; telkens wanneer een inlander zich in het minst tegen ons gezag verhief, waren wij en zijn wij nog genoodzaakt, om wapengeweld te bezigen, ten einde niet spoedig al onzen invloed te verliezen. Van daar voortdurende wrijving, door pogingen van de door ons bestuurde of overheerschte volkeren eenerzijds om zich van onze heerschappij te ontslaan, en anzerzijds aanhoudende inspanning, om ons gezag te handhaven en uit te breiden, ten einde het onbeperkte meesterschap te kunnen uitoefenen. De geschiedenis van ons gezag in Indië is voor een groot gedeelte een krijgskundige geschiedenis, waarbij al de heldhaftige hoedanigheden van een klein volk op een grootsch tooneel en in schitterende kleuren uitkomen. Te betreuren is het, dat de politiek van onze voorvaderen, een ijverzuchtig monopoliestelsel, steunende op het verlangen naar winstbejag, zoo dikwijls aanleiding gaf tot maatregelen, die de inlandsche volksstammen tegen ons in het harnas joegen en zooveel bloed deden stroomen. Maar ook nog in onze dagen, nu eene betere staatkunde hare eischen doet gevoelen en wij begrijpen, dat ons Indische rijk behoort te dienen tot bevordering van het welzijn van koloniën en moederland tevens, ook nu nog is de hechtste steun van onze heerschappij gelegen in de kracht van onze wapenen. De taak van het leger in Indië is oneindig gewigtiger dan in een' Europeschen staat; de orde en rust, veiligheid en vooruitgang kunnen alleen door eenige duizenden te midden van millioenen worden gehandhaafd, die in alles bijna van den Europeaan verschillen. Elke stap, elke poging om beschaving, ontwikkeling en materiële welvaart te verspreiden, stuit af op onbegrijpelijke hinderpalen, en eerst behoort de veiligheid van allen verzekerd te zijn, wil men in Indië, wat het ook zij, tot stand brengen in het belang van den inlander of van den Europeaan. De handhaving van ons prestige is de eerste pligt van het Indisch bestuur; waar ons gezag niet op hechte grondslagen steunt — en dit is nog in zoovele oorden van ons Indisch gebied het geval — bevindt de bevolking zich in een' toestand van achterlijkheid, en is het behalen van materiële voordeelen ook voor den Europeaan onmogelijk. De krijgsman is in Indië dus de pionier der beschaving. Waar zulk een staat van zaken sedert een paar eeuwen heeft voortgeduurd, en honderden steeds tegenover duizenden en tienduizenden stonden, moet de geschiedenis eene aaneenschakeling zijn van heldenfeiten. De Romeinsche historie en de geschiedenis der latere volkeren leveren dan ook bijna geen voorbeeld van burger- en krijgsmansdeugd op, waarvan de Nederlander geen tegenhanger kan ophalen uit de vestiging en de handhaving tot op onze dagen van ons gezag in Indië.

Van waar dan, dat ook in dit opzigt de geschiedenis van Neêrlandsch-Indië nog slechts in enkele groote trekken bekend is, zoodat wij geene militaire geschiedenis bezitten, maar alleen in een tal van werken van vroegeren en lateren tijd feiten of episoden kunnen vinden? De politiek van vroegere tijden heeft daarop evenzeer invloed gehad, als op andere gedeelten van onze historie van Indië. Wij bezitten toch geene geschiedenis

van Nederlandsch-Indië, uit welk oogpunt wij onze kostbare overzeesche bezittingen zouden wenschen te beschouwen. Levendig heeft zich in latere jaren dat gemis doen gevoelen, en daaraan hebben wij te danken, dat in de laatste tijden bovenal een nieuw licht over Indië is verspreid. Veel is er gedaan, en toch ligt er nog oneindig veel in het duister of misschien in het stof der archieven bedolven. In de laatste 20 jaren bovenal, zijn omtrent onze oorlogen in Indië een groot aantal belangrijke geschiedverhalen of jaarboeken in het licht gegeven; onze officieren hebben in hoogere en lagere rangen dikwijls het zwaard met de pen verwisseld, en allerbelangrijkste werken hebben daaraan hun aanzijn te danken. Wij behoeven de namen niet te noemen; zij zijn algemeen bekend; maar omtrent den voortijd bovenal ontbreekt een geschiedkundig verhaal, zooals wij dat in onze dagen begrijpen. Het leger in Indië moest nog zijn' historieschrijver vinden, en niemand ontveinsde zich de moeijelijkheid van eene taak, die een paar eeuwen omvat, en waarvan het grootste bezwaar daarin gelegen was, dat men niet alleen de bouwstoffen in sommige opzigten had op te sporen, maar daarenboven, als men die eens gevonden had, zulk een overvloed voor zich zou hebben, dat men welligt van den eersten oogenblik af terug zou deinzen voor zulk een arbeid.

En toch verdiende ons Indisch leger wel een' historieschrijver te vinden, want hier had men niet alleen te doen met het te boekstellen van bewijzen van moed en kracht, maar van al de uitstekende hoedanigheden, die een krijgsman moet bezitten. Het klimaat en de aard van onze oorlogen in Indië zijn nog grooter vijanden, dan zij, die gewapend tegenover ons staan. Wij mogen intusschen trotsch zijn op ons Indisch leger, want het heeft door alle tijden heen zijn' roem gehandhaafd, en telkens nog klopt ons het hart van regtmatige fierheid op den naam van Nederlander, als wij vernemen, wat ons leger in Indië bij voortduring verrigt.

Onze lezers zullen dan ook gewis, even als wij, met genoegen het werk ter hand hebben genomen, waarvan wij den titel zoo even afschreven. De *Fastes Militaires* waren ons welkom. De schrijver ontveinst zich niet het moeijelijke van de taak, die hij op zich heeft genomen, en een ieder zal die begrijpen, wanneer hij slechts nagaat, welke lijst van dokumenten en geschriften de heer GERLACH op zijn voorrede laat volgen, die door hem geraadpleegd moesten worden. Daarbij voegde zich natuurlijk nog menige andere bron, om hem in staat te stellen een behorlijk geheel te leveren.

Wij beginnen met onze hulde te brengen aan den heer GERLACH, dat hij het gewaagd heeft, die taak te aanvaarden. Hij heeft een hoogst verdienstelijk werk verrigt. Geen wonder dan ook, dat de kritiek hier een ruim veld van aanmerkingen zou vinden, zoo men zich niet op het standpunt van den schrijver plaatste, die niets meer dan een verhaal heeft willen leveren, waarin enkele feiten meer bepaald op den voorgrond staan. Indien wij dus dit werk op zich zelf met genoegen lazen, des te meer betreurden wij het gemis van eene *volledige* geschiedenis van onze oorlogen in Indië, waartoe in de laatste jaren zoovele bouwstoffen zijn

geleverd. Wij hopen nog steeds, dat de belangrijke episoden, die ons nu zijn medegedeeld in het voor ons liggende werk, iemand zullen bewegen, om, meer bepaald wat den voortijd betreft, de reusachtige taak op zich te nemen, die, wij ontveinzen het niet, nog te verrigten overblijft.

De *Fastes Militaires* zijn in de Fransche taal geschreven. Wij kunnen ons allezins daarmede vereenigen, omdat wij gaarne de feiten van ons heldhaftig Indisch leger aan alle andere volkeren bekend gemaakt wenschen te zien, en de Fransche taal daartoe bij uitnemendheid geschikt is, maar ook omdat zoovele vreemde elementen onder de Hollandsche driekleur, van den vroegsten tijd af, hebben gestreden, en menig vreemdeling een aandeel van den roem onzer dapperen toekomt.

De heer GERLACH heeft zijn werk in drie deelen gesplitst. Het eerste begint bij de vestiging der Nederlanders, en bevat de geheele historie onder de tijden van de Oost-Indische kompagnie van af 1565 tot 1799. Hij heeft dat tijdvak in zes onderafdeelingen verdeeld, als: I. Van de komst en de vorderingen der Nederlanders, na de eerste verschijning der Portugezen in den Indischen archipel, tot de oprigting van de Oost-Indische kompagnie (1595 tot 1602. II. De instelling der kompagnie; expeditiën naar Oost-Indië en het bestuur van de eerste Gouverneurs-Generaal BOTH, REIJNST, REAAL, KOEN, CARPENTIER, SPECX en BROUWER (1602—1636). III. Indië onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DIEMEN tot dat van CAMPHUIJS (1636—1683). IV. Van af het bestuur van den Gouverneur-Generaal CAMPHUIJS tot VALCKENIER (1684—1737). V. Van het bestuur van VALCKENIER tot dat van VAN DER PARRA (1737—1761). VI. Tot de ontbinding van de kompagnie (1761—1800).

De tweede afdeeling behandelt het bestuur van onze koloniën onder de Bataafsche republiek, het koningrijk Holland en het Fransche keizerrijk, benevens het Engelsch tusschenbestuur. — De derde afdeeling behandelt onze oorlogen in Indië, na de herstelling van het Nederlandsch gezag, tot het jaar 1856, verdeeld in vier onderafdeelingen, waarvan de eerste de overneming van onze bezittingen, de expeditiën naar Honimoa en omliggende eilanden, naar Banka en Palembang, naar de Westkust van Sumatra en naar Celebes behandelt (1816—1825); de tweede beschrijft den oorlog op Java tegen DIPO NEGORO en de expeditie tegen Tanette; de derde behandelt onze oorlogen op Sumatra en de verschillende expeditiën tot 1846, en de vierde loopt tot 1856 en beschrijft de expeditiën tegen Bali, Palembang en Borneo.

Aan het eerste tijdvak, de geschiedenis van onze kompagnie, zijn 170 bladzijden gewijd. De heer GERLACH heeft hier zijnen lezers bekend moeten maken met den Indischen Archipel, waarop hij, zooals ook verder op sommige eilanden meer afzonderlijk, een blik werpt, naarmate het oorlogstooneel zich over het een of ander deel daarvan uitstrekt. Hij heeft verder de instelling van de kompagnie, de eerste reizen der Nederlanders en al wat in 't algemeen gebeurd is, in een kort woord moeten zamenvatten. De wapenfeiten der Nederlanders vinden wij dan ook vermeld, maar niet eene aaneengeschakelde geschiedenis van de oorlogen en expeditiën in die

tijden. Toch heeft de schrijver het doel, dat hij zich voorstelde, om de heldenfeiten der Nederlanders te doen kennen, bereikt, want aan KOEN, PIETER VAN DEN BROEK, JACOB VERHEIJDEN, CASPER BUITENDIJK, VAN DER LAAN, RIJKLOF VAN GOENS, HAMBROEK, SPEELMAN en anderen wordt menige schitterende bladzijde gewijd. De schrijver geeft bovendien blijken van eene onpartijdigheid, die men regt heeft te vorderen van den geschiedschrijver en van den man van een verlicht oordeel; want, terwijl hij de schitterende hoedanigheden van onze landgenooten, zooals zij die in Indië hebben doen kennen, doet uitkomen, zegt hij ons de waarheid omtrent de werking van het monopoliestelsel in de Molukken, geeft zijn' afschuw te kennen van de hongi-togten en tracht licht te verspreiden over de aanleggers van den moord der Chinezen te Batavia. Doet hij ons alzoo op nieuw kennis maken met de heldendaden van zoovele dapperen, met de edele zelfopoffering van VAN DEN BROEK, met de edelmoedigheid van een VAN DER LAAN, hij kenschetst naar waarheid den aard van de Oost-Indische Kompagnie. Wanneer wij door aanhalingen wilden bewijzen 't geen wij zeggen, zou ons dit te ver leiden.

De heer GERLACH betreurt met ons de onvolkomenheid der bronnen, die ter zijner beschikking stonden, om bij voorbeeld naar de militaire inrigting en de sterkte van onze krijgsmagt in Indië, benevens zoovele andere punten, een meer naauwkeurig onderzoek te kunnen instellen. Wat wij hier hebben, is uitstekend goed geschreven, maar het is niets dan een overzigt van de voornaamste gebeurtenissen, waardoor wij kennis maken met de meest belangrijke personaadjen en met enkele grootsche daden. Eene geschiedenis kan dit gedeelte niet worden genoemd, althans zooals wij die begrijpen en zooals de werken, die voor ons liggen, over sommige oorlogen en expeditiën van lateren tijd.

De tweede en derde gedeelten zijn meer uitvoerig behandeld en beslaan van blz. 175—230 en van daar tot blz. 676. De gebeurtenissen van lateren tijd zijn, zoowel als de personen, op eene uitstekende wijze omschreven. Wij vinden hier niet alleen plaatsbeschrijvingen en het verhaal van feiten, maar ook levensbeschrijvingen, die men algemeen met groot genoegen zal lezen, van mannen, die hun leven aan de bevestiging en uitbreiding van ons gezag in Indië hebben besteed. Wij willen slechts wijzen op die van VELTMAN, RAAFF, GEY VAN PITTIUS, DE KOCK, RIESZ, ROEPS en zoovele anderen. Het is nuttig zulke namen in het geheugen terug te roepen, juist omdat sommigen minder algemeen bekend zijn, dan die van de hoogst geplaatste personen, op welke laatste de aandacht gewoonlijk meer bijzonder is gevestigd.

Een aantal documenten, „notes et pièces justificatives", worden ons van blz. 679—720 aangeboden, waarin onder anderen de getalsterkte van leger en vloot, op verschillende tijdstippen van latere dagteekening, wordt uiteengezet. Voorts vinden wij als aanhangsel de namen der officieren, zeelieden en soldaten, aan wie, van af het jaar 1817, dekoratiën, medailles en eerewapenen zijn aangeboden, van hen, die op het slagveld in rang

verhooging kregen of afzonderlijk bij dagorder werden vermeld, hetzij voor schitterende wapenfeiten of omdat zij zich op andere wijze bijzonder hadden onderscheiden; en dit alles gevolgd door eene alphabetische lijst van die namen. Deze beide laatste gedeelten van het werk beslaan niet minder dan 60 bladzijden.

In dagen, waarin ons Indisch leger zich op nieuw zoozeer onderscheidt, zal men deze gedeelten van het werk met bijzonder genoegen herlezen. De schrijver houdt geene lofrede op ons leger, wanneer hij aan het slot van zijnen arbeid komt, maar hij vraagt:

„Wat behoeven wij nog meer van een leger te zeggen, dat zoovele bewijzen van zelfopoffering heeft gegeven?

„Wij hebben het aan het werk gezien, en dat zegt meer dan wij kunnen beschrijven, welk een schitterenden naam het zich heeft verworven. Ofschoon de kaders meestal uit Nederlanders bestaan, telt het ook vele vreemdelingen in zijne gelederen en zeker is het niet een van de minste verdiensten van de verschillende bevelhebbers, die elkander opvolgden, dat zij zoovele verschillende elementen aan krijgstucht gewend hebben, terwijl de officieren hun leerden het gevaar moedig onder de oogen te zien en hun voorgingen in volharding en zelfverloochening, twee deugden, die dit leger de schoone wapenfeiten hebben doen bedrijven, waardoor zij hunne vaandels luister hebben bijgezet, en door welke heldhaftige daden zij eene zoo roemrijke plaats in onze militaire jaarboeken hebben verworven.

„Javanen, Madurezen en Boeginezen vormen het grootste gedeelte van de inlandsche troepen, en sedert eenige jaren groeijen de kinderen van Europesche soldaten en Javaansche vrouwen, die in het corps der pupillen geplaatst worden, soms tot goede soldaten voor het leger op. De Amboinezen (bijna allen Christenen) en de Afrikanen worden met de Europesche troepen gelijkgesteld."

Hetgeen de heer GERLACH laat volgen, onderschrijven wij gaarne, want hij begrijpt de taak van de regering tegenover de koloniën en ons Indisch leger, zooals wij dit steeds gedaan hebben. Tot onze grieven, tegen het tegenwoordig koloniaal stelsel, behoort juist, dat men van de beginselen afwijkt, door den schrijver in de volgende bladzijden aangegeven:

„Wij resumeren deze feiten alleen, om des te beter de krijgstucht en de schoone rol van ons leger te doen uitkomen, bij zoovele worstelingen voor het behoud van onze kostbare koloniën. Maar hoe rijker Indië is en hoe wangunstiger oog op die rijke bron wordt geslagen, des te meer maatregelen moeten er genomen worden, om haar te beschermen en te behouden. Tegen den buitenlandschen vijand worden wij door drie natuurlijke bondgenooten beschermd: het klimaat, de afstand van Europa en Amerika en de min of meer goede gezindheid der inlandsche bevolking. Tegen den binnenlandschen vijand, die dikwijls veel meer te duchten is, hebben wij verschillende verpligtingen te vervullen, die zich in weinige woorden laten zamenvatten: de mijn, door eene exploitatie op te groote schaal, niet uitputten en voortdurend voor haar behoud waken. Het eerste kan plaats hebben

wanneer men de inlanders in de algemeene welvaart laat deelen, zonder van hen offers te vergen, die boven hunne krachten gaan; in één woord, wanneer men de belangen der koloniën niet te zeer opoffert aan de geldelijke behoeften van het moederland. Een voorzigtig en een energiek bestuur zal den pligt begrijpen, die het tweede met zich brengt, namelijk al onze verdedigingsmiddelen in het werk stellen, tot bescherming van den aan het leger en de marine toevertrouwden schat; zulk een bestuur zal de behoeften van beide nagaan en daarin met milde hand voorzien, opdat onze land- en zeemagt altijd gereed kunnen zijn den vijand te bestrijden, ieders regten te verdedigen en voor het algemeen welzijn te waken."

De heer GERLACH beschouwt het leger als de hoeksteen van ons gezag; maar zijn slotwoord getuigt, dat hij een man is van heldere inzigten en dat hij zich, zooals den historieschrijver betaamt, op een hooger standpunt weet te plaatsen, wanneer hij de betrekkingen tusschen Nederland en Indië nagaat. Hij is van oordeel, dat de taak van het tegenwoordig geslacht even grootsch is, als die van het voorgeslacht; de verovering van Indië door het zwaard, een reuzenwerk, dat wij aan het geduld en den moed onzer voorvaderen verschuldigd zijn, bewondert hij; maar hij meent, dat eene even grootsche taak voor ons is weggelegd, namelijk de zedelijke verovering der volkeren, die van den geest en het hart der inboorlingen. De menschheid gebiedt dat, zegt hij. Even als wij, is hij van oordeel, dat de verspreiding van eene zuivere zedeleer eene der krachtigste middelen is, om een beter tijdperk voor onze koloniën in te treden. Hij is een tegenstander van overdrevene proselietenmakerij en te ver gedreven ijver; maar hij verklaart zich nog krachtiger tegen hen, die niet willen begrijpen, dat in onze dagen de beschaving den weg tot een beter geloof moet banen, en dat vooruitgang en zedelijke ontwikkeling niet den afgrond moeten dempen, die tusschen de wetten van den profeet en het christendom ligt. Hij stelt echter de volgende eischen om dat doel te kunnen bereiken:

„Om tot dit doel te geraken, moet men, naar onze meening, beginnen met den Indiër te overtuigen, dat het Nederlandsche Gouvernement niets dan zijn geluk verlangt; dat, onder de bescherming zijner wetten, de perooonlijke vrijheid, de vruchten van den arbeid, veel beter voor het volk verzekerd zijn, dan toen hij in het stof moest kruipen voor de paleizen zijner vroegere meesters. Verre van zich met de afgoderij te vereenigen, moet men de begrippen van het Evangelie onder de heidenen verspreiden, en daardoor meer en meer den Islam tegenwerken, die zijnen verloren invloed tracht te herwinnen. Dat is het krachtigste middel, om de voortplanting daarvan en het fanatisme der hadji's tegen te gaan, die de inlanders tot moord en opstand medeslepen. Terwijl men aldus de grenzen van het rijk van MOHAMMED zou beperken, moest men, onzes inziens, middelen zoeken, om de zeden te verzachten en te zuiveren, de begrippen, de denkbeelden, de gewoonten te veranderen van de Muzelmannen, zonder hen nogtans te onteeren. Men moet het christelijk onderwijs onder hunne kinderen verspreiden, ten einde de begrippen van verbetering

en deugd in die jeugdige harten te prenten. Maar bovenal moet men regtvaardig, edelmoedig, menschlievend zijn (vooral de ambtenaren en allen, die door hunne maatschappelijke positie eenigen invloed op de inlandsche bevolking kunnen uitoefenen), opdat die bevolking ons nadere, geleid door gevoelens van erkentelijkheid, geloof, hoop en liefde. Voor alles moeten wij, als Christenen, de hand reiken aan die bevolking, welke aan ons gezag onderworpen is, de oorlog in deze rijke streken zal dan weldra niets anders zijn, dan een rustige strijd tusschen onwetendheid en vooruitgang, tusschen den Koran en het Evangelie. Maar dat alles kan niet zonder moeijelijkheden en niet in één' dag verrigt worden. Er is tijd noodig — wij herhalen het — om de Indiërs langzamerhand de begrippen van beschaving, vooruitgang en Christendom te leeren kennen; er zijn misschien eeuwen noodig om deze ongelukkige en flaauwe dienaren van den propheet in trouwe leerlingen van CHRISTUS te bekeeren. — Intusschen is het niet onzeker, welke de uitslag zal zijn van den strijd tusschen de duisternis en het licht, het goede en het kwade, het leven en den dood. God zal ons de zege schenken, en die zedelijke overwinning zal edeler en de voortdurende bescherming des hemels waardiger zijn, dan die onzer voorouderen. Dan zal die Archipel, tot hiertoe eene onuitputtelijke bron van rijkdommen, tegelijkertijd voor Nederland eene bron van eeuwigdurenden roem worden. En dan eerst zal het groote werk voltooid worden voor de beschaving van Indië!"

Wanneer men zoo de roeping van Nederland begrijpt, dan kan het niet anders of de bladzijden uit de geschiedenis, door den heer GERLACH ontwikkeld, moeten het kenmerk dragen van een warm gevoel voor al wat schoon en edel is. De schrijver is daarenboven zelf krijgsman, en wanneer men dat overweegt, dan zal men kunnen nagaan, dat hij al zijne krachten heeft ingespannen, om de „*Fastes Militaires*", die ook bestemd zijn om in het buitenland den naam van onze dapperen in Indië te doen kennen, te doen strekken tot een eerzuil en een blijvend gedenkteeken voor ons Indisch leger. Is hij in zijn doel geslaagd? Wij vertrouwen, dat de hoogst gunstige wijze, waarop dit werk allerwege is opgenomen, hem daarvan de overtuiging zal geven. Het Indisch leger is hem dank verschuldigd voor de moeite en zorg, aan een degelijk werk besteed.

De uitgave, op groot formaat, is zoo keurig, als men dit van onzen uitgever gewoon is. Het is eene ware prachtuitgave, zooals dit bij een dergelijk werk behoort. Het lijvige boekdeel wordt versierd door de portretten van KOEN, DAENDELS en de KOCK, benevens twee platen, de sloep van den heer GEY VAN PITTIUS voor Palembang, en den strijd bij Djagaraga voorstellende. Een aantal kaarten bevinden zich voorts bij het werk.

(*Ingezonden*).

Varia.

In en om de hoofdsteden van Java, of liever op plaatsen met een groot garnisoen, heeft men veel karbouwen-vleesch noodig voor de inlandsche soldaten. De levering hiervan wordt door 't Gouvernement uitbesteed, en wel tegen zeer hooge prijzen. Is het daaraan toe te schrijven, dat het stelen van buffels, althans in de ommelanden van Batavia, zoo schrikbarend is toegenomen? En is het waarheid, dat hoofden en pachters daarmede in betrekking staan? Men beweert het.

De inlanders zijn verpligt, zoodra hunne karbouwen gestolen worden, daarvan onmiddelijk mededeeling te doen aan „het kantoor" ('t verblijf van den schout en den djaksa), op straffe van acht daagsche opsluiting bij verzuim. De dommen doen dit dan ook, maar zij, die wat meer bij de hand zijn, zoeken eerst het spoor hunner karbouwen; vinden zij ze niet terug, dan eerst gaan zij naar „het kantoor"; en zij doen dit dewijl zij weten, dat, bij onmiddellijke aangifte, er wel veel „bombarie" wordt gemaakt, maar er geen kans hoegenaamd is, om het gestolene terug te erlangen.

Men zegt, dat de, in het Ooster-kwartier gestolen, karbouwen zoo spoedig mogelijk naar een woest land van zekeren, tot den islam bekeerden, Chinees worden gebragt. Daar laat men ze los, maar houdt ze toch onder, niet zigtbaar, opzigt, en als de eigenaar in twee of drie dagen op die plaats niet is komen zoeken, dan worden de buffels weder opgevangen, naar de bazar van Meester Cornelis gebragt en daar verkocht. De bedoelde Chinees en anderen, die er in betrokken zijn, moeten reeds groote winsten op die wijze behaald hebben.

Als een enkel voorbeeld van de zeer vele karbouwen-dieverijen, die hier in den omtrek plaats hebben, diene het volgende. Het hoofd of de mandoor van eenige kampong's op het land G. verloor, in éénen nacht, een zestal zware zeer kostbare karbouwen, en zulks niettegenstaande de gewoonte medebrengt, dat zulk een mandoor alle nachten eene wacht („ronda" genaamd) bij zich aan huis heeft, die voor de veiligheid der kampong moet waken, door nu en dan eene ronde te doen. 't Zij nu dat deze wacht geslapen heeft, 't zij dat zij juist de ronde deed, 't zij eenigen der wacht aandeel in den diefstal hadden, — genoeg, de karbouwen waren weg.

Toevallig kwam ik op de plaats, waar 't ongeval was gebeurd. Na 't vernomen te hebben, durfde ik geen raad geven, dewijl ik er bijna zeker van was, dat toch alles vergeefs zou zijn. Toen kwamen eenige jonge mannen en kinderen mij verlof vragen, om de gestolen karbouwen te mogen zoeken. Dat ik hun dit zonder bedenken gaf spreekt wel van zelf. Nu begaven zij zich op weg, en des avonds ontving ik het berigt, dat de kar-

bouwen gevonden en weder in de „kandang" (kraal) van den mandoor gebragt waren. Deze uitkomst was zoo buitengewoon, dat zij mijne belangstelling gaande maakte. Ik deed een opzettelijk onderzoek, en vernam het volgende.

Eenigen der ingezetenen der kampong waren zuidwaarts gegaan en anderen oostwaarts, den kant, waar „het kantoor" en 't bewuste woeste land van den Chineschen Mohammedaan ligt. Die oostwaarts gingen ontdekten al zeer spoedig het spoor der gestolen karbouwen. Zij volgden het, gingen de rivier met een sassak over, zagen weder het spoor, volgden het op nieuw, en na drie of vier uur gaans vonden zij de karbouwen op een „beboelak" (woeste grond), nabij eene „rawa" (stilstaand water of poel), naar het scheen zonder eenig opzigt, ronddwalen. Dat is dus geheel overeenkomstig met hetgeen ik hierboven, als de gewone handelwijze der dieven, heb opgegeven. Maar ofschoon onzigtbaar, houden zij toch uit hunne schuilhoeken, in de nabijheid, het oog op de grazende dieren. Zij doen dit onbevreesd, wel wetende, dat zij, die het gestolene komen zoeken, blijde zijn hun goed terug te vinden en zich er niet om bekommeren, of zij de dieven ook meester kunnen worden.

Dit was ook werkelijk het geval met hen die oostwaarts waren getrokken en nu de karbouwen vonden. Ik vroeg hun, waarom zij niet tevens getracht hadden, nu ook de dieren aan te houden, opdat zij hunne geregte straf konden ondergaan. Maar zij antwoordden mij ontwijkend: zij waren zoo blijde, hunnen goeden mandoor een dienst te kunnen bewijzen, dat zij vergaten de daders, zoo die te vinden waren, op te sporen.

Ik had toch aan dit antwoord niet genoeg; ik drong nader aan: waarom de dieven niet opgespoord? Zij zouden zeer zeker door den „raad sambang" (ommegaande regter) zijn gevonnisd. Doch de goede menschen zagen mij verwonderd aan, en zeiden zeer lakonisch: „wij hebben hetgeen wij wenschten; waarom nu nog meer „soesah" gemaakt?"

Ik was niet voldaan, en nam daarom, een paar dagen later, een der ingezetenen, van wien ik wist, dat hij zeer „pintar" (bij de hand) was, onder vier oogen, om hem nogmaal te ondervragen. Zijn antwoord kwam hierop neder. Zij, die oostwaarts waren gegaan, wisten reeds dat, door handlangers van den Chineschen Mohammedaan enz. de gestolen karbouwen zoo spoedig mogelijk over de rivier waren gezet; daaromtrent heeft hij, die bij de overvaart is geplaatst, bepaalde orders. Zij wisten ook, dat de karbouwen daarna, in de woeste streken van het land van den Chineschen Mohammedaan, onder een behoorlijk doch niet zigtbaar opzigt, een paar dagen zouden verblijven, en dan met „consent" van den djoeragan van dat land (het hoofd van de inlanders op de vrije landen, door het gewestelijk bestuur op voorstel van den landheer of landhuurder aangesteld) naar Meester Cornelis ter verkoop zouden worden gebragt. Zonder zulk een „consent" mogen geen karbouwen naar een ander land worden overgebragt of verkocht. Zij wisten dat alles, maar juist daarom wilden of durfden zij geen verder onderzoek doen, vreezende later in ongelegenheid te zullen

komen, want zij wisten er nog bij, dat niet alleen de Chinesche Mohammedaan, maar ook nog andere voor hen gevaarlijke magten in zulke diefstallen betrokken waren.

Ziedaar een blik in — en een tafereel uit — het dagelijksche leven van den inlander in de ommelanden van Batavia. Ik durf het op papier te stellen en in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* te plaatsen, omdat het waarheid en eene zaak geldt van groot gewigt. Door veelvuldige en meer en meer toenemende karbouwen-diefstallen toch, worden de landbouwers in de onmogelijkheid gesteld, om hunne sawah's naar behooren te bewerken, en wordt dus veel onheil gesticht, behalve dat het in een land van goede politie en justitie ongehoord is, dat zulk een toestand, à la barbe de tout le monde, blijft bestaan. Misschien zal de publiciteit eenige goede uitwerking hebben. Ik heb nu nog maar in bedekte termen gewezen op de gewone oorzaken en schuilhoeken van het kwaad. Helpt het niet, dan doe ik het waarschijnlijk meer onverbloemd.

BATAVIA, 1859. K. K. K.

Mijnheer de redakteur, 't zij mij vergund u eene vraag, ter plaatsing in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* toe te zenden. 't Zou mij niet verwonderen, indien die vraag in zekere kringen en op zekere plaatsen eene groote sensatie veroorzaakte. En toch is het maar eene vraag; wat zou dan wel het antwoord doen, indien wij dat eens mededeelden?

De vraag is deze. Waarom is de prijs der levering van voeding aan de gevangenen te Tangerang 21½ duiten daags, en te Bekassie 22 duiten de persoon daags?

Men beweert, en naar ik vermeen met regt, dat, bij eene behoorlijke publieke uitbesteding, er vele liefhebbers te vinden zouden zijn, die genegen zijn, de voeding voor 18 duiten de persoon daags aan te nemen.

En 't geldt hier geene kleinigheid. Bedenk maar, dat het getal gevangenen door elkander wel op 100 man daags kan gerekend worden: als ik dat zeg, dan overdrijf ik het niet.

Heb de goedheid, mijnheer de redakteur, deze vraag in uw geacht Tijdschrift op te nemen. Misschien volgt er ook nog wel een antwoord op.

X. Y. Z.

Wij ontvangen van verschillende zeer geachte zijden allerlei verontrustende berigten, omtrent de handelingen en houding van sommige leden der regterlijke magt in Indië. Wij onthouden ons van de mededeeling der bijzonderheden; maar toch rekenen wij ons verpligt in 't algemeen te wijzen op de noodzakelijkheid, dat de leden der magistratuur door hun gedrag zich het vertrouwen der gemeente waardig maken.

Reeds hebben wij, bij eene vorige gelegenheid, gewezen op de onafhankelijkheid van den regter, die niet alleen ongekrenkt behoort te zijn, maar

zelfs niet, door buitengewone gunsten, door persoonlijke toelagen of voordeelen, van Gouvernementswege aan hem verleend, in verdenking mag worden gebragt. 't Verheugt ons, dat onze woorden in de Tweede Kamer der Staten-Generaal weerklank hebben gevonden, en dat de onregelmatigheid, die zelfs de Minister niet kon ontkennen, zal worden weggenomen.

Maar er is meer. Waar moet het heen, wanneer leden van de regterlijke magt zich zoodanig in schulden steken, dat zij van velen, zelfs van *advokaten* en *prokureurs*, gelden in leen ontvangen? Waar moet het heen, wanneer er zijn, die zich niet meer weten te redden en een akkoord aan hunne schuldeischers aanbieden? Waar moet het heen, wanneer een gedeelte van de bezoldiging van sommigen, op aandrang hunner schuldeischers, wordt gekort? Kunnen zulke mannen onafhankelijk regt spreken; en zoo zij 't al doen ('t geen bijna boven menschelijke magt is) kan de gemeente aan die onafhankelijkheid en onpartijdigheid gelooven? Waar moet het heen, wanneer art. 95 van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, volgens de publieke opinie, in toepassing behoorde te worden gebragt? Dat artikel luidt aldus:

Behoudens de in het vorige artikel bedoelde overplaatsing en ontslag op eigen verzoek, kunnen de president, de vice-president en de leden van het Hooggeregtshof van hun ambt niet worden ontslagen, dan wanneer zij wegens misdrijf tot gevangenisstraf veroordeeld, in staat van kennelijk onvermogen verklaard, wegens schulden gegijzeld, onder kuratele gesteld zijn, of *de waardigheid vau hun ambt uit het oog verliezen*, gelijk mede bij gebleken wangedrag, onzedelijkheid, merkelijke achteloosheid, ongeschiktheid door ouderdom, of aanhoudende ziels- of ligchaamsziekte.

Indien nu, volgens de algemeene opinie, het geval, in dat artikel vermeld, aanwezig is, maar het gouvernement tot de toepassing niet overgaat, — kan men geloof slaan aan de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van den regter?

Stel, bij voorbeeld eens, dat het Gouvernement aan 't publiek ministerie opdraagt, om een artikel van een dagblad, waarin eigenlijk niets misdadigs voorkomt, maar op welks verantwoordelijken redakteur men ontevreden is, te vervolgen. Stel, dat de vervolging werkelijk plaats heeft en een regterlijk kollegie, waarin regters zitten, eigenlijk vallende in de termen van art. 95 van 't Regerings-reglement, eene veroordeeling uitspreekt. Zal in dit geval de publieke opinie niet zeggen: men heeft den vervolgde niet durven vrij spreken, want boven de regters hing art. 95 als een dreigend zwaard.

Wij herhalen het, wij leggen alle berigten omtrent personen, die ons van vele kanten zijn medegedeeld, ongebruikt ter zijde; maar wij meenen onzen pligt te vervullen, door, in 't algemeen, op de noodzakelijkheid te wijzen, dat niets, ook het gedrag der personen niet, de onafhankelijkheid en 't geloof aan de onafhankelijkheid der regterlijke magte schokke of krenke.

Hoogst verontrustende berigten van Bandjermasin brengt ons zoo even de

telegraaf. Een oorlogsstoomschip *de Onrust* zou zijn afgeloopen en zeven officieren en 55 onderofficieren en manschappen zouden zijn vermoord.

Wij kunnen, verstoken van de kennis van alle bijzonderheden en omstandigheden, het feit niet beoordeelen. Wij kunnen alleen treuren om 't verlies van zoo vele braven.

Maar hoe die droevige gebeurtenis ook zij, dit is zeker, dat de toestand, waarin Bandjermasin bij voortduring verkeert, geene verwondering kan baren bij hem, die met eenige aandacht de handelingen van 't bestuur in deze aangelegenheid gevolgd heeft.

De resident van Bandjermasin werd ontslagen, zoodra in 't vorige jaar de moord, aan de ongelukkige vrouwen en kinderen gepleegd, bekend werd. Een andere resident werd benoemd, en aan een hoofdofficier werden de krijgsoperatiën en tevens als kommissaris de leiding van 't bestuur opgedragen.

Maar nu bleef de ontslagen resident niet alleen te Bandjermasin; hij bleef voor 't oog der bevolking de resident; van zijne woning wapperde de vlag; de kommissaris woonde bij hem en bleef in overleg met hem, en de eigenlijke resident moest elders een goed onderkomen zoeken, en werd niet geteld.

Toen deze nu zijnen onhoudbaren post had verlaten, met veel moeite te Batavia eene audiëntie bij den Gouverneur-Generaal had verkregen en had gerapporteerd, wat hem wedervaren was en hoe het te Bandjermasin toeging, werd de hoofdofficier-kommissaris teruggeroepen en een andere kommissaris benoemd.

Maar nu bleef op zijne beurt de teruggeroepen kommissaris te Bandjermasin, protesterende en remonstrerende tegen 't geen hem te beurt was gevallen. Volgens de laatste berigten was hij er nog.

Wij moeten verklaren, dat wij dit alles voor iets nieuws, iets ongehoords beschouwen in de geschiedenis van Nederlandsch Indië. Is dat geene ontbinding van alle gezag? geen anarchie? Is het niet natuurlijk, dat de toestand van Bandjermasin allertreurigst blijven *moet* onder zulk een beleid?

Het besef der noodzakelijkheid, om hunne kinderen eene goede opvoeding te geven, dringt bij de ouders in Indië, zelfs onder de Javanen, meer en meer door. Zoo heeft de verlichte panggeran, regent van Demak, volgens eene annonce, voorkomende in het *Bataviaasch Handelsblad* van 7 Januarij l. l., eenen Europeschen instituteur voor zijn kinderen gevraagd, onverschillig of hij al of niet met de inlandsche talen bekend is. Een Chinees op bazar-bahroe te Batavia betaalt aan eenen Nederlandschen onderwijzer *f* 400 in de maand, om twee zijner kinderen te onderwijzen.

Wij verheugen ons in deze verschijnselen. Bevordering van verlichting en beschaving is een zegen voor Java, en, bij een goed beleid, eene bevestiging van het Nederlandsche gezag in Indië.

Volgens de laatste berigten uit Indië is de redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad* veroordeeld, door den raad van justitie te Batavia, wegens hoon, smaad en laster jegens den Gouverneur-Generaal.

Deze vervolging heeft, naar men ons berigt, plaats op last van den Gouverneur-Generaal. Wij zullen van het vonnis vooreerst niets zeggen. Wij zullen afwachten, wat de regter in hooger beroep zal beslissen. Alleen durven wij nu reeds beweren, dat deze vervolging, uit een Gouvernementeel oogpunt beschouwd, hoogst onverstandig, zeer onstaatkundig en een groote fout is.

Wanneer zulke velleïteiten bij eene regering bestaan, dan behooren schrijvers en publicisten hoogst voorzigtig te zijn. En toch durven wij ook nu nog onbewimpeld verklaren, dat wij den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal voor onbekwaam en in alle opzigten ongeschikt houden voor de gewigtige betrekking, die hij bekleedt. Toch beschouwen wij het als onzen pligt met den meesten ernst er op aan te dringen, dat hij ten spoedigste worde vervangen.

Verlangt men, dat wij de gronden opgeven, waarop deze meening steunt? Niets zou gemakkelijker zijn. Maar 't is overbodig. Iedereen in Nederland zal u die gronden opgeven, want iedereen heeft met ons, ten opzigte van den heer PAHUD, dezelfde meening.

Is de Minister van Koloniën van een ander gevoelen? Wij gelooven het niet. Maar dan bedenke hij ook, welke zware verantwoordelijkheid op hem rust.

Losse aanteekeningen, gehouden op eene reis over Java, in 1839.

III.

Het graf van KIAI GOESTI. — Naar Poerworedjo. — De residentie Bagelen. — De berg Goenoeng Wangi. — De lansschachten „waroe goenoeng wangi." — Heilige graven in het regentschap Poerworedjo. — Rivieren in de afdeeling Keboemen. — Karang-kobar. — De vogelnest-klippen. — De „karang-bollong".

Na eenigen tijd bij den assistent-resident van Ledok te hebben doorgebragt, en van zijne kennis vele inlichtingen, omtrent Javaansche zeden en gewoonten, omtrent landbouw en kultures in 't algemeen, en omtrent de afdeeling Ledok in 't bijzonder te hebben ontvangen, begaven wij ons den 3den Mei naar Sapoeran, ten einde van daar verder naar Poerworedjo, de hoofdplaats der residentie Bagelen, te vertrekken. Digt bij de dessa Sapoeran is een heilig graf van KIAI GOESTI, een' der aanvoerders of regenten van BROWIDJOJO, den laatsten koning van Modjopahit, die, nadat zijn vorst en zijn volk de nederlaag hadden geleden tegen den sulthan RADEN PATAH, zich in deze streken verborg, en hier stierf en begraven werd. Als een heiligdom werd ons een groote Chinesche schotel, waaruit de overwonnen held gegeten, en een oud zadel, waarop hij zou gereden hebben, vertoond. Het zadel had al de kenmerken van hoogen ouderdom. Sterk en zwaar hout, in eenen vorm gesneden als men thans geen Javaansch zadel meer aantreft, maakt het hoofdbestanddeel daarvan uit; al het overige is zwaar, maar op sommige plaatsen fijn bewerkt, ijzer; ook de stijgbeugels en de riemen, waarmede deze aan het zadel zijn vastgehecht, zijn van ijzer. Volgens het denkbeeld der Javanen, die ons dit heiligdom vertoonden, zou dit zadel de eigenschap bezitten van nimmer te kunnen vergaan.

Behalve deze bijzonderheid, zagen wij nog in de nabijheid van Sapoeran twee thee-fabrijken, de een van zwarte, en de ander van groene thee. De weg van Wonosobo tot de grenzen van de afdeeling Ledok loopt door het gebergte, langs de oevers van de schoone rivier Bogowonto, en biedt veel afwisseling van fraaije gezigten. Van de grenzen der afdeeling Poerworedjo begint men langzamerhand uit het gebergte te dalen, terwijl de uitgestrekte vlakte der rijke en bloeijende afdeelingen Poerworedjo, Keboemen en Ambal, met hare golvende rijstvelden, haar tapijt van indigo-tuinen, hare ontelbare dessa's, hare kronkelende zilveren stroomen, en hare uitgestrekte helderen rawa zich meer en meer voor het oog ontwikkelen.

Achter dit alles ontwaart men de zee tot zoo ver de gezigteinder reikt. Op sommige plaatsen der kust ziet men de de branding tegen het strand slaan. Dit gezigt is, gelijk de panorama's in zoo vele andere oorden van Java, trotsch, indrukwekkend, majestueus; maar vooral wordt men door den aanblik daarvan getroffen, als het oog eenen geruimen tijd, in een bergachtige landstreek, op de kruinen en spitsen der bergen, op de duistere warande der bosschen, en in de diepten der valleijen heeft gestaard, en nu eensklaps, door niets meer beperkt, zijne vrije blikken over het onmetelijk ruim van den oceaan laat weiden.

Naauwelijks hadden wij het gebergte verlaten, of al aanstonds werden wij getroffen door den bloei, de welvaart, de nijverheid en de werkzaamheid, die wij overal om ons ontwaarden. De hoofdplaats, Poerworedjo („nieuwe plaats") genaamd, is in den korten tijd van tien jaren, waarin deze residentie onder Nederlandsch gezag stond, van eene onregelmatige en voor een groot gedeelte onaanzienlijke dessa, een schoon en aangenaam verblijf geworden. Het residentiehuis, de dalm van den regent, het fort, het Chinesche kamp, de messidjit, en zoo vele andere steenen gebouwen meer, geven aan de plaats een vrolijk en zindelijk aanzien. De regelmatige wegen, welke door uitgestrekte dessa's loopen, zijn door levende heggen omheind, en de steenen brug, die over de Bogowonto ligt, bewijst, dat ook de Javanen onder Europesche leiding goede bouwlieden zijn.

De residentie Bagelen werd van oudsher de korenschuur van Java genoemd, en ook thans aanschouwt men van alle kanten de bewijzen voor de gegrondheid dezer benaming. Zij is de meest bevolkte van alle de overige provinciën op het eiland, daar bij de laatste telling in 1836 het getal harer inwoners 515,313 bedroeg, op eene uitgestrektheid van ongeveer 2544 □ palen *). De verdeeling in vier afdeelingen en zes regentschappen dagteekent sedert het Nederlandsch gezag hier werd gevestigd. De afdeeling Ledok (regentschap Ledok) is, op het oogenblik dat ik dit schrijf, nog maar alléén door ons bezocht; zij bevat vijf distrikten Wonosobo, Kali Agong, Leksono, Kali Wiro en Sapoeran, en 77,986 inwoners, op eene uitgestrektheid van naar gissing 1400 vierkante palen, zoodat zij van al de overige landschappen der residentie het minst bevolkt is. Wij hadden dan ook reeds gelegenheid, om, op onzen togt door dit regentschap, dat gedurig op te merken. Vijf grootere en kleinere rivieren nemen haren oorsprong, en dat wel allen in het distrikt Sapoeran, namelijk de Koedil uit den berg Soembing, die zich in het regentschap Poerworedjo, distrikt Loanoe te Krandogan in de Bogowonto werpt: — de Bogowonto zelf, die almede uit den Soembing ontspringt, en in het regentschap Ambal, distrikt Wonorotto, in zee valt; — de Temblang, die te Ngadirodjo ontspringt en in het regentschap Poerworedjo, distrikt Lonanoe, in de Djaler zich ontlast; — de Kali Oerip, de Djali enz. Bovendien zijn er nog de Sirajoe, de Begaloe, de Loo-Oelo

*) Volgens het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1857, bedroeg in dat jaar de bevolking een cijfer van 668,055 zielen, waarvan 351 Europeanen, 1677 Chinezen, en 41 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.

en de Tengalar. Bosschen vindt men in die afdeeling niet, en over het meer van Mendjer en de moerassen op den Dieng hebben wij reeds gesproken. Zoo ook over de bergen de Sendoro, de Soembing, de Praauw en de Dieng.

De afdeeling Poerworedjo heeft twee regentschappen: Poerworedjo en Koeto Ardjo. Het regentschap Poerworedjo bevat vier distrikten: Poerworedjo, Loanoe, Tjangkreb en Djinar, en op eene uitgestrektheid van 248 □ palen eene bevolking van 107,501 zielen. Het regentschap Koeto Ardjo heeft drie distrikten, Koeto Ardjo, Pitoeroeh en Kemiri, en op eene oppervlakte van 158 □ palen eene bevolking van 46,044 zielen. De Goenoeng Wangi en de Argo zijn de voornaamste bergen, welke de hoogste punten van het zoogenaamde Kliergebergte uitmaken, dat de residentie scheidt van Kadoe en Djokjokarta. De hoogte van den eersten beloopt 2000 tot 2500 en van den laatsten 1500 tot 2000 voet.

Op den Goenoeng Wangi vindt men het graf van raden DJAMBOE, eersten invoerder van het Mohammedaansch geloof in Bagelen, een zoon van den panumbahan SENOPATI, en die, als tijdgenoot van SECH MOELANA, een hevige ijveraar voor de nieuwe godsdienst was. In oorlog zijnde tegen het geloof van BOEDDHA en het volk van Bagelen, had hij zijn hoofdkwartier hier gevestigd, en verkondigde er den Islam, van waar dan ook deze berg den naam van Goenong Wangi („berg van waar de heilige geur des geloofs is uitgegaan") ontleend heeft. Ook wordt op dezen berg nog in heilige waarde gehouden de plaats, waar raden DJAMBOE den eersten Mohammedaanschen tempel heeft gesticht, en waarin hij zelf deze leer verkondigde, predikende den oorlog tegen het heidendom en de volkeren, die de leer van BOEDDHA waren toegedaan. De plaats, waar deze tempel heeft gestaan, wordt door twee groote steenen, waarover eenige bloemboomen geplaatst zijn, aangeduid, en is aan de westzijde van het hierboven gemelde graf gelegen. Bij het graf van raden DJAMBOE zijn nog twee kleinere graven, die namelijk van zijne twee opperpriesters (penghoeloe's), welke beide van Mataramsch bloed waren; het graf, dat het digtst bij dat van raden DJAMBOE ligt, wordt opgegeven van KIAI NANGOL te zijn, die de oudste en heiligste was. Nog vindt men nabij dit graf, en binnen dezelfde omheining besloten, dat van raden toemengong PRINGO DI WIRIO van Loano, welke bij zijn afsterven daar verlangde begraven te worden, en een bij uitstek godsdienstig man was.

Als eene merkwaardigheid vindt men op dezen berg de, door de Javanen tot het maken van lansschachten zoo zeer gezochte, „waroe-goenong-wangi" waarvoor deze bergtop over geheel Java beroemd is, en waarvan een enkele schacht soms tegen dertig en veertig gulden verkocht wordt. Deze boom is eene bijzondere soort van waroe-boom, welke, naar men mij verhaalde, nergens over geheel Java behalve hier wordt aangetroffen. De grootste stammen zijn van omstreeks 24 tot 30 Rijnl. duimen in omtrek, en op zijn hoogst geschat 25 tot 30 voet hoog, van eene witgrijsachtige kleur, regtstandig naar boven groeijende, met een takrijken top, en bladeren even als die der „waroe gombong". Uit een stam worden 4 tot 8 schachten genomen. Het is den Javanen niet onverschillig, hoe dit hout, dat zij tot

lansschachten willen gebruiken, wordt gekapt. Zij nemen hierbij eene zekere bijgeloovige plegtigheid in acht. De kruin van den boom wordt afgekapt, de stam van bovenaf, in de rigting van het oosten naar het westen, in tweeën gespleten, en met verscheiden banden van touw omgeven. Dan wordt een dier gespleten deelen van den voet des booms afgehouwen, en door middel der aangebragte banden met de meeste voorvoorzigtigheid naar beneden gelaten, hetgeen voorts met de tweede helft ook geschiedt, en waarbij vooral moet gezorgd worden, dat de stam niet omvalt, maar door menschen-handen wordt neergelaten, dewijl het hout, wanneer het viel, voor onheilig zou worden gehouden en zijne waarde zou verliezen. Zijn de schachten eenmaal bewerkt, dan gaan de Javanen daarmede zeer eerbiedig om, dragen er veel zorg voor, en zullen ze nimmer onverschillig hier of daar in een hoek werpen, want dan wordt de schacht ontwijd en heeft, even als de omgevallen stam, geen waarde meer. Bij den regent van Poerworedjo, een man, die zich in den laatsten oorlog op Java zeer verdienstelijk heeft gemaakt, zagen wij hiervan een voorbeeld. Hij liet ons twee lansen zien, wier schachten van dit hout waren vervaardigd, en die aan het bovengedeelte met edel gesteenten waren omzet. Elk dezer lansen, gelijk over het algemeen ieder wapen der Javanen, dat bij hen in eenige achting staat, had een' bijzonderen, aan dat stuk alleen toekomenden, naam, zoo als ieder mensch den zijnen heeft. Met de grootste behoedzaamheid werd dit heiligdom, waarvan de geheele geschiedenis sedert meer dan twee eeuwen dagteekende, ons ter bezigtiging voorgehouden, en het was eene bijzonder groote gunst, die wij misschien hoofdzakelijk aan de tegenwoordigheid van den resident hadden te danken, dat ons deze eer te beurt viel.

Het bijgeloovig verhaal, waardoor deze lansschachten zoo beroemd zijn geworden, en nog door de Javaansche grooten worden op prijs gesteld, is herkomstig van de aloude tijden der Hindoe-leer, en zooals het gewoonlijk met dergelijke overleveringen gaat, zeer duister. Het komt echter hoofdzakelijk hierop neer. Op dezen berg onthield zich een zeker persoon, die voorgaf bovennatuurlijke kracht te bezitten, en die als een orakel vereerd werd. Toen hij eens met de omliggende volkeren in oorlog was, en deze hem zoo ingesloten hielden, dat het hem aan krijgsvoorraad begon te ontbreken, verscheen er op zijn bevel onder meer anderen een groote slang in de lucht, welke door hem gevangen en in tweeën gehouwen werd. Het bovengedeelte liet hij begraven, doch de staart werd door hem in den grond geplant: deze schoot daarin oogenblikkelijk wortel, en bragt een waroe-boom voort, van welken hij het hout tot het vervaardigen van lansschachten bezigde, door welker hulp hij den vijand overwon. De regent verhaalde ons, dat, onder andere kurieuse eigenschappen, die lansen de kracht bezaten, om, al naar het verlangen van den bezitter en de noodzakelijkheid van het oogenblik, langer en korter te worden.

De andere bijzonderheid van het regentschap Poerworedjo bestaat in een graf van kiai BOEJOET POGOENG, die in het begin der heerschappij

van Modjopahit leefde, en als bestuurder van het distrikt Pogoeng, in weerwil zijner regtvaardigheid en wijsheid, vermoord werd. Zijne dochter huwde met BROWIDJOJO DJOJO SOERO vorst van Modjopahit. Te Banjoe Oerip, in het zelfde distrikt, worden de overblijfselen van eene hoofdstad van den panggerang BANJOE OERIP gevonden. Zij werd geslecht door panggerang DJOIJO KOESOEMO, zoon van een' vorst van Modjopahit, nadat hij van het hof zijns vaders verwijderd was. Het graf van dezen laatste wordt te Gangeng gevonden. Volgens de mondelinge mededeeling van den regent, die mij daaromtrent eenige schriftelijke bijzonderheden beloofde, zou deze hoofdstad echter nimmer een afzonderlijk onafhankelijk rijk zijn geweest, maar alteos onder de opperheerschappij van Modjopahit hebben gestaan.

Men vindt al verder in dit regentschap het graf van kiai AGONG MENDIRO. Toen de negeri van Kertosoero door soesoehoenan MANGKOERAT werd gesticht, werd, naar de gewoonte van dien tijd, de soesoehoenan GIRI geraadpleegd, wie over deze nieuwe plaats heerschappij zou voeren: het Europeesch bestuur of het rijk van Mataram? De orakel-taal was tegen den wil des stichters, daar hij reeds besloten had, zich onder bescherming van eerstgenoemd bestuur te stellen. Daaruit sproten vele oneenigheden voort, en eindelijk een oorlog. Bij die gelegenheid werd de dochter van soesoehoenan GIRI weggevoerd; na deze schaking, vóór welke zij zich reeds zwanger bevond, bragt zij eenen zoon ter wereld, MENDIRO genaamd, die, door zijne uitstekende hoedanigheden, in het bezit werd gesteld van een streek land in Bagelen, nu nog onder den naam van Mendiran bekend.

In hetzelfde regentschap, distrikt Tjangkeel, is het graf van njai BAGELEN. Zij was de dochter van kiai PENOEHOEN van Goenong Andong Welis in Kediri, kleindochter van KENDIAWAN, ratoe van geheel Java. Haar vader wilde zich met geen bestuur bemoeijen en begaf zich uit dien hoofde naar het veld, om het gelijk een gewoon landbouwer te beploegen. Zijne dochter werd uitgehuwd aan den depati AWOE AWOE LANGIT, waardoor zij in het bezit kwam van een landschap, dat vervolgens naar haren naam werd genoemd. De uitgestrektheid daarvan was zoo als het thans bestaat, met het Gowongsche er nog bij, dat nu onder het Ledoksche behoort. Het overige van Ledok was daaronder niet begrepen. De begraafplaats van njai BAGELEN is te Bedook Krendetan, waar toen de zetel van haren echtgenoot was gevestigd.

De afdeeling Poerworedjo wordt door vele schoone rivieren doorstroomd, waaronder de voornaamsten zijn de Koedoel, Oeroet Gading, Tjatjaban, Medono, Sodong, Bengkal, Kali Klapa, Bogowontò, Kali Gissing, Kedoeng Goebah, Somingari, Kepossong, Semono, Sewilo, Kotissan, Pletoeh, Gebang, Doelang, Lereng, Proemben, Temblang, Kali Kotes, Merden, Kali Glaga, Kali Goetji, Kali Oerip, Kali Tepoes, Looning en Djali. Slechts enkele dezer rivieren zijn voor kleine vaartuigen, eenige palen van hare monding, bevaarbaar, zoodat haar grootste belangrijkheid voor de afdeeling daarin bestaat, dat ze uitgestrekte velden besproeijen, en dus tot de vrucht-

baarheid van dit rijke land veel bijbrengen. Bosschen welke goed timmerhout opleveren heeft men in deze afdeeling niet; wij zagen echter op sommige plaatsen eenige plantsoenen van djati-boomen, die nog te jong waren om gekapt te worden.

In de afdeeling Poerworedjo, en gedeeltelijk ook in die van Keboemen en Ambal, ligt de groote moeras of „rawa", waarvan wij hierboven gesproken hebben. Zij draagt op verschillende plaatsen verschillende namen, naar de onderscheiden dessa's die in hare nabijheid liggen. Ongeveer 40 □ palen bedraagt hare uitgestrektheid, terwijl de gemiddelde stand van het water van zeven tot twintig voet beloopt.

Den 7den Mei verlieten wij Poerworedjo, de hoofdplaats der provincie Bagelen, en begaven ons naar de afdeeling Keboemen en wel naar de hoofdnegeri dier afdeeling, welke denzelfden naam draagt. Onafgebroken sawah's, afgewisseld door indigo-velden, ontelbare dessa's, eene menigte indigofabrijken, hier en daar koffijtuinen, dat alles was het tooneel, waardoor de groote weg omheidde; het rijtuig werd, naar onzen zin te snel, door de vurige paarden, door deze schoone landstreek getrokken, waar het oog, op den afstand van 28 palen, welke wij dien dag reden, zoo ver het reiken kon, geen enkel plekje woesten en onbebouwden grond aantrof.

De hoofdnegeri Keboemen ligt aan de rivier Loo Oeloe, en heeft, behalven vele kampong's, eenige Europesche huizen en den fraaijen dalm van den regent, nog een benting of fort, waar eenige Europesche en inlandsche militairen in bezetting liggen. De afdeeling Keboemen is verdeeld in twee regentschappen Keboemen en Karang Anjer, waarvan het eerste drie distrikten bevat: Keboemen, Kedong Tawon, en Premboen, en het laatste mede drie distrikten: Karang Anjer, Gombong en Sokka. Het regentschap Keboemen heeft 99,465 inwoners, op eene oppervlakte van 280 □ palen, en het regentschap Karang Anjer 114,269 zielen op eene uitgestrektheid van 320 □ palen. Er zijn in deze afdeeling geen voorname bergen. De algemeen bekende bergketen, bekend onder den naam van het Kendanggebergte, begrenst haar geheel aan de noordzijde, waarvan de hoogte gemiddeld wordt geschat op ongeveer 1000 rhijnl. voeten boven de oppervlakte der zee. Uit dit gebergte loopen eenige armen zuidelijk; maar daar deze gewoonlijk de namen dragen van de in de nabijheid liggende dessa's, zoude de opnoeming daarvan langwijlig en zonder nut zijn; de voornaamste uitloopende takken zijn die van Seroeni, Boeloe Ritoe, Pekatjangan, Singolajan, het Mergoloenjoesche gebergte enz. Geregelde bosschen bevinden zich hier niet; wel vindt men hier en daar kreupelhout in menigte in het bergachtige gedeelte, maar dit verdient den naam van bosch niet te dragen. De reden, waarom er geen wouden bestaan en ook niet gemakkelijk zullen worden aangelegd, is daarin te vinden, dat het bergachtige van de afdeeling zeer schaarsch is bevolkt, en de Javaan gelijk men weet niet gaarne van woonplaats verandert. Het aanleggen van djati-bosschen zou met zeer veel moeijelijkheden gepaard gaan, en de bergen zijn er bovendien niet bijzonder voor geschikt, zoodat het djati-hout er meest kreupel-gewas is. De voor-

naamste rivieren in deze afdeeling zijn de Loo Oeloe; de Gebang, de Kemet, de Kedompon en de Bantar.

Den volgenden dag verlieten wij weder vroegtijdig de hoofdnegeri Keboemen, en reden in het rijtuig langs de schoonste wegen, en even als den vorigen dag door uitgestrekte sawah's- en indigo-velden en bijna onafgebroken dessa's, eenen afstand van twee en twintig palen, naar Karangkobar. Als men de post-station Seroewoe op ongeveer een' paal afstand is genaderd, ziet men eensklaps de zee, met hare witgepluimde baren en hevige branding, voor zich. Ten westen kronkelt de breede rivier Tjintjing-goeling, aan den voet van het gebergte van Karang-bolang, vormt een eiland op korten afstand van hare monding, en werpt zich dan in zee. Dit gebergte, dat in zware rotsen in zee uitloopt, is niet hoog, daar de meest verheven top niet meer dan 500 voet bedraagt, heeft weinig bebouwde streken, maar is rijk door de vogelnestjes die er jaarlijks geplukt worden. De rivier Tjintjing-goeling, die tot op ongeveer 20 palen opwaarts bevaarbaar is, staken wij over, en toen bevonden wij ons aan den voet van het gebergte, dat wij een halve paal lang beklommen, waar wij eene dessa, eene benting en de woning van den kontroleur aantroffen.

Naauwelijks waren wij hier aangekomen, of wij begaven ons naar de Goa Dahar, de meest oostelijke der zoogenaamde vogelnest-klippen van Karang-Kobar. Nimmer zag ik trotscher, verhevener, indrukwekkender gezigt, dan toen ik de hoogte bereikt had, aan welker voet die klip wordt gevonden. Daar lag de onmetelijke zee in al hare uitgestrektheid voor mij; statig rolden de golven van verre aan en sloegen op het hart der rotsen en klippen in schuim te barsten. Ten oosten lag de vlakte der residentie Bagelen met hare, tot bijna aan 't strand toe zich uitstrekkende, bebouwde velden, hare dessa's en rivieren, door een witte kronkelende streep, veroorzaakt door de branding op het strand, van den Oceaan gescheiden. Ten westen zagen wij ontelbare rotsen en vooruitstekende klippen, waartegen de zee hare krachten verspilde. Niet alleen loopt de rots, waarop wij ons bevonden, steil naar beneden, maar zij heeft eene tegenovergestelde helling en is gewelfd, en dus was de plaats, waar wij stonden, boven de zee uitgestrekt. Drie en veertig vademen beneden deze steile rots, klotst de zee tegen de holen, waarin de zwaluwen nestelen. Reeds het enkel gezigt doet den vreemdeling duizelen; en in dezen afgrond moeten de Javanen, die zich hiertoe vrijwillig willen leenen, langs smalle ladders van rottan, klimmen, om er den kostbaren schat uit te halen. Van hier zoekt hij den ingang van het hol te bereiken, waar zich deze bevindt. Hij bedient zich daartoe van twee bamboesen, ieder ter lengte van drie vademen, welke boven elkander gesteld worden, de een om er op te loopen, en de ander om er zich aan vast te houden. De ingang van dit hol is met gevlochten bamboe gesloten en verzegeld. De breedte van het hol, van het oosten naar het westen, is ruim tien vademen, van het zuiden naar het noorden zeventig vademen, en de hoogte zeven of acht vademen. De ingang is nagenoeg vijf vademen breed, terwijl het bovengedeelte klei-

ner is dan het onderste. De bodem is voor een vierde gedeelte met zeewater gevuld, dat hier met onwederstaanbaar geweld door de branding wordt ingeworpen.

Behalve deze Goa Dahar zijn er in eene westelijke rigting nog negen vogelnest-klippen, in de rotsen van dit gebergte aan zee gelegen. De Goa gedeh of „het groote hol", dat de meeste nestjes afwerpt; de Goa djoembling of „het steile hol"; de Goa loewit of „het hol van overvloed"; de Goa tjangngakh of „het reiger hol"; de Goa rendettan; de Goa langkong of „het hol dat met bogten loopt"; de Goa temon of „het hol der ontmoeting"; de Goa nagasari en de Goa medjinklakh.

Al deze holen worden jaarlijks driemaal geplukt. De eerste pluk „kapat" begint zoo ongeveer in 't laatst van December, de tweede „kebongo" in April, en de derde „telor" in September. Het plukken zelf gaat met zeer veel gevaren vergezeld; slechts bijgeloof en bedwelming, veroorzaakt door het gebruik van opium, kunnen den Javaan den moed er toe geven. Overal zagen wij dan ook, zoo bij deze holen als aan het strand, de bewijzen van hun bijgeloof: overal zagen wij bloemen en vruchten, als een offer voor de menigte goede en booze geesten, die, volgens hun voorgeven, hier in groot aantal hunne woonplaats hebben gevestigd; zelfs hebben ze in het pakhuis, waar de nestjes worden bewaard, een rustbed met een verhemelte en linten en kain's versierd, en met bloemen bestrooid, waar voor zich een spiegel bevindt, en waar de ligtgeloovigheid van den Javaan hem doet denken, dat eene verwenschte of betooverde prinses, gelijk de schoone slaapster in het bosch van moeder DE GANS, haren rusttijd neemt.

Des namiddags gingen wij de beroemde „Karang-bollong" bezigtigen. Al wat de natuur krachtvol en majestueus bezit zagen wij hier. Van de woning des kontroleurs, ongeveer een halve paal, tusschen het gebergte naar zee gaande, bevonden wij ons eenklaps voor een uit rotsen en steenen gevormd hol, gewelfd en uit bogen van verschillenden omtrek zaamgesteld. De breedte van den ingang beslaat zoo omtrent 60 voet en de hoogte misschien 40. Langzaam loopt het, ter lengte van 160 voet, tot eene breedte van 25 voet toe. Aan het einde van dat hol ziet men de zee in hevige branding klotsen, nu eens ter halverwege het geheele hol innemende, terwijl het water dan weder met kracht afloopt, al naar mate de golven deze afwisseling veroorzaken. Als men een oogenblik, waarin dit laatste plaats heeft, waarneemt, en het hol ten einde loopt, om een der meer verheven rotspunten aan de andere zijde te bereiken, ziet men de open zee voor zich, hoort men het donderend geraas, dat de oceaan, door het slaan tegen den voet der rotsen waarop men staat, veroorzaakt, aanschouwt men hoe de hooge baren tegen hun hart worden verpletterd en in duizend spatten vervliegen, en zinkt men neder in bewondering en aanbidding. Ik zette mij neder op een dier rotspunten, en bleef er eenen geruimen tijd in gepeins verzonken. Alles stemde tot ernst en nadenken. Het tooneel dat ons omringde; de holle zee voor ons; de onwederstaanbare kracht en teugellooze woede van dat element; de donkere en van onweer zwangere wol-

ken, die zich boven onze hoofden hadden zaamgepakt; alles gaf eene sombere melancholische stemming, maar verkondigde tevens de schoonheid der schepping en de Almagt des Scheppers.

Karang-bollong is een distrikt van de afdeeling Ambal, die vroeger Oeroetsewoe werd genaamd, en welke bovendien nog de distrikten Wonorotto, Ambal, Petanahan en Poering bevat. Hare uitgestrektheid bedraagt 138 vierkante palen en hare bevolking 70,048 zielen, welke allen onder het bestuur staan van eenen regent. De weg van Karang-bollong naar de hoofdnegeri Ambal, die wij den 9 Mei afleiden, is 22 palen lang, loopt op een of twee palen afstands langs de zee, en leidt weder door de schoonste indigo- en padivelden, door volkrijke dessa's en veel bezochte basar's. Behalve het hier boven reeds vermelde gebergte van Karang-bollong, zijn er in deze afdeeling geene bergen noch bosschen. De voornaamste rivieren zijn de Lereng, Loo Oelo en Tjintjing-goeling.

IV.

Ambal. — De Bogowonto. — Naar Djokjokarta. — Een oproer. — De dessa Brossot. — De hoofdplaats Djokjokarta. — Passar Gedeh. — De panumbahan SENOPATI. — Prambanan. — De oudheden van Prambanan. — Tjandi Loemboeng. — Mijmeringen over de oudheden van Prambanan. — De kraton van RATOE BOKO. — De Tjandi Sari. — De Tjandi Kali Bening. — Gevolgtrekkingen.

Den 10 Mei begaven wij ons van Ambal naar Djokjokarta. De hoofdnegeri Ambal ligt ongeveer een of anderhalve paal van zee, en draagt overal de blijken van bloei en welvaart. Schoone breede wegen doorsnijden haar links en regts, en fraaije steenen gebouwen, waaronder de woning van den assistent-resident, een indigo-pakhuis, de gevangenis enz. een eerste plaats bekleeden, geven haar een schilderachtig aanzien. Des namiddags gingen wij een kaneel-tuin bezoeken, die, ofschoon nog weinig meer dan een jaar oud, reeds veel voor de toekomst beloofde.

De weg van Ambal tot aan de grenzen der residentie Bagelen, welke grens door de rivier de Bogowonto wordt daargesteld, is, even als die welke wij de drie vorige dagen bereden, breed en gemakkelijk, en loopt langs onophoudelijke dessa's aan de noord- en de duinen der zee aan de zuidzijde. Toen wij echter van den resident van Bagelen en den assistent-resident van Wonosobo afscheid hadden genomen, en de Bogowonto, die hier meer dan honderd schreden breed is, hadden overgevaren, lag er een woeste, onherbergzame, armoedige landstreek voor ons. Wij verkregen daardoor geen groot denkbeeld van den bloei van het rijk van Djokjokarta, binnen welks grensen wij ons toen bevonden. De gewone woestheid der landstreek was nog vermeerderd, doordien er, ongeveer twee maanden te voren, door eenige landloopers een opstand was verwekt, die binnen korten tijd een aanhang van 1300 gewapende mannen hadden verworven, en alles hadden verbrand en verwoest. Door het beleid van den resident van Djokjokarta, was echter dit oproer weldra in zijne geboorte gestuit, waren de hoofden ter dood gebragt, en de overige volgelingen tot rust en stilte te-

ruggekeerd. Men ziet hier weder, hoe gemakkelijk de vonk des oproers door den een' of ander gelukzoeker ontvlamd kan worden, maar tevens hoe ligt zulk een oploop in de geboorte kan worden gestuit. Alles hangt af van 't beleid en de waakzaamheid van hem, die 't gezag in handen heeft. Is hij niet bij de hand, handelt hij niet met kracht en overleg, laat hij de eerste kiem tot ontwikkeling komen, dan groeit weldra de vonk tot een vlam. De ondervinding heeft dat zoo dikwijls geleerd. Nu was het een landlooper, die bij het verhoor, dat hij voor de regtbank te Djokjokarta onderging, beleed, slechts door gebrek en den honger tot deze daad gedreven te zijn, en toch had hij in korten tijd meer dan 1300 volgelingen; wat zou het dan niet wezen, wanneer eens een ontevredene van het vorstelijk bloed, aan wien de Javanen nog gehecht zijn, en die daarbij een man van kennis en ondervinding was, de vaan des oproers ontrolde! En toch zal ook dan het kwaad in zijne beginselen kunnen gestuit worden, zoo maar in den aanvang met beleid en voorzigtigheid, maar tevens met ijver en energie, wordt gehandeld.

Aan de rivier de Progo ligt de dessa Brossot, waar de panggerang adipatti PAKOE ALAM een ontbijt voor ons in gereedheid had laten brengen. Behalve een heerlijk gezigt op de breede Progo, die zich eenige palen van hier in zee stort, op de branding der golven, die men in de verte op de duinen ziet verpletteren, en op de uitgestrekte dessa's en sawah's van den omtrek, had het verblijf hier weinig aanlokkelijks. Een hevige wind huilde onophoudelijk door de boomen, en deed het zand dwarrelen en stuiven, zoodat de open pendoppo, waar ons ontbijt in gereedheid was gebragt, mij daarvoor niet beschutte. En toch moest ik hier meer dan vier uren vertoeven, omdat mijn reisgenoot, een slecht ruiter, het paard, dat hem te Semangi werd aangeboden, niet had durven bestijgen, en aan een draagstoel, die toen nog moest in orde gebragt worden, de voorkeur had gegeven. Ik maakte dus dien tijd mij ten nutte, om van eenige inlandsche hoofden, zendelingen van prins PAKOE ALAM, om mij te ontvangen, inlichtingen omtrent het land in te winnen, die daaraan gaarne voldeden.

Ondertusschen was mijn reisgenoot eindelijk gekomen: wij staken dus de Progo over, vonden bij Soeradahan het rijtuig van den sulthan, legden daarmede nog vijftien palen af, en kwamen des avonds laat aan het residentie-huis te Djokjokarta.

De hoofdplaats Djokjokarta beslaat eene uitgestrektheid van negen □ palen en heeft eene bevolking van 40,160 zielen. Fraaije, breede, aan beide zijden met oude waringi-boomen beplante, wegen doorsnijden de plaats van alle zijden. Behalven het sierlijke residentiehuis, en het fort met steenen wallen, om de hoofdplaats tegen eenen inlandschen vijand te beschermen, zijn er nog een aantal Europesche gebouwen, die aan de plaats een vrolijk aanzien geven. Wij hadden reeds in het begin van onze reis gewenscht een inlandsch feest te Djokjokarta of te Soerakarta te zullen bijwonen, en wij verheugden ons dus zeer dat de geboorte van MOHAMMED („garebek

moeloed") den 14den Mei zou gevierd worden . . . .
. . . . *).

. . . . Behalve de eigenlijke woning van den sulthan en een menigte andere prinsen, hofgrooten en mindere dienaren van het hof, is er aan de zuid-westzijde in den kraton nog een zoogenaamd waterkasteel, vroeger een aangenaam lustverblijf, maar thans vervallen en in eenen jammerlijken toestand. Gelijk de naam reeds aanduidt, ligt dit gebouw in het midden van stroomend water, waaronder aan twee zijden een soort van verwulfsel is vervaardigd, om tot ingang te dienen (tunnel). Volgens Javaansche gewoonten zijn er in het eigenlijke kasteel, zoowel als daarom heen, eene ontelbare menigte grootere en kleinere vertrekken, waarvan men vele langs verscheidene trappen moet beklimmen. Het meest verheven vertrek biedt een schoon vergezigt aan over de geheele landstreek. Fraaije badplaatsen, lusttuinen, bloemvaassen en dergelijke geven nu nog de bewijzen, dat dit zeker een aangenaam verblijf heeft opgeleverd. De bekende sulthan SEPOE heeft dit kasteel laten bouwen, maar de thans regerende vorst maakt er zeer zelden gebruik van.

Dit gebouw bezochten wij den dag na het feest van „moeloed", en van daar, reden wij naar de bekende Passar Gedeh, vier palen ten zuidoosten van Djokjokarta, aan de rivier Gadjawong gelegen. Gelijk de naam aanduidt, is het thans een bloeijende marktplaats, basar of in de volkstaal „passar", die vrij is van opbrengsten aan het Gouvernement of den sulthan te betalen, maar daarvoor verpligt is, om de, in de nabijheid zich bevindende, vorstelijke graven te bewaken. De uitgestrekte oude muren, gedeeltelijk uit gebakken en gedeeltelijk uit gehouwen steen, maar van eene andere stof dan die der Hindoe-tijden, vervaardigd, duiden aan, dat hier eenmaal een kraton of vorstelijk verblijf heeft gestaan, en als wij de geschiedenis raadplegen dan worden wij in deze veronderstelling bevestigd. Toen namelijk de derde vorst van Demak gestorven was, werd dat rijk in verscheiden deelen gesplitst, waarvan Padjang het voornaamste was. Nadat dit rijk Padjang ongeveer veertig jaren had gebloeid, stond kiai agong PAMANAHAN, onder den sulthan van Padjang, aan het hoofd eener provincie van Mataram. Hij werd na zijnen dood in het bewind opgevolgd door zijnen zoon, die behalve deze gunst ook nog den titel van „senopati" van den sulthan van Padjang ontving. Door zijnen weldoener te vergeven, en diens familie van haar wettig erfdeel te berooven, matigde hij zich de souvereiniteit over het rijk van den door hem vermoorden sulthan aan, noemde zich „panumbahan" (dat is het voorwerp van gehoorzaamheid) van Mataram, en vestigde zijnen zetel op de plaats, waar thans te Passar Gedeh de bouwvallen van zijn' kraton nog aanwezig zijn. In de Javaansche geschiedenis is hij, onder den naam van SENOPATI, de bekendste en beroemdste der vorsten van dat eiland.

---

*) Eene uitvoerige beschrijving van dit feest gaven wij reeds in een artikel van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 19de jaargang I, 801 enz., zoodat de beschrijving daarvan in dit reisverhaal achterwege kan blijven.

De bijgeloovige denkbeelden, die de eenvoudige Javanen aan verscheiden voorwerpen in den omtrek hechten, bewezen mij, dat zij nog geheel met de buitensporigste voorstellingen van de onbepaalde magt van dezen vorst vervuld waren. Zoo was er bijvoorbeeld, voorzeker door ouderdom, een opening in een der talrijke muren ontstaan. Een mijner Javaansche geleiders maakte mij daarop aanstonds opmerkzaam, en verhaalde de ontzettende gebeurtenis, waaraan die gevallen muur den oorsprong had te danken. Panumbahan SENOPATI was op zekeren dag vertoornd op zijn zoon, greep hem in de borst, en wierp hem tegen den muur; maar de reuzenkracht, waarmede hij dit deed, veoorzaakte dat de arme jongen er niet *tegen* maar *door* ging. Onder hooge, oude waringi-boomen ligt de bekende blaauwe steen, waarin men twee afdrukken ziet, langwerkig van vorm, welke door de bovenbeenen van SENOPATI, die den steen bestendig tot zitbank gebruikte, daarin gewreven zijn (zie daarover het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.*) Aan de linkerzijde van dien steen, ziet men, behalven een steenen vijzel, op een voetstuk, waarin vier ronde holten of kuilen gebeiteld zijn, drie zware steenen ballen, welke tot speelgoed van den jongen SENOPATI gediend hebben. Tusschen andere boomen verheft zich een enkele hooge oude djati, welke den panumbahan eens tot wandelstok strekte — en wat van dergelijke dwaasheden meer zij. Die denkbeelden van de magt en sterkte des panumbahan's openbaren zich ook in de verschillende offeranden van bloemen en vruchten, van siri en pinang, die men overal ontwaart. Nergens nog zag ik het bijgeloof van den goeden Javaan sterker dan hier.

Niet verre van de oude kraton, is de begraafplaats van SENOPATI en eenige latere leden der vorstelijke familie, tot op dit oogenblik toe. Langs drie steenen omheiningen, waartusschen overal personen van minderen rang begraven liggen, komt men aan dit verblijf der vorstelijke dooden. Geen stap kan men bijna doen, zonder offers van bloemen, wierook en dergelijke te ontmoeten. Een weinig van dat kerkhof verwijderd, is een heilig bad, waar de ongelukkige of kranke of bedroefde eene gelofte doet zich te zullen baden, als de oorzaak zijner smart wordt weggenomen. De visschen in dit water zijn heilig, en sterven er, dan worden ze aan den oever plegtig begraven, en wordt hun graf met een steen bedekt. Een groote witte schildpad wordt door het hoofd der plaats met de grootste zorg verpleegd en onderhouden, want bovennatuurlijke kracht en een wondervol vermogen wordt aan haren invloed toegeschreven. En die denkbeelden en zulk een absurd bijgeloof vond ik onder Mohammedanen! vond ik op eene plaats waar eene menigte priesters van den islam, van „het ware geloof," leven en onderwijs geven! vond ik in de hoofdplaats van het rijk van Djokjokarta!

Den 18 Mei ging ik, in gezelschap van den heer translateur, den hoofdpriester of penghoeloe-besar, en eenige andere hoofden en volgelingen, naar het beroemde Prambanan, om daar de overblijfselen van vroegeren tijd, de menigvuldige bouwvallen en oudheden, te bezigtigen. Niet ver van de hoofdplaats Djokjokarta werd mijne aandacht reeds getrokken door de

bewijzen van vulkanische werking, welke deze streek eenmaal ondergaan heeft. Aan de oevers der rivieren, en op verscheiden andere plaatsen, ziet men verschillende lagen van lava, die eenmaal van de in de verte zich verheffende Merapi gevloeid heeft, en de verschrikkelijkste verwoestingen aanrigtte. Als men de rivier Oepa is overgereden, komt men, slechts weinige schreden van daar, aan de pasanggrahan van Prambanan, in welks nabijheid een groote bazar, het posthuis en de dessa Prambanan gelegen zijn. Reeds waren wij, een paar palen van deze plaats verwijderd, twee groote tempels voorbij gereden, maar wij hadden ons daarbij niet opgehouden, dewijl het ons voornemen was, met de bezigtiging der bouwvallen in de onmiddelijke nabijheid der dessa te beginnen.

Dadelijk na onze komst begaven wij ons op weg. Den grooten weg, die de scheiding tusschen Soerakarta en Djokjokarta uitmaakt (want Prambanan ligt juist op de grenzen van het laatste rijk), volgende, kwamen wij het eerst aan de overblijfselen van een grooten muur, uit zware gehouwen steenen van trachitische lava zaamgesteld, waarvan de ingang ten zuiden, eenige passen westelijk van den tegenwoordigen weg, schijnt geweest te zijn. Op eenen afstand van ongeveer twintig passen van dezen hoofdmuur is een tweede, en eenige schreden van daar, mede binnenwaarts, een derde steenen omheining in 't vierkant geweest, in welke tusschenruimten waarschijnlijk kleine tempeltjes, in den vorm van die, welke wij op den Dieng beschouwden, oorspronkelijk hebben gestaan.

In het vierkant, binnen die derde muur, zijn de hoofdtempels, welke thans, de een zoowel als de andere, niets anders dan hooge steenhoopen zijn, waarvan slechts op sommige plaatsen de vormen der vroegere bouworde gedeeltelijk nog gezien worden. Zij schijnen zes in getal te zijn geweest; vier daarvan hebben waarschijnlijk tegenover elkander gestaan, en een vierhoek uitgemaakt, aan welks noord- en zuid-zijde nog een kleinere tempel was gebouwd. De vorm van ieder dezer gebouwen op zich zelf is volstrekt niet meer te onderscheiden. Het zuidelijkste laat echter, uit twee zijden, die nog gaaf zijn, de vroegere gedaante van het geheel, althans wat het beneden gedeelte betreft, herkennen. Die twee zijden hebben ieder eene lengte van 20 en eene hoogte van zes voet. De versierselen, welke de hand des kunstenaars op deze muren heeft gebeiteld, bestaan in verschillende ronde en hoekige lijsten, die het onderste gedeelte van het gebouw omgeven. Daarop rusten pilaren, in den steen uitgehouwen, op eenen afstand van drie voet onderling. Tusschen elk dezer pilaren vertoont zich het voorste gedeelte, het hoofd en de voorpooten namelijk, van eenen leeuw, in eene guirlande van bloemwerk, en een rij van vogelen (denkelijk papegaaijen) daartusschen gewerkt; terwijl weder verschillende uitstekende lijsten het geheel tot aan den eersten omgang kroonen. Van dezen tweeden omgang of verdieping schijnt de tempel piramidaals-gewijze te zijn toegeloopen. De bewijzen zijn nog voorhanden, dat hier de juiste symetrie is in acht genomen, en er een overdaad van versierselen met eene verkwistende hand is aangebragt. Aan de beide hoeken der zuid-zijde, op

de derde verdieping, vond ik nog de overblijfselen van twee beelden; waarvan aan de eene zijde de armen en aan de andere zijde de beenen nog zigtbaar waren, terwijl het bovengedeelte, dat eene vrouw met een tiara op het hoofd, en een lotus in de hand,. voorstelt, op den tweeden omgang was afgevallen. Nog drie andere vrouwenbeelden lagen verminkt en geschonden onder de overige puinhoopen verspreid.

De tempel, die oorspronkelijk de grootste en thans nog de belangrijkste en minst geschondene mag genoemd worden, is die, welke oostelijk van de zoo even beschrevene is gelegen. Van de uitwendige gedaante is niets meer te onderscheiden. Het is een hoop groote gehouwen steenen, ter hoogte van 90 voet op en door elkander liggende. Tusschen dezen tempel en den meer noordelijk maar op dezelfde rij zich verheffenden bouwval, is voor de beminnaren van oudheden, door de gedienstige Javanen een soort van trap aangebragt, mede uit de steenen, die in den omtrek liggen, vervaardigd. Loopt men deze ter hoogte van 25 of 30 voet op, dan komt men aan een vertrek, tien voet in 't vierkant groot, dat tot eene hoogte van 10 voet regtstandig, en van daar mede vierkant maar piramidaalsgewijze, toeloopt. In 't midden is een diepe gemetselde put, en op den achtergrond, tegenover den ingang, vertoont zich een kolossaal beeld, ter hoogte van zes voet, dat, indien ik mij niet vergis, DOERGA voorstelt. Immers, hoewel de gelaatstrekken niet meer te onderscheiden zijn, doordien de neus en een gedeelte van den mond zijn geschonden, vermeen ik dit echter uit de overige bijzonderheden en kenteekenen te mogen opmaken. Een fraaije, meer dan een voet hooge, tiara kroont het hoofd van dit beeld; lange bellen met koralen versieren de ooren; een schort, met kralen en andere versierselen opgesmukt, reikt van de heupen tot aan de knieën; ook de fraai en evenredig gevormde armen zijn van armbanden omwonden. In de vier regter- en vier linkerhanden draagt het verschillende wapenen. In de boven regterhand namelijk een spies in den vorm van een rad (tjakra); in de tweede een zwaard; in de derde een pijl; en in de vierde de staart van een dier in liggende houding, dat veel overeenkomst met een stier of buffel heeft, en denkelijk de „mahisa" zal wezen. Op dit dier staat DOERGA in zegevierende houding. In de boven linkerhand houdt zij een zee-schelp, in de tweede een soort van klein schild, in de derde een boog, en in de vierde het haar van een klein twee-en-een-half voet hoog beeld, dat met opgesperde oogen en grijnzende tanden, met zware neerhangende knevels over de opgetrokken lippen, met een kleedje van de heupen tot de knieën, met armbanden en een knods in de regterhand, terwijl het met de linker de uiteinden van het kleedje ophoudt, Mahikoesor of de ondeugd voorstelt.

De tegenwoordige Javanen geven aan dit beeld den naam van LORO JONGGRANG, en noemen deze gansche groep tempels naar dat zelfde beeld. Wanneer men op het beeld slaat, blijkt het van binnen hol te wezen, en ook de steen, waaruit het is gehouwen, is van eene andere soort, dan die waaruit de tempels en de andere beelden zijn zaamgesteld. Daar de ingang van het vertrek, waarin het gevonden wordt, slechts vijf voet hoog en nog

geen vier voet breed is, kan het onmogelijk in deze ruimte gebragt zijn, maar moeten de muren om het beeld zijn gebouwd.

Deze beide laatste aanmerkingen zijn ook van toepassing op eene voorstelling van GANESA, die in een vertrek aan de westzijde, van dezelfde ruimte en bouworde, gevonden wordt. Hij heeft eene fraai gewerkte hooge tiara, met een doodshoofd van voren, en een halve maan daar onder. In de boven regterhand draagt hij een snoer kralen, en in de onderste een plant; in de boven linkerhand heeft hij een bloem, en in de benedenste een kop of nap, waarop het uiteinde van zijn olifant-snuit rust. Deze hand rust weder op zijn linkerknie, terwijl hij, met de ballen der voeten tegen elkander, op een kussen nederzit. Een slang reikt van de linkerschouder naar de regterheup, en de armen zoowel als de beenen zijn met versierselen omwonden.

Van het noordelijk vertrek naar deze westelijke kapel gaande, ziet men nog hier en daar de overblijfselen van het fijne beeldhouwwerk, dat ook dezen tempel aan alle zijden moet versierd hebben. Bloemen en guirlandes, waar tusschen kleine menschelijke gedaanten in verschillende houding, en daar boven voorstellingen van piramidaalsgewijze oploopende tempels, in half verheven werk, zijn nog bewijzen voor de pracht, die eenmaal dit gebouw kenmerkte.

In het zuiden van dezen steenhoop is terzelfder hoogte nog een dergelijke kapel, waarin een kleiner, en meer geschonden, maar toch nog voor dat van SIWA te herkennen, beeld voorkomt. De hooge tiara is nog gaaf, ook het aangezigt, de Romeinsche neus, de fraaije en eerwaardige gelaatstrekken, de knevels en baard zijn in hun geheel. Achter hem staat een staf, die van boven in een drietand uitloopt. In de regterhand houdt hij een koord, de „pasha" genaamd; de linkerhand, even als de beenen, heeft hij verloren. Over den linkerschouder hangt een soort van paardenstaart, terwijl koralen en andere versierselen zijn ligchaam omgeven. Zoo als het beeld daar nu staat, is het 4 voet 10½ duim lang en 2 voet 2 duim breed.

De oostelijke zijde van dezen tempel is geheel ingestort: denkelijk is daar echter almede een kapel geweest, waarin eene voorstelling van eene andere voorname godheid der Hindoe-mythologie werd gevonden.

Tusschen dezen puinhoop en den noordelijksten van de vierhoek staan, om een aldaar opgerigte pondoppo, nog eenige beelden in alto-relief, die denkelijk de buitenmuren der tempels hebben versierd. Zoo zag ik er een van SIWA, genoegzaam gelijk aan dat, 't welk in de kapel aan de zuidzijde wordt aangetroffen, een menigte vrouwenbeelden met den lotus, een steen, waarop drie mannen-beelden, in zittende houding, enz.

En ziedaar alles wat ik uit deze bouwvallen heb kunnen opmaken. De verschillende vormen, waarin de zware steenblokken dezer ruïne gehouwen zijn, bewijzen dat hier geheel andere gedaanten aan deze tempels zijn gegeven, dan ik aan die van den Dieng ontwaarde. Uitstekend moet het vernuft van den bouwmeester geweest zijn, welke dit werk bestierde: niet

alleen bewonderen wij zijne kunst, die op grove steenklompen zulk fijne figuren en voorstellingen, zulke regelmatige gedaanten en menschelijke gelaatstrekken wist te beitelen; maar wij staan ook verbaasd, als wij denken aan zijne kennis van werktuigkunde, die zulke zware massa's op elkander wist te brengen, en aan zijn smaak, die zoo veel orde zoo veel symetrie met bevalligheid en zwier wist te paren.

Vijf honderd schreden ongeveer van de LORO JONGGRANG verwijderd, sloegen wij den scheidweg tusschen Djokjokarta en Soerakarta regts af, en kwamen, op het grondgebied van dit laatste rijk, aan een groep tempels, die door de Javanen „Tjandi Loemboeng" (voorraadschuur) genaamd worden. Ofschoon voor een groot gedeelte reeds ingestort, en op sommige plaatsen zelfs bijna geheel verdwenen, zijn echter de sporen nog duidelijk over, dat hier eenmaal in 't midden een groote tempel, en zestien kleinere in een vierkant rondom deze, hebben gestaan. De middelste groote tempel in 't vierkant loopt tot eene hoogte van ongeveer twaalf voet regtstandig op, en van daar piramidaalsgewijze toe. De ingang is zonder portaal aan de oostzijde, en loopt boogsgewijze van boven digt. Aan beide zijden van dezen ingang ziet men op den buitenmuur, in halfverheven beeldwerk, een vrouwenbeeld met de lotus in de hand, in eene staande houding, terwijl dergelijke beelden ook aan de overige zijden van den buitenmuur nog voor een gedeelte zigtbaar zijn. Gaat men dit gebouw binnen, dan ziet men tegen over den ingang drie rond toeloopende nissen naast elkander, ter hoogte van vier voet, oorspronkelijk voor beelden bestemd, terwijl boven de middelste dezer drie nissen nog een vierde, ter hoogte van een voet, wordt aangetroffen. Aan de noord- en zuidzijde zijn eveneens drie nissen, en aan elke zijde van den ingang één. Geen enkel beeld wordt er echter meer in deze daarvoor bestemde plaatsen gevonden, en de tempel is van binnen zonder eenige versierselen en beeldhouwwerk.

De vorm van dezen tempel schijnt in het groot dezelfde geweest te zijn, als die van de zestien overigen in 't klein. Deze althans zijn alle aan elkander gelijk. De uitwendige vorm is vierkant tot eene hoogte van tien voet. Daar is een omgang of verdieping, aan welks vier zijden een groote „lingam" staat. Van daar loopt het gebouw achthoekig naar boven, ter hoogte van ongeveer drie voet; ook op deze acht hoeken stond oorspronkelijk een „lingam"; terwijl de tempel van hier koepelsgewijze in een „lingam" eindigt. Al de versierselen van deze buitenmuren bestaan in eenige smalle pilaren, die een kroonlijst ondersteunen, zonder eenige beelden van goden of dieren. De ingang van deze gebouwen schijnt met vijf trappen naar boven te hebben geleid, is vijf voet hoog, heeft boven een drakenkop, en is van al de kleine tempels naar de hoofdtempel gekeerd; zoo dat die der vijf oostelijksten naar het westen, die der vijf westelijksten naar het oosten, die der drie noordelijksten naar het zuiden, en die der drie zuidelijksten naar het noorden zijn. Treedt men dezen tempel binnen, dan ziet men tegen over den ingang een voetstuk voor een beeld, en daar boven drie nissen, ter hoogte van anderhalf voet, en twee derge-

lijken aan de beide zijden. Welke beelden echter op deze voetstukken hebben gestaan, is zelfs niet meer te gissen.

Al de beelden en overblijfselen van beelden, die ik hier heb gevonden, bestaan, behalve uit die, welke in bas relief op den hoofdtempel voorkomen en denkelijk „gopia's" zijn, uit een groot vrouwenbeeld in alto-relief, vier voet lang op één' zwaren steen gehouwen, dat tusschen de puinhoopen digt bij den oostelijken rij van kleinere tempels lag. Even buiten deze zelfde rij stonden twee wachters, tegenover elkander, waarvan de een de regter- en de ander de linkerknie gebogen had; wier hoofd met zwaar krullend haar, dat tot aan de schouders hing en met een band was zaamgebonden, bedekt was.

. . . .
. . . .
. . . .

Reeds was de avond door de duisternis van den nacht vervangen, toen wij nog opgetogen van bewondering voor de kunstgewrochten van het voorgeslacht, maar tevens met een diep gevoel voor de vergankelijkheid en broosheid van de grootste werken der menschheid, op deze bouwvallen nederzaten. Weemoed vervult ons onwillekeurig, bij de gedachte aan de vernieling van zoo veel schoons en voortreffelijks; maar huivering en schrik vervullen het hart, als men de kolossale gevaarten, door schokken en beroeringen der aarde, uit elkander ziet gerukt, als men de zware steenklompen gelijk zand voor den wind ziet weggeworpen, en de ontzaggelijke grondvesten en hooge muren gelijk leem ziet gebroken. Neen, geen menschelijke kracht kon zulk eene verwoesting aanrigten. Heeft toch de hand des vijands deze gebouwen in dien staat gebragt, waarin zij zich nu bevinden, dan moet elke steen door meer dan eenen drager opgenomen en met voordragt daarheen gedragen en zoo gelegd zijn, waar hij zich nu bevindt; en welke vijand toch toch zou, hoe verre ook zijn haat en vijandschap zich uitstrekken, duizenden en duizenden van de zwaarste steenen op zulk eene wijze willen uit elkander nemen en op den grond in het rond verspreiden? welke vijand zou hier en daar, met onbegrijpelijk veel moeite en tijd, de fundamenten van deze reuzen-gevaarten willen ondergraven, zoo dat de muren in die bijna vallende rigting kwamen te staan, waarin wij sommigen daarvan aantroffen.

Neen, de natuur heeft hier den arbeid der menschen, waarin duizenden armen misschien jaren lang gearbeid hadden, in hare verbolgenheid verwoest. Lang behoeft men dan ook niet te zoeken, om de oorzaak dier vernielende kracht te vinden. Geen zes palen van dit tooneel der vergankelijkheid verwijderd, verheft zich de Merapi, met zijnen dreigenden krater. Nog braakt hij onophoudelijk rook en vuur, en somtijds steenen, asch en gloeijenden lava. Nog broeit en woedt en kookt het in zijne ingewanden, en wie kan zeggen, of de tijd nog verre af is, dat ook de thans nog staande bouwvallen van den voortijd, en de werken van landbouw van het tegenwoordig geslacht door eene nieuwe uitbarsting worden bedolven.

Dat echter menschelijke handen aan deze verwoesting ook het hunne hebben toegebragt wordt op sommige plaatsen duidelijk aangetoond. Waarom zijn anders genoegzaam alle beelden geschonden en verminkt? Waarom vindt men in eenen tempel, die overigens van binnen niets heeft geleden, juist het beeld, dat er in wordt aangetroffen, beschadigd aan die deelen, welke voor de slagen van een scherp werktuig of zware knods het gemakkelijkste wijken? Waarom zijn andere tempels van vele nog ongeschonden nissen voorzien, echter zonder de beelden, die in deze nissen behoorden? Waarom vonden wij dertien Boeddha-beelden te Tjandi Sewoe allen zonder hoofden, en sommigen zonder armen?

Het denkbeeld dat, voor de uitbarsting van den Merapi, een vijandelijke inval, 't zij van eene andere sekte der Hindoes, 't zij van eene aan deze godsdienst geheel vreemde horde, aan de voorwerpen der godsdienstige vereering van deze bevolking zijnen moedwil reeds zou gekoeld hebben, schijnt uit dit alles eenige geloofwaardigheid te verkrijgen. Maar wanneer heeft deze gebeurtenis plaats gehad? Alle Javaansche legenden en overleveringen zwijgen er van; en evenmin als er onder al deze puinhoopen een enkele steen wordt gevonden, die een jaartal of opschrift bevat, dat omtrent den opbouw of de lotgevallen of den vroegeren toestand dezer ruïnes inlichtingen kan geven, evenmin vindt men omtrent de wijze, waarop deze gedenkstukken van den voortijd zijn verwoest, de geringste teregtwijzing. Wij zijn hier dus in een doolhof, waarin voor als nog geen lichtstraal ons tegenblinkt.

Bij het vriendelijke schijnsel der maan, keerde ik naar de pasanggrahan terug. Dáar had de vriendelijkheid van panggerang adipati PAKOE ALAM gezorgd, dat in den avond de tijd mij gekort werd door het spelen van eene inlandsche tooneelvertooning, de „wajang-koeliet". Nog nimmer was ik te Batavia in de gelegenheid geweest, om dit volksvermaak der Javanen te zien, en ik verheugde mij dus dit thans bij te wonen. De beschrijving daarvan vindt men getrouw bij RAFFLES en CRAWFURD. De geele paijong was het eereteeken van dezen schouwburg, en hing tegen over het scherm. Ofschoon vermoeid door de langdurige en moeijelijke wandeling van den dag, vermaakte ik mij toch tot middernacht met de voorstelling van de pracht en den luister van den vorst van Kediri, van het huwelijksaanzoek aan den vorst van Djangollo om de dochter van eerstgenoemden voor zijnen zoon, van de weigering en den oorlog die daaruit zijnen oorsprong nam, enz, enz.

Toen ik des morgens ten half zes ure opstond was de wajang-speler nog met zijnen arbeid bezig; de man had bijna zijne stem verloren, maar eindigde evenwel niet, voor dat de zon geheel aan de kimmen was gerezen, want het is een vast geloof der Javanen, dat, zoo hij hieraan niet voldeed, de dood hem binnen kort het wajang-spelen voor altoos zou beletten.

Reeds ten zes ure zaten wij te paard, om eenige oudheden in het zuidergebergte te bezigtigen. Ongeveer twee palen ten zuiden van de pasanggrahan beklommen wij den heuvel Idjoe. Ter hoogte van ongeveer vier

honderd voet komt men aan de bouwvallen, die door het tegenwoordig geslacht de kraton van RATOE BOKO genoemd worden. Reeds de eerste aanblik toont hier eene geheel andere zamenstelling en bouworde, en schijnt de overlevering der Javanen, dat hier geen tempel maar een vorstelijk verblijf stond, te bevestigen. Het eerste, wat den bezoeker in het oog valt, zijn de fondamenten van een breeden muur, die tot eene hoogte van zes voet boven den grond nog is blijven staan. Die muur vormt een vierkant, dat van 't noorden naar 't zuiden vier-en-vijftig schreden en van 't oosten naar 't westen vijf-en-veertig schreden lang is. Zware gehouwen steenen, waarvan de meesten twee voet in 't vierkant, en een voet hoog zijn, maken de bouwstoffen van deze omheining uit. Even als in de tempels zijn ook deze steenen niet door kalk of cement op elkander gevoegd, maar in 't midden van elken steen is boven eene holte van een voet breed en ander half voet lang gehouwen, terwijl op de steen, die op dezen steen moet rusten, eene verhevenheid is gebijteld, welke juist in die holte past. Aan de zuid-zijde zijn nog de overblijfselen, welke aantoonen, dat hier eenmaal de poort of ingang van den muur geweest is. In 't midden van deze langwerpig-vierkante omheining, zijn nog de fondamenten, die aantoonen dat hier het eigenlijke gebouw heeft gestaan, op eenen afstand, aan de noordzijde van zeven en een halve schrede, aan de zuidzijde van zeventien schreden, aan de oostzijde van zes schreden, en aan de westzijde van elf schreden van den muur verwijderd. Ook dit gebouw is uit steenen van dezelfde grootte, en op dezelfde wijze ineengevoegd, vervaardigd. De vloer schijnt drie voet hooger geweest te zijn dan de grond, die het gebouw omgeeft, en eveneens met zware steenen bevloerd te zijn.

Het denkbeeld van den penghoeloe, die mij vergezelde, dat dit niet de eigenlijke kraton maar een soort van lustverblijf van den vorst van Prambanan geweest is, kwam mij niet onaannemelijk voor. Het gewoon verblijf van dien vorst zal toch wel meer in de onmiddelijke nabijheid van de tempels en andere gebouwen zijner hoofdstad te zoeken zijn; een in de nabijheid gelegen groote vijver, die thans nog aanwezig is, het schoone uitzigt op de geheele landstreek, dat men van dit lustverblijf, toen het nog door geen wildernis was omgeven, moet gehad hebben, — dit alles schijnt voor deze stelling te pleiten.

Ook bij eene meer naauwkeurige beschouwing wordt men overtuigd, dat dit gebouw eene andere bestemming gehad heeft, dan die, welke wij in de vlakte den vorigen dag hadden bezocht. Geen nissen voor beelden, geen bloemwerk of voorstellingen uit de mythologie der Hindoes, geen enkel beeld heb ik om of bij het gebouw gevonden. Het eenige, wat ik van dien aard zag, waren drie olijfantskoppen, met opengesperden muil, waarvan de onderste rij tanden en boven twee slagtanden een vogel (papegaai) schenen vast te houden, en bovendien eene ronde opening bevatten, welke bij mij het vermoeden deed ontstaan, dat deze figuren misschien dienden, om het water, dat van het dak langs goten daarheen werd geleid, uit te storten. Drie dezer figuren bevonden zich, twee aan de hoeken, en een

in het midden van den noordelijken muur, ter hoogte van een voet boven den grond; denkelijk zal er aan de overige zijden ook een dergelijk getal aangebragt wezen.

Dat ook dit gebouw niet door menschenhanden in dien staat is gebragt, waarin het zich thans bevindt, noch door ouderdom is ingestort, vonden wij bij elke schrede die wij in den omtrek deden bewezen. Reeds op eenen afstand van meer dan vijftig schreden liggen de zware steenen op den grond verspreid, breede scheuren ziet men in de nog overeindstaande fondamenten, en zelfs in de vloer van het gebouw. Op sommige plaatsen helt het nog staande gedeelte zoodanig over, dat men oppervlakkig zou zeggen, dat het ieder oogenblik dreigt in te storten, maar bij nader onderzoek blijkt het, in weerwil daarvan, nog stevig in elkander te zitten. In een woord de verschrikkelijkste uitbarsting van een nabijgelegen vuurberg, of eene hevige aardbeving, hebben hier overal de sporen hunner vernielende kracht nagelaten.

Van hier den heuvel weder afdalende reden wij naar de pasanggrahan terug, stegen daar in ons rijtuig, en begaven ons naar de, op den weg tusschen Prambanan en Djokjokarta gelegen bouwvallen en overblijfselen van den tijd der Hindoe-godsdienst. Het eerste, wat wij hier beschouwden, bevond zich binnen de wallen eener door sulthans troepen bezette benting „randoe goenting" (schaarvormige randoe-boom) genaamd. Eenige beelden, denkelijk van Prambanan zelf hier heen gebragt, stonden hier in een park voor de woning der militairen. Twee daarvan stelden wachters voor, met naar beneden gekeerde knodsen gewapend. Bovendien waren er zes groote Boeddha-beelden, meest alle onbeschadigd, en eenige kapitelen en andere versierselen van gebouwen.

Eenige honderd schreden van deze benting verwijderd, aan de regterzijde van den grooten weg, is de zoogenaamde Tjandi-Sari. Zoowel in den vorm als in de uitwerking verschilt dit gedenkstuk der oudheid van al de overigen die ik tot dusverre zag. Het is een vierkant gebouw, ter breedte van vijf en twintig voet van 't oosten naar 't westen en ter lengte van vijftien pas van 't zuiden naar 't noorden. Aan de zuidzijde is de ingang, welke zes voet boven den grond een' aanvang neemt en eene hoogte eveneens van zes en breedte van drie voet bedraagt. De trappen, die in dezen ingang geleid hebben, zijn vernield. Boven dezen vierkanten ingang, in 't midden van den gevel, is de gewone kop van SIWA uitgehouwen, terwijl een menigte andere versierselen van lof- en bloemwerk daar rondom zijn aangebragt, en aan den voet van dezen ingang aan weerszijden een olifant in bas-relief wordt voorgesteld. Zoowel dezen gevel als de andere zijden van het gebouw heeft de bijtel des kunstenaars met een overdaad van versierselen als overladen. Ter weerszijden van den ingang ziet men twee vierkante vengsters, die drie voet hoog en anderhalf voet breed zijn, en te voren met vier tralies gesloten waren, zoo als men althans uit de nog zigtbare overblijfselen daarvan schijnt te mogen opmaken. Aan elke zijde van deze vengsters bevindt zich een nis, die een vrouwenbeeld in alto-

relief bevat, met de lotus, een tiara enz.; tusschen deze nis en het vengster is nog een kleiner beeld, waarvan het bovenste gedeelte de gedaante van een mensch en het onderste die van een vogel voorstelt. Boven deze vengsters en de deur is nog een tweede verdieping, aan drie vengsters van dezelfde gedaante als de onderste te erkennen; terwijl ook daar dezelfde versierselen en beelden zijn aangebragt. Het hoofd van het gebouw schijnt uit drie piramidaalsgewijze oploopende koepels te hebben bestaan, die ieder een vierkante nis bevatten, gelijk in de tusschenruimten almede nissen zijn aangebragt.

De noordzijde van het gebouw is gelijk aan den gevel, uitgenomen de deur en de vengsters, waarvan hier de plaats slechts door den bijtel is aangetoond, maar die zelve gesloten zijn.

De oost- en westzijde zijn geheel aan elkander gelijk geweest. Terzelfder hoogte als aan den gevel en den achtermuur zijn twee vengsters beneden en twee aan de boven-verdieping; terwijl dezelfde beelden en dezelfde versieringen hier almede op dezelfde wijze zijn aangebragt. Ook aan deze kanten was het hoofd van het gebouw van vier piramidaalsgewijze oploopende koepeltjes voorzien, even als aan den gevel en den achtermuur. Voorts is aan de vier hoeken der kroonlijsten, die boven de beneden- en bovenvengsters zijn uitgehouwen, een siwa-kop aangebragt: de nissen zijn aan beide zijden door pilaren in bas-relief afgezet; en de pleister, waarvan het geheele gebouw voorzien was, is op vele plaatsen nog zigtbaar.

Als men door den ingang het gebouw binnentreedt, wordt de aandacht het eerst getrokken door de onbegrijpelijke dikte der muur, die aan den ingang zeven voet breed is. Dan bevindt men zich in een vertrek, dat acht schreden lang en vijf breed is. Aan weerszijden is een nis, door groote siwa-koppen gekroond, en van lof- en bloemwerk afgezet. Ter hoogte van twaalf voet zijn nog de bewijzen voorhanden, dat hier de tweede verdieping begon, die echter nu geheel is ingestort. Ook op deze verdieping zijn, boven die van de onderste verdieping, twee kleinere nissen, zonder versieringen, en achter een vengster.

Aan weerszijden van den hoofdingang bevindt zich weder een ingang, met een boog bijna rond toeloopende, die door een muur, welke zes voet breed is, ieder naar een vertrek leidt, dat acht schreden lang en zes breed is, en voor 't overige veel overeenkomst heeft met het middelste vertrek, zoo wat de onderste als de bovenste verdieping betreft.

In deze drie vertrekken stond op den achtergrond een altaar of voetstuk, denkelijk tot plaatsing van de hoofdbeelden bestemd. Iets dat ons echter bijzonder verwonderde was, dat wij nergens de overblijfselen eener trap hebben aangetroffen, die naar de bovenste verdieping leidde, noch de plaats waar die eenmaal kan gestaan hebben.

Mag men de tegenwoordige Javanen gelooven, dan zou dit geen eigenlijke tempel maar het paleis van den vorst, of een woonhuis voor de priesters geweest zijn.

De laatste maar geenszins de onbelangrijkste bouwval, welke ik in dezen

omstreken bezocht, was de zoogenaamde Tjandi Kali Bening, dus genoemd omdat zij aan de rivier Bening gelegen is. Ongeveer twee honderd schreden van Tjandi Sari verheft zich dit schoone gebouw, dat beneden een kruis vormt met aan elke zijde vier uitspringende façades. Het heeft eene vrij aanzienlijke hoogte, en is ongeveer twee en zeventig voet lang, en even zoo breed. Aan de noordzijde is een vertrek, waarvan de ingang geheel is ingestort, maar de drie overige zijden aantoonen, dat het tot eene hoogte van twintig voet vierkant, en dan piramidaalsgewijze in 't vierkant, heeft opgeloopen. Op den achtergrond van dit vertrek ziet men een voetstuk of altaar. Tot aan dat altaar is het vertrek zes voet diep, terwijl het elf voet breed is. Aan de beide andere zijden van dit vertrek is regts en links een nis door een Siwa-kop gekroond. Aan weerskanten van dit vertrek is aan de buitenmuur nog een nis, drie en een half voet breed en 10 voet hoog, mede door een Siwa-kop gekroond; en daarboven nog weder een nis, van vier voet hoog en twee breed, terwijl de bovenste en benedenste van elkander zijn gescheiden, door het fijnste beeldhouwwerk dat men zich kan voorstellen, waarin kleine groepen van tempels, piramidaalsgewijze oploopende, en door kle ne beeldjes ondersteund, zijn gebeiteld, en dat van lijsten en allerlei lof- en bloemwerk is omgeven. Aan de oost- en westzijde van den tempel is een dergelijk vertrek, waarvan de ingang echter nog niet is ingestort, zoo dat men daaruit kan afleiden, hoe die aan de noordzijde geweest is. Die ingang is van buiten vierkant vijf en een half voet hoog en drie breed, waaraan onmiddelijk een tweede ingang grenst, die uit een van boven platte poort bestaat, ter hoogte van twaalf voet. Aan de binnenzijde is deze poort met een buitengemeen zware Siwa-kop gekroond.

De hoofdingang heeft aan de zuidzijde, twaalf voet hoog en zes breed, een voorportaal dat ongeveer acht voet diep is, en waarin men aan weerszijden twee nissen ziet. Het hoofdvertrek, waarin men door dit voorportaal komt, beslaat vijf en twintig voet in 't vierkant en loopt ter hoogte van vijf en twintig in een onregelmatige achthoek piramidaalsgewijze toe. Op den achtergrond staat een groot altaar, en aan beide zijden daarvan ziet men een vierkant vengster in den muur, waardoor het hoofdvertrek met de overigen gemeenschap had. Beelden, behalve de Siwakoppen, en eenige Dewi's in alto- en bas-relief, heb ik aan dezen tempel niet gevonden. In het voorportaal voor den hoofdingang lagen twee groote en zware steenen, tien voet lang en twee breed en hoog, die denkelijk tot sluitsteen boven het dak hebben gediend.

Zoo hadden wij dan de bouwvallen van Prambanan bezocht en naauwkeurig opgenomen. Was op den Dieng onze gedachte, omtrent de vorderingen in de beeldhouwkunst en de daaraan verbonden beschaving van het volk, dat eens deze gebouwen optrok, groot geweest, thans keerden wij vol verwondering en verbazing naar Djokjokarta terug. Uit de flaauwe en zwakke schets, welke wij van deze meesterstukken hebben opgehangen, zal de lezer zelf misschien reeds hebben afgeleid, dat de bouwkunde althans,

bij die vroegere bewoners van Java, eene aanmerkelijke hoogte bereik had; maar hij moest, gelijk wij, met eigen oogen die juiste symetrie, die uitgewerkte versierselen, die schoone gelaatstrekken en bevallige houding der beelden, die kracht vereenigd met gekuischten smaak, die vereeniging van het stoute en kolossale met het zachte, fijne en bevallige, in een woord hij moest Prambanan gezien hebben, en hij zou in onze opgewondenheid deelen.

Maar niet alleen in de bouwkunde moeten de vorderingen van dat voorgeslacht groot zijn geweest, ook eene menigte andere kunsten en wetenschappen, die daaraan verbonden en daartoe vereischt zijn, was hun ongetwijfeld niet vreemd. De schrijfkunst in karakters kenden ze: opschriften op steenen, ringen enz. bewijzen dit; de teekenkunst was hun, tot het maken van het plan van het gebouw dat ze wilden optrekken, onmisbaar; zonder werktuigkunde, hefboomen en dommekracht was het werken met zulke zware steenen, en het opeenstapelen van zulke kolossale gevaarten, onmogelijk.

De godsdienstleer, wier sporen hier worden aangetroffen, het Boeddhaïsme doet bij het volk, waar zij onder heerscht, eene zekere ontwikkeling en beschaving veronderstellen; de versierselen, waarmeê de beelden zijn omhangen, bewijzen, dat ook in het dagelijksche leven deze uitwerkselen der beschaving niet werden gemist; waar de beitel van den kunstenaar de tiara, een ring, armbanden, oorbellen enz. vervaardigt, daar moet hij deze in natura gezien hebben. In een woord, hier heeft een volk gewoond, dat het in verlichting en ontwikkeling tot eene zekere hoogte had gebragt, hier heeft eene maatschappij bestaan, die op den naam van beschaving aanspraak mogt maken. Jammer maar, dat alles, wat wij van die maatschappij weten, bijna alleen in deze bouwvallen bestaat. Hare gedachtenis is zoodanig geheel verloren gegaan, dat het nageslacht zelfs de schriftelijke gedenkstukken, die zij, hoewel in gering aantal, achter liet, niet meer weet te ontcijferen. Van daar, dat de tijd van de oprigting en de verwoesting, dat de gebeurtenissen en lotgevallen die in de muren dezer ruïnes hebben plaats gehad, op geen 500 jaar na zijn te bepalen. De berigten, die ons de Javaansche legenden daaromtrent mededeelen, hebben volstrekt geene geschiedkundige waarde, en zijn niet het uitvloeisel van de pen des historieschrijvers, maar van de vruchtbare verbeelding des dichters, dien deze trotsche gedenkstukken van den voortijd evenzeer als ons verbaasden. Alleen vergelijkingen met de geschiedenis van het vaste land van Indië zullen dus hier misschien eenige resultaten kunnen opleveren.

V.

De antiquarische verzameling van VALK. — Blik op het rijk van Djokjokarta. — De vorstelijke graven van Imogiri. — Naar Kadoe. — Het residentiehuis te Magellan. — Blik op Kadoe. — De oorsprong van de Progo.

De beide dagen, die wij nu nog te Djokjokarta doorbragten, bezigde ik voornamelijk, om de fraaije verzameling van oudheidkundige voorwerpen, door den resident VALK, met onbegrijpelijk veel moeite en kosten, bijeen-

gebragt, te bezigtigen. Ze bestaan voor het grootste gedeelte uit metalen beeeldjes, sommigen een half voet, maar over 't algemeen niet zoo groot, goden en godinnen uit de Hindoe-mythologie voorstellende. Zoo vond ik er onder MAHADEWA, LAKSCHMI, PARVATI, GANÉSA, den stier „nandi", BOEDDHA en meer anderen; ook eenige versieringen aan de wanden, of werktuigen, die men bij de godsdienstoefeningen gebruikte, zoo als metalen klokken, schotels, offerschalen, allen even fraai en kunstig bewerkt, een beker, waarop de teekenen van het zonnestelsel waren afgebeeld, koperen munten met karakters, anderen met edele gesteenten, en dergelijke voorwerpen meer. Iets dat vooral ook mijne aandacht trok, waren eenige groote schotels van Chineesch aardewerk, die op den Dieng waren opgegraven, en dus bewezen, dat er reeds in die tijden gemeenschap was tusschen Java en China *).

In de fraaije tuin van het residentiehuis bevinden zich ook nog eenige steenen beelden, die van Prambanan derwaarts zijn overgebragt. Ik vond er onder anderen eene voorstelling van GANÉSA, van BOEDDHA, van MAHADEWA, een groote „nandi", en eenige brokken, waarop in bas relief HANOEMAN, de apen-koning, was uitgehouwen.

Verschillende kleinere uitstapjes in den omtrek van de hoofdplaats Djokjokarta leerden ons een groot gedeelte dezer residentie kennen. Zij bestaat tegenwoordig uit twee provinciën Mataram en Goenoeng Kidoel genaamd, waarvan de eerste eene uitgestrektheid van 679 en de laatste van 620 vierkante palen beslaat. De distrikten Djokjokarta, Kalassan, Sleman, Bantoolkarang, Galoor, Pengaseh, Sentolo, Kali Bawang en Nanggoelan vormen de provincie Mataram, en de distrikten Semanoe en Awoe Awoe de provincie Goenoeng Kidoel. De bevolking der residentie zou, volgens de laatste opname, een getal van 317,747 zielen beloopen.

De menigte grootere en kleinere rivieren, welke deze distrikten doorloopen, verzekeren haar eene uitstekende vruchtbaarheid, gelijk wij dan ook overal de gelegenheid hadden, dit in de indigo, padi, koffij en andere kultures op te merken. De belangrijkste dezer rivieren zijn: de Progo, welke zich bij Tambak boeijoen, in het distrikt Bantoolkarang, in zee stort, de Krassak, Bedok, Winongo, Gadjawong, Kedewan, Kali koenieng, Opak, Oyo, Kali Galoor, Kali Doso, Kali Sempor, en Tjoedee, welke voor een groot gedeelte haren oorsprong nemen uit de Merapi. Het Mataramsche gebergte ligt in de distrikten Kali Bawang, Nanggoelan, Sentolo en Pengaseh, is 1500 of 2000 voet boven de zee, en, waar de grond het toelaat, geheel bebouwd. Eene zelfde hoogte heeft de Goenoeng Kidoel of het zuidergebergte, 't welk zich tot aan zee uitstrekt, en een heete bron bevat, Mantjingan genaamd, waar de Javanen zich somtijds heen begeven, om in belangrijke ondernemingen of moeijelijke omstandigheden daar de ingevingen te erlangen van de godin der zee, njai LORO KIDOEL; die zich

*) Deze verzameling van den heer VALK is later aangekocht door het *Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen* en bevindt zich in het oudheidkundig kabinet dier geleerde instelling.

in de nabijheid zou ophouden. De Goenoong Sewoe is ook nog een belangrijk gebergte van Djokjokarta. Uitgestrekte bosschen treft men op deze gebergten aan, vooral op het zuidergebergte, die uitmuntend djatihout bevatten, zoo als onder anderen de bosschen Pisang, Kloetook en Toeroenan. De Rawa Gentan in het distrikt Galoor, 25 of 30 vierkante palen groot, de Rawa Bening in het distrikt Bantoolkarang, 4 vierkante palen groot, en de de Rawa Djenbangan of Maésan in het distrikt Sentolo, ongeveer 3 vierkante palen groot, zijn de voornaamste moerassen in deze residentie.

Hadden wij reeds eenige overblijfselen beschouwd van vroegere grootheid der Javaansche vorsten, er was nog iets, 't welk daaromtrent onze opmerking verdiende, en dat wij daarom gingen bezoeken. Het waren de vorstelijke graven te Imogiri, door den sulthan AGONG gesticht, en sedert altoos de begraafplaats der vorstelijke familie van Djokjokarta en Soerakarta gebleven: en de bouwvallen van de kratons te Pleret en Kerto. Gelijk wij namelijk, bij het bezoeken van Passar Gedeh reeds ter loops aanmerkten, werd aldaar door SENOPATI een kraton gesticht, die echter slechts korte jaren bestond, en toen door een kraton te Kerto werd vervangen (in 1566?). In 1578 (?) werd het vorstelijk verblijf van daar naar Pleret overgebragt, in 1603 naar Kertasoera en 1670 naar Soarakarta. De overblijfselen van al deze stukken uit den voortijd hebben voor het overige niets bijzonders of opmerkelijks. 't Geen ons nog van dat alles het meest beviel was de ruïne van een soort van lustverblijf, op en in de nabijheid van een grooten en schoonen kalkberg, door sulthan SEPOE gebouwd.

Na aldus de residentie Djokjokarta regts en links doorkruist te hebben, vertrokken wij den 21sten Mei naar de residentie Kadoe, ten noorden van Djokjokarta gelegen.

Bij de dessa Tempel staken wij de rivier Krassak over, en toen bevonden wij ons in de residentie Kadoe. Breede, goed onderhouden rijwegen en bruggen, overal bebouwde grond, arbeidzaamheid en vlijt, orde en netheid vielen ons hier in de oogen.

De residentie Kadoe heeft tot hoofdplaats Magellan aan den hoogen oostelijken oever van de Progo gelegen. Het is eene vrolijke, levendige, regt aangename plaats, met 33492 inwoners, waaronder vele Chinesen. Het residentie-huis, waar wij onzen intrek namen, levert een der fraaiste gezigten op die men op Java aantreft. In het midden van een uitgestrekten, goed onderhouden en fraai aangelegden bloemtuin gelegen, vloeit de Progo een honderdtal voeten lager aan zijn voet voorbij. In het westen verheft zich de Soembing en het daaraan grenzende voorgebergte, terwijl de geheele prachtige landstreek voor het oog ontsloten ligt. In het westen prijken de Merbaboe en Merapi, welke aan die zijde de grenzen der residentie uitmaken.

Tusschen de fraaije bloembedden van den lusthof, waarin het residentiehuis gelegen is, ziet men op vele plaatsen overblijfselen van den voortijd: fraaije beelden van DOERGA, GANESA, en een zelfs van BRAMA, hetzelfde dat in RAFFLES is afgebeeld. Twee steenen liggen aan weerszijden van het huis

tegen een boom, waarop, in fijn schrift, karakters voorkomen, die noch door den kundigen sulthan van Sumanap, noch door eenigen Javaan meer te ontçijferen zijn. Al deze beelden zijn hier en in de tuinen van de meeste Europesche bewoners van Magelan gebragt, van de beroemde bouwvallen van Boro Boedoer, niet ver van hier gelegen. De uitstekende fraaiheid der beelden, zoo wel als de berigten, die ik van alle zijden, omtrent Boro Boedoer had ingewonnen, deden mij dan ook verlangend naar die klassieke plaats reikhalzen; en ik verheugde mij dat ik, na Magellan zelf, en de schoone omstreken dier heerlijke plaats, bezocht te hebben, den 24 Mei aan dit verlangen voldoen kon. *) . . . .

. . . .

. . . .

Langen tijd vertoefde ik op deze plaats, want ik kon mij van het bewonderen der kunst, die hier ten toon is gespreid, niet verzadigen. Eene opkomende regenbui dreef mij tegen den namiddag terug naar mijn verblijf in de pasanggrahan te Boro Boedoer. Den avond bragt ik weder met het rangschikken mijner aanteekeningen door, en den volgenden morgen keerde ik naar Magelan terug.

Dat gedeelte der residentie Kadoe, waarin de thans beschreven oudheden gelegen zijn, wordt de afdeeling Probolingo genaamd. Kadoe of eigenlijk Kedoe (een woord dat eene vallei te kennen geeft, bepaald door hooge gronden) wordt te regt aldus genaamd, omdat het meest valleijen zijn, omringd van hooge bergen. De residentie is in twee regentschappen verdeeld, Magelan en Temangong, en beslaat eene oppervlakte van 735½ vierk. palen. Het regentschap Magelan is zaamgesteld uit twee afdeelingen Magelan en Probolingo, en uit acht distrikten Magelan, Ngassinan, Menoreh, Bandongan, Probolingo, Remamé, Bligo en Balak. Het regentschap Temangong bestaat uit twee afdeelingen Djettis en Prapak, en uit vier distrikten Djettis of Temangong, Limpoeijang, Prapak of Medono en Soemowono of Kaloran. De bevolking bestaat in 302,270 zielen, waarvan er 186,364 in Magelan en 115,906 in Temangong wonen †). Als de voornaamste bergen dezer residentie mag men aanmerken den reeds meer malen genoemden Merapi, die in het distrikt Probolingo zich verheft, tot eene hoogte van ongeveer 7000 voet, slechts aan den voet bebouwd is, en aan de zuid-westelijke helling een krater heeft, die reeds dikwijls, onder anderen in 1822, 1832 en 1837, door zijne uitbarstingen, schrik en vrees in het rond heeft verspreid en de jammerlijkste verwoestingen heeft aangerigt, en die thans nog door zijn dreigend gebrul, en de rook en vlammen, die hij uit zijne ingewanden braakt, de landstreek verontrust. De Merbaboe begint aan den voet van den Merapi en is ten noorden van dezen berg gelegen in de distrik-

*) Er is in den laatsten tijd, ook in dit Tijdschrift, zoo veel over Boro Boedoer geschreven, dat wij de in het handschrift volgende aanteekeningen daarover meenen achterwege te kunnen laten; te meer, dewijl geene nieuwe bijzonderheden daarin voorkomen.

†) Volgens het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1857, had op het einde van dat jaar de residentie Kadoe 451,980 inwoners, waarvan 241 Europeanen, 3,427 Chinesen en 52 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.

ten Balak en Probolingo; zijne hoogte bedraagt 9178 voet; de Soembing, in de distrikten Bandongan, Djettis en Limpoeijang, is ongeveer 9000 voet hoog, en bevat een uitgebranden krater; terwijl de Sendoro, in de distrikten Djettis en Limpoeijang, diezelfde hoogte bereikt; en de Praauw en eenige mindere bergen en bergketenen hier almede worden gevonden.

Onder de rivieren bekleedt de Progo een eerste plaats. Den 28 Mei, de dag na mijne terugkomst van Boro Boedoer, begaven wij ons naar den oorsprong van dezen schoonen stroom. Des morgens zaten wij reeds ten vier ure in het rijtuig, en reden, over de hoofdplaats van het regentschap Temangong, door heerlijke landouwen en groote dessa's, naar eene dessa, waarvan mij de naam ontgaan is. Daar stegen wij te paard en zagen, op eenen afstand van ongeveer twee paal van daar verwijderd, een ouden tempel der Hindoe-tijden, genoegzaam van dezelfde gedaante, als die welke op den Dieng worden gevonden. De geheele vlakte aan den voet van de Sendoro is opgevuld met overblijfselen dier vroegere eeuwen, welke echter niet meer uit gebouwen, maar alleen uit steenen, verminkte beelden, en eenige voetstukken bestaan. De nabijheid van den Dieng, die zich aan de andere zijde van den Praauw verheft, en van hier slechts een twintigtal palen verwijderd is, doet bij mij het vermoeden ontstaan, dat deze oudheden geheel van denzelfden oorsprong zijn, tot dezelfde tijden behooren en met elkander in een naauw verband staan. Het geen hier vooral onze opmerking tot zich trok, was een boom, die zich op eene wonderlijke wijze, met zijne takken en wortels, om en in de drie zijden van een tempeltje had gewrongen. De zware steenen, waaruit dit gebouw was zamengesteld, zag men door de onwederstaanbare kracht van dien boom opgeligt, terwijl de takken en wortels zich door deze ondoordringbare massa eenen weg hadden weten te banen, en daarin de zonderlingste figuren vormden.

Na nog ongeveer vier palen rijdens bevonden wij ons, op eene hoogte van 5936 voet, aan de helling van de Sendoro. Daar heeft zich in de „wadas", waaruit de berg is zamengesteld, een ronde grot geformeerd, die ongeveer achttien voet hoog en vijfentwintig voet diep is, welke tusschen de menigvuldige varen en andere soorten van struikgewas en bloemen zich schijnt te verschuilen, en door de breede takken van een hooge waringiboom wordt beschaduwd. Uit drie verschillende wellen ontspringt in deze grot het helder kristallijne water, dat zich tot een enkele straal vereenigt, en, met een verval van tachtig voet, naar beneden stort. Deze kleine smalle beek is de oorsprong van de Progo, die eenige tientallen palen verder bij Brossot in Djokjokarta als een breede stroom voorbijsnelt, en zich op korten afstand van daar in zee stort. Ongeveer dertig voet beneden deze grot zijn de overblijfselen van een' tempel der Hindoe's. Het geheel levert een heerlijk tooneel op, en het gezigt, dat men van hier over het grootste gedeelte der residentie Kadoe heeft, is verrukkend.

Na ons in het genot van deze schoone streek rijkelijk verlustigd te hebben, begaven wij ons langs dezelfden weg terug, vertoefden te Temanggong eenigen tijd bij de tabaksfabrijk van den heer VAN DER SLUIS, en be-

vonden ons des avonds ten acht ure weder te Magelan. Onderweg, bij het ondergaan der zon, merkte ik iets op, dat tot dusverre niet door ons was waargenomen. Drie of vier Javanen, die tabak droegen, lieten hunne waren op den weg staan, reinigden zich bij den stroom of beek, en deden hun gebed, met het aangezigt naar het westen gekeerd.

Behalve deze rivier de Progo, de voornaamste van de residentie Kadoe, vindt men er nog de Ello, die zich bij de dessa Mendoet met de Progo vereenigt, en almede uit de Sendoro haren oorsprong neemt; de Pabélan, die uit de Merbaboe ontspringt, en zich eveneens met de Progo vermengt; de Krassak, die uit de Merapi ontspringt, en zich in de Progo stort; de Galag, die uit de Soembing en Sendoro haren oorsprong neemt en mede in de Progo valt; de Lotoot, die uit de Limpoeijang ontstaat, en zich in de Noordzee stort; en de Semawang, die uit de Soembing ontstaat en zich met de Progo vereenigt.

Den 29 Mei reed ik, in gezelschap van den resident, des morgens zeer vroeg met het rijtuig den weg op naar Djokjokarta. Even voorbij de eerste post, stegen wij te paard, en lieten den postweg aan onze regterhand liggen. In eene schoone vruchtbare vlakte, langs en somtijds midden door volkrijke dessa's en uitgestrekte velden met tabak, padi en andere voortbrengselen bedekt, reden wij naar de rivier Pabélan. Overal zagen wij de sporen der verwoesting, die de zich in het oosten verheffende Merapi van tijd tot tijd had aangerigt; verschillende lagen van lava, die zich aan de oevers der rivieren duidelijk vertoonden waren getuigen van de vernielende krachten van dien vuurberg: terwijl op vele plaatsen de vruchtbare en bebouwde aarde slechts ter dikte van een of twee voeten dat lavabed bedekte. De Pabélan heeft hier eene zeer breede bedding, met hooge oevers, en is geheel opgevuld van kleine en groote steenen van trachytische lava. Wij staken deze rivier tweemaal over, en naderden al meer en meer de Merapi. Indrukwekkend was van hier het gezigt op dien dreigenden vuurberg. Een gapende kloof liep van boven van den top tot beneden, waarlangs eenmaal de lava gevloeid was, en waaruit thans de rivier Belangking haren oorsprong neemt. Ontelbare ravijnen en holen vormen het overige gedeelte van den berg, terwijl de top in rook is gehuld, die uit de altoos werkendende ingewanden zijnen oorsprong neemt. Noordelijk van dezen Merapi verheft zich, onmiddelijk aan zijnen voet beginnende, de Merbaboe. .

. . . .

Een oorlog op Java in 1706.

De geschiedenis van de eerste komst der Nederlanders op Java en de stichting van Batavia, veronderstellen wij, dat onzen lezers zeer wel bekend is. Zij zullen tevens ook weten, dat elke steen, tot opbouwing dier stad gebezigd, als het ware met een menschenleven is gekocht, en dat er stroomen bloeds moesten vergoten worden, vóór het weelderige Java geheel aan onze magt werd onderworpen. De tachtigjarige worsteling onzer moedige voorouders tegen het overmagtige Spanje, hoe rijk ook aan daden den ouden Romeinen waardig, — hoe roemrijk voleindigd, — zoodat zij met onvergankelijke letteren in het historieboek werd opgeteekend, overtreft in voorbeelden van moed, zelfopoffering en volharding de vroegere krijgsbedrijven der Nederlanders op Java niet. Hadden zij daar te doen met eenen dwingeland, die hunne privilegiën schond, hen om hunne godsdienstige overtuiging tot den brandstapel veroordeelde of tot den bedelstaf bragt; hier moesten zij kampen met inlandsche keizers en koningen, die, naijverig op ons wapengeluk, of omgekocht door Engelsch goud, onze pas gevestigde magt trachtten te fnuiken. Naauwelijks was er een gekroond hoofd tot onderwerping gebragt, of een ander vorst voerde zijne woeste legerscharen tegen ons aan, en schier eene eeuw lang keerde het zwaard niet in de schede. En wanneer wij nagaan, hoe gering het aantal onzer dapperen in den beginne was; hoevelen er bezweken onder den invloed van een moordend klimaat of onder de krissen der vijanden vielen, dan voelen wij ons genoopt, onze voorouders in hunne volharding te bewonderen, en wij mogen er roem op dragen, de nakomelingen dier helden te zijn.

Het lust ons eene épisode uit een der menigvuldige Javaansche oorlogen mede te deelen; en wij hebben slechts een der deelen van VALENTIJN's *Geschiedenis van Oud- en Nieuw Oost-Indië*, open te slaan om daartoe ruimschoots stof te vinden.

In het jaar 1703 stierf de soesoehoenan of keizer van Java, AMANGKOERAT, en werd opgevolgd door zijn zoon, pangerang DEPATI ANOM, die den Hollanders niet zeer genegen was en dit menigmalen getoond had, door zijn vader tegen ons op te zetten, en zich bedreigingen te laten ontvallen, die hij, bij zijne verheffing tot den troon, meende tot vervulling te brengen.

Zijn wreede inborst en zijn onzedelijk levensgedrag waren evenwel oorzaak, dat eenigen der rijksgrooten hem niet als keizer wilden erkennen, maar zijn oom POEGAR tot soesoehoenan over Java uitriepen. POEGAR had zich steeds als een vriend en trouwe bondgenoot der Nederlanders doen kennen, zoodat zij zijne verheffing niet alleen gaarne in de hand werkten, maar tevens beloofden, hem tegen de aanslagen van zijn mededinger te zullen be-

schermen. Zij hielden woord en beoorloogden DEPATI ANOM, die met zijne troepen verslagen werd. Hij zocht daarna hulp bij SOERAPATI, een gewezen slaaf, die zich aan het hoofd eener bende gevaarlijke boosdoeners en weggeloopen slaven geplaatst en zich een aanhang verworven had, waarmede niet te spotten viel. Hij had zich te Krawang in de nabijheid van het koningrijk Bantam genesteld, en hield van daar zijne vijanden op eerbiedigen afstand. De Nederlanders hadden den moord van 28 der hunnen op hem te wreken, en men meende thans de oude rekening met hem te vereffenen, op het oogenblik dat men de laatste magt van den pretendent wilde vernietigen, en hem dood of levend in handen krijgen, daar er, zoo lang hij in vrijheid bleef, voor pangerang POEGAR aan geen rustig bezit van den troon te denken viel.

In het begin van het jaar 1706, trok een leger van dertig duizend man, onder het opperbevel van GOVERT KNOL, van Batavia naar het vijandelijke land, en sloeg zich tusschen Sapandjang en Soka, slechts drie mijlen van den vijand verwijderd, neder. De magt der Hollanders bestond slechts uit 5 vaandels of 800 koppen, terwijl de prins van Soerabaja, de prins van Madura, de depati van Soerabaja en eenige mindere vorsten, aan het Nederlandsch gezag onderworpen, als bondgenooten aan den krijg deel namen, en het leger met 30 inlandsche vaandels vermeerderd hadden. De togt had reeds dagen lang geduurd, daar de menigvuldige wouden en moerassen den marsch der onzen zeer belemmerd hadden. Ook scheen er een verrader onder onze bondgenooten te schuilen, want de vijand werd blijkbaar met de door ons te volgen marschroute bekend gemaakt, waardoor hij gelegenheid vond, zich van het grootste gedeelte der levensmiddelen van de onzen meester te maken, of de dorpen te verbranden, waar de onzen meenden zich van voedsel te voorzien en van hunne vermoeijenissen uit te rusten. Er heerschte een nijpend gebrek in het leger, en het kostte den opperbevelhebber veel moeite, het gemor te onderdrukken, dat zich hier en daar onder de afgematte soldaten hooren deed.

Wij meenen onze lezers genoegzaam te hebben ingelicht omtrent den staat der zaken op Java in het jaar 1806, om met onze schets een begin te kunnen maken.

Een jong man van omstreeks dertig jaren, gekleed in de uniform der ruiterij van die dagen, waarbij hij den rang van hopman bekleedde, zat onder een soort van afdak, dat, van bamboe-stijlen opgetrokken en boven met reusachtige bladeren bedekt, eene tent vormde, waaronder hij zich voor de grootste hitte beschermen of den regen ontgaan kon. Hij rustte met zijne handen op den stootdegen, dien hij van zijne zijde had losgegespt, en tuurde peinzend naar de groene vlakte, die zich voor hem uitstrekte en in het verschiet door een statig woud begrensd werd. De vlakte was bedekt met tenten en hutten van de grilligste vormen, en in de schaduw daarvan lagen de inlandsche krijgslieden lui en lusteloos uitgestrekt, of waren zij bezig hunne vreemdsoortige wapenen, die in het licht der zon flonkerden, voor het gevecht te scherpen. De bonte hoofddoeken en gekleurde sarong's dier soldaten ga-

ven de legerplaats eene vrolijke vertooning, en wie een blik had mogen slaan op die duizende en duizende gebruinde Javanen, zou gemeend hebben, met zulk een een leger de wereld te kunnen overmeesteren. Doch onze hopman wist, in hoe verre men op den moed dier vadsige inlanders rekenen mogt, en zijn oog dwaalde onwillekeurig af naar de zijde, waar de kern van het leger, de Nederlandsche vaandels, hunne tenten hadden opgeslagen. Zijn oog ontmoette slechts hier en daar een schildwacht, die met afgemeten stap voor de tent van een bevelhebber op en nederliep; want zij, die geen dienst te verrigten hadden, hielden zich schuil in de reeds opgeslagen hutten, om zich aan de brandende stralen der gloeijende zon te onttrekken. Het Nederlandsche legerkamp had een schier doodsch en ontmoedigend aanzien, en de hopman schudde onwillekeurig het hoofd en plukte aan zijne zware bruine knevels, terwijl zijn donker oog nogmaals peinzend over de vlakte ging, en op de legertent van den opperbevelhebber, die door zijne grootte en kleur van de anderen te onderscheiden was, rusten bleef.

— „Wanneer zal onze moedige opperbevelhebber het teeken geven tot den aanval?" vroeg hij half luid. „Zullen wij hier blijven, tot de laatste handvol rijst verbruikt is en het gemor onder de soldaten tot rebellie overslaat? Hij luistert te veel naar de raadgevingen van den prins van Soerabaja; ik vertrouw dien kerel met zijn gluipenden blik niet".

— „Ik ook niet hopman DE BEVERE," klonk eene zware stem achter hem. Een weinig onthutst keerde DE BEVERE zich om en had reeds een toornig woord voor den luistervink gereed, toen hij den hoofdman van eenige Makassaren, een trouwe bondgenoot der Nederlanders, en een warme vriend van hem, voor zich zag.

Hij was een forsch gespierd man, op wiens donkerkleurig gelaat meer dan gewone moed te lezen stond, en die er in zijne eigenaardige kleederdragt, met die vergulde krissen in den gordel en dien Europeschen houwdegen langs de zijde, vrij krijgshaftig uitzag. Hij plaatste zich naast den hopman op de wrakke bank van bamboe, en streek zich den langen pikzwarten knevel glad, terwijl hij in gebroken Hollandsch herhaalde:

— „Ik vertrouw hem ook niet, hopman. Ik verwed er mijn kop onder, dat hij met onze vijanden heult en met hen in verstandhouding staat. Zijne raadgevingen, in den krijgsraad, strijden steeds loodregt tegen onze belangen, en wat er besloten wordt is den vijand, zonderling genoeg, vrij spoedig bekend.

— „Ik begrijp niet, dat onze bevelhebber tot nog toe geen achterdocht tegen hem heeft opgevat, daar het toch bekend is, dat hij onze levensmiddelen zonder slag of stoot den vijand bij den laatsten aanval in handen liet."

— „De bevelhebber is niet dom," zeide de Makassaar met een fijnen glimlach. „De prins heeft vele vrienden onder onze bondgenooten en zij zouden hem volgen, wanneer hij, van zijn verraad overtuigd, naar den vijand overliep. Neen, de bevelhebber is niet dom; hij zal zijn tijd wel afwachten."

— „Gij kunt gelijk hebben," zeide DE BEVERE nadenkend; ofschoon

ik niet begrijp, hoe hij nog vertrouwen heeft in zijn schrijver PETER ERBERVELD, die een erkende vriend van den prins is.

— „Zwijg mij van dien ellendeling!" riep de Makassaar zoo woest uit, dat onze hopman er zelf van schrikte, en het gelaat van den inlander nam eene uitdrukking van onverzoenlijken haat aan. „Die naam brengt pest op de lippen, de vervloekte!.. Hij heeft mijne dochter als eene schandelijke deerne durven behandelen, en haar met geld willen omkoopen. Met geweld heeft hij haar willen ontvoeren, en zonder u ware het hem zeker gelukt. O dat ik mijn woord gegeven heb, den deugeniet te sparen!.. Duizend dooden moest hij sterven, vóór ik hem de kris in het eerlooze hart boorde?

— „En INTJA maakt het wel?" vroeg DE BEVERE, die het gesprek eene andere wending wilde geven.

— „Zij maakt het wel en heeft mij een groete voor u medegegeven. Zij is in mijne tent achtergebleven, om den karigen maaltijd te bereiden," antwoordde de Makassaar plotseling bedaard, en hij nam zijne plaats weder naast den hopman in.

— „Die arme INTJA onderwerpt zich zonder morren aan de vermoeijenissen van een veldtogt, en zij telt geene ontberingen, als zij slechts in de nabijheid van haren vader blijven mag," zeide DE BEVERE, terwijl een hooge blos zijne bruine kaken kleurde.

— „Zij is mij stil gevolgd in den trein der lastdragers, en zij kwam mij onder het oog, toen het te laat was haar terug te zenden", zeide de Makassaar half ernstig, half lagchend.

— „En daarom is mijn vader steeds verstoord op zijne INTJA, niet waar?" zeide eene zachte vleijende stem, en twee zachte vrouwenarmen strengelden zich om den hals van den Makassaarschen hoofdman.

— „Hoe INTJA, vervolgt gij uwen vader dan overal?" riep hij eenigzins verbaasd uit. „Gij moet dan wel van mijne liefde omtrent u overtuigd zijn, dat gij het wagen durft onze tent te verlaten, om u in het gesprek te mengen, dat voor vrouwenooren niet geschikt is."

Pruilend en met neergeslagen oogen, als een kind dat bestraft wordt, bleef zij voor haren vader staan, doch hij tikte haar glimlagchend op de wang, en verheugd hief zij de oogen tot hem op en klapte in de kleine handen.

Het zal wel niemand verwonderen, dat DE BEVERE haar met welgevallen beschouwde; want ofschoon naauwelijks den kinderleeftijd voorbij, was zij reeds tot eene der schoonste maagden ontwikkeld. De fijne vormen en rijzige gestalte van het meisje verhoogden de bevalligheid van haar bruinkleurig gelaat, dat met dien kleinen neus, gitzwarte oogen en purperkleurige lipjes, waar achter de parelwitte tanden blonken, wel geschikt was een koeler hart, dan dat van den jeugdigen hopman, te ontvonken.

Hij reikte haar zijne hand toe, die zij zonder eenige beschroomheid greep, terwijl zij hem vriendelijk toeknikte en hem bij zijn voornaam noemde, die zij met den Makassaarschen tongval zoo wonderlijk uitsprak, dat DE BEVERE een glimlach niet kon onderdrukken.

— „Gij lacht mij altijd uit", zeide zij ernstig, doch lachte in hetzelfde oogenblik mede, en herhaalde gedurig zijn naam, tot een goedkeurend knikje van DE BEVERE haar bewees, dat zij den regten klank van het woord getroffen had.

Onze lezers zullen de vertrouwelijkheid van het meisje met den jeugdigen krijger welligt als ongepast veroordeelen; waarom wij ons haasten willen, haar in hunne oogen te verschoonen en van allen blaam te zuiveren. Toen haar vader de Nederlanders in den krijg vergezelde, had hij zijne dochter, wier moeder reeds jaren overleden was, aan de hoede van een vriend toevertrouwd; doch zij wist aan zijne waakzaamheid te ontsnappen, en volgde het leger op eenigen afstand, verscholen tusschen de koeli's en andere legerbedienden, die met het vervoer der levensmiddelen belast waren. Zij kwam niet eer te voorschijn dan nadat alle gelegenheid ontbrak, om haar weder naar hare woonplaats te kunnen doen overbrengen. Zij verdroeg den toorn van haren vader heldhaftig en was regt verheugd, toen hij haar eindelijk, door den nood gedwongen, toestond, den togt verder mede te maken. Zij deelde zijne tent met hem en wanneer het leger verder optrok, volgde zij op eene der karren voor de levensmiddelen bestemd, en beschermd door eenige Makassaarsche krijgslieden.

Hare tegenwoordigheid in het leger was algemeen bekend, en menige Europesche hopman poogde haar te behagen, om zich daardoor de onaangenaamheden van het krijgsmansleven een weinig dragelijker te maken. Onder hare aanbidders was ook de schrijver van den bevelhebber, PIETER ERBERVELD, die, toen hij door haar herhaalde malen werd afgewezen, de laagheid had, des avonds hare tent binnen te dringen, op het oogenblik dat haar vader afwezig en er niemand ter harer bescherming in de nabijheid was. Ofschoon hij poogde haar het schreeuwen te beletten, had haar angstgegil toch het oor van den hopman WILLEM DE BEVERE bereikt, die toevallig de tent voorbij kwam, en ter harer hulpe toeschoot.

De lafhartige ERBERVELD ontsnapte nog gelukkig aan den degen van den hopman, en zocht bescherming bij den bevelhebber, wiens gunsteling hij was. Deze wist den woedenden Makassaar, die, op het vernemen van den aanslag op de eer zijner dochter, zijne kris ontbloot had, tot bedaren te brengen en hem vooreerst van alle wraakneming te doen afzien.

Hopman DE BEVERE werd, na dit voorval, de boezemvriend van den inlandschen hopman, en toen hij, in opregte liefde voor de schoone, lieftallige Indische ontstoken, bij den vader om hart en hand aanhield, had deze geene tegenbedenkingen, maar beloofde, na het einde van den krijg, hem als zijn schoonzoon te willen aannemen, te meer daar hij reeds vroeger met zijn kind de christelijke leer had omhelsd; en het huwelijk door verschil van godsdienst niet verhinderd werd. INTJA beantwoordde de liefde van den hopman met de zuiverste wedermin, en zij beiden waren zeker de meest gelukkigen in het leger.

— „Die krijgsman schijnt ons iets te zeggen te hebben", zeide DE

BEVERE, hoe noode ook het gesprek met zijne INTJA afbrekende. Hij riep den soldaat, die, met de hand aan het helmet geslagen, op eerbiedigen afstand van zijnen hoofdman staan bleef, tot zich, met de vraag of hij eene boodschap aan hem had.

— „De bevelhebber wacht u en den Makassaarschen hoofdman in zijne tent.". Was het korte antwoord.

— „Dan zullen wij zeker eenig nieuws te hooren krijgen", zeide DE BEVERE. „Komaan wij willen den bevelhebber niet doen wachten."

Hij nam afscheid van INTJA, die zich in de nabij zijnde tent van haren vader begaf, en de hoofdlieden spoedden zich zonder verwijl naar den maarschalk. De tent was reeds gevuld met Hollandsche kapiteins en inlandsche hoofden, die met ongeduld het oogenblik verbeidden, waarop KNOL hun de reden van die ongewone bijeenkomst zoude ontvouwen. Zijne hooge gestalte stak boven allen uit, en zijn doordringende blik monsterde voor een oogenblik een ieder die binnen trad. Hij was in gesprek met den prins van Soerabaja en den onderbevelhebber FREDERIK CHRISTIAAN VAN BERGEN, en de hevige gebaren, waarmede hij zijne woorden vergezelde, deden gissen, dat het onderhoud niet van belang ontbloot was. Toen DE BEVERE binnen trad en den gepluimden hoed van het hoofd ligtte, knikte hij hem vriendelijk toe.

— „Het gebeurt niet dikwijls, dat gij de laatste zijt, hopman", zeide hij met een glimlach," in den krijgsraad en op het veld behoort gij steeds tot de eersten."

DE BEVERE boog zich stilzwijgend en nam zijne plaats onder de hoplieden in, doch niet, dan nadat hij PIETER ERBERVELD, die aan eene kleine tafel zat te schrijven en even tot hem opzag, een verachtenden blik had toegeworpen.

— „Hoofden en hoplieden", zeide GOVERT KNOL met eene helder klinkende stem, „ik heb u hier ontboden om u mijne bevelen mede te deelen. Reeds eenige dagen houden wij ons hier op, in de hoop dat wij den vijand zullen te zien krijgen, doch hij deinst gedurig terug en durft zich niet met ons te meten. Wij hebben pangerang DEPATI ANOM onder zekere voorwaarden den vrede aangeboden, doch heden zijn trotsch antwoord terug ontvangen: dat hij niets tegen de Edele Maatschappij misdreven heeft, dat hij den vrede alleen wil sluiten onder voorwaarde, dat wij hem in zijne regten, als keizer van Java, zullen handhaven, terwijl hij er tevens nog bij voegt, dat zijn bondgenoot SOERAPATI in geen geval den vrede begeert. Onze lankmoedigheid is ten einde, en wij willen den snorkenden vijand bewijzen, dat hij ons niet ongestraft tergen kan. Twee door mij uitgezonden spionnen zijn heden wedergekeerd met het berigt, dat de vijand, op verschillende punten van het gebergte Antang, groote vuren heeft aangelegd, om zijne bondgenooten van onze nabijheid kennis te geven. Wij willen hem opzoeken en door een beslissenden slag een einde maken aan een oorlog, die reeds al te lang geduurd heeft. Hoofden en hoplieden, wij willen nog heden op marsch gaan; verzamel daarom uwe troepen, opdat zij binnen twee

uren gereed zijn, om den prins van Soerabaja, die ons den naasten weg naar den vijand wijzen zal, te volgen. Gij hebt mijn wil vernomen."

Hij zweeg en een luid hoezee! der Hollandsche kapiteins, verdoofd door het woeste krijgsgeschreeuw der inlandsche hoofden, verving zijne woorden. Hij glimlachte en wuifde zijnen onderbevelhebbers het vaarwel toe. Zij verlieten de tent, en weldra had eene vrolijke bedrijvigheid de doodsche stilte in het kamp afgewisseld. Vrolijke liederen weergalmden door de lucht; gon-gong's wekten door hun woeste muzijk den krijgslust der inlanders op, en zij zwaaiden, onder dol getier, met hunne wapenen, die in het zonlicht schitterden. De Nederlandsche soldaten sloegen op de kolven hunner musketten en vergaten de geleden ongemakken, in de hoop, dat zij zich thans weldra met den vijand zouden mogen meten. Spoedig stond de geheele Nederlandsche magt in gelederen geschaard en hadden de hoplieden hunne plaatsen ingenomen. Willem de Bevere stelde zich evenwel niet aan de spits zijner dapperen, dan nadat hij zijne intja wel verzorgd op eene der volgwagens had gezien, en een paar zijner manschappen met hare bewaking belast had.

Weldra stelden zich de vaandels in beweging en trokken voorwaarts. Govert Knol reed naast de zijde van den prins van Soerabaja; zij werden door de inlandsche vaandels gevolgd, terwijl de Nederlanders de achterhoede uitmaakten. Onze artillerie volgde zeer langzaam, want de inlanders, die de stukken bedienen moesten, waren of tot den vijand overgeloopen, of, den gedwongen arbeid moede, op de vlugt geslagen, zoodat onze musketiers hunne plaats moesten vervangen. Vele wagens werden door den ongelijken grond uit elkander geslagen, terwijl de buffels, door hun gering aantal, niet in staat waren de zware stukken geschut over de hoogten te slepen, en door talrijke menschenarmen moesten ondersteund worden.

Het was reeds laat in den middag, toen de troepen door een onoverkomelijk moeras in hunnen voortgang gestuit werden. Daar achter verhief zich eene sterkte van den vijand, zamengesteld uit boomstammen en bamboe, met aarde aangevuld en met scherp gepunte pallisaden omringd. Door het moeras kronkelde zich eene rivier, waarin de vijand vele zware djangkrong en doornen-boomen geworpen had, om ons den overtogt te bemoeijelijken. De veldheer liet halt houden en gaf last de tenten op te slaan, waarna het den krijgslieden vergund werd, zich eenige uren aan den slaap over te geven. Een der hoplieden, Sergeant genaamd, kreeg last, in dien tusschen tijd het moeras met zijne brigade te bezetten, om de rustenden tegen allen onverhoedschen aanval te beveiligen. Ten twee ure, na middernacht, werd de reveilje geblazen, en de krijgslieden grepen welgemoed naar de wapenen. Op bevel van den generaal, werd er dadelijk een begin gemaakt met het leggen van bruggen over den kleinen stroom, waarvoor men een aanzienlijk getal praauwen gebruikte, die door den prins van Soerabaja geleverd waren.

Binnen eenige dagen waren zij hiermede gereed, in weerwil van de

pogingen des vijands, die door brandende vlotten onze werken trachtte te vernielen.

WILLEM DE BEVERE had zijn krijgsmakker SERGEANT op zijn gevaarlijken post vervangen, en nadat hij de arbeiders bij hun werk zooveel mogelijk tegen het vijandelijke vuur gedekt had, onderhield hij zich met een zijner onderbevelhebbers, een beproefd soldaat, die op Java reeds menige kampanje had medegemaakt, en wiens gebaard gelaat door eene krissnede als het ware in tweeën gedeeld was.

— „Zie slechts hopman", bromde hij met eene zware stem; „waar de vent een oogenblik blijft staan, valt geen enkele kogel. Zij zijn zeker bang een hunner beste vrienden te kwetsen."

Deze aanmerking gold den prins van Soerabaja, die, door zijn volgeling met een veelkleurige zonnescherm gevolgd, den voortgang der werken beschouwde.

— „Wij mogen niet al te voorbarig oordeelen over onzen naaste, VAN HOLST", antwoordde DE BEVERE. „Welligt denkt de prins zoo weinig aan verraad, als wij aan het oogenblik van onzen dood. Ofschoon.....

— „'t Kan wezen; maar zijn gelaat bevalt mij in het geheel niet, en als mijn oog het zijne ontmoet, dan denk ik onwillekeurig aan de kat van mijne tante, die mij de handen openkrabte, op een oogenblik dat ik haar strelen wilde. Doch daar komt de opperbevelhebber aankuijeren; wij willen eens zien, of die zwarte beesten hem ook ongemoeid zullen laten..... Paf! daar begint het spel reeds; — wat zouden zij bestevaêr gaarne het licht uitblazen! Zij hebben voor hem zooveel respekt niet als voor dat barbaarsche uilskuiken, dien vetgemesten prins.

— „Wien bedoelt die brave, met zijn vetgemesten prins?" vroeg KNOL, die hen nog in tijds genaderd was, om de laatste woorden op te vangen.

— „Mijn trouwe luitenant spreekt van den prins van Soerabaja," antwoordde DE BEVERE zonder aarzelen.„ Hij zegt, dat hij hem zeer weinig vertrouwt, en dat het vreemd is, hoe de kogels der vijanden hem verschoonen, terwijl zij op ieder ander aanleggen die zich in hunne nabijheid vertoont.

— „Die ijzervreters zijn reeds te lang in Indië, om zich in een inlandsch gelaat te bedriegen," zeide GOVERT KNOL stil voor zich heen en begaf zich daarop met zijne gewone voortvarendheid naar den prins. Menige kogel begroette hem op den korten weg, dien hij had af te leggen, doch naauwelijks stond hij naast den Soerabajer of er werd geen schot meer gelost. Hij sprak eenige woorden met den prins en voegde zich toen weder bij DE BEVERE. Bij zijne verwijdering floten er weder eenige kogels door de lucht.

— „Ik vertrouw dien zwarten ook niet veel", zeide hij, „en uw luitenant heeft wel gezien. Wij moeten den kerel beter in het oog houden, en ik draag u in het bijzonder den last op, zijne handelingen zooveel mogelijk gade te slaan."

Toen KNOL zich naar een ander punt begeven had, naderde hem VAN HOLST weder en wees naar de zijde der legerplaats.

— „Er is zeker iets voorgevallen; want ik hoor een ongewone beweging en luid gejuich; die kleine bode schijnt u eenige tijding te willen mededeelen.

— „INTJA!" riep DE BEVERE verrast uit, toen hij de jonge maagd, die zich aan de schoten des vijands niet bekreunde, naar zich toe zag huppelen. „Hoe is het mogelijk, dat gij uw dierbaar leven zoo onvoorzigtig in de waagschaal stelt!... Uw vader weet zeker niet, dat gij het kamp verlaten hebt?

— „Zij kunnen mij niet raken; ik ben veel te klein," lachte zij vrolijk en hield daarna een biezen korfje met saprijke vruchten omhoog. „Zie eens wat ik u thans breng! Heerlijk niet waar? Zijt gij nu nog knorrig op mij?

— „Hoe komt gij dááraan?" vroeg DE BEVERE verwonderd, terwijl hij gretig naar eene meloen greep; want reeds vele dagen had hij zich met ongezond, drassig water moeten vergenoegen; zoodat hij hunkerde naar het oogenblik, waarop hij zijn dorst aan de saprijke vrucht zou mogen lesschen.

— „Er zijn Chinesche zoetelaars in het kamp gekomen, die levensmiddelen en vruchten aanbrengen. De soldaten vielen als uitgehongerde dieren op hen aan, en de Chinezen zouden er, zonder tijdige hulp der bevelhebbers, slecht zijn afgekomen. Ik heb mij spoedig het een en ander aangeschaft om daarmede mijn vriend te verrassen.

— „Gij zijt een goedhartig moedig meisje, die de kogels der vijanden trotseert om mij eene verrassing te bereiden. Ik dank u INTJA."

Toen hij afgelost was, vergezelde hij INTJA naar het kamp terug, waar haar vader reeds geruimen tijd vol angst naar zijne dochter zocht en haar nu ernstig bestrafte, dat zij zonder uitdrukkelijk verlof de tent verlaten had.

De bevelhebber had besloten de sterkte van den vijand den volgenden morgen aan te tasten, en naauwelijks was dan ook de eerste schemering aangebroken of de trompetten en trommen der onzen gaven het sein tot den aanval.

De prins van Madura trok met twee honderd der zijnen moedig voorwaarts, gevolgd door den prins van Soerabaja en gedekt door een vaandel Hollanders onder aanvoering van WILLEM DE BEVERE. De vijand hief, bij de nadering van het kleine doch moedige leger, een wild krijgsgeschreeuw aan, en trachtte de aanvallers door musketten en het werpen van reusachtige steenklompen van zijne wallen te weren. Scherpgepunte pijlen snorden door de lucht en drongen in de gelederen der Madurezen, die den oorlogskreet des vijands niet onbeantwoord lieten en de kleine vesting begonnen te beklimmen. De Soerabajers toonden zich niet zoo dapper, maar togen weldra op de vlugt. DE BEVERE zag wel, dat de prins zijn volk weder verzamelde, doch niet langer aan den strijd deel nam en op eenigen afstand van de vesting halt hield. De hopman was woedend over de verraderij van den prins, doch wist er op het oogenblik niet aan te veranderen. Met eene donderende stem gaf hij den zijnen het bevel tot den aanval, en de bedaarde Hollanders wierpen zich zonder wapenkreet, doch moedig en onversaagd, in het midden van het gevecht.

De strijd had naauwelijks een uur geduurd, of de onzen hadden de kleine vesting overrompeld en den vijand op de vlugt gejaagd.

Naauwelijks was de strijd geëindigd, of de hopman begaf zich, schier onkenbaar door stof en kruid, naar den bevelhebber, om hem het gehouden gedrag van den prins van Soerabaja kenbaar te maken. De heer KNOL was diep verontwaardigd, doch waagde het niet den magtigen prins ter verantwoording te roepen, zonder uitdrukkelijken last van den opperlandvoogd te Batavia.

Ons leger trok verder door en kampeerde zich in het dorp Panangongan, dat door den vijand in eene vesting herschapen was. Men vond er overvloed van levensmiddelen, zoodat het den uitgeputte krijgers eindelijk vergund werd, zich volop te verzadigen, en eene rust te genieten, die hun weldra de verloren krachten terug schonk.

Twee dagen later werd de marsch met hernieuwden moed voortgezet, want de opperbevelhebber had het berigt ontvangen, dat de vijand zich twee mijlen verder geposteerd had en ons daar afwachtte.

Eerst liep de weg door weelderige rijstvelden, doch eindelijk stuitte men op een moerassigen grond. Eenige Madurezen, die als voorwacht het leger een eind vooruit waren, verzonken eensklaps in de diepte, en ofschoon hunne krijgsmakkers terstond ter hulpe toeschoten, werden er velen het offer van den dood. Nadat men na vele moeite een vaster pad had opgezocht en een woud was doorgetrokken, waar de vijand het verbonden leger gemakkelijk had kunnen omsingelen, bereikte men een groot veld tusschen Derma en Sawangan, dat geheel dras stond en eene onaangename legerplaats opleverde; doch de krijgslieden waren uitgeput van vermoeijenis en de bevelhebber KNOL vreesde, indien hij verder voorttrok, den vijand te ontmoeten. Hij was niet slagvaardig en meende dit dus vooreerst te moeten vermijden. Ter regterzijde werd het veld door het gebergte van Kediri begrensd, terwijl zich aan de linkerzijde een statig woud uitstrekte. De tenten werden weder opgeslagen, en den anderen morgen ontvingen de prinsen van Madura en Soerabaja den last, om zich met eenige duizenden hunner krijgslieden een weg door het woud te banen, om den onzen de marsch naar Bangil, waar de vijand zich genesteld had, gemakkelijk te maken. Zij vertrokken in stilte, gedekt door drie sterke inlandsche vaandels, onder bevel der kapiteins BABANTAN, DAIN MANGOPPO en DAIN MALADJA, die elken aanval des vijands zouden trachten te beletten.

WILLEM DE BEVERE had zich tegen den middag onder de schaduw zijner tent uitgestrekt, en was juist op het punt zich, door vermoeijenissen afgemat, voor eenige oogenblikken aan den hem vermeesterenden slaap over te geven, toen zijn oor eene welbekende stem opving, die hem weder geheel deed ontwaken. Hij rigtte zich behoedzaam op, gluurde door eene opening zijner tent en bemerkte den prins van Soerabaja in druk gesprek met PIETER ERBERVELD. Zij gebruikten de Maleische taal, die den hopman niet vreemd was, en schoon zij zeer zacht spraken, hoorde hij ERBERVELD zeggen;

— „Wij mogen wel op onze hoede zijn, want hij houdt ons in het oog, en hij is het, die den heer KNOL met uw gedrag bij de vernieling van de sterkte heeft bekend gemaakt.

— „Dan wordt het tijd, dat mijne kris hem voor goed het stilzwijgen oplegt", antwoordde de prins, de hand aan zijn wapen slaande.

— „Ik heb iets gevoeliger dan de punt uwer kris, om mij te wreken over de verachting, waarmede hij mij bij elke voorkomende gelegenheid behandelt; hij zal het spoedig gewaar worden en...." De laatste woorden werden voor den hopman onverstaanbaar; want de beide vrienden verwijderden zich meer en meer van de tent en verdwenen uit zijn gezigt.

— „Dat schijnt *mij* te gelden", zeide DE BEVERE zacht. „Zij voeren niet veel goeds in hun schild; oppassen is dus de boodschap." Hij dacht nog eenigen tijd over het gehoorde na en viel toen gerust in slaap; want hij was te moedig van aard, dan dat hij zich door eene bedreiging zou hebben laten verontrusten.

Hij had reeds meer dan een uur geslapen, toen hij door een wild geschreeuw werd opgeschrikt.

Het geheele kamp was in opschudding. Nederlandsche kapiteins liepen driftig zijne tent voorbij, gevolgd door tierende inlanders, die, gedurig omziende, in groepen voortdraafden. In de verte knalden musketschoten; men schreeuwde en woelde verward dooreen, de hopman greep naar zijne wapenen en wilde zijne tent verlaten, toen de Makassaarsche hoofdman in woeste vaart op hem toeliep en hijgende voor hem bleef staan.

— „Bij den hemel, wat is er voorgevallen?" vroeg DE BEVERE, die voor het loodkleurige gelaat en de rollende oogen van den Makassaar terugschrok.

De hoofdman wees met een heftig gebaar naar de zijde van het woud en gilde schier:

— „Zij hebben haar ontvoerd! De vijand heeft een aanval gedaan op het kamp. Zij hebben INTJA geroofd.... Ik ben haar te hulpe gesneld, doch het was te laat.... Wraak! Wraak!" kreet hij woest en rukte zich de hairen uit het hoofd.

De krachtige jongeling verbleekte van schrik en hield zich aan eene der stijlen zijner tent staande. „INTJA in handen van den vijand!" was het eenige dat zijne lippen konden stamelen, doch zijne vuist klemde zich om het gevest van den houwdegen en hij drukte den gepluimden hoed vast op het hoofd. „Bij God, dat is het werk van dien ellendeling!" riep hij eindelijk uit, daar hem de bedreiging van PIETER ERBERVELD voor den geest kwam.

— „Hopman, de bevelhebber wacht u oogenblikkelijk bij zich", zeide VAN HOLST, die driftig naar hem toekwam. „Er is iets voor ons te doen. De prins van Soerabaja is op het gezigt van den vijand op de vlugt geslagen, en de Madurezen hebben zijn lafhartig voorbeeld maar al te getrouw opgevolgd. De andere inlandsche vaandels hebben zich zeer goed gehouden doch moesten voor de overmagt onderdoen. Onze bevelhebber heeft zoo pas de jobstijding ontvangen en mij afgezonden om u te ontbieden. Spoed u hopman, want er valt met den ouden weinig te gekscheren.

— „Ik kom", zeide DE BEVERE snel, en begaf zich naar de tent van den heer KNOL, wien hij in hevige gemoedstemming op hem wachten vond.

— „Gij hebt het zeker reeds vernomen, hoe onze lafhartige bondgenooten de eer onzer wapenen ophouden", riep KNOL hem van verre toe, en hij stampvoette van drift. Zij zijn als kinderen op den loop gegaan en zwerven nu, allerwege door den vijand ingesloten, in het woud rond. Ik heb u, als een mijner dapperste hoplieden, uitgekozen, hen zooveel mogelijk te verzamelen. Gij neemt vier Hollandsche en vijftien inlandsche vaandels met u, en trekt het bosch in; doch ik gelast u uitdrukkelijk niet verder te gaan of u met den vijand in te laten. Spoed u, opdat onze verstrooide troepen nog voor den avond in het kamp mogen terug zijn."

Geen last kon den hopman in dezen stond meer welkom zijn: hij koesterde de hoop, dat het hem gelukken mogt de roovers zijner INTJA te achterhalen en haar uit hunne handen te ontrukken. Nadat de heer KNOL hem nog eenige bevelen gegeven had, verliet hij de tent, om alles voor den krijgstogt in gereedheid te brengen. Hij ontmoette op zijn weg den gehaten ERBERVELD, en het was voor dezen een geluk, dat de hopman geen tijd te verliezen had. DE BEVERE vergenoegde zich hem met verkropte woede toe te roepen:

— „Als ik terugkom zullen wij met elkander afrekenen, verraderlijke schelm!"

Hij begaf zich naar zijn vriend den Makassaar, aan wien hij den last des opperbevelhebbers mededeelde. Hij behoefde hem evenwel niet uit te noodigen aan den togt deel te nemen; want de hoofdman had in een oogwenk zijne krijgslieden om zich heen verzameld en verbeidde met klimmend ongeduld het oogenblik, waarop DE BEVERE zich aan het hoofd zijner troepen stelde.

Men trok langzaam het woud in, en de laatste man verdween weldra in het donker groen der reusachtige boomen. DE BEVERE had zijne krijgers op zware straffe het spreken verboden, en hij zelf stapte stilzwijgend voort, ofschoon zijn oog scherp om zich heen zag. Ontelbare vlugtelingen kwamen hem bij elke schrede tegemoet en sloten zich bij hem aan. De Makassaarsche hoofdman voegde zich bij hem, op het oogenblik dat er in de nabijheid een musketschot gelost werd.

— „De roovers van INTJA zijn in de nabijheid", fluisterde hij hem met eene gesmoorde stem toe.

De oogen van den hopman flonkerden en zijne tanden klemden zich op elkander. Hij was in de nabijheid van den vijand en hij mogt hem niet bestrijden! Hij moest zijne INTJA in hunne handen achterlaten!

Het woud werd ruimer en opende zich. Er knalden weder eenige schoten en twee krijgers vielen achter DE BEVERE neder. De Makassaarsche hoofdman hief zijn wapenkreet aan en stormde met zijne krijgers op een veertigtal vijanden aan, die zich voor den uitgang van het woud vertoonden. DE BEVERE beproefde te vergeefs zijn vriend te wederhouden; de Madurezen en Soerabajers stormden mede voorwaarts en drilden hunne lansen, onder een woest gegil.

— „De Hollanders moeten de eersten zijn in den strijd!" riep de zware stem van luitenant VAN HOLST, en DE BEVERE kon den stroom niet wederstaan; hij werd door de zijnen medegesleept buiten het woud.

— „Voorwaarts dan, in Godsnaam!" riep hij met een forsche stem en zwaaide den zwaren houwdegen boven het hoofd.

Daar verheft zich eensklaps de wapenkreet der vijanden. Zij schenen als uit den grond op te komen en overdekten bij duizenden de vlakte. De Madurezen en Soerabajers losten hunne geweren, doch sloegen toen, door schrik bevangen, op de vlugt en wierpen hunne wapenen weg. De Makassaren en Hollanders hielden evenwel stand, en enkele inlandsche vaandels weerden zich dapper in den ongelijken strijd; want de vijand overtrof onze kleine bende ver in getalsterkte. DE BEVERE vocht met leeuwenmoed en sloeg zich door den drom vijanden heen, die hem reeds omsingeld hadden. Eene lanssteek trof hem in den arm, doch hij telde de wonde niet, en de inlander, die haar toebragt, lag in hetzelfde oogenblik met gekloofden schedel ter aarde.

Lang kon evenwel de strijd niet duren, want de vlugt der inlandsche bondgenooten nam van oogenblik tot oogenblik toe, terwijl de magt van den vijand meer en meer aangroeide. Men hield zich nog een oogenblik staande, doch nu deinsden ook de Makassaren af, in weerwil der bedreigingen van den hoofdman, die met eigen hand twee zijner wijkende krijgers de kris in het hart stiet.

De vlugt was nu algemeen geworden. Doch onze hopman verdedigde zich met een handvol Hollanders tegen den twintigmaal sterkeren vijand, maar werd eindelijk genoodzaakt tot aan het bosch terug te trekken. De avond viel en daarmede nam ook de strijd een einde. Verzwakt door bloedverlies, onkenbaar door den kruiddamp, kwam DE BEVERE met enkelen zijner getrouwen in het kamp terug, waar de lafhartige vlugtelingen de tijding onzer geheele nederlaag reeds verspreid hadden.

DE BEVERE werd terstond bij den veldheer ontboden, die hem met een streng gelaat ontving. „Hopman DE BEVERE", zeide hij met eene van toorn trillende stem „gij zijt mijn uitdrukkelijken last te buiten gegaan, en gij hebt mijne bevelen in den wind geslagen; waardoor mijn leger in gevaar gebragt is. Geef mij uw zwaard en begeef u onmiddelijk in arrest. Gij zult u voor een krijgsraad te Batavia dienen te verantwoorden."

ERBERVELD, die tegenwoordig was, onderdrukte met moeite een glimlach van genoegen, doch de veldheer bemerkte het en zeide scherp:

— „DE BEVERE is wel zijn last te buiten gegaan, doch hij is en blijft een moedig soldaat, die mijne achting niet verbeurd heeft. Gij hebt van deze zaken geen verstand; hoû u dus bij uwe pen, dat is uw wapen."

ERBERVELD sloeg de oogen neder; de hopman boog zich zonder iets ter zijner verschooning bij te brengen en verliet het vertrek. Hij begaf zich, diep ter nedergeslagen en met een beklemd hart, naar zijne tent. Eenige oogenblikken later vernam hij den afgemeten stap van een schildwacht voor de plaats van zijn verblijf; hij werd dus als een gevangene bewaakt.

De veldheer zond hem zijn arts, om de wonden van den hopman te verbinden; daarna strekte deze zich op de harde legerstede uit en gaf zich aan zijne treurige gedachten over. Wanhoop maakte zich van hem meester, bij het denkbeeld, dat INTJA voor altijd voor hem verloren was, en hij betreurde het, dat de lans van den vijand zijn arm en niet zijn hart getroffen hadde.

Er heerschte eene groote neêrslagtigheid in het kamp; want van oogenblik tot oogenblik kwamen er meerdere vlugtelingen aan, waarvan er velen getuigden, dat de vijand hen op de hielen zat en ons met eene groote magt meende aan te tasten. De heer KNOL liet hen allen voor zich komen en ondervroeg hen; waardoor hij tot de overtuiging kwam, dat DE BEVERE zijn pligt gedaan en slechts door den nood gedwongen, en medegesleept door den algemeenen stroom, buiten het bosch getreden was. Het speet hem wel dien dappere zoo hard bejegend te hebben, doch de kwade luim, waarin hem de verschillende Jobstijdingen gebragt hadden, was niet geschikt om hem zijn ongelijk te doen erkennen.

Met luide schreden en overelkander geslagen armen doorschreed hij zijne tent en wierp nu en dan uitvorschende blikken op den prins van Soerabaja, die zich op een der veldstoelen had nedergeworpen en achteloos met zijne gouden kris speelde, ofschoon hij ERBERVELD, die zich met schrijven bezig hield, dikwijls veelbeteekenend aanzag, als deze toevallig het hoofd ophief.

— „Wij zijn verraden en verkocht", riep KNOL meermalen heftig uit, doch voegde er later dreigend bij: „Wee den verrader, wanneer ik hem ontdek; al ware hij een keizer, de galg zal hij niet ontloopen!"

De prins begon te glimlagchen, doch ERBERVELD boog zich dieper over zijne papieren en verbleekte.

— „De vijand schijnt van alles onderrigt te zijn", ging hij na een oogenblik stilzwijgen voort; „Wanneer wij *heden* optrekken, dan is het over een uur ter kennisse van onze tegenstanders. Zij waren zeker ook reeds op hunne hoede, toen de brave DE BEVERE met zijne troepen het woud binnentrok...."

— „Laat mij maar binnen; ik heb een gewigtige boodschap voor den veldheer," klonk er buiten eene zware stem. De schildwacht wilde evenwel niemand doorlaten, en er had nu een woordenstrijd plaats, die de aandacht van den generaal tot zich trok. Hij begaf zich naar den ingang der tent en vroeg ongeduldig wat er te doen was.

— „Ik ben het, mijnheer!" zeide VAN HOLST, die zonder hoed en met gescheurde kleederen binnentrad. „Ik ben een van die kerels, die den hopman in het naauw gebragt hebben, maar daarvoor duchtig ingepeperd zijn.

— „Zijt gij nu pas in het kamp aangekomen?" vroeg de veldheer.

— „Ja heer, juist op het oogenblik. Ik zou er reeds vroeger geweest zijn, indien ik onderweg niet opgehouden ware. Eenigen van die ellendelingen,

die ons zoo vriendelijk ontvangen hebben, hadden een meisje, dat zij uit ons kamp roofden, aan een boom vastgebonden, en waren juist van plan, aan haar de scherpte hunner krissen te beproeven, toen ik er met eenigen mijner makkers voorbij kwam. Het is ons gelukt het meisje te verlossen en de booswichten het levenslicht uit te blazen. Zij is thans bij haren vader in veiligheid.

— „Zij is immers de dochter van dien Makassaarschen hoofdman en....

— „En de verloofde van onzen hopman", vulde VAN HOLST aan, en vervolgde: „Ook hebben wij nog meer ontmoetingen gehad; want toen wij in de nabijheid van het kamp kwamen, struikelde ik schier over een zwaar gewonde, die mij mededeelde een bode te zijn, door den kapitein DE ROODE aan Uwe Edelheid afgezonden; hij gaf mij dit briefje....

— „Geef mij!" riep KNOL snel, en opende driftig het papier. EBERHARD was bij het verhaal van den luitenant opgestaan, en had stil de tent verlaten, want hij vreesde zijn eigen naam te zullen hooren uitspreken.

— „Dappere kerels!" riep KNOL eensklaps uit. „Zij hebben den landvoogd van Kediri tot driemalen terug geslagen; de prins van Ponorogo heeft zich aan ons gezag onderworpen; DE ROODE heeft verschillende dorpen tot den grond toe vernield, en de prins van Madioen moest zich met zijne rijksgrooten voor den dapperen hopman vernederen. Zoo moet het gaan, niet waar prins van Soerabaja?" De prins mompelde eenige onverstaanbare woorden, doch poogde zijn gelaat eene vrolijke uitdrukking te geven, dat hem niet geheel wilde gelukken.

— „Geleid uwen hopman, tot mij, luitenant; ik moet nog eene kleine zaak met hem vereffenen; doch spoed u."

VAN HOLST liet zich dit niet twee malen zeggen, en weldra stond hij weder, doch nu met DE BEVERE, in de tent van den veldheer.

KNOL reikte den hopman de hand toe en zeide:

— „Mijnheer, ik heb uwe handelingen verkeerd beoordeeld; later ben ik beter omtrent uw gedrag ingelicht; gij hebt niet anders kunnen handelen. Ontvang dus uw zwaard terug, dat ik u in mijne drift ontnam."

DE BEVERE stamelde zijn dank, doch de veldheer viel hem vriendelijk in de rede:

— „Ga nu met uwen luitenant mede: hij heeft u iets gewigtigs mede te deelen."

VAN HOLST knikte met het hoofd; hij bragt zijnen hopman naar de tent van den Makassaarschen hoofdman en voerde hem in de armen zijner geredde geliefd, die hij niet verwacht had op aarde weder te zien.

De strijd werd nu met vernieuwden moed hervat, en de stad Bangil, waarin de vijand zich had teruggetrokken, door de bondgenooten aangetast en vermeesterd. DE BEVERE deed wonderen van dapperheid en was een der eersten die onze vanen op den wal plaatsten. De vijand werd nu van punt tot punt teruggedreven en verslagen, doch het duurde evenwel

nog zeer lang (1708), vóór dat deze Javaansche oorlog, door den dood van SOEPARATI en de onderwerping van pangerang DEPATI ANOM aan ons gezag, geëindigd was.

De verraderij van den prins van Soerabaja, en zijn heulen met den vijand, bleek in dezen oorlog meermalen, doch men waagde het niet, hem daarvoor naar verdienste te straffen, wijl hij zeer magtig was en den Nederlanders, door zijne bloedverwantschap met vele Javaansche grooten, veel kwaad had kunnen berokkenen. Wat PIETER ERBERVELD aangaat, — ofschoon verdacht met den prins ééne lijn getrokken te hebben, — men kon hem zijne schuld niet bewijzen en daardoor ontging hij, voor enkele jaren, een onteerende straf. Wij zeggen *voor enkele jaren;* want wij lezen, in de geschiedenis van Oud en Nieuw Oost-Indië door VALENTIJN, dat aan zekeren PIETER ERBERVELD, in den jare 1722, het vleesch met gloeijende tangen uit het ligchaam geknepen, de regterhand hem afgekapt, en het hart hem uit de borst gerukt en in het aangezigt geslagen werd, omdat hij met zekeren Javaan CARTADRIA het helsche voornemen had opgevat, alle Europeanen in de stad Batavia om hals te brengen, dat slechts door een toeval ontdekt en verijdeld werd.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Opmerkingen over den indruk in Holland te weeg gebragt, bij de tijding van eene onverwachte gebeurtenis in den Oost-Indischen archipel, door L. VITALIS, oud-inspecteur der kultures op Java. Te 's Gravenhage, bij H. C. SUSAN CHZ., 1860.

Mijmeringen over Indië, door een' oud-gediende. Leiden, A. W. SIJTHOFF, 1860.

Blik op de tien laatste jaren in Nederlandsch Indië. Een stem tot het Nederlandsche volk. Amsterdam, de Erven H. VAN MUNSTER EN ZOON, 1860.

Sedert de jongste gebeurtenissen in Indië plaats grepen, en de strijd over het te voeren regeringsbeginsel aldaar, zoowel op politiek als oekonomisch terrein, met warmte is voortgezet, wordt de litteratuur, vooral wat losse stukjes en brochures betreft, zoo uitermate rijk, dat wij niet meer een enkel afzonderlijk geschrift kunnen bespreken, maar eenigen te zamen moeten nemen. Wij zijn, in dien stortvloed van geschriften, daarenboven verpligt, eene afscheiding te houden tusschen het tal boekjes en artikelen, die meer algemeene onderwerpen behandelen, en die betrekkelijk het kultuurstelsel. Intusschen is het een feit, dat al de schrijvers, van welke rigting ook, hetzij zij hunne stem verheffen tot waarschuwing of tot geruststelling, hetzij zij een vorschenden blik werpen op Neêrlandsch Indië, of slechts eenige opmerkingen in het licht zenden, daarin overeenkomen, dat zij den toestand van onze overzeesche bezittingen niet als gunstig beschouwen. Bijna allen erkennen, dat middelen moeten worden aangewend, om de kiemen van onrust en verzet te versmoren en ons gezag beter te bevestigen.

Iedereen intusschen stelt zich daarbij op zijn eigen standpunt, en al mogt hij, met anderen, den toestand meer of minder gunstig, de oorzaken dieper liggend of wel het kwaad meer oppervlakkig beschouwen, ieder wil ééne geneeswijze voorschrijven, één enkel redmiddel aan de hand geven, dat hij als een panacé voor alle kwalen aanprijst. Voorliefde voor eigene begrippen, of voor een eigen geliefkoosd onderwerp van studie en bedrijf, is daarbij meestal de leiddraad. Men verlangt algemeen versterking van onzen morelen en materiëlen invloed. De krijgsman ziet nu het eenige geneesmiddel in de versterking, in buitengewone mate, van het leger; zoodra 50,000 of meer gewapende mannen in de koloniën aan ons gezag ten dienste staan, zal alles met een' tooverslag in orde gebragt zijn en is elk vraagstuk daarmede doorgehakt. De zeeofficier is het daarmede niet geheel eens; hij wijst op de behoefte, om onze krijgsmagt van het eene punt naar het andere te kunnen vervoeren en op den zeeroof, die nog altijd de

ontwikkeling van handel, vreedzame bedrijven, beschaving en veredeling van de Indische volkeren tegenwerkt; zijn panacé is eene groote uitbreiding van de marine in Indië; is de koloniale marine hersteld of een groote vloot aanwezig, dan komt alles in orde. De suikerkontraktant beschouwt de zaak weder van een geheel ander standpunt; hij is van oordeel, dat òf behoud van het kultuurstelsel òf eene wijziging in zijnen geest het middel is, om de zaken in orde te brengen; hij stelt al het overige ter zijde, en dringt op eene regeling van dit onderwerp aan. De ijveraar gelooft dat alleen door de verspreiding van zijne dogmatische begrippen, op welke wijze dan ook, een goed einde aan den tegenwoordigen toestand te maken is. Zoo zien wij ieder een geliefkoosd thema bespreken en aanbevelen als een algemeen geneesmiddel.

Wij hebben ons nooit aan die eenzijdigheid schuldig gemaakt; wij hebben, bij het aanwijzen van feilen en leemten, nooit één' enkelen persoon of ééne enkele daad op het oog gehad, maar steeds het *stelsel* behandeld. Wij gelooven niet, dat al het kwaad door ééne enkele oorzaak is ontstaan, en evenmin, dat alle mogelijke goeds van één enkel redmiddel te wachten is.

Twee der schrijvers van de brochures, wier titels wij zoo even afschreven, gaven ons aanleiding tot deze opmerking. De gebeurtenissen in Bandjermasin hebben eene *levée de boucliers* van de reaktionaire partij in ons land ten gevolge gehad, en de heer VITALIS „schaart zich geheel aan die zijde", om de taal van de *Revue des deux Mondes* te bezigen. Die heer biedt ons, in eenige opgewondene bladzijden, zijn redmiddel aan, wij zouden bijna zeggen in den vorm van een' toast. Aan ééne enkele oorzaak, de inmenging van de Staten-Generaal in koloniale zaken, wordt al het verkeerde, dat in Indië bestaat, toegeschreven. Neemt dat kwaad weg, en hij voorspelt u de heerlijkste gevolgen.

Gedurende zijn verblijf in Indië meende hij, dat men in Nederland wonder wat wist van de huishouding op Java, en „dat de gebreken en mis„bruiken, welke van 1836 tot 1850 de Javaansche bevolking zoozeer on„derdrukten, slechts het gevolg waren van eene slechte en verkeerde ad„ministratie van wege het Indisch gouvernement." De heer V. schijnt dus het bestaan van verkeerdheden en misbruiken te erkennen. Toen hij intusschen in het moederland terugkeerde, ontwaarde hij, dat Nederland, wat Indië betreft, eigenlijk uit domooren bestond. „De vermeerdering „van het aantal pikols produkten, de voordeelen van reeders en kooplie„den, het koloniaal batig slot, dat aan de krediteuren van den staat hun„ne rentebetaling waarborgt, — ziedaar de eenige vraagpunten, waarmede „men zich bezig houdt". Nu zou men denken, dat de heer VITALIS middelen tot verbetering aan de hand geeft; volstrekt niet. Hij is van oordeel, dat de Staten-Generaal zich niet meer met Indië moeten bemoeijen, want „die eeuwigdurende interpellatiën beletten den Minister, wiens taak „zoo veel omvattend is, de zaken behoorlijk af te doen". Dus zou er waarschijnlijk, volgens dien heer, meer kennis over Indië in ons land ontstaan, als men de openbaarheid over Indische aangelegenheden ver-

'smoorde. *Comprenne qui pourra;* maar wij wijzen op het voorledene, op de jaren vóór 1848, en wij vragen of er toen meer kennis van Indië in het moederland bestond, en of juist de toenmalige onkunde niet veeleer geleid heeft tot de „gebreken en misbruiken in Indië", waarvan de schrijver spreekt, en tot finantiëel wanbestuur in het moederland.

De heer VITALIS heeft verder in zijne opmerkingen eenige liefelijke beschuldigingen nedergeschreven, zoowel tegen de burgers van Nederland in het algemeen als tegen de kiezers en de vertegenwoordiging. Men vindt „het nationaal gevoel der oude Bataven" niet meer in ons land. Wij betreuren dat, zoo het waar is. De kreten: „Oranje, Koning en Vaderland" zijn alleen de taal van het hart bij het leger in het moederland en bij het leger en de Nederlandsche inwoners van Oost-Indië. Ons volk is dan toch verschrikkelijk ontaard! De vertegenwoordiging bemoeijelijkt het koloniaal bestuur en dwong mr. P. MIJER, die volgens den heer VITALIS zoo geheel op de hoogte zijner positie was, „uit mismoedigheid door die voortdurende plagerijen", zijne portefeuille neder te leggen. Wij veroorloven ons de kleine aanmerking op deze opmerking, dat het feit historisch onjuist is, want dat de verwerping van een handelstraktaat met *algemeene* stemmen door de Tweede Kamer toch geene *kleine* „plagerij" is, — en dat is de oorzaak geweest van de aftreding van het kabinet, waarvan de heer MIJER deel uitmaakte. Het zou den heer VITALIS niet verwonderen, als de heer ROCHUSSEN eens „onverwacht" zijn ontslag indiende; ons ook niet; „maar niet uithoofde van de dikwijls zeer grove taal der interpellatiemannen", — en daarmede zijn wij het alweder eens. De reden van zulk een ontslag kan, volgens den heer VITALIS, zijn: „de onmogelijkheid, waarin zich een enkel persoon bevindt, om de bezittingen van den Oosterschen Archipel te moeten besturen volgens de beginselen van een' konstitutionelen regeringsvorm." Ja, als men dat verlangde, dan konden wij de redeneringen van den heer VITALIS begrijpen; maar dat verlangt, voor zoo ver wij weten, niemand.

De beschuldiging, die de schrijver in zijn boekske uitwerkt, is deze: „dat de moeijelijkheden voor een groot gedeelte voortkomen uit de wetten, door het Parlement voorgeschreven, uit den pligt van den Minister om die wetten toe te passen op Aziatische bevolkingen, die in zeden, gebruiken, gewoonten en godsdienst, meer dan tien eeuwen ten achteren zijn bij de beschaving der Westersche volkeren." En nu bewijst die heer, dat hij zich noch de Grondwet, noch de geschiedenis van onze parlementaire instellingen in de laatste jaren herinnert, wanneer hij zoo iets durft volhouden. Geen enkel bewijs is mogelijk, dat onze Vertegenwoordiging op Indië den konstitutionelen regeringsvorm en onze Westersche begrippen zou willen toepassen. De exceptionele toestand is tot regel aangenomen. Kontrôle verlangt men echter, en noemt men dat nu „plagerijen", dan verandert de zaak van gedaante; maar dan nemen wij toch de vrijheid, te wijzen op het goede, dat uit de zamenwerking van Staten-Generaal en regering is ontstaan en dat, zelfs door mannen van eene andere rigting dan de onze, wordt erkend.

Schering en inslag van deze *Opmerkingen* is: *eigenbelang* drijft de mannen, die het wagen den Minister van Koloniën tegen te spreken, en het eenige middel van verbetering is, dat men alle inmenging van de Vertegenwoordiging in koloniale zaken afsnijde, zoodat een autokratisch bestuur ontsta, alleen verantwoordelijk aan den Koning. Als men de geheele bevolking van Nederland uitmaakt voor ontaard, onkundig en niet meer bezield met liefde voor vaderland en Koning; als men de vertegenwoordiging kollektief voor eene vergadering van plaaggeesten verklaart, — dan mogen onze vrienden zich tevreden stellen met het geringe aandeel dat hun te beurt valt: eigenbelang en zucht om eene portefeuille magtig te worden.

De schrijver dezer brochure schijnt magtig ingenomen met de beginselen van het Fransche bestuur, terwijl hij daarbij vreesselijk aan Anglophobie lijdt. Hij wijst ons bij voorbeeld op den inval der Marokkanen in Algerië, en schrijft de proklamatie van den Franschen bevelhebber af, die deze rooverbenden zou tuchtigen. Hij vraagt ons tevens, of zich bij die gelegenheid eene enkele stem in Frankrijk of Algerië heeft verheven tegen den Minister of den Gouverneur-Generaal van Algerië? Wij gelooven het gaarne, want die stem zou versmoord zijn door waarschuwingen, suppressie van het dagblad, gevangenis of misschien deportatie. Dat voorbeeld hadden wij moeten navolgen — zegt de schrijver; ook wij hadden onze stem niet moeten verheffen; dat, zou vaderlandslievend geweest zijn. Maar hij voegt er in één' adem bij, „dat men in Algerië geen onvoorzienen aanval kon voorkomen van een volk, met hetwelk men, sedert 15 jaren, op een' voet van vrede leeft," terwijl wij sedert jaren, en velen met ons, het tegenwoordige koloniaal stelsel in al zijne gebreken hebben bestreden en gewaarschuwd, dat een krachtig bestuur, versterking van onzen materiëlen en morelen invloed, hervorming en verbetering noodig waren.

De heer VITALIS wijdt al wat kwaad is in Indië aan die ondeugende Staten-Generaal, die de arme Ministers zoo kwellen en plagen en hun den tijd niet laten om met vrijheid te handelen. Vernietig dien invloed, zegt hij, en de zaak is in orde. Nog meer: Engeland verkoopt wapens aan de bewoners van onze Indische bezittingen — maar als ons bestuur zich niet tegenover de Staten-Generaal te verantwoorden zal hebben, dan zullen wij kunnen zingen:

„Guerre aux tyrans, jamais l'Anglais à Java,
„Non, non jamais, jamais l'Anglais à l'avenir ne règnera.
„ORANJE BOVEN, LEVE KONING EN VADERLAND!"

Hoe weinig „vaderlandslievend" men ons ook noeme, toch willen wij wel medezingen. Maar zal dat gekweel wel veel baten? Al vernietigde men alle bemoeijenis van de Staten-Generaal met Indische zaken, zou dan de Engelsche regering, op eenig beklag omtrent den invoer van wapenen in onze koloniën, niet meer tot antwoord kunnen geven, hetgeen de schrijver zelf aanhaalt, namelijk: dat de Engelsche grondwet aan ieder individu toelaat, vrij te doen wat hij wil, met inachtneming der, bij de wet voorgeschrevene, bepalingen, en dat wapenen als koopwaren beschouwd worden? Zou

de verandering van onze grondwet dien invloed hebben, dat de Britten hunne vrijheidzucht opofferden en ook hun regeringsstelsel veranderden? De heer VITALIS vergunne ons daaraan een weinig te twijfelen. Als Engeland op onze koloniën belust is, en opstand zoekt te stoken, dan zal alleen eene verandering van stelsel *in onzen geest* een goed verdedigingsmiddel zijn, dat Indië welvarend en gelukkig maakt en zoodoende aan het moederland hecht.

Wij hebben genoeg gezegd om aan te toonen, dat de heer VITALIS eenzijdig is, om niet meer te zeggen. De poging om verdacht te maken en de leus: „Oranje, Koning en Vaderland" in den strijd te mengen, duiden wij hem minder euvel, dan onlangs zeker artikel in de *Nieuwe Rotterd. Courant* van den 20 dezer, 't welk hem daarover hard viel; want wij zijn sedert lang aan dergelijke persoonlijke beleefdheden en aan allerlei kunstgrepen van dien aard gewoon geraakt. Wij verwijzen overigens naar dat artikel, waarvan de slotsom is: dat de Staten-Generaal niet de oorzaak zijn van een tal handelingen, door het Indisch bestuur eigenmagtig gepleegd, en dat hij, die in zijne voorstellen zoo ver durft gaan als de heer VITALIS de partij, aan welke hij zich aansluit, helpt vernietigen. „Wering van *alle* inmenging der Kamers zou voor de partij, die het voorstond, een zelfmoord wezen."

De *mijmeringen van een' oud-gediende* slaan eenigzins op hetzelfde aambeeld der reaktie. Wij laten dat ter zijde, en evenzeer den vorm en den stijl van het geschrift. Deze geneesheer, een oud-soldaat, gaat uit van het standpunt, dat Indië door het zwaard moet worden geregeerd; dat ons tegenwoordig geslacht niet meer de geestkracht en den moed bezit van onze voorvaderen, uit de tijden van de kompagnie; dat dien ten gevolge materiële getalsterkte den morelen invloed moet vervangen, omdat het prestige van den Europeaan in Indië heeft geleden. Het *panacé* van den oudgediende is opgesloten in een gezegde, dat hij den heer VAN DEN BOSCH in den mond legt: „ik zal het hoofd des avonds gerust nederleggen, zoo lang niet een leger van 50,000 man over de veiligheid van onze bezittingen waakt." Alle feilen van vroegeren en tegenwoordigen tijd komen niet voort uit het stelsel van bestuur, of uit de daden van eenig landvoogd of minister, maar uit het gemis aan zulk een leger.

De schrijver wil vooral het Nederlandsch element van dat leger versterken. Hij wijst op het gevaar, om ons Indisch leger uit vreemdelingen te doen bestaan, die, zoo zij al tegen den inlander ons gezag zullen handhaven, in een' oorlog met eene Europesche mogendheid niet te vertrouwen zouden zijn. Doet hij het vreemde element in ons leger geen onregt? De paar voorbeelden, voor zijne stelling aangehaald, bewijzen niets, wanneer men het oog vestigt op de vele diensten, door vreemdelingen in Nederlandsch-Indië bewezen. Wij zien bij voorbeeld niet in, waarom een Wurtemburgsch regiment, tijdens de verovering van onze koloniën door de Britten in het begin dezer eeuw, niet in dienst mogt treden bij het Britsch bestuur, nadat het zijn' pligt onder onze banieren heeft gedaan. Maar wij

erkennen evenwel volmondig het nut en de wenschelijkheid, om het Indische leger te versterken door Nederlandsche elementen. Wij hebben daarop meermalen aangedrongen, en hoezeer wij geene onberadene dwangmiddelen daartoe zouden willen aanwenden, zijn wij het in beginsel eens met den oudgediende.

Wij achten sommige wenken in dit geschrift voorkomende daarom niet van belang ontbloot, ofschoon wij in vele andere opzigten in de zienswijze van den schrijver niet kunnen deelen. Zoo zijn wij zijne meening niet toegedaan, dat een leger van 50,000 man noodig zou zijn, en wij hebben vooral bezwaar tegen eene organisatie, waarin zulk een groot gedeelte *inlanders* zoude worden opgenomen. Wij kunnen het voorstel daartoe niet overeenbrengen met de waarschuwing voor de gebeurtenissen in Britsch-Indië, waar men nu begrijpt twee Europeanen tegen over één' inlander in het leger te moeten stellen. De tegenwoordige organisatie van ons leger in Indië achten wij dan ook in dat opzigt veel beter, omdat het inlandsch element daarin niet zoo talrijk voorkomt.

De wijze, waarop de oud-gediende het leger zou willen zamenstellen, ontmoet bij ons almede ernstige bezwaren. Hij wil de miliciëns hier te lande behoorlijk in den wapenhandel oefenen en daarna bij loting laten beslissen, wie hunner gedurende 5 jaren in de overzeesche bezittingen het leger zal aanvullen. Eene zekere som als handgeld zal daarbij worden uitgereikt aan hen, op wie het lot valt, en daardoor eene gedeeltelijke tegemoetkoming worden verstrekt om een' plaatsvervanger te stellen, welk middel tot verzachting in het stelsel van den oud-gediende wordt opgenomen. Wij gelooven dat in de eerste plaats het ongrondwettige van dit voorstel een groot bezwaar oplevert, en dat niet ligt eene natie tot eene grondwetsherziening in dien zin zou overgaan, die, volgens den schrijver zelf, in onze dagen afkeer heeft van krijgs- en zeedienst." Den diensttijd wil de oud-gediende toch bepalen op vijf jaren tijds, ingerekend heen en terugreis en den noodigen tijd tot oefening van den miliciën in den wapenhandel, terwijl de grondwettige termijn in gewone omstandigheden zich tot vijf jaren bepaalt, en de uitdrukkelijke bepaling daarbij gevoegd is, dat de milicien, zonder zijne toestemming, niet buiten het rijk kan worden gezonden.

Een ander middel ligt voor de hand, dat, in de zitting der Tweede Kamer van 12 December van het vorige jaar, bij de behandeling van de begrooting van het Departement van Oorlog voor het dienstjaar 1860, tusschen den heer VAN HOËVELL en den Minister van oorlog besproken is. De heer VAN HOËVELL heeft toen op de volgende wijze aangedrongen op het brengen van een verband tusschen het leger in Nederland en dat in het moederland:

Die landen, welke het geluk hebben, gelijk wij, koloniën te bezitten, waar altijd een aktief leger is, gebruikten die gelukkige omstandigheid tot bevordering van het welzijn, tot verhooging van de kracht van het leger in den moederstaat. Een treffend voorbeeld daarvan geeft ons Frankrijk. Algerie is altijd de oefenschool van het Fransche leger geweest, en ik geloof niet, al ben ik geen deskundige, dat eenig expert de bewering zal tegenspreken, dat die oorlogen in Algerie grooten invloed hebben gehad op de voortreffelijke uitkomsten der Fransche wapenen in

den laatsten krijg. Nu zijn wij ook in zulk een gelukkigen toestand, maar wij maken er geen gebruik van. Ons leger is sedert vele jaren in een staat van vrede. Weldra zal er, indien wij nog eenige jaren in dien toestand blijven — hetgeen de Hemel geve! — bijna geen enkel officier in dat leger zijn — tenzij hij elders gediend hebbe — die eenen activen oorlog heeft medegemaakt. Maar in Indië hebben wij een leger, dat altijd werkzaam is, dat vooral in de laatste jaren zeer veel expeditiën heeft gemaakt en waarvan de officieren niet alleen door studie, maar door de praktijk, de krijgskunst leeren. Waarom nu niet die twee elementen in verband gebragt? Ik lees in de memorie van beantwoordig: „De beraadslagingen, die in de afdeelingen over dit ontwerp hebben plaats gehad, strekten ten bewijze van de vele bezwaren, die aan het tot stand brengen van zoodanig verband tusschen het Nederlandsche en Indische leger verbonden zijn." Dat wil ik niet ontkennen. Ik geloof het gaarne; maar aan welke zaak, aan welke nieuwe regeling zijn geene bezwaren verbonden? De vraag is slechts: zijn die bezwaren onoverkomelijk, en is de zaak niet van zooveel gewigt, dat men met ernst die bezwaren moet trachten te overwinnen? Mij dunkt, het nut van zulk verband zou tweeledig zijn; de elementen van het leger hier zouden allernuttigst werken in Indië, en omgekeerd, de elementen van Indië allernuttigst voor het leger hier te lande. Ik durf geene middelen aan de hand geven, op welke wijze men die regeling zou kunnen tot stand brengen; dit moet ik overlaten aan de deskundigen. Ik heb er echter wel en zeer veel over gelezen. Ik heb daaromtrent plannen gezien, die mij voorkomen aannemelijk te zijn, maar ik ben niet geroepen om den weg aan te wijzen. Wat ik mag en wat ik verpligt ben, is deze belangrijke aangelegenheid nog eens aan de ernstige overweging van den Minister van Oorlog aan te bevelen. Mogt hij den sleutel vinden, die noodig is om dit, naar 't mij voorkomt, zeer oplosbaar raadsel op te lossen, dan geloof ik dat hij daardoor eene groote weldaad aan het vaderland zou bewijzen.

Ik plaats mij nog op een ander standpunt. Ik doe de vraag: mag dat gedeelte van het leger hier te lande, dat niet uit miliciens bestaat, worden gebezigd voor Indië? Mag de regering vrijwilligers, hetzij zij zijn officieren of militairen van lageren staat, naar Indië zenden? Ik voor mij geloof, dat het allezins geoorloofd is. De miliciens mogen niet, zonder hunne toestemming, uit het land gezonden worden, maar over de vrijwilligers heeft de regering in dat opzigt de vrije beschikking. Ziedaar reeds één gewigtig element. Indien nu maar niet het belang van individus te zeer op den voorgrond gesteld wordt, ten koste van het algemeen belang, dan geloof ik dat door deze bevoegdheid, die de grondwet aan de uitvoerende magt verleent, de oplossing van het vraagstuk gemakkelijk wordt gemaakt.

Die vraag, waarom geene vrijwilligers uit het leger naar Indië gezonden werden, kwam vooral in dit najaar bij mij op. Er werden verontrustende tijdingen uit Indië ontvangen, en het scheen dat de regering van oordeel was, dat ten *spoedigste* de landmagt aldaar moest worden versterkt. Hoe! dacht ik: waarom zendt men dan niet een aantal van die bij het leger dienende vrijwilligers naar Indië? Waarom laat men eerst een lange tijd verloopen met vrijwilligers elders te werven, terwijl men hier het middel in handen heeft om *onmiddelijk* in de behoefte te voorzien?

De Minister van Oorlog heeft daarop een antwoord gegeven, waarin eene adhaesie aan het denkbeeld van den heer VAN HOËVELL niet valt te miskennen.

Ik kan den geachten spreker uit Almelo, op zijne vraag omtrent het al of niet geoorloofde van het zenden van officieren en vrijwilligers naar Oost-Indië, bevestigend antwoorden. Dit kan *regtens* geschieden. Maar alleen waar zij zich vrijwillig aanboden, is er tot nu toe gebruik gemaakt. Deed men het zonder dat, het zou groote ontevredenheid wekken en ook buiten noodzakelijkheid niet billijk zijn; maar *regtens* kan men het doen.

Overigens ben ik zeer ingenomen met het denkbeeld van den geachten spreker, om de elementen van het Indisch leger te utiliseren voor Nederland, en omgekeerd. Het is een denkbeeld dat ik volstrekt niet heb opgegeven. Het denkbeeld van eene totale vereeniging der beide legers zou, geloof ik, zeer vele bezwaren hebben. Mijn geachte ambtgenoot voor Koloniën zal dit best kunnen beoordeelen, omdat hij veel beter bekend is met den aard van het Indisch leger. Wat de bezwaren betreft, wijs ik alleen op het inlandsch elememt in de koloniën. Als de

Europeesche troepen in Indië op zich selve bleven, zonder inmenging van dat inlandsch element, dan zouden zij zeer spoedig versmelten, gelijk de ondervinding heeft geleerd. Het denkbeeld was bij mij opgekomen, om hier te lande eene Indische reserve te vormen, met bestemming om hier of in Indië te dienen. In één woord, het geheele denkbeeld waarvan de geachte spreker is uitgegaan, komt ook bij mij zeer in overweging en lacht mij toe.

Ik weet evenwel nog niet, of daarvan werkelijk iets zal kunnen komen, en omdat ik dit niet weet, zoo heb ik daarmede niet willen voor den dag komen, daar ik niet gaarne hier met plannen wensch te voorschijn te treden, die niet eenigen graad van rijpheid hebben verkregen.

De Minister van Oorlog heeft alzoo erkend, dat regtens geenerlei bezwaar kan bestaan om vrijwilligers naar Indië te zenden. Zijn bezwaar bestond daarin, dat men „ontevredenheid" onder het leger zou wekken, wanneer „zonder noodzakelijkheid" eene verplaatsing naar Indië zou geschieden. Maar wanneer er wezenlijk behoefte bestaat, zal de krijgsman voorzeker niet aarzelen die noodzakelijkheid te erkennen. En mogt tot nog toe, *ondanks het regt* van de regering, een andere weg zijn ingeslagen, dan geeft de aanstaande organisatie van de militie bij de wet de gelegenheid, om het bestaande regt nader op vaste grondslagen te regelen en tot gewoonte te maken.

Maar bovenal behoort men zorg te dragen voor de verbetering van het lot van den militair in de Indische bezittingen en na volbragten diensttijd; bovendien is het dienst nemen in Nederland nog aan vele bezwaren onderhevig, die weggenomen kunnen worden of die in verband staan met het stelsel tot wering van het Nederlandsch element in onze koloniën, dat zoo dringend verandering behoeft.

Wij willen niet ontkennen, dat in de „Mijmeringen" goede denkbeelden voorkomen: maar de schrijver vergist zich, dat door één enkel middel, of door de verwijdering van een enkel persoon, alle kwalen, waaraan Indië lijdt, zouden te genezen zijn. Wil hij een bewijs, dan leze hij de brochure, waarvan wij in de derde plaats den titel boven dit artikel geschreven hebben, den: „*Blik op de tien laatste jaren in Nederlandsch Indië.*"

In warme bewoordingen is in dat geschrift een overzigt gegeven van de geschiedenis van dat tijdvak. De ongenoemde schrijver, die verklaart „noch eigen waarneming, noch eigen oordeel mede te deelen," maar alleen zamen te vatten „hetgeen allen zien en weten, wat de verloopen tien jaren elken dag aan de geheele wereld hebben geleerd," spreekt niet alleen tot de volksvertegenwoordiging of tot hen, die met Indië in betrekking staan of daar wonen; hij voert het woord tot het verlichte Nederlandsche volk. Hij vraagt: wat is in de tien laatste jaren in en voor Indië gedaan? „Tien jaren hebben aangetoond, welk kwaad er moest opgeruimd, welk „goed er gesticht moest worden. Wat is opgeruimd — vraagt hij — „wat gesticht?" In verband daarmede werpt hij in groote trekken een blik op de *hooge regering* over Indië, de *volkswelvaart*, de *veiligheid* en het *Europeesch element* aldaar, *opium*, *pandelingschap*, *heerendienst* en *dwangkultuur*, het Indisch *handelsstelsel*, den Indischen *ambtenaar*, het *volksonderwijs* in Indië en de *openbaarheid* van Indische zaken. En dan komt hij tot het resultaat: er is niets gedaan om een verouderd stelsel te verbeteren;

daarin lag echter het kwaad. Hij schetst ons in het eerste hoofdstuk den man, die in staat is eene zoo gewigtige taak ten uitvoer te leggen, als hier te verrigten is, en hij vervolgt:

Tien jaren! — Een en dezelfde persoon voerde gedurende dat tijdperk het hoogste beleid in Indische zaken. Ik verlang het volmaakte niet en vel geen vonnis over het onvolmaakte. Ik vraag slechts: was hij de man, die getoond heeft in een of meer trekken het geschetste beeld te gelijken? Was hij de staatsman, die bij al het menschelijk onvolkomene, ons allen aanklevende, toch aan Nederland en Indië vertrouwen in zijn hoofd en hand mogt inboezemen? Zoo ja: geluk dan met de keus! Zoo neen: waarom dan berust en hem zoo lang het roer in handen gelaten? Of waren er geene andere, krachtiger mannen in den lande aan te wijzen? Op wien komt eindelijk de schuld neêr, zoo er veel geklag en misnoegen bestaan? Of heeft ieder denkend en vaderlandslievend Nederlander in dit opzigt met warmte en gepastheid zijne stem doen hooren, en door zijnen invloed in het belang van den staat medegearbeid? 't Valt te betwijfelen. Men zag de schatten jaar op jaar uit Indië tot zich vloeijen en vroeg naauwelijks naar de hand, die ze vergaârde; de onverschilligheid bekreunde zich niet om de bron; het heil van Indië bleef op den achtergrond. De algemeene volksgeest liet zich weinig in met het hooge staatsbestuur dier landen. De enkelen, die de dringende noodzakelijkheid van menige verandering aanwezen, liet men alleen staan, of, — wat erger is — stelde men aan verguizing bloot, ofschoon het tot dusverre aan bekrompenheid en laagheid niet mogt gelukken het door moed gesterkte talent van den zetel te stooten. Het jaar 1848 had het oude van het nieuwe gescheiden; des niet te min liet men in Indische zaken aan de mannen van het oude den sterksten invloed, om al wat nieuw is te bestrijden en te weren, om de vereerders en bevorderaars van den vooruitgang achteruit te schuiven en zoo mogelijk te vernietigen, om Indië bij de geheele wereld achter te doen blijven, om het jaar 1848 uit de Indische geschiedenis te schrappen. Men had genoeg aan die oude mannen en — het Indische geld! Of hebben de daden bewezen, dat na 1848 aan het hoofd van den Indischen staat wezenlijk groote mannen stonden? 't Zegt toch weinig, bundels op bundels van wetten en bepalingen en stapels van besluiten gemaakt te hebben; — door het feitelijke moet onbetwistbaar worden aangetoond, dat de veiligheid verzekerd, het regt gehandhaafd, ontwikkeling en welvaart bevorderd zijn geworden. Feiten moeten leeren, dat de staat bloeijende en de verhouding tusschen moederland en kolonie eene gewenschte en gezegende is. Niet woorden en geschriften — feiten alleen strekken tot verantwoording en overtuiging.

De volkswelvaart in Indië bespreekt de schrijver door vergelijking van het cijfer van den invoer op Java, gemiddeld jaarlijks per hoofd, met dien van andere landen en hij zegt: „Gij zult dat woord van Indische volkswelvaart dan belagchelijk vinden.” Treurig is de waarheid, die hij ten opzigte van dit ontwerp verkondigt; „dat het een grootendeels ijdel voorschrift is in de Indische wet, dat de regering den handel, de nijverheid en den landbouw moet aanmoedigen, dus de wegen tot algemeene welvaart openen, wanneer van alle zijden der vrije ontwikkeling de oude hinderpalen in den weg worden gelegd.” De schrijver vraagt te regt: of de natuur in de koloniën een anderen loop heeft, en of de welvaart daar niet op dezelfde wijze moet bevorderd worden als in alle andere deelen der wereld? De konklusie van zijn onderzoek is: mogen nu al enkele punten, onder den invloed van buitengewoon gunstige oorzaken en omstandigheden, eene uitzondering aanbieden, *algemeene welvaart heerscht daar niet.*

Zonder veiligheid geene welvaart! Bezit is eene borstwering tegen verzet. Maar er is in Indië veiligheid van bezit? Kon die vraag bevestigend beantwoord worden, veel zou niet zijn gebeurd. Dan was bij voorbeeld „het oproerig Chinesche element op Borneo met krachtige hand bedwongen

„of uiteengedreven; de velden van Lahra of Montrado waren nimmer in „legerkampen herschapen; de velden en wildernissen van Palembang had-„den niet jaren lang van oorlogskreten weêrgalmd; het bloed van duizen-„den waren gespaard gebleven; zegen in plaats van onspoed ware geoogst."

De konklusie van dit hoofdstuk is deze:

Op welk punt van den archipel wij het oog slaan, *ongestoorde* rust en veiligheid heerschten er in de laatste jaren van alle tijdperken het minst, Java uitgezonderd. Onverstand en logengeest schreven dit treurige verschijnsel toe aan geheel andere oorzaken, dan kortzigtig en slecht beheer. Partijgeest, of nog lager hartstogt, legde openlijk de, sedert 1848 ontwaakte, bemoeijing van wetgeving en drukpers met Indische aangelegenheden den verderfelijksten invloed op de rust in Indie ten laste. Zelfs de geringe ontwikkeling van het Europeesch element en der partikuliere nijverheid trok men in dat spel. Daarbij riep de door de Indische regering voor eenige jaren vrijgegeven bedevaart der Mahomedanen naar Mekka, bij de ware of huichelachtige vereerders van het oude, allerlei visioenen te voorschijn, en uitmuntend kwam het in de twee laatste jaren in Britsch-Indië voorgevallene hun te stade, om althans het Bandjermasinsche oproer voetstoots als een vervolg en gevolg daarvan af te schilderen. Ik acht het niet der moeite waard, al deze en nog vele andere valsche redenen breedvoerig te ontzenuwen; maar vraag eenvoudig: waaraan moeten dan de *vroegere* opstanden op Java, Sumatra en andere punten dier eilandzee worden toegeschreven, toen nog geene drukpers licht over Indië verspreidde, geene Tweede Kamer licht over Indië vroeg, geen Europeesch element van eenig belang dáár gevonden werd, geen partikuliere nijverheid er het hoofd had opgestoken, terwijl de bedevaart naar Arabië nog onder dwang lag, en Hindostan nog niet tot afschuwelijk voorbeeld had gestrekt? Neen, de vriend der waarheid, vooral wanneer hij welligt meer dan anderen is ingelicht, moet rondborstig verklaren, dat de in Indië ondervonden onveiligheid meerendeels aan niets anders is toe te schrijven, dan wanbestuur. De ontevredenheid der bevolking over dat wanbestuur was de slaande hand — de godsdienstige dweepzucht slechts het wapen; — onverschilligheid, kortzigtigheid en geldzucht lieten het oproer tot uitbarsting komen, of ik trek dit woord in, zoo er bij u volkomen zekerheid bestaat, dat het moederland voor die inwendige veiligheid der kolonie gedaan heeft wat het doen moest en kon.

In het volgende hoofdstuk bespreekt de schrijver de uitbreiding van het Europesche element, want dat is bij hem teregt de natuurlijke kracht om het behoud, den vooruitgang en de veiligheid van Indië te verzekeren. Hij vraagt hier: wat is er gedaan om de belemmeringen, die hier bestaan, op te heffen? Het antwoordt luidt: in de verloopene tien jaren *niets*. Hij wijst op het groote kwaad, dat daaruit voortvloeit, dat Arabieren en Chinezen de Oost-Indische eilanden overstroomen en er eene vrijheid genieten, die zij in hun eigen land niet kennen.

De oude partij werkt tot dusver de kolonisatie in dien zin op allerlei manieren, te veel om te noemen, onmiddelijk en middelijk hardnekkig tegen. De Indische volkstalen moeten door de Indische staatsdienaren in Nederland worden aangeleerd; hunne pensioenen zijn zoo laag gesteld, dat zij wel gedrongen zijn om, na jaren lang verblijf in den heeten aardgordel, met gade en kroost, vaak inboorlingen van Indië, in het barre noorden 's levens einde te zoeken. De gepasporteerde soldaat, die nog dikwijls in de Indische burgermaatschappij van veel dienst zou kunnen zijn, moet op staatskosten tot de armoede in het vaderland terugkeeren; het wordt hem althans niet gemakkelijk gemaakt om in Indië te blijven, wanneer hij dit verlangt. En waarom wordt de ontwikkeling van het Nederlandsch element in Indië door deze en menige andere kunstgrepen tegengewerkt? Als hoofdreden voert men dikwijls aan, dat eene Europesche maatschappij niet naast en in de Indische volksmassa zou passen. Eilieve, wat ziet men dan reeds nu op vele punten van Indië? Ik zal alleen de hoofdplaats Batavia noemen. Passen dáár Europeanen van alle kringen, Maleijers, Chinezen, Javanen, Soendanezen, Makkassaren, Sumatranen, Arabieren, Mooren enz. enz. niet uitmuntend bij elkander, tot eene rustige zamenleving en ont-

wikkeling van algemeene welvaart? Is dáár immer die bonte vermenging door de regering gevreesd? Neen! kleingeestige staatsbemoeijng moge dikwerf niet weten te passen, — de menschen, de volken, de natuur weten dat wel."

De schrijver komt voorts met kracht tegen het opium-monopolie op. Hij zegt, dat men niet terugdeinst om den invoer van buskruid en wapenen te verbieden, maar het opium is kwaadaardiger moordtuig. Verbod is de eenige weg. „Tien jaren! Er is veel gesproken en geschreven, maar „helaas, niets gedaan, dan de pacht geïnd door den Chinees, die door een' „Minister als uitzuiger en vergiftiger der Indische maatschappij is geschetst „en veracht, en die toch gebruikt wordt als handlanger tot vulling van uwe „schatkist, tot stijving van uw batig slot." En wanneer men ons dan met trotschheid spreekt van de afschaffing van de slavernij, dan wijst de schrijver u op het pandelingschap, dat na zeker tijdsverloop had moeten ophouden. Op de eene bladzijde toch staat het schoone bevel tot vrijlating, terwijl op de andere het pandelingschap blijft bestaan, — en wat is die betrekking anders? „De slavernij is afgeschaft — zegt hij — maar de heerendiensten blijven bestaan." Hij ontleed vervolgens de bepalingen van het Regerings-reglement omtrent het kultuurstelsel, en hij komt tot de slotsom, dat de wet rust op den zedelijken stelregel, iemand langs den weg van dwang tot vrijheid opleiden, een stelsel dat hij niet duidelijk vat, omdat het op een drogreden berust.

De dwang van buiten is bewezen te zijn een slecht middel, tot ontwikkeling der menschelijke vermogens en arbeidzaamheid; daarom komt men er zelfs bij de kinderopvoeding meer en meer van terug. De dwang verwekt, als natuurlijk gevolg, traagheid en onwil; op den duur verlamt hij de kracht en vernielt hij elke goede kiem aller edele gevoelens in den mensch. En al deelt gij den slaaf, die voor u arbeiden moet, ook meer loon toe dan de vrijheid hem zou opleveren, hij haat het juk evenzeer als den meester; — zoo is de mensch; — hij draagt zijn keten, maar kust die niet. Daarom is door den dwang nog nimmer ergens eene gezegende volksontwikkeling, eene duurzame volkswelvaart, eene verblijdende volkstevredenheid ontstaan. Het treurigste gevolg van lang voortgezetten dwang is, dat hij, bij de opheffing en ontketening, geene vrolijke kinderen der vrijheid, maar een hoop ellendelingen achterlaat, ongeschikt voor arbeid, zelfbestiering en zelfverheffing. De dwang verdierlijkt den mensch. Dit alles leert ons de geschiedenis der slavernij. Men kent die geschiedenis zeer goed, en toch gaat Nederland, dat land der vrijheid voort, zich zelf en Indië door de huldiging en toepassing van den dwang te vernederen. Dáár leeft nog een volk van millioenen als staatsslaven, om voor eene vrije markt en schuldige schatkist staatskoffij en staatssuiker te telen. Heet dat de vrijheid van harte beminnen, de menschheid eeren, God dienen boven den Mammon?

Natuurlijk staan kultuur- en handelsstelsel in naauw verband. De schrijver wijst ons op de woorden van VAN HOGENDORP, om aan te toonen, dat de zich pas ontwikkelende vrije handel in Indië onder het monopolie is versmoord. In tien jaren is al weder niets verrigt; maar betreurt hij dat, bezadigd en kalm wil hij tot verbeteringen overgaan. Tegenover het verbazende cijfer van balen en kanasters, aan de wereldmarkt gebragt, wijst hij op het feit, dat Java niets bezit, wat naar eene markt gelijkt en op de geschiedenis der 19 havens.

Indië is bij uitnemenheid het land, waar de staat den wisselkoers bepaalt, de nalatenschappen van gestorvenen beréddert, zelfs de goederen van partikulieren in het openbaar verkoopt, ja,

wat al niet doet; — hoe kan dáár sprake zijn van levendigen en onbelemmerden omzet van het maatschappelijk kapitaal, van aanwending der vrije kracht, van bloei en welvaart? Het staats-alvermogen rust als een vloek op de Indische nijverheid, landbouw en handel. Voegt men daarbij de schromelijke verliezen, door een verward muntstelsel aan die maatschappij berokkend, dan mag men wel nog eens de vraag stellen: is ons tegenwoordig bestuur voor Indië een zegen — of kon het beter zijn?

Het volgende hoofdstuk betreft een onderwerp, dat wij steeds ter harte hebben genomen. Het wijst op het lot van den Indischen ambtenaar. Het vraagt: is de bejegening billijk, regtvaardig en welwillend? Het centralisatiestelsel maakt den bekwaamste en voornaamste tot een dienstknecht en een werktuig. Zooals de staat is in het groot, moet zijn dienaar in het klein allerlei ambten en pligten vervullen; hij wordt overladen met arbeid. Daarbij komt stelselloosheid van bevordering, in strijd met het staatsbelang. Over het radikaalstelsel behoeven wij niets meer te zeggen. De schrijver deelt in onze grieven.

Een meer bemoedigender blik wordt op het volksonderwijs geworpen. Daar is toch reeds iets verrigt, ofschoon er nog zooveel te doen valt. In dienzelfden toon, omtrent de openbaarheid over Indische aangelegenheden, kunnen wij niet instemmen. Wij erkennen „dat het boek der Indische geheimenissen, jaren lang gesloten, geopend werd", en dat zoo menige belangrijke publikatie omtrent Indië het licht zag. Maar zoolang het beruchte besluit van 13 Januarij 1854 bestaat; zoolang zelfs aanteekeningen en kollektiën door geen Indisch ambtenaar naar Nederland mogen worden medegenomen; zoolang een drukpers-reglement in wezen is, dat door regering en volksvertegenwoordiging werd veroordeeld, dat men nu eens laat rusten, als *valsche* berigten verspreid worden, die onrust en angst wekken, en dan weder met elders, zelfs in Frankrijk of Hessen ongekende, gestrengheid, op den publicist doet nederdalen, wiens geschriften niet welgevallig zijn in de oogen van het Indisch bestuur; — zoo lang gelooven wij niet, dat de openbaarheid in Indië veel is vooruitgegaan. Wel zijn er dagbladen en tijdschriften uitgegeven; wel vormt zich daar eene publieke opinie, — maar hoe worden die bejegend?

Zoo schetst de schrijver ons den toestand van Indië, dien hij noemt onnatuurlijk, ja gevaarlijk.

De kolonie moet van het moederland afhankelijk zijn, niet omgekeerd, het moederland van de kolonie. Met het verlies of den achteruitgang van Indië moet Nederland niet vallen. Intusschen heeft onze koloniale staatkunde, wat betreft 's lands geldmiddelen, in den loop der tijden eenen, ik herhaal het, zeer onnatuurlijken, ja gevaarlijken band gelegd, het Indisch batig slot tot een vasten steunpilaar van het Nederlandsche staatsgebouw gemaakt, en dat ten koste van Indië zelf. Het Indisch batig slot is geworden een tooverwoord in Nederland, een vloekwoord in Indië, een schimpwoord in den vreemde. Het belang, de eer, de pligt der natie vorderen dringend, dat die toestand verandere, dat wij dien niet op onze kinderen overdragen, dat wij ons zelven voor de mogelijke nadeelige gevolgen daarvan behoeden.

Niemand ontveinst het zich, dat die steun op losse handelsgronden staat en daarom zeer wankel is. Dien in eens weg te rukken en daarvoor andere stutten in de plaats te stellen, verlang ik niet; maar ik beschouw het als wenschelijk, ja noodzakelijk, dat Nederland zich zelf opleggen van lieverlede, van jaar tot jaar, de Indische baat te leeren ontberen, in plaats van daarop, zoo als tot nu, meer en meer te rekenen. Indië betale zijn eigen kosten, maar ge-

niets ook zelf wat er overschiet. Niet de Nederlandsche *staat* maar de Nederlandsche *burger* trekke onmiddelijk voordeel van de betrekking en het verkeer tusschen moederland en kolonie; zoo wordt de Nederlandsche schatkist van zelve, middelijk door de welvaart der burgers ondersteund en de druk van den staatslast al ligter.

Mijn geschrift heeft de strekking om voor u te betoogen, dat tusschen Nederland en Indië andere banden dan het batig slot dienen gelegd te worden, en dat daarom ons koloniaal stelsel eene algeheele en grondige herziening en hervorming behoeft. Moge het reeds ingetreden nieuwe tiental jaren vruchtbaar zijn in krachtvolle medewerking daartoe èn van de regering èn van het volk!

Wanneer wij nu, na die schets van en dien blik op den toestand van Indië, ons afvragen: ziet de schrijver goed? — dan kunnen wij niet anders, dan de lezing van dit geschrift aanbevelen, opdat ieder zich zelven het antwoord geve. Ook de schrijver zelf spoort daartoe aan:

Staatszorgen rusten niet alleen op de landsgrooten, maar ook gij moet die dragen en zijt daarvan aan den oppervorst verantwoording schuldig. Uw eerste burgerpligt luidt: gehoorzaam! — uw tweede: onderzoek en waak! Gij hebt alzoo middelijk deel, ja gewigtig deel aan de regering, ook aan die der kolonie. Al neemt gij geen plaats in 's lands troon- en vergaderzaal in, daarom is voor u de eisch van levendige belangstelling, daarom het vermogen van uwen heilzamen invloed niet te niet gedaan. En voor u moet de aandrang tot deelneming, de roepstem van die burgertaak te sterker zijn, omdat zij voordeelen, vele voordeelen, van de kolonie tot u helpt trekken. Dus, Nederlander, ondervraag uw eigen geweten, uwe eigene hand ontsluite voor uw eigen oog het geschiedboek der tien jongste jaren — gij zijt die man!

Wij vinden in deze brochure een tafereel voor onze oogen ontrold, dat ofschoon met warme kleuren geschilderd, evenwel het bewijs draagt van een ernstig en bezadigd onderzoek. Wij vinden hier tot ons genoegen, ja harde waarheden, maar geene scherpe aanvallen of insinuatiën; feiten uit de geschiedenis van het laatste tiental jaren worden ons voor oogen gesteld. Men verlangt, dat het stelsel van bestuur voor Nederlandsch-Indië op betere gezonder, menschelijker begrippen worde geschoeid. Men ziet geen panacé in een of ander uitsluitend middel, maar in een krachtig streven voor de toepassing van mildere beginselen. Dat is de weg, dien wij steeds hebben aangeprezen. Wij hopen dat dit goed geschreven boekske in handen van duizende onpartijdigen moge komen, want de stem der waarheid zal en moet ingang vinden.

Varia.

Wij hebben in de dagbladen eene oproeping gevonden van den heer VAN BUUREN, waarin tot algemeene medewerking wordt opgewekt, ter bevordering der verdediging van Nederlandsch Indië.

Ofschoon wij het doel gaarne toejuichen, gelooven wij echter niet, dat het middel ons verder zal brengen op den goeden weg. Vooraf moet, van regeringswege, menige maatregel genomen, menige handeling gepleegd worden, vóór te veronderstellen is, dat ons volk genegen zal bevonden worden, om in het Indisch leger dienst te nemen. Het lot, dat den soldaat aldaar wacht, en bovenal ook het lot dat hem wacht, na wel volbragten diensttijd, is niet uitlokkend genoeg, om Nederlandsche vrijwilligers te zien toestroomen naar de gelederen, die thans helaas! voor 't grootste deel uit vreemdelingen zijn zaamgesteld.

Wij behoeven al de denkbeelden niet te herinneren, die door ons in dit Tijdschrift jaren lang zijn uiteengezet, allen de strekking hebbende, om het lot van den soldaat te verbeteren, en daardoor onze positie in Indië te versterken. Tot dus verre zijn onze pogingen te vergeefs geweest — de regering heeft niet willen hooren, en de wrange vruchten beginnen geproefd te worden.

't Zij ons vergund nog één plan, met korte woorden, voor te stellen, waarvan de verwezenlijking ongetwijfeld meer zou afdoen, dan oproepingen in dagbladen tot algemeene medewerking, in de tegenwoordige omstandigheden, vermogen.

Wat is het lot van den soldaat, die zijne dienst in Indië volbragt heeft? Hij kan weder dienst nemen, indien de vermoeijenissen en uitputting van 't klimaat, marschen, kampagnes en den drank hem nog niet onbekwaam hebben gemaakt. Wil hij niet op nieuw zich verbinden of wil men hem niet langer hebben, dan wordt hij aan boord van een schip gebragt, naar Nederland overgevoerd, en kan hij daar een goed heenkomen zoeken.

Dat is zeker niet zeer uitlokkend. Maar geheel anders zou het zijn, als de Nederlander, door dienst te nemen in Indië, zich zijn lot voor geheel zijn volgend leven kon verzekeren.

Daarom stellen wij voor:

1°. De soldaat, die in Indië *tien* jaren lang *goed* heeft gediend, en daarna naar Nederland verlangt terug te keeren, ontvangt een pensioen van *f* 365 's jaars, nog bovendien vrijen overtogt naar Nederland, en bij aankomst aldaar eene gratifikatie van *f* 100.

2°. De soldaat, die in Indië *tien* jaren lang *goed* heeft gediend, en daarna in Indië verlangt te blijven, ontvangt een pensioen van *f* 365

's jaars, en bovendien op een, door 't Gouvernement daarvoor aan te wijzen, in de gezondste en vruchtbaarste bergstreken van Java gelegen, terrein, een stuk land, twee bunders groot, een, naar een vast model in te rigten, bamboe-huis en eene gratificatie van *f* 100.

Neemt men dit plan, als beginsel, aan, dan moet het natuurlijk in bijzonderheden geregeld worden. Aan de korporaals en onder-officieren moet daarbij ook worden gedacht. Bovendien zal voor de plaats, waar de gepensioneerden in Indië zullen wonen, eene behoorlijke regeling van inwendig beheer moeten worden gemaakt. Maar dat alles houden wij voor zeer gemakkelijk en eenvoudig, zoo maar het beginsel wordt aangenomen.

Ziedaar het ware middel, om in ons leger in Indië krachtige Nederlandsche elementen te brengen. Wij komen er rond voorruit, wij zijn thans huiverig om onzen landgenooten aan te raden „dienst te nemen bij de kolonialen", en indien de heer VAN BUUREN het lot van den Indischen soldaat kende, gelijk wij, hij zou zijne oproeping hebben doen vooraf gaan, of althans gepaard gaan, door een aandrang, om dat lot, op dergelijke wijze, als wij thans voorstellen, te verbeteren.

Dat voorstel heeft geene geldelijke bezwaren, in verhouding tot het groote nut, dat 'er door verzekerd wordt. Gronden zijn er op Java in overvloed te vinden, uitstekend geschikt voor eene kolonisatie van Nederlandsche oud-soldaten, volgens ons plan. En dat Nederlandsche element in Indië, dat eervol in de gelederen heeft gediend, zal er tevens eene familie stichten, waaruit weder in alle opzigten goede soldaten kunnen voortkomen.

Een stortvloed van geschriften, allen afkomstig van „Indische specialiteiten", overstelpt Nederland. De lektuur daarvan is bijna niet bij te houden; en men verwart in de herinnering van 't geen men gelezen heeft. Bij veel goeds en lezenswaardigs, vindt men in dien stortvloed ook hoogst zonderlinge en kurieuse stellingen en redeneringen, en de meest verrassende beschouwingen en wendingen.

Zoo staat ons thans een betoog voor den geest, 't welk wij in een dier brochures ('t is ons ontgaan waar) gelezen hebben, dat eigenlijk de heer J. C. BAUD oorzaak is van den stilstand of achteruitgang van het kultuurstelsel, omdat hij een tegenstander was van dat stelsel. De heer J. C. BAUD een tegenstander van het kultuurstelsel! En niet alleen hij, ook de eerste Gouverneur-Generaal, dien de heer J. C. BAUD uit Europa naar Java zond, de heer ROCHUSSEN, staat in die brochure zeer in verdenking, alsmede een vijand van dat stelsel te zijn: men houdt het althans voor een in dat opzigt zeer opmerkenswaardig feit, dat hij de eerste Gouverneur-Generaal was, die de Gouvernements-kultuur verminderde, en wel bijna met een vijfde der vroeger gebruikte uitgestrektheid grond.

Ziedaar waarlijk een nieuw licht, dat op de „Indische specialiteiten", schijnt! De heer BAUD, die gedurende zijn leven als de krachtigste kampioen van het behoud van 't bestaande stelsel werd beschouwd, blijkt

„nu sterk tegen het kultuurstelsel" geweest te zijn! De heer ROCHUSSEN, pie men hield voor een handhaver van den gouvernements-landbouw, wordt nu voor een afbreker en slooper gehouden! En daaraan is het toe te schrijven dat de produktie van het dwangstelsel, niet is vooruit gegaan.

Tot welke armzalige argumenten moet onze tegenpartij niet haar toevlugt nemen!

Ofschoon wij, in den regel, geene antwoorden schrijven op artikelen, in dagbladen voorkomende, meenen wij thans echter eene uitzondering te moeten maken.

De (oude) *Rotterdamsche Courant* wordt gehouden voor het orgaan van den tegenwoordigen Minister van Koloniën — en wij houden dat blad, om verschillende redenen die wij thans niet behoeven te ontwikkelen, daar ook voor.

Daarin nu komt (No. 70) een zeer kurieus hoofd-artikel voor, getiteld „oppositie en staatsbelang," voornamelijk tegen ons en onze vrienden gerigt. Men duidt ons zeer ten kwade, dat wij op de terugroeping van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal aandringen. Hoor maar eens;

Gelijk Marcus Cato ten aanzien van Carthago, handelt de heer VAN HOËVELL, als volksvertegenwoordiger en als schrijver, met betrekking tot den hoogsten waardigheidsbekleeder in Nederlandsch Indië. Elk onderwerp, door hem behandeld, wordt door hem besloten met de moraal: „En de Gouverneur-Generaal moet worden teruggeroepen!" Denkende hoorders en lezers trekken glimlachend de schouders op, en, door de overdrijving gewaarschuwd, weigeren zij bijna zelfs waarde te hechten aan hetgeen anders overweging zou verdienen. Maar het groote publiek in Indië en hier te lande gewent zich aan de gedachte, dat van alles de Gouverneur-Generaal de schuld draagt; vertrouwende op het gezag van den man, die als de leider der koloniale oppositie met bekwaamheden is toegerust, zal het eindigen met eene, door den heer VAN HOËVELL zelf niet bedoelde, uitkomst in de hand te werken; — Carthago zal verwoest worden.

En nu volgt op deze voorstelling een zonderlinge kunstgreep. Door zulke aanvallen op den Gouverneur-Generaal zal werkelijk Carthago verwoest worden, maar ..... dat Carthago is niet de persoon van den Gouverneur-Generaal; het is *zijn gezag!*

Wij antwoorden: zeer zeker lijdt dat gezag tegenwoordig schade; niet echter door onze zoogenaamde „aanvallen", maar door de wijze, waarop dat gezag wordt uitgeoefend. Wij willen niet op nieuw, voor de honderdste maal, al de bewijzen aanvoeren voor de ongeschiktheid en de onbekwaamheid van hem, die thans de teugels voert; maar wij durven op nieuw beweeren, dat *niemand*, voor zoo verre hij in staat is te oordeelen, een ander oordeel heeft. Zelfs, is het niet hoogst opmerkelijk? zelfs in het artikel, dat, als het orgaan van den Minister, ons bestrijdt, durft men het bestuur van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal niet verdedigen; ja, durft men zelfs de bevoegdheid niet betwisten, om op eene vervanging aan te dringen. Zie maar eens de zonderlinge redenering.

Is men van oordeel, dat de tegenwoordige Gouverneur-Generaal niet is opgewassen tegen de moeijelijkheden, welke dagelijks meer oprijzen, dan wenschen wij niemand, evenmin als ons zelven, de bevoegdheid te ontnemen of te betwisten, op eene vervanging aan te dringen; of-

schoon de vraag nog altijd blijven zou: of het raadzaam zij, in deze oogenblikken, het zaad van wantrouwen steeds meer en meer uit te strooijen? Ofschoon wij met het bestuur van den Gouverneur-Generaal niet dweepen, moeten wij toch erkennen, dat het „delenda Carthago" te pas en te onpas op hem wordt toegepast.

Maar eilieve! als gij zelf „niet dweept met het bestuur van den Gouverneur-Generaal", als gij ons de bevoegdheid niet betwist, om op zijne vervanging aan te dringen — en als wij dit dan doen — wat duidt gij ons dan toch ten kwade? Dat wij het gedurig doen, niet ophouden het te doen? bij elke gelegenheid te pas of te onpas het weder doen? — maar daaraan kan immers de Minister van Koloniën een einde maken, door een opperlandvoogd te vervangen, met wien zijn orgaan „niet dweept"!

„Neen", antwoordt gij „wij duiden u ten kwade, dat gij tevens geen persoon aanwijst, die den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal moet vervangen:

Dat men, bovenal, in gebreke blijft aan te wijzen, wie dan toch de man zou zijn, dien men naar Indië zou wenschen te zien uitgezonden? Een man, die in zich zou vereenigen al datgeen wat *thans* voor Indië wordt gevorderd, op het gebied van krijgskunde, van politiek en staathuishoudkunde? Men geeft hier te lande wel de kandidaten voor de ministerieële portefeuille op; waarom wijzen zij, die al wat geschiedt afkeuren en beweren de wijsheid alleen in pacht te hebben, den man hunner keuze en hunner beginselen niet aan? De natie zou dan kunnen oordeelen, of het ook hier geldt: „la critique est aisée mais l'art est difficile."

Maar is dat nu geen eisch, die te ver gaat? Indien wij dat eens deden, zou 't dan niet wezen: „gij treedt in de regten van het uitvoerend gezag?" of „gij maakt er een persoonlijke kwestie van?" Den Minister is de taak opgedragen eene voordragt aan den Koning te doen, niet ons.

Dezer dagen hebben de dagbladen ons berigt, dat werkelijk door den Minister aan een paar personen in Nederland vruchteloos het aanbod is gedaan van den landvoogd-staf over Indië. Dit is nergens tegengesproken. 't Zou dus een bewijs zijn, dat de Minister met ons van de noodzakelijkheid eener vervanging overtuigd is. Zou daaraan het artikel in zijn orgaan zijn oorsprong te danken hebben? Zou men nu verlangen, dat wij ons aandringen op vervolging staken, dewijl de pogingen van den Minister mislukt zijn?

Wij zullen dat niet doen. Niet in dat aandringen ligt eenig gevaar; maar in 't laten op een post van een persoon, dien men algemeen voor onbekwaam houdt, en waarmede het ministeriële orgaan, dat zijn aanblijven verdedigt, verklaart „niet te dweepen."

En nu willen wij ons de hatelijkheden, waaraan wij en onze vrienden, juist omdat wij volhouden, zijn blootgesteld gaarne getroosten. Het artikel van het officiële orgaan, dat wij bespreken, is er vol van. Zie hier eenige staaltjes.

Het schijnt, dat men zich Indië's toestand *inderdaad* als niet-zorgbarend voorstelt, maar het zorgbarende alleen *in artikelen* schetst, om altijd te komen tot CATO's konklusie: „En ik ben van gevoelen, dat Carthago moet verwoest worden!" Het is ons anders onverklaarbaar, hoe men, met de overtuiging in het hart dat Indië's toestand zorgwekkend is, voortgaat, het gezag dáár naar ons inzien te ondermijnen, door het op onbillijke wijs aan te vallen. De heeren VAN HOËVELL en dr. BOSCH geven daarbij, tot ons leedwezen, den toon aan. Dr. BOSCH heeft nog onlangs in het *Tijdschrift* een artikel gepubliceerd, dat, werd de hoofdinhoud daarvan bij

de inlandsche hoofden en regenten op Java, hoe verminkt ook, bekend, niet missen kan, een allernadeeligsten invloed voor ons gezag te oefenen. Gelijke gedragslijn blijft de heer VAN HOËVELL volgen. Als volksvertegenwoordiger maakt hij zich tot het orgaan van elke klagt en van elke grief, en gebruikt daarbij zijne gave van welsprekendheid, om het gezag af te schilderen als zwak, wisselziek en wijfelmoedig, onbekwaam en slechts door gunstbetoon gedreven. Als publicist is zijn *Tijdschrift* — men raadplege slechts het laatst verschenen nommer! — het middenpunt van alle aanvallen tegen het Indisch bestuur: en elke logenstraffing van geïncrimineerde feiten wordt beantwoord met de tentoonstelling van nieuwe, even ongegronde feiten, als overdreven gevolgtrekkingen en beschuldigingen.

Voor onze Indische lezers behoeven wij op deze schandelijke insunatiën niets te antwoorden. Zij weten, dat er geen gevaar hoegenaamd gelegen is in 't geen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* voorkomt. Maar de bedoeling van het artikel is dan ook alleen, om ons *in Nederland* in verdenking te brengen, waar de goê gemeente zulke absurditeiten, als hier voorkomen, zoo gemakkelijk slikt.

Juist in 't belang der handhaving van ons gezag, wijzen wij den heer PAHUD aan als ongeschikt. Niet aan ons, maar aan hen, die hem op den zetel geplaatst hebben en laten, zal het te wijten zijn, indien ons gezag meer en meer wordt ondermijnd, bovenal aan den tegenwoordigen Minister van Koloniën, die zulke schilderingen in 's lands vergaderzaal, als waarvan hier sprake is, onbeantwoord laat, die den Gouverneur-Generaal niet durft verdedigen en hem toch niet terugroept!

Nog een staaltje van hatelijke insinuatie vinden wij in de volgende woorden:

Wij zijn de laatsten om te ontkennen menigen dienst, dien de heer VAN HOËVELL, èn als publicist èn als volksvertegenwoordiger, aan het vaderland heeft bewezen; maar wij vreezen, dat de gloed zijner staatkundige hartstogten thans, in deze oogenblikken, zijne oogen verblindt; dat hij als het ware aangegrepen is door eene mirage, waarin hij het belang van zijn vaderland in den val van een persoon herkent.

Waar is het bewijs van „staatkundige hartstogten" gegeven? Maar ik keer het om. Ik roep op mijne beurt den Minister van Koloniën, en zijn orgaan de (Oude) *Rotterdamsche Courant* toe: „Ofschoon gij „niet dweept" met het bestuur van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal, ofschoon gij erkent, dat, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, een uitstekend Gouverneur-Generaal de teugels des bewinds behoorde te voeren — toch laat gij den man, „met wien gij niet dweept" in zijne betrekking. Zoo brengt gij aan persoonlijke belangen de teederste belangen van het land ten offer; zoo stelt gij het lot van Nederlandsch Indië en Nederland in de waagschaal, alleen om een persoon te believen, „met wien gij niet dweept".

De heer J. D. VAN HERWERDEN heeft het vaderland al weder met eene pennevrucht van zijne ijverige en bedrijvige hand verrijkt. Zoo even ontvang ik van mijnen boekverkooper eene brochure getiteld: *Antwoord aan den heer* Dr. W. BOSCH, *oud-chef over de geneeskundige dienst in Nederlandsch*

Indië, naar aanleiding van zijn „Indië zoo als het geweest is, en men het weer zou willen hebben", door J. D. VAN HERWERDEN, *oud-resident op Java.*

Die heer maakt zich werkelijk zeer verdienstelijk, en 't verheugt mij, dat hij zich door al dat geschrijf en gewrijf van Dr. BOSCH tegen hem gerigt niet heeft laten afschrikken. Daarvoor schijnt vrees te hebben bestaan, en 't is waarlijk niet te verwonderen; want wanneer men aan zulk een vuur is blootgesteld, als de onverbiddelijke cijfers en de onbarmhartige openbaring van feiten, die de heer BOSCH zich veroorlooft, dan zou men eindelijk toch wel moedeloos worden, te meer wanneer al wat men doet niet schijnt te baten, en die ondeugende „koloniale oppositie", waaraan al het kwaad moet worden toegeschreven, maar niet wil zwijgen!

't Is dus natuurlijk, dat er vrees schijnt te hebben bestaan, dat de heer VAN HERWERDEN besloot: „ik schei er uit." Maar eere den Minister van Koloniën, die den braven strijder op nieuw heeft weten te bezielen. Dat schijnt toch het doel te zijn geweest van de nieuwe ridder-orde, die hij den verdienstelijken man, kort na 't verschijnen zijner laatste brochure, heeft bezorgd. Is dat zoo, dan heeft het middel voortreffelijk gewerkt — want het antwoord aan Dr. BOSCH is niet minder dan 111 bladzijden groot!

Nu gelooven wij, dat Dr. BOSCH er den genadeslag door ontvangt. Krachtiger, logischer, bondiger, meer afdoende redeneringen, dan in dit boekske, zijn toch niet te vinden. Zie hier bij voorbeeld een enkel staaltje:

Met betrekking tot den oorlog en al wat vóór en in dien tijd is voorgevallen, vraagt de heer BOSCH: „Of het niet juist uit gemis van oppositie, parlementaire diskussiën en publiciteit is geweest, dat de misdrijven der ambtenaren, die tot al dat onheil aanleiding hebben gegeven, verholen konden blijven?"

Mijn antwoord daarop is *bevestigend*, in geval de drukpers in hare bedoelingen eerlijk was te werk gegaan, door het aantoonen van bestaande leemten en der misbruiken van die liberale mannen uit dat vrijzinnig tijdvak, ten einde de regering in staat te stellen, er in te voorzien en er een einde aan te maken.

Mijn antwoord is echter *ontkennend*, wanneer de pers, zoo als dit helaas! menigvuldig het geval is, zich grootendeels ten doel had gesteld, de verheffing van enkelen en de omverwerping van alles, wat niet met haar stelsel strookt; vooral wanneer zij zich, gelijk in de laatste jaren, voortdurend bezig had gehouden, en waaruit nog veel erger kwaad zou zijn voortgevloeid, met het beoordeelen in geheel Westerschen zin van Indische aangelegenheden, zeden en gebruiken, en met het breed uitmeten van gebreken, welke geene regering, in den maatschappelijken toestand van Indië, zonder omkeering van al het daar bestaande bij magte is op te heffen. In alle gevalle staat het bij mij zoo goed als vast, dat, indien men reeds destijds, in 1818, met eene zoo eenzijdige oppositie, parlementair en niet parlementair, en met dagbladen en drukwerken voor Indië bestemd, welke er zich op toeleggen, het bestuur allen invloed te benemen, ware begunstigd geweest, er nu reeds sedert lang niets meer te bediskusieren zou zijn! Men zou zich misschien nog alleen bezig houden met het beschrijven van een tijdvak, waarin Nederland het schoonste en rijkste gedeelte van zijn grondgebied stelselmatig, maar op zeer liberale wijze, had doen verloren gaan.

Dat is mannentaal! Wèl parlementaire diskussiën, wèl publiciteit, maar geene oppositie! Waarom? Omdat „*het bij mij zoo goed als vast staat*", dat Indië anders verloren is.

Nu valt er wel niet veel meer te zeggen. „Het staat bij den heer VAN HERWERDEN zoo goed als vast, dat Indië door uwe oppositie verloren gaat!"

Nu zijt gij immers wel verpligt, mijnheer BOSCH, met uwe oppositie te eindigen!

Arme Dr. BOSCH!

Wij stellen den Minister van Koloniën voor, den heer VAN HERWERDEN, voor dit boekske, nog eene ridder-orde te geven.

LEONIDAS.

Gedurende het bestuur van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal is een tweeledige invloed ten duidelijkste zigtbaar.

Tot den dood van den heer DE PEREZ, oefende deze vice-president van den raad van Indië eene overwegende kracht uit op het beleid der regering, vooral ook op de maatregelen van binnenlandsch bestuur op Java.

Thans is het de direkteur van kultures, die het talent, of welke andere eigenschap ook, schijnt te bezitten, om zijne inzigten te doen gelden.

En daar nu de begrippen, en beginselen van die twee heeren vierkant tegen elkander over stonden; daar de eerste bij voorbeeld een warm voorstander van de bevordering van vrijen arbeid was, en de ander nog grooter tegenstander, moet dit feit natuurlijk al tot zeer zonderlinge uitkomsten leiden.

Thans wordt afgebroken, wat voor korten tijd werd opgebouwd!

Bijdragen tot de kennis van Soerabaja *).

ZAKEN VAN OORLOG.

De vesting.

Zoo als vroeger is opgemerkt, wordt de centrale stad van Soerabaja sinds 1835 omwald. In het stelsel van verdediging van Java maakt deze stad eene vesting n°. 2 van den eersten rang uit. Het ontwerp heeft tevens de verdrijving uit de stad van alle Javanen, Madoerezen, Boeginezen, Balinezen als voorwaarde voor de verdediging gesteld, en enkel aan de Europesche, Chinesche, Arabische inwoners en aan de Mooren het verblijf toegestaan. Toen dit ontwerp in 't brein van den ontwerper opkwam, was Soerabaja, — stad, voorsteden en ommelanden, — eene aaneengeschakelde massa van volkrijke, vreedzame, rijkbelommerde wijken, kampong's, gehuchten, dessa's, rijk en wel voorzien van natuurlijke kanalen en fraaije wandelwegen; waar eene nijvere, rustige, welvarende bevolking van 14,733 huisgezinnen, met 78,668 zielen, Javanen en Madoerezen; 1338 Europeanen en afstammelingen; 659 vreemde Mohammedaansche Oosterlingen; 1548 Chinezen en afstammelingen; benevens 923 slaven, in 268 wijken en dorpen, woonde. Van deze 268 wijken behoorden 192 tot de eigenlijke stad en voorsteden, en 76 tot de ommelanden ten westen en zuiden.

De stad lag aan en langs de hoofd-rivier en de beide takken, Kali-sepi of Pegirian en Kali-anakh of Krambangan, die bevaarbaar waren door de stad heen. De hoofd-rivier, die de stad in twee deelen scheidt, vormde de groote haven, de Pegirian of Simamper de oosterhaven, en de Krambangan of Doepah den ingang voor aanvoer van balken van om de west. Bij onbelemmerden water-afvoer, stroomden 520 kubiek ellen waters de jurisdiktie van Soerabaja, iedere sekonde, binnen: daarvan voerde de hoofdrivier de Kalimas 260, de Kali-sepi 160, de Kali-anakh en Djeblogan 100 kubiek ellen waters af. De hoofdrivier en de Kali-sepi waren beneden de scheiding nog verbonden door twee kanaaltjes, die uit de Kali-sepi een dertigtal kubieke ellen waters naar de hoofdrivier terug voerden; het eerste takje Kalimiring was bij Semoet en Wonosari, het tweede bij Getah-an in de stad. De Krambangan stroomde langs aangename wandelwegen, in volle vaart, door het westelijk deel der stad, en was gemeenlijk 3 of 4 voeten diep, en snel genoeg van stroom, om alle

*) Vervolg van bl. 164, 21ste jaargang II.

vuiligheden van dat stadsdeel af te voeren. Vroeger verbond zich dit riviertje met de hoofdrivier, maar die tak is gedempt, en vormt sinds eene halve eeuw een breede straat; maar in de laatste tijden voerde hij nog westwaarts door de wijken Kemajoran, Kalottan en Krambangan (westelijk deel der stad) twee kleinere kanaaltjes af, die met sluizen bedwongen werden. Ook de hoofdrivier zond nabij de monding oostwaarts een klein riviertje af, de Kalibenting, die door een uitgestrekt strandmoeras, vol poelpalmen, heenliep en voor klein vaartuig diende.

In de stad, te Tjantian, Batoepoeti, Slomprettan, Kepatian, Amel, lagen heilige graven, sinds een paar eeuwen voorwerpen van offerande en eerbied. De groote toernooiplaats, door VALENTIJN beschreven en vermeld, had de oude Javaansche waardigheid nog behouden; aan de noordzijde stond de woonstede der vroegere „prinsen" van Soerabaja; aan de oostzijde de gevangenis; aan de westzijde de tempel, en aan de zuidzijde de groote markt en de executieplaats.

De noord-oost, noord-westzijde en de westzijde der stad werd bepaald door uitgestrekte strandmoerassen, die als vischvijvers hooge waarde, en, om 't kreupelhout, de poelpalmen en de vogelnesten, veel nut hadden. De noordoostelijke voorstad Pegirian had eene welvarende wijk, cirka 8000 zielen, handelaren en zeevarenden, en de marktplaats aldaar was zoo wel bezocht, dat 's lands kas er ƒ1500 maands pacht door won.

De zuider voorsteden langs de groote rivier waren levendig, digt bevolkt en welvarend. De graven der vaderen bleven ongeschonden, de kampong's waren digt begroeid met bamboestruiken en tuinen, op echt Javaansche wijze. De rivieren stroomden langs welbesproeide oevers, en alom vond men lommer, water en kalme rust.

Sinds is het ontwerp in uitvoering gebragt, en zijn vele millioenen besteed, om de aarde in wallen, welvarende wijken in grachten, poelen in steenwerken te herscheppen. Van de 192 kampong's en wijken bestaan er nog 138, en daarvan behooren slechts 46 tot de eigenlijke stad. Sinds 1840 is er veel verbrand, vernield, onteigend. Waar eene rustige, nijvere, welvarende bevolking woonde, vindt men thans wallen, grachten, kruid- of wachthuizen, aarde-, water- en steenwerken, aan de verwoesting gewijd, en onbewoond. De bevolking is naar elders geweken. Van de 78,136 inwoners in 1836, als bewoners van de stad geconcentreerd op ongeveer 4 vierkante palen, wonen er nu in die zelfde ruimte niet meer dan 36,324, waarvan niet meer dan 22,508 eigenlijke Javanen, binnen de vesting-stad. En van de opgenoemde, vroeger bestaan hebbende, lokaliteiten en plaatsen en rivieren, vindt men zwakkere, verdeelde, afgeleide stroomen en grachten terug, met sluizen en duikers, die geen druppel aan de producerende nijverheid brengen. De Kali-miring, de Kali-benting, de Kali-kalottan, zijn thans nog in geheugenis; de Kali-krambangan is in een ingemetselde gracht, zonder vrijen loop, herschapen, en om dien vrijen loop te stremmen, is ƒ75,000 geld veranderd in een duiker onder den hoogen wal door. De westzijde heeft uit de strandmoerassen de aard en modderhoopen op

zien werpen, waaruit de wallen zijn gevormd, even als de zuidzijde die verandering heeft gezien uit wel bevolkte wijken. En de handen, die aan deze aard- en steenhoopen werktuigelijk aanzijn gaven, behoorden tot landbouwers, die van Rembang af, 80 palen om de west, — Kediri tot 70 palen om de zuid, — en Banjoewangi, 190 palen om de oost, herwaarts opkomen moesten, om deel te nemen aan de vervorming, welke eenmaal tot hoeksteen der verdediging van het overal toegankelijke Java moest worden. Door Javaansche handen opgeworpen, zullen die wallen door Javaansche handen verdedigd moeten worden, nadat de Javaansche bevolking, volgens 't vermeend ontwerp, uit de omwalde stad zal zijn verdreven naar elders.

De vesting begint eenige honderde schreden van zee, de rivier op, alwaar op den ooster oever in 1837 de citadel „prins Hendrik" is opgeworpen, uit en opgebouwd in een diep kustmoeras, op ongeveer een kanonschot van de zeeoever, en twee kanonschoten van de reede. Die citadel is, op de grondslagen gemeten, een vierkant met vier bastions, zijnde de gordijnen van 't binnenwerk (kourtines van 't reduit) 65 passen ieder lang. Uit het midden dier zijden loopen galerijen uit, die 120 passen lang, en thans geheel begraven zijn. Rondom het reduit is een gemetselde gang, en daar buitenom zijn nog andere wal-hoogten, alles zoogenaamd bomvrij, en het geheel bekroond door een torentje van eenige tientallen voeten hoog, met een uurwerk. De grachten ontvangen water uit de aanbelendende groote rivier. In deze citadel zouden 800 mannen kunnen liggen. Het moet ongeveer twee millioenen schats gekost hebben, en nu zóó veel gezonken zijn, dat het verblijf er in waterrijk en ongezond is geworden. In 1858 zou het reeds zijn afgekeurd voor verblijf van militairen. Aan de zuidwestzijde, binnen den wal, rust de Gouverneur-Generaal MERKUS sinds 1844, onder eenige waringin-boomen, die, bij de eventueele verdediging, ook weldra tot het verledene zullen behooren.

Van hier uit, om de west en zuid, is de stad reeds sinds 1836 omwald met aardwerken, die tot 400 passen lange gordijnen en 150 passen opene bolwerken hebben. De diameter der nog niet voltooide vesting is, zuid en noord, 2700, en oost en west, 1850 ellen, alzoo een ovaal ontwerp, dat 17 bastions en een aantal voorwerken, lunetten, blokhuizen zal bezitten, waarvan er eenigen reeds sinds twintig jaren geleden staan en nog velen in 't vooruitzigt blijven. De gelegenheden dezer wallen zijn, waar vroeger kampongs stonden, voor een goed deel door brand ontruimd geworden, zoo als de wijken: (te beginnen van om de N. O., langs de O. en Z.) Pegirian, Bandaran, Kaporan, Njamplongan, Ngampel, Tjantian, Bong, Boengoran, Slomprettan, Wonosari, Semoet, Kemajoran, enz., en zulks in 1840—44, voor een goed deel, vrijdags 's middags om 4 uren, — in latere jaren evenwel des dingsdags namiddags.

Kaartschetsen kunnen alleen deze veranderingen aanwijzen. De stad Soerabaja, — de algemeene negeri, uit een groot aantal negeriën te zaam gebouwd, — heeft sinds de laatste 20 jaren een geheel andere gedaante

gekregen door branden, ontruiming van wijken, uitdieping en ophooping van gronden, aanbouw van oorlogsgebouwen, werven, magazijnen, arsenalen, woonverblijven, afbreken van gelijke gebouwen en andere werken, die tot de fakulteit van het wapen der militaire genie behooren. Wanneer men nagaat, dat sinds 1834 dagelijks van twee tot vier duizend handen aan dien arbeid en vervorming bezig waren, dan kan men eenigzins een begrip vormen, wat zóó veel handen, in 24 jaren, kunnen doen en gedaan hebben.

De omwalling is begonnen met het zuiderfront, alwaar eene lunet werd opgeworpen, waarvan de zuidelijke punt tegen een ouden Mohammedaanschen tempel aankwam. Vóór dat men dien tempel omverre wierp, werden geregeld militaire wapenoefeningen vertoond, op het algemeene plein, waaraan die tempel belendde. Deze stond, aan den westkant, met het front naar 't oosten, even als overal elders in de groote negeriën op Java. De noordzijde van die algemeene negeri-plaats (alon-alon, passéban, wapenplaats) was ingesloten door het verblijf van den bopatti, of regent, den inlandschen ambtenaar, die met het toezigt over de inlandsche zaken belast is. De omgeving van zijne woonplaats vormde eene kompakte massa van kampong's, eene kleine stad op zich zelve, waar eenige duizenden woonden, woelden en handelden, en vele stukken uit de oudheid werden gevonden, sinds eenige honderd jaren bijeengebragt door de bopatti's, die hier opvolgende verblijf hadden. Thans vindt men daar ter plaatse, en honderden roeden verder om de oost, eene diepe gracht, een hoekige frontwal en een opgeworpen glacis. Zoo verre het oog reikt ontwaart men slechts uitgegraven en opgeworpen levenlooze aard- en steenhoopen, met bamboestruiken gestoffeerd, en slechts door leguanen en andere reptiliën en insekten tot verblijf gekozen.

Verder westwaarts werd daarop het zuidwester- en wester-front opgeworpen, en die opwerpingen vormen thans eenen, 1800 passen langen, walgang, en afscheiding van de bewoonde stad, met de strandmoerassen en kustvischvijvers, die langs de gansche west en noordwestzij de stad omgeven. Thans nog zijn de eerste opwerpselen van een buitenste omwalling voor een klein deel zigtbaar, en in de bolwerken, die de lange gordijnen aaneen doen sluiten, staan kazernen, kruidmagazijnen en wachthuizen. Buiten de hoofdwallen strekken zich natuurlijke grachten uit, aangeslibde strandmoerassen, die zulk een goed verdedigingsmiddel van natura zijn, dat zeker Duitsch schrijver en ooggetuige dit westerfront genoegzaam verdedigd achtte, wanneer in die moerasgrachten slechts eenige krokodillen werden onderhouden. Aan deze voorpost-vedetten is evenwel meer gebrek dan aan leguanen, slangen, moskito's, krabben en visschen, die dit westerfront buitenwerks bewonen.

Binnen den westelijken hoofdwal is een der riviertakken, de Kalianak of Krambangan, (vroeger een breed, en alle stads vuiligheid afvoerend, stroomend water, langs een fraaijen wandelweg,) afgesloten met een duiker, die onder den zuidelijken hoofdwal doorgaat, en waarvan het steen en houtwerk en het arbeidsloon, zoo als boven gezegd is, cirka *f* 75,000

moet hebben gekost. Het riviertje moet alleen op gezette tijden spuijen, en de helft waters afgeven, om langs den binnenkant der westerwallen een binnengracht daar te stellen. Het overige loopt als een breede en diepe gemetselde goot, — slokan of kanaal, — door het westerdeel der stad, om de overkompleete stoffen af te voeren van de wijken Kalongan, Kalottan, Krambangan, Pesappen, Kepandjen, Kemajoran, de gevangenis, zamen bewoond met 4341 Javanen, 350 soldaten, 1300 gevangenen, 415 Europeanen, te zamen: 6406 zielen en ligchamen, groot en klein, waarvan er 3600 behoefte hebben aan dagelijks baden in stroomend water. De inmetseling van dit kanaalwerk heeft *f* 80,000 gekost; als kanaal is het voor 't baden ten eenemale onbruikbaar, daar de zuivere waterdeelen er niet de meerderheid uitmaken, en die meerderheid gewoonlijk bestaat uit stinkende modder, of vuil zeewater, bij vloed. Voor deponenda, van de aanwonende bevolking te ontvangen, heeft het toch nut, vooral nadat, door 't langs bouwen van bali-werk, bijziende of duizelige menschen of schichtige paarden met wagens minder nood hebben, in die diepe goot-gracht te storten. Voor 't geval van brand heeft het ook een goede zijde, eene waterleiding te bezitten, daar in dit deel der stad een kruidhuis staat, met een inhoud, voldoende om Soerabaja, — steen-, aarde- en menschenwerk, — in één oogenblik te vernielen, en de vesting nº. 2 van den 1en rang in een puinhoop te herscheppen.

Dit zijn de levenlooze vestingwerken, op heden nog verre van voltooid, voor zoo verre 't onbeweeglijk gedeelte aanbelangt. Buskruidhuizen omgeven de stad, afgewisseld door de citadel, kazernen, wachthuizen, laboratorium. 't Wester-lunet, kruid- of wachthuis werd in 1834 gebouwd, en staat er als een eilandje in de moeras, in de uiterste linie, als voorwacht voor alle reizigers, die van 't westen komen. De berm der wallen is met bamboe-riet beplant; daardoor heeft de stad, van de westzijde, op een afstand hetzelfde aanzien als voor negen eeuwen, toen, — zoo als de sulthan van Soemenap wilde, — alhier een moerassig bamboe-bosch moet hebben gestaan, „pringgodani” geheten.

De gebouwen, aan de oorlogszaken gewijd, binnen de stad en vesting, zijn de volgende, van 't noorden af aan:

— De citadel, boven aangeduid, en „prins Hendrik” genaamd. (1837).

— De kazerne der sappeurs, (der aarde en steenwerkers.) 1833.

— De kazerne der kavallerie, met stallen. (1840.) Semoet.

— De kazernen voor infanterie, in 't zuiderdeel. (1856.) Slomprettan.

— De kazerne voor infanterie, in 't midden der stad. (1809.) Djotangan.

— De kazerne voor artillerie, in 't westerdeel. (1820.) Pantrailan.

— Het arsenaal, en de tuighuizen, in 't midden der stad. Het arsenaal is door DAENDELS opgerigt ter plaatse waar de tuin van zekere weduwe was; — de tuighuizen nader; — een ander, afgescheiden, arsenaal is in latere jaren herbouwd en vernieuwd. Alles is wel voorzien van allerlei grof en fijn, groot en klein, wapen- en oorlogstuig, in allerlei vormen en gedaanten; de voorraad heeft de waarde van een millioen guldens.

— De konstruktie-winkel der artillerie, in 't noordoosterdeel der stad; geheel militair, en ingerigt voor allerlei oorlogstuig en hout, koper, ijzer, leder.

— De kazerne voor artillerie, in een der westelijke voorwerken.

— Voorts nog eene artillerie kazerne, in 't zuiderdeel, even buiten den wal, — en nog kleinere militaire gebouwen, kleedingmagazijnen, woningen voor officieren, voor allerlei vredelievende menschen bewoonbaar, alzoo minder direkt oorlogademend van nature.

De beweegbare massa, voor zoo verre 't levenlooze aangaat, is ruim in voorraad, als ware de vijand ophanden, om lange jaren oorlog te voeren, en genoeg om oostelijk Java te bewapenen. Omtrent het levend beweegbaar gedeelte dienen de volgende opgaven, zonder eenige beschouwing.

In den vesting-aanvang der dingen bestond het garnizoen uit:

— Een bataillon infanterie, ongeveer 700 man, waarbij 100 tot 150 Europeanen, 150 Afrikanen, 120 Amboinezen, 100 Boeginezen, 100 Rottinezen, Javanen, Madoerezen, geregelde troepen.

— Eene kompagnie ongewapenden, doortrekkenden als anders, tot aanvulling, aflossing der kleinere posten. Deze kompagnie heette Depôt, en was een onderdeel van 't Algemeen Depôt, — staf te Batavia, — onderdeelen op de kleine posten, (allerlei natiën.)

— Eene kompagnie artillerie, voor ligt geschut, (allerlei natiën.)

— Eene kompagnie sappeurs, aarde-, steen-, ijzerwerkers, (idem.)

— Eene kompagnie husaren, de helft Europeanen, de wederhelft Boeginezen, Afrikanen, Amboinezen. Deze laatste lag te Denojo, op een goed uur bezuiden, alwaar thans eene arakstokerij staat.

De krijgsmagt binnen de vesting groeit aan en wisselt af. Uit dien hoofde heeft men een aantal temporaire kazernen zien ontstaan en vergaan, omdat er dikwerf geen bergplaats was. Geruimen tijd werd in de Roomsche kerk de godsdienstoefening begeleid met trompetgeluid en paardengetrappel, en al de harmonie van eene paardenkazerne in de nabijheid. Op het plein, waar nu het komediegebouw staat, werden vroeger de Javaansche soldaten voor het leger aangeworven, in opzettelijk gemaakte dobbelkitten. Eenig verlies werd als opgenomen handgeld aangerekend, — de schaar kortte de lange haren van den dobbelaar, — en — hij was soldaat. Op dat zelfde plein werden de drie kompagniën van het 14de bataillon, dat in 1844 van Ngawi kwam, gelegerd in drie bamboezen lootsen. De wijk Pagirian heeft mede bamboezen lootskazernen gedragen, voor het citadel- en het depôt-bataillon. De citadel-officieren waren aanvankelijk geborgen in bamboezen woningen, in de wijk Kaporran: zij hadden het voordeel van ruimte aan water, aan vrije lucht en aan ongedierte. Thans is eveneens een deel der krijgsmagt in bamboelootsen gelegerd, op de plaats, waar vroeger de welvarende wijk Slomprettan stond.

De krijgsmagt der vesting bestond op 1 Januarij 1858 uit de volgende geslacht- en legerdeelen:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.
Europesche officieren	83	24	38
Europesche minderen.	1017	38	50
Afrikaansche soldaten.	2	—	—
Javaansche officieren	1	2	6
Javanen, Madoerezen, mindere .	1418	782	178
Te zamen . .	2521	846	272

Deze menschen zijn ingedeeld in twee en een half bataillon infanterie, eene kompagnie kavallerie, drie kompagniën artillerie, eene kompagnie depôt, eene divisie aard- en steenwerkers, gezegd sappeurs, voorts in administratie en hospitaal beambten. Onder de Europeanen vindt men allerlei Europesche en Aziatische landaarden, Hollanders, Zwitsers, Duitschers, Italianen, Franschen, Belgen, Creolen.

Voor de genoegens en het verdrijven van den weinigen tijd en van het weinige geld, dat den militair ter eigene beschikking overblijft, bestaat er gelegenheid tot wederkeer van die weinige duiten, door tusschenkomst van twee groote drank- en drinkhuizen, kantines genaamd, alwaar de militair, — met strenge uitsluiting van alle andere drankwinkels en kroegen, — zijn geld moet verteeren, zijn ledigen tijd moet verslinden. In die kantines wordt jenever verkocht; ook toakh, eene soort van dolle palmwijn, weleer de nektar der Javaansche goden, toen deze nog geen fijnere wijnen kenden. In de kantines staan billardten, kegelbanen; op geregelde tijden wordt er muzijk gespeeld, waarvan de eerste deun altijd is: „het Neêrlandsch bloed", dat zeer weinigen, en dan nog voor zeer weinig pur sang, door de aderen vloeit. Die genoegens worden echter wel eens afgewisseld met militaire wandelingen, van eenige uren, onder de hitte van honderd graden FAHRENHEIT of meer, ten gevolge waarvan eenige militaire wandelaars wel eens het terug komen en opstaan vergeten. Dit is echter een lesje uit de militaire oefenschool.

De aanwezigheid van eene even groote massa militairen als burgers, (Europeanen en gelijken), en de verscheidenheid van landaarden, levert voor de zamenleving nog al afwisseling op. Onder de militairen ontmoet men zangers (Duitschers), tooneelisten (Franschen), gymnastici (Italianen, Javanen, Hollanders). Maar in alles komt het wisselvallige van 't militaire leven door. Het bevel van een bevelhebber ontneemt soms aan de honderde belangstellende en betalende schouwburggangers het genoegen van eenen avond; en vermeende voorbijgang of gekrenkte eigenliefde doet alle repetitiën te vergeefs zijn. Dit is evenwel militaire dicispline, waarvan de inwoners van een zoo voorname sterke stad als Soerabaja wel eenigen zijde-indruk mogen gevoelen.

Het doeltreffende van al deze oorlogszaken en oorlogwachtende veranderingen, doet zich eenigzins beoordeelen uit de geschiedenis, en uit de natuurlijke gesteldheid der ligging, als ook uit de mogelijke aanwending van physieke krachten.

Uit de geschiedenis weten wij, dat Soerabaja, de vestiging, de zoogenaamde stad, (vereeniging van vele duizende woningen), aanvankelijk werd

gesticht, op een kusteiland, omstreeks 1450, als wanneer zekere Palembanger of noord-Sumatraan, zoon van een Arabier en van eene dochter van een vorstje of heerscher op noordoost-Sumatra, zich alhier nederzette, om den Islam te verkondigen. Hij heette RACHMAT; hij noemde zijne vestiging Ngampel dhento, en wordt, historisch, steeds Soenan Ampel geheeten. Deze vestiging is tegenwoordig het noordoostelijk deel der stad, en nog heden geheten Ampel *). Genoemde RACHMAT ligt hier begraven sinds ongeveer 1483, en om hem heen liggen duizenden geloovigen te rusten. De oorlogsbedoelingen van den vestingtijd onzer dagen hebben echter den vrede gestoord, waarin hun gebeente rustte, en thans wordt de rustplaats van zoo vele duizenden geloovigen bewoond door militairen, — officieren wier woningen op Mohammedaansche knekels zijn gebouwd geworden.

De vestiging van Ngampel dhento wordt bij Portugesche schrijvers in 1523 reeds genaamd Surabaja, Soerabaja.

De eerste aanstoot, dien Soerabaja te lijden heeft gehad, was van den sulthan van Mataram, in 1622 en 1623. Deze zoude met 80,000 man op Soerabaja zijn afgegaan, en de stad en het land bedwongen hebben, door het afdammen of afleiden van de groote rivier, op ongeveer 10 uren van de monding †). Die sulthan zoude welligt in den tegenwoordigen tijd, op die wijze, wallen en kruidhuizen nutteloos maken, en men moet in bedenking nemen, of hij de taktiek niet beter praktiseerde dan de tegenwoordige theorie herscheppen kan.

In 1745, 1752, had Soerabaja inlandsche en Madoeresche vijanden buiten te houden, en deed dit zonder wallen en forten, zonder geregelde krijgsmagt. Wij herinneren hier het verblijf der Makassaren niet, in 1673, want zij waren geene openbare vijanden †).

De eerste Europesche vreemdeling, die hier, als vijand gevreesd, in 't verschiet kwam, was de admiraal PELLEN, die den 30 November 1807 voor de zeeëngte van Madoera verscheen, met acht oorlogschepen. Te Grisse liet hij een paar dagen de Engelsche vlag waaijen, en vorderde van Soerabaja slechts proviand en vernieling der oorlogszaken. Wij hebben deze episode in de meestmogelijke uitvoerigheid beschreven, uit den mond en de pen van oog en oorgetuigen en tijdgenooten. De Engelschen meenden het zoo kwaad niet, en men weet nog niet juist, of zij als vijanden dan wel als vrienden kwamen, want zij handelden uit naam van een prins van Oranje *).

Soerabaja werd in 1807 volstrekt niet aangevallen, noch vermeesterd, maar in September 1811 ingenomen door de Engelschen, op de meest mogelijke vreedzame wije. Ook hiervan hebben wij de uitvoerigste berigten van oor-ooggetuigen, tijdgenooten en deelhebbers geboekt †).

---

*) *Indisch Archief*, Batavia, deel I. bl. 534 en II. 217. *Handleiding voor Java*, deel I. bl. 24.

†) *Ind. Arch.* III. 274. *Handleiding*, I. bl. 100. — VALENTIJN, IV. I. 82. oude, — III. 339 nieuwe druk.

*) *Batav. Tijds.* L. T. V. 1855. IV. 354. v. v. (2.) ib. 1157. VI. 373.

†) De vijand, dien men den 20 Oct. 1705 vreesde, (SOEROPATTI) was nog veertig palen verre. (VAL. III. 464, nieuwe Ed.) De bezetting op 9 Junij 1705, was 100 man.

En de fortifikatiën, die om en nabij Soerabaja waren gebouwd, waren evenwel in staat zich te verweeren. In 1679 reeds, werd aan den zeekant een pagger-fort gebouwd, zoo als VALENTIJN ons mededeelt. Van dit fortje is, voor zoo verre men te Soerabaja weet, nooit één enkel vijandelijk schot gedaan, welligt nimmer vijand gezien. De naam wordt bij overlevering opgegeven, „de pagger", „belvedère", en „het huis op den berg." De Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF vond dit oorlogsgebouw op Dingsdag 12 April 1746, 's morgens zeven ure, in een „bekrompen slegten staat aan„gelegd, vroeger tot opperhoofdswoning dienende, zijnde een klijn vierkant „met belemmerde en bijna onbruikbaare bastions, vier in getal, die nog al „ieder zes stukken hebben, in 't midden van welke redoute het huis ge„steld is met drie verdiepingen, waarvan de onderste een kelder, tans het „kruithuis, de middelste een caserne voor de soldaten, en de bovenste een „ammunietiehuis is, zijnde aan den zuidwestkant nog een tweede vierkant „aangemaakt, lager als het andere, dat nog een zijde gepallisadeerd heeft, „leggende nog eenige stukken kanon aan de Z. W. en N. W, zijde. Dit „plaatsje dient voor korps de garde, logement, gevangenhuis, etc., en alles „zeer klein en bekrompen." De toenmalige ingenieur MULLER ontving bij die gelegenheid „eenige reproche over zijne groote inattentie, dat niet eens „een kaart (plan van Soerabaja) in gereedheid hadde, van de plaats, alwaar „nu cirka 1½ jaar dienst gedaan hadde." De toenmalige fortifikatie en genie, schijnen alzoo weinig van de tegenwoordige hoogte te hebben gehad. De beweegbare levende en werkelijke massa bestond uit „78 koppen, als: 1 capitain of majoor, 1 lieutenant, 2 vaandrings, 4 sergeants, 6 corporaals, 4 tamboers, 2 chirurgijns, 1 schrijver en 52 gemeene militairen," ongerekend de chirurgijn-majoor en provoost op Soerabaja, surnumerairs; dit was de nieuwe formatie van 1746; de eerste krijgsbevelhebber was toen de „mayor, provisioneel lieutenant kollonel VAN DE POLL, GERRIT."

De overlevering zegt, dat die „pagger" van 1679, dat „huis op den berg" van 1746, die „vesting" van 1705, dat fort „Belvedère", of hoe het ook werd genaamd, gelegen was ter plaatse, waar de groote rivier, binnen de stad, eene flaauwe bogt maakt, en waar later de timmerwerf stond, van 1810 tot 1855. Vóór 1810 was het „de tuin van zekere weduwe", alzoo was er van die versterking weinig meer over, ten dien tijde.

Volgens een rapport van 15 Augustus 1791 wordt die „vesting" aldus beschreven: „Te Soerabaya, in het fort Belvedère, is eene militaire „barakque en pakhuis en ammunitie-kamer, diverse vertrekken, en een „klein vertrek voor de artilleristen, een wachthuis, en twee kombuisen, „waarvan de militaire barakque en ammunitie-kamer lek zijn; anderzinds „bevinden zich deze gebouwen noch in een ordentelijk goeden staat, behalve „dat zich aan de oostpunt eene scheuring, aan de westpunt eene, en aan „de zuidoostpunt ook eene bevindt.

„De beschoejing rondsom het fort is nog goed.

„Binnen in de stad bevinden zich: de gezaghebberswoning, ... de „walmuuren, de oude zoowel als de nieuwe, zijn op veele plaatsen inge-

„zakt; zij kunnen nog lange van dienst zijn, vooral de batterijen die in „het jaar 1782 aan de noordkust gebouwd zijn, behalve de punt 's Her-„togenbosch, dewelke door de zakking te veele scheuren heeft bekomen, „dient zwaar gerepareerd te worden, en kan niet gemonteerd worden."

Van de overige oorlogsgebouwen telde men toen, 19 Junij 1791: „het „kruijthuis, droog, en voor 400 vaten kruijt ruimte.

„De hoofdwacht, te klein voor de militairen, het dak vol lekkagie, „en het geheel bouwvallig.

„De wacht van het punt Rijnland is in goeden staat, behalve dat het „dak van boven geheel dient gerepareerd te worden.

„De nieuwe wacht is op vele plaatsen gescheurt, sinds 9 jaaren . . . ."

De militaire bezetting bestond op 31 Augustus 1791 uit: „één kapitain, „één lieutenant, drie vaandrigs, twee sergeanten, veertien korporaals, één „tamboer, honderd en veertien dienstdoenders gemeenen, twaalf onbekwa-„men, tien vrijwerkers, negen en twintig zieken, zamen 165 gemeenen, „of, totaal 206 koppen *)."

Het is niet bekend, dat uit een dier versterkingen, walmuren en barakken, één enkel schot ooit gedaan is, — zelfs valt het te betwijfelen, of er van 1670 tot 1808 ooit een vreeswekkende vijand te Soerabaja gezien is. In 1672 kwamen de Makassaren en Madoerezen hier eens kijken. De majoor CHRISTIAAN POLEMAN verdreef ze in 1678 met kanonnen, die hij in watervaten aan wal bragt. Hieruit is af te leiden, dat die „kanonnen" niet heel groot, noch veel in aantal zullen zijn geweest. Toen ANTONY HARDT als opperkrijgsbevelhebber met den keizer te Soerabaja kwam, in Oktober 1678, was de vijand in Kediri, 38 uren verre. De gevreesde vijand was in 1705 nog 40 palen verre, en in 1718 waren het de, door de keizers en Kompagnies troepen verdreven, inlandsche opperhoofden, die den vijand moesten voorstellen, ofschoon men niet regt weet, wie als zoodanig moet worden beschouwd.

In 1745 kwamen de Madoerezen een strooptogt ondernemen in den omtrek van Soerabaja, maar bleven op eerbiedigen afstand, en vergenoegden zich, het land wat af te loopen met 2000 man, die spoedig verdreven werden.

In 1752 ontstond er twist tusschen de twee inlandsche regenten van Soerabaja en hunne betrekkingen. Zij verbrandden elkanders woningen, en de koppigste werd door de Madoerezen, als helpers, verdreven.

Sedert heeft men te Soerabaja geen ander inlandsch menschensoort gezien waaraan men een vijandsnaam geven moet. Hieraan moet worden toegeschreven, het ten eenenmale vergeten van alle de voornoemde oorlogsbouwstukken.

Met de komst van den Gouverneur-Generaal DAENDELS verrees de oorlogsgeest, — even al het suikerriet op de Pasoeroeansche velden, wanneer na maanden droogte een regentje valt. DAENDELS was er op uit, om

---

*) In 1773 was de eenige officier, de luitenant THOMAS IMHOFF, sinds 1768.
In 1787 de kapt. S. A. VON BOSE, sinds 1782, met 2 luitenants en 3 vaandrigs.

Soerabaja tot zijn hoofdzetel te maken. De admiraal BUIJSKES moest de oorlogsplannen ten uitvoer brengen, maar deze vond dit beneden zijne waardigheid van Luitenant-Gouverneur-Generaal, en ging naar Holland terug. De door en onder DAENDELS aangelegde oorlogsbouwstukken in en voor Soerabaja waren, sinds 1808:

1o. het zeefort, op de bank van Mengari, aan den noordwester ingang van de straat van Madoera. De bank werd opgewald, en met honderd stukken kanon bezet. In 1811 was de afstand tot den Java-wal nog 1300 yards. Dit fort heette eerst „Lodewijk"; tot 1838 „Oranje"; sedert „Erfprins." De bevelhebber vermogt, op halsstraffe, nimmer en nooit tot de overgave besluiten.

Het heeft nimmer een vijandelijk schot gedaan, en ging op 22 September 1811 op de meest vreedzame wijze over, van 't Hollandsch onder 't Fransch, en vervolgens onder 't Engelsch gezag.

Het eenige nut was, dat er door gevangenen de kleeding voor 't leger vervaardigd werd.

In 1857 werd deze oorlogszaak op openbare veiling verkocht; — de kooper ging bankroet; — dit was de eenige oorlogswraak.

Thans is de stede aan de zee wedergegeven, als vóór 1808.

2o. het ooster-zeefort bij Quanjer, aan den oosteringang van de straat. Het moest op zestien voet waters diepte gefundeerd worden; DAENDELS dreigde aldaar alle vaartuigen te laten zinken. Er is nimmer iets zigtbaars van gekomen. Thans vindt men het op de zeekaart als klip terug, onder den naam van: „het gezonken fort."

2o. het fort Kalimas, op een eilandje aan den ooster-rivier-uithoek van Soerabaja; een kringwalletje met een huisje. Ook van hier is nimmer een vijandelijk schot gedaan. In 1837 sloeg de bliksem in het kruidhuisje, waarin buskruid voor partikuliere schepen geborgen was. De bezetting, drie man en een sergeant, Javanen, voerden tegen niemand oorlog, en kwamen gewoonlijk met gevangen leguanen of visch t' huis. In 1852 bestond van het walletje niets meer, en het huisje diende nog eenigen tijd tot schapenhok voor den dokmeester, en tot punt voor den meridiaan van Soerabaja.

Thans heeft het Maritiem-etablissement alles onzigtbaar gemaakt.

SOERABAJA, 1858. J. HAGEMAN, J. CZ.

De wraak eens Keizers.

MOHAMMED, een oorlogzuchtig vorst, onder wiens regering de Nederlanders het eerst getracht hebben zich in Oost-Indië te vestigen en, in weerwil zijner gedurige aanvallen, een begin maakten met den bouw der stad Batavia, was derde Keizer van Java en reeds tot hoogen ouderdom geklommen, toen de gebeurtenis voorviel die wij onze lezers willen schetsen.

Het was op een morgen van den jare 1640, dat een oude doch nog krachtige Javaan, in een vertrek zijner ruime, van bamboe opgetrokken, woning, heen en weder stapte. Het vertrek was met fijne matten bekleed; zoodat men daaruit den hoogen rang des grijsaards genoeg had kunnen opmaken, zonder dat de fijne stoffe zijner kleeding en de gouden kris, die in zijn gordel schitterde, daartoe verder tot bewijs had behoeven te verstrekken. Zijne zwarte oogen schitterden als kolen vuurs onder de grijze wenkbraauwboogen, en zijne lippen trilden onder den dunnen knevel, terwijl hij nu en dan de hand aan de kris sloeg en daarbij onzamenhangende woorden mompelde. Het was blijkbaar, dat hij aan eene heftige gemoedsaandoening ten prooije was en met moeite zijnen toorn bedwong. Reeds meermalen had hij den voorhang weggeschoven, waardoor hem een blik op het zonnige landschap gegund werd, doch wrevelig had hij de mat weder laten vallen, om zijne eentoonige wandeling te hervatten.

Eindelijk bewoog zich de voorhang weder en een man sloop zacht en omzigtig binnen. Hij was groot en forsch van gestalte, en toen hij zich in zijne geheele lengte oprigtte geleek hij een reus bij den grijsaard, die hem blijde te gemoet snelde, doch plotseling staan bleef, en toen eerbiedig en nederig het hoofd boog en de armen kruislings over de borst legde. De jongeling — want de binnentredende had naauwelijks den ouderdom van twintig jaren bereikt — stak hem de hand toe, en beantwoordde den groet met de nederbuigende vriendelijkheid van den meerdere tot den mindere. Noch zijne kleeding, die, in weerwil van enkele sieraden, eenvoudig kon genoemd worden, noch zijn breed en plat gelaat, met die grove onedele trekken, zouden hebben doen vermoeden, dat hij was de oudste zoon van den Keizer van Java, RADEN AGONG. En toch, hij was het.

De grijsaard spreidde een sierlijk bewerkte mat op den grond uit, en nadat de prins daarop, naar Aziatische wijze, had plaats genomen, hurkte ook de Javaan op eerbiedigen afstand van zijn aanzienlijken gast neder.

— „Toemenggong WIRA GOENA heeft mij zeker vol ongeduld gewacht, niet waar?" vroeg RADEN AGONG, en liet er toen schier fluisterend op volgen:

— „Pangeran MASARIA heeft den roof gepleegd.

— „Ha, ik heb mij dan niet bedrogen!" riep WIRA GOENA heftig uit. „Het is uw broeder geweest, die mij mijne liefste vrouw heeft ontstolen. Hij heeft mij gemaakt tot een arm, ellendig oud man. Hij heeft mij mijne AZONA ontroofd! En ik kan mij niet wreken, voegde hij er schier wanhopend bij.

— „Pangeran MASARIA is mijn jongste broeder, de lieveling des Keizers; hij ontrooft mij de kroon, want de Keizer heeft hem tot zijn opvolger benoemd, ofschoon *ik*, naar regt en billijkheid, den troon moest beklimmen; daarom denkt pangeran MASARIA, dat hij ons vertrappen kan, dat hij ongestraft zijnen broeder verguizen en de grootsten des rijks van hunne vrouwen berooven mag". Terwijl de prins sprak fonkelden zijne oogen van gramschap en zijne reusachtige leden sidderden bij de gedachte, hoe hij door den Keizer verongelijkt werd. Bij het uitspreken van den naam zijns broeders namen zijne gelaatstrekken zulk eene woeste uitdrukking aan, dat een schilder hem tot model van zijn KAÏN had kunnen nemen.

— „En ik kan mij niet wreken!" herhaalde WIRA GOENA met de vuist de sierlijk bewerkte greep zijner kris omvattende.

— „Wij kunnen ons wreken, toemenggong;" zeide de prins zacht, en zijn gelaat was weder kalm geworden. „De prins mijn broeder is in het donker van den nacht, met eenigen der zijnen, uw huis met geweld binnengedrongen en heeft een uwer vrouwen ontvoerd. Hij heeft zich als een roover gedragen, en schoon de nacht niet spreken kan om hem te verraden, zoo is mijn goud toch in staat geweest, om de tong te ontboeijen van een zijner volgelingen, die hem op zijn nachtelijken togt hebben vergezeld. De Keizer moet nog heden van zijne daad onderrigt worden en hij zal regt laten wedervaren aan den toemenggong WIRA GOENA, den verhevenste der rijksgrooten, die schier even veel magt en zeker meer vrienden heeft, dan de Keizer. Hij *moet* u regt doen wedervaren; want hij is regtvaardig. Het kan mijn broeder eene kroon kosten — en mij welligt een troon doen verwerven!" voegde hij er in zich zelf bij.

— „Eene aanklagt tegen den prins!" riep WIRA GOENA bijna ontzet uit; „RADEN AGONG, gij vergeet, dat er een tijd kan aanbreken, waarin uw broeder zich vreeselijk op ons en de onzen zou kunnen wreken!"

— „Dus laat gij u ongestraft honen, en komt het in zijn hoofd op ook uwe andere vrouwen tot zich te nemen, dan zult gij het hoofd buigen, toezien en zwijgen, niet waar?" vroeg de prins schamper.

De honende toon dezer woorden deed den ouden man het bloed naar het hoofd stijgen, en nog vaster omklemde hij zijne kris; toen zeide hij vast beraden:

— „RADEN AGONG ik ga naar den Keizer; hij zal weten, wie de eer zijns dienaars heeft aangerand."

Een glimlach van zelfvoldoening vloog over het aangezigt van den prins, doch hij bedwong zich en zeide:

— „Allah wil niet dat zulk eene misdaad ongestraft blijve. Ik ga met u om u tot getuige te zijn!"

Mohammed, de magtige Keizer van Java, zat in het binnenhof van zijn paleis, omringd door eene lijfwacht van vrouwen, die, met lansen en krissen gewapend, den vorst bewaakten. Ofschoon hij reeds de zes en zeventig jaren bereikt had en zijn haar en baard sneeuwwit geworden waren, fonkelde evenwel een jeugdig vuur hem ten oogen uit; en was zijne gestalte nog niet gekromd onder den zwaren tijdlast, die den mensch — vooral in Azie — zoo spoedig nederdrukt.... .

Somber blikte hij neder op den toemenggong wira goena en raden agong, die zich, op de knieën en armen rustende, voor zijne voeten hadden nedergeworpen, en niet waagden hunne oogen naar hem op te heffen.

Zij hadden pangeran masaria, den jongsten zoon en lieveling van den Keizer, van vrouwenroof beschuldigd, en zij wachtten thans met een kloppend hart af, wat de vorst hun ten antwoord geven zoude. Doch hij zweeg en bleef zwijgen, en in diep gepeins liet hij het grijze hoofd op den nog gespierden arm rusten. Eindelijk hief hij het hoofd op, en toen hij sprak, was zijne stem zoo ernstig, dat de weinige hovelingen, die in zijne nabijheid waren, sidderden voor het lot dat den aanklagers boven het hoofd zweefde.

— „Toemenggong," zeide hij, „mijne ooren hebben zaken vernomen, die de dagen mijns levens verkorten zullen. Gij beschuldigt mijn zoon, die eenmaal Keizer wezen zal, van eene zware misdaad; ten minste gij noemt het zoo, zonder te bedenken, dat hij jeugdig is, even als de vrouw die hij u ontnomen heeft. Ik had gedacht, dat een oud man der jeugd meer zou hebben toegegeven, al waart gij schijnbaar vergeten, dat de prins de zoon uws Keizers was. Voorzigtigheid is uwe deugd ook niet, toemenggong; anders zoudt gij er zeker wel aan gedacht hebben, dat de jongeling, dien gij beschuldigt, eenmaal in staat zal wezen, zich om deze aanklagt vreeselijk op u te wreken. Zoo lang ik leef zal ik u kunnen beschermen, doch na mijnen dood zijt gij aan de genade of ongenade des nieuwen Keizers overgegeven. En gij raden agong," ging hij nog ernstiger voort, „waarom levert gij den Keizer het voorbeeld, dat een broeder zijn broeder verraden kan? Uw verstand is gering agong, en gij zijt al zeer zwak, dat gij u door eenen vreemde laat overhalen tegen uw broeder zamen te spannen en tot zijn verderf mede te werken. Gij toont niet de zoon eens Keizers te zijn, raden, en Allah heeft mij eene wijze gedachte gegeven, toen ik pangeran masaria in uwe plaats tot mijn opvolger verkoos; want *gij* zijt niet in staat een volk te beheerschen. Gij beheerscht immers uwe eigen driften niet agong!"

Hij zweeg en de aanklagers bogen zich nog dieper ter aarde; zij gevoelden, dat zij van beschuldigers beschuldigden geworden waren.

— „Ga nu heen," vervolgde de vorst na eenige oogenblikken, „want ik wil peinzen over de woorden, die mijne ooren zijn binnengedrongen en mijn

hart met smart vervullen. Niemand spreke een enkel woord tot pangeran MASARIA van de aanklagt tegen hem ingebragt," voegde hij er, dreigend om zich heenziende, bij. „Ik gebied het u op de straffe des doods!"

De hovelingen bogen zich en de beide aanklagers kropen, op hunne handen en voeten, over de fijne matten achterwaarts, tot zij achter den voorhang van het binnenhof verdwenen waren.

Beschaamd en verlegen blikte de toemenggong den prins aan, doch RADIN AGONG balde de vuiste en mompelde een vloek: en hij haastte zich den man te ontvlugten, die getuige geweest was van zijne vernedering.

Thans willen wij den lezer verzoeken, ons te volgen naar het paleis van den prins MASARIA, indien wij dat ruim, doch slechts van bamboe opgetrokken, gebouw dien weidschen naam gunnen willen. Wij treden een vertrek binnen, even eenvoudig met matten belegd als dat, waarin wij in den aanvang onzer schets vertoefd hebben, ofschoon zij fijner en met meerdere kleuren bewerkt zijn.

Bij ons binnentreden valt ons oog op eene jeugdige vrouw, die zich in eene half liggende houding op eenige purperen kussens heeft nedergezet. Het fijne gewaad, dat hare gestalte omgeeft, hoe ruim ook, verbergt niet geheel de fijne vormen der heerlijk schoone gestalte; en wanner wij een blik slaan op dat ovale gelaat, met die smachtende gazellen-oogen, dien net gevormden neus en die purperen lipjes, die niet altijd de parelwitte tanden verbergen, — dan valt het ons niet vreemd eene mannenstem zacht te hooren fluisteren:

— „AZONA, ik heb u lief, meer dan het licht mijner oogen, meer dan mijn leven."

Hij die zoo spreekt is een jongeling, nog zeer verre van den mannelijken leeftijd verwijderd, ofschoon er in zijn oog iets is te lezen, dat ons spreekt van een helder verstand en een ijzersterken wil, terwijl zijne breede lippen, waarop een kleine gitzwarte knevel prijkt, aan list en verraderij doen denken.

Hij heeft den hoofddoek van zich afgeworpen, zoodat zijne lange gitzwarte haren hem vrij om hals en schouders zwieren, waardoor hij een eenigzins woest voorkomen verkrijgt.

Hij heeft zich aan de voeten der jeugdige schoone nedergezet, en met eene zachte stem herhaalt hij:

— „AZONA, ik heb u lief!"

— „Gij weet, dat ik u ook bemin pangeran MASARIA," antwoordde het meisje, met eene stem, die hem als muzijk in de ooren klonk. „Zou ik u anders zoo gewillig gevolgd zijn, toen gij met uwe krijgers de woning van mijnen heer binnendrongt, om mij aan zijn geweld te ontrekken? En toch gaf hij mij vele, vele geschenken, en mijn wil was hem eene wet. Ja, hij gaf mij vele geschenken!" voegde zij er nogmaals en niet zonder beteekenis bij.

— „Wat gij begeert, zal het uwe zijn AZONA," zeide pangeran MASARIA, die haar zeer wel begreep. „Ik zal voor den toemenggong niet onder doen, en elk lachje van uwe lippen wil ik met goud betalen, indien gij bij mij wilt blijven en niet naar WIRA GOENA terugkeeren."

— „Naar hem terugkeeren!" riep zij met onverholen afschuw uit. „Dat ware immers erger voor mij, dan de dood! Maar indien hij eens naar den Keizer ging en u aanklaagde wegens menschenroof?" vroeg zij plotseling en zag hem angstig aan.

MASARIA begon te lagchen.

— „Gij zijt een dwaas kind AZONA! Wij waren immers onkenbaar, toen wij zijn huis overvielen? Wie zou er onder het gewaad van den dienstknecht een prins vermoed hebben? En al weet hij wie de roover is, dan nog zal hij het niet wagen mij te beschuldigen; hij begrijpt immers, dat ik wraak zou nemen?"

— „En in weerwil daarvan heeft hij u beschuldigd van vrouwenroof, pangeran MASARIA!" klonk het zacht in de nabijheid. Wrevelig keerde de prins zich om, en zijn toorn verminderde niet, toen eene zijner vrouwelijke volgelingen met langzame schreden het vertrek binnentrad.

— „Bij Allah! wie waagt het mij te storen?" riep hij woedend uit. „Het hoofd is u zeker te zwaar op de schouders geworden en gij wilt er van ontslagen zijn. Uw wensch zal verhoord worden, vrouw!"

— „Wanneer heeft de zoon geleerd zijne moeder te bedreigen?" vroeg zij op onbevreesden toon en ging voor hem staan, zoodat hij haar in het gelaat kon zien.

— „Moeder!" riep de prins verrast uit, en hij boog het hoofd voor de vrouw die hem hare hand toereikte.

— „Uwe krijgslieden bewaken zeer slecht de woning van den toekomstigen Keizer; zij laten eene vrouw tot uwe binnenvertrekken doordringen, en dat terwijl uwe vijanden tot uw verderf zich vereenigen."

— „Wat bedoelt gij daarmede moeder?" vroeg de prins zonderling te moede. „En waarom heeft de moeder eens Keizers zich in het gewaad eener dienende moeten verbergen?"

— „Ik ben in dit gewaad tot u gekomen, om u te waarschuwen voor het gevaar, dat u boven het hoofd zweeft. De toemenggong heeft u bij uwen vader aangeklaagd, als een roover, die in den nacht zijne woning met geweld is binnengedrongen, om hem een schat te ontrooven, die hem meer waard is dan zijn leven. Uw broeder heeft zijne aanklagt ondersteund, en de straf des Keizers geëischt voor den misdadige."

De prins was bleek geworden en zag zijne moeder schier ongeloovig aan; doch de ernst harer trekken verzekerde hem, dat zij waarheid gesproken had en geen spel met hem speelde.

— „En mijn vader, de Keizer, hoe heeft hij mijne aanklagers ontvangen?" vroeg hij schielijk.

— „Zoo als zij verdienden ontvangen te worden," was het antwoord; „zijne gramschap heeft zich boven hunne hoofden ontlast, doch tevens ook

boven uw hoofd, pangeran MASARIA. De toorn des Keizers is op u; hij heeft zich in het binnenste van zijn paleis opgesloten, en mij alleen was het gegund hem te naderen."

— „En wat raadt gij thans, moeder?" vroeg de prins aarzelend. „Moet ik AZONA, de vrouw van mijn hart, die ik reeds beminde vóór zij de vrouw van den toemenggong werd, moet ik haar ...." doch hij voleindigde den volzin niet; want AZONA, die het gesprek met angstige oplettendheid gevolgd was, vloog thans bevend op en riep schreijend uit:

— „o Neen, zend mij niet naar hem terug; gij weet niet hoe vreeselijk hij is in zijnen toorn. Hij zal mij dooden op het oogenblik dat mijn voet zijne woning weder betreedt. Bij Allah, laat mij bij u blijven, hier alleen ben ik veilig!"

— „Wees gerust AZONA; hij zou niet wagen u te deren," zeide de prins geruststellend en hij drukte haar aan zijne borst.

— „Ik ben hier gekomen om u te waarschuwen; niet om u raad te geven," zeide zijne moeder ernstig. „De man, die geroepen is eenmaal eene kroon te torschen en een magtig volk te besturen, zal zeker wel meer verstand hebben dan eene zwakke vrouw, om zich te kunnen redden uit den strik die hem gespannen werd. Wat is deze zaak bij de zwarigheden die later nog zullen oprijzen op uwen levensweg? De Keizer heeft u lief, en gij weet immers genoeg hoe uwe woorden den weg naar zijn hart moeten vinden?"

Pangeran MASARIA zag peinzend voor zich neder en kruiste de armen over de borst. De beide vrouwen blikten hem uitvorschend aan, doch geen trek op zijn strak gelaat verried wat er in zijn binnenste omging. Eindelijk zweefde er een listig lachje om zijne lippen, en opgeruimd zeide hij:

— „Gij hebt gelijk; ik ken den Keizer; morgen ga ik ten hove, en zal daar het vonnis vernemen, dat over mij moet worden uitgesproken". Doch dreigend liet hij daarop volgen: „Eens komt de vergelding!"

Den anderen morgen verscheen pangeran MASARIA in de tegenwoordigheid des Keizers, doch zonder de teekenen van zijnen rang, en hij verschool zich onder de hovelingen die den Keizer omringden, als vreesde hij den blik van den vertoornden vader te ontmoeten. De vorst sprak het vonnis over eenige misdadigers uit, en toen hij hiermede gereed was, vloog zijn blik langs de rijen der rijksgrooten, en met eene vaste stem riep hij: „pangeran MASARIA!"

Er heerschte eene ademlooze stilte in het ruime binnenhof van het paleis, toen de prins aan de oproeping des Keizers gehoor gaf, zich op den grond nederwierp en kruipende den troon naderde.

Het oog van den vorst nam eene zachtere uitdrukking aan, toen hij zijn zoon, met al de kenteekenen van berouw en moedeloosheid, het hoofd ter aarde zag buigen, doch zijne stem bleef even streng, klonk even helder, als toen hij een oogenblik vroeger over leven en dood heerschte.

— „Pangeran MASARIA, weet gij welke straf den overspeler treffen moet?” vroeg hij langzaam.

— „Ja heer,” klonk het zacht van de lippen des jongelings, „de straffe des doods!”

— „Zoo zend dan uwe overspeelster henen naar toemenggong WIRA GOENA, haar wettigen heer, opdat hij regt over haar uitoefene. Hij zij meester over den dood of het leven der vrouwe naar zijn welbehagen.” Daarna voegde hij er strenger bij: „Verwijder u thans uit mijne oogen en verschijn buiten mijne voorkennis niet weder ten hove.”

Pangeran MASARIA boog nogmaals het hoofd en kroop terug van den troon. Toen hij zich weder mogt oprigten, ontmoette hij den blik zijns broeders, waarin een helsche vreugde gloeide, en ook het gelaat van den toemenggong blonk van innig genoegen, want het pas uitgesproken vonnis had hem als muzijk in de ooren geklonken. De prins sloeg de oogen voor hen neder, als schaamde hij zich voor zijne beschuldigers en ootmoedig verliet hij het binnenhof; doch die den schamperen lach gezien had, die om zijne lippen speelde, toen hij buiten was, zou reden gehad hebben aan zijn berouw te twijfelen.

Hij begaf zich naar zijn paleis terug en zijn gelaat stond vrolijk en opgeruimd, toen hij het vertrek binnen trad, waar AZONA hem met ongeduld verbeidde. Zij vloog hem te gemoet en haar oog hechtte zich vragend, doch hoopvol, aan zijne blikken; want zij twijfelde niet, of hij had haar eene blijde tijding mede te deelen. Doch hoe trilde de arme vrouwe van ontsteltenis, toen hij haar het vonnis, door den Keizer uitgesproken, herhaalde. Half onmagtig zonk zij op de purperen kussens neder, en zij vouwde de handen en zag smekend naar hem op. Het was immers het doodvonnis dat hij haar had aangekondigd!

— „Wees volkomen gerust AZONA”, zeide hij met innige overtuiging, dat zijne woorden niets dan waarheid behelsden. „Nog vóór dat het oog van den dag zich sluit, zijt gij in mijne armen wedergekeerd. Ik heb mijn vader zeer wel begrepen, toen hij zeide, dat hij den toemenggong meester liet over uw leven en dood. Zal hij het wagen zich met uw bloed te bezoedelen, nu de Keizer hem vergunt u het leven te laten? Het is immers schier een bevel, en de toemenggong zal zich wel wachten, zich de ongenade van den Keizer en de vijandschap van den troonopvolger op den hals te halen. Hij zal u aan mij terug zenden AZONA, om zich daardoor met mij te verzoenen; want ik ben overtuigd, dat hem zijne aanklagte nu reeds berouwt.”

Met deze en andere woorden zocht hij AZONA te bemoedigen, dat hem ook eindelijk bijna mogt gelukken; doch met een angstig voorgevoel van een naderend onheil, trad zij in de prachtige draagkoets, die ten teeken van rouwe met lijnwaad was behangen. Toen de prins een afscheidskus op haar voorhoofd drukte, was het of zijne lippen koud marmer aanraakten. Hare oogen waren gesloten en zij hoorde het niet hoe hij haar met de tederste namen aansprak.

Hij gaf aan eenigen zijner volgelingen bevel, de draagkoets naar de woning van WIRA-GOENA te vergezellen en den toemenggong uit zijnen naam aan te kondigen; „*dat hij zich onderwierp aan het vonnis door den Keizer uitgesproken, doch dat hij genade smeekte voor eene onschuldige vrouw!*"

De volgelingen vertrokken, en de prins bleef in het binnenste van zijn paleis hunne terugkomst afwachten. De tijd viel hem lang, doch eindelijk keerden de dragers met de draagkoets weder; zij was ledig!

— „Hebt gij tot den toemenggong de woorden gesproken, die ik u belast heb hem te zeggen?" vroeg pangeran MASARIA, terwijl voor de eerste maal een angstig voorgevoel zijn hart heviger deed kloppen.

— „Ja heer", antwoordde de aanvoerder der volgelingen, en hij wierp zich voor de voeten van den prins neder. „De toemenggong heeft de jonge vrouw met vijf krissteken doorboord, en haar toen als eene prooi voor de roofdieren op het veld doen werpen. Dit was zijn eenig antwoord."

Een kreet, die niets menschelijks had en naar de stem des panters geleek, ontsnapte de borst van pangeran MASARIA. Hij was doodelijk bleek geworden en zijn oog schoot vonken uit. Hij sprak geen woord, doch onder de vuist, die hij zich op de borst geslagen had, droop het bloed in purperen droppelen naar beneden. Voor een oogenblik schitterde zijne kris boven het hoofd van den sidderenden volgeling, doch toen liet hij het wapen weder zinken en hij schopte hem van zich af. Daarna wierp hij zich, met het gelaat ter aarde, op den grond neder en bleef geruimen tijd onbewegelijk liggen. Toen hij weder opstond, was zijn voorkomen kalm geworden, doch somber herhaalde hij: „De dag der wrake komt! Zij hebben mij mijne beminde ontnomen; de keizerlijke kroon zullen zij mij evenwel niet ontrooven!"

Den anderen morgen deed hij zich, ten teeken van rouwe en boete, het haar afscheren en begaf hij zich met zijne volgelingen, ten bedrage van 15,000 man, naar toemenggong MATARAM, een rijksgroote, die, om zijne wijsheid en regtvaardigheid, door het volk schier als een heilige vereerd werd. Hij wierp zich voor de voeten van den ouden man en zeide:

— „Vader, ik heb zwaar misdaan, want mijne driften hebben de overhand over mij gehad. Hoe zal ik eenmaal als Keizer kunnen regeren, als gij geene woorden van wijsheid tot mij spreekt? Zie ik stel mijn volk onder uwe bevelen en ik wil aan uwe voeten leeren, het vele dat mij nog ontbreekt."

MOHAMMED vernam weldra de boete en het verstandige gedrag van zijnen zoon; hij verheugde zich er over, en werd meer in zijn voornemen bevestigd, om hem den troon als erfdeel na te laten. Zijn toorn keerde zich geheel tegen toemenggong WIRA GOENA, en toen deze voor de eerste maal, na den moord op zijne vrouw gepleegd, weder in zijne tegenwoordigheid verscheen, barstte zijne gramschap los.

— „Bij Allah!" riep hij uit, „wie zoekt het onverstand der jeugd bij de grijsheid? Toemenggong! wat hebt gij gedaan, om de edelmoedige handelwijze van mijnen zoon op dusdanige wijze te beantwoorden? Gij waart

groot geweest in mijn oog, wanneer gij den prins de vrouw, die hij lief had, doch welke hij op mijn bevel bereidwillig aan u terug gaf, ten geschenke had gegeven. Het was laag van u WIRA GOENA u te wreken op een onschuldige. Neem een voorbeeld aan pangeran MASARIA, die, hoe jeugdig hij zijn moge, zijne driften weet te beteugelen..... Mijn einde nadert spoedig en dan — toemenggong wie zal u dan beschermen tegen den regtmatigen toorn van hem, dien gij zoo vreesselijk beleedigd hebt? Ik beveel u, voortaan in vrede te leven met mijnen zoon en zijne vriendschap te zoeken; want, WIRA GOENA, denk dat de tijd vergaat, dat er andere dagen zullen aanbreken!"

WIRA GOENA boog zich stilzwijgende en antwoordde niet op de bittere verwijtingen van den ouden vorst. Hij begreep den zin, die in de laatste woorden lag opgesloten, maar al te wel, en hij nam zich voor, zich stipt aan het bevel van den Keizer te houden, al was dan ook zijn hart met haat tegen den jongen prins vervuld.

Drie jaren leefde pangeran MASARIA als afgezonderd van de wereld en bekwaamde zich, onder de leiding van den wijzen toemenggong MATARAM, in alles wat een prins, die tot de regering geroepen is, moet weten, om een volk te kunnen gelukkig maken. Na dien tijd werd hij aan het hof teruggeroepen, en hij verliet de afzondering, om zich, met meer luister dan ooit te voren, in de tegenwoordigheid des Keizers te vertoonen, die hem — nadat de prins zoovele bewijzen van opregt berouw gegeven had — de dwaasheid zijner jeugd vergaf en hem in genade weder aannam.

Hij toonde geen haat te voeden tegen de mannen, die hem voor eenigen tijd de gunst zijns vaders hadden doen verliezen; want hij bejegende zijnen broeder, bij elke voorkomende gelegenheid, met de meeste hartelijkheid, en met eerbied boog hij zich voor den grijzen toemenggong, als hij dezen ontmoette.

MOHAMMED verheugde zich zeer over deze schijnbaar vredelievende gezindheid van pangeran MASARIA, en toen hij eindelijk het hoofd nederlegde tot den eeuwigen slaap, werd hem de doodstrijd verligt door de gedachte, dat hij zich een hem waardig opvolger gekozen had.

Pangeran MASARIA besteeg in 1645 den keizerlijken troon, en ontving de hulde zijner nieuwe onderdanen.

Toemenggong WIRA GOENA had dit oogenblik niet zonder angst te gemoet gezien, want hoe vriendelijk de prins zich in den laatsten tijd ook jegens hem getoond had, vreesde hij, niet zonder grond, dat de nieuwe Keizer zich de vroegere gebeurtenis maar al te wel herinneren zou. Deze vrees scheen evenwel ongegrond te wezen, want toen de toemenggong zich voor den troon kwam nederwerpen, voegde de vorst hem zachtzinnig toe:

— „Mijn vader heeft gewild, dat ik u steeds mijne vriendschap zal blijven schenken. Wie is ook meer waardig dan gij, om haar te blijven genieten?" Ook zijn broeder reikte hij de hand en sprak: „Vrede zij er tusschen ons!"

Maar die woorden van vriendschap vormden alleen het masker, waar achter hij zijne ware bedoelingen verbergen wilde; want in zijn binnenste gloeide onverzoenlijke haat tegen WIRA GOENA en tegen zijnen broeder, en zijn hart riep om wraak.

WIRA GOENA zat in gedachten verzonken voor zijne woning, onder de schaduw van een waringin-boom. Vóór hem stond RADEN AGONG met de armen over de borst gekruist, en bespiedde met zigtbare belangstelling elke verandering in de gelaatstrekken des grijsaards.

— „Heeft mijn voorslag uw hart met vreeze vervuld?" vroeg hij eindelijk langzaam. „En is de toemenggong den kinderen gelijk geworden?"

De grijsaard hief het oog op en antwoordde ernstig:

— „Zou ik niet aan de kinderen gelijk zijn, wanneer ik niet nadacht over die woorden welke gij tot mij gesproken hebt? Het werk dat gij ondernemen wilt is gevaarlijk RADEN AGONG!"

— „Maar noodzakelijk voor uw behoud en het mijne. Ik vertrouw de vriendelijkheid van mijnen broeder niet;.... hij tracht ons daarmede in slaap te sussen, om ons daarna des te beter te kunnen overvallen. Indien wij hem niet dooden, dan zal hij het ons doen, zoo zeker als de zon daar aan den hemel gloeit."

— „Ik vertrouw den Keizer ook niet, maar hoe zal onze hand hem treffen, bewaakt als hij wordt door zijne lijfwachten? Wij wagen veel, zonder vooruitzigt op loon eenige winst. Zoo wij missen is de marteldood ons."

— „Wij zouden dien dood welligt een weinig verhaasten, wilt gij zeggen. Ontkomen doen wij hem toch niet, of de Keizer moet vallen. Wij zijn niet alleen, WIRA GOENA; want vele rijksgrooten, die mij genegen zijn, en een aantal priesters willen in onzen aanslag deelnemen. Uwe volgelingen zullen zeker op onze hand zijn en zij zijn niet weinige."

WIRA GOENA keerde het hoofd naar het hoog opgeschoten kreupelhout achter zich en luisterde scherp.

— „Waar luistert gij naar?" vroeg de prins.

— „Ik meende in onze nabijheid te hooren fluisteren," antwoordde WIRA GOENA, „doch het zal zeker de wind geweest zijn, die de takken bewoog, want ik verneem niets meer."

— „Wie zou ons hier beluisteren? Stel u gerust; men gaat op het heetste van den dag niet uit, om het oor te leenen aan onze gesprekken. Niemand weet iets van onzen aanslag op den Keizer, dan"...

— „De Keizer zelf!" klonk het onverwacht aan zijne zijde, en een manrees achter het kreupelhout op en trad te voorschijn. De zamenzweerders gaven een gil van ontzetting, doch RADEN AGONG trok zijne kris en sprong op den Keizer toe. Maar eensklaps blonken lansen in het zonlicht, en eenige honderden Javanen schaarden zich, als door een tooverslag, om den Keizer. Een enkel teeken van den bedreigden vorst deed hen het bamboe-bosch verlaten.

De toemenggong en de prins waren in een oogenblik omsingeld en ontontwapend.

— „De profeet heeft mij het uur verkondigd, waarop ik hier moest wezen, om te vernemen, hoe de broeder het op het leven van den broeder toelegt. Ik kwam om mij te wreken op ellendelingen, die mij eenmaal zwart trachtten te maken in het oog van eenen ouden vorst, en schuld waren van den dood eener onschuldige vrouwe, die ik meer lief had dan mijn leven, — en de wrake verkeert in eene regtmatige straf tegen moordenaars! Raden AGONG, toemenggong WIRA GOENA, ik spreek het doodvonnis over u beiden uit: gij zult verdelgd worden van deze aarde, met allen die u lief zijn, en uwe ligchamen zullen onbegraven der verrotting worden prijs gegeven."

De Keizer zweeg. WIRA GOENA wierp zich in doodsangst ter aarde en smeekte om genade; hij trachtte de knieën van den vorst te omklemmen, doch deze schopte hem van zich af. RADEN AGONG alleen bleef kalm; hij kruiste de armen over de borst en zag zijnen broeder met een trotschen blik aan.

— „Ik vrees u noch den dood," zeide hij met een bitteren glimlach, en in plaats dat hij de vergiffenis des Keizers afsmeekte, sprak hij eene vervloeking over het hoofd zijns broeders uit.

— „De tijd is gekomen; ik ben onschuldig aan uw bloed!" zeide de Keizer, en trad terug. Hij hief zijne regterhand op, en de Javanen vielen, onder een woest geschrei, op de ter dood veroordeelden aan. Een oogenblik later lagen zij ontzield op het, door hun bloed roodgekleurde, gras.

Thans stormden de krijgslieden de woning van den toemenggong binnen, en weldra vermengde zich het gegil van vrouwen en kinderen met het kletteren der helder roode vlam, die uit het bamboe-dak opsteeg.

Hiermede was de wraak des Keizers niet geëindigd; den geheelen dag nog vloeide het bloed der ongelukkigen, die als vrienden van WIRA GOENA bekend stonden en honderden Mohammedaansche priesters vonden op dien dag den dood, omdat zij verdacht werden gehouden, met RADEN AGONG en WIRA GOENA te hebben zamen gespannen.

Toen de Keizer eindelijk verzadigd was van het bloed, dat in stroomen vergoten was, zeide hij met een gelaat, waarop eene helsche vreugde glansde:

— „Ik heb wraak genomen en mij bevestigd op den troon op éénen dag. Dat het thans genoeg zij!"

De vrije tabaks-kultuur op Java.

Door een man van kennis en ondervinding, speciaal in de tabaks-kultuur op Java, zijn wij in de gelegenheid gesteld, onzen lezers eenige belangrijke aanteekeningen en toelichtingen onder het oog te brengen, allen op die kultuur betrekking hebbende. Wij laten dat stuk thans in zijn geheel volgen, terwijl wij ons voorbehouden, daarop eene enkele opmerking en beschouwing te laten volgen, die wij gelooven dat vooral in den tegenwoordigen tijd allezins behartiging verdienen.

Om te voldoen aan uw verzoek, zal ik thans mijne meening kenbaar maken, omtrent de kultuur van tabak op Java, voor zoo verre mijne ondervinding mij over dit belangrijk onderwerp tot leering is geweest.

Naar mijne meening is die kultuur bijzonder geschikt, om aan partikulieren te worden overgelaten, daar het toch algemeen bekend is, dat zij bij de Javanen reeds sedert eeuwen bestaat.

In vroeger jaren bestond er bij de bevolking tegen de *gedwongen* kultuur een bepaalde tegenzin, en verkeerde het Gouvernement daarom in het denkbeeld, dat zij voor haar hoogst bezwarend was. Die tegenzin bestond echter niet zoo zeer tegen de kultuur zelf, als wel tegen den *dwang*, en hoofdzakelijk tegen de daaraan verbonden misbruiken en bezwaren, vooral bij de allereerste oprigting der ondernemingen. Ik vermeen, dat de ondervinding van latere jaren dit in alle opzigten heeft aangetoond, en acht het daarom overbodig, om de vroeger bestaan hebbende gebreken en verkeerdheden, welke zoo wel ten nadeele van den Europeschen ondernemer als van den Javaanschen planter strekten, hierbij op te sommen. Dat alles behoort thans gelukkig tot het verledene, en behoeft daarom niet te worden opgehaald. Het is zeker, dat de eigenaars van de nog bestaande kontrakten met het Gouvernement thans door de ondervinding geleerd hebben, dat de tabaks-kultuur, bij eene behoorlijke verdeeling der werkzaamheden, niet zwaar genoemd kan worden.

Als hoofdbewijs hiervoor kan dienen de aanzienlijke vrijwillige aanplant, welke thans in de residentie Rembang plaats vindt. Die vrijwillige aanplant geschiedt door dezelfde bevolking, welke bij de Gouvernements-kultuur is ingedeeld.

Doch niet alleen bestaat die vrijwillige tabaks-kultuur in de residentie Rembang; zij heeft in de laatste jaren ook elders plaats, onder anderen bij de tabaks-onderneming, welke in kontrakt met het Gouvernement in het distrikt Lingkeer, residentie Soerabaja, gedreven wordt. Voor die onderne-

ming, wordt een aanplant van 125 bouws door dwang van de inboorlingen geëischt; maar bovendien zijn in 't vorige jaar door de bevolking nog 150 bouws vrijwillig aangeplant geworden.

Die vrijwillige aanplant zou echter thans reeds van veel meer uitgebreidheid zijn, ware het volgende voorval niet tusschenbeide gekomen.

Alvorens met de bewerking der gronden, voor het oogstjaar 1857 bestemd, een aanvang werd gemaakt, deed de toenmalige eigenaar van het kontrakt aanzoek om een uitgestrekter Gouvernements-aanplant, en wel ingevolge een in dat kontrakt voorkomend artikel, waarbij de Gouvernements-aanplant was bepaald geworden op 70 tot 200 bouws, naar gelang van de bevolking. Daar de assistent-resident in deze zaak de persoon was, door wien de aanvrage moest geschieden, begaf de kontraktant zich tot dien ambtenaar, met het verzoek, om zijne aanvrage gunstig te willen ondersteunen.

De assistent-resident was hiertoe echter niet genegen. Volgens zijne meening was de *gedwongen* tabaks-kultuur bezwarend voor de bevolking. Hij gaf den kontraktant dus den raad, om liever te trachten, even als zulks met de nabij gelegene tabaks-onderneming Wiedang plaats had, de tabak *vrijwillig* aangeplant te verkrijgen. Hiertoe zoude de assistent-resident, voor zoo verre hij zulks doen kon, alle medewerking verleenen, en zelf aan zijnen kontroleur instruktiën geven, om die kultuur, even als alle andere tweede gewassen, te surveilleren.

Intusschen werd het verzoek, om uitbreiding van den gedwongen aanplant, door den kontraktant aan den resident ingediend, doch, ingevolge het ongunstige advies van den assistent-resident, voorloopig geweigerd.

Gesterkt door het gehouden gesprek met den assistent-resident, vleide de kontraktant zich nu met eenen belangrijken *vrijwilligen* aanplant.

Ten einde de bevolking daartoe zoo veel mogelijk over te halen, stelde hij haar voor, om, gelijktijdig met de Gouvernements-zaadbeddingen, ook beddingen voor haren vrijwilligen aanplant aan te leggen, en wel voor iedere te beplanten Gouvernements-bouw twee beddingen, dus te zamen 250 beddingen meer. Die 250 beddingen bleven het eigendom der bevolking. Bovendien zou haar nog als aanmoediging *f* 250.00 zilver worden te goed gedaan.

Dit voorstel werd door de bevolking aangenomen. De kontroleur en wedono droegen beiden van deze overeenkomst kennis, doch ziet wat gebeurt er?

Nadat de aanleg der zaadbeddingen was geeindigd, en alleen de zaaijing overbleef, kwam de assistent-resident (voorstander van den vrijwilligen aanplant!) op de onderneming, nam de werkzaamheden, en al wat er te zien viel, in oogenschouw, en vroeg, alvorens te vertrekken, aan den wedono:

1e. Hoe is de bevolking gestemd?

2e. Hoe gaat het met de werkzaamheden?

3e. Zijn er door den nieuwen kontraktant ook veranderingen gemaakt?

Door den wedono werd hierop geantwoord:

De bevolking is tegenwoordig te vreden.

De werkzaamheden kan men aannemen, dat met $^{1}/_{3}$ zijn verminderd.

Veranderingen zijn er niet gemaakt; doch de bevolking is met den kontraktant overeengekomen, om 2 zaadbeddingen per bouw meer aan te leggen.

De door den kontraktant gemaakte overeenkomst met de bevolking werd daarop aan den assistent-resident medegedeeld. Hiervan scheen die ambtenaar echter niets te kunnen of te willen begrijpen. Hij vermeende, dat de tabakskultuur reeds bezwarend genoeg was, en veronderstelde, dat deze overeenkomst *niet vrijwillig* was. Hij beschouwde de belooning van *f* 1 per bed als eene betaling, en vond die daarom veel te gering.

Aan den kontroleur werd opgedragen, om door een paar man, op een neutraal terrein, den grond te laten beploegen en enkele bedden te doen aanleggen en te onderhouden, op dezelfde wijze als zulks op de gouvernements zaadbeddingen geschiedde, echter tegen eene dagelijksche betaling.

Het zal wel niet noodig zijn, het ongerijmde van dit bevel aan te toonen. De assistent-resident heeft dit zelf waarschijnlijk later ingezien, zoodat dan ook aan dit voorschrift geen gevolg is gegeven.

Ten einde zich echter te overtuigen, of de door den kontraktant met de bevolking gemaakte overeenkomst wel *geheel vrijwillig* was, werd de bevolking daarvoor, tot drie malen toe, opgeroepen en ondervraagd. Bij het eerste onderzoek, door den kontroleur gehouden, verklaarde de bevolking met de gemaakte overeenkomst genoegen te nemen. Deze verklaring was echter nog niet voldoende voor den assistent-resident; zij moest andermaal worden bijeengeroepen. Het gevolg van deze oproeping was, dat de menschen in den waan gebragt werden, dat het Gouvernement tegen de vrije kultuur gestemd was. Alleen op dien grond onttrokken zich verscheiden dessa's aan de gemaakte overeenkomst, zoodat velen der reeds aangelegde beddingen niet bezaaid werden.

Ten einde deze zaak nog een weinig beter toe te lichten, acht ik mij verpligt, nog mede te deelen, dat bij de gouvernements tabaks-kultuur voor iedere bouw 10 zaadbeddingen worden aangelegd. Wanneer er nu geene ongelukken gebeuren, zoo als het vernielen door insekten of bederf („weddang") in de beddingen, dan kan men van de 10 beddingen zeker $1^{1}/_{2}$ tot 2 bouw beplanten. In dat geval worden de overige „bibit" (zaadplanten) aan de bevolking afgestaan; doch dit behoort tot de zeldzaamheden, aangezien bijna ieder jaar, door het een of ander ongeluk, verscheiden bedden verloren gaan.

Tegen het aanmaken van eigen zaadbeddingen ziet de Javaan het meeste op. Bovendien heeft hij daartoe niet altijd de gelegenheid, dewijl hij gedwongen wordt, op een ander terrein voor den Gouvernements aanplant werkzaam te zijn. Wordt hem nu toegestaan, om, bij het aanleggen van de Gouvernements-zaadbeddingen, gelijktijdig ook voor zijn eigen vrijwilligen aanplant te zorgen, dan doet hij dit gaarne, want zijn arbeid wordt er weinig of niet door verzwaard en 't brengt hem grooter voordeel aan; iets dat onder anderen bewezen kan worden bij andere ondernemingen, waar deze

overeenkomst ook bestaat. Daarbij gebeurt het zelden of nimmer, dat, wanneer er zaadplantjes overig zijn, deze niet door hem voor vrijwilligen aanplant worden gebezigd. Dit alles nu bij elkander is, naar in vermeen, een krachtig bewijs, dat de Javaan genegen is, om, zonder dwang, tabak, voor de Europesche markt geschikt, te planten.

Door velen wordt dit echter nog in twijfel getrokken en beweerd, dat, in eenige residentiën, door partikuliere ondernemers overeenkomsten met de hoofden of ook wel met oudsten van de dessa's worden gemaakt, daardoor dikwerf knoeijerijën ontstaan, en de kleine man tot den aanplant gedwongen wordt, terwijl de hoofden zich het grootste gedeelte der betaling toeeigenen.

Het is mij bekend, dat in enkele residentiën overeenkomsten met geheele dessa's gesloten worden, doch ik kan niet aannemen, dat de kleine man zich daarbij zou laten *dwingen* om te planten. De voorbeelden zijn immers niet zeldzaam, dat de, bij de Gouvernements-kultuur ingedeelde, bevolking zich tegen dien arbeid verzette en haren onwil aan de regenten te kennen gaf. Hoe kan men nu veronderstellen, dat die zelfde bevolking zich door een gering dessa-hoofd zou laten dwingen, om voor den Europeaan tabak te planten tegen haren wil en tegen haar belang?

In de assistent-residentie Toeban, en ook bij de, in kontrakt met het Gouvernement werkende, onderneming in de residentie Soerabaja, worden geene overeenkomsten gesloten met de dessa's. Ieder individu, die daartoe genegen is, plant tabak en vervoegt zich, nadat zijn aanplant is bewerkstelligd, tot den kontraktant, met verzoek om een voorschot op de levering van het produkt in den oogsttijd. In den regel geschiedt dit verzoek, om daarmede de verschuldigde landrenten te voldoen. Alvorens het verstrekt wordt, laat de kontraktant den aanplant opnemen. Wanneer daarop geene aanmerkingen te maken zijn, ontvangt de planter gewoonlijk voor iedere duizend planten *f* 3.00 koper of *f* 2.50 zilver. Bij die gelegenheid wordt hem tevens een bewijs ter hand gesteld, waarop vermeld staat: zijn naam, de naam zijner dessa, het aantal door hem geplante tabaksplanten, het bedrag van het ontvangen voorschot, en het nummer, waarop hij bij den kontraktant in de boeken staat. Bij eenige ondernemingen wordt ook wel aan den Javaan een houten bordje gegeven, waarop het nummer vermeld staat en al hetgeen verder op de zaak betrekking heeft. Op deze wijze kan de kontraktant gemakkelijk den vrijwilligen aanplant nagaan, en kunnen bedriegerijen van de zijde der bevolking voorkomen worden.

In het jaar 1858 waren door den administrateur van de onderneming G. P. ongeveer 2000 van deze houten bordjes afgegeven. Reeds sedert verscheiden jaren bestaat deze vrijwillige tabaksaanplant, en ik geloof niet, dat er voorbeelden zijn, dat de Javaan klagten heeft ingediend, dewijl hij *gedwongen* werd om zoogenaamd *vrijwillig* tabak te planten. Wel zijn er hier en daar wenken gegeven en ook misschien enkele malen voorschriften; doch ik geloof niet, dat zoo iets voor eene tweede maal noodig was, en dat wel dewijl de Javaan, bij een goed geslaagden oogst, zijne moeite ruim-

schoots beloond zag. Ik kan dan ook niet veronderstellen, dat die wenken eenig nadeel aan de zaak hebben gedaan.

Evenmin als de Javaan gedwongen wordt, om Javaansche tabak, geschikt voor de inlandsche konsumptie aan te planten, welke tabak in den regel door Chinezen wordt opgekocht, evenmin zal hij zich laten dwingen, om voor den Europeaan tabak te planten, geschikt voor de Europesche markt.

Vele andere bewijzen voor het bestaan der vrije tabakskultuur, en dat deze inderdaad en in den vollen zin des woords vrij is, zou ik nog kunnen aanhalen; ik zal mij echter slechts tot het volgende bepalen.

Op de onderneming G. P. werd op zekeren dag aan een vrij aanzienlijk getal partikuliere tabaksplanters het door hen verdiende betaald. Een van hen ontving bij die gelegenheid, na reeds vroeger een voorschot te hebben ontvangen, *f* 175 Rec. benevens *f* 8.00 aan koperen duiten. Met dit resultaat was hij zoo tevreden, dat hij aan den kontraktant verzocht, om de, zoo even ontvangen, *f* 8.00 koper onder de daar nog aanwezige bevolking te mogen uitstrooijen. Alvorens nog een antwoord ontvangen te hebben, liet hij de daad onmiddelijk op de vraag volgen, en met een hoerah! werden de duiten ontvangen en prijs gemaakt. Kan men nu veronderstellen, dat dit plaats zoude gehad hebben, wanneer die Javaan gedwongen was geworden om te planten, of ook wanneer hij verpligt was, een gedeelte van het door hem ontvangen geld aan zijn dessahoofd af te staan?

Bij gelegenheid der onlangs gehoudene diskussiën in „Felix Meritis" werd beweerd, dat het zeer gemakkelijk was, om, door het geven van geschenken aan eenen wedono, bij voorbeeld van een bendie, partikulieren aanplant te erlangen. Ik moet verklaren, dat het mij niet bekend is, dat eenige vrijwillige aanplant op die wijze is tot stand gekomen. Wel weet ik, dat bij de bestaande tabaks-ondernemingen in Gouvernements kontrakt, die op dwang en „prentah" rusten, dikwerf door de kontraktanten geschenken aan de hoofden worden gegeven, om hen daardoor zoo veel mogelijk aan te sporen tot het nakomen der hun opgelegde bevelen met betrekking tot den aanplant. Onnoodig is het hier uit te wijden over de hoogst geringe en onvoldoende bezoldiging van de inlandsche ambtenaren, en wel hoofdzakelijk van de mindere hoofden.

In 1857 werd de betrekking van wedono, in het distrikt Lingkeer, residentie Soerabaja, waar ik destijds een Gouvernements-tabaks kontrakt had, vakant. Het hoofd, volgende op den wedono, en wel de bekel vervoegde zich bij mij, en verzocht mij dringend, om zijne voorspraak bij den resident te willen zijn. Daar er op dien persoon niets te zeggen viel, en hij van zeer gering af opgeklommen was tot bekel, begaf ik mij naar Soerabaja, en droeg mijn verzoek aan den resident voor. Mij werd door dien ambtenaar beloofd, dat de zaak onderzocht zou worden, en dat, wanneer er op den bekel geene aanmerkingen, wegens zijn gedrag of in andere opzigten, te maken waren, en bijaldien geen andere persoon meer regt op die betrekking had, hij alsdan tot wedono benoemd zoude worden. Eenigen

tijd daarna ontving de bekel dan ook werkelijk zijne aanstelling als wedono en kwam daarmede zeer verheugd bij mij. Na de gewone gelukwenschen gaf ik den nieuwen wedono den raad, om, wanneer hij zijne betrekking zonder moeite en met genoegen wilde waarnemen, zich dan te onthouden van alle mogelijke knoeijerijen en knevelarijen en ongeoorloofde handelingen om zich te verrijken. Ik gaf hem te kennen, dat, zoodra hij zich daaraan overgaf, hij zich dan ook aan allerlei onaangenaamheden blootstelde, aangezien, wanneer de bevolking slechts eene reden van aanklagte tegen hem had, hij zijne magt en zijn invloed dan als verloren kon beschouwen. Daar ik echter overtuigd was, dat de wedono van zijne geringe bezoldiging onmogelijk kon bestaan, gaf ik hem de vrijheid om, wanneer hij zich in geldelijke verlegenheid mogt bevinden, zich tot mij te vervoegen. Het gevolg hiervan was, dat, alvorens de oogst was afgeloopen, ik hem *f* 500.— had uitbetaald, terwijl ik hem na afloop van den geheelen oogst nog eene gratifikatie van *f* 500.— gaf. De mindere hoofden kregen bij die gelegenheid van mij tevens eene geldelijke belooning. Ik kan niet veronderstellen dat iemand, die met de bezoldiging van de inlandsche ambtenaren bekend is, aan bovenstaande handeling den naam van „knevelarij" of „omkooping" zal willen geven. Ik voor mij vermeen integendeel dat, door dergelijke handelingen, de knevelarijen, gepleegd door de hoofden op de bevolking, als een gevolg van hunne onvoldoende bezoldiging, eenigermate verminderd worden.

Door het zooveel mogelijk vrijgeven van de kultuur geloof ik, dat aan vele misbruiken, welke de aanleidende oorzaak zijn, waarom de bevolking op vele plaatsen zoo zeer tegen de gedwongen Gouvernements-kultuur is ingenomen, een einde zal gemaakt worden. De „werkbare mannen" of de zoogenaamde „gogol's" van iedere, bij de Gouvernements-kultuur ingedeelde, dessa zijn verpligt, hun aandeel in den arbeid te verrigten; doch wat gebeurt er nu in den regel? Diegenen van de dessa-bewoners, welke bij magte zijn, om, hetzij door geld hetzij door padi, het dessa-hoofd om te koopen, komen slechts enkele dagen op om dien arbeid te verrigten, waardoor natuurlijk de overigen hun werk moeten doen en toch allen in de verdiensten deelen. Zoo is mij zelfs gebleken, dat enkele „gogols" zich voor maanden verwijderden uit hunne dessa en niet dan tegen het einde van den oogst terugkwamen. Ook onder de hoofden bestaan die misbruiken. Op deze wijze wordt natuurlijk de Gouvernements-kultuur hoogst bezwarend.

Zoo lang de inlandsche ambtenaren niet behoorlijk bezoldigd worden, zal het moeijelijk zoo niet onmogelijk zijn, deze en dergelijke misbruiken uit te roeijen. Daarom is het van het uiterste gewigt, dat men in dit opzigt eindelijk eens handen aan 't werk sla. Wij meenen te kunnen zeggen, dat alle partijen, ja dat misschien zonder uitzondering allen, die over de zaak kunnen oordeelen, het eens zijn, dat die bezoldiging geregeld en in overeenstemming moet worden gebragt met de positie en de behoeften van de belanghebbenden. Toch blijft het jaar in jaar uit onveranderd en sticht onnoemelijk veel kwaad.

Naar 't ons voorkomt is het voldoende bewezen, dat, de Javaan genegen is, om uit eigen wil tabak aan te planten. Ik vermeen dus, dat het onnoodig is, de tabaks-kontrakten voor gedwongen aanplant te verlengen.

De tabaksaanplant, bij Gouvernements kontrakt, liet in de laatste jaren weinig te wenschen over. Met den partikulieren aanplant is dit echter niet altijd het geval. Daarvan gaat nog jaarlijks, door gebrek aan goede zorg van den Javaan, een groot gedeelte verloren, iets dat voornamelijk wordt veroorzaakt, dewijl hij zich geene moeite geeft, om te zorgen, dat er, bij zijn aanplant, een behoorlijke goot bestaat, zoodat het water nu, bij zware regens, geen uitweg heeft, en zijn aanplant daardoor dikwerf voor een groot gedeelte verkwijnt, mislukt en zelfs geheel en al te niet gaat.

Daar nu op Java alle kulturen, zoowel 1e als 2e gewassen, door het bestuur worden nagegaan, zoo zoude het, bij de intrekking der gedwongen tabakskultuur, van veel belang zijn, dat de partikuliere tabaksaanplantingen ook door de ambtenaren gesurveilleerd werden. Daarbij zou van geen dwang of verborgen dwang of halven dwang hoegenaamd sprake mogen zijn. Maar de invloed van het Europesche bestuur zou, tot bevordering dezer industrie, op die wijze hoogst nuttig kunnen werken, want de Javaan zou er door genoopt worden, om zoo veel mogelijk te zorgen dat zijn aanplant wel slaagt. Daardoor wordt de Europesche ondernemer meer zeker van het produkt, waarop door hem voorschotten zijn gegeven, en de planter heeft hierbij zelf het meeste belang. Zulk een toezigt zou dus zijn in 't voordeel van *alle* partijen, en zou *zóó* nuttig werken, dat het in vervolg van tijd geheel overbodig zou worden.

Ten einde eens te doen zien, hoedanig de produktie van tabak *door vrijwilligen aanplant* is toegenomen, geef ik hierbij eene opgave van de aanvoeren in Nederland, gedurende de laatste 10 jaren.

in 1850	8,108	pakken	van	150	Amst. ponden.
" 1851	15,426	"	"		"
" 1852	18,181	"	"		"
" 1853	21,372	"	"		"
" 1854	31,342	"	"		"
" 1855	20,427	"	"		"
" 1856	24,555	"	"		"
" 1857	30,288	"	"		"
" 1858	58,742	"	"		"
" 1859	52,758	"	"		"

De in 1850 bestaande kontrakten hebben geene uitbreiding ontvangen. Integendeel is sedert dien tijd nog een van de bestaande Gouvernements kontrakten van 250 bouws ingetrokken. Al de vermeerdering van produktie komt dus van den vrijen arbeid.

Bovenstaande cijfers duiden alzoo voldoende aan, dat de vrijwillige tabakskultuur de produktie hoogst aanzienlijk heeft doen toenemen, en ik ben overtuigd, dat die kultuur voor nog grooter uitbreiding vatbaar is, wanneer het Gouvernement daartoe eenigermate de behulpzame hand wil bie-

den. Gebeurt zulks niet, of heeft zelfs tegenwerking plaats, dan moet die produktie weder verminderen en wel om de volgende reden.

Door het Gouvernement wordt, aan de eigenaars van partikuliere tabaks-ondernemingen, de aankap toegestaan van wild hout, voor de oprigting van droogschuren. Djati-hout wordt daartoe niet verstrekt. Daar de ondervinding nu geleerd heeft, dat het wilde hout, ongeschikt, ja zelfs zeer gevaarlijk is, om er droogschuren van op te rigten, zoodat er jaarlijks een belangrijk getal van deze schuren instort, tot groot nadeel der ondernemers, zoo is reeds door eenige eigenaars last gegeven, om geene schuren van wild hout meer te bouwen. Door eenige ondernemers is tevens aanvraag gedaan om, tegen eene behoorlijke betaling aan het Gouvernement, djati-hout te mogen aankappen. Tot dus verre is zulks echter geweigerd, en zijn de belanghebbenden verwezen geworden naar de Gouvernements-stapelplaatsen, tot het inkoopen van houtwerken. Daar het vervoer van die houtwerken naar de ondernemingen ondoenlijk is, kunnen nu de kontraktanten hiervan geen gebruik maken en dus aan hun voornemen geen gevolg geven. Mogt het Gouvernement kunnen besluiten, om aan de ondernemers toe te staan, djati-houtwerken, tegen betaling van bij voorbeeld den halven tariefprijs, en onder opzigt van eenen Europeschen boschbeambte, zelven aan te kappen, dan zal de vrijwillige tabaks-kultuur zich zonder twijfel nog belangrijk uitbreiden.

Niet alleen de kultuur van tabak is voordeelig voor de bevolking, maar de daaraan verbonden werkzaamheden na den oogst mogen, als er sprake is van hare verdiensten, ook wel in aanmerking worden genomen.

In den regel hecht de Javaan weinig waarde aan geld, zoo dat hij dan ook, hetzij door het geven van feesten, hetzij door 't dobbelspel of door andere middelen, dikwerf de door hem verkregen gelden wel zoo spoedig weder kwijt raakt, als zij verdiend zijn geworden. Dat een groot gedeelte dezer gelden in handen van den amfioen-pachter komt, zal wel geen betoog behoeven; dit wordt voldoende bewezen door de verhoogde pacht in de residentie Rembang en Kidiri, in welke laatste provincie ook belangrijke partikuliere tabaks-aanplantingen zich bevinden.

Meermalen gebeurt het dan ook, dat de Javaan, weinige weken nadat hem het saldo voor zijne tabak is uitbetaald, zich reeds weder aanmeldt, om voorschotten op tabak, welke het volgende jaar door hem geplant zal worden. Door den Europeschen ondernemer wordt een dergelijk voorschot geweigerd. De Javaan moet dus op eene andere wijze in zijne behoefte voorzien. Voor hem zelf is dit moeijelijk, dewijl de werkzaamheden aan de sawah's gewoonlijk in dien tijd reeds een aanvang hebben genomen. Intusschen leveren dan de vele bezigheden in de schuren van den kontraktant daarvoor eene geschikte gelegenheid op, daar het sorteren en opbossen van den tabak in den regel door vrouwen en kinderen geschiedt, die daarvoor bij taak betaald worden, en dan van 15 tot 40 duiten per dag verdienen kunnen.

Is het dus van belang voor Java en de Javanen, dat deze kultuur in

stand word gehouden, zoo is deze niet minder van belang voor het moederland. De vroegere, door de tabakshandelaren aan de Tweede Kamer ingediende, rekwesten, om uitbreiding aan de tabaks-kultuur op Java te geven, hebben zulks voldoende bewezen. Ik acht het onnoodig daarop terug te komen, want ik geloof niet, dat er een onpartijdige kan zijn, die het tegendeel durft beweren.

't Verheugt ons, deze, allezins praktische en rationele, opmerkingen en beschouwingen thans te kunnen mededeelen, want, naar men ons berigt, verkeeren de ondernemingen, op vrijen arbeid gegrond, in 't algemeen, en de tabaks-kultuur in 't bijzonder in eenen zeer bedreigden toestand. De gevolgen van den strijd, tegen den vrijen arbeid in den jongsten tijd in Nederland gevoerd, zijn op Java niet uitgebleven. Vooral de woorden van den Minister van Koloniën, in 't openbaar uitgesproken, hebben in Indië hunne krachtige werking niet gemist. Voeg daarbij het feit, dat aan 't hoofd van de direktie der kultures, sedert den dood van heer SCHIFF, een man is geplaatst, naar men zegt, van bekwaamheid en grooten invloed, maar die een vijand moet zijn van allen mogelijken vrijen arbeid of vrijen arbeid of vrije industrie. Is het te verwonderen, dat men op Java in volle reaktie verkeert, en het zwaard der vernieling de schoone ondernemingen bedreigt, die, zoo lang men ze met welwillendheid bejegende of althans niet tegenwerkte, bloeiden en eene schoone toekomst beloofden?

Wij willen deze opmerking niet in bijzonderheden ontwikkelen. Toch gevoelen wij ons opgewekt, om bij eene, hoogst merkwaardige, omstandigheid eenige oogenblikken stil te staan, dewijl daaruit, op eene zeer duidelijke wijze, de waarheid onzer opmerking blijkt, dat de woorden van eenen Minister van Koloniën van eenen bijna onbeperkten invloed zijn op het lot van Indië.

Men zal zich herinneren, dat de heer ROCHUSSEN in December 1858 verklaarde: „*ik voor mij heb de overtuiging, dat de tabaks-kultuur grootendeels waarlijk vrijwillig is — ik houd mij verzekerd, dat dit wezenlijk goed gaat.*" Men zal zich tevens herinneren, dat een jaar later de overtuiging van denzelfden heer ROCHUSSEN juist eene tegenovergestelde was geworden, omdat een oud-resident van Rembang hem had verhaald: „dat er wordt bevolen een tweede aanplant voor een veel grooter uitgestrektheid dan de bevolking eigenlijk noodig heeft; en dat die uitgestrektheid zoo groot wordt genomen, opdat zij tabak zou planten, want anders zou zij dien niet planten." Men zal zich eindelijk herinneren, dat de heer ROCHUSSEN, op grond van deze mededeeling van den oud-resident, openlijk heeft te kennen gegeven: „nu mij gebleken is, dat het geene vrijheid is, maar een andere vorm van dwang, nu mag ik niet verder met dien stroom medegaan."

Naauwelijks is deze veranderde overtuiging van den heer ROCHUSSEN op Java bekend geworden, of onmiddellijk schijnt zij zich in de handelingen der besturen aldaar te doen gelden. 't Is althans opmerkelijk, dat, men

ons van verschillende zijden berigt: „de vrijwillige tabaks-ondernemingen worden thans met een geheel ander oog aangezien." Maar bovenal is een bevel, eene „prentah", opmerkelijk, die in eenige lokaliteiten van de autoriteit schijnt uit te gaan. De bevolking zal in 't vervolg verpligt wezen, om levensmiddelen, „oebi's" en dergelijken, als tweede gewas op hare velden te planten. Het voorwendsel voor dit bevel is even dwaas als het bevel zelf. 't Geschiedt uit vaderlijke zorg voor de bevolking; men vreest, dat er hongersnood zou kunnen plaats grijpen, indien de rijstoogst eens niet slaagde. Maar uit welke vaderlijke beweegredenen het bevel ook moge komen, 't is in alle geval een beneveld brein, waarin het is uitgebroeid; het heeft, en dat is het ergste, de strekking, om aan de vrijwillige tabaks-kultuur den doodsteek te geven! Is dat de geheime bedoeling? Wij weten het niet. Maar dit weten wij, dat de kracht der woorden van den Minister van Koloniën er zigtbaar in is, en dat hij zich kan verheugen in de spoedige ontwikkeling van het zaad door hem gestrooid.

Ondertusschen betwijfelen wij, of onpartijdigen, die bij voorbeeld de zoo even medegedeelde aanteekeningen van een praktisch man gelezen hebben, zich daarin eveneens zullen verheugen.

De vrije arbeid en de zedelijke ontwikkeling van den Javaan.

Onder het tal van brochures en vlugschriften, in den laatsten storm van de koloniale behoudsmannen verschenen, hebben wij niet zonder genoegen een produkt van de Javasche pers, te Batavia uitgegeven onder den pseudoniem van „Hermas", aangetroffen *). De schrijver heeft zich daarin ten doel gesteld de aanprijzing van de verstandig- godsdienst-zedelijke ontwikkeling van den Javaan, en behandelt dan ook die vraag met eene warme, wegslepende overtuiging. Bij den bestaanden indruk van de laatste dreigende gebeurtenissen, te midden van den strijd over oppervlakkig meer materiële vraagstukken, zou misschien zoodanig onderwerp menigeen nog al afgetrokken voorkomen en daarom de brochure minder welkom zijn geweest. Dit ook schijnt de schrijver gevreesd te hebben, en daarom heeft hij dit gevaar van gemis aan belangstelling op eene niet onhandige wijze weten te ontsnappen, door het vraagstuk der intellektuele ontwikkeling van den Javaan met den vrijen arbeid en het kultuur-stelsel te vermengen. Hierdoor is hij nu wel juist niet vervallen in den hagchelijken toestand van dien Italiaanschen prediker, welke, ziende dat zijne toehoorders uit de kerk stroomden om de geestige zetten van een hansworst op straat op te vangen, tot het geniaal denkbeeld kwam een kruisbeeld te vatten, en, daarop wijzende, met daverend stemgeluid uit te roepen: „Zie hier de ware........!" Maar toch vreezen wij dat, door dit vermengen, het boekske van „Hermas" meer is geworden een onberedeneerde lofzang op het kultuurstelsel en den dwang-arbeid, dan, hetgeen de schrijver blijkbaar bedoelt, eene aansporing tot verbetering der zedelijke opvoeding van den Javaan.

De brochure zal nu wel groote belangstelling ontmoeten, maar waarschijnlijk op eene wijze, als de schrijver juist niet zoo zeer verlangde. Al dadelijk wordt zij, in handen van de voorstanders van dwangarbeid, misbruikt, om de zegeningen van hun stelsel te verdedigen; terwijl men ter naauwernood spreekt van de hoofdstrekking, opleiding van den Javaan tot hoogere bestemming, waaraan wij gaarne met „Hermas" de eerste en voorname zorgen van de regering zagen besteed. Waar de schrijver uitwijdt over vrijen arbeid, komen zijne beschouwingen dan ook overeen met die van de partij van het behoud. Wij vinden er in terug, misschien met meer nadruk en talent uitgedrukt, dan in de litteratuur van de VAN HER-

*) *Wat kan den Javaan tot vrijen arbeid vormen?* door Hermas. (Overgedrukt uit de *Java-Bode*.) Batavia H. M. VAN DORP, 1859.

WERDENS en *tutti quanti*, dezelfde verwarring van oorzaak en gevolgen, dezelfde overdreven schildering van de geaardheid, karaktertrekken en ondeugden van den Javaan, dezelfde afwijking van juiste of onbetwiste feiten tot verkeerde en onjuiste gevolgtrekkingen.

Gaarne willen wij het „Hermas" als verschooning aanrekenen, dat hij minder in den strijd tusschen de voorstanders van dwang en vrijen arbeid te huis behoort. Zijn onbillijk oordeel, ten aanzien der laatstgenoemden, kan alzoo geen invloed hebben op onze beoordeeling van zijne pennevrucht. Maar wij blijven betreuren, dat hij zich, door een onoordeelkundig bondgenootschap heeft laten verleiden tot het aanprijzen van een stelsel, dat, volgens onze innige overtuiging, juist de groote hefboom daarstelt tegen de zedelijke ontwikkeling van den Javaan.

I.

De redenering van „Hermas" is geheel gegrond op de stelling, dat, daar de Javaan het door onderwijs en godsdienst gevormde karakter mist, hij in een staat van onmondigheid verkeert en hem daarom de vrijheid, die voor hem geëischt wordt, niet mag toegekend worden. „Die vrijheid zou, verkeerd door hem aangewend en misbruikt, voor hem ongetwijfeld een oorzaak van wanorde, verval en ellende worden, hoeveel heil en zegen men zich daarvan ook voor Java en den Javaan belooft" (blz. 4.)

„Wie ook, die den Javaan kent, van nabij, uit gesprekken en omgang kent, weet niet, dat zijn verstand, neen, niet gebonden, maar geketend ligt aan stompheid, verwarring en duisternis, aan menigte van dwaalbegrippen en vooroordeelen, toch, gelijk hij meent, de eenige ware leidslieden bij zijn doen en laten, die hem, gelijk den verdoolden reiziger de dwaallichtjes, den goeden weg steeds meer doen bijster worden; dat hij geen waarachtige trouw, liefde, erkentelijkheid kent, beoefent; overgegeven is aan velerlei ondeugden; dat booze driften en hartstogten in zijn hart sluimeren of heerschen, die vaak, slechts door eene kleine vonk van buiten ontstoken, onbedwongen in volle vlam opgaan en dood en verderf om hem heen verspreiden." (blz. 7.)

„Ja, het is waar, door het verkeer met de Europeanen werden zij (de Javanen) betere landbouwers, velen ook betere ambachtslieden, leerden ze wegen en bruggen maken, ook gebouwen oprigten, zooals zij dat vroeger niet verstonden, en nog meer van dien aard; maar dat is hier geenszins de vraag; wel, of de Javanen, door het verkeer met de Europeanen, een waarachtig meer verstandig, meer godsdienstig-zedelijk volk zijn geworden, dan zij in vroegere eeuwen, onder hun eigen vorsten, waren, toen nog geen Europeaan op hun eiland aan wal was gestapt.

„En op die vraag moeten wij, eenige uitzonderingen daargelaten, enkele waardige mannen met eere genoemd, zwijgend en beschaamd het hoofd buigen.

„Ja, ik stem u toe, velen hunner zijn onder den invloed van het verkeer met den Europeaan niet meer zoo dom, zoo onnoozel gebleven, als hunne voorvaderen waren; maar zijn zij daarmeê ook verstandiger, betere

of misschien wel slimmer en slechter menschen geworden? Gij kunt u-zelf het antwoord op die vraag geven, door in gedachte de bewoners van vele streken in de binnenlanden, die daar nog bleven wat hun voorouders waren, te vergelijken met die der strandlanden, vooral der hoofdplaatsen, waar een lang en gedurig verkeer tusschen hen en den Europeaan plaats vond." (blz. 6.)

Overigens, zou de warme luchtgesteldheid van Java een nadeeligen invloed op de vrije ontwikkeling van den Javaan uitoefenen! Op Java, heeft de mensch over het algemeen minder prikkel tot inspanning en aanhoudenden arbeid, omdat zijne noodzakelijke behoeften er veel geringer en gemakkelijker te voldoen zijn, dan in de koude streken van Europa. Bestaat er goede wil, de hitte verslapt en mat het ligchaam af, doet den geest traag worden, voert tot gemakzucht, ja, doet den mensch te midden van en bij zijn werk insluimeren. Alleen wanneer de Javaan de middelen bezit, om zijne kwade hartstogten bot te vieren, dan ontwaakt hij uit die sluimergeest, dan geeft hij bewijzen van eene zekere soort van energie. „Wat hebben," vraagt Hermas, blz. 15 „wat hebben de Javanen met het geld, ieder jaar in groote sommen onder hen in omloop gebragt, gedaan? Zij hebben er ongetwijfeld ook wel goed meê gedaan, maar verre het grootste gedeelte daarvan ging naar de amfioenkitten en dobbelhuizen, werd verbrast aan maaltijden, rongging-partijen en vrouwen, verkwist met het koopen van snuisterijen, en andere onnoodige nuttelooze dingen. Ziet! toen ze meer geld in handen kregen, hadden de Javanen ook aanstonds meer behoeften te bevredigen; maar behoeften van zoo zinnelijken aard in haar gevolgen, als ik u daar opnoemde."

Dit leidt nu „Hermas" tot de bewering: voed den Javaan door onderwijs en godsdienst op tot een volmondig mensch; daarna eerst kunt gij hem de uitwendige vrijheid schenken; dan eerst breekt de tijd aan, om het kultuurstelsel door betere, door vrije instellingen, te vervangen. Deze gevolgtrekking, wij herhalen het, loopt lijnregt in tegen de bedoeling van den schrijver. Aangenomen, dat in de schildering van de neigingen en hartstogten van den Javaan geene overdrijving heerscht, dan nog vragen wij: waaraan is het te danken dat, na eene dertigjarige werking van het dwangstelsel, de Javaan nog zoo volslagen onmondig is, zich nog op zoo een lagen trap van ware beschaving bevindt, dat zijne natuurlijke neigingen niet ten goede maar ten kwade overhellen, dat meerdere welvaart hem noodwendig zal leiden tot meerdere ondeugd, niet tot verstandelijke volmaking? „Hermas" laat zich zelf het antwoord daarop ontvallen (blz. 10):

„De regering zou zich zeer vergissen, indien zij meende, dat door het systeem van verpligten arbeid de Javaan allengskens ontwikkeld en opgevoed zou kunnen worden, om eenmaal uit zijn tegenwoordigen staat van onmondigheid tot dien van mondigheid, van vrijen arbeid, te kunnen overgaan. Dat nooit. De uitwendige wet toch kan den mensch wel dwingen tot gehoorzaamheid aan zijn pligt, tot vervulling van zijn roeping; maar hem geenszins de liefde tot haar inplanten; een liefde, wier bezit de nood-

zakelijke voorwaarde is voor den mensch, om, vrij geworden, nu ook uit eigen beweging daaraan trouw te blijven. Wordt den Javaan die liefde niet ingeplant, blijft men zich voor hem slechts bepalen tot dwang, dan zal men het zien gebeuren, dat hij, bij vroegere of latere opheffing van dien dwang, niet meer weerhouden door de vrees voor straf en in zich de kracht missende, om de magtige invloeden van buiten te weerstaan, tot traagheid en lediggang zal terugvallen. Daarom moge het systeem van verpligten arbeid, in de gegeven omstandigheden noodzakelijk, ook een weldaad zijn voor den Javaan, ook hem voor den vrijen arbeid kunnen vormen; tot vrijen arbeider kan het hem geenszins opvoeden."

In deze laatste tegenstrijdigheid ligt de voorname dwaling van „Hermas". Begrijpt hij eenmaal, dat het onmogelijk is, dat het kultuurstelsel den Javaan te gelijker tijd voor den vrijen arbeid kan vormen en niet tot vrijen arbeider kan opvoeden — vormen en opvoeden is hier synoniem — dan zal hij wel met ons willen erkennen, dat juist dat systeem van dwangarbeid de voornaamste struikelblok tegen de zedelijke ontwikkeling van den Javaan daarstelt. Dat stelsel toch beoogt alleen materiëel winstbejag. *Ter wille van de geldelijke voordeelen, welke daaruit voor den staat voortvloeijen, worden de hoogere belangen van zedelijke verbetering en ontwikkeling ter zijde gesteld.* Ook al ware de regering met de beste bedoelingen bezield; gesteld er zou van menige bijkomende oorzaak van achteruitgang geene sprake meer kunnen zijn; koteriegeest, gunst, privilegie, eigendunkelijke handelingen behooren blijvend tot het verledene; gesteld dat alles, dan nog zou het systeem van verpligten arbeid voldoende zijn, om de zedelijke ontwikkeling van den Javaan tegen te werken. Daar waar de overheid met de zorgen van planten en oogsten, met den fabriekmatigen arbeid, met handelsoperatiën als het ware overladen is, blijft geene gelegenheid, geen tijd over, om zich doeltreffend met het bevorderen van de zedelijke belangen in te laten. Ter naauwer nood kan dan nog in haast en als bij toeval eens gedacht worden aan de middelen, om het gezag tegen oproerige bewegingen te handhaven, iets, de laatste treurige ondervinding leert het treffend, waarbij geene groote waakzaamheid in acht wordt genomen. „Hermas" verwacht van de invoering van vrijen arbeid dat meer partikulieren op Java zullen toestroomen, maar dat die partikulieren komen zullen om winsten te maken, niet om hunne koopers, het volk, te beschaven. Wij moeten hier doen opmerken dat de regering, in dat geval ontheven van alle landbouwindustrie en handelbeslommeringen, werkzamer dan ooit en met onpartijdigheid op de bedrijven van partikulieren zal kunnen toezien, en door wijze wetten de beschaving van allen ten goede leiden. Thans treedt de regering in de plaats van de partikulieren, niet om het volk te verbeteren, maar om voordeelen te behalen, om eigenmagtig met den arbeid en het goed van den Javaan om te springen; thans bestaat er geene onzijdige overheid noch zelfs geen onafhankelijk partikulier, om den Javaan, al ware het maar zijdelings, tegen willekeur te beschermen.

Onbillijk is „Hermas", wanneer hij het doet voorkomen, als of de voor-

standers van vrijen arbeid alleen de materieele welvaart van den Javaan beoogen. Zij, die het kultuurstelsel bestrijden, verheffen ook immer hunne stem tot verbetering en uitbreiding van het onderwijs, terwijl het kultuurstelsel alweêr de uitwerking heeft, om de organisatie daarvan te belemmeren. Wie, de bestrijders of de lofredenaars van het systeem van verpligten arbeid, spreken van christelijke beschaving onder de Javanen? Wie zorgen, dat het karig en slecht betaald loon, 't welk het systeem voor den inlander afwerpt, door hem aan rongging- en dobbel-spel besteed wordt? Zijn het ook somtijds de voorvechters van vrijen arbeid, die den Javaan verleiden tot het moorddadig amfioen schuiven, of is het de regering, die al dat kwaad stelselmatig heeft aangemoedigd, om zich het bedrag van 8 of 10 millioen te verzekeren, hetwelk dit onzedelijk middel jaarlijks opbrengt?

In eene merkwaardige zamenspraak tusschen in Indië belangstellende personen en een oud-resident van Java, wees laatstgemelde op de verderfelijke gevolgen van het amfioenschuiven. Toen hij het bestuur van zekere residentie op zich nam, was er de onzedelijkheid tot eene schrikbarende hoogte geklommen. Armoede, ellende, vadzigheid, weerspannigheid, diefstal waren algemeen. De resident deed een onderzoek naar de oorzaak van die kwalen en bemerkte spoedig, dat het gewest als het ware met opiumkitten overdekt was; daar lag de verklaring van de treurige verschijnselen welke zich overal om hem heen voordeden; daar vond de bevolking het verpeste middel, dat hare welvaart deed verdwijnen en haar geluk verwoestte. Met krachtige hand, tastte nu de resident het kwaad in den hartader aan; hij liet achtervolgens het grootste gedeelte der kitten sluiten; en ziet! nu werd de bevolking arbeidzamer, rustig, voorspoedig. De velden werden bebouwd; het vertier nam toe; spoedig klom de landrente tot eene vroeger ongekende hoogte; in een enkel jaar vermeerderde de belastingen met een ton gouds. Nu scheen het den resident toe, dat de tijd aangebroken was, om verbeteringen in te voeren, en vroeg hij verlof aan het hoofdbestuur te Batavia, om daaraan eene som van ongeveer *f* 40,000 te besteden, bewerende niet ten onregte, dat daardoor het welzijn van de bevolking zeer bevorderd, en de vermeerdering van de landrenten in de toekomst zoude verzekerd worden. Het hoofdbestuur weigerde niet alleen die aanvraag toetestemmen, maar gaf bovendien den resident den uitdrukkelijken last, om voortaan geene opiumkitten meer te sluiten, op grond dat daardoor aan 's lands kas nadeel werd berokkend!

Wij voegen alleen hier bij, dat noch de Minister van Koloniën noch de landvoogd, onder wier beheer dit voorval plaats greep, voorstanders van vrijen arbeid waren.

II.

De mogelijkheid en de tijdigheid van vrijen arbeid op Java is niet zoo zeer eene vraag van speciaal Indischen aard. Onder anderen vorm en gewijzigde omstandigheden, wordt zij dikwerf aangetroffen in het ontwikkelings-proces dat de menschheid, thans vooral, met snelheid doorloopt. Zoo beweerde men, gedurende meer dan twee eeuwen, dat de slavernij de beste

school was om den zwarten Afrikaan tot vrijen gewilligen arbeid op te leiden. In het laatste van de vorige eeuw geloofde men nog bijna in alle Europesche staten, dat landbouw zonder lijfeigenschap niet bestaanbaar was. In Rusland, terwijl keizer ALEXANDER II aan zijne onderdanen de weldaden van de maatschappelijke vrijheid wil verzekeren, worden zijne bedoelingen door de oude Russische partij tegengewerkt, onder het beweren, dat die vrijheid misschien goed is in het westen maar volstrekt niet past voor hare lijfeigenen. Doorgaans wijst men staatkundige hervormingen en vrijheden af, op grond dat het volk daarvoor nog niet geschikt is. Overal, wanneer ruimere grondslagen voor staatsinrigtingen gevergd worden, is het antwoord: „Gij zijt thans nog onmondig; leert eerst een goed gebruik maken van de vrijheden die gij verlangt, dan zullen wij u die niet langer meer ontzeggen." Eenige jaren geleden, was ons vaderland getuige van een dergelijken strijd. Men wenschte de direkte verkiezingen voor politieke en administratieve vergaderingen. Toen klonk het ook: „het volk is nog niet rijp voor dat stelsel; dat het zijne staatkundige opvoeding volmake en dan zullen wij tot direkte verkiezingen overgaan."

En wat leert nu de ondervinding in eigen boezem en elders opgedaan? Dat slavernij, geweld en dwang den mensch vernederen, zedelijk bederven en hem onbekwaam maken voor maatschappelijke ontwikkeling; dat wanneer de vrijheid gegeven wordt, om vrije menschen te vormen, de zegeningen der vrijheid niet lang uitblijven. Zoo leerden namelijk de Nederlandsche ingezetenen spoedig van de direkte verkiezingen een deugdelijk gebruik maken, terwijl zij nimmer die wetenschap zouden verkregen hebben, zonder in het bezit van het kiesregt gesteld te zijn. Wil men van den Javaan eenen vrijen arbeider maken, dan zal hem ook eerst de vrije arbeid moeten toegestaan worden. Het kultuurstelsel kan hem daartoe niet opleiden. Het tegendeel te beweren klinkt even vreemd, als de raad om van eenen modderpoel de school tot reinheid te maken, het misbruik van sterken drank aan te bevelen als het ware middel om de matigheid te bevorderen. Vrije arbeid kan zich alleen door de vrijheid ontwikkelen; zoo lang die ontbreekt, mist men het hoofdvereischte tot vorming, tot opvoeding.

Voor diegenen welke de vrijheid bestrijden, heeft zij dan ook een ander aanzien dan voor hare voorvechters. In het oog van de voorstanders van dwang is vrijheid bandeloosheid. „Hermas" kan niet nalaten bij herhaling zich over deze verwarring van begrippen schuldig te maken. Met nadruk schetst zij de vrijheid als een gedrag van bandeloosheid, en komt dan een en andermaal terug op vergelijkingen tusschen vrijen arbeid en opvoedingsstelsels, waarbij vaders en meesters den vrijen teugel aan alle de kwade neigingen van hun kroost of lievelingen laten. Noch het een noch het ander beweren slaat op den vrijen arbeid. Indien men vergelijkingen, aan de pedagogie ontleend, wil maken, dan zou men tot de slotsom komen moeten, dat de voorstanders van dwang nog altijd blijven hechten aan de oude, versleten en gelukkig verlaten manier van slaan en ligchamelijke kastijdingen, waarmede men vroeger de jeugd meende te

vormen; terwijl de voorstanders van vrijen arbeid het tegenwoordige systeem van moreel overwigt, van vaderlijke vermaning en verstandige leiding op den Javaan wenschen toe te passen. In hun oog, is vrijheid daarom nog niet bandeloosheid; zij is de natuurlijke ontwikkeling van verheven hoedanigheden van den mensch, niet het middel om den vrijen teugel aan zijne kwade hartstogten en neigingen te laten. In Nederland, onder het gebied van de maatschappelijk vrijheid, is ieder vrij in zijn doen en laten; echter wordt hier de staatsburger niet alleen beheerscht door godsdienst en goede zeden; maar ook de strafwet, en zoo menige andere wettelijke bepaling, zonder zijne regtmatige vrijheid te verkorten, voeren hem tot vervulling zijner maatschappelijke pligten, tot de verheven doeleinden der beschaving. Onder het stelsel van vrijen arbeid, wordt de materiële welvaart het middel om den zedelijken vooruitgang van den Javaan te bevorderen en zal de regering bedacht moeten zijn, door onderwijs en opvoeding, hem op hoogeren trap van verstandelijke ontwikkeling te brengen. Daardoor zal men van den Javaan verkrijgen hetgeen eeuwigdurende dwang nimmer in staat is te geven.

Al moest men aannemen, dat de Javaan in een volslagen staat van onmondigheid verkeert, dan nog, wilde men hem tot een verstandig en godsdienst zedelijk mensch opleiden, zou vrije arbeid daartoe een eerste vereischte zijn. Maar het is onjuist, dat de Javaan nog zoo onnoozel is dat, onder eene goede leiding, en bij het genot van de vruchten van zijnen arbeid, hij niet als vrije landbouwer en ambachtsman met genoegen zijne dagelijksche taak zou willen volbrengen. Tegenspraak, overdrijving, ondankbaarheid zijn in den regel de kenmerken van karakterschetsen van den Javaan. Dan wordt hij, b. v. door „Hermas" beschreven als iemand die, door de luchtgesteldheid, door zijne kleine behoeften, door zijne matigheid, met een plantenleven genoegen neemt: dan weder wil hij wel arbeiden, maar verrigt hij zijn arbeid op eene eigenaardige wijze, met tusschenpozingen, nu en dan eens in de lucht kijkende, kort bij zijne woning, traag en langzaam; dan weder maakt hij zich schuldig aan verregaande buitensporigheden, brast in gastmalen, vereenigt alle ondeugden in zich en bezit een zonderlinge wilskracht om daaraan bot te vieren. Zoodanige schetsen, met talent ingekleed en sterk gekleurd, geven dan eindelijk den Nederlander, die nog nimmer gedacht heeft eens de sombere zijde van den om hem heen dwalenden arbeiderstand gade te slaan, den indruk, dat het toch waarlijk geen belangwekkend volkje is, dat hem jaarlijks duizende pikols suiker en koffij en andere voortbrengselen verschaft en 's lands kas met millioenen overstelpt.

Over het algemeen, wordt den Javaan als eene speciale neiging toegeschreven, wat hij met ieder mensch van elken landaard en ieder werelddeel of landstreek gemeen heeft. Men bestudeert hem met scherpen blik, veelal met tegeningenomenheid; ook wordt hij wel eens beoordeeld door personen die geen juist oordeel bezitten; en nooit denkt men daarbij aan eigen landgenooten of vreemden, tot den maatschappelijken stand behoorende, waarin men in den regel de type van den Javaan gaat zoeken. Men verliest nog

uit het oog, dat er zeer weinig tot verbetering van zijnen zedelijken en maatschappelijken toestand gedaan wordt, dat de nadeelige werkingen van het kultuur-stelsel noodlottig op zijn karakter moeten werken, dat de regering hem een goed schoolwezen onthoudt en hem liever, in de plaats daarvan, met milde hand het vernielende opiumsap laat toedienen. Daardoor wordt men gewoon aan eenen ingebeelden Javaan en onbekwaam om juist den echten inlander, in zijne ware karaktertrekken, te waardeeren. Men bemerkt niet, dat de Javaan dichterlijk en kunstlievend is, veel meer zelfs dan de beschaafde Nederlander. Deze is spaarzaam, berekenend, koopman; getroost zich gaarne ontbering ter wille van de toekomst, van gade en kroost. De Javaan hecht minder aan fortuin maken, leeft liever in het tegenwoordige dan voor de toekomst, houdt van levensgenot en wil zich gaarne het een en ander aanschaffen dat onze spaarzucht als onnoodig misprijst.

Maar dit verschil wettigt volstrekt niet den dwangarbeid, want daarin heeft de Javaan veel overeenkomst met de meer zuidelijke volkeren van Europa, waaraan niemand denkt een stelsel van verpligten arbeid op te dringen, omdat zij liever hun geld aan voorwerpen van weelde, aan kunstprodukten besteden dan aan metalieken en aandeelen van geldleeningen. Neen, dwang moet noodwendig de menschelijke geest verstompen en hem ten kwade leiden, om het even of die toegepast wordt op den Javaan of op ieder ander volk. Geeft hem de vrijheid, laat hem de vruchten van zijnen arbeid genieten. Beschaaft hem door kunst, werkt met wijze wetten op zijn eergevoel, op zijne goede neigingen. Spreekt hem daarna van de eeuwige waarheden van de christenbeschaving, gij zult een open oor bij hem vinden, hij zal vatbaar zijn voor edele, voor grootsche gevoelens. Dan zal hij wel juist niet het aanzien krijgen van een inboorling van Buiksloot of Aalsmeer; hij zal zekere hoedanigheden van den Nederlander missen; maar daarentegen zal hij er laten uitblinken, die zich minder in onzen landaard ontwikkelen; hij zal zedelijk, godsdienstig beschaafd, eene eer voor zijne beschermers, leiders en bestuurders worden, terwijl het tegenwoordig stelsel van dwang — de ondervinding heeft het voldoende geleerd — voor hem alleen jammer en ellende oplevert en op onze koloniale staatkunde het kenmerk van verdrukking en egoïsmus drukt.

G. H. V. S.

Eenige opmerkingen over het kultuurstelsel.

Zoodra men met velen over het kultuurstelsel, over vrijen arbeid of hervormingen in Indië spreekt, dan bevangt hen als het ware eene heilige vrees voor . . . . het batig slot! De tegenwoordige Minister van Finantiën bovenal is een dergenen, die bij elke mogelijke gelegenheid tuk was op de „millioenen uit de Oost", die wij zouden en moesten hebben. Zijne argumentatie was weleens deze: uwe stellingen zijn onjuist, maar al waren ze volkomen waar en juist, ik heb het batig slot noodig; ik krijg het nu; verzeker mij eerst, dat gij het mij voor altijd zult bezorgen; maak mij dat zoo zeker als thans de zon aan den hemel schijnt, en eerst dan spreken wij verder. Het gaat intusschen ook hier als in zoo vele andere gevallen: men wordt verblind door *ce qu'on voit;* is er echter ook niet eene zijde *que l'on ne voit pas*, of die men zich der moeite niet geeft na te gaan?

In den laatsten tijd is ontzettend veel over vrijen arbeid en dwangarbeid getwist. Met verdubbelde heftigheid zijn onze tegenstanders op al hunne oude argumenten teruggekomen, nu zij steun en leiding vinden bij den minister. Wanneer wij nu officiële woorden en cijfers beschouwen, dan zou men veronderstellen, dat die tegen onze stellingen moeten pleiten. Dit is echter geenzins het geval, zoodra het maar niet geldt politieke pleitredenen; dan is natuurlijk de regering onze ijverige tegenpartij; maar zoodra men op het gebied der cijfers en feiten komt, dan wordt de regering, haars ondanks, onze medestander en bondgenoot. Nemen wij, bij voorbeeld, het jongste *Verslag over het beheer en den Staat der koloniën*, door dezen zelfden Minister von Koloniën, die ons thans zoo heftig bestrijdt, ter hand. Dat is natuurlijk de officiële waarheid; maar, nu vinden wij in dat verslag, 't welk nog pas zijne werkplaats heeft verlaten, menig punt, dat tegen de voorstanders van het *batig slot* quand même en voor ons getuigt.

Jaarlijks wint Nederland millioenen door den verkoop der produkten van een paar groote kultures. Dat is een niet tegen te spreken feit. Maar hoevele direkte verliezen lijdt de schatkist door het kultuurstelsel? Dit is eene andere vraag. Wij bedoelen hier niet zoo zeer het derven van meerdere welvaart in Indië, die meer behoeften en meer handel zou doen ontstaan; wij spreken niet van mogelijke uitbreiding der produktie, waarvan ook vooral Nederland zooveel vruchten zou plukken; wij hebben geene negatieve voordeelen op het oog. Wij bedoelen: hoeveel *verlies* geven sommige kultures door dwangarbeid, die, zoo men den dwang liet varen en het Gouvernement als ondernemer zich terugtrok, den lande, den Javaan, de industrie en den handel, bij vrije beweging, groot voordeel zouden aanbrengen? Gaan wij dit met een paar voorbeelden na.

In Britsch-Indië bloeit de thee-kultuur door vrije industrie. Daar zou men dus die kultuur onmiddelijk opgeven, zoo ze geen voordeel gaf. Op Java is de thee-kultuur kunstmatig door het kontrakten-stelsel in het leven geroepen. „Er waren in 1857," zegt het verslag, „19 fabrieken met 2.672 bouws." Er zijn sedert jaren thee-kontrakten uitgegeven; en wat was het resultaat? Dat hoe meer thee de fabriekanien produceerden, des te grooter de verliezen van de schatkist werden, terwijl de kontraktanten rijkdommen verzamelden. Wij hebben meermalen in cijfers aangetoend, hoe vele tonnen schats elk jaar, voor het *batig slot* verloren gaan omdat de thee meer kost dan den prijs, waarvoor zij te verkoopen is. Ziet men het verslag over 1856 in, dan vindt men een staatje (bl. 126) van de kosten en van de opbrengst van dit artikel over 1853 tot en met 1856. De produktie in 1853 was van 25 fabrieken met 2.698 bouws 1.317.668 Amst pond. Elk pond kostte gemiddeld 90$\frac{1}{2}$ duiten of 75$\frac{5}{12}$ cent. De bruto-opbrengst was ƒ 0.83$\frac{7}{10}$, maar de netto opbrengst slechts ƒ 0.56$\frac{8}{10}$. De kosten van bewerking, opslag, vervoer, verkoop, enz. zijn ontzettend hoog bij dit artikel. De gezamenlijke kosten in Indië, waarvoor de thee verzonden kon worden, waren ƒ 995.191.38$\frac{3}{4}$. De zuivere opbrengst bedroeg ƒ 748.435.42$\frac{4}{10}$. Het verlies bedroeg dus in 1853 op de thee-kontrakten niet minder dan ƒ 246.755.96$\frac{1}{3}$.

In 1854 leverden 26 fabrieken, met 2819 bouws, 1.547.458 pond. De kostende prijs was 92 duiten, of 76$\frac{2}{3}$ cent. De bruto-opbrenst in Nederland was 82$\frac{1}{10}$ cent; de netto slechts 55$\frac{1}{10}$ ct. Het verlies = ƒ 1.187.068.22$\frac{11}{12}$ — ƒ 852.649.35$\frac{4}{5}$, dus ƒ 334.418.87.

In 1855 gaven 22 fabrieken, met 2750 bouws, 1,387,886 pond. De kostende prijs was 94 duiten of 78$\frac{1}{3}$ ct. De bruto opbrengst ƒ 0,77$\frac{7}{10}$; de netto slechts ƒ 51$\frac{4}{10}$. Het verlies ƒ 1,090,255.34$\frac{1}{6}$ — ƒ 713,373,30$\frac{2}{3}$ = ƒ 376,882,03.

In 1856 verkreeg men van 23 fabrieken, met 2706 bouws, 1,876,994 pond. De kostende prijs was 91 duiten of 75$\frac{5}{6}$ cent. De bruto opbrengst was ƒ 0,81$\frac{3}{10}$, de netto ƒ 0,54$\frac{8}{10}$. Het verlies ƒ 1,434,492.86$\frac{1}{4}$ — ƒ 1,028,59. = ƒ 405,900,15.

Eindelijk zien wij, dat in 1857 19 fabrieken, met 2672 bouws opleverden 1,734,985 pond. De kostende prijs was 94 duiten. De bruto opbrengst was in Nederland ƒ 0,77$\frac{3}{10}$, de netto-prijs 51$\frac{6}{10}$. Verlies ƒ 1,349,073,21$\frac{1}{3}$ — ƒ 89,252,26 = ƒ 453,820,94$\frac{2}{3}$.

Men ziet dus, dat in dezen tak van het kultuurstelsel in 5 jaren tijds *verloren* is.

1853	=	ƒ	246,755.96$\frac{1}{3}$
1854	=	„	334,418.87
1855	=	„	376,882.03$\frac{1}{3}$
1856	=	„	405,900.15
1857	=	„	453,820.94$\frac{2}{3}$
	Totaal	ƒ	1,817,777.96$\frac{1}{3}$

Elk jaar nemen de verliezen toe. Wat meer is, hoe grooter de winsten

van den fabrikant zijn, hoe gelukkiger de oogst uitvalt, des te erger is het met de zaak gesteld. Liet men de zaken haren natuurlijken loop, dan zou de schatkist millioenen winnen. Wij hebben vroeger nog andere jaren becijferd, en het totaal van al deze verliezen is ontzettend. Elk jaar zeggen de bijlagen, gevoegd bij het wets-ontwerp tot regeling van het gebruik van het batig slot: „opbrengst van thee: zooveel." Dit zou eigenlijk moeten zijn: „*Verlies* op de thee-kultuur, zooveel." Wij spreken nu niet eens van het groote kapitaal, in deze industrie gestoken; want ook de kosten van het te gelde maken zijn ontzettend groot, waarvan de staat de renten verliest. De regering zegt in eene noot omtrent deze kultuur:

„Nadat uit een gehouden onderzoek was gebleken, dat de verliezen, die het Gouvernement lijdt bepaaldelijk op de thee, die door kontrakten wordt geleverd, ten deele een gevolg is van de verwaarloozing der verhouding, waarin, volgens de kontrakten, de verschillende soorten van thee, als topblad, fijnblad, middenblad en grofblad, moeten worden geleverd, alsmede van mingegoede kwaliteit, zijn in 1858 maatregelen genomen, om hierin verbetering te brengen. Vergelijk de stukken betreffende de regeling en het gebruik van het koloniaal batig slot over 1856."

Maar zoo er vrije ondernemingen bestonden, even als in Britsch-Indië, ten opzigte van dit artikel, zou dan het eigenbelang van den fabrikant al deze bezwaren niet reeds sedert lang overwonnen hebben? Thans heeft de kontraktant er niet het minste voordeel bij, of hij goed of slecht fabrikaat levert; zoo 't maar van dien aard is, dat het de keuring kan doorstaan (en dat gaat in den regel nog al zeer gemakkelijk), dan is de fabrikant geheel onverschillig over den verderen afloop der zaak. Brengt zijn produkt veel op, goed! Brengt het weinig op, ook goed! Hij heeft er geen belang bij. Hij ontvangt zijne vaste prijzen.

Werpen wij nog even een blik op eene andere kleine kultuur, de kaneel. Van 1853—1857 gaf deze 186,677, 172,139, 165,462, $204,076\frac{1}{4}$ en 240,379 oude Amst. ponden, benevens aan afval 10,540, 1,784, 5,258, 14,579 en 10,381 pond. De gemiddelde prijs was, de verkoopbare afval medegerekend, in 1853, 73 duiten of $60\frac{5}{6}$ ct. De bruto-opbrengst was $71\frac{3}{10}$ cent, maar de netto-opbrengst slechts $57\frac{2}{10}$ cent, of een verlies van $3\frac{19}{30}$ cent. per pond.

In 1854 was de prijs weder 73 duiten of $60\frac{5}{6}$ ct. De bruto-opbrengst was $59\frac{6}{10}$ en dus nog niet zooveel als de inkoopsprijs. Netto $45\frac{5}{10}$ en het verlies $15\frac{1}{3}$ ct. per pond.

In 1855 kostte de kaneel 86 duiten of $71\frac{2}{3}$ ct per pond in Indië. De bruto opbrengst was in Nederland $63\frac{1}{10}$; netto 50 ct. Het verlies = $21\frac{2}{3}$ ct per pond.

In 1856 is de prijs weder ruim 73 duiten of $60\frac{5}{6}$ ct. De bruto opbrengst $66\frac{5}{10}$; netto $52\frac{8}{10}$; het verlies = $8\frac{1}{30}$ ct per pond.

Eindelijk staan de zaken iets beter in 1857. De kostende prijs is $64\frac{1}{2}$ duiten of $53\frac{3}{4}$ ct. De bruto opbrengst is $65\frac{4}{10}$ ct; netto $52\frac{8}{10}$. Maar altijd blijft er een verlies van $\frac{19}{20}$ ct per oud Amst. pond als het droevig resultaat. Dit alles staat te lezen op bl. 127 van het Verslag.

En wat zien wij daarentegen in dat zelfde officiële stuk anderzijds opgeteekend?

De indigo-kultuur is de meest drukkende voor de bevolking, daar waar zij door dwang geschiedt. Niemand zal het ontkennen en de tegenwoordige Minister van Koloniën wel het minst, die in zijne brochure *Toelichting en Verdediging*, enz. daarover in vele bijzonderheden treedt, veel tot de inkrimping van de kultuur heeft bijgebragt, en den prijs voor de inlandsche bevolking van af 1 Julij 1859 verhoogd, van *f* 1 en 60 duiten tot *f* 2, dus met 33 procent. Die kultuur levert alleen voordeel aan de schatkist, als de bevolking daardoor lijdt. In de Vorstenlanden daarentegen wordt de indigo door den landhuurder gedeeltelijk door vrijen arbeid verkregen. En wat zegt nu het Verslag (bl. 124):

„Het *onderzoek* naar de partikuliere indigo-kultuur in de Vorstenlanden, waarvan in het vorig verslag is melding gemaakt en bepaaldelijk in Djokjokarta, werd eerst in 1858 ten einde gebragt.

„Door dit onderzoek zijn geen zoo volledige opgaven ontvangen als noodig zoude zijn tot beantwoording der vragen van de commissie omtrent het verslag van 1855; zoowel de aard van het bestuur in de Vorstenlanden als de omstandigheid dat men hier met partikulieren en niet met gouvernements-kultures te doen had, liet niet toe veel cijfers te verkrijgen. De algemeene indruk, dien het onderzoek naliet, was (blijkens het Indisch besluit van 29 Januarij 1859, nº. 16) dat de indigo-kultuur in Djokjokarta zich van die in de Gouvernements-landen onderscheidt door doelmatiger, voor den arbeider minder bezwarende en voor het behoud van de vruchtbaarheid voordeeliger bewerking van den grond, en door een beter en veelvuldiger toezigt. Bij het aangehaalde besluit is bepaald, dat in Banjoemas eene proef zou worden genomen met de kultuur en de bereidingswijze der indigo, zooals die te Djokjokarta gevolgd wordt. Van de uitkomst dier proefneming is eene eindregeling van het geheele onderwerp der Gouvernements-indigo-kultuur afhankelijk gemaakt."

De tabaks-kultuur was, als dwangkultuur, altoos gehaat bij de bevolking en gaf geen voordeel aan het Gouvernement. Maar nu is, gelijk men weet, langzamerhand het gebruik ingeslopen, van aan Europeanen vrijheid te geven, om met de inlanders overeenkomsten te sluiten tot het leveren van tabak. Dat is het stelsel van vrijen arbeid. Met dien vrijen arbeid nu gaan de zaken uitstekend goed en vooruit. Men leze slechts het Verslag (bl. 129):

„De *partikuliere* teelt van tabak neemt meer en meer toe. Verscheidene Europesche ondernemers in Samarang, Rembang, Madioen, Kediri en Bazoeki, verkregen dit jaar nieuwe vergunningen om zich tot het oprigten van etablissementen voor de bereiding van tabak bestemd voor de Europesche markt, of ook alleen tot het opkoopen van zoodanigen tabak, in de binnenlanden te vestigen.

„De oogst van 1857 was, ook bij de vrije aanplantingen, bijzonder gunstig.

„Door de in Rembang gevestigde gouvernements-kontraktanten, die tevens

overeenkomsten met de bevolking gesloten hadden, werd ruim het dubbel van de opbrengst van 1856 verkregen, namelijk 1,407,412 Amsterdamsche ponden tegen 623,503 in 1856; en vier andere ondernemers in die residentie, die geene overeenkomsten met het Gouvernement gesloten hebben, verkregen dit jaar 492,987 pond *meer* dan in 1856, namelijk 682,636 pond, terwijl een van die ondernemers, wien dit jaar nieuwelings vergunning tot opkoop van kooltabak van de bevolking werd verleend, reeds 45,000 pond verkreeg.

„Bij de vroeger vermelde onderneming in Blitar (residentie Kediri) werd ongeveer 1,000,000 ponden verkregen.

„Ook voor inlandsch gebruik was de oogst zeer belangrijk."

Zoo ziet men, door officiële bescheiden, de zaken geheel anders beschreven en voorgesteld, dan in redevoeringen en deklamatiën, zelfs van den Minister van Koloniën, die ons deze officiële bescheiden verstrekt. Wij zullen hier niet treden in alle verdere bijzonderheden omtrent het allergewigtigst vraagstuk, waaromtrent wij ons thans enkele opmerkingen slechts wilden veroorloven. Wij laten dit aan anderen over. Maar wij protesteren tegen de stelling, die zoo dikwijls wordt herhaald: het kultuurstelsel moet en zal behouden blijven, want wij krijgen daardoor zoo vele millioenen. Daartegen staat over, dat de staat ook door het tegenwoordige stelsel millioenen *verliest*, die ten voordeele van enkelen komen. Het kultuurstelsel ontneemt met de eene hand, hetgeen het met de andere geeft.

Langzaam en trapsgewijze moet daarin verbetering komen. Niemand wil op eenmaal afbreken. Maar wanneer men het oog daarop gevestigd houdt, dat de *winsten* alleen afhankelijk zijn van de gelukkige marktprijzen; dat de verliezen daarentegen, onder diezelfde omstandigheden, steeds zouden toenemen, dan verlangen wij eene rijpe en gezette overweging van het onderwerp, en eene regeling overeenkomstig met de bepalingen van het regerings-reglement, ten einde onze inkomsten uit Indië op beteren en meer vasten voet te brengen, zoodat er meerdere waarborgen voor de inning der belastingen zij, die wij daar in arbeid heffen, zoo als sommigen willen, en opdat èn Nederland èn Indië meerdere vruchten van ons regeringsstelsel mogen plukken. Wij gelooven in geenen deele, dat wij een enkel punt reeds opgelost hebben door deze weinige regelen, de zaak is echter gewigtig genoeg, om zelfs elke, hoe geringe, bijdrage niet te versmaden.

(*Ingezonden.*)

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Batavia in 1858, of schetsen en beelden uit de hoofdstad van Neêrlandsch Indië, met een kaartje; door den kapitein A. W. P. WEITZEL. Te Gorinchem, bij J. NOORDUIJN EN ZOON, 1860.

Te midden van het groot aantal politieke verhandelingen, ontboezemingen en strijdschriften over Indische kwestiën, dat tegenwoordig het vaderland overstroomt, is het een wezenlijk genoegen, nu een deeltje te ontvangen, dat van een' anderen, minder ernstigen, en minder twistzieken aard is. Wij hebben hier een alleraardigst geschreven boekske voor ons, schetsen en beelden, los van vorm en boeijend van stijl. De schrijver wil ons Batavia leeren kennen; hij biedt ons niet aan, hetgeen men eene typographische beschrijving van de hoofdstad van Neêrlandsch Indië kan noemen; zijn doel is, ons een blik te doen werpen op het leven en de menschen aldaar. Wat hij ons aanbiedt zijn intusschen beelden en schetsen in den waren zin des woords, nu eens fraai uitgewerkt en juist van teekening, dan weder slechts aangelegd of onvolkomen. In de eerste 50 bladzijden, in vijf hoofdstukjes verdeeld, brengt hij ons in de hoofdstad en wijst ons het voornaamste van 'tgeen men daar aantreft. Hij doet dit van het oogenblik af, dat men het anker ziet werpen op de reede. De heer WEITZEL geeft wel is waar slechts een vlugtig overzigt van de schoonheid der Koningin van het Oosten, meestal, zoo als in het geheele werk, op humoristischen toon, maar menige verhevene gedachte, menige ernstige opmerking of belangrijke beschouwing vloeit, onder dien lossen vorm, uit de pen. Terwijl hij toch de aankomst op de reede beschrijft, laat hij ons dadelijk een blik werpen op den toestand van de Indische maatschappij en op de werking van het tegenwoordige koloniale stelsel. Hij zegt:

„Een ieder zal weten, dat Batavia op een' zoogenaamden alluvialen grond gelegen is, die bestendig aangroeit, zoodat de schepen, op de reede, al verder en verder van de oevers der zee, en de oevers der zee al verder en verder van de stad komen te liggen. De rivier, die men, van boord komende, met sloepen of andere kleine vaartuigen, moet binnenloopen om de stad te bereiken, wordt insgelijks al minder en minder diep, en het vraagstuk hoe onze naneven, wanneer het zoo voortgaat, eenmaal de reis van Batavia naar de reede zullen doen, is zoo moeijelijk op te lossen, dat ik mij er liefst niet aan wil wagen.

„Het is er ver af, dat men geene middelen in het werk gesteld zou hebben, om de rivier op eene behoorlijke diepte en de gemeenschap met de

reede verzekerd te houden, maar tot nog toe heeft geen dier middelen afdoende uitkomsten opgeleverd en het kwaad neemt met den dag toe. Thans wordt er ijverig over de zaak *gepikird*, gelijk men hier zegt; men vraagt adviesen; men maakt projekten; men begroot de vermoedelijke uitgaven; men schrijft memoriën;

> Mann durchstudirt die grosz' und kleine Welt,
> Um es am Ende gehn zu lassen
> Wie's Gott gefällt.

„Nemen wij evenwel aan, dat men, niet al te lang na het lezen dezer regelen, besluit de stad Batavia met een bezoek te veröeren, dan zal er nog kans zijn haar van de reede in een tambangan (huursloep) te bereiken, mits er geen blaauwe vlag waait van het wachtschip en van het paleis te Weltevreden; waait die vlag, dan zal geen tambangan die haven verlaten en kan er geen' sloep van boord naar de stad gaan, zonder het leven der bemanning in gevaar te brengen.

„Die blaauwe vlag wordt geheschen wanneer de wind met tamelijke kracht in sommige rigtingen blaast, en zij beduidt geenszins dat de zee te onstuimig is om met sloepen bevaren te worden, maar wel dat er eene te sterke baar staat, op den naauwen ingang der haven, om haar te kunnen binnenloopen. — Op de reede kan men zich dan ook vaak nog veilig van het eene schip naar het andere begeven; maar menigeen daardoor misleid en die baar willende trotseren, om naar de stad te roeijen, vond zijnen dood in de golven.

„Het is bewezen, dat het kleinste stoombootje nog zonder gevaar kan binnenkomen, wanneer dit voor sloepen reeds eene zeer gewaagde onderneming zou wezen; het is ook bewezen, dat een dergelijk klein stoombootje, dat eenige malen per dag af- en aanvoer, tusschen de reede en den zoogenaamden boom (de gewone ontschepingsplaats), zeer ten gerieve zou strekken van scheepvaart en handel, dewijl men nu voor dien togt niet minder dan een uur tijds moet besteden; een dergelijk stoombootje zou bovendien zeer waarschijnlijk goede zaken doen, maar de ondernemingsgeest is in Indië nog zoo weinig opgewekt, dat niemand het waagt er een in de vaart te brengen, terwijl een ieder zich beklaagt, dat het gouvernement er niet reeds lang voor gezorgd heeft" *).

Al spoedig komt de schrijver op eene zaak die wij dikwijls hebben besproken. Bij het lezen van de volgende regelen op bldz: 6 en 7 zal men tot de overtuiging komen, hoezeer onderwerpen, die men wel eens louter theoriën van politieken en oekonomischen aard noemt, diep ingrijpen in het dagelijksch leven van de Indische maatschappij, en hoezeer de behoefte aan sommige hervormingen reeds duidelijk wordt, zoodra men den voet op Java's bodem plaatst.

---

*) „Sedert het schrijven dezer regelen is door het gouvernement een dergelijk stoombootje in de vaart gebragt, dat eens per dag heen en weder naar het eiland Onrust stoomt en ook passagiers naar en van de reede medeneemt. Voor een zeer klein gedeelte is dus in de behoefte voorzien."

„Is de reiziger eenmaal aan *den boom* gekomen, dan waant hij alle bezwaren te boven te zijn, maar hij vergist zich. Hij heeft nog een woordje te spreken met de tolbeambten, en eer die woordenwisseling is afgeloopen zal hij zijne beurs aanmerkelijk verligt gevoelen en ten minste nog wel een uur tijds moeten verliezen. De *bomwakterr* zal hem verwijzen van den *bom besaar* (groote boom) naar den *bom kitjil* (kleine boom), en van den bom kitjil moet hij weder naar den bom besaar en misschien nog eens weder terug naar den bom kitjil, want hij is vreemdeling en nog geheel onbekend met de verordeningen, zoodat hij bij herhaling iets vergeten of verzuimd heeft en dus telkens heen en weder moet trekken tusschen de, op deze beide plaatsen, verspreid liggende bureaux der inkomende regten. De beleefdheid der ambtenaren — tot hun lof zij het gezegd — laat niets te wenschen over, maar zij hebben de instellingen niet gemaakt en de gebouwen niet gesticht; het is dus hunne schuld niet, wanneer men zich half dood ergert over al dien last en al die moeite, en bovendien voor iedere *ƒ* 100 aan ingevoerde waarde doorgaans *ƒ* 32.50 aan regten betaalt; natuurlijk zijn gedragen of gebruikte kleedingstukken en reisbehoeften vrij, maar vooral het overige, wat men van elders mogt willen invoeren, wordt de waarde met 30 pCt. verhoogd en hiervan 25 pCt. inkomende regten geëischt. Kan men door certifikaten van oorsprong bewijzen, dàt de zaken in Nederland zijn vervaardigd, dan betaalt men slechts 12 pCt.; daar echter, tenzij het boter of kaas ware, weinig voorwerpen in hun geheel van Nederlandschen oorsprong zijn, zoo baat deze gunstige bepaling weinig en men betaalt meestal het maximum.

„Wanneer wij later over de levenswijze der Europeanen in Indië spreken, zal men zien, hoe groot de behoefte is die zij hebben aan zaken in Europa vervaardigd, en men zal dus tevens kunnen nagaan hoezeer die hooge inkomende regten den uitvoerhandel, van Nederland naar Indië, bemoeijelijken en de levenswijze in Indië kostbaar maken moeten. Ambtenaren en officieren, maar vooral de eerstgenoemden, hebben ten minste in de hoogere rangen bezoldigingen, waarvan het bedrag, in Nederland uitgesproken, verbazing wekt, maar het Gouvernement neemt met de eene hand wat het met de andere heeft gegeven, en is dus meer in schijn dan in de daad grootmoedig."

Herhaaldelijk komt de schrijver hierop terug.

De heer WEITZEL is nu eenmaal door al de boomen en slagboomen heêngeworsteld, en vertoont ons vlugtig Batavia en omstreken, zoo als wij gezegd hebben, zoo wel gelijk het volgens vroegere geschriften eertijds er uit zag, als in den toestand van onze dagen. Alvorens ons bij de bewoners in te leiden, beschrijft hij in het 2de hoofdstuk de levenswijze, zeden en gewoonten te Batavia *in vroegere jaren*, van blz. 52 tot blz. 109. Hij erkent, dat de gegevens hem ontbreken, om over de mannen te spreken, die zich het éérst in Indië hebben gevestigd. Een enkel woord over hunne eenvoudigheid en strengheid van zeden, is al wat wij daarvan vinden. Vervolgens echter is hij meer uitvoerig. Men zal eene aangename lektuur

vinden in hetgeen hier verder opgeteekend staat, omtrent hetgeen de dienaren van de Indische Kompagnie in Indië al zoo deden en hoe zij leefden. Maar het zij verre van ons, alles te willen onderschrijven, wat de heer WEITZEL mededeelt, omtrent de levenswijze en de zeden der personen, die in Indië sedert een paar eeuwen namens de Oost-Indische Kompagnie het bewind hebben gevoerd. Niemand kan ontkennen, dat vroeger geldzucht de groote drijfveer was, om naar Indië te gaan; voor menigeen is dit nog steeds de eenige hefboom. Iedereen weet, dat menige dienaar van de Kompagnie, ten koste van zijne meesters en ondanks het verbod om handel te drijven, zich heeft verrijkt. Iedereen weet, dat het verval de Oost-Indische Kompagnie ook voor een gedeelte moet worden toegeschreven aan de handelingen van hare dienaren in Indië. Wij hebben ons nooit aan voorliefde schuldig gemaakt voor „den goeden ouden tijd" en voor het beheer der koloniën door onze voorzaten. Wij bovenal hebben menigmaal doen uitkomen, hoe vele verkeerdheden in die dagen plaats hadden. Maar wanneer men de Europesche bevolking van Indië uit vroegere dagen bijna zonder uitzondering, al is het dan ook op aardige en geestige wijze, ziet schilderen onder werkelijk zwarte kleuren, wat het morele in zijnen geheelen omvang betreft, zoodat schraapzucht, onbeschaafdheid en zedeloosheid steeds toenemende zouden geweest zijn, dan vinden wij zulk een oordeel hard en overdreven.

De dagen van de Kompagnie in Indië waren ook die van de grootheid van ons land, en bij al hetgeen toen verkeerd is geschied, hebben de Nederlanders destijds deugden, geestkracht en een' ondernemingsgeest getoond, dien wij gaarne thans zouden zien herleven. Toen vooral is menig fortuinzoeker, door onwaardige middelen tot hoogen rang geklommen, maar toen ook leverde onze geschiedenis eene eindelooze reeks van groote mannen op. Het Nederland van heden zou niet zijn, wat het is onder de rij der Europesche staten, wanneer onze voorouders in Indië zonder uitzondering zoo waren geweest als de heer WEITZEL ons zoo luimig beschrijft.

Wij zien, dat menige aanhaling ontleend is uit „*le Politique Hollandais*" van 1784, „*Nederlandsch-India*," een vlugschrift van 1780 en dergelijke publikatiën uit de laatste dagen van het verval van de Kompagnie. Dit geeft eenige opheldering omtrent de oorzaak van het oordeel, dat de schrijver over de vroegere Nederlanders in Indië velt. Hij heeft uit het oog verloren, dat die geschriften tevens politieke strijdschriften waren, die niet altoos vrij zijn van de overdrijving, welke uit partijziekte voortkomt. Hij stelt ons al het belagchelijke van den voortijd regt amusant voor, maar de humor wordt dikwijls satyre. De tijden en omstandigheden zijn niet altijd in het oog gehouden. De beelden en schetsen worden hier wel eens karikaturen of photographiën, die ons alleen de scherpe trekken teruggeven. De schrijver deelt ons daarenboven menige alleraardigste bijzonderheid mede, omtrent het leven en de zeden in Batavia, in vroegere dagen, en menige opmerking over de Europeanen heeft hij in dit hoofdstuk nedergelegt, die

hij welligt uit beleefdheid voor zijne tijdgenooten niet in het volgend heeft willen plaatsen.

Het derde hoofdstuk handelt over de levenswijze, zeden en gewoonten te Batavia *in onze dagen*, en is in vele opzigten eene meer natuurgetrouwe schets; de humorist is hier meer *good-humored.* De schrijver doet aan den onïngewijde duidelijk zien, welke de wezenlijke behoeften van de Europeesch-Indische maatschappij zijn, of welke behoeften door tijden en omstandigheden zijn ontstaan. Hij schetst ons het Indische leven op eene wijze, die begrijpen doet, waarom bij voorbeeld de traktementen hoog moeten zijn, en waarom zoo menige behoefte vervulling eischt, die wij in een ander werelddeel minder gevoelen. Menige opmerking getuigt van scherpzinnigheid. Voor verouderde vooroordeelen, die door den goeden ouden sleur daar bestaan blijven, is het nuttig, dat die eens duidelijk worden in 't licht gesteld. In het algemeen stelt de heer WEITZEL het leven in Indië niet van de aanlokkelijkste zijde voor. Het 4de Hoofdstuk van deze afdeeling geeft ons de zienswijze van den schrijver omtrent de oorzaken van de oppervlakkigheid en de soort van malaise aan, die hij daarin heeft opgemerkt. Al geven wij hem toe, dat klimaat, stoom en elektriciteit en het konstitutionele leven tot ontwikkeling van het intellektuëel gedeelte van den mensch en tot meerdere opgewektheid in het westen aanleiding geven, toch meenen wij, dat zijn oordeel over al wat Indisch is, hier en daar wel wat heeft aangenomen van de oppervlakkigheid, die hij bestrijdt, en ook hem tot een' zekeren malaise voert. Daar, waar zoovele personen van het Gouvernement afhangen, is men in menig opzigt in handelingen, gesprekken en omgang niet geheel vrij; dat is zoo. Kunsten en wetenschappen konden in Indië vrij wat meer ontwikkeld en bevorderd worden; dat geven wij gaarne toe. Maar hier en daar is hij te gestreng. Zijn oordeel over de Indische drukpers, bij voorbeeld, die hij „nog ver te zoeken" noemt, waarvan hij zegt: „zeker is het evenwel, dat men in Indië weinig ziet verschijnen van hetgeen eene vrije en waardige drukpers gewoon „is te leveren," — dat oordeel noemen wij onbillijk.

Regt humoristisch, regt in zijn element is de schrijver echter, wanneer hij sommige typen en toestanden van den „klimaatschieter" en den „baar" behandelt. Den echten oudgast beschrijft hij aldus:

„De klimaatschieter ziet met minachting neder op ieder, die niet ten minsten een paar lustra in Indië heeft doorgebragt.

„Die het langst nassi met tjabé en trassi heeft gegeten, is, naar zijn oordeel, het best met de Indische zaken bekend. Hij zou u willen doen gelooven, dat de muilezel van Prins EUGENIUS, die al de veldtogten van dien grooten krijgsbevelhebber had bijgewoond, een uitstekend generaal zou geweest zijn, maar dat het arme dier schromelijk is miskend geworden."

.... „De klimaatschieter, Aziaat tot in de toppen zijner vingers, zal u, wanneer hij zich bij uitzondering met u in eene diskussie waagt, bestendig de woorden „Europische begrippen, die hier geen koers hebben, fraaije theoriën" en dergelijke meer, naar het hoofd werpen. Dit zijn bij

hem geheiligde magtspreuken, waarmede hij uwe redeneringen morsdood gelooft te slaan, maar die niets anders bewijzen, dan dat hij de gronden van uw betoog op geene degelijke wijze weet aan te randen, en veel minder omver te werpen. Zelden zult ge twee klimaatschieters vinden, die het, over de zaken van Indië, ook maar in een enkel gewigtig punt volkomen eens zijn. Minder zeldzaam is het echter, dat de een over den anderen de schouders ophaalt, en dit kan waarlijk geene verwondering baren in een land, waar geene openbare wisseling van gedachten en dus ook letterlijk over niets eene gevestigde opinie bestaat.

„Daar de klimaatschieter weinig spreekt en zelden redetwist, zoo zal men begrijpen, dat hij er ook niet van houdt, om vooral zijne meerderen tegen te spreken, maar het veel gemakkelijker vindt, steeds van hun gevoelen te zijn. Als ambtenaar komt hij dan ook getrouw na, hetgeen hem bevolen wordt; hij doet het echter op die wijze, die hem de minste inspanning kost; hij volgt op zijn hoogst letterlijk de ontvangen bevelen; hij doet soms wel iets minder, maar nimmer iets meer."

.... „De klimaatschieter is dood ongelukkig, wanneer hij zich in de noodzakelijkheid gebragt ziet naar Nederland te gaan. Hij besluit daartoe ook niet, dan wanneer zijne belangen, zijne gezondheid of die zijner naaste betrekkingen er hem gebiedend toe verpligten, en hij keert naar Indië terug, zoodra het hem maar eenigzins mogelijk is. Zijne oordeelvellingen over de Europische zamenleving, en over alles wat hij daar gezien en opgemerkt heeft, zijn dan soms kurieus om aan te hooren. Hij heeft in Holland letterlijk niets goeds gevonden, en zou u zelfs willen wijs maken, dat de doperwten uit blikjes van ALBERDINK THIJM, gelijk men die in Indië eet, veel beter zijn, dan de versch geplukte. Het ergste van hem is, dat men er nimmer over de *inlandsche huishouding* spreekt en er, over het algemeen, erbarmelijk slecht met Indië bekend is. In het laatste heeft hij volkomen gelijk, maar hij vergeet, dat men er in Holland nimmer achter kan komen, wanneer zij, die het in Indië zoo goed beweren te weten, hun licht onder de korenmaat verborgen houden, in stede van het voor de wereld te laten schijnen.

„Dit laatste is echter van den klimaatschieter niet te wachten. Wij zullen er hem niet hard over vallen, want het is vooral de schuld der omstandigheden, en niet volkomen de zijne, dat hij werd, gelijk hij is. Wij zullen hem rustig in zijn wipstoel zich laten wiegen, mits hij zich niet verbeelde de Indische wijsheid in pacht te hebben."

Ernstiger en niet onbelangrijk is het laatste hoofdstuk van deze afdeeling, waarin de heer WEITZEL hulde doet aan de verdraagzaamheid van de Indische maatschappij, maar waarin hij ook weder terugkomt op de eigenaardige behoeften van de Indische levenswijze, en op hetgeen de regering in sommige opzigten in aller belang doen kon, als zij een beter stelsel huldigde.

De laatste afdeeling van dit boekdeel behandelt in een 40tal bladzijden de wetenschappelijke instellingen te Batavia, wier werking en streven hij ons nader ontwikkelt. Zij is eene der belangrijkste van dit werkje. Het

Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen vindt, althans tot 1852, een scherp beoordeelaar in den schrijver. Hij doet hulde aan het goede, dat in de laatste jaren is geschied, maar over de vroegere jaren is zijn oordeel ongunstig. Hij wijst er op, dat tot verspreiding van de kennis van de inlandsche talen veel meer had kunnen worden gedaan, en dat eene van de grootste moeijelijkheden voor den baar daarin bestaat, dat geene behoorlijke woordenboeken en spraakkunsten voor hem te vinden zijn. Wij willen echter met hem op dit terrein niet in het strijdperk treden. Wij zijn geene beoefenaren van de Indische talen, en kunnen dus geen gegrond oordeel over dit onderwerp uitspreken *).

De natuurkundige vereeniging vindt een' groot lofredenaar in den heer WEITZEL. Met belangstelling zal een ieder dit gedeelte lezen. Het wederspreekt althans in dit opzigt het beweren van den schrijver zelven, dat in Indië zoo weinig voor kunst en wetenschap wordt gedaan. Zoo vindt ook de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid in hem een voorstander, althans volgens haar oorspronkelijk programma. En wanneer hij later menig zwak punt van die instelling aanwijst, dan geeft hij in den aanvang daarvan zelf de reden aldus op:

„Daar nu soortgelijke instellingen in Nederlandsch Indië moeijelijk den steun van het Gouvernement kunnen ontberen, en daar er weinig Gouvernementen gevonden worden, die grootmoedig genoeg zijn, om hunne ondersteuning te blijven schenken aan personen of ligchamen, die met hen niet alleen in gevoelen verschillen maar bovendien alle krachten inspannen, om hunne meening op die van het Gouvernement de zege te doen behalen, zoo moest de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid er wel van af zien te werken, gelijk zij in Europa had kunnen doen. Het was haar evenmin mogelijk het voetspoor der cornlaw liguers of free traders in Engeland, als dat der protektionnisten in Frankrijk te volgen; zij moest het opgeven invloed te willen uitoefenen op de daden van het Gouvernement, ten aanzien van handel en nijverheid — zij moest zich het schoonste en belangrijkste gedeelte van den werkkring eener maatschappij tot bevordering der nijverheid ontzeggen, en hare verrigtingen binnen vrij wat engere grenzen beperken.

„Het valt niet te ontkennen, dat door deze omstandigheden, de redenen, die elders tot het oprigten van dergelijke vereenigingen aanleiding geven, in Indië voor een zeer groot deel afwezig waren, of beter gezegd, in de onmogelijkheid verkeerden zich te doen gelden. Het is bovendien klaar, dat ten gevolge daarvan eene maatschappij tot bevordering der nijverheid in Indië ook geenszins zulk een werkzaam en nuttig bestaan kan leiden, als zij dit in Europa zou vermogen."

De schrijver ontwikkelt echter het nut, dat zulk eene maatschappij kan stichten, door te wijzen op hetgeen de maatschappij gedaan of niet gedaan

*) De Redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* behoudt zich de gelegenheid voor, om op dit onderwerp terug te komen. REDAKTIE.

heeft. Hij maakt er eene groote grief van, dat zij het gebouw van de Bataviasche tentoonstelling heeft laten slechten, en dat slechts gedeelten eener beredeneerde katalogus van die tentoonstelling zijn vervaardigd, op grond dat de maatschappij is ontstaan door die tentoonstelling. Wij herinneren hier ter loops, dat een vreemdeling, de Redakteur van het te Singapera verschijnend *Journal of the Indian Archipelago*, dit laatste, ofschoon volstrekt niet op volledige wijze, heeft verrigt.

Maar bij al wat die maatschappij heeft nagelaten, vinden wij toch nog genoeg opgeteekend, om haar bestaan in Indië hoogst belangrijk te vinden, vooral met het oog op de toekomst. Treurig is hetgeen de schrijver verhaalt van het gebrek aan goede geschikte lokalen voor hunne musea en verzamelingen, waarmede die geleerde genootschappen in Indie te worstelen hebben, en hoe men te vergeefs bij het Gouvernement medewerking zoekt om dit gebrek te verhelpen. Wanneer men ziet, hoe groot de behoefte daaraan is, dan kan men zich daarover niet genoeg beklagen. De schuld ligt toch niet aan gebrek aan belangstelling, want toen de natuurkundige vereeniging, op een' wenk van hoogerhand, het publiek uitnoodigde, tot dat doel voor haar vrijwillige bijdragen te leveren, werd in weinig tijds voor *f* 5000 ingeschreven, en toch was het antwoord van de regering op de mededeeling daarvan in geenen deele bevredigend. De heer WEITZEL betreurt dat ernstig.

De *Schetsen en beelden* zijn geene volledige beschrijving van het Indische leven. Ze zijn ook niet onberispelijk. Op menig punt valt af te dingen. Maar het boekje, dat voor ons ligt, werpt menige blik op de goede en op de schaduwzijde van het leven der Europesche maatschappij in Indië en toont de gebreken aan, die haar aankleven. Al wordt de roede der satyre menigmaal opgeheven; al is het leven Indië ons zoowel van de onbehagelijke als van de aangename zijde voorgesteld, toch zal ieder met genoegen kennis nemen van hetgeen er over gezegd wordt. Hij die zich uit het werkje van den heer WEITZEL een volledig en allezins juist denkbeeld wil maken van de Indische maatschappij zou zich hier en daar vergissen; maar menig beeld is toch keurig wedergegeven en menige schets alleraardigst uitgewerkt. In den vorm, in de losse manier van voorstelling, moet men wel behagen scheppen. Druk en uitvoering zijn net, eveneens als het plan van Batavia en omstreken; zeer weinige drukfouten hebben wij opgemerkt. Het boekje is *niet* onmisbaar in eene Indische bibliotheek; maar zoo wij het tegendeel zeggen van hetgeen menig recensent stereotyp aan het slot zijner beoordeelingen schrijft, dan bevelen wij toch de lezing aan als een middel, om een hoogst aangenaam uur door te brengen en Indië in sommige opzigten te leeren kennen, waartoe men in werken van ernstigen aard geene gelegenheid vindt.

Wij hebben, zonder eenige terughouding en naar wij meenen, met groote onpartijdigheid, onze meening over dit geschrift van den heer WEITZEL gezegd. Gaarne voegen wij er nog bij, dat wij zulke populaire voorstellingen van Indië hoogst nuttig vinden. De „klimaatschieter", zoo als de heer WEITZEL hem voorstelt, moge bij zijne terugkomst uit Nederland overdrij-

ven, wanneer hij er over klaagt, „dat men er nimmer over de *inlandsche huishouding* spreekt", toch is het waar, dat onder onze landgenooten in het Moederland die kennis van Indische toestanden en aangelegenheden, en die belangstelling in het lot van Indië gemist wordt, welke men bij een volk zou mogen veronderstellen, dat grootendeels van Indië moet leven. En zulk eene onwetenheid en onverschilligheid is zeer te betreuren. Aan haar is het toe te schrijven, dat het eigenbelang en de intrigue nog zulk een vrij spel hebben; zij kunnen de goê gemeente alles wijs maken omtrent den „exceptionelen toestand van den Javaan" en het gevaar der toepassing van „Westersche begrippen" op eene Oostersche maatschappij. Maar daarom verheugen wij ons zoozeer in geschriften, als dat van den heer WEITZEL. Mogten er velen zijn, die Nederlandsche lezers op die wijze de Indische maatschappij in hare bijzonderheden voorstelden, dan zouden er in Nederland weldra niet zoo veel dupes meer gemaakt worden.

(*Ingezonden.*)

Varia.

De laatste mail brengt ons het berigt, dat een vonnis van den Raad van Justitie te Batavia, waarbij de hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad* wegens een drukpers-delikt tot achttien maanden gevangenisstraf werd veroordeeld, door het Hooggeregtshof is bevestigd.

Wij onthouden ons, onbekend als wij zijn met de bijzonderheden en de stukken van het proces, zelfs met den inhoud van het arrest, voor alsnog van elke beoordeeling, niet twijfelende of de belanghebbende zal, door eene uitgave van al wat op de zaak betrekking heeft, een beroep doen op de publieke opinie.

Maar op ééne bijzonderheid maken wij nu reeds opmerkzaam. Wij hebben hier eene politieke vervolging voor ons, die door het publiek ministerie is geschied, krachtens de voorschriften van het drukpers-regelement, en de toepassing van dat reglement is de grond der veroordeeling. Of die vervolging heeft plaats gehad, omdat het Gouvernement ze uitdrukkelijk heeft bevolen, willen wij thans niet eens onderzoeken; wij bepalen ons bij deze enkele opmerking: het arrest van 't Hooggeregtshof, ten gevolge waarvan de hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad* in den kerker zal worden opgesloten, is een uitvloeisel van het drukpers-reglement.

En wat is nu dat drukpers-reglement? Het is het werk van den Minister van Koloniën Mr. P. MIJER, dat, onmiddellijk nadat het bekend was geworden, eene algemeene verontwaardiging zoowel in Indië als in Nederland heeft opgewekt, door onzen beroemdsten staatsman, den heer THORBECKE, een *gewrocht der duisternis* is genoemd, en na een naauwkeurig onderzoek en langdurige diskussie door de Tweede Kamer is afgekeurd.

Men zegt, dat de tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer ROCHUSSEN, zijn ontslag als lid der Tweede Kamer heeft genomen, omdat hij eveneens dat *gewrocht der duisternis* veroordeelde, maar niet in oppositie tegen den toenmaligen Minister wilde komen. Zeker is het althans, dat hij, kort nadat hij de portefeuille van koloniën had aanvaard, openlijk de noodzakelijkheid erkende van eene herziening van het drukpers-reglement, en beloofde dat spoedig een wetsontwerp aan de wetgevende magt zou worden voorgedragen, eene nieuwe regeling van het onderwerp bevattende. 't Is echter bij die belofte gebleven. Het *gewrocht der duisternis* is nog altoos onveranderd. Het hangt als een dreigend zwaard boven 't hoofd van ieder, die in Indië er zich aan waagt, om van de drukpers gebruik te maken. En thans is het voor het eerst gevallen op een slagtoffer, dat zich de ontevredenheid der regering had op den hals gehaald.

Zal de Minister van Koloniën dat stilzwijgend aanzien? Kan hij vrede hebben met de kerkerstraf, die thans ondergaan wordt door de werking van

een reglement, hetwelk hij zelf heeft afgekeurd? Zal de gedachte niet bij hem opkomen, dat zulk eene uitkomst waarschijnlijk gekeerd zou zijn, indien hij de op hem rustende taak der herziening van dat reglement niet had verzuimd? En bovenal zal hetgeen thans in Indië gebeurd is, hem geen prikkel zijn, om nu eindelijk eens handen aan 't werk te slaan, ten einde eene wet te verbeteren, die voor allerlei willekeur, politieke vervolging en het schreeuwendste onregt eene wijde deur heeft opengezet?

De regering gaat voort met het verleenen van gunsten en onderscheidingen aan de zeven moedige mannen, die, op eene niet alledaagsche wijze, door het gewigt hunner namen te leggen in de schaal der koloniale politiek, getracht hebben den evenaar naar den Minister van Koloniën te doen overslaan. Wij vinden dat zeer natuurlijk en in vele opzigten prijzenswaardig, altijd de zaak uit het oogpunt van partijbelang beschouwende. De dankbaarheid is toch eene hoogst lofwaardige deugd — en zou nu een Minister niet dankbaar zijn aan hen, die hem zulke groote diensten heeft bewezen?

Bovendien kunnen zulke belooningen voor zulke diensten de nuttige strekking hebben, om ook anderen aan te moedigen zich onder die „dienstdoeners" te scharen. Zoo wordt het legertje, dat den Minister omgeeft en hem en zijne handelingen beschermt, roemt en verdedigt, langzamerhand grooter en zal het weldra een korps vormen, krachtig en onoverwinnelijk als de oude garde van NAPOLEON.

Voor de bestrijders van het oude koloniale stelsel, die men met den naam van „koloniale oppositie" bestempelt, is niets te halen, dan miskenning en verguizing. Maar den verdedigers van dat stelsel wachten eereposten, lukratieve betrekkingen, ridderorden en wat al niet meer. Zou het niet natuurlijk zijn, indien het getal der laatsten gedurig grooter werd!

En toch — de kracht der waarheid is sterker, dan alle mogelijke kunstmiddelen, aanlokselen en intrigues!

LEONIDAS.

De Minister van Koloniën heeft den 26 November l.l. in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn voornemen aangekondigd, om de zaak der suikerkontrakten eerstdaag bij besluit te regelen. Zie hier zijne woorden:

Het blijft mijn voornemen, om de zaak der suikerkontrakten niet te regelen bij de wet, ondanks er in een vroeger jaar eene motie van orde in dien zin moge zijn aangenomen in deze Kamer met eene groote meerderheid. Ik blijf consequent, want ik heb tegen die motie gestemd.

Ik kan niet toegeven, dat werkelijk grondslagen, die iets te beteekenen zouden hebben, door deze Kamer goed zouden kunnen worden geregeld: de kwestie grijpt daarvoor te diep in de inlandsche huishouding. De regeling van het plantloon alleen zou ons dagen lang ophouden, en wilde men dat plantloon bij eene wet vaststellen, dan zou men tevens moeten vaststellen, dat hetgeen men heden, op grond van het bestaande, zou hebben bepaald, *niet*, bij verandering van omstandigheden, *gewijzigd zou mogen worden*, en dus zou men niet alleen eene schadelijke fixiteit, maar ook eene uniformiteit in het leven roepen, die op het eene punt goed, op het andere slecht zoude werken.

Ik zal de zaak naar mijne overtuiging regelen, en mij boven alle verdenking ten dien aanzien verheffen; en wanneer de Kamer, niet verlangende, dat de zaak bij besluit zal worden geregeld, niet vertrouwt dat ik het goed zal doen, dan zal ik met zeer veel genoegen de regeling dier zaak aan een ander overlaten. *Ik* zal het nooit bij de wet voorstellen. Ik ben zeer genegen een grondwettigen regeringsvorm in allen deele te betrachten, maar de regeling der zaken betreffende de innerlijke huishouding der koloniën, kan en mag ik niet uit handen geven.

Wanneer mijn arbeid zal verrigt zijn, zal de Kamer er een oordeel over kunnen vellen, zullen practici en theoretici dien arbeid kunnen toetsen; dat zij het allen eenstemmig zullen goedkeuren, is evenwel niet denkelijk. Wanneer ik dit zeg, wil ik niet dat men daaruit nu reeds besluite, hoedanig die regeling wezen zal, of, en zoo ja, in welke gevallen publieke konkurrentie zal plaats hebben, waar dat al dan niet doelmatig zal zijn. Als de arbeid voltooid zal wezen, zal ik dien naar mijn beste vermogen trachten te verdedigen, zoo als ik dien naar mijn beste vermogen zal hebben tot stand gebragt; maar ik herhaal nogmaals rondnit, *ik zal de regeling bij de wet niet voordragen.*

Zoo sprak de Minister van Koloniën, den 26sten November l. l. Wij zullen nu niet stil staan bij zijne afkeerigheid van de wet, wij bepalen ons bij zijne stellige belofte: hij zal de zaak der suikerkontrakten regelen bij besluit.

Maar nu zijn wij juist vijf maanden verder, en nog is die belofte niet vervuld! Onder de argumenten, die de Minister aanvoerde tegen eene regeling bij de wet, was ook, dat het dan zoo lang zou duren eer de zaak tot stand kwam. Maar nu schijnt het, dat eene regeling bij besluit toch ook niet zeer spoedig gaat. Mij dunkt, ik zou kans zien, dat de regeling bij de wetgevende magt, in korter tijd dan vijf maanden tot stand kwame.

En nu is de Minister, gedurende die vijf maanden, volstrekt niet lastig gevallen door die belemmerende, bemoeizuchtige, ondeugende Kamer. Hij heeft met haar niet te doen gehad. Zij heeft hem met rust gelaten, want zij genoot zelve eene aangename rust. Ongestoord kon de Minister zich dus aan zijne regeling der suikerkontrakten wijden — en toch is er nog geene regeling.

Men zegt, dat de Minister met het uitvaardigen van zijn besluit wachten wil, tot hij bekend zal zijn met den inhoud van het adres, dat door een aantal suikerfabrikanten op Java, in kongres bijeengekomen, is opgemaakt en aan den Koning zal worden ingediend. Men zegt, dat met de vorige mail twee suikerfabrikanten van Java hier te lande zijn aangekomen, belast met de kommissie, om dat adres den Koning aan te bieden. Men zegt, dat die heeren de reis gelukkig hebben volbragt — maar het adres te Batavia hebben achtergelaten. Sommigen beweren, dat zij het hebben vergeten; anderen houden vol, dat het afschrift zoo vol fouten was, dat het op nieuw moest gekopiëerd worden — zij wisten niet, dat er in Nederland gelegenheid was, om zulke stukken te laten afschrijven! Hoe dit zij, 't schijnt zeker te zijn, dat de kommissie zonder het adres is aangekomen.

Indien het nu waar is, dat de Minister met het uitvaardigen van zijn besluit wacht, tot hij bekend zal wezen met den inhoud van dat adres, dan vragen wij: zal de Minister nu nog langer wachten? hoe lang zal hij nog wachten?

„Wachten", schijnt het wachtwoord te zijn, bij de regeling der suiker-

kontrakten. Eerst moest men wachten tot de monster-kommissie van onderzoek zou zijn afgeloopen. Toen men daarnaar jaren lang gewacht had, moest men wachten, tot haar rapport zou zijn ingediend. Vervolgens moest men wachten, tot dit rapport en de bijlagen en andere stukken (twee wagen-vrachten vol) zouden zijn gelezen. Al verder moest men wachten tot de Minister zijn besluit gereed zou hebben. De uitvaardiging van dat besluit moest wachten tot de suikerfabrikanten hun adres zouden hebben aangeboden. Nu die twee heeren het vergeten hebben, moet men weder wachten — hoe lang?

't Is ongelukkig, dat de zoogenaamde „koloniale oppositie" bijna altijd een stemme is des roependen in de woestijn. 't Is jammer, dat de regering niet meer naar haar hoort en hare teregtwijzingen opvolgt. Dat zou reeds menige ramp voor Indië en het Moederland hebben voorkomen en groote verliezen aan 's lands schatkist hebben bespaard.

Een nieuw bewijs vond ik onlangs hiervan in 't geen men uit Indië berigt omtrent den geldsomloop en de werking der muntwet. In het *Bataviaasch Handelsblad* van 9 Maart l.l., zoo even aangekomen, lees ik daaromtrent het volgende:

Het zilvergeld verdwijnt dagelijks meer en meer van de markt en de geldsomloop wordt dagelijks moeijelijker, zoodat men bij de bank wel biljetten kan doen wisselen, maar slechts recepissen (wettige betaalmiddelen) ontvangt, die men bij 's lands kas *niet* kan verzilveren. Financieren en chefs van handelshuizen, die voornamelijk geldzaken doen, en gewoon zijn, de financiële maatregelen der regering nimmer af te keuren, hellen thans geheel tot onze meening over, dat de regeling van den geldsomloop, gelijk die tot heden plaats vond, zich proefondervindelijk als geheel en al onhoudbaar heeft bewezen en spoedige voorziening vereischt. Zij vinden die voorziening in het korteling door ons geopperde denkbeeld: *eene munt op Java*, domiciliëring van vreemde muntspeciën, en in afwachting een regt van 5 percent op den uitvoer van Nederlandsch Indische zilvermunt.

Wat was de voorname reden, waarom de zoogenaamde „koloniale oppositie" de wet op het muntwezen verwierp? Juist die bijzonderheid, dat er geene munt op Java zou gevestigd worden. En thans leert de ondervinding, dat hare inzigten de juiste waren.

Zal de regering zich nu haasten aan deze dringende behoefte te voldoen? Of zal zij halstarrig zich blijven verzetten tegen 't geen de ondervinding als noodzakelijk aanwijst, en wij reeds voor vele jaren hebben verlangd?

N. N.

Wij lezen in het *Bataviaasch Handelsblad* van 9 Maart l.l., het volgende belangrijke berigt:

De 1ste April nadert; op dien dag begint het nieuwe oktrooi der Javasche Bank, en nog zijn de maatregelen niet vastgesteld tot het uitgeven van nieuwe aandeelen en intrekking van het reserve-kapitaal. De schuld ligt echter niet aan het bestuur der bank. De voorstellen van dat bestuur, in de laatste vergadering van deelhebbers aangenomen en der regering ter

goedkeuring aanbevolen, waren geheel overeenkomstig het nieuw verleende oktrooi, en kunnen niet veranderd worden, zonder thans *verkregen regten* te krenken. Het schijnt echter, dat zij bij de regering weerstand ontmoeten, op grond van verschil in zienswijze tusschen de direktie der bank en den kommissaris der regering. De zienswijze van den laatste kon juist zijn, zoo lang het er op aankwam, het nieuwe oktrooi *vast te stellen*. Nu dat echter *vastgesteld is*, nu moet het kapitaal van vier millioen door de deelhebbers alleen worden bijeengebragt, en hebben zij alleen regt op de nieuwe aandeelen.

Wij gelooven, dat deze beschouwing allezins juist is. Men schijnt nu terug te deinzen voor de konsekwentie der gunst, die men heeft bewezen!

De kwestie van het nieuwe oktrooi der bank verdient eene opzettelijke behandeling. Wij twijfelen niet, of bij de eerste gelegenheid zal zij in de Tweede Kamer plaats hebben. Ons voorname bezwaar is onder anderen, dat geen papier, tegen behoorlijken waarborg, zoo als hier te lande de muntbiljetten, door 't Gouvernement zijn uitgegeven, en dit voordeel geheel en al aan eene partikuliere instelling is afgestaan.

Onder al de gewigtige onderwerpen, welke, bij gelegenheid eener diskussie als die over de *regeling van het gebruik van het koloniaal batig slot*, worden behandeld, komt menig punt voor, dat juist wegens de menigte van onderwerpen minder de aandacht trekt, maar die toch in hooge mate verdient.

Zoo heeft onder anderen de heer VAN NISPEN VAN SEVENAER, die lid is geweest der staatskommissie voor het onderzoeken der remise-rekening, en die daarin met zijne gewone naauwkeurigheid en scherpzinnigheid schijnt werkzaam geweest te zijn, de volgende opmerking gemaakt.

„Het zal u gebleken zijn, dat van 8 November tot 31 December 1856 voor *f* 2,223,632 aan wissels zijn afgegeven, tegen 106 per cent; in Januarij 1857 voor *f* 92,000 tegen 105 per cent; in Januarij, Februarij en Maart tegen 104 per cent nog eene belangrijke som. Het was mij gebleken uit het regerings-verslag over Oost-Indië, dat op ultimo December 1856 in de staatskas van Indi bijna 6 millioen meer aanwezig waren, dan in vroegere jaren op dat tijdstip, en ik meende dus, dat aan dergelijke hoogst schadelijke operatie toen geen behoefte had kunnen bestaan. Het maakte op mij een nog onaangenamer indruk toen ik op de lijst der wissels zag, dat ten behoeve van een bekend handelshuis op één dag *f* 750,000 aan wissels was afgegeven, en verder dat op 15 December voor *f* 100,000 en op 13 en 14 Januarij voor *f* 135,000 wissels waren afgegeven, *ten behoeve van personen niet vreemd aan het bestuur.*"

Wanneer men over deze opmerking nadenkt, kan een zeer pijnlijk gevoel daarbij niet uitblijven. De kas schijnt in Indië geene bijzondere behoefte te hebben gehad aan geld, want er waren op ultimo December in die kas 6 millioen meer aanwezig, dan in vroegere jaren op dat tijdstip.

Toch geeft de Gouverneur-Generaal voor zeer aanzienlijke sommen wissels af, tegen eenen voor het land hoogst nadeeligen koers van 104, 105 en 106 procent.

Die wissels worden door hem afgegeven, onder anderen ook *ten behoeve van personen, niet vreemd aan het bestuur.*

Inderdaad, het partikulier belang schijnt hier niet in volkomen harmonie te zijn met het publiek belang, en het laatste schijnt aan het eerste te zijn opgeofferd!

Wij zijn den heer VAN NISPEN VAN SEVENAER erkentelijk voor deze opmerking, en bovenal ook dat hij de toezegging van den Minister van Koloniën heeft uitgelokt, dat tegen dergelijken handelingen zoo veel mogelijk zal worden gewaakt. De Gouverneur-Generaal is uitgenoodigd „geen wis-„sels meer af te geven boven 103 per cent, ten einde, bij overschrijding „van die grens, het geldelijk te kort der Indische administratie door uit-„zending van specie aan te vullen."

De Minister van Koloniën heeft den heer VAN NISPEN VAN SEVENAER *niet* weder benoemd tot lid der kommissie voor het nazien der remise-rekeningen!

Veel is er in den laatsten tijd gesproken, en er is ook werkelijk iets gedaan, voor de verbetering van het lot der militaire officieren van het leger in Indië.

Maar het lot van den burgerlijken ambtenaar is evenmin en op verre na zoo benijdenswaard niet, als men het somtijds hoort voorstellen. Behoort men tot de gunstelingen o ja! dan is er gelegenheid te over om geholpen te worden en spoedig fortuin te maken. Maar zoo dat niet het geval is?

In Indië is de levenswijze duur. Ieder Europeaan gewent zich daaraan intusschen spoedig, en wat meer is, het klimaat, zijn omgang, zijne positie en de verpligting, om volgens zijnen stand en zijne waardigheid te leven, noodzaken hem tot vele uitgaven. Indien hij nu eens *niet* tot de gelukkigen behoort en hij op eene buitenbezitting geplaatst is, wat kan dan gebeuren?

Als nieuw benoemd ambtenaar der eerste of tweede klasse ontving hij *vrijen* overtogt naar Indië en *f* 150 wachtgeld. Gesteld dat hij na eenige jaren tot 300 of 400 gulden traktement opklimt. Maar hij kan door ziekte getroffen worden; in Indië is zoo iets voorzeker niets buitengewoons. Is dit nu het geval, wat geschiedt dan? Vooreerst wordt hij op wachtgeld gesteld; hij ziet zich genoodzaakt dat aan te vragen, daar hij ongeschikt is om te arbeiden; hij moet naar Europa terugkeeren, tot herstel van zijne gezondheid. Menig geval heeft zich daarvan voorgedaan en komt dagelijks voor. Wel nu, dan ontvangt hij, die in 's lands dienst zijne gezondheid verloor, en daardoor zijne loopbaan althans tijdelijk gebroken ziet, *f* 100 of *f* 133 in de maand *wachtgeld.* Is dat genoeg voor een zieke om te leven, te reizen en zich te laten genezen?

Maar er is meer. De ambtenaar, die naar Indië gaat, krijgt vrijen overtogt. De zieke, die van de buitenbezittingen terug moet keeren, krijgt eerst vrijen overtogt *van af de plaats der inscheping.* De kosten zijn wel eens even groot voor den op wachtgeld gestelden man, als de geheele reis naar het moederland. Is dit regtvaardig?

Dikwijls is door ons en anderen op al deze drukkende bezwaren gewezen. Men wil weten, dat tusschen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën overwegingen aanhangig zijn, om in dezen voor den ambtenaar hoogst nadeeligen en kommer veroorzakenden toestand te hulp te komen. Er zou dezer dagen eene aanschrijving naar Indië zijn gezonden, om den Gouverneur-Generaal in overweging te geven, of de ambtenaren, die wegens herstel van gezondheid moeten repatriëren, niet *geheel vrijen* overtogt kunnen verkrijgen.

Wij juichen de zaak zelve toe. Maar wanneer zal er een besluit genomen worden, nu men eerst uit Nederland moet schrijven, dan in Indië overwegen, dan voorstellen naar Nederland zenden en op nieuw overwegen?

In Indië intusschen bestaat de behoefte. Daar zou men veel beter in staat geweest zijn de zaak tot rijpheid te brengen en dan de goedkeuring van het opperbestuur te vragen. Maar neen, in Indië zorgt men voor de instandhouding van de kultures en dergelijken; dat is genoeg. Indië wordt tot in de geringste bijzonderheden op het plein te 's Hage bestuurd.

Indien men toch in Indië durfde handelen en wist te handelen, dan zou het geheele stelsel der wachtgelden sedert lang gewijzigd zijn, en niet op eene aanschrijving uit Nederland gewacht worden, om *een* onderdeel te bespreken, dat dan toch „te erg" was. Maar 't overige, dat ook erg is laat men blijven.

Bovendien is er zoo menige aanschrijving naar Indië gegaan, die in het stof der kartons aldaar is begraven, of omgekeerd, dat wij de goede bedoeling toejuichen, maar het resultaat zullen afwachten, voor dat wij er iets van hopen.

De Rotterdamsche bladen deelen een adres van ingezetenen uit die stad mede, waarbij zij 's Konings aandacht inroepen op de noodzakelijkheid van de vermeerdering van onze krijgsmagt in Indië, vooral wat Nederlanders betreft.

De Minister van Koloniën daarentegen berigt aan onze onder-officieren en korporaals, dat er geene gelegenheid vooreerst meer is om naar Indië te worden overgeplaatst.

Zou hij ook meenen, dat de acht man en een sergeant, die in vroeger tijden eens naar Bantam gezonden werden om een oproer te dempen, zoo als hij bij zekere diskussie zeide, genoeg zijn om op eene of andere onzer bezittingen de rust te handhaven?

Wij meenden, dat versterking van het Nederlandsch-Europeesch element wezenlijk noodig is en dat de maatregelen, door sommigen voorgesteld als eene geruststelling voor Nederland, namelijk als het bewijs dat er genoeg troepen in Indië zijn, later weder tot nog grooter uitzendingen en tot meerder kosten zullen leiden.

L. K.

Wij vernemen met genoegen, dat er in Indië eene algemeene belangstelling is opgewekt in het lot van den Redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad.* Zie hier eenige bijzonderheden, die men ons daaromtrent berigt.

Bij gelegenheid der officiële partij, die op 's Konings verjaardag, door het Gouvernement voor rekening van den staat aan de ingezetenen van Batavia werd gegeven, is een gezondheidsdronk ingesteld en met daverende goedkeuring gedronken op den Redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad.*

De veroordeelde meent geene gratie aan den Gouverneur-Generaal te kunnen vragen, en was bereid zich naar de gevangenis te begeven, om de hem opgelegde straf te ondergaan.

Toen moeten een hoogst verdienstelijk officier van gezondheid met nog andere hoofdofficieren, zich bij den prokureur-generaal vervoegd hebben, met het verzoek te willen bewerken, dat den veroordeelde, ook zonder dat hij het zelf vroeg, gratie werd verleend, en zoo dit niet kon, dat hem dan een verblijf werd aangewezen in het fort van het meer gezond liggende „Meester Cornelis."

Den 6 Maart des namiddags ten zes ure zou de Redakteur van het *Bataviaasch Handelsblad* zich naar den kerker te Weltevreden begeven, waar velen zijner vrienden het voornemen hadden, hem op te wachten, om van hunne deelneming te doen blijken. Maar den veroordeelde was den vorigen dag te kennen gegeven, dat de last was ontvangen, om hem vooreerst niet gevangen te zetten.

Wat was er dan gebeurd? Een groot aantal ingezetenen van Batavia had het volgende adres den Gouverneur-Generaal aangeboden.

„Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, ingezetenen van Batavia.

„Dat zij hebben vernomen de veroordeeling van den heer H. J. LION, Hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*, tot eene gevangenisstraf van achttien maanden, wegens hoon en laster door middel van een verspreid drukwerk jegens Uwe Excellentie gepleegd.

„Dat zij in geene beschouwing zullen treden van de motieven dezer veroordeeling, vermits zij overeenstemmen in den eerbied, aan eene regterlijke beslissing verschuldigd.

„Dat zij zich echter bevoegd achten, den wensch te uiten, dat Uwe Excellentie moge goedvinden, in dezen gebruik te maken van Haar regt tot het verleenen van gratie.

„Dat de heer H. J. LION is echtgenoot en vader, die door zijn arbeid in de behoeften der zijnen voorziet, en wiens door deze vervolging reeds zwaar geschokte gezondheid, vooral bij zijn ver gevorderde jaren, tegen een langdurig verblijf in de gevangenis hoogst waarschijnlijk niet bestand zoude zijn.

„Dat de ondergeteekenden het te eerder wagen, een beroep te doen op de grootmoedigheid van Uwe Excellentie, omdat het hier, naar luid der regterlijke uitspraak, geldt eene beleediging aan Haar zelve aangedaan.

„Weshalve zij ondergeteekenden zich bij dezen wenden tot Uwe Excel-

lentie, met eerbiedig verzoek, dat het Haar moge behagen, aan den heer H. J. LION voormeld kwijtschelding te verleenen van de straf, waartoe hij ter zake hier bedoeld is veroordeeld."

Dit adres is onderteekend door 55 van de achtingwaardigste en meest onafhankelijke ingezetenen van Batavia. Velen hebben later te kennen gegeven, dat het hun leed deed, niet in de gelegenheid geweest te zijn, om daaronder hunne namen te plaatsen.

Men verkeerde, bij 't vertrek der laatste mail, te Batavia in gespannen verwachting naar het besluit, dat de Gouverneur-Generaal op dit adres zou nemen.

Het arrest van 't Hooggeregtshof, waarbij het vonnis van den Raad van Justitie te Batavia, dat den Redacteur van *'t Bataviaasch Handelsblad* tot 18 maanden gevangenisstraf veroordeelt, wordt bevestigd, is, naar men ons berigt, geteekend door de heeren: HULTMAN, president, VOUTE, LAST, SCHUSLER en DE WAL, leden.

Wij vernemen, dat het huis van den heer HULTMAN, gelegen op het Koningsplein te Batavia, aan het Gouvernement te koop is aangeboden voor *ƒ* 50,000.00, om te dienen tot woning voor den kommandant der zeemagt aldaar.

De waterstaat moet het huis echter slechts *ƒ* 38,000 waardig hebben geschat, zoodat van deze aanbieding wel geen gebruik zal kunnen worden gemaakt.

L. L.

In een brief van Batavia van 9 Maart ll. komt het volgende, niet onbelangrijke, berigt omtrent Celebes voor.

„De zaak van Boni schijnt afgeloopen te zijn. De luitenant-generaal VAN SWIETEN, die zich in deze aangelegenheid weder zoo hoogst verdienstelijk heeft gemaakt, wordt hier spoedig terugverwacht. Zoo even verneem ik, dat, nadat hij een gedeelte der troepen van Celebes naar Java heeft teruggezonden, de vorsten, met wie men te doen heeft, traag zijn geworden in het opkomen, om de traktaten te sluiten, waartoe zij zich hebben verbonden. De generaal VAN SWIETEN heeft echter de voorzorg gebruikt, om Makassar genoegzaam te versterken en daarenboven een bataillon en batterij disponibel te houden. Er is eene kompagnie naar Wadjoa, om de trage opkomers aan te sporen. Sindjai, de hartader van Boni, is door de onzen zwaar bezet."

Een Nederlandsch etablissement te Lagoendi.

> Niet alleen weten onze officieren, met den sabel in de vuist, onze regten in de koloniën te handhaven, hun doorzigt en beleid komt niet zelden, bij de organisatie van een wettig bestuur, het moge minder schitterend zijn, zeker niet minder verdienstelijk uit.
>
> *Gids.* Sept. 1859.

Aan belangstelling in het eiland Nias heeft het dit Tijdschrift nooit ontbroken. In 1848 leverden wij onder anderen eenige *Bijdragen tot de kennis van dat eiland* *), en in 1854 plaatsten wij een artikel, getiteld: *Twee togten naar Nias, en een blik op den slavenhandel en den uitvoer van slaven aldaar* †). Die belangstelling is gegrond op de overtuiging, dat, bij een krachtig initiatief van het Nederlandsche Gouvernement en onder eene verstandige voorzigtige en beleidvolle leiding van uitstekende mannen, dit eiland, met zijnen vruchtbaren bodem en in menig opzigt voortreffelijke bevolking, voor groote ontwikkeling vatbaar is.

Uit de beide aangehaalde artikelen kan men het eiland in 't algemeen vrij wel leeren kennen. Het ligt ten Westen van Sumatra's Noordkust, tusschen 97° en 98° lengte beoosten Greenwich en tusschen 0°, 18' 54". en 1° 35' N. B., met eene oppervlakte van 120 vierkante geographische mijlen. Een onregelmatig en steil gebergte doorloopt het land van het Z. O. naar het N. W. Een menigte bergstroken, met ontelbare steile heuvelen, doorkruisen zonder eenig verband de geheele oppervlakte; slechts aan de Noord en Oostzijde ziet gij effen vlakten, die uit weinig bouwgrond en veel bosch en moeras bestaan. De hoogste bergtoppen zijn de Hili-Moedjeia en Hili-Matjoea van ongeveer 1600 voeten hoogte. Onderscheiden rivieren doorsnijden in alle rigtingen het land. Eenigen, als de Noijo, de Moedjeid, de Batang Sesoea, de Batang Goenoeng Limboe en Limbaroe, waaronder de drie eersten de voornaamsten zijn, hebben haren oorsprong op den berg Limboe, op welks top een meertje of bron zou gelegen zijn. Alleen de Noijo is, en nog slechts met een klein vaartuig, schoener of kruisprauw, een of twee uren opwaarts, bevaarbaar. Alle anderen hebben digtgespoelde mondingen en zijn van geene beteekenis.

---

*) Zie tiende jaargang, blz. 171 enz.
†) Zie zestiende jaargang I, 1 enz.

Groote wegen zijn op het eiland onbekend; er bestaat zelfs bijna niets, dat men voetpaden zou kunnen noemen. Een groot aantal voetsporen, naauwelijks te ontdekken, leidt in duizende kronkelingen door het land; ze zijn geheel in overeenstemming met den toestand van den waren natuurmensch, zoo als de Niasser in het binnenland met regt mag genoemd worden.

Het eiland heeft meer bouwbrond, geschikt voor onderscheiden kultuur dan het aantal inwoners kan bewerken. Men kan aannemen, dat er nog genoegzaam bruikbaar terrein bestaat, hetwelk meer dan de behoefte zoude opleveren voor nog eene bevolking, zoo groot als Nias thans bezit en die op 170,000 zielen gerekend wordt.

Sedert vele jarem is Goenoeng Sitoli, aan de Oostzijde van het eiland, de verblijfplaats van eenen Nederlandschen militairen en civielen gezaghebber. Maar langen tijd is onze invloed, in weerwil van deze vestiging, niet groot geweest. De talrijke rijkjes of kampong's, waarin de bevolking verdeeld is, leefden in eenen gedurigen onderlingen strijd, vooral ook veroorzaakt door den verfoeijelijken uitvoer van slaven naar Atjin en van pandelingen; en onze magt was in den regel niet voldoende, om daaraan een einde te maken en de weldaden van den vrede en de beschaving over Nias uit te storten.

In den laatsten tijd heeft men zich, vooral uit dat oogpunt, meer aan het eiland laten gelegen liggen, en 't is juist een der daartoe ingestelde pogingen, aanvankelijk met eenen allergunstigsten uitslag bekroond, waarmede wij thans onze lezers wenschen bekend te maken.

Den 30sten Januarij 1856 gaf de Gouverneur en militaire kommandant van Sumatra's Westkust, de generaal VAN SWIETEN, de man die, gedurende zijn bestuur aldaar, zoo veel nuttigs heeft tot stand gebragt, aan den militairen kommandant van de Padangsche benedenlanden zijn voornemen te kennen, om op het Zuidelijk gedeelte van het eiland Nias, in de baai van Lagoendi, of Loeaha Goendi, eene redoute op te werpen, die door twee officieren en 75 man zou worden bezet.

Voor wij verder gaan, dienen wij kortelijk te herinneren, wat aldaar, eenige jaren vroeger, was voorgevallen. In het jaar 1846 was de luitenant L. F. DONLEBEN belast met eene topographische opname van Nias, en deed hij bij die gelegenheid eenen merkwaardigen togt naar het meest onbekende zuidelijke gedeelte van het eiland, waar de bevolking nog het meest van allen door onbeschaafdheid en woestheid zich onderscheidt. Op dien togt bezocht hij ook Loeaha Goendi, onder omstandigheden, die wij thans moeten verhalen, omdat zij een denkbeeld geven van den toestand van het land, waar de Gouverneur van Sumatra tien jaren later bevel gaf, eene redoute op te werpen.

De luitenant DONLEBEN bevond zich met zijne kruispraauw in de baai van Pohilli, toen hij eene uitnoodiging ontving van den radja van Loeaha Goendi, om zijne baai en zijn land te bezoeken. Aan dat verzoek werd

gevolg gegeven. Reeds vroeg in den morgen van den 3den November 1846 werd het anker geligt, en in den middag van dien zelfden dag, omstreeks ten één ure, bereikte men de baai van Loeaha Goendi.

De inlander, die de uitnoodiging had overgebragt, was als loods aan boord gebleven; dadelijk nadat het anker gevallen was, ging hij nu van boord, om den radja WADOEA van de komst der onzen kennis te geven. Volgens belofte van den loods verwachtte men den radja reeds den volgenden morgen aan boord.

Door het gunstige weder uitgelokt begaf de heer DONLEBEN zich ten vier ure in den middag aan wal, om dien dag nog eenige topografische opnamen te doen. Een vijftal gewapende matrozen vergezelde hem, terwijl de sloep, waarin zich nog twee man bevonden, de beweging der ontscheepten langs de landzijde volgde.

't Zal ongeveer vijf uur geweest zijn, toen de heer DONLEBEN een klein riviertje, aan de noordzijde der baai, naderde. Aldaar besloot hij zijn werk, en juist bezig zijnde, zijne bousole in te pakken, ten einde naar boord terug te keeren, bespeurde hij eensklaps een groot aantal welgewapende Niassers, die als uit het bosch verrezen. De wapenen waren lans, schild, klewang, strijdbuisjes en helm. Wel zijn de strandbewoners soms niet onbekend met schietgeweer, maar hier schenen ze het niet te hebben.

Naauwelijks had de tolk, die den heer DONLEBEN vergezelde, dit gezien, of hij verbleekte en gaf te kennen, dat hij onraad vermoedde. Men verwijderde zich nu met rasse schreden, de twee manschappen in de kleine sloep toeroepende, zoo spoedig mogelijk opwaarts te varen, ten einde de op het strand vervolgden in te nemen. De zware branding maakte het landen van de sloep, op een groot eind van het punt waar men zich bevond, geheel onmogelijk, zoodat de heer DONLEBEN en de zijnen meer dan duizend schreden moesten terug trekken, alvorens zij haar konden bereiken.

In een oogenblik was het aantal der hen vervolgende Niassers tot ongeveer 400 aangegroeid, die zich dadelijk in twee troepen verdeelden, waarvan de eene helft het strand en de andere den boschkant hield. Deze beweging had ten doel, om den terugtogt der onzen naar de sloep af te snijden. Aangezien de Niassers hen zoo digt op de hielen zaten, moesten zij van tijd tot tijd halt houden en de trompen naar hen toe keeren, alsof zij wilden vuren. Deze maatregel hield de Niassers op eenigen afstand. Het lossen van een schot zou roekeloos geweest zijn. Immers de gelegenheid, om weder te laden ontbrak geheel. Eerst toen zij in de sloep terug waren, was de tijd daar, om in de digt op elkander gesloten massa juist te treffen. Twee geweren der matrozen, die op de vervolgers gerigt werden, begunstigden de inscheping, maar naauwelijks waren de onzen allen behouden in de sloep gezeten of eene hevige branding maakte hunne vuurwapenen onbruikbaar.

Met de grootste inspanning van krachten, worstelde de kleine roeiboot de gevaarvolle plaats door. Toen men, buiten de branding geraakt, wilde beproeven, om, door het lossen der vuurwapens, de Niassers voor hun

verraad te straffen, weigerden de geweren. De uitoefening eener welverdiende straf was alzoo niet mogelijk.

Aan de kruisboot teruggekeerd, liet de heer DONLEBEN de lila's, die daar aan boord waren, onmiddelijk laden. Na behoorlijke instruktie te hebben achtergelaten, en na de geweren weder in bruikbaren staat gebragt te hebben, roeide men naar het strand terug. Op eenigen afstand van de branding hield de sloep stil, digt bij de plaats waar de verzamelde menigte nog stand hield, ten einde de handelingen der onzen gadeslaan. De heer DONLEBEN verzocht den tolk, dien hij bij zich had, hun toe te roepen, om te vernemen, wat de oorzaak was van hun vijandelijken aanval.

Een man, die later bleek hun hoofd te zijn, trad onbeschroomd vooruit, na zich van zijne wapens te hebben ontdaan. Hij antwoordde aldus: „Toen wij in de kampong waren, hoorden wij op eens het geschreeuw „onzer vrouwen, die van de ladang's (akkers) terug keerden en ons toe„riepen, dat er vreemdelingen in de baai waren, die haar wilden rooven. „Op dit geschreeuw zijn wij komen toesnellen, om den vrouwenroof te „verijdelen."

Dit geheele verhaal was van alle waarheid ontbloot; gedurende den tijd, dien de heer DONLEBEN aan 't strand had doorgebragt, vertoonde zich geen enkel vrouwelijk wezen. Nog andere redenen, allen even leugenachtig, werden door het hoofd der plaats aangehaald, en ten einde ze te bevestigen, stak hij de voorste vingers van de regterhand in zee, ten bewijze van zijne opregtheid. De tolk, die, gedurende een meer dan 22 jarig verblijf op Nias, volkomen met de zeden en gewoonten van dit volk bekend was geworden, zeide, dat hij nimmer eene zoo hardnekkige vervolging gezien had. 't Was steeds hunne gewoonte, om, wanneer zij vredelievend gezind waren, vreemdelingen, die bij hunne aannadering de vlugt namen, ongewapend tegen te gaan, of de wapens neder te leggen. Nu was het geheel anders; met een woest geschreeuw waren zij op de onzen aangedrongen.

Door allerlei middelen van overreding, trachtten de Niassers de onzen te bewegen, weder aan land te komen. Maar zij vielen niet in den strik die voor hen gespannen werd. Zij verwijderden zich van dit onherbergzame strand, en de heer DONLEBEN maakte aan het bestuur van Sumatra's Westkust verslag van 't geen hem in de baai van Loeaha Goendi was wedervaren.

Weldra volgde de straf op deze verraderlijke bejegening. In de maand Mei 1847 werd eene expeditie gezonden „tot tuchtiging," gelijk het in de officiële taal heet, van de kampong Loeaha Goendi, welke sedert eenigen tijd eene vijandelijke houding had aangenomen, en niet lang geleden getracht had, eenen officier van het Indische leger, belast met het doen van opnemingen aldaar, met nog eenen Europeaan, die zich bij hem bevond, van het leven te berooven. De expeditie bestond uit Z. M. brik *Koerier* en de schoeners *Banka* en *Banda*, en eenige op die bodems ingescheepte landingstroepen, en werd aangevoerd door den luitenant-kolonel VAN DER HART. Nadat deze troepen, benevens eenige zeelieden, geland waren, is

na een kort gevecht, in hetwelk vele inboorlingen zijn gevallen, de weder-spannige kampong in de asch gelegd. Van onze zijde is niemand omgekomen en hebben slechts twee der onzen wonden bekomen, onder welken de kapitein KROEZE, die door een lans in den arm is getroffen."

Naar dit zelfde Loeaha Goendi of Lagoendi nu besloot in 1856 de gouverneur van Sumatra eene expeditie van eenen geheel anderen aard te zenden. Hij beval, dat het detachement zou bestaan uit één eerste en één tweede luitenant, twee Europesche sergeanten, één Europeschen fourier, twee Europesche korporaals, twintig Europesche soldaten; voorts twee inlandsche sergeanten, vier inlandsche korporaals, één inlandschen tamboer en drie-en-veertig inlandsche fuseliers. Hij verlangde, dat deze onder-officieren en manschappen zouden gekozen worden uit de beste sujetten van het korps; zij moesten dus zijn van goed gedrag en niet door misbruik van sterken drank of van opium ondermijnd, van goede gezondheid, van bezadigden aard, liefst bij of boven de dertig jaren, en in staat om geduldig ontberingen te verdragen.

Tot kommandant van dit detachement werd benoemd de 1ste luitenan A. W. F. HEIJLIGERS, van het detachement garnizoens-bataillon te Solok, terwijl er mede bij geplaatst werd de 2de luitenant R. P. M. VAN ALDERWERELT, van het detachement garnizoens-bataillon te Fort Kock.

Reeds den 9den Februarij werd dit detachement aan boord van Z. M. schoener-brikken *Padang* en *Banda* ingescheept. De amunitie, de gereedschappen voor het opwerpen der redoute, eenige meubelen, ziekengoederen, fournituren enz. werden geladen in vaartuigen „praauw-toop" genaamd. En behalve bovengenoemd detachement werden aan den kommandant der expeditie, den 1sten luitenant HEIJLIGERS, nog toegevoegd: een 2de luitenant en 75 onder-officieren en manschappen, allen genomen uit de noordelijke posten van Sumatra's Westkust. Nog gaf men hun 20 kettinggangers of bannelingen mede.

Naarmate de vaartuigen, waarmede deze expeditie werd overgebragt, in de baai van Lagoendi aankwamen, had de ontscheping plaats. Maar men vond een vrij onherbergzaam oord. Alles, wat tot verblijf en beschutting tegen weer en wind kon dienen, moest nog worden opgerigt. Zoo bestonden de eerste werkzaamheden in het bewoonbaar maken van den grond. De baai is bezaaid met kokosboomen, onder wier kruinen heesters, tot veertien voet opgeschoten, zich verheffen. Ruim 1600 van die boomen werden geveld. Moerassen werden gedempt, door aftappingen van water te maken. Toen dat alles geschied was, kon men eerst de plaats bepalen, waar de benteng of redoute zou worden opgerigt. Vervolgens moest men aplaneren en zich verschansen, want de geest der bevolking, zoo als zich die vroeger had leeren kennen, was niet van dien aard, dat men zich onbeschermd aan haar kan toevertrouwen. Men gebruikte daartoe de massa gevelde boomen en heesters, want de grondsoort, die uit rots met koraal en zand bestaat, was niet geschikt, om aarden wallen op te werpen. Men

maakte dus palissaden op de vuurlijn der benteng, die drie el hoog waren; en waarin om de vier een schietgat werd aangebragt, door er een palisaad in te plaatsen, die slechts 2.50 el hoog was. Aan de binnenkant werd een banket geplaatst, zoo hoog, dat de manschappen door de schietgaten met gemak konden vuren.

Achter deze palissaden bouwde men hutjes van bamboe en atap, waarin men althans tegen het weder beschut was. De slaapplaatsen bestonden uit drie liggende kokosboomen voor hoofd-, midden en voet-einde, waarover planken van 1.75 el lang gelegd waren.

De geweren hingen geladen aan het dak, met de tromp naar de palissaden, zoodat, wanneer men aangevallen mogt worden, men, uit den slaap gewekt, dadelijk kon vuren.

Voor de zieken was in het bijzonder gezorgd door andere inrigtingen, terwijl een officier van gezondheid hen behandelde.

In dezen toestand en onder aanhoudend slecht weder (gewoonlijk 17 soms 25 regendagen in de maand), leefde het detachement hier gedurende 't geheele jaar 1856. Was het te verwonderen, dat spoedig zich de verschijnselen vertoonden, die onder dergelijke omstandigheden in Indië nimmer uitblijven? Weldra was van de 150 man het drie-vierde gedeelte zwaar ziek aan moeraskoortsen. Men had dagen, dat, behalve de wacht uit twaalf man bestaande en nog een vijftal voor andere korveën, niet meer dan acht of tien man aan 't werk waren; al de overigen lagen ziek.

De kommandant, de heer HEIJLIGERS, bragt twee jaren in dit verblijf door, eer zijne taak geëindigd was. Het detachement en de andere officieren werden in dien tusschentijd twee malen vervangen. Wel moest men gedurig op zijne hoede zijn, omdat men met allerlei verontrustende berigten, omtrent vijandelijke voornemens der omliggende bevolking, omtrent plannen van aanval en verraad, werd verontrust; maar 't kwam toch nimmer tot een werkelijken aanval, zoodat in dat opzigt de dapperheid der bezetting niet werd vereischt. Maar haar zedelijke moed werd in hooge mate op de proef gesteld. En met eere stond zij dien toets door. Vooral de aanvoerder, de heer HEIJLIGERS, was in de gelegenheid, om de schitterendste blijken van overleg, beleid, geduld, standvastigheid en volharding te geven. Moge ook al de roem, op zulk eene wijze verworven, niet zoo blinkend en schitterend zijn als op het slagveld, toch worden er evenveel kracht van geest, bekwaamheden en talenten toe vereischt; en, wat het meeste geldt, de weldaden, daardoor verspreid, zijn voorzeker schooner vruchten, dan de bittere tranen, die om het vergoten bloed worden geweend.

Maar wat was dan eigenlijk het doel dezer expeditie? wat was, gedurende die twee jaren, de taak en de werkkring van den heer HEIJLIGERS. Die vragen zullen voldoende beantwoord worden, wanneeer wij een blik werpen op de resultaten, door hem verkregen. Het doel was, eene redoute op te werpen, als den vasten grond, waarop het Nederlandsche gezag zich te Lagoendi zou vestigen, en van daar uit de weldadige werking van een beschavend bestuur onder de, door onderlinge veten en oorlogen, door

pandelingschap en slavernij, door woestheid en wreedheid diep rampzalige bevolking te verspreiden. In hoe verre dat doel aanvankelijk bereikt werd zal blijken, wanneer wij een blik werpen op den toestand der bevolking gedurende het jaar 1857. Daartoe werden wij in staat gesteld door verschillende bescheiden; in de eerste plaats door een „algemeen verslag van de afdeeling Lagoendi over het jaar 1857", in 't begin van 1858 opgemaakt; voorts door het „verslag eener inspektie van den generaal-majoor, civiel en militair Gouverneur ter Weskust van Sumatra", en door eenige andere stukken. Wij zullen trachten daarvan zulk een gebruik te maken, dat blijke, welke resultaten voor de verbetering van het lot der inlandsche bevolking van deze expeditie al dadelijk zijn verkregen. Wij beginnen met de mededeeling van 't geen in het „algemeen verslag" voorkomt.

Het jaar 1857 ving aan met eene geheele omkeering in den staat van zaken. Het feitelijk in bezit nemen van het geheele eiland Nias; het verbod, om slaven te maken, menschen te rooven en handel daarin te drijven, het verbod om op eigen gezag oorlog te voeren en regt te spreken over leven en dood; de beëindiging der verwikkelingen tusschen de drie magtige kampongs Fadoro, Orahili en Botohosi — dat alles had eenen diepen indruk gemaakt op de bevolking. De magt van den sterkere was beteugeld, den zwakkere was verademing gegeven, aan allen waren rust, vrede en bescherming verzekerd.

In den aanvang twijfelde men, of de, door tusschenkomst van het Gouvernement gesloten, vrede wel van langen duur zou zijn, dewijl de vete tusschen de genoemde kampong's reeds zoo vele jaren had bestaan en te diepe wortels had geschoten, te meer omdat de zucht tot wraak van den Niasser zoo dikwijls als onuitroeibaar was afgeschilderd, en voorgesteld als gelijk te staan met de ingekankerde en als met de moedermelk ingezogen „vendetta" der Corsikanen. Bovendien bestond er vrees, dat aan vele verfoeijelijke gebruiken, als het koppensnellen, niet zoo plotseling een einde zou kunnen worden gemaakt, evenmin als aan de schandelijke en onteerende praktijken uit winstbejag, waartoe de menschenroof en menschenhandel in de eerste plaats behooren. Men hield het er voor, dat welligt nog eenige strengere teregtwijzingen en lessen zouden noodig zijn, vóór het kwaad met wortel en tak zou zijn uitgeroeid.

En toch heeft men in 1857 geene verschijnselen van dezen aard te betreuren gehad. Daartoe hebben ongetwijfeld de volgende omstandigheden krachtig medegewerkt. Vooreerst werd de stellige verklaring bij de bevolking levendig gehouden, dat geene konsideratie hoegenaamd meer zou gebruikt worden, en de radja's, die hunne onder eede afgelegde beloften mogten schenden, de welverdiende straf niet zouden ontgaan. Bovendien trachtte men vertrouwen in het Nederlandsche Gouvernement in te boezemen, door iedereen, zonder aanzien van persoon of van rang, even welwillend en minzaam te bejegen en te behandelen, door in kwestieuse aan-

gelegenheden regt te doen wedervaren aan wien regt toekwam; en door het regt van eigendom ten strengste te eerbiedigen. Door dit alles drong de overtuiging al dieper en dieper door, dat het Gouvernement niets dan het welzijn der bevolking op het oog heeft. Zoo werden de misdaden voorgekomen, en hebben de vroeger oorlogvoerende partijen, hoewel zij elkander nog steeds mijden en de vete niet geheel is uitgeblust, de uitbarsting hunner verwikkelingen laten rusten.

Wel is waar zijn onderscheiden malen berigten ontvangen van verboden handelingen, die gepleegd zouden zijn, maar steeds is, na een streng, onmiddelijk op de plaats zelf, in 't bijzijn der partijen, ingesteld onderzoek, gebleken, dat die berigten valsch waren en alleen uit naijver geschiedden, ten einden deze of genen radja of eenig ander individu in verdenking te brengen.

De bevolking is over 't algemeen regt gelukkig met 's Gouvernements tusschenkomst en onze vestiging in haar midden, vooreerst omdat zij thans en haar leven en haar eigendom meer beveiligd en verzekerd ziet, en ten tweede omdat zich een aantal bronnen voor haar geopend hebben, waardoor hare welvaart tot hooger trap kan worden worden opgevoerd, iets dat zeer op prijs wordt gesteld.

Wat de hoofden betreft, zouden sommigen wel gewenscht hebben, dat het Gouvernement nimmer op het denkbeeld ware gekomen, om zich hier te vestigen, dewijl nu aan hunne verfoeijelijke en alle begrip te boven gaande hebzucht paal en perk is gesteld; maar het getal van dezulken, die zoo denken, is gering, en bepaalt zich alleen tot drie van de vijf radja's van Orahili, tot dien van Botohosi en van eenige kampong's in de Tellok-dalem, die zich vroeger onledig moeten hebben gehouden met het beramen van plannen, hoe het best en zonder veel moeite kleine kampong's onder hunne heerschappij te brengen, met het doel, om zich met de jaren lang bijeen vergaarde goederen der ingezetenen te verrijken en zich daardoor tevens meer geducht te maken tegenover andere kampong's. Maar als men dezen uitzondert, zijn de overigen en de kleine kampong's-hoofden allen te vreden.

De waarnemend civiele gezaghebber, de heer HEIJLIGERS, heeft in het jaar 1857 op zijne togten en reizen, voor zoo ver de gelegenheid daartoe niet ontbrak, zoo veel mogelijk een naauwkeurigen staat trachten te verkrijgen van de cijfers der bevolking. Hij heeft eene soort van statistiek bijeenverzameld van het aantal huizen, den veestapel, de ladang's enz.

Over 't algemeen zijn de kampong's niet zoo talrijk bevolkt, als men vooraf veronderstelde, en is het aantal slaven gering. Wat de laatsten aangaat, kan men veilig aannemen, dat er geene klandestien meer zijn uitgevoerd, sedert de handel in menschen een verbod is geworden. Ware dit toch het geval, dan zou het onmogelijk een geheim hebben kunnen blijven. Bovendien heeft een kruisboot twee maal 's maands, op onbekende tijdstippen, die kusten bezocht, waar de uitvoer van slaven het meest pleegde plaats te grijpen, namelijk Sumbawa en Madjingo.

De bevolking is in 1847 afgenomen, ten gevolge van hevige epidemiën; die de kampong's hebben geteisterd, kinderpokken, moeraskoortsen en typhus. Haar in die rampen te hulp te komen was niet mogelijk, dewijl de officier van gezondheid der bezetting geen oogenblik kon gemist worden bij het groot aantal lijders in het hospitaal, en dien geneeskundige, zelf aan koortsen lijdende, de krachten zouden ontbroken hebben, om de naast bij gelegen kampong's te bezoeken. Deze vreesselijke epidemiën zijn grootendeels oorzaak, dat het gewas gedeeltelijk verwaarloosd is geworden, ten gevolge waarvan minder is geoogst dan men verwacht had; en toch is de oogst nog gunstig uitgevallen.

Er hebben zich geene gevallen voorgedaan, waarbij de tusschenkomst der policie noodzakelijk werd geacht. De moeijelijkheden werden, zoo wel in de Maleïsche als in de naburige Niasser kampong's, altijd bij minnelijke schikking afgedaan. De rapat's (bijeenkomsten der hoofden) zijn nimmer op geregelde tijden kunnen gehouden worden, dewijl ze weinig bijval schijnen te hebben bij de hoofden van ver afgelegene kampong's. Zijn er zaken te onderzoeken, dan wordt de radja van die kampong, waar het misdrijf heeft plaats gehad, uitgenoodigd eenen „penglima" of eenig ander hoofd te zenden, ten einde inlichtingen te kunnen geven, nadat namelijk reeds daarnaar onderzoek is gedaan in de kampong zelve. De rapat's in de Maleische kampong worden ook niet geregeld gehouden. Zijn de leden van dien raad nog bijeengekomen, dan had dit voornamelijk het doel voor huishoudelijke aangelegenheden, als: voor het geval, dat er brand in de kampong mogt ontstaan; of als er verwikkelingen mogten plaats grijpen tusschen Niassers en Maleische ingezetenen der kampong, iets dat ingevoerd is ten gevolge van den wensch van al de bewoners der kampong; voor het schoonhouden der woningen en opruimen van het vuil; voor het ophoogen van het terrein; voor het uitvaardigen van een verbod aan de Niassers der nabijgelegen kampong's, om met vuurwapenen en lansen gewapend op de bazar te verschijnen.

Er zijn twee goede wegen naar Singedeassi en Hili-Bobo, en tamelijk goede naar Tadoro en Orahili; maar ziedaar ook alles; meer wegen aan te leggen is ons nog niet gelukt. Het pad van Tadoro en Orahili naar Botohosi is begaanbaar, maar te smal, om den naam van weg te kunnen dragen; 't zou echter met weinig moeite verbreed kunnen worden. Eveneens is het gesteld met de paden van Singedeassi naar Tellok-dalem en van deze kampong naar Madjingo. De radja van Hili Heseroe, SI DE FAE FOE genaamd, had den gezaghebber in 't jaar 1857 beloofd, een weg te zullen aanleggen van het strand aan de baai Lahoesa naar zijne kampong Hili Heseroe, en daarvan kennis te zullen geven als hij gereed zou zijn. Men heeft echter van de vervulling dier belofte niets naders vernomen.

De voetpaden naar andere kampong's zijn in de regenmoeson niet bruikbaar. Van Tellok-dalem naar Hili Geho bestond een weg, die zeer goed was, aan de helling van een bergrug uitgekapt, en ruim drie ellen breed, op de wijze van de wegen in de gebergten van Sumatra. Maar sedert den brand, die aldaar in 't laatst van 1856 heeft gewoed, waarbij de ge-

heele kampong Hili-Geho, geen enkel huis uitgezonderd, een prooi der vlammen werd, heeft men dezen weg verwaarloosd, daar de gansche tijd vereischt werd voor het weder opbouwen der woningen.

Aan de bevolking van Tadoro, Singedeassi en Hili-Bobo zijn de, tot het maken van wegen vereischte, gevelde kokosboomen afgestaan, tegen *f* 1 elken boom, terwijl, volgens Niasser adat, vóór den aanvang van het werk, de noodige varkens zijn geslagt.

Uit dezen hoogst gebrekkigen toestand der kommunikatie-middelen is genoegzaam op te maken, dat de binnenlandsche handel en vertier niet groot moeten zijn. Marktplaatsen zijn in deze afdeeling niet aanwezig. De Maleische kampong wordt dagelijks bezocht door de Niassers, zelfs van verre afgelegen kampong's, die hunne waar aan den man zoeken te brengen. Deze waar is echter zeer eenvoudig en gering. Zij bestaat in wat kippen, wat eijeren, soms een varken of een geit, wat vruchten, obi's, rijst en eenige weinige soorten van groenten. Van eene loods, geplaatst op den hoek, die gevormd wordt door den weg naar Singedeassi en dien van Hili-Bobo, bestemd om vreemdelingen zoowel als Niassers uittelokken, zich daar te vestigen, wordt echter zelden als bazar gebruik gemaakt.

De gezaghebber bezocht, gedurende het jaar 1857, de kampong's Hili-Bobo, Orahili, Botohosi, Tadoro, Ideneho, Singedeassi, Hili-Geho, Tellok-dalem en Madjingo. Overal viel hem eene goede ontvangst en vriendelijk onthaal ten deel, behalve te Orahili, waar men uit de hoogte op hem neder zag. Maar die koelheid en onvriendelijkheid werd den radja, ten aanhooren van de gansche bevolking, op hoogen toon onder 't oog gebragt en verweten. Zij had niet weinig vreemd opgezien, dat de gezaghebber, zonder eenig gevolg, zich onder haar begeven had, en toen hij nu, in weerwil dezer weerloosheid, zijne verontwaardiging over haar gedrag luide te kennen gaf, maakte dit een diepen indruk en gevoelde zij dat de magt harer hoofden zeer moest verzwakt zijn.

Ondertusschen behouden zij door hunne rijkdommen en de gewoonte van het volk, om zich slaafs aan hunne dwingelandij te onderwerpen, die als tweede natuur bij deze menschen is geworden, nog altoos eenen grooten invloed. Te Botohosi regeert een tijran, die geene middelen ontziet om zijn schatten te vermeerderen en weinig te vertrouwen is. De gezaghebber heeft hem gedwongen, de vrouwen en kinderen van Hili-Nawali, die naar zijne kampong Botohosi waren verhuisd, maar toen zij zijn despotisme ondervonden weder naar hunne oude woonplaats wilden terugkeeren, de vrijheid daartoe te vergunnen, maar dat heeft moeite gekost.

De radja van Tadoro is vriendelijk en wèl gezind; zoo ook die van Sindegeassi. Maar de radja van Tellok-dalem, die geheel onder den invloed heeft gestaan van Orahili, is weinig te vertrouwen. Door den resident NETSCHER begiftigd met een getuigschrift, wegens het goede onthaal dat die ambtenaar bij hem heeft genoten, is hij steeds gereed dit te vertoonen, onder het vriendelijkste gelaat en de warmste betuigingen van genegenheid; maar tevens is hij in staat, u een oogenblik later te verraden

of aan den vijand te verkoopen. Bij den aanval van Januarij 1856 op Orahili, moet hij het zijn, die den majoor SCHWENCK heeft getroffen; maar tevens moet hij zich toen gereed hebben gehouden, om met den overwinnaar triomf te roepen, onverschillig wie dit bij den uitslag zou blijken te zijn.

De radja van Madjingo is opregt, rijk en nog magtiger dan Orahili; hij is het Nederlandsche Gouvernement in alle opzigten van harte getrouw.

Wat den landbouw betreft, worden sawah's betrekkelijk minder aangetroffen dan ladang's, hoewel de Niasser er de voorkeur aan geeft. Dit is toe te schrijven aan de aardvorming van het eiland. De kunst van waterleidingen te maken is den Niasser nog onbekend, zoodat het bewateren der sawah's bijna geheel aan de natuur wordt overgelaten. De grond wordt eerst goed gezuiverd van gras en onkruid, zoo mede van de wortels der afgesneden padi, voorts omgewerkt, als op Sumatra, met eene soort van houten haak of egge. Dijkjes (galangan) worden om de stukjes land aangelegd, ten einde het water er in te doen blijven. En daarmede is de geheele bearbeiding van de sawah's afgeloopen. De ladang's zijn nog spoediger in gereedheid, om het zaad (bibit) te ontvangen. De struiken worden weggebrand, gaten worden in den grond gestoken voor de zaadkorrels, en daarmede is het werk ten einde gebragt.

Eenige bijzonderheden omtrent landbouw en kultures mogen hier nog eene plaats vinden.

De bewerking der sawah's geschiedt, gelijk reeds gezegd is, bijna op dezelfde wijze als op Sumatra. Men ruimt eerst de stoppels en het verdere vuilnis op, verbrandt dit alles, woelt den grond om, zuivert dien door middel van groote houten harken of eggen, en legt de dijkjes of „galangan" aan. Daar het maken van kunstmatige waterleidingen tot besproeijing onbekend is, hangen de velden, meestal aan den voet der bergen aangelegd, geheel af van de natuurlijke besproeijing. Gelukkig is er maar zelden gebrek aan water, dat uit de bronnen voortkomt. De ingezetenen van Tellok-dalem hebben echter, in zeer drooge moeson's, wel eens behoefte aan het noodige water; elders zijn de velden bijna overal genoegzaam vochtig. Mest of andere vergane stoffen worden tot het verbeteren van den grond niet aangebragt; maar 't is natuurlijk, dat het water, 't welk van het gebergte afstroomt en de sawah's besproeit, dezen door het medegevoerde slib vruchtbaar houden.

De bewerking van de ladang's geschiedt door het wegbranden van 't kreupelhout en de alang-alang of het gras, dan worden met een stuk hout op ongeregelde wijze gaten in den grond gestoken, en dezen, nadat daarin het zaad of de knol is gelegd, weder digt gemaakt. Andere werktuigen, die op Sumatra bij de bevolking tot het bewerken van den grond in gebruik zijn, ziet men hier niet in zwang, en zijn er onbekend.

Na den oogst worden de ladang's verlaten, en blijven zij drie jaren braak liggen. Anderen worden ontgonnen of anderen, waarvan de tijd van braak liggen voorbij is, weder in gereedheid gebragt, om beplant te kunnen worden.

Botohosi heeft zijne sawah's en ladang's in de nabijheid der kampong.

Orahili en Singedeassi hebben ze wel een uur verwijderd; Tadoro heeft ze op een afstand van omstreeks wel een half uur; Tellok-dalem en Hili Geho hebben ze digter bij. Over 't algemeen liggen de velden nog al ver van de kampong's. Men vindt meer ladang's dan sawah's. Dit is toe te schrijven aan de natuurlijke vorming van den grond; want eigenlijk geven de Niassers aan de sawah's verre de voorkeur.

Tegen de maand Februarij, de tijd om de velden te bearbeiden en met den aanplant te beginnen, wordt het volk bijeengeroepen om feest te vieren, dat in het slagten en eten van verscheiden varkens bestaat. Daarna ontvangt ieder den last, om handen aan 't werk te slaan. Gezamenlijk gaat men nu dagelijks naar de akkers, totdat zij bewerkt en beplant zijn.

Vroeger werd elk gezin verpligt, 15 kati's rijst als bibit te planten, en de radja's 30. In 1857 heeft elk gezin 30 en hebben de radja's 60 geplant, met het oog op het vooruitzigt van meerdere levering aan en konsumtie van de troepen van het etablissement.

Velden, die in de nabijheid van „rimboe" of wildernissen liggen, waarin zich vele wilde zwijnen ophouden, worden van een „pager" of omheining omgeven; de anderen niet. Dan gaat men twee of drie maal in de week jagt maken op deze dieren, „babi rimboe" genaamd.

In de ladang's is de padi 100 dagen na den aanplant rijp, maar op de sawah's heeft zij 180 dagen noodig.

Om de produktieve kracht van den grond eenigzins te leeren kennen, heeft de heer HEIJLIGERS zich van onderscheiden kampong's aren laten brengen. De uitkomst was, dat een aar bevatte van 180 tot 205 korrels, zoodat, als men dezen door 2 deelt, 't geen de gewone wijze is, om de produktieve kracht bij benadering te vinden, de kracht is = 1 : 90, of 1 kati geeft 90 kati's. Elk huisgezin heeft dus geoogst 2700 kati's, of ongeveer 20 pikol, en de radja's 5400 kati's, of ruim 40 pikols. De rijst is uitmuntend, vast van korrel en voedzaam. Men begint ze langzamerhand te verkoopen.

Het rijpe graan staat aan den aanval van vele roovers bloot. Rotten, het wilde zwijn en de muskaat-vogel, „pipé" genaamd (niet de musch „pipé"), zijn er de voorname vernielers van. De „walang-sangit" ziet men zelden op de velden. Altijd is er wachtvolk op de akkers, om tegen deze plaag te waken.

Na den oogst gaat men langzamerhand er toe over, om den grond nog te benuttigen, door het planten van katjang en daarna obi's.

De grond is over 't algemeen zeer geschikt voor den rijstbouw, namelijk in valleijen.

De prijs van de rijst is van ƒ 3 tot ƒ 6 de pikol. Als men met katoenen goederen betaalt, kost de pikol zelden meer dan ƒ 3.

De overige kultures, die verbouwd worden, bestaan in kokosnoten, obi's, tabak, katjang, suikerriet en pinang.

De kokos wordt weinig verzorgd en over 't algemeen te ongeregeld en te digt bijeen geplant. Ten gevolge daarvan schieten vele boomen hoog op,

zonder veel kracht te bezitten, waardoor de produktie betrekkelijk gering is, of de noten bijzonder klein uitvallen. Door de weinige zorg, aan de boomen besteed, en het niet weren van parasieten, die zich tegen de stammen vast klemmen, om zich met de sappen te voeden, verkeert een aantal in een ziekelijken toestand.

De kokos-noot en de obi's zijn het hoofdvoedsel der Niassers en van hunne varkens. Dit is oorzaak, dat er bij elke kampong uitgestrekte tuinen daarvan worden aangetroffen. Alleen Orahili heeft de zijne ver van de kampong gelegen; de meesten vindt men aan de strandplaatsen.

Het maken van olij uit de kokosnoot begint bijval te vinden. Eerst, toen de heer HEIJLIGERS dit bedrijf wilde invoeren, wilde niemand er de proef van nemen, op grond dat hunne voorouders er zich ook niet mede hadden opgehouden. Daarom waren zij bevreesd, de schimmen van dezen daardoor te zullen vertoornen. 't Heeft moeite gekost dit vooroordeel en bijgeloof te overwinnen. Thans echter begint het maken van olij van lieverlede algemeen te worden, en plant zich over van de eene kampong naar de andere. De wijze, waarop de olij uit de noot wordt getrokken, is nog gebrekkig; 't geschiedt door uitpersing in een uitgeholden boom. Daar men echter in de Maleische kampong het maken van olij in 't groot wil beginnen, zullen de Niassers ongetwijfeld ook spoedig eene betere bereidingswijze aannemen.

Een bewijs voor de geringe produktieve kracht der boomen is, dat men uit 15 klappers slechts één vierkante flesch olij verkrijgt, terwijl op de westkust van Sumatra 7 of 8 nooten daartoe voldoende zijn.

De obi, katjang, laboe, en een weinig bajam (spenage), worden ook op de rijstvelden of in de ladang's geteeld, nadat de padi is afgesneden.

Pinang, tabak en siri zijn onmisbare artikelen voor den Niasser. De pinang groeit menigvuldig in de nabijheid der kampong's. Voor tabak worden afzonderlijke ladang's aangelegd; twee soorten worden geteeld, welke beiden in hoedanigheid niet uitmunten, ofschoon 't ook wel mogelijk is, dat de slechte bereiding daarvan de oorzaak zij. De Niasser is bijzonder te vreden, wanneer hij een pruimtje Java-tabak kan meester worden. De betel wordt niet menigvuldig aangetroffen, althans niet in evenredigheid tot het gebruik dat er van wordt gemaakt.

Van de veeteelt valt niet veel bijzonders te vermelden. In 1857 zijn, tot een proef, of de teelt van rundvee zoude gelukken, 10 stuks runderen naar het etablissement overgebragt. Aanvankelijk schijnt de proef goed te gaan. De troep is reeds met eenige kalveren vermeerderd, en alles ziet er zeer naar wensch uit. De hoofden stellen er veel belang in.

De eenige tak van veeteelt, die op Nias bestaat, is die van varkens. Gegoede lieden en hoofden dragen veel zorg voor deze dieren, en hebben daarvoor, in de nabijheid der kampong's, zeer goede gebouwen, waarvan de vloer geplaveid is. Die gebouwen, even als de dieren zelven, worden steeds zeer rein en zindelijk gehouden; ieder varken heeft een afzonderlijk, net gemaakt, hok van drie of vier voet, op den geplaveiden vloer, ver-

vaardigd van eene bij uitstek schoone soort van planken. Men laat ze soms ook bij kudden, in omheinde weiden, los loopen, en voorziet ze bovendien twee of drie maal daags ruim van voedsel, dat in gekookte obi-bladeren, vermengd met geraspte kokosnoten, bestaat. De varkens, die aan minder gegoede lieden behooren, verkeeren natuurlijk niet in zulk eenen benijdenswaardigen toestand. Zij moeten gewoonlijk zelven den kost zoeken. Geiten worden hier en daar ook in kleine hoeveelheid aangetroffen, nimmer echter in kudden.

De visscherij heeft weinig te beteekenen. Men vischt gewoonlijk des nachts bij fakkellicht en met het werpnet, ook wel over dag. Maar men doet dit, althans de Lagoendi, niet zoo geregeld, noch op gezette en voor de vangst gunstige tijden, dat men zich algemeen van visch kan voorzien. Eene soort van riviervisch, „ikan-lèlè" genaamd, is de eenige, die te koop wordt aangeboden. Bij ebbe houden de Niassers zich veel bezig met de vangst eener zeer slechte soort van tripan, in 't Maleische bekend onder den naam van „swaloe", en van andere molusken.

De Niassers oefenen weinig bedrijven en takken van nijverheid uit. Zij schijnen over 't algemeen veel aanleg te hebben voor het timmeren. Daar zij echter, op eenige weinigen na, die vroeger te Poeloe Tello te Padang op Sumatra's westkust zijn geweest, geheel onbekend zijn met onze gereedschappen en wijze van bouwen, kunnen zij moeijelijk anders gebezigd worden, dan tot het kappen en bekappen van balken en planken. Maar zij zouden zeker zeer spoedig op de hoogte kunnen gebragt worden van onze beste timmerlieden; wil men daarvan een bewijs, dan lette men slechts op de stevige en hechte gebouwen, die zij zelven zonder eenige Europesche leiding vervaardigen.

De wapens, die zij smeden, zijn voortreffelijk. Aan den ingang van elke kampong treft men zulk eene smederij aan. Goede goud- en zilversmeden vindt men echter niet; wat dezen vervaardigen is lomp en zonder smaak.

Men ontmoet ook nu en dan eenige exemplaren van uitgehouwen steen, die zekere bedrevenheid in deze kunst verraden. De meeste woningen bevatten eenig houtsnij-werk, als: rosetten op panelen, bloemwerk, figuren van gedrochten, vogels en „adjoe-wadjoe", 't welk een en ander niet zonder smaak is en waarbij de symmetrie en verhoudingen vrij wel in acht zijn genomen.

De handel is in 1857 aanzienlijk toegenomen, en aan de kleeding der bevolking kan men zeer goed zien, waar het ingevoerde goed is gebleven. Velen hebben reeds hunne „badjoe's" en heupwinsels vervangen door blaauw, wit of ander katoen. Sommige hoofden beginnen ook gebloemd katoen van fijner kwaliteit te dragen, en de radja van Hili-Bobo heeft zich zelfs de weelde veroorloofd van een Chinesche pajong en twee Amerikaansche tuinstoelen te koopen, terwijl de radja van Tadoro steeds rond loopt met een hem geschonken vilten hoed, en die van Singedeassi met een oude paletot, die hij ten geschenke ontving. Men moet echter aan dit

volkje gewend zijn geraakt, om dergelijke veranderingen te kunnen opmerken, daar hunne kleeding toch eigenlijk, in weerwil van dien vooruitgang, altijd onzindelijk en armoedig blijft.

Staafijzer, koralen en koperdraad worden veel van de hand gezet. Uit de binnenlanden wordt meer rijst aangevoerd, voornamelijk van de kanten van Ronohuna en Botohosi, terwijl het vervaardigen van olij gedurig toeneemt en van de eene kampong naar de andere zich overplant. Madjingo heeft in 1857 ruim 100 pikols olij te Lagoendi van de hand gezet, Ronohuna 2 en de nabijgelegen kampong's ruim 5 pikols.

De materialen, voor het opwerpen der redoute, zijn grootendeels uit de binnenlanden aangebragt, als: balken, atap, nibong-boomen, vloerplanken en een weinig rotan en bamboe, welke twee laatste artikelen in de omstreken van Lagoendi bijna niet voorkomen, en, zoo al, ook geheel ongeschikt zijn om voor bouwmateriaal gebezigd te worden. In Ronohuna vindt men ze meer. Vroeger voerde de laatstgenoemde plaats ook eenige gomelastiek en dammer aan; doch sedert geruimen tijd heeft dit opgehouden.

De aanvoer uit de binnenlanden geschiedt gedeeltelijk door tusschenkomst van meer strandwaarts gelegen kampong's, maar grootendeels regelregt door de bevolking dier verwijderde streken zelve, zonder de hulp van anderen.

Geld is tegenwoordig hier reeds evenzeer in omloop als elders, en zelfs kooplieden van ver afgelegen kampong's laten zich in klinkende munt betalen. Agio wordt niet genomen, en 't zilver, dat onder de bevolking raakt, wordt meestal dadelijk versmolten.

In het landschap Ronohuna moeten uitgestrekte bosschen zijn, die voortreffelijke en deugdzame houtsoorten opleveren, als: maboe, ilet, het zoogenaamde madam-kladdi, ook rotan. Sommige boomen moeten eene lengte hebben van 16 tot 25 ellen, met een diameter van 1 tot 2 ellen. In de nabijheid van Lagoendi vindt men ook bosschen, die veel hout hebben geleverd tot het bouwen der woningen binnen de redoute. 't Is echter jammer, dat met het vellen der boomen en het kappen tot planken zoo ruw wordt te werk gegaan. Bamboe wordt in Lagoendi niet aangetroffen.

Iets dat naar onderwijs of schoolwezen zweemt, vindt men hier natuurlijk niet. Toch hebben sommige hoofden reeds veel genegenheid aan den dag gelegd, om hunne zonen, zoo daartoe de gelegenheid wordt geopend, te laten onderwijzen. Daar nu deze kinderen vlug en bevattelijk zijn, zouden zij al zeer spoedig tot zekere hoogte van ontwikkeling gebragt kunnen worden. Bij gebrek aan lokaliteit is in 1857 echter nog geen begin daarmede kunnen gemaakt worden.

De voornaamste geestelijke uit het landschap Lagoendi houdt zich te Botohosi op. Elke kampong heeft haren „ehre" of duivelbezweerder, die het goede volk van alles wijs maakt, om aan den kost te komen, maar noch door invloed noch door gezag in eenig opzigt gevaarlijk is.

Vroeger trokken de radja's van Tadoro en Tellok-dalem regten van de schepen, die de baaijen binnenliepen om handel te drijven. Dit is thans

sedert onze vestiging geheel afgeschaft. Zij hebben wel meermalen de onbillijkheid dezer afschaffing trachten te betoogen, maar toch hebben zij toegegeven. De radja van Botohosi inde, even voor onze komst, nog eene belasting op zijne bevolking van een pikol rijst per man. Sedert onze nederzetting heeft hij dit niet meer gewaagd. Het uitleveren van goederen, met verdubbeling van het kapitaal, telken jare bij verzuim van betaling („amès-lipé") bestaat nog. Men durft echter de schuldenaren op die wijze niet meer tot slaven maken, en laat de schuld oploopen.

Het zout, dat hier vervaardigd wordt, is slecht, zeer onzuiver en bitter van smaak. Bijna overal op de strandplaatsen maakt men zout, door het uitdampen van in bakken vergaard zeewater. Alles wordt door de bevolking gekonsumeerd; uitvoer heeft er niet plaats.

Het verslag van den heer HEIJLIGERS, dat wij hebben medegedeeld, wordt aangevuld en toegelicht door het verslag eener inspektie van den generaal-majoor, civiel en militair gouverneur ter Westkust van Sumatra, den heer VAN SWIETEN, dat wij thans laten volgen.

De inspektie, die ik in de maand Junij 1857 te Lagoendi heb gehouden, heeft slechts onvolledig de aangelegenheden van burgerlijk bestuur kunnen bevatten, daar onze vestiging aldaar meer het karakter eener militaire dan burgerlijke draagt. Ik heb evenwel gedacht, dat het mededeelen mijner bevinding nuttig kan zijn, om eventueel op de daaruit af te leiden opmerkingen te kunnen letten.

Allereerst is mij opgevallen, dat de militaire kommandant, tevens waarnemend civiele gezaghebber, met zoo weinig middelen, zooveel heeft kunnen volbrengen, om aan de vestiging een karakter van duurzaamheid te geven, 't welk, te gelijk dat het de ontberingen tracht te verminderen en zich de meest noodige behoeften tracht te verschaffen, ook het vertrouwen op de bestendiging der nederzetting vestigt en bij de bevolking alle mogelijke denkbeelden van tijdelijkheid of onbestendigheid der in bezit name wegneemt.

Ten anderen verwekte het een aangenamen indruk, dat sedert de vergadering der hoofden van de maand December 1856, in welke door den kapitein HEIJLIGERS, namens het Nederlandsche Gouvernement, verklaard werd, dat in den vervolge geene onderling oorlogen, noch koppen-snellen, noch offers van menschen, noch handel in noch roof van menschen zullen geduld worden, de veiligheid in dit gedeelte van het eiland Nias eene, tot nog aldaar onbekende, hoogte heeft bereikt.

Ik vond dan ook, op mijne binnenlandsche togten, eene vrij drukke beweging van de kampong's naar de bouwvelden en omgekeerd. Maar krachtig is het bewijs daarvan, dat een der soekoe-hoofden van Gramo, in het landschap Ironohoena, dat door de gekommitteerden J. F. NIEUWENHUISEN en H. P. DE VOS niet is kunnen bezocht worden, dewijl niemand hen als gids of koeli daarheen wilden vergezellen, van het beleggen eener alge-

meene vergadering gehoord hebbende, daarin is verschenen; hoezeer uit dat landschap wegens den verren afstand niemand was opgeroepen.

De bedoelde persoon gaf te kennen, dat, toen in het landschap Ironohoena kennis was verkregen van het verbod, in de vergadering van December 1856 uitgevaardigd, de naleving daarvan door alle de hoofden van het landschap ook aan hunne onderdanen was aanbevolen, en dat de werking van de repressive bepalingen op de veiligheid van personen en goederen zoo groot is geweest, dat hij met een gevolg van niet meer dan twee personen op reis is gegaan, 't geen te voren met een geleide van 50 of 60 gewapenden gewaagd zou geweest zijn.

Hieruit is mijns inziens af te leiden, dat de Niasser bevolking zelve het voordeel der veiligheid en van onze tusschenkomst beseft, en zich gelukkig acht, dat een magtige gebieder de leiding van het bestuur op zich heeft genomen.

De verdeeldheid, welke tusschen Orahili en Tadoro bestaat, schijnt nog niet te zijn afgenomen. Met de heftigheid, aan natuur-kinderen eigen, werd door den radja van laatstgenoemde plaats over den moord van TATAGEHO gesproken, over de schaamte, dat die nog niet gewroken is en over den spijt, dat daartoe de handen gebonden zijn.

De hoofden van Orahili waren in die vergadering niet tegenwoordig, iets dat ik eenigermate als eene bevestiging beschouw van hun weêrzin, om hunne tegenpartij te ontmoeten, vooral nu zij zich, door de hun opgelegde boete, in de vroeger uitgeoefende suprematie verkleind of vernederd zien. Evenwel heb ik in de luidruchtige en driftige ontboezemingen van den radja van Tadoro niet anders gezien, dan den aan den Niasser landaard eigenen woordenvloed, om eene zaak, die een vermeend onregt betreft, uit te drukken, welke gewoonte ook den Niassers te Padang, den Afrikanen en andere onbeschaafde volken eigen is, zonder dat daarin juist meer hartstogtelijkheid gelegen is, dan bij landaarden, die zich in den regel bedaarder en gematigder uiten.

Het kwam mij voor, dat eene bedaarde en kalme houding onzerzijds het spoedigste de heftigheid aan de andere zijde kan doen bedaren, en dat de tijd deze oneenigdheid wel zal doen vergeten; maar in elk geval, zoo zij tot eene uitbarsting mogt komen en verwikkelingen veroorzaken, die de bemoeijenis van het bestuur vereischen, zal die niet moeten aangemerkt worden als de souvereine regten van den staat aan te randen, maar eenvoudig als eene verstoring van de openbare orde, die door gewone middelen van policie, ondersteund des gevorderd door militaire magt, kan worden afgedaan.

Van landbouw of andere natuurlijke voortbrengselen, heb ik in het binnenland, voor zooveel ik het gezien heb, weinig bespeurd, dat tot voedsel van den handel kan dienen. Daarop moeten echter de oorlog van vroegere dagen en de daaruit ontstane onveiligheid van invloed zijn geweest. Als eenmaal de veiligheid duurzaam gevestigd is, zal de produktie van het land wel toenemen.

Nu eerst werd eene vlijtige bearbeiding der bouwlanden waargenomen, wel is waar uitsluitend voor de dagelijksche levensbehoeften, maar dit was ook het dringendste, en gewis zal, bij langdurige rust, de lust naar het produceren van andere artikelen ontstaan, daar toch in verledene jaren de teelt van rijst en peper voor den uitvoer op Nias niet vreemd was. De grond scheen, naar de aard-specie te oordeelen, niet onvruchtbaar te zijn, maar het gemis van beduidende rivieren scheen eene groote uitbreiding van de sawah-kultuur niet te gedoogen. Het ontginnen der moerassen, zoowel in het belang van den landbouw als in dat der gezondheid, kwam mij raadzaam voor.

Het scheen mij toe, dat de aanwezige moerassen eene der oorzaken van de heerschende ongezondheid te Lagoendi zijn. De meeste ziekten heerschen onder den invloed van den noordwesten wind, die op Sumatra, wijl hij daar uit den Oceaan komt, den dampkring zuivert, maar te Lagoendi, alwaar hij over vele moerassen waait, de schadelijke uitwasemingen van die poelen aanvoert. Indien dus de moerassen, door ze te bebouwen, uit te droogen of onder stroomend water te zetten, onschadelijk kunnen gemaakt worden, zal vermoedelijk ook eene niet onbelangrijke oorzaak voor de ongezondheid worden weggenomen.

De kokos-aanplantingen zijn mij niet zoo merkwaardig voorgekomen, als de faam ze gemaakt heeft. Wel is het getal der aanwezige boomen zeer aanzienlijk, maar ze waren meerendeels zeer oud, verwaarloosd en slechts weinige en zeer kleine vruchten voortbrengende, het geen het bekend verschijnsel is van uitgeputte boomen.

De gewoonte, om geen of weinige kleederen te dragen, zal in den aanvang eene belemmering zijn voor eene krachtige voortbrenging. Waar zoo weinig behoefte bestaat als te Lagoendi, waar de honger door het nuttigen van eene kokos-noot bevredigd is, geene kleeding, geen huisraad, geen keukengereedschap gebruikt worden, daar bestaat weinig begeerte naar bezit, en weinig prikkel tot den arbeid. Intusschen kan die toestand veranderen en de begeerte naar opschik en dekking welligt opgewekt worden. Dat zou aan de bevolking spoedig eene andere gedaante geven. Te Poeloe Tello evenwel, dat reeds zoo lang onder Nederlandsch gezag staat en waar geen gebrek aan aanraking met vreemden is geweest, heb ik denzelfden oorspronkelijken toestand, waarin thans Nias nog verkeert, onveranderd aangetroffen.

Gedurende mijn verblijf te Lagoendi verzocht de radja van Hili-Bobo, als eene gunst, dat uit zijne kampong een zestal Niassers als timmerlieden mogten worden te werk gesteld. Dit duidt weder op eenigen lust naar den arbeid, en op begeerte naar verdiensten, die beloovend is.

Eindelijk is mij voorgekomen, dat de bevolking noch in talrijkheid, noch in woestheid, noch in dapperheid, noch in oorlogzuchtigheid, noch in bekwaamheid om de wapenen te gebruiken, zóó geducht is, als vroegere berigten dit hebben doen voorkomen. Het vreemde en ongewone der oorlogdansen is geschikt, om eenen voorbijgaanden indruk te maken, maar van nabij gezien is er niets geduchts in de gewapende massa's. Ik meen dus, dat

zoo wel het burgerlijke bestuur in zijne leiding als de militaire magt, bij vereischte tusschenkomst, geene zoo moeijelijke taak zullen hebben als verwacht is.

De algemeene indruk, dien de bevolking op mij gemaakt heeft, is, dat het volk gewillig, goed gezind, leidzaam, en vatbaar voor leiding is, dat het de heerschappij van het Nederlandsche Gouvernement greetig heeft aangenomen, om uit de ordeloosheid te geraken waarin het land, door de onvatbaarheid zijner eigen regenten voor zelfbestuur, is geraakt.

De handel en de produktie zullen in den aanvang zeer onbeduidend zijn; hoezeer niet voorzien kan worden, of rust, veiligheid en goede leiding geen snellen omkeer in den nationalen geest zullen brengen. Onderwijs, vooral godsdienstig onderwijs, zal die verandering gewis kunnen aanbrengen, want een der middelen schijnt te zijn, om de vele kinderachtige bijgeloovigheden weg te nemen, waarin het volk, onder den invloed der „ehre's" of tooverpriesters, nog verstrikt is. Zoo lang nog aan den invloed van goden der benedenwereld of „bego's" geloofd wordt en aan dezen werkelooze offers worden gebragt, zal het volk onvatbaar blijven voor de overtuiging, dat de mensch in zich de werkzaamste middelen heeft, om de gewone onheilen van het maatschappelijk leven af te weren.

Maar dit ligt niet alles dadelijk onder ons bereik, hoewel reeds veel gedaan is, door de aanleiding voor het maken van nieuwe slaven weg te nemen, het koppensnellen, den menschenroof en den menschenhandel, het offeren van menschen, en het onderlinge oorlogen te verbieden. Op dien weg kan nog veel gedaan worden, dat binnen het bereik ligt en groote zelfvoldoening aan de plaatselijke ambtenaren zal geven.

Zoo lang de kapitein HEYLIGERS te Lagoendi bleef, ging de ontwikkeling der bevolking aldaar, in den geest en op de wijze als uit de bovenstaande stukken blijkt, ongestoord voort. Maar in de eerste helft van 1858 was deze verdienstelijke officier, wegens zijne geschokte gezondheid, verpligt dien post te verlaten. Kort na zijn eervol aftreden, grepen er gebeurtenissen plaats, die eenen nadeeligen invloed op den goeden gang van zaken uitoefenden.

De radja's van Orahili en Botohosi namen eene vijandige houding tegen de onzen aan. Zij bleven bepaald weigerachtig, in het opvolgen der bevelen van den civielen gezaghebber, die den heer HEYLIGERS had vervangen. Zij versterkten de kampong Orahili, terwijl de Botohosiërs eenen vijandelijken aanslag deden op eenige ingezetenen van Tadoro.

't Is te hopen, dat aan deze ongeregeldheden spoedig een einde zal zijn gebragt, of dat zij althans weldra zullen ophouden. De heer HEYLIGERS heeft een te prijzenswaardig werk verrigt, dan dat het door verkeerde maatregelen of onverschilligheid zou mogen worden vernietigd. Eere zij dien verdienstelijken officier daarvoor toegebragt. Hij heeft op nieuw getoond, dat de roeping van het Indische leger niet alleen is om te oorlogen, maar dat het ook eenen opbouwenden en beschavenden werkkring heeft.

Een verrader.

Het was in het midden van 1678. Wij verzoeken onzen lezers ons te willen volgen naar het kasteel Victoria op het eiland Amboina, en met ons eene luchtige kamer binnen te treden, waar wij den landvoogd ROBERT DE VICQ met eenige andere heeren een heftig gesprek hooren voeren, dat schier een twist gelijkt.

Hoed en degen had hij van zich afgeworpen, en zijn traankleurig, niet zeer innemend, gelaat, dat zwaar door de pokken geschonden was, vertoonde de sporen eener gemoedsaandoening, die zeer afstak bij de uiterlijke kalmte der beide andere heeren. Terwijl de landvoogd in drift de kamer op en neder stapte, stonden zij met overelkander geslagen armen bij de met een groen laken overdekte tafel.

De oudste der twee, met dien gebogen neus en die licht bruine oogen, waaruit een vlugge geest sprak, was de opperkoopman GERARD VAN DER VOORDE. De naam van den andere was JAKOBUS BERKMAN, onderkoopman en winkelier, wiens hoog voorhoofd, in verband met de blaauwe vuurschietende oogen, de dunne lippen en de kleine vooruitstekende kin, genoeg aantoonden, dat hij een man was „van vastigheid van wil en groote kordaatheid."

— „Zoodat de heeren zich, even als altijd, wijzer achten, dan de man, die door de edele Maatschappij tot landvoogd van Amboina is benoemd, niet waar?" vroeg DE VICQ eindelijk, met bevende lippen, terwijl hij aan zijn grijzen baard rukte en zijne wandeling staakte, om hun een toornigen blik toe te werpen.

— „Wij twijfelen niet aan uw verstand", antwoordde VAN DE VOORDE; „doch de verstandigste kan dwalen. Hoe het ook zij, — vergeef mij dat ik met u in meening verschil.

— „Gij hebt ons om raad gevraagd, en mannen moeten dien geven, volgens hunne innige overtuiging, zonder toe of afdoen, — al weet men ook vooraf, dat die raad niet aangenomen zal worden", zeide BERKMAN zacht doch met vastheid.

— „Wie vraagt u beiden om raad?" riep DE VICQ in klimmende woede. „Ik heb alleen gezegd wat mijn voornemen is, en dat voornemen zal ik doordrijven al ware de duivel er zelf tegen.

— „Dan hebben wij ook verder hier niets meer te doen," antwoordde VAN DE VOORDE, terwijl hij naar zijn hoed greep. — „Vergun ons dus ons te mogen verwijderen edele heer."

— „Gij beiden zijt dienaars der Kompagnie!" lachte DE VICQ schamper, „inderdaad mooije dienaars! Zijt gij welligt ook *vrienden* van dien PELIMAO,

dien Alfoerschen koning, dat gij zijne belangen boven die der Kompagnie stelt? Ik heb dikwijls vernomen, dat hij zeer *wel* is voor zijne gunstelingen en veel voor hen over heeft.

— „Wij zijn noch vrienden, noch gunstelingen van den koning, doch wij meenen der Kompagnie een dienst te doen, door u af te raden, de hand te slaan aan een harer getrouwste bondgenooten."

Om mijne lezers op de hoogte van het gesprek te brengen, is het dienstig dat wij het volgende vermelden.

De koning van een Alfoerschen stam op het eiland Ceram, PELIMAO, wiens rijk landwaarts in op het gebergte achter Sepa te vinden was, stond niet onder het gezag van de O. I. Kompagnie, maar heerschte oppermagtig in zijn land, en was alleen een trouwe bondgenoot der Hollanders.

Hij was een streng vorst, en daaraan was het welligt te wijten, dat eenigen zijner onderdanen de christelijke godsdienst aannamen en zich onder de bescherming der Nederlanders begaven, die allerlei pogingen in het werk stelden, om meerderen tot afval van hunnen vorst over te halen. Dit verdroot den koning, daar hij zeer wel begreep, dat het zijn listige bondgenooten te doen was, om op die wijze eindelijk een vorst zonder onderdanen van hem te maken. Hij besloot dus aan een en ander paal en perk te stellen, en het gelukte hem eenige overloopers in handen te krijgen, die hij ten strengste deed straffen, zonder kunne of ouderdom te ontzien. Onder de vreeselijkste martelingen werden zij ter dood gebragt, tot een afschrikkend voorbeeld voor diegenen zijner onderdanen, welke lust betoond hadden tot de christelijke godsdienst over te gaan.

Weldra kreeg de landvoogd DE VICQ tijding van dien strengen maatregel des konings, die velen der afvalligen, uit vreeze van eenmaal eene gelijke straf te zullen moeten ondergaan, tot hunnen ouden heer terugbragt. De landvoogd werd hierover woedend en besloot PELIMAO het gebeurde te doen berouwen. Geweld durfde hij evenwel niet gebruiken; want de koning was magtig, terwijl de krijsmagt der Nederlanders op dat tijdstip in Amboina zeer gering was. Hij wilde dus trachten den vorst door list in handen te krijgen, en hierover was het, dat hij zijne beide bezoekers onderhield. Zoo als wij reeds vernomen hebben keurden zij zijn voornemen af, en niet zonder reden; zij begrepen, dat het den landvoogd niet vrij stond een magtig koning, die over het leven en den dood zijner onderdanen te gebieden had, gevangen te nemen, daar die willekeurige handelwijze ernstige gevolgen voor de Nederlanders kon na zich slepen.

Van daar de gramschap van den zeventigjarigen DE VICQ, die zich in zijne voornemens niet gaarne gedwarsboomd zag; vooral niet door mannen welke hij haatte om eene rondborstigheid, die hen reeds te dikwijls in zijn weg geplaatst had. Hij was niet gewoon zijne driften te beheerschen, en was hij eenmaal in toorn ontstoken, dan ontzag hij zich niet zijne tegenstanders, vooral wanneer zij in rang onder hem stonden, de grofste scheldwoorden naar het hoofd te werpen. Het kan ons dus niet verwonderen hem VAN DE VOORDE te hooren toevoegen:

— „Gij en uw vriend wederstreeft mij alléén, om daardoor op eene belooning te kunnen aanspraak maken bij dien vorst, die zich niet ontziet, de Kompagnie te hoonen en de christenen te vervolgen. Doch wat heeft men te wachten *van mannen, die als Kompagnies dieven te boek staan* *)."

Het bloed steeg de beide mannen in het gelaat; BERGMAN deed een stap nader tot den landvoogd en, hem met van toorn fonkelende oogen aanziende, antwoordde hij:

— „Bij God, landvoogd, dat is te veel... Wie beschuldigt ons? Zijn het welligt dezelfde personen, *die u beschuldigen, de rijst der Kompagnie tot eigen voordeel te verkoopen?*"

DE VICQ werd bleek van woede; doch hij keerde BERGMAN den rug toe en hervatte zijne wandeling. VAN DE VOORDE deed een stap naar de deur, doch de landvoogd trad hem in den weg en zeide met gedempte stem.

— „Het is u een lust mij te beleedigen, zelfs in mijne dienaren. Gij hebt mijn stalmeester een slag gegeven. Wees voorzigtig, dat ik u dien slag niet terug betaal.

— „Den eersten slag zou ik afwachten, doch de tweede, die gegeven werd, zou u toebehooren," riep VAN DE VOORDE, die zijne bedaardheid verloor, uit.

— „Dan zou ik mijne magt gebruiken en u gevangen zetten in een donker gat," — antwoordde DE VICQ heesch van kwaadaardigheid.

— „Dat doet men schelmen en dieven doch geene opperkooplieden," was het wederantwoord van VAN DE VOORDE, die, gevolgd door BERGMAN, naar buiten trad, terwijl DE VICQ hun nariep:

— „In weerwil van u en allen die mij wederstreven, zal PELIMAO weldra in mijne magt zijn. Wij willen zien, wie mij de wet durven voorschrijven!"...

Zoodra de beide heeren vertrokken waren, wierp DE VICQ zich in zijn leunstoel; want zijn ligchaam trilde als of hij de koorts had en hij mompelde onverstaanbare woorden. Zijne gramschap was nog niet bedaard, en ongeduldig wendde hij het hoofd om, toen een hellebardier binnentrad, hem het bezoek meldende van drie heeren, die door den landvoogd ontboden waren.

— „Laat hen binnenkomen!" — zeide hij schielijk, terwijl zijn gelaat zich ontspande en eene opgeruimder uitdrukking verkreeg; want hij verwachtte zijn vertrouweling, den fiskaal ROGIER VAN HOUTEN, en zijne beide vrienden BROUWERIUS de sekretaris van justitie en WILLEM VAN ZIJLL, die den rang van opperkoopman bekleedde.

Weldra waren de heeren in zijne tegenwoordigheid toegelaten. Hij verwelkomde hen hartelijk en als iemand, die zich gelukkig gevoelt van een lastig bezoek ontslagen te zijn om een meer aangenaam te ontvangen.

— „Welkom heeren!" riep hij hun toe; — „Ik ben regt verheugd, dat gij zoo spoedig aan mijne uitnoodiging voldoet. Ik zeg u dank daarvoor!" Hij stak hun zijne hand toe, die met onderdanige buigingen gegrepen werd. Daarna wendde hij zich tot den fiskaal en vroeg:

---

*) Zie dit gesprek bij VALENTIJN, *Oud en nieuw Oost-Indië*, IIe deel bls. 241.

— „Wel fiskaal, hebt gij nog nagedacht over het geen ik u gisteren avond heb medegedeeld? Zoo ja, dan zult gij mij thans wel den uitslag dier overdenkingen kunnen zeggen, niet waar?"

De fiskaal had op eerbiedigen afstand van de andere heeren plaats genomen, en kromde zijne kleine gestalte tot eene sierlijke buiging, die hem schier den reusachtigen bril van den spitsen neus deed vallen.

— „Ik heb gewaagd over het geval na te denken, edel heer," zeide hij met eene piepende stem, „en ik ben tot het besluit gekomen, dat die koning op Ceram voorbeeldeloos moet gestraft worden voor den hoon u en der Kompagnie aangedaan.

— „Gij spreekt beter taal dan die oververstandige heeren, welke mij zoo pas verlaten hebben," zeide DE VICQ weltevreden, en zich tot de andere heeren wendende vroeg hij:

— „Zijn er bij u ook eenige bedenkingen opgekomen tegen mijn voornemen? — Zoo ja, spreek dan rondborstig uit; gij weet, dat goede raad mij altijd welkom is."

De opperkoopman verborg het ongenoegen, dat hij gevoelen moest, toen de landvoogd het eerst het woord rigtte tot een mindere, onder een verpligtend lachje, dat zijne kleine oogen schier in het vette bolronde gelaat deed wegzinken, en hij antwoordde:

— „Ik ben volkomen van het gevoelen van den fiskaal; PELIMAO *moet* zich verantwoorden omtrent den godvergeten moord, die hij zich heeft durven vermeten..... Vele leden van den raad, die ik gesproken heb, denken eveneens.

— „Doch niet allen; want VAN DE VOORDE en BERKMAN meenen, dat het beter ware den vorst met vrede te laten, zeker om hem de stoutheid te geven, ons later nog grievender te kunnen beledigen", zeide DE VICQ, de wenkbraauwen fronsende.

— „Zij maken de minderheid in den raad uit, edele heer," merkte BROUWERIUS ter loops aan, „doch ik ben overtuigd, dat het grootste gedeelte der raadslieden uw gevoelen zal aankleven."

Wij verwonderen ons thans, dat een landvoogd van dien tijd, in onze overzeesche bezittingen, met zijne *vrienden* en *bekenden* vooruit moest raadplegen, om een door hem opgevat voornemen door te drijven, doch wanneer wij *willen* begrijpen, dat er te dier tijde alleen schelmen of eerlijke lieden gevonden werden, die elkander bestreden, dan moet die verwondering van zelf ophouden. Indien men VALENTIJN in zijn tweede deel, waarin hij „de zaken van Amboina" behandelt, open staat, dan begrijpt men dit alles beter en men verwondert zich over *niets* meer. Het spreekt van zelf, dat wij steeds denken aan 1678, en onzen tijd er buiten laten! De landvoogd was vrolijk geworden en wreef zich de handen.

— „Hé fiskaal," riep hij uit, „zeg mij nu eens, wat de droomgod u heeft ingegeven. Gij begrijpt, dat ik te Batavia niet bekend wil staan voor iemand, die de Kompagnie veronachtzaamd heeft. Hoe denkt gij, dat wij best doen om den Koning in handen te krijgen?"

De fiskaal zag om zich heen, als iemand die een denkbeeld najaagt, dat hem ontvlugten wil, en zeide toen als in zich zelf:

— „Du PREE, de sekretaris van den landraad, is de eenige, die ons helpen kan. Hij is een boezemvriend van den Koning, en wanneer hij wil is PELIMAO binnen twee dagen in uwe magt.

— „Het is zeker, dat die man veel verschuldigd is aan den vorst", zeide de opperkoopman. „Naar men mij onlangs verzekerd heeft, noemen zij elkander „soedara" broeders. Doch DU PREE is nog meer verpligt aan de edele Kompagnie, die hem eene plaats bij den landraad bezorgde, want het is mij bekend, dat hij zich in Holland zeer misdragen heeft. Zijn vader had eene aanzienlijke betrekking in Amsterdam; anders ware hij misschien tot den strop veroordeeld . . . ."

— „Die man zou ons kunnen dienen," zeide DE VICQ oogknippende, „met schelmen moet men schelmen vangen.

— „Van *mijne* stem kunt gij verzekerd zijn edel heer', zeide BROUWERIUS, onder eene diepe buiging, „en aan mijn vriend VAN ZIJLL behoeft gij niet te twijfelen."

— „Welnu, dan zien wij elkander in den raad weder; dààr is de plaats om verder te raadplegen", antwoordde de landvoogd; „adio mijne heeren, tot wederziens," en zich tot den fiskaal wendende vroeg hij:

— „Wilt gij zoo goed zijn, eenige oogenblikken te wachten?"

De fiskaal boog zich, vouwde de handen op zijne magere knieën en bleef.

Nadat de landvoogd zijne vrienden uitgeleide gedaan had, keerde hij tot zijn vertrouweling terug.

— „Die DU PREE, over wien gij spraakt, is te vertrouwen, niet waar?", vroeg de landvoogd, nadat hij weder had plaats genomen.

— „Door geldelijke belooning kan men zich van zijn stilzwijgen verzekeren, edel heer", antwoordde de fiskaal. „Ik ken hem sinds lang en hij heeft mij menigmalen bijgestaan in kleine zaken, die." . . . .

— „Die het daglicht niet mogen aanschouwen?" vroeg DE VICQ lagchende; doch hij vervolgde ernstig. — „Zend dien man na het einde van den raad tot mij. Ik wil hem spreken. Indien hij mij wél dient, dan wil ik gaarne een goed loon geven voor zijne moeite. Het wordt thans tijd, dat ik mij naar den raad begeve. Wij zien elkander na dien tijd weder fiskaal."

De fiskaal maakte eene nederige buiging, drukte de hand van zijn hoogen begunstiger en vertrok.

II.

— „'t Is zonde en schande, dat wij hier zoo moeten leven," bromde DU PREE tegen zijne vrouw, terwijl hij in eene enge kamer van zijne kleine woning bezig was de muskieten te vervolgen. „Dat tuig maakt óók al onderscheid tusschen menschen en menschen, en zoekt meestal hen op, die het meeste behoefte aan slaap hebben.''

Jufvrouw DU PREE zuchtte, schudde het hoofd en dronk haar kopje thee ledig.

— „Is dit eene woning voor iemand van mijn stand!" vervolgde hij knorrig en bekeek de ontkalkte muren. „Als ik nadenk, wat ik reeds in de dienst der Kompagnie verrigt heb, dan moest ik op zijn minst al landvoogd van Amboina zijn en wat ben ik nu?"

— „Geheimschrijver van den landraad," zuchtte zijne vrouw op nieuw, en schonk haar achtste kopje thee in.

— „In tien jaren tijds ben ik niets vooruitgekomen en daarbij is de bezoldiging allerellendigst.... Had ik het geluk bij den landvoogd in gunst te staan, zoo als die fiskaal, dan zou ik, even als hij, den zak steeds openhouden, opdat de hand van den edelen heer er ver genoeg in kon.

— „Uw koninklijke vriend PELIMAO vergeet u tegenwoordig ook geheel. Vroeger gaf hij u nog wel eens een vorstelijk geschenk, doch dat schijnt op te houden," merkte jufvrouw DU PREE aan.

— „Ja, die koning te Ceram heeft mij menigen dienst gedaan, en eigenlijk heb ik het hem alleen dank te wijten, dat onze kleine ijzeren kist nog eenige dingen van waarde mag bevatten. Ja hij heeft zich een opregt vriend van mij getoond en ik zal hem eeuwig dankbaar blijven.

— „Waarom gaat gij hem nog niet eens bezoeken, om hem uwe erkentelijkheid te betoonen? Misschien geeft u dat nog eenig voordeel, PHILIP; men kan niet weten.... Gij verbeurt in allen gevalle niets bij een bezoek.

— „Niets dan den tijd, die mijnen meerderen toekomt. Maar gij hebt gelijk; ik moet mijn koninklijken vriend weldra eens gaan zien."

Een Ambonesche bedienden trad binnen, om zijnen meester het bezoek van den fiskaal VAN HOUTEN aan te kondigen.

DU PREE zag bevreemd op; want hij begreep niet wat den trotschen fiskaal, die steeds van uit de hoogte op hem had nedergezien, kon doen besluiten, zijne woning te betreden.

— „Hij heeft u zeker de eene of andere dienst te verzoeken", fluisterde zijne gade hem in; „als vriend komt die trotsche niet tot u."

DU PREE knikte haar toe, knipt met de oogen en legde den vinger op den mond, want de fiskaal verscheen in het vertrek. Hij groette de beide echtgenooten, die zich nederig voor hem bogen, met hooghartige vriendelijkheid, doch weigerde evenwel op hunne uitnoodiging plaats te nemen.

— „Doe geene moeite meester," zeide hij, „want mijn tijd is beperkt, en daarbij heb ik u slechts weinige woorden te zeggen. De landvoogd heeft mij bevolen u mede te deelen dat hij verlangt u te spreken en u heden nog wacht.

— „De landvoogd verlangt *mij* te spreken!" vroeg DU PREE nog meer verwonderd, en hij verbleekte. Zijn geweten verweet hem, dat hij door zekeren handel met de Amboinezen de Kompagnie niet altijd bevoordeeld had. — „Weet gij ook wat de edele heer mij te zeggen heeft!"

De fiskaal had zijn angst opgemerkt en begreep er welligt de reden van; want met een listig lachje antwoordde hij.

— „Stel u gerust DU PREE, er is volstrekt geen gevaar te vreezen. De landvoogd heeft uwe diensten noodig, ziedaar alles. En nu zou ik u raden hem niet lang op uwe komst te doen wachten; hij is een weinig ongeduldig."

Toen de fiskaal vertrokken was, haastte DU PREE zich, zijne beste kleederen aan te trekken en peinsde onder dien arbeid, wat er toch wel aan de hand kon zijn, waarbij men hem en geen ander bebruiken moest.

Hij noch zijne vrouw wisten de vraag te beantwoorden, en DU PREE spoedde zich, niet zonder eenige onrust, naar de woning van den landvoogd.

Hij werd dadelijk in tegenwoordigheid van den heer DE VICQ toegelaten. Deze beantwoordde zijne allernederigste buiging met eene vriendelijke groete, en verzocht hem plaats te nemen. Een steen wentelde zich, bij deze vriendelijke ontvangst, van het hart van den sekretaris, en hij waagde het zijne gluipende blikken voor een oogenblik op den landvoogd te vestigen. Schuw zette hij zich op het uiterste puntje van een stoel en legde de handen op zijne magere knieën.

— „Wij hebben het oog op u doen vallen DU PREE, om der edele Kompagnie een zeer gewigtige dienst te bewijzen," ving DE VICQ aan. „Gij staat bekend als een zeer voorzigtig, verstandig en kundig man, en juist zulk een man hebben wij noodig in de zaak, die ik u zal mededeelen."

Een hooge blos kleurde de magere wangen van den sekretaris en zijne dunne lippen plooiden zich tot een glimlach van zelfvoldoening. Hij boog zich diep en sloeg de oogen neder, als schaamde hij zich die lofspraak.

— „Men heeft mij gezegd, dat gij bij PELIMAO, den Alfoerschen koning op Ceram, in blakende gunst staat, dat gij een vriend van hem zijt, in 't kort, dat gij als broeders met elkander omgaat.

— „Dat is zoo edele heer, „antwoordde DU PREE." Toen er voor eenige jaren een gezantschap naar hem werd afgezonden, om hem de vriendschap der Nederlanders aan te bieden, was ik er als schrijver tegenwoordig. De koning merkte mijn geringe persoon op, gaf mij eenige geschenken en sloot daarna vriendschap met mij. Na dien tijd heb ik Zijne Hoogheid meermalen bezocht en ben steeds wel van hem ontvangen.

— „Juist, dat is mij ook gezegd," zeide DE VICQ, en zijn stoel nader tot den sekretaris schuivende, vervolgde hij vertrouwelijk: „Die PELIMAO, uw koninklijke vriend, wordt gevaarlijk voor de Kompagnie en doet dingen, waarmede wij volstrekt niet te vreden mogen zijn. Eenigen van zijn volk zijn tot de Christelijke godsdienst overgegaan en hebben zich onder de bescherming der Nederlanders begeven. PELIMAO heeft zich met geweld van eenigen hunner meester weten te maken en hen door de gruwzaamste martelingen van het leven beroofd. Hij heeft zich dus zeer tegen te Kompagnie misgrepen, en 't wordt tijd, dat wij den koning leeren, den eerbied, dien hij den Nederlanders verschuldigd is, niet uit het oog te verliezen. Daarom is er heden in den raad besloten, hem in het vervolg zulke handelingen te beletten, die slechts dienen kunnen om andere vorsten even stout te maken. De raad heeft evenwel uit zeer wijze redenen begrepen, dat het niet goed zou wezen openbaar geweld te gebruiken, en dat men moet trachten den vorst door list in handen te krijgen. Thans zult gij begrijpen waarom ik u tot mij geroepen heb. Onze hoop is op u gevestigd; want gij zijt de man die dit zou kunnen volvoeren."

De sekretaris had aandachtig toegeluisterd; en reeds spoedig had hij begrepen, wat men van hem verlangde. Ofschoon hij er niet aan dacht, dat hij met het verraden van een boezemvriend eene lage daad zou begaan, die hem in het oog van alle weldenkenden voor altijd zou brandmerken, was hij evenwel listig genoeg, om niet dadelijk te *willen* vatten, *wat* men van hem vorderde. Met gehuichelde verontwaardiging stond hij van zijn stoel op.

— „Ik weet niet, of ik uwe woorden wél begrepen heb, edele heer", zeide hij, „doch wanneer men denkt, dat ik in staat ben, een vriend te verraden, die mij niet dan goed gedaan heeft, dan vergist men zich zeer."

De landvoogd zag hem uitvorschend aan en zeide toen streng:

— „Men had mij gezegd, dat gij een waardig dienaar zijt der Kompagnie, die persoonlijke gevoelens voor *haar* belang gaarne zoudt opofferen. Welnu, wij willen verder over de zaak niet spreken: er zullen mannen genoeg gevonden worden, die de belooning willen genieten, welke voor u was weggelegd, en die niet zoo angstvallig zullen wezen in eene keuze tusschen hun pligt en hunne bijzondere aangelegenheden.

— „Vergeef mij edele heer," zeide DU PREE, die op het woord „belooning" geheel van gevoelen veranderde. „Indien Uwe Edelheid denkt, dat ik de belangen der Kompagnie bevorderen kan, dan stel ik mij geheel ter beschikking van den raad... Er zou evenwel geld noodig zijn om te geraken tot een goed einde."

DE VICQ wierp hem een verachtenden blik toe, doch zeide schijnbaar vriendelijk:

— „Aan geld zal het niet haperen; ziehier vooreerst genoeg, om de uitgaven te bestrijden, die gij noodig acht," en hij reikte hem eene welgevulde beurs toe. „Toont gij voor de zaak geschikt te zijn, dan moogt gij op eene billijke belooning aanspraak maken, en uwe bevordering zal er niet bij lijden.

DU PREE verborg het geld, terwijl een glans van genoegen zijn gelaat verhelderde.

— „Ik ben reeds lang van voornemen geweest PELIMAO een bezoek te brengen," zeide hij. „Indien Uwe Edelheid het goed vindt, dan zou ik gaarne morgen de reis aanvaarden. Geef mij een vaartuig met eenige soldaten, die zich daarin verbergen kunnen, en — ik neem op mij, den vorst in uwe handen te leveren, hoe zwaar mij de taak ook valt, die mij is opgelegd," liet hij er zuchtende op volgen

DE VICQ glimlachtte op nieuw.

— „Gij kunt over het vaartuig en eenige manschappen beschikken," zeide hij, „morgen zal alles gereed zijn; ik laat de leiding der zaak geheel aan u over en vertrouw ganschelijk op uw doorzigt en uwe kunde; maar méér nog op uwe verknochtheid aan de edele Kompagnie."

Zij spraken of liever fluisterden nog langen tijd met elkander; en toen DU PREE eindelijk afscheid van den landvoogd nam, drukten zij elkander de hand als vrienden, die onafscheidelijk verbonden waren.

DU PREE wreef zich genoegelijk de handen, haalde de geldbeurs te voorschijn en woog haar op zijne hand.

— „Een mooi begin," mompelde hij, „als het einde óók zoo is, dan ben ik tevreden."

III.

Het was reeds laat in den middag van den volgenden dag, toen DU PREE zich naar het vaartuig begaf, dat reeds zeilrêe lag en alléén op hem wachtte om de zeilen te ontplooijen. Zoodra hij aan boord was, beschouwde hij de goederen, die hij had laten aanbrengen en geschikt waren tot ruilhandel op Ceram. Twintig krijgslieden hielden zich op in het vooronder van het vaartuig; hij begaf zich tot hen en sprak lang en breed met den vaandrig, die hen aanvoerde, LOUIS MIGNON, een jong mensch van twintig jaren, die weinig lust gevoeld had aan den togt deel te nemen, doch die met de ongenade van den landvoogd bedreigd was, indien hij bleef weigeren. Hij bleef evenwel norsch tegenover DU PREE, ofschoon deze hem op eenige glazen saguwer onthaalde en hem daardoor tot vrolijkheid dacht op te winden.

— „Het wil er maar niet bij mij in, dat wij een eerlijk spel spelen", zeide hij hoofdschuddend. „Indien ik geld genoeg hadde om naar Nederland terug te keeren, en mijn diensttijd ware mij daarin niet in den weg, dan wilde ik van de geheele zaak niets weten. In het open veld vrees ik den vijand niet, en ik durf hem met een vrijen blik in het gelaat te zien, doch iemand in den rug aan te vatten, als hij er niet op bedacht is, dat noem ik — verraderij.

— „Gij zijt een edel jongeling," antwoordde DU PREE hartstogtelijk en hij stak den vaandrig de hand toe; ofschoon deze dit niet scheen te bemerken. „Gij spreekt naar de inspraak van uw hart; ik denk even als gij; doch wanneer men in dienst is der edele Kompagnie, dan moet men haar dienaar zijn met lijf en ziel, zonder naar het „waarom," te vragen, wanneer zij hare bevelen geeft."

De vaandrig haalde de schouders op en zweeg, doch zijn sombere blik getuigde genoegzaam, dat hij de gevoelens van zijn togtgenoot niet deelde.

Een goede wind dreef het vaartuig voorwaarts, en DU PREE zette zich op het dek neder en dacht er aan, hoe hij thans bezig was den ladder te beklimmen, die hem tot aanzien zou doen stijgen en tot rijkdom brengen. Hij was niet zeer moedig van aard, en de gedachte, dat zijn aanslag mislukken en hij daardoor aan gevaar zou blootgesteld worden, deed hem huiveren. De nabijheid van krijgslieden, waarover hij te beschikken had, gaf hem evenwel weder moed, en hij hunkerde naar het oogenblik, dat de stuurman hem zou verkondigen, dat het einde van den togt gekomen was. Over het geheel waren zijne gepeinzen niet van vrolijken aard, doch de wijn, dien hij mede genomen had, verdreef weldra de stem van zijn geweten en bragt hem tot de kunstmatige overtuiging, *dat de stap, dien hij deed, alléén was in het belang der Kompagnie, zonder daarbij zijn eigen belang te raadplegen.* De rol, die hij te Ceram te spelen had, hield hem verder geheel bezig, en toen hij zich eindelijk op het voor hem gespreide bed nederwierp,

werd hij door geene angstverwekkende droomen gekweld en sliep hij even gerust, als de deugdzaamste dienaar van het vaderland, die zich bezig heeft gehouden met de hoogste belangen zijner medeburgers.

Des morgens wierp de stuurman het anker voor Ceram, en DU PREE maakte zich gereed met de toegestroomde inlanders handel te drijven. Weldra was zijne komst den Alfoerschen vorst bekend gemaakt en de sekretaris werd aan het hof genoodigd. Hij begaf zich terstond naar PELIMAO, die hem omarmde en hem op de wangen kuste, een blijk zijner vorstelijke genegenheid, dat hij niet en dan nog zeer zelden aan zijne grootste gunstelingen gaf.

De vorst was een man van middelbaren leeftijd, zeer schrander van uitzigt, die zoo in gelaat als houding eene majesteit vertoonde, welke men bij een halfbarbaarschen koning niet zou gezocht hebben.

— „Heeft mijn blanke vriend zijne broederen verlaten, om te spreken met den man, die hem lief heeft boven zijne bloedverwanten?" vroeg de koning vriendelijk, terwijl hij hem de hand op den schouder legde. „Ziet gij hebt wél gedaan mij te komen bezoeken; want ik heb verlangd naar uwe tegenwoordigheid, als de bloemen verlangen naar den dauw des hemels."

DU PREE boog zich met een vriendelijken lach en antwoordde:

— „De Nederlanders willen de vriendschap, welke zij u toedragen, meer en meer bevestigen, en daarom zenden zij u eenige geringe geschenken van lijnwaad en andere zaken. Indien uwe Koninklijke Hoogheid mij de eer wil aandoen, om bij mij aan boord te komen, dan kan zij zelf uit velerlei dingen datgene uitkiezen, wat haar het meest behaagt." De koning was opgetogen van blijdschap en maakte zich gereed om DU PREE naar het schip te volgen; doch het beviel den sekretaris niet, dat de Alfoereesche vorst eene groote lijfwacht met zich nam, en hij peinsde er op, zich daarvan zoo spoedig mogelijk te ontslaan. Toen zij dus aan boord gekomen waren, verzocht DU PREE, *„dat de koning niet zou komen als een vorst, zoo groot en magtig als hij was, maar dat hij denken moest, dat zijn vriend, een nederig dienaar der Kompagnie, niet gewoon was aan koninklijke statie zoo als deze."* Verder bad hij den koning zijne lijfwacht henen te zenden, en de onergdenkende vorst voldeed terstond aan het verzoek. Hij hield slechts enkele dienaren bij zich en volgde DU PREE aan den disch, die op het dek was gereed gezet.

PELIMAO was verzot op wijn en nog meer verslaafd aan het gebruik van brandewijn; dit wist DU PREE, en hij had gezorgd, dat er van dien laatsten drank een genoegzame voorraad aan boord was. Nadat hij den vorst zijne geschenken had overgegeven, schonk hij hem rijkelijk brandewijn en zorgde, dat zijne volgelingen even ruim bedeeld werden.

Op aanraden van DU PREE beval de reeds half bedwelmde vorst diegenen zijner onderdanen, welke zich aan het strand vereenigd hadden, zich te verwijderen; zij voldeden gereedelijk aan dat bevel en weldra was het strand verlaten. Onder vrolijken kout, zorgde de sekretaris de geledigde bokalen weder te vullen, en door zijne zorg mogt het hem gelukken den

vorst en zijne dienaren beschonken te maken. Toen hij het oogenblik gunstig dacht, gaf hij het afgesproken teeken aan den stuurman; de zeilen werden ontrold, en weldra bevonden zij zich met den edelen gevangene in het ruime sop.

De soldaten mogten thans hunnen schuilhoek verlaten; zij knevelden den slapenden vorst en maakten zijne dienaren onschadelijk; doch de vriendelijke lofspraak van DU PREE werd niet door hen beantwoord, en de sekretaris moest verkroppen, dat de vaandrig den stuurman toeriep:

— „JUDAS heeft JEZUS CHRISTUS verraden met eene kus; — deze doet het zijn besten vriend met een glas brandewijn; de eerste meende nog reden voor zijn verraad te hebben; doch deze doet het op het oogenblik, dat zijn vriend zich geheel aan hem toevertrouwt."

Wel bedreigde hij den vaandrig hem bij den landvoogd te zullen aanklagen, doch LOUIS MIGNON haalde de schouders op en antwoordde alleen:

— „Het spijt mij, dat gij een Franschen naam draagt, even als ik; ik wilde gaarne, dat de landvoogd een verrader had afgezonden met een Hollandschen naam."

Men was reeds eenige mijlen van de kust verwijderd, toen de vorst ontwaakte. Hij wilde zich oprigten, doch de banden, die zijne handen en voeten beknelden, verhinderden hem. Schier wezenloos zag hij om zich heen; hij sloot de oogen en bleef geruimen tijd liggen; toen hij ze weder opende, ontmoette hij den blik van DU PREE, die zich niet schaamde zich in zijne tegenwoordigheid te vertoonen. Langdurig zag de vorst hem aan, schudde toen treurig het hoofd, en zeide zonder gramschap, doch op een toon van edele verontwaardiging:

— „De slang is niet te vertrouwen wanneer zij den kop opgeheven heeft om den doodelijken beet toe te brengen; de loerende tijger wordt door ons geschuwd, wanneer wij zijn kop uit het groen te voorschijn zien komen; doch wij kunnen hen schuwen of dooden, want hun doodelijk opzet spreekt uit hunne oogen. Wie is er veilig voor den man, die zich als vriend voordoet en wiens hart met verraad gevuld is? Voor een schelm kan niemand zich wachten; hij is valscher dan de slang en de tijger."

De vorst deed daarna geene poging, om zich van zijne boeijen te ontslaan; hij legde zich zuchtend neder en sprak geen woord meer. Onthutst, zoo niet vernederd, ontvlugtte DU PREE zijn aanblik en ijlde naar het dek; doch de stuurman keerde hem den rug toe en de soldaten, die zich nu niet langer behoefden verborgen te houden, toonden hem norsche, onheilspellende blikken.

IV.

De raad was weder op het kasteel Victoria vergaderd. De landvoogd bekleedde het voorzitterschap en zag met zegevierende blikken om zich heen, want het verheugde hem zijne tegenstrevers te hebben kunnen toevoegen:

— „Gij ziet, mijne heeren, dat ik geene ondenkbare dingen begeerd heb. De vorst is zonder slag of stoot in onze handen gevallen en het heeft ons

niets gekost, dan eenige ellendige geldstukken ter belooning van den man, die hem gevangen genomen heeft.

— „De Judaspenning," zeide eene zware stem, en het vurige oog van VAN DE VOORDE ontmoette den blik van den landvoogd.

DE VICQ werd rood van drift, doch hij haalde de schouders op en zijne gramschap bedwingende, zeide hij koel:

— „Het doel wettigt hier de middelen."

Er ontstond eenige beweging in de zaal; want de edele gevangene werd door eenige soldaten binnengeleid. Met waardigheid trad hij tusschen de wacht voorwaarts en er heerschte eene ademlooze stilte, toen hij zijn donkeren blik langs de rei der raadslieden deed gaan en die eindelijk op den voorzitter deed rusten.

— „Wij hebben u gevangen doen nemen, opdat gij u verantwoorden zoudt wegens den moord, gepleegd aan eenigen van uw volk, die zich onder de bescherming der Nederlanders begeven en de Christelijke godsdienst omhelsd hadden, om zich aan uwe dwingelandij te onttrekken. De Kompagnie gevoelt zich daardoor grootendeels in hare regten gekrenkt; want zij, die onze bescherming inroepen, doen dat niet te vergeefs; zij worden daardoor de onderdanen der edele Kompagnie, waarop gij geen regt meer kunt uitoefenen."

DE VICQ had hem in de Maleische taal aangesproken en wachtte thans op antwoord. Dit antwoord liet zich niet wachten en is in de geschiedenis opgeteekend.

— „Ik ben," zeide de vorst, „een vrijgeboren koning, die noch onder u, noch onder iemand anders sta, en daarom geloof ik mij niet gehouden, u reden te geven van mijn doen en laten omtrent mijne onderdanen. Hadde ik u beleedigd in uw eigen land, dan zou ik mij zelven schuldig verklaren en mij eenigzins begrijpen kunnen, hoe gij er toe kondt overgaan, mij op eene verraderlijke wijze, en wel door toedoen van een schelm als DU PREE, te doen gevangen nemen. Thans ben ik mij evenwel geene schuld bewust en weet ik niet, ergens in misdaan te hebben. De straf, die ik mijne afvallige onderdanen heb doen ondergaan, is eene zaak, die ik voor u niet moet noch *wil* verantwoorden, wijl ik die toegepast heb als hun koning en opperheer, om anderen af te schrikken hun voorbeeld te volgen *)."

— „De mannen, die gij ter dood gebragt hebt, waren Christenen en daardoor onderdanen der Kompagnie geworden," herhaalde DE VICQ driftig.

De vorst schudde het hoofd, kruiste de handen over de borst en zeide langzaam:

— „Wie heeft u magt gegeven, eenigen mijner onderdanen, die mij afgevallen waren, onder uwe bescherming te nemen? Behoef ik de godsdienst in *mijn* land te dulden, die gij en de uwen belijdt? niet meer immers dan gij de godsdienst in uwe bezittingen zoudt dulden, die ik de mijne noem. Waarom hebben eenigen mijner onderdanen de Christelijke godsdienst om-

*) VALENTIJN, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, 2e dl. pag. 177.

helsd? Alleen om zich te onttrekken aan de jaarlijksche schatting, die zij mij schuldig zijn. Thans vraag ik u, of gij geregtigd zijt, zulke wederspannigen tegen hunnen wettigen heer te beschermen. Indien ik omgekeerd met de uwen zoo gehandeld, en hen uitgelokt had om onze godsdienst aan te nemen, dan voorzeker, en te regt, zoudt gij mij den oorlog aangedaan hebben. Gij maakt misbruik van uwe magt door een koning, die uw bondgenoot was en u in niets misdaan heeft, verraderlijk op te ligten en hem tot verantwoording te dwingen zijner daden, terwijl hij aan niemand verantwoording verschuldigd is.

— „Bij God in den hemel, die koning spreekt mannentaal," riep VAN DE VOORDE, die in den raad zitting had, luide genoeg om door den landvoogd gehoord te worden. Deze wierp hem een woedenden blik toe, en zich tot den vorst wendende zeide hij, den vollen teugel aan zijne gramschap gevende:

— „Gij tracht u door uitvlugten te redden. Wat gaan ons *uwe* wetten en *uwe* godsdienst aan!

— „Gij zijt onregtvaardig," zeide PELIMAO zacht, doch met eene vaste stem"; indien gij dat niet waart, dan zoudt gij mij toestemmen, dat ieder vorst zijn volk straft, zoo als hij het goedvindt, of zoo als de wetten en de godsdienst van zijn land het medebrengen. Gij straft uwe schelmen en afvalligen op uwe manier, zonder iemand rekenschap te geven, en ik heb de mijnen gestraft zoo als *ik* het goed vond.

— „Voert hem heen uit mijne oogen!" riep DE VICQ kwaadaardig uit. „Hij sart mij en ons allen; wij zullen hem die trotsche taal spoedig afleeren. Het wordt tijd, dat wij een voorbeeld stellen...... Brengt hem voort."

De koning wierp doordringende blikken om zich heen, strekte de regterhand naar DE VICQ uit en zeide: „Zie toe wat gij met mij doet. Ik vrees niet te sterven, doch denk er aan, dat ik heden wraak zweer over den hoon mij aangedaan. Wraak over u allen, wraak over den verrader DU PREE!"

DU PREE, die in de zaal tegenwoordig was, kromp weg onder die bedreiging en hij waagde het niet de oogen op te slaan tot den gevangene, die met langzame schreden de zaal verliet.

Er heerschte een diep stilzwijgen. DE VICQ had zich in zijn stoel teruggeworpen en wischte zich de zweetdroppelen van het lage voorhoofd. Hij gevoelde, dat hij overwonnen was door den heidenschen koning, dien geene Europesche beschaving ten dienste stond om zijne zaak te verdedigen, en die haar met al zijne onbeschaafdheid toch zoo wel verdedigd had. Zijn blik onderzocht de strakke gelaatstrekken der overige raadsleden, doch schier overal ontmoette hij afkeurende blikken, en menig half luid gezegde deed hem begrijpen, dat het gevangen nemen van den vorst niet met goedkeuring van allen geschied was. Hij wilde zich zelven evenwel niet bekennen, dat hij te ver gegaan was; zijne trotschheid liet dit niet toe. Wrevelig stond hij van zijn stoel op en zeide:

— „Wij hebben gehoord wat de koning te zijner verdediging heeft in-

gebragt, en kunnen thans een proces tegen hem opmaken. Op het einde der week mijne heeren zullen wij weder vergaderen, om te beraadslagen, wat er verder in deze onaangename zaak te doen is."

Als gejaagd greep hij naar hoed en degen en haastte hij zich de vergaderzaal te verlaten.

Du Pree sloop zacht naar buiten, doch eene zware hand woog hem op den schouder, en toen hij zich omkeerde, zag hij bij het licht der maan Bergman en van de Voorde voor zich staan.

— „Voor hoevele ellendige zilverstukken hebt gij uwen vriend verraden en uwe eer verkocht?" vroeg Bergman met bitteren spot.

— „Raak hem niet aan, want de pest gaat van hem uit," zeide van de Voorde somber. „Verwijderen wij ons, want de grond waarop hij staat moest van een scheuren om hem te verzwelgen, die ellendige verrader!"

Zij spoedden zich voort, en du Pree sloop sidderende verder. Het gesuis van den wind door het lover der boomen boezemde hem een onverklaarbaren angst in; de reusachtige schaduwen, die het maanlicht op zijnen weg wierp, deden hem dikwijls van ontzetting terugdeinzen, want telkens meende hij de dreigende gestalte van Pelimao voor zich te zien. Het angstzweet droppelde hem langs de slapen, en toch trilde hij alsof hij de koorts hadde. Eindelijk zette hij het op een loopen, en vertraagde niet, voor dat hij zijne woning bereikt had, waar hij door den klank van het Judasloon, dat hij voor de van hebzucht schitterende oogen zijner gade nedertelde, voor eenige oogenblikken de stem versmoorde, die zoo luide in zijn binnenste sprak.

De heerschzuchtige de Vicq had bevolen, dat de raad op het einde der week weder vergaderen zoude, om den gevangen vorst verder te verhooren; doch hij had niet noodig gehad, dat bevel te geven; want Pelimao weigerde het voedsel te gebruiken, dat men hem in den kerker bragt; en noch de bedreigingen noch de gebeden zijner bewakers waren in staat, hem te bewegen, het geringste voor zijn levensonderhoud tot zich te nemen. Van den tijd af, dat hij in den kerker gebragt werd, verwaardigde hij zich niet, een enkel woord te wisselen met hen, die òf uit nieuwsgierigheid, òf uit edeler beginselen, zijne gevangenis binnentraden.

Vijf dagen na elkander, zat hij met de armen over de borst gekruist, in den donkersten hoek van zijn hok, en zijne laatste woorden behelsden eene vervloeking tegen den landvoogd en de Nederlanders, en vooral tegen zijn valschen vriend du Pree, die de schuld geweest was van zijn lijden. Des anderen daags vond men hem levenloos op den grond uitgestrekt.

Hij werd geopend, want velen dachten, dat hij door het gebruik van vergif een einde aan zijn leven gemaakt had. De uitspraak der geneesheeren, die de operatie bewerkstelligden, luidde evenwel: „Overleden ten gevolge van gebrek aan voedsel."

De Vicq had zijn wensch verkregen. Hij had zijn haan viktorie doen kraaijen, in de hoop daardoor bij de Kompagnie in blakende gunst te

komen. Eene hoogere betrekking viel hem evenwel niet ten deel, doch wel de verachting van alle weldenkenden, die begrepen, dat de Kompagnie niet wèl gediend werd, door mannen, welke zich niet ontzagen de laagste onregtvaardigheid te begaan, om zich zelven te verheffen, maar waardoor een der oorzaken ontstond van den lateren val van dat toen zoo magtige ligchaam.

En DU PREE? — Nadat de landvoogd hem als werktuig gebruikt had, zag DE VICQ niet langer naar hem om en behandelde hem, waar hij kon, met minachting, als wilde hij zich op hem wreken voor de menigvuldige nederlagen, die zijn trots dagelijks te lijden had, wanneer hij zich in het publiek vertoonde. Al weder werd de spreuk bewaarheid, dat men 't verraad gaarne gebruikt, maar den verrader veracht. Men moest den landvoogd ontzien, doch dit was niet het geval met DU PREE. Niemand ontzag zich, hem met den vinger na te wijzen, en in geen gezelschap werd hij geduld. Met den scheldnaam „JUDAS" duidde iedereen hem aan, die van hem sprak. Hij waagde het schier niet meer, zijne woning te verlaten, en hij mogt zich gelukkig rekenen, zijne bediening te mogen nederleggen, om naar Nederland te kunnen terugkeeren.

Regeling van de uitgifte der kultuur-kontrakten bij de wet.

Interpellatie van den heer VAN HOËVELL.

De verbeterde grondwettige orde, sedert meer dan tien jaren ingevoerd en in het volksleven ingeweven, schijnt nog niet tot het koloniaal regeringsbeleid doorgedrongen. Rigting, denkbeelden, handelingen, ofschoon thans niet meer onder een diep geheimzinnig waas verborgen, dragen toch nog immer het kenmerkende van den tijdgeest, waarvan, gelukkig! het tegenwoordige Nederlandsche geslacht weldra het karakter uit de geschiedenis zal moeten leeren. Het kontrast is des te opmerkelijker; het streven der koloniale regering des te onhoudbaarder. Vóór 1848 kon zij zich geheel aan de kontrôle van het moederland onttrekken. Wie zou dat misprezen hebben? In eigen boezem waren de raderwerken zoo verroest, de wanorde in de finantiën zoo groot, het bestuur van zijn natuurlijk standpunt zoo zeer afgedwaald, dat misschien niemand in staat zou geweest zijn, de openbare meening aanhoudend aan koloniale belangen en toestanden te boeijen. Ondertusschen heeft Nederland, onbetwistbaar, te midden van allerlei wederwaardigheden en vruchtelooze pogingen van reaktie, belangrijke schreden op den goeden konstitutionelen weg afgelegd. Gelijk de breede stroom, welke eenmaal zijne bedding gevonden heeft, statig zijnen loop voortzet, tot dat hij zijne bestemming bereikt, zoo ontwikkelt zich het publiek leven in Nederland, ruim, krachtig en in het kalm vertrouwen van eene weldadige toekomst.

Is het dus te verwonderen, dat van die bereikte hoogte de aandacht van de natie en van hare vertegenwoordiging hoe langer zoo meer valt op de koloniale regering, welke in eene achterwaartsche beweging blijft voortdommelen, en, even als vroegere besturen in het moederland, naar absoluut gezag, naar alleen-regeling haakt, om misbruiken te handhaven en de eischen van het algemeen belang aan daarmede onbestaanbare bijzondere inzigten op te offeren? Lettende op den exceptionelen toestand, waarin Indië in vele opzigten verkeert, op de dringende voorwaarden van onze overheersching en ons gezag, op de bezwaren gepaard aan de vorming van eene verwaarloosde en zich zelf nog onbewuste maatschappij, heeft men lang het diktatorschap aan het Indisch bestuur toevertrouwd, om door dit radikaal middel te eerder tot eenen gezonden toestand te geraken. Een stout staatsman werd daardoor in de gelegenheid gesteld het kultuurstelsel, in strijd met de traditiën en den vrijen wil van de Javanen, in te voeren.

Hij beoogde daarmede den inlander, spoediger dan door eigen beweging, te leeren partij trekken van de rijkdommen, welke zijn geboortegrond bevat. Ongelukkig, na de invoering van het kultuurstelsel, verdween de zucht tot verdere ontwikking bij het Indisch bestuur. In plaats van dat stelsel te beschouwen als een exceptioneel middel, om den Javaan aan meerdere inspanning en behoeften te gewennen, werd nu de autokratie gebruikt, om het ingevoerde stelsel te bestendigen, en dwang en albemoeijing tot onvermijdelijke beginselen van bestuur te verheffen. Geene der regeringen, welke elkander in de laatste jaren spoedig hebben opgevolgd, had het bewustzijn, dat de tijd meer dan aangebroken was, om het kultuurstelsel te verbeteren en daarvan de brug tot vrije ontwikkeling te maken. Zij namen genoegen met eenen toestand van twijfelen, van zorgeloos voorttobben op het eens ingeslagen slenterpad, van inslapen op de geldelijke uitkomsten van dwangarbeid en monopolie. Daardoor heeft het kultuurstelsel eene betreurenswaardige bestendigheid verkregen, die wel niet de hoop op hervorming heeft doen zinken, maar toch de heerschende denkbeelden in eene meer beperkte rigting afbakent. Had men de regering op den weg van hervorming ontmoet, zij zou daarin ondersteund zijn geworden, en nog lang zou men haar ongestoord eene betere regeling, volgens hare eigen inzigten, hebben laten voorbereiden. Maar van het oogenblik, dat zij zich onttrok aan het hervormingswerk, moest men noodzakelijk scherper toezien op datgene, wat zij in hare bescherming nam, wat zij wenschte te behouden en tegen herhaalde aanvallen aanhoudend verdedigde. Nu was de vraag niet meer, of de Staat verkeerd doet op het gebied der nijverheid als konkurrent met de bijzondere krachten op te treden; maar hoe hij zich van de opgenomen taak kwijt, of hij daarin goed berekend was en de meest mogelijke winsten behaalde. Het onderzoek van deze meer beperkte vraag leidde tot een ontkennend antwoord, en deed de volksvertegenwoordiging als rigtsnoer van hare handelingen het denkbeeld aannemen, dat, bijaldien de Staat industrie uitoefent, hij dan even als ieder partikulier zijn bedrijf op de meest voordeelige wijze moet doen. Zoo werden, door den invloed van de Kamer, de scheepsvrachten verminderd, de assurantiën verlaagd en met eene algeheele afschaffing bedreigd. Zoo is men eindelijk gekomen tot eene scherpe afkeuring van de wijze van uitgifte der kultuurkontrakten, tot een onweerstaanbaren aandrang om daarbij, meer dan tot nu toe het geval is, het belang der schatkist en, door tusschenkomst van de wetgevende magt, duurzaam de winsten van de kultures aan den Staat te verzekeren.

I.

Gedurende bijna tien jaren, heeft zich de Kamer die zaak een en andermaal aangetrokken. Reeds in December 1852, werd door verschillende leden op eene betere regeling der kultuurkontrakten aangedrongen. Zij gaven daarvoor drie voorname redenen aan. De produktie van Java, onder het bestaande stelsel, had niet in die normale stijging gedeeld, welke men overal waarneemt bij de vermeerderde behoefte van komsumtie-artikelen. In

sommige opzigten, ging zij zelfs achteruit, en dit verschijnsel kon wel niet anders verklaard worden dan ook door het verkeerde kontraktenstelsel. Het belang van de schatkist deed nog dringender de noodzakelijkheid eener wijziging gevoelen. Men meende dat, wat sommige produkten betreft, de Staat, bij eene betere rigting, veel grooter baten zoude kunnen genieten, en dat, wat andere produkten aangaat, de schatkist aanzienlijk verloor, terwijl de kontraktanten belangrijke schatten verzamelden. Eindelijk betoonde men zich afkeerig van het stelsel van gunstbetoon, van bevoordeeling van enkele uitverkoorenen, en wilde men de kontrakten voor de algemeene mededinging openstellen.

De zaak bragt den toenmaligen minister van koloniën, den heer PAHUD, in verlegenheid. Hij trachtte zich er uit te redden door het benoemen van eene staatskommissie, aan welke de last werd gegeven, de zaak *in loco* te onderzoeken en eene nieuwe regeling voor te bereiden. De arbeid van die kommissie bewijst, dat men het niet zeer op eene spoedige afdoening gemunt had. Het rapport, door haar uitgebragt, omvat eene uitgebreide reeks van monographiën over de suikerfabrieken op Java, en beslaat niet minder dan twee wagenvrachten papier. Met dezen kolossalen arbeid kon men de zaak voor eenen langen tijd uitstellen en rekken en was men in de gelegenheid, gedurig op het nog loopende onderzoek der staatskommissie te wijzen.

Ondertusschen expireerden verschillende kontrakten die voor twintig jaren waren aangegaan. De regering verlengde die kontrakten provisioneel in den regel voor twee jaren, maar met eene exceptie van langere termijnen of voordeeliger voorwaarden voor hen, die bijzonder in gunst stonden. Deze provisionele toestand werkte al wederom, als bijkomende oorzaak, ongunstig op de produktie terug; maar daarbij liet de regering tevens blijken van hare wezenlijke stemming ten aanzien van eene aanstaande hervorming. Zij bragt in de verlengde kontrakten een artikel, waarin eene soort van voorkeur aan den bezitter van het kontrakt toegezegd wordt, wanneer het weder zal verlengd worden, iets dat niet in vroegere kontrakten werd gevonden. Nu kan deze bepaling wel geene hervorming insluiten; maar het is toch opmerkelijk, dat de voorstanders van de tegenwoordige wijze van uitgifte al dadelijk daarin willen zien een bezwaar tegen eene betere regeling der kultuurkontrakten, en vooral tegen de algemeene mededinging. Nog duidelijker blijkt uit eene andere omstandigheid de tegeningenomenheid der regering ten aanzien van eene betere regeling der kultuurkontrakten, waarvan zij zoo ongaarne de noodzakelijkheid wilde erkennen. Hangende het onderzoek der staatskommissie, verlengde zij niet alleen de geëxpireerde kontrakten met eene soort van praeferentie voor nadere verlenging; zij sloot nog bovendien nieuwe kontrakten over andere produkten, waarvan men beweert, dat sommigen zoo voordeelig waren, dat den dag nadat ze gesloten waren er groote sommen voor geboden werden.

Deze feiten, na 1852 voorgevallen, moesten noodwendig weêrklank in den boezem der Kamer vinden. Herhaaldelijk kwam men daar op de zaak

terug en beval men de toepassing van het beginsel van konkurrentie op de uitgifte van kultuur-kontrakten aan. In December 1856 gaf de kwestie aanleiding tot eene zeer gewigtige beraadslaging, waarin het ergerlijke van de gevolgde praktijken met klem werd uiteengezet. Niet alleen begreep men toen vrij algemeen, dat er eene nieuwe regeling moest tusschenbeide treden; maar, daar men de regering gedurig zag uitstellen, en zich als het ware met de partikuliere belangen van de kontraktanten vereenzelvigen, had men ook geen vertrouwen meer in eene nieuwe regeling, welke eigenmagtig door de regering zou tot stand gebragt worden. De bekende feiten toch wettigden het vermoeden, dat op dezen voet de algemeene konkurrentie niet als grondslag der regeling zou worden aangenomen, en alzoo de voornaamste voorwaarden van eene doeltreffende regeling zouden achterwege blijven.

Om van die stemming een duidelijk blijk te geven, stelde de heer VAN BOSSE eene motie voor, waarbij de Kamer verklaarde, dat zij van oordeel was, dat er behoefte bestond, om de regelen van de uitgifte der kultuurkontrakten in Nederlandsch Indië te stellen door de wet. Deze motie, veelzijdig ondersteund, werd maar met de meerderheid van eene stem verworpen, nadat de heer BAUD de Kamer had weten te overreden om de zaak nogmaals uit te stellen.

Ofschoon verworpen, bleef de motie VAN BOSSE een gewigtige wenk voor het koloniaal bestuur. Van af het oogenblik, dat toevallig maar ééne stem de meerderheid deed overslaan, moest men bedacht zijn, dat de uitgifte van kultuurkontrakten niet lang meer aan de tusschenkomst der vertegenwoordiging kon onttrokken blijven. Op dit bepaalde punt zou ook de werking van den konstitutionelen regeringsvorm niet uitblijven, en de minderheid spoedig tot meerderheid overslaan. Immers gold het hier geene zaak van tijdelijke opgewondenheid, waarbij de hartstogten trillen en zich onberedeneerde besluiten lucht geven, om later, onder andere omstandigheden, van zelf tot bedaren te geraken. Integendeel had men te doen met een feitelijken toestand, waarvan de gevolgen zich ieder oogenblik doen gevoelen en doorloopend de aandacht uitlokken. De vertegenwoordiging was nu eenmaal, door de volhardende pogingen van den afgevaardigde uit Almelo, tot eene gevestigde overtuiging gekomen. Was het denkbaar, dat zij nu juist de zaak zou laten varen, terwijl zij de regering zag wankelen, en de bij het stelsel van gunstbetoon belanghebbenden dat stelsel hoe langer zoo meer op onaannemelijke gronden zag verdedigen? Was het integendeel niet eerder te voorzien, dat de Kamer de overreding zou voortzetten, tot dat de algemeene overtuiging zich aan de wenschelijkheid van een beter beginsel van uitgifte zou aansluiten?

Eene vooruitziende regering zou daaromtrent niet den minsten twijfel hebben gevoeld. Zij zou begrepen hebben, dat de tijd gekomen was, om in deze het initiatief van eene wettelijke regeling op te vatten, in plaats van den stroom, die nu eenmaal niet meer te weren zou zijn, te willen opvaren en op het verzet van de Kamer schipbreuk te lijden. Door eene goede wet van beginselen, zou zij spoedig aan de kwestie eene voor haar

wenschelijke ontknooping hebben aangebragt. De tegenwoordige minister had noch dat doorzigt, noch die voortvarendheid. Ook gedurende zijn bestuur werd de zaak slepende gehouden, op grond van het immer uitblijvende rapport der staatscommissie, en toen de gedurige aandrang eindelijk geen verder uitstel meer toeliet, begon de minister zich onledig te houden met het opstellen, niet van een wetsontwerp, waarbij de hoofdpunten, met gemeen overleg van de Staten-Generaal, zouden vastgesteld worden, om dan verder door maatregelen van algemeen bestuur daarop voort te bouwen, — maar van een koninklijk besluit, dat het bijna tienjarig streven van de volksvertegenwoordiging in eenen ijdelen droom zou oplossen.

Dat besluit was in de laatste dagen tot rijpheid gekomen en men vernam met teleurstelling, dat daarbij al de kontrakten voor tien jaren met de tegenwoordige kontraktanten zouden verlengd worden, zonder aan de schatkist den waarborg van eene algemeene mededinging te verzekeren. Dit was de stand van de zaak op 10 Mei jl., toen de heer VAN HOËVELL gevolg gaf aan zijne aangekondigde interpellatie.

II.

Nog was de Kamer onder den indruk van de, eenige dagen te voren aangenomen, motie DE BRAUW, waarbij eene, in onze parlementaire geschiedenis ongekende, afkeuring op de daden der regering was gedrukt. Met gespannen verwachting zag men dus de interpellatie van den heer VAN HOËVELL te gemoet. Vóór dat nog de spreker aan het woord kwam, zweefde door de vergadering het denkbeeld van een tweede bedrijf van het drama, dat door de regering en Kamer met de koncessie van den spoorweg van Woerden was aangevangen. Men verwachtte eene wegslepende, sterk gekleurde improvisatie, eene soort van akte van beschuldiging; maar hierin werd het publiek teleurgesteld. Even als gewoonlijk was de heer VAN HOËVELL helder, duidelijk en vrijmoedig. Maar hij bepaalde zich meer tot een feitelijk verhaal van de geschiedenis der zaak, tot eene uiteenzetting van het aanhoudend talmen der regering en van haren blijkbaren afkeer van eene billijke regeling van de uitgifte der kultuur-kontrakten. Desniettemin was hij zeer hoffelijk voor het tegenwoordig hoofd van het departement van koloniën, waarbij de omstandigheden hier en daar wel aan eenige geestige zinspelingen deden denken. Toch liep de voordragt niet ten einde, zonder dat de redenaar, in ironieke bewoordingen, zijne ongerustheid te kennen gaf, ook ten aanzien van den tegenwoordigen minister, sedert hij zitting heeft in een kabinet, waarvan het hoofd zich, nog niet lang geleden, als een scherp reaktionnair op koloniaal gebied heeft leeren kennen. Daarom verlangde hij thans van de regering te vernemen, of de Minister het voornemen had, om eene wet aan de Kamer aan te bieden, tot regeling van de kultuur-kontrakten in Indië, en of er vooruitzigt was dat zulk een wet nog in deze zitting kon worden tot stand gebragt?

De Minister van Koloniën bevond zich, door die vragen, in eenen niet aangenamen toestand. Meermalen had hij zich reeds in ontkennenden zin,

omtrent de regeling bij de wet van de uitgifte der kultuur-kontrakten, uitgelaten, en thans moest hij, of op eene vroeger geuite overtuiging terugkomen, of eene meer dan ooit verlangde wetgevende medewerking aan de Kamer ontzeggen. Thans was het hem zelfs nog moeijelijker, aan den wensch van de vertegenwoordiging te voldoen, omdat het besluit tot regeling van de kultuur-kontrakten door hem afgewerkt en aan de overwegingen van den Raad van State onderworpen was, en hij zich bij gevolg door daden aan het denkbeeld van uitsluiting der Kamer gebonden gevoelde. Daarbij gaf hem de inhoud van zijn besluit geen enkel middel in de hand, om de afwijzing van de Kamer te billijken. In zijne lange redevoering liet hij zich tegen het beginsel van algemeene mededinging uit, zoodat daardoor de Kamer nog meer op prijs moest stellen om de nieuwe regeling met hare medewerking tot stand te brengen. Hoe ook de Minister door herhaalde argumenten zijne zienswijze trachtte te regtvaardigen, verwierf deze toch geen ingang bij de vergadering. Men gevoelde, dat de wanhopige pogingen van den Minister niemand hadden overtuigd, en toen onmiddellijk daarop de heer VAN HOËVELL uitriep: „Een feit konstateer ik. De „Minister wil geene regelen gesteld hebben bij de wet; de Minister wil „geene openbare mededinging voor de uitgifte der bestaande kontrakten; „de Minister wil ze voor tien jaren verlengen!" beantwoordde de heer WINTGENS die kreet door het voorstellen van eene motie, waarbij, even als in 1856, de Kamer zou verklaren, dat zij van oordeel is, dat er behoefte bestaat, om de regels voor de uitgifte van kultuur-kontrakten in Nederlandsch Indië te stellen door de wet.

Dadelijk werd deze motie ondersteund door sprekers van verschillende rigtingen. De heeren VAN NISPEN VAN SEVENAER, DUYMAER VAN TWIST, IDZERDA, SLOET TOT OLDHUIS, THORBECKE gaven beurtelings te kennen, dat zij hunne stem aan de motie zouden geven. De Minister, zeer flaauwelijk gesteund door de heeren POOLMAN en VAN LIJNDEN, ontraadde bij herhaling dezen gewigtigen stap aan de Kamer, vooral op grond dat hij vast besloten was, geen wetsontwerp voor te dragen. Maar hoe plegtiger die verzekeringen gegeven werden, hoe krachtiger de motie ondersteund werd. Blijkbaar werkte de taal van den Minister op de Kamer als olij op het vuur, en kon men toen reeds voorzien, dat hij deerniswaardig verbrand zou terug keeren.

De vrienden van den Minister begrepen dit spoedig en waagden eene laatste poging, om het gevaar langs eenen omweg te keeren. Men was nog niet vergeten, hoe in 1856 wijlen de heer BAUD, door eene motie van uitstel, de regering uit een nagenoeg gelijken toestand had weten te redden. Hetzelfde werd thans door den heer BLOUT VAN SOETERWOUDE beproefd. Men zou de door den Minister ontworpen regeling afwachten, ze laten afkondigen, dan de regeling onderzoeken en *casu quo* een afkeurend gevoelen over het volbragte feit uitspreken. De Kamer echter verwierp dat redmiddel, op grond van de ervaring van het lot, dat de regering aan motiën over gedane zaken laat ondergaan, en met de groote meerderheid van 43 tegen

21 stemmen hechtte de vergadering hare goedkeuring aan de motie van den heer WINGENS.

III.

Belangrijk is het na te gaan, op welke gronden, blijkens de diskussie door de interpellatie van den heer VAN HOËVELL uitgelokt, de regeling bij de wet der kultuurkontrakten is aanbevolen. Eene hoofdoverweging, welke tot zoodanige regeling, gegrond op vrije konkurrentie, heeft geleid, is natuurlijk de uitgifte bij wijze van gunst en de daarvan bekende bijzonderheden. Bescheiden maar scherpzinnig stelde de heer VAN NISPEN VAN SEVENAER dit argument in het licht.

„Het is van algemeene bekendheid", zeide die geachte spreker, „dat kontrakten zijn gegeven, die, althans naar hetgeen verhaald werd, dadelijk met groote winsten konden worden verkocht. Het is ook bekend, dat in lateren tijd, soms zeer kort vóór de expiratie van het tijdperk, waarvoor hetzelve was gegeven, een kontrakt voor groote sommen werdt verkocht. Ik zou haast verder kunnen gaan en met een der grootste Engelsche dichters zeggen: *I had a dream*, ik zal er niet bijvoegen wat hij laat volgen: *it was not quite a dream;* ik zal dit overlaten aan degenen die het kunnen beoordeelen en vragen, of het niet soms zoude hebben kunnen gebeuren, dat er personen zijn geweest, die uit Indië, juist niet van goede noten voorzien, waren weggegaan en die in het bezit van kultuurkontrakten van zeer groote waarde naar Indië terugkeerden, met het regt om groote sommen als voorschot nog daarbij te schrijven? Ik zoude verder kunnen vragen, of het soms ook heeft kunnen gebeuren, dat, ter gelegenheid van een feest, andere kontrakten aan personen zijn gegeven, die de verwachting op groote voordeelen openden, welke verwachting echter door omstandigheden, die de wil des gevers niet kon veranderen en te boven komen, niet zijn verwezenlijkt. Dit alles is misschien slechts een droom, maar het komt zoo zeer overeen met den loop der zaken, het ligt zoo in den aard en de natuur der menschen, dat ik vraag, of het niet wijs en voorzigtig is, regelen te stellen, die zelfs het opkomen van zulke droomen onmogelijk maken."

De *vox populi* sprak luide en ongedwongen door het orgaan van den heer SLOET TOT OLDHUIS, die reeds meermalen hevige aanvallen, soms wel eens ten onregte en overdreven, op de suikerkontraktanten gemaakt had.

„Mij zijn suiker-kontraktanten bekend, goedhartige menschen, die u gaarne bekennen, dat zij van de eigenlijk gezegde suikerfabrikatie hoegenaamd niets kennen, en die zelven niet weten, hoe het mogelijk is, dat zulk een gouden regen op hun hoofd nederdruipt. Maar wanneer ik in het algemeen spreek van suiker-kontraktanten, dan zie ik daarin meestal geene goedhartige en zoo onschuldige, of liever eenvoudige industriëlen. Neen, maar onder hen erken ik geslepen politieke lieden. De suiker-kontraktanten vormen inderdaad eene magtige koloniale korporatie; ik zou haast zeggen een *imperium in imperio*. Ik moet daar ook eenig bewijs voor geven. Het is zoo ver gekomen, dat sommigen hunner zich in meer dan één opzigt niet het minst bekreunen om de kontrakten, die zij met het Gouvernement hebben aangegaan. Ik zal er een staaltje van bijbrengen. In de meeste, zoo niet in alle kontrakten, staat de bepaling, dat de fabrikant bij zijne fabriek moet zijn. Dat is eene zeer heilzame, gewenschte bepaling. Ik zie daarin een waarborg voor eene goede behandeling van de inlandsche bevolking. Maar nu bevindt zich hier in de residentie — ik zal geene namen noemen — een suiker-kontraktant die, zooals men zegt, tot de meest begunstigden behoort. Er was vrij wat voorgevallen over zijne afwezigheid van de fabriek. Men zou verwachten, dat hij zich kieschheidshalve maar dood stil zoude houden, doch neen. Hij gaf een vlugschrift in het licht en daarin als reden op, waarom hij liever hier in de residentie was, dat het toch zoo aangenaam en pleizierig in die binnenlanden van Java niet was. En nu vraag ik: is er dan na zulke verklaring, in druk bekend gemaakt, geene magt in den Nederlandschen staat aanwezig, om dien kontraktant, welke

een der gewigtigste bepalingen van zijn kontrakt in den wind slaat, binnen veertien dagen naar Java in te schepen?

„Die kontraktanten hebben hunne eigene organen. Daar hebben zij natuurlijk regt toe. Maar hij, die die organen kent, zal toch moeten zeggen, dat de invloed, dien zij op de publieke denkwijze over de Indische zaken uitoefenen, zeer gevaarlijk kan zijn, want bij alle beschouwingen is geene andere strekking, dan het behoud der suiker-kontrakten, en daaraan moeten de hoogste belangen van Indië ondergeschikt worden. Bij voorbeeld vrije arbeid is een gruwel in hunne oogen, want zij vreezen, dat door vrijen arbeid hun welligt het werkvolk voor de gedwongen aanplanting van riet zou kunnen ontbreken. En zoo hebben hunne betoogen ook in dit opzigt de strekking, om de geheele toekomst van de Javaansche bevolking in den grond te bederven.

„. . . . . De algemeene denkwijze hier te lande beschouwt de suiker-kontrakten eigenlijk als eene nationale ergernis. Enkele geschriften van suiker-kontraktanten ter verdediging hunner kontrakten hebben de oogen van ons publiek geopend. Die algemeene denkwijze keurt het af, dat zoo vele menschen, die zich van hunne medeburgers door niets onderscheiden, ja dat zelfs Chinezen en Franschen in het bezit van sinecures zijn, die hun jaarlijksche zuivere inkomsten van *f* 50 tot *f* 100,000 doen genieten en waarop zij voortdurend aanspraak blijven maken."

Welk betoog, vroeg men, anders dan van begunstigde kontraktanten, pleit voor het bestendigen van den tegenwoordigen toestand, tegen het vaststellen van duurzame, betere regels bij de wet? De produktie, ofschoon verbeterd in de laatste jaren, blijft nog steeds in eenen achterlijken toestand. De heer IDZERDA bewees dit op technische gronden.

„Het suikerriet, wanneer het zuiver scheikundig wordt uitgetrokken, bevat 90 percent suiker op 9½ percent plantenvezels en ½ percent eiwitachtige en minerale stoffen, terwijl volgens de tegenwoordige reeds veel verbeterde bereidingswijze in de fabrieken slechts 50—60 percent sap wordt wordt verkregen, zoodat men kan aannemen, dat ⅓ gedeelte suiker in het riet terug blijft en aldus verloren gaat. Alleen door eene verbetering op dit punt zoude de produktie met ⅓ kunnen vermeerderd worden, maar om steeds voort te gaan op den weg van verbetering, wanneer de winsten reeds overmatig groot zijn, daartoe is een krachtige hefboom, een sterke prikkel noodig, die veel krachtiger opgewekt wordt door vrije konkurrentie en publieke uitbesteding van de kontrakten dan door uitgifte bij gunst. Wanneer die uitsluiting zal ophouden, dan zullen Nederlandsche jongelieden, toegerust met kennis, energie en kapitaal, zich op dien belangrijken tak van industrie meer en meer toeleggen, en zoowel Indië als het moederland zal daarvan rijke vruchten trekken."

Het belang van de schatkist en van den Javaan strijdt niet minder tegen de uitgifte bij wijze van gunst. De heer IDZERDA vroeg: „waarom zal het Gouvernement, door het uitlokken van de vrije mededinging, niet denzelfden weg volgen, die ieder partikulier inslaat, welke van zijne bezittingen de grootste voordeelen wenscht te genieten?" En hij moest verklaren daarop tot heden geen voldoend antwoord te hebben gevonden; integendeel hij vond het eene groote tegenstrijdigheid dat, volgens de wettelijke bepalingen, hier te lande alle verpachtingen en verhuringen van rijks-, provinciale- en gemeente-eigendommen in het openbaar moeten geschieden, terwijl de suikerfabrikatie voor Gouvernements-rekening in Oost-Indië, waaraan, behalve millioenen schats, de welvaart van den Javaan zoo naauw verbonden is, aan gunstelingen wordt geschonken. Men vergete hierbij niet, dat door ieder van de 96 suiker-kontraktanten jaarlijks misschien 60 tot 100,000 gulden en door sommigen veel meer wordt verdiend, terwijl aan den armen Javaan voor arbeidsloon per dag 15 tot 20 duiten wordt betaald.

Regeling bij de wet der kultuurkontrakten zou voor het Gouvernement

zelf wenschelijk zijn. Sedert jaren zijn de grootste grieven, over de behandeling dier kontrakten, tegen het bestuur gerezen. Die waren, zeide men, eene onuitputtelijke, ergerlijke bron van gunstbetoon. Met bevreemding had de heer THORBECKE, bij vorige gelegenheden leden der Kamer of der regering, die of zelfs of door de hunnen deel hadden aan die zoogenaamde gunsten, zien deelnemen aan de beraadslaging in de vergadering en over de zaak stemmen. „Het Gouvernement", zeide de geachte spreker, „zoowel hier als in de Oost, te plaatsen buiten den kring van zoodanige verdenking, meen ik dat in het algemeen belang zou zijn. De schijn, dat eene regeringsdaad ontaardt in partikulier gunstbetoon, en dat nog wel soms verbonden met het eigenbelang van hen die de gunst bewijzen, moet op alle wijzen worden afgeweerd." Nog meer dan aan de voordeelen voor 's lands kas, hecht de heer DUYMAER VAN TWIST aan de omstandigheid, dat door eene regeling bij de wet, gegrond op openbare mededinging, zal ophouden, dat enkele individus bij wijze van gunst bevoordeeld worden. In dat opzigt verschilt zijn gevoelen van dat van vele anderen, dat het Gouvernement kracht zou krijgen, zich vrienden zou maken, door gunsten uit te deelen. Hij gelooft juist het tegenovergestelde; niets verzwakt meer het Gouvernement dan wanneer het gunsten uitdeelt. Het is wel eens gezegd, en de geachte afgevaardigde gelooft dat het gezegde waarheid behelst: bij elke gunst, die het Gouvernement uitdeelt, maakt het een groot aantal van ontevredenen, en bovendien nog een ondankbare.

Maar de regering, even als zij de onmondige Javanen door dwang hun welbegrepen belang wil trachten te doen begrijpen, was nagenoeg in eenen gelijken toestand geraakt, en had nu den dwang der Kamer noodig om op den goeden weg te geraken. Wat had de langmoedigheid van de Kamer geholpen? Was men, na acht jaren, verder met de zaak gekomen? Met regt kon dus de heer VAN HOËVELL aanvoeren: „Wachten is het wachtwoord als het de regeling der kultuurkontrakten geldt. Eerst moesten wij wachten, tot dat er eene kommissie benoemd zou zijn; toen moesten wij wachten, tot die kommissie rapport had uitgebragt; daarna moesten wij wachten tot dat rapport, twee wagenvrachten vol, gelezen zou zijn; al verder moesten wij wachten, tot dat de suikerfabriekanten op Java een kongres hadden gehouden en eene memorie zouden hebben ingediend. Zoo zijn wij wachtende gebleven." En de heer WINTGENS: „Sedert de beraadslaging in December 1856 zijn er ruim drie jaren voorbijgegaan, zonder dat deze kwestie een stap is vooruitgegaan. Wat leid ik daaruit af? Dat hier dat groot belang staat tegenover eene kracht van inertie; en wij weten het, dat is de grootste kracht die er bestaat; de taktiek van niets te doen; de zucht om te temporiseren." Maar ook te gelijker tijd handelde de regering in strijd met de beloofde hervorming. Kontrakten werden verlengd met de vroeger ongekende bepaling, dat eventuëel de bezitters eene soort van voorkeur zouden hebben. Dat kon geen vertrouwen op eene alleen-regeling door de regering inboezemen. Zeer duidelijk bleek dat mistrouwen uit de volgende bewoordingen van den heer VAN NISPEN: „Het

is zeer opmerkelijk voorwaar, dat dit beding (van voorkeur) voor het eerst in de kontrakten werd gebragt, toen deze Kamer er op aandrong dat verandering in de zaken der suikerkontrakten noodig was, toen de regering dit erkende, en dat het nog wel die zelfde regering was die, zonder dat het van de zijde der kontraktanten gevraagd of verlangd werd, dat nu zoo belemmerende beding in de kontrakten deed stellen."

Bovendien verklaarde de minister, dat bij zijne voorgenomen regeling het stelsel van openbare mededinging althans voor de eerstvolgende jaren uitgesloten was, en juist om de erkenning van dat beginsel stelde men er prijs op, dat de zaak door de wet geregeld werd. Had eens de wetgeving de hoofdpunten van de regeling vastgesteld, dan zouden regering en Kamer weten, waaraan zij zich te houden hebben. De afwisselende hoofden van departementen zouden dan niet meer willekeurig veranderingen in de regeling kunnen brengen, omdat de regeling alsdan door de poenale sanktie van de ministeriële verantwoordelijkheid zou gewaarborgd worden.

Dit treft men in de korte opmerkingen van den heer THORBECKE aan. „Welke ook de inhoud zij van den algemeenen maatregel van bestuur, thans bij den Raad van State in overweging" — zoo sprak deze uitstekenden staatsman — „aangenomen dat die maatregel de meest voortreffelijke regeling van het onderwerp bevatte, ik zal blijven gelooven dat eene wet noodig is, eene wet, niet om daarin alle voorschriften, die in eenen algemeenen maatregel van bestuur moeten voorkomen, op te nemen, maar eene wet tot vaststelling van de beginselen, eene wet om dien waarborg te verkrijgen, dien wij behoeven, dien de zaak en dien het Gouvernement behoeft. Zulk een waarborg vind ik niet in een algemeenen maatregel van bestuur, hoezeer ook de inhoud daarvan zij goed te keuren. Een maatregel van bestuur is afhankelijk van het bestuur zelf; de uitvoering van zulk een voorschrift is niet onderhevig aan de kontrôle, waaraan de uitvoering van beginselen, door de wet gesteld, onderworpen is; de waarborg ontbreekt, dien de Minister zelf meermalen, en zeer te regt, heeft ingeroepen, de waarborg der ministeriële verantwoordelijkheid. Dien waarborg begeert de Minister ons te geven, even als wij dien verlangen. Welnu, die waarborg der ministeriële verantwoordelijkheid, waar is die, zoo de beginselen niet door de wet worden bekrachtigd? Van een maatregel van bestuur, niet op eene wet gegrond, kan worden afgeweken, hij kan zelfs worden veranderd of afgeschaft; van een maatregel van bestuur kan worden gedispenseerd, en welke is de verantwoordelijkheid van dezen of van een volgenden Minister? Ik zal dus, welk oordeel ik ook te vellen moge hebben, en van meer kundigen dan ik ben moge vernemen over het stelsel van den beloofden maatregel van bestuur, hetzelfde verlangen koesteren, dat namelijk de goede beginselen, daarin welligt nedergelegd, opgenomen worden in eene wet."

Eindelijk werd de regeling door de wet op staatkundige gronden verdedigd. Het koloniaal bestuur had zich, in 't vorige jaar, bij eene opkomende windvlaag, in de armen van de reaktie geworpen. De Minister van Koloniën, welke zich een door de Kamer gaarne gezien eigen standpunt

had gekozen, had dat standpunt, bij de eerste moeijelijkheden, verlaten. Onder den indruk van het oogenblik vernietigde hij het begonnen werk over de emancipatie, trok de komptabiliteitswetten terug en liet geen zweem meer van eene verbeterde drukperswet doorschemeren. Luide werd door eene zekere partij in den lande de ontluikende vrije arbeid op Java belaagd en de Minister begon een kruistogt waarvan toon en strekking bezwaarlijk overeen te brengen waren met de stellige verpligtingen, welke art. 56 van het regerings-reglement op de regering nederlegt. Op grond daarvan was nu ook de heer DUIJMAER VAN TWIST voor eene regeling bij de wet, ofschoon hij vroeger wettelijke regeling der kultuur-kontrakten minder wenschelijk achtte; terwijl de heer WINTGENS, lettende op het gebeurde met de spoorweg-koncessiën, het tegenwoordig kabinet bevoorregting van den een boven den ander als een beginsel van regering hoorde verkondigen, en daarom te dringender het verlangen moest uiten, om de regering aan vaste wettelijke bepalingen te binden.

IV.

Weinig in getal en zwak waren de aangevoerde beweegredenen tegen eene regeleng van de uitgifte der kultuur-kontrakten bij de wet, op den hier gemelden grondslag van algemeene mededinging, In de eerste plaats, beriep men zich op art. 59 van de grondwet. Dit artikel geeft, gelijk men weet, de bevoegdheid, om ook andere dan de daarin genoemde onderwerpen, de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen betreffende, te regelen bij de wet, zoodra de behoefte daarvan blijkt te bestaan. Nu beweerde men, dat de behoefte van een wettelijke regeling der kultuur-kontrakten niet voldoende bewezen was. Zeer ten onregte! Immers, de grondwetgever heeft het algemeen belang onbepaald onder de bescherming der wetgevende magt gesteld; hij geeft dezelfde waarborgen aan het beginsel van gelijk regt voor allen; terwijl bij de kultuur-kontrakten het koloniaal bestuur door alleenregeling het algemeen belang doorgaande verwaarloost en, in strijd met den grondtoon van onze hooge staatswet, gunstbetoon en privilegie in stand houdt. Ook heeft men jaren lang vergeefs op eene betere regeling aangedrongen. En nu eindelijk de tegenwoordige Minister tot eene regeling overgaat, ofschoon hij welligt meer dan zijne voorgangers aan het algemeen belang heeft gedacht, komt hij nog met de verklaring voor den dag, dat bij zijne voorgenomen regeling het stelsel van gunst niet opgeheven zou worden. Neemt men daarbij in aanmerking de erkenning door eene overgroote meerderheid van de noodzakelijkheid eener regeling bij de wet, dan mag men vragen of wel ooit deugdelijker gronden voor de erkenning van de behoefte, waarvan art. 59 van de Grondwet spreekt, zouden kunnen worden aangevoerd. Het tegendeel te beweren zou inderdaad veel hebben van eene uitlegging van dat artikel in dien zin, dat er geene behoefte aan eene wet bestaat, zoo lang het de Minister van Koloniën goedvindt de behoefte eenvoudig te ontkennen; en zoo iets kan toch de grondwetgever niet bepaald hebben.

Ofschoon niet zoo stout, werd ook art. 56 van het *Regeringsreglement voor Nederlandsch Indië* ingeroepen, om de wettelijke bevoegdheid van de Kamer in te krimpen. Door dat artikel zou de regeling van de kultures geheel aan den Gouverneur-Generaal overgelaten zijn, zou de Kamer zich niet meer met de zaak hebben in te laten. Zonderling argument, door den Minister gebezigd op het oogenblik dat hij, in zijn kabinet te 's Gravenhage, eene regeling voorbereidt, veel uitgewerkter dan die door de Kamer beoogd, eene regeling welke, zonder de aangenomen motie, als eene bepaalde wet, den Gouverneur-Generaal gebonden zou hebben! Maar ook indien de Minister dat argument in zijne volle waarde had gelaten, dan nog zou het niets bewijzen tegen eene nadere regeling bij de wet. Men heeft wel eens den wensch geuit om art. 56 te wijzigen in reaktionnairen zin. Waarom betwist men dan nu de bevoegdheid aan de Kamer, om dat artikel te helpen ontwikkelen in den geest, waarin het is vastgesteld, in de rigting van de Grondwet?

Minder dan gewoonlijk, maar toch nog vrij duidelijk, werd der Kamer de bekende onheusche aanmerking van onwetenheid ten aanzien van Indië gemaakt. Men beweerde dit ook meermalen buiten de Kamer; maar bij dat beweren blijft het dan ook. Gaarne zouden we wel eens vernemen willen, waarom de volksvertegenwoordiging minder wetenschap van Indië zou bezitten, dan de enkele individus die, alleen omdat zij tot de regering behooren of door een Minister eens ter loops geraadpleegd werden, zich met zelfbehagen het oktrooi van onfeilbaarheid toekennen. Neen, de waarheid is, dat veelal de koloniale regering partijdig, regter in hare eigen zaak is, door verkeerde beginselen verblind geen juist oog op den toestand kan hebben, hare dwalingen als Indische waarheden opdischt en zich ten onregte verbeeldt, de wetenschap van Indië alleen in pacht te hebben, terwijl de Kamer licht put, onverschillig waar dit licht ontstoken en door wien het verspreid wordt, hare denkbeelden aan den toets van de officiële tegenspraak en van de openbare meening zijn onderworpen, en zelf in haar midden de voorlichting bekomt van uitnemende specialiteiten. Op de regeringswetenschap drukt maar al te dikwerf, helaas! het kenmerk van slordigheid en onduldbare pedanterie, te gelijker tijd dat men bij de vertegenwoordiging — zoo menig uitmuntend Kamer-verslag bewijst dit — degelijkheid met zedigheid niet zelden ziet hand aan hand gaan.

Maar, aangenomen dat de Kamer bevoegdheid, kennis en wetenschap bezit om de zaak van de kultuurkontrakten te beslissen, dan zou, zeide men, een lange tijd verloopen voor de regeling tot stand kwam, en zou men juist den voor de produktie zoo nadeelingen onzekeren toestand onbepaald laten voortduren. Dit bezwaar ook is meer ingebeeld dan werkelijk. Willen Ministers wetten tot stand brengen, dan leenen onze konstitutionele raderwerken zich zeer goed voor eene spoedige behandeling. Willen zij, integendeel, wetsontwerpen voorstellen, welke zij zelf niet gaarne wenschen tot stand te brengen, dan neemt men zijn toevlugt tot ijdele spiegelgevechten, tot eindelooze rapporten, tot een- en andermaal gewijzigde wets-

voorstellen; en de zaak wordt op die wijze slepende gehouden. Niets echter zou een Minister van Koloniën, die het waarlijk meent, beletten in eenen zeer korten tijd eene wet op de uitgifte der kultuurkontrakten te voltooijen. Indien wij den geest der Kamer wel begrijpen, dan zou zij al zeer tevreden zijn, wanneer haar een wetsvoorstel gedaan werd, waarbij het stelsel van algemeene mededinging goed ontwikkeld ware.

Dat stelsel van mededinging zelf is niet zonder tegenspraak gebleven. Maar hier had de bestrijding wel iets van ondoordachte onberadenheid. Dan eens vreesde men, dat er te veel dolle liefhebbers voor de kontrakten zouden opdagen, iets dat men zou betreuren om de daarop te verwachten neerslagtigheid; dan weder was men beducht, dat er in het geheel geen aanbod zou gedaan worden. Het staat nu te bezien, welke keuze de tegenstanders van konkurrentie tusschen deze elkander doodende opmerkingen zullen doen. Ondertusschen mag men aannemen, dat, als reeds zoo veel liefhebberij voor de kultuurkontrakten bestaat onder een stelsel, waarbij dan toch altijd nog willekeur van het Gouvernement op den voorgrond staat, de kontraktanten met veel meer juistheid hunne kapitalen zullen wagen aan kultuurondernemingen op Java, wanneer de regering zelf aan regelen, bij de wet vastgesteld, gebonden zal zijn.

Van geen beter allooi is eindelijk het bezwaar, ontleend aan de, in de later verlengde kontrakten opgenomen, praeferentie ten gunste van de tegenwoordige houders van die kontrakten. Regtens is de regering gemagtigd, door algemeene maatregelen de grondslagen van het kultuurstelsel te veranderen. Alles berust op gunst niet op regt, en hij die een gunst verleent kan die gunst ook wederom intrekken. Maar niets is ook minder onbillijk, dan na expiratie van de kontrakten, die kontrakten aan de mededinging over te geven. Die kontrakten toch voorzien, niettegenstaande de bepaling omtrent de voorkeur, in het geval, dat niet met de kontraktanten op nieuw overeengekomen wordt. Voor dit geval treedt, volgens eene andere bepaling, het Gouvernement, des verkiezende, in den eigendom van de fabriek en verdere gebouwen der onderneming met toebehooren, tegen betaling van eenen prijs bij taxatie te bepalen. Nog andere middelen zijn uitgedrukt, om ook ten aanzien van de kontrakten de billijkheid te betrachten bij eene regeling door de wet; maar het onderzoek daarvan kan wegblijven, totdat een wetsvoorstel, overeenkomende met het beginsel bij de motie van de Kamer vastgesteld, aan de overweging der Staten-Generaal zal aangeboden worden.

Hoogst gewigtig is ondertusschen de gevallen beslissing. Dat gewigt ligt in dit zeer merkwaardig besluit van de Kamer, nog meer in den zamenloop van omstandigheden die tot dat besluit gevoerd hebben. Het systeem van temporiseren, berekend op een gebrek van onzen landaard, moest tot een van die uitersten overslaan, waarvan diezelfde landaard nog meer wars is, en op de overtuiging, dat het alle palen en perken overschreden had, afstuiten. Op koloniaal gebied moest zich eene, door niets

dan door vuig eigenbelang gewettigde, reaktionnaire opwelling voordoen en alle voorstanders van regtmatigen vooruitgang vaster aaneensluiten, om het eens gewonnen terrein tegen gevaarlijke bedreigingen te verdedigen. Er moest in de staatkunde van Nederland eene onverwachte wending plaats hebben; monopolie, privilegie, gunstbetoon moesten met de eerste daden van een impopulair bewind te voorschijn treden en aan ieder de overtuiging schenken, dat voor de koloniën even als voor moederland het verschil van beginselen, van rigting, van bestuur, niet ligt in de eigenaardigheden van toestanden en volksoverleveringen, maar in de opvatting, het gevoel, de denkbeelden en de bijzondere inzigten van de bewindvoerders. Dit alles moest gebeuren, om de benevelde oogen te verhelderen en de Indische misbruiken naar waarde te leeren schatten, om een belangrijk keerpunt in onze koloniale staatkunde voor te bereiden, om een ruim verschiet voor onze Oostersche bezittingen te openen. Niet alleen ten aanzien van de kultuur-kontrakten zullen bepalingen in het leven geroepen worden, gegrond op de regtvaardigheid, het algemeen belang en de volkswelvaart, de geheel kunstmatig ingerigte orde zal onbestaanbaar bevonden worden en moeten plaats maken voor een natuurlijken ongedwongen toestand, waarbij bestuur en ingezetenen in harmonisch verband grootsche doeleinden zullen bereiken. Even als de frissche plant in het uitgedroogde en bedorven loof hare wortelen schiet en zich in eene gezonde atmospheer vrij en onbelemmerd ontwikkelt, zal eene regtvaardige koloniale staatkunde uit het stof van versleten denkbeelden ontkiemen en eene zegenrijke toekomst voor kolonie en moederland openen.

G. H. VAN SOEST.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal sedert de Grondwet van 1814. Eene bijdrage tot de geschiedenis der koloniale politiek in Nederland, door E. DE WAAL, vroeger fungerend algemeen sekretaris, laatst direkteur der middelen en domeinen in Nederlandsch Indië. Eerste deel. 's Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF, 1860.

Geen enkel werk, dat in den laatsten tijd is uitgekomen, draagt een meer uitlokkenden titel dan dit. De onophoudelijke strijd, tusschen de twee rigtingen in koloniale zaken, heeft het vraagstuk omtrent de grondwettige regten van de vertegenwoordiging van alle zijden doen bespreken en stof gegeven tot menige verhandeling. Het heeft daarom eene praktische en nuttige strekking, de historie na te gaan, en op onpartijdige wijze de redeneringen daaraan ter toetse te brengen. Niets is leerrijker, op het gebied der staatkunde bovenal, dan het voorledene, wanneer men slechts zijne lessen in het oog wil houden. De tegenwoordige uitgave is ons daarom welkom geweest, evenzeer als elke van dien aard. Het kan niet anders dan licht verspreiden over de groote belangen, die wij ter harte nemen, en de beginselen van vooruitgang, die de onze zijn, in de hand werken, wanneer men Neêrland's staatkundige geschiedenis met betrekking tot Indië openslaat. Naast de groote voorvallen van den dag, staat toch de parlementaire historie, of liever in Nederland zijn zij zoozeer in elkander ingeweven, dat geene enkel groote gebeurtenis bepaaldelijk kan gezegd worden alléén tot een van beide te behooren. Maar nog menig feit, op zich zelf van schijnbaar minder groot belang, is op het gebied der parlementaire historie na te gaan, dat in het vervolg de kiem in zich draagt van groote ontwikkeling. De heer DE WAAL heeft de taak op zich genomen, om die punten door historische aanteekeningen in het licht te stellen, en wij noemen dien arbeid verdienstelijk. Mogt al het eerste deel van dit werk op zich zelf een overzigt zijn van een tijdvak, waarin de Staten-Generaal van de kennisneming van het beheer van Indië zooveel mogelijk werden uitgesloten, toch is er betrekkelijk veel in dien tijd voorgevallen, dat de aandacht verdient. Menig feit geeft ons het bewijs, hoe nuttig de tegenwoordige belangstelling in Indische zaken, en het grondwettig aandeel daaraan door de vertegenwoordiging, moet werken, en aan den anderen kant, hoe verderfelijk het stelsel van geheimhouding op onze finantiën in het moederland invloed heeft uitgeoefend.

De schrijver heeft afgezien van zijn plan, om „studiën voor ambtenaren

in Nederlandsch Indië" te schrijven. Wij keuren dit allezins goed en wij meenen, dat het tegenwoordige werk naast de koloniale debatten, door den heer CORNETS DE GROOT uit te geven, kan gelegd worden. Historische aanteekeningen toch zijn het doel van den schrijver. Waar hij zich tot dat gedeelte van zijne taak bepaalt, juichen wij de uitvoering toe; maar dan behoort hij ook binnen de gestelde perken te blijven.

Het eerste deel behandelt twee tijdvakken, namelijk: de vergaderingen van de Staten-Generaal onder de grondwet van 1814 en hetgeen regtstreeks in verband tot Indië in dien tijd is gebeurd, en voorts van de vergaderingen onder de grondwet van 1815 tot aan de scheiding van België. Latere deelen zullen bevatten het tijdvak van 1830—1840; van 1840—1848 en vervolgens den jongsten tijd. De heer DE WAAL verbindt zich niet, alle volgende deelen zoo uitgebreid te zullen behandelen als dit, en wij gelooven inderdaad, dat, bij de uitgebreidheid van stof in latere jaren, daartoe groote moeijelijkheid zou bestaan, indien hij althans niet geheel op het gebied wilde treden, dat de heer CORNETS DE GROOT zich heeft afgebakend. Wanneer men ziet, dat reeds voor het eerste deel de reeks der *Staats-Couranten* van 1814 tot 1830 moest worden doorloopen, het archief der Tweede Kamer nagegaan, HOGENDORP's *Bijdragen* voor een gedeelte overgenomen, en andere geschriften en afzonderlijk uitgegeven redevoeringen moesten worden geraadpleegd en opgezocht, dan zal men begrijpen, welk eene omvangrijke taak nu reeds is verrigt.

Het werk begint met eene korte inleiding, waarin het plan wordt uiteengezet. Nadat met een enkel woord melding is gemaakt van de gebeurtenissen van 1814, vinden wij het traktaat van 13 Augustus 1814. De politieke gebeurtenissen leidden tot het vaststellen van de Grondwet van 1815. Het geheele verdere eerste hoofdstuk is gewijd aan het bespreken van hetgeen die Grondwet omtrent de koloniën bevat. De schrijver begint met aan te wijzen, hoe uitdrukkelijk daarin uitsluiting van de wetgevende magt tot grondslag was genomen, en hij betoogt het minder juiste van het gevoelen van VAN HOGENDORP daaromtrent, zoowel uit de letter als uit den geest. Wanneer hij nu, tot toelichting van zijn gevoelen, de *Bijdragen* van VAN HOGENDORP en het *Dagboek* van RAEPSAET had behandeld, omdat hierdoor de meeningen van de ontwerpers dier Grondwet duidelijk worden; dan hadden wij er vrede mede, als met eene historische toelichting, die allezins in zijn boek behoort, en die over het tijdvak dat hij behandelt licht verspreidt. Maar waarom hier een strijd wordt geopend tegen de *Aanteekening op de Grondwet* van den heer THORBECKE, over hetgeen deze uitstekende staatsman artikel voor artikel heeft geschreven, dit begrijpen wij te minder, omdat het niet ligt in het plan, dat de heer DE WAAL zich zelf heeft voorgeschreven. Hij zegt toch: „Daar wij geen kommentarius op de „Grondwet van 1815 of op haar koloniaal gedeelte schrijven, zou het tot „hier van haar gezegde kunnen volstaan." En nu moge de invloed van den heer THORBECKE en zijne geschriften door den heer DE WAAL als zoo overwegend erkend worden, dat hij zelfs voor geen anagronisme terugdeinst

en al op de eerste bladzijde van zijn werk de door dien heer geuite meening gelooft te moeten bestrijden, — wij zijn van oordeel dat hij 't best had gedaan dit gedeelte weg te laten. Wij zijn bovendien van gevoelen, dat de uitvoerige verhandeling over de denkwijze van den heer THORBECKE alleen ten doel heeft, om de scherpzinnigheid van den kundigen schrijver te doen uitkomen. Maar wij hadden liefst gezien dat hij die aan eene andere meer vruchtbare taak had gewijd. 't Is toch een ijdel pogen, nu nog een gevoelen te willen omverwerpen, dat, gedurende vele jaren aan den strijd blootgesteld, reeds lang een onbetwiste waarheid is geworden.

Nog om eene andere reden vinden wij 't jammer, dat de schrijver zich daaraan heeft gewaagd. Immers wij vreezen, dat, als voor het vervolg de Grondwet van 1840, het voorstel van 1844 en de latere gebeurtenissen op diezelfde wijze behandeld zullen moeten worden, geheele boekdeelen alleen over uitleg van grondwets-artikelen en over al de schrijvers daaromtrent te vullen zouden zijn, en op die wijze het plan van het werk in deze onafzienbare zee niet zou zijn terugtevinden. Gold het nog de Grondwet van 1848, waaronder wij leven, gold het eene nog niet tot klaarheid gebragte kwestie, dan zou zulk eene uitvoerigheid hare nuttige zijde kunnen hebben. De Staten-Generaal hebben zich nu eenmaal, ofschoon ten onregte, al te zeer onthouden van de behandeling van Indische aangelegenhéden. Maar de grondwets-herziening van 1848 heeft een geheel anderen toestand doen geboren worden.

Het tweede tijdvak wordt met blz. 38 geopend en is verdeeld in verschillende hoofdstukken, voorafgegaan door een algemeen overzigt. Hoofdstuk II omvat de tien eerste vergaderingen der Staten-Generaal van 1815 tot 1823—24. Het is waar, daarin treft men meer aan, dan men had kunnen verwachten, zooals de schrijver zegt; maar in welken geest? Men verlangde aan den eenen kant, dat de koloniën produktief wierden gemaakt voor den Staat; aan den anderen kant eischte de vertegenwoordiging, dat haar van den financiëlen toestand zou worden kennis gegeven. Het tarief vooral was eene aanleiding, om over de koloniën van tijd tot tijd een enkel woord te zeggen, maar overigens wordt slechts bij de eene of andere belangrijke gebeurtenis van onze buitenlandsche bezittingen melding gemaakt. In sommige jaren wordt er, zelfs in de troonrede, in 't geheel niet van gerept. Het tijdperk van 1816—1823 was, volgens den heer DE WAAL, dan ook dat van afwachting der resultaten. Van het gewigtige traktaat van 1823, waarmede dit tijdvak sluit, vinden wij niets, dan den woordelijken inhoud, de gewisselde nota's, de redevoeringen van BEELAERTS en van VAN ALPHEN en eindelijk het oordeel van VAN HOGENDORP. Indien eenig onderwerp nu geschikt ware geweest, om daaromtrent in eenige meerdere uitweiding te treden, dan was het dit. Wij hadden dat liever gezien, dan de uitvoerige commentaar op de grondwet van 1815.

Het derde hoofdstuk behandelt vervolgens de oprigting van de Handelmaatschappij en VAN HOGENDORP's oordeel daaromtrent; „en thans in de 12de vergadering (1825—25)" — zegt de heer DE WAAL, — „zag men de

lang verbeide resultaten van het Indisch bestuur. Er was geldnood en opstand op Java". Indien hij daaronder verstaat, dat de groote moeijelijkheden, waarin de toenmalige regering gewikkeld werd, in vele opzigten moesten worden toegeschreven aan het stelsel van geheimhouding en aan zoo menigen onoordeelkundigen maatregel, vooral de intrekking van de landhuur in de vorstenlanden, door een eenhoofdig gezag genomen, waardoor geenerlei kontrôle mogelijk was, dan zijn wij het met hem eens.

Met genoegen zien wij vele onuitgegeven stukken, omtrent dat tijdvak in dit deel opgenomen. In eene noot lezen wij omtrent dit gedeelte intusschen het navolgende:

De financiëele zijde des bestuurs van VAN DER CAPELLEN zou beter dan uit zijne gedenkschriften en uit deze stukken gekend worden, indien de regering de openbaarmaking wilde toestaan eener geschiedenis der finantiën van Nederlandsch Indië van 1816 tot 1825, in 1840 door schrijver dezes uit de archieven te Batavia zamengesteld en ettelijke honderden bladzijden beslaande. Dat werk van een zeer jeugdig beginner zou echter dan vrij wat beschaving vereischen. Wij zeggen dit voor het geval, dat (vermits het stuk in Indië is) de openbaarmaking niet door ons mogt geschieden.

Wij meenen, dat de heer DE WAAL eene gewigtige dienst aan de geschiedenis van Indië zou bewijzen, zoo hij, die daartoe zoozeer door zijne vorige loopbaan in staat te achten is, de geschiedenis der finantiën van Neêrlandsch Indië ook van later tijd mogt willen schrijven. Eene volledige geschiedenis van het Indische finantiewezen ontbreekt toch, hoezeer kundige mannen daartoe bijdragen hebben geleverd. Maar de schrijver schijnt te betwijfelen, of het Gouvernement eene dergelijke publikatie wel zou toestaan, en dit verwondert ons voorzeker niet, onder de werking van het beruchte besluit omtrent de archieven.

Het vijfde en laatste hoofdstuk bevat de diskussiën, voornamelijk over de leeningswetten van 1827 en 1828. De onvolledigheid van de destijds openbaar gemaakte stukken blijkt door dit werk, want in de *Staats-Courant* werden nu eens uittreksels van het verhandelde, dan weder slechts de redevoeringen van enkele leden medegedeeld. Overigens treft de bijzonderheid, dat de Minister van Finantiën destijds het woord voerde, en dat, ofschoon menig lid der Kamer met nadruk meerdere inlichtingen omtrent den toestand van onze koloniën vroeg, de Minister, met het beleid van de koloniale zaken belast, zelfs bij de diskussiën niet tegenwoordig was.

Het was een treurig tijdvak voor de geschiedenis van Indië en evenzeer voor de betrekking van de koloniën tot de Staten-Generaal, waarover de heer DE WAAL handelt, maar tevens een hoogst belangrijke tijd. Elke bijdrage, die daarover in het licht wordt gegeven, is van belang. Mannen als VAN HOGENDORP en VAN ALPHEN, wier levensschetsen ook kort in dit werk voorkomen, waren uitzonderingen; niemand kende onze koloniën, en de meesten betwijfelden zelfs het nut van haar bezit, zoodat zij op grond daarvan de leeningswetten afstemden. In onze dagen is het reeds moeijelijk geworden, zich in zulk een toestand te verplaatsen; maar wanneer men op het voorledene het oog vestigt, wanneer men bedenkt, welke nood-

lottige gevolgen in een volgend tijdperk hetzelfde stelsel van beheer heeft te weeg gebragt; wanneer men zich voor den geest stelt, hoe VAN DEN BOSCH Java produktief moest maken, maar tevens, bij eene grenzelooze verwarring in onze finantiën, de batige saldo's reeds verbruikt waren voor ze er waren — dan voorwaar leert men het nut van de tegenwoordige openbaarheid en van die, in sommiger oogen „overdreven", inmenging van de vertegenwoordiging kennen. Maar hoe zeer is het dan te betreuren, dat, na 12 jaren tijd, nog niet is voldaan aan het grondwettig voorschrift van 1848, 't welk wettelijke regeling wil van het beheer en de verantwoording van de koloniale geldmiddelen. Dat voorschrift was gegeven met het oog op het voorledene, ten einde de Staten-Generaal niet alleen volledig kennis te doen dragen van de finantiën van Indië, maar ook den invloed der vertegenwoordiging te verzekeren. 't Is twee Ministers van Koloniën gelukt, dat voorschrift niet op te volgen. De tegenwoordige Minister meende, dat een zijner eerste pligten bij zijn optreden was, om dit onderwerp te regelen; die pligt rust helaas! nog op hem!

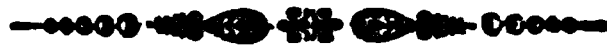
De tijden zijn veranderd. De Staten-Generaal spraken vroeger bij uitzondering over Indië, en dan gold het tariefsbepalingen en geldelijke belangen. Van tijd tot tijd slechts werd een woord over eene roemrijke gebeurtenis gehoord. Thans zijn het niet alleen bloot materiële belangen. Nederland heeft Indië als een parel aan zijne kroon leeren kennen en het heeft het besef gekregen van de hooge roeping, die het tegenover de volkeren, aan zijn gezag onderworpen, te vervullen heeft.

Het eerste deel van het werk van den heer DE WAAL is belangrijk genoeg, om te verwachten, dat ieder, die eene bibliotheek over Indische aangelegenheden bezit, dat werk daarin zal plaatsen, ten einde de parlementaire historie te kunnen naslaan. Wij wenschen, dat hij ons spoedig het vervolg van zijn arbeid moge leveren, die, wat uiterlijken vorm betreft, keurig is, zooals wij het van den bekwamen uitgever, den heer MARTINUS NYHOFF te 's Hage, mogten verwachten.

(*Ingezonden.*)

Varia.

Tot onze verrassing werden wij dezer dagen vereerd door 't ontvangen van eene circulaire van de heeren G. SIMONS, W. L. DE STURLER, J. PIJNAPPEL GZ. en S. KEIJZER, gedagteekend „Delft 15 Mei 1860," en van den volgenden inhoud.

Uwe afwezigheid op de algemeene vergadering van het koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde te Delft, aldaar gehouden den 12den dezer, doet de ondergeteekenden de vrijheid nemen, u met hetgeen daar besloten is bekend te maken.

Nadat de algemeene vergadering van voormeld instituut, gehouden den 14den April ll., met meerderheid van stemmen had besloten, dat de voorgestelde vereeniging met het Indisch genootschap te 's Gravenhage geacht moest worden een ontbinding van het instituut in zich te sluiten, is door die vergadering het besluit genomen, dat het wenschelijk was, dat er een vereeniging plaats had, indien daartoe een middel kon gevonden worden, dat de ontbinding van het instituut niet insloot.

Het bestuur van het instituut heeft echter in de algemeene vergadering van den 12den dezer te kennen gegeven, dat het in de voorgestelde vereeniging geen ontbinding zag, en heeft toen de volgende resolutien voorgesteld:

„1°. Het instituut, aannemende dat het blijft bestaan en in zijn aard en wezen niet wordt „veranderd, maar integendeel, dat het doel van zijn bestaan door de vereeniging met het In- „disch genootschap zal worden bevorderd, besluit tot de vereeniging toe te treden op de grond- „slagen vervat in het ontwerp dat door zijn bestuur aan de leden rondgezonden is."

„2°. Er wordt belegd eene gecombineerde vergadering der leden van de beide instellingen, „om de vereeniging op de grondslagen van het ontwerp-reglement te bevestigen en als geza- „menlijke leden van het koninklijk instituut, het nieuwe reglement vast te stellen en te onder- „werpen aan de goedkeuring van Zijne Majesteit den Koning."

De meerderheid van de vergadering nam deze resolutiën aan.

Overtuigd dat die vereeniging is een ontbinding van het instituut, hebben de ondergeteekenden besloten om zich met allen, die van hetzelfde gevoelen zijn, te blijven houden aan het door Z. M. goedgekeurde reglement van het instituut. Zij zullen zich veroorloven om zich tot Z. M. te wenden met een verzoek, dat de beweegredenen van deze hunne handelingen bevat, ten einde het voorregt van Zijner Majesteits bescherming te mogen blijven genieten.

De ondergeteekenden nemen de vrijheid u hierbij de copy van dat verzoek toe te zenden en u uit te noodigen om binnen acht dagen aan den eersten ondergeteekende te 's Gravenhege schriftelijk te willen doen weten, of door u in onze zienswijze ten opzigte van het blijven bestaan van het instituut gedeeld wordt, en of wij u onder onze medestanders mogen noemen.

De gedrukte kopij van het verzoek aan den Koning, 't welk deze circulaire vergezelde, laten wij hieronder almede volgen.

Met diepen eerbied nemen de ondergeteekenden de vrijheid zich tot Uwe Majesteit te wenden met een mededeeling en met een verzoek. De door Uwe Majesteit steeds verleende bescherming aan het koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft, doet ons met grond verwachten, dat wij op Uwer Majesteits welwillendheid jegens die instelling mogen rekenen.

Sire! In den laatsten tijd zijn er pogingen aangewend om een vereeniging te bewerkstelligen tusschen het Indisch genootschap te 's Gravenhage — dat zich, blijkens zijn handelingen,

steeds heeft ingelaten met de behandeling van politieke aangelegenheden, die op Oost- en West-Indië betrekking hebben — en het koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, dat steeds aan naam en roeping is getrouw gebleven, om zich geheel en al op wetenschappelijk terrein te bewegen. Die vereeniging zou moeten plaats hebben, op voorstel van het Indisch genootschap, door het vormen van „een geheel nieuwe inrigting", gevestigd te 's Gravenhage, onder den naam van „koninklijk instituut voor de kennis der koloniën". De strekking van die geheel nieuwe inrigting kan voldoende worden gekend uit het eerste artikel van het daarvoor ontworpen reglement, hetwelk luidt: „Het doel van het instituut „is de uitbreiding der kennis van alles, wat betrekking heeft tot de Nederlandsche koloniën en „overzeesche bezittingen, en strekken kan tot bevordering van hare belangen in verband met „die van het moederland", welke strekking geheel verschilt van die van het tegenwoordig koninklijk instituut, in het eerste artikel van zijn reglement aldus geformuleerd: „Het doel van „het instituut is de bevordering van de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië".

De verandering van zetel is, in dien stand van de zaak, niet minder van groote beteekenis. Delft — de plaats door Uwe Majesteit zelve aangewezen voor de wetenschappelijke beoefening van de talen, van den aard, de zeden en instellingen der bevolking, van de gesteldheid der landen in den Indischen archipel — zal moeten verwisseld worden met 's Gravenhage, de plaats die door de zittingen van de Kamers der Staten-Generaal als het ware van zelf is aangewezen voor een politieke en voor Uwe Majesteits regering dikwerf polemische behandeling van Indische aangelegenheden.

In het ontworpen reglement voor het toekomstig instituut wordt weinig waarborg gevonden tegen diskussiën van politischen aard; ja, zelfs wordt de deur daarvoor wijd opengezet door de in te voeren „mondelinge bespreking" van koloniale vraagstukken.

Sire! Al was het alleen om Uwer Majesteits geëerbiedigden naam niet in de politieke meeningen en geschillen te betrekken, zouden de ondergeteekenden zich tegen zulk een vereeniging verklaard hebben. — Er is meer.

In eene algemeene vergadering van het koninklijk instituut, den 14den April ll. gehouden, met het doel om over de aldus voorgestelde vereeniging te beraadslagen, was met meerderheid van stemmen verklaard, dat een dergelijke vereeniging moest gerekend worden een ontbinding van het instituut in zich te sluiten, aangezien een zedelijk ligchaam, dat van naam, van doel, van plaats en van leden verandert, niet geacht kan worden hetzelfde te blijven. Desniettegenstaande werd in eene algemeene vergadering van den 12den dezer, met zestien stemmen, op voordragt van het bestuur, verklaard, dat de voorgestelde vereeniging de ontbinding van het instituut niet insloot en aldus daartoe besloten op de voorgestelde grondslagen.

De ondergeteekenden, meenende dat aldus niet de meening kon zijn van het groot aantal afwezige leden van het instituut, hebben zich tot hen gewend om hun gevoelen daarover te vernemen, en zij veroorlooven zich hierbij de namen op te geven van allen, die het instituut wenschen in stand te houden, en daartoe een eerbiedig beroep op Uwe Majesteit geraden achten.

De ondergeteekenden hebben dan met hunne medestanders besloten, om het koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië te blijven uitmaken, en zich tot handhaving hunner regten tot Uwe Majesteit te wenden. De vereeniging, Sire, waartoe wederregtelijk, naar hun inzien, besloten is, moet aan de goedkeuring van Uwe Majesteit onderworpen worden; de ondergeteekenden verzoeken Uwe Majesteit eerbiedigst die goedkeuring te weigeren, en geen besluit te bekrachtigen, dat hunne regten zou krenken en Uwer Majesteits regering nog meer zou kunnen bemoeijelijken.

Ziedaar twee stukken, die waardig zijn, meer algemeen bekend te worden, als eene zeer karakteristieke bijdrage voor de kennis van den geest en de strekking der „Delftsche geleerdheid." Men vergunne ons enkele losse aanmerkingen.

In de eerste plaats gelooven wij, dat zij gelijk hebben, wanneer de vier heeren, in weerwil van het besluit der algemeene vergadering van den 12den Mei l.l., de vereeniging van het Indisch genootschap met het koninklijk

instituut beschouwen als eene ontbinding van dat instituut. Als twee zaken vereenigd worden, veranderen beiden van aard en komt er eene geheel nieuwe zaak uit te voorschijn. Is dit het geval niet, dan heeft er geene „vereeniging" plaats, maar dan wordt de eene zaak door de andere geabsorbeerd.

Maar hoogst zonderling vinden wij de bezwaren, die de vier heeren tegen deze vereeniging doen gelden.

Het hoofd-motief, waarom zij er een afschuw van hebben, is, dat het Indisch genootschap „zich, blijkens zijne handelingen, steeds heeft ingelaten met de behandeling van politieke aangelegenheden, die op Oost- en West-Indië betrekking hebben." En nu meenen zij, dat dit nieuwe instituut zich eveneens aan dat misdrijf zal schuldig maken. Wij gelooven dit met hen; doch juist daarom juichen wij de vereeniging toe. Immers welke waarde heeft op den duur eene instelling, die zich met de behandeling van afgetrokken onderwerpen bezig houdt, maar den invloed harer werkzaamheden op de gebeurtenissen van den dag zorgvuldig tracht af te snijden en te vermijden? Maar daarom behoeft zulk een wetenschappelijk instituut nog niet te ontaarden in eene politieke klub, waar aan de indrukken van het oogenblik en de hartstogten van partijziekte de ruime teugel wordt gevierd. De namen van de mannen, die aan 't hoofd staan èn van het instituut èn van het Indisch Genootschap, geven voldoenden waarborg, dat in dien zin het nieuwe instituut geene politiek vereeniging zal worden.

Kurieus is de vrees van het viertal voor 's Gravenhage! Delft is, naar hunne meening, „de plaats door den Koning zelven aangewezen voor de wetenschappelijke beoefening van de talen, van den aard, van de zeden en instellingen der bevolking, van de gesteldheid der landen in den Indischen archipel." 't Is waarlijk als of in dit opzigt een monopolie aan Delft is geschonken, als of men die dingen niet anders bestuderen mag dan te Delft, als of Delft alléén, en bij uitsluiting van 't overige Nederland, bestemd is voor Indische wetenschappen. En ziet, dat Delft wil men niet alleen verlaten, maar men wil zich bovendien juist vestigen ..... in 's Gravenhage! Was het nog in Amsterdam of in Utrecht — dan kon 't er misschien door. Maar in 's Gravenhage! Gevoelt gij lezer, wat dat zeggen wil? „'s Gravenhage"? Gevoelt gij al het vreeselijke, al het verschrikkelijke, al het afschuwwekkende, dat er alleen aan dien naam verbonden is? „'s Gravenhage, de plaats, die door de zittingen van de Kamers der Staten-Generaal als het ware van zelf is aangewezen voor eene politieke en tegen Uwer Majesteits regering dikwerf polemische behandeling van Indische aangelegenheden." Wij vinden deze voorstelling, vooral bij den eersten teekenaar van 't adres aan den Koning, den heer G. SIMONS, zeer natuurlijk. Wij kunnen zeer goed begrijgen, dat hij, bij 't woord 's Gravenhage, onmiddelijk denkt aan de Kamers der Staten-Generaal, en bij de Kamers onmiddelijk aan eene „tegen de regering polemische behandeling". Wij kunnen begrijpen, dat hem daarbij zekere huivering en siddering overvalt. Niet dan onaangename en pijnlijke herinneringen zijn aan dat 's Gravenhage en

die Kamers voor hem verbonden! En 't is natuurlijk, dat hij het instituut liever niet derwaarts zag overbrengen.

Maar wat wij niet begrijpen is de hoofdreden, waarom het viertal de vereeniging afkeurt. Die hoofdreden geven zij in deze woorden te kennen: „Al was het alleen om Uwer Majesteits geëerbiedigden naam niet in politieke meeningen en geschillen te betrekken, zouden de ondergeteekenden zich tegen zulk eene vereeniging verklaard hebben." Hebben de heeren CORNETS DE GROOT, ROORDA enz. zulk een boos opzet? Willen zij den naam des Konings in politieke meeningen en geschillen betrekken? Waar hebben zij dat te kennen gegeven? Uit welk artikel van het reglement maken de heeren SIMONS c. s. dat op? Zie, dat is eene te ernstige beschuldiging, die bewezen moet worden, vóór men ze mag uitspreken, omdat het eene aanranding zou zijn van den wortel onzer konstitutionele instellingen. Nooit mag de naam des Konings in onze politieke geschillen gemengd worden; nooit mogen wij ons daarachter verschuilen; nooit mogen wij er ons van bedienen, om onze eigen meening tegen die van anderen door te drijven; bovenal mogen wij nooit den Koning persoonlijk inroepen, om, als wij in de minderheid zijn, ons te verdedigen tegen de meerderheid.

En wat doet het viertal eigenlijk anders? Het heeft in de vergadering van het instituut van 12 Mei l.l. een neerlaag geleden. De meerderheid heeft een besluit genomen tegen den zin der heeren SIMONS c. s. En nu begeven zij zich tot den Koning, om Z. M. te verzoeken, de minderheid te doen zegevieren over de meerderheid. Hebben die heeren wel nagedacht over de moeijelijkheid, waarin zij het geëerbiedigd hoofd van den staat zouden brengen, indien aan hun verlangen gehoor werd gegeven?

De door den heer WINTGENS voorgestelde en door de Tweede Kamer aangenomen gemotiveerde orde van den dag heeft bij de suikerkontraktanten, die zich hier te lande bevinden, groote ontevredenheid verwekt, en zal waarschijnlijk de fabrikanten in Indië niet minder verontrusten. Wij kunnen begrijpen, dat de eerste indruk van 't gebeurde bij hen ongunstig moet wezen, maar tevens houden wij ons overtuigd, dat hetgeen gebeurd is ook in hun belang is geschied, en dat zij, bij onbevooroordeeld nadenken, dit zelven zullen moeten erkennen.

In de eerste plaats toch blijft, zonder wettelijke regelen, hunne positie zeer onzeker. Al heeft ook een Minister, bij een koninklijk besluit, de zaak tot in de geringste bijzonderheden behandeld, niets bindt de regering aan dat besluit. Zij kan er ten voordeele of ten nadeele van dezen of genen van afwijken. Zij is er niet anders aan gebonden, dan voor zoo verre zij zich zelve bindt. Zij kan morgen het besluit weder door andere bepalingen doen vervangen. Zoo blijft de toekomst voor de suikerindustrie in 't algemeen en de fabrikanten in 't bijzonder hoogst onzeker, afhankelijk als zij is van de individuele inzigten en meeningen van de tijdelijke Ministers van Koloniën en Gouverneurs-Generaal. Maar anders is het, wan-

neer de wet regelen heeft gesteld. Daarvan kan niet worden afgeweken. Dat is de toetssteen, waarnaar de handelingen der regering worden gekontroleerd. Daaraan is zij evenzeer onderworpen als de kontraktanten. Heeft men in de laatste jaren een artikel, In 't belang der fabrikanten in de verlengde kontrakten gesmokkeld, zoo kan men er ook voor hen hoogst bezwarende voorschriften inbrengen, zoolang zij in handen zijn van de willekeur der regering. Maar is hunne positie gegrond op *de wet*, dan staat zij zeker en veilig, beschermd door die wet tegen de aanranding van allen, ook van de individuele opiniën van tijdelijke Ministers en Gouverneurs-Generaal.

Maar, vreest men, de regelen, door de wetgevende magt te stellen, zullen ongetwijfeld zeer nadeelig zijn voor de suikerfabrikanten. Immers, zegt men, 't is gebleken, welke vijandige gevoelens de Tweede Kamer tegen hen bezielen. Wij antwoorden, dat die gevoelens, al mogten ze ook bij enkele leden thans bestaan, ongetwijfeld zullen plaats maken voor eene kalme, billijke en onpartijdige beoordeeling, zoodra de vertegenwoordiging zal geroepen worden, om mede te werken tot het vaststellen van regelen voor de uitgifte der kultuurkontrakten. Juist dat onttrekken aan haren invloed van 't geen tot haren werkkring behoort, juist dat regelen van persoonlijke belangen, die zoo ligt in strijd kunnen komen met het algemeen belang, zonder dat de Staten-Generaal er in gekend worden, heeft achterdocht en wantrouwen opgewekt, die onmiddelijk zullen verdwijnen, wanneer het volle daglicht op het onderwerp zal vallen en het aan de openbare kritiek wordt onderworpen. Dan zal, gelijk altijd, ook in deze zaak, gelet worden op bestaande toestanden en verkregen regten; dan zal met groote vrijgevigheid, uit vrees van onregt te plegen, liever te veel dan te weinig worden toegestaan; dan zal blijken, dat de wetgevende magt onpartijdig en regtvaardig is en daarom volkomen in staat, om ook de meest teedere en gewigtige kwestiën tot eene goede oplossing te brengen.

Wij verheugen ons daarom in het gevallen besluit. Slechts eene, voor de suikerindustrie nadeelige en verderfelijke, eventualiteit zou in onze meening te duchten zijn: de vertraging namelijk, die 't gevolg zou wezen van den onwil des Ministers. Maar ook dit kunnen wij ons moeijelijk voorstellen. 't Is waar, de heer ROCHUSSEN heeft de motie bestreden en herhaaldelijk te kennen gegeven, dat hij er zich niet door gebonden rekende. Maar de positie is veranderd nu de motie toch is aangenomen. Waarom zou de Minister zich, met zijne bekende welwillendheid, ook nu niet voegen naar den wensch der Kamer, gelijk hij reeds meermalen in andere aangelegenheden heeft gedaan? Wie zou er hem een verwijt van maken? Wij althans niet, zoo maar door zijne handelwijze 't publiek belang wordt gebaat. En dat zou groote schade lijden, indien de Minister aan de inblazingen van sommige belanghebbenden gehoor gaf, en, in weerwil van het besluit der Kamer, toch de uitgifte der kultuurkontrakten regelde buiten de wetgevende magt om. Dan zou er eene verwarring ontstaan, die tot de schromelijkste gevolgen aanleiding zou geven. De suikerindustrie zou er in de eerste plaats onder lijden, en

de Minister zelf zou van zulk een gedrag het slagtoffer worden. Na hetgeen er gebeurd is, *moet* de regeling *bij de wet* geschieden. De worsteling tegen deze noodzakelijkheid kan alleen vertraging veroorzaken, en vertra-is voor aller belang maar vooral voor dat der fabrikanten hoogst schadelijk. Al begint de minister met eene regeling *bij besluit*, toch zal zij opgevolgd worden *door de wet.*

Nadat reeds sedert geruimen tijd allerlei kandidaten genoemd waren voor de betrekking van Gouverneur-Generaal, ter vervanging van den heer PAHUD, is vooral in de laatste weken verhaald, dat de tegenwoordige kommandant van het Indische leger, de luitenant-generaal VAN SWIETEN, thans vooral in aanmerking zou komen. Aan dit verhaal schijnt ook daarom eenige waarde gehecht te worden, omdat de generaal-majoor SCHIMPF, die als gouverneur van Suriname is afgetreden, zou zijn voorgedragen tot kommandant van het Indische leger.

In hoe verre deze geruchten eenig geloof verdienen, kunnen wij niet beoordeelen, maar zeker is het, dat wij de keuze van den heer VAN SWIETEN tot de opperlandvoogdij in alle opzigten zouden toejuichen. Hij heeft getoond een man te zijn van zelfstandigheid, wars van de oude, versleten traditie's, die de oudgasten-partij als de grondzuilen van onze magt in Indië beschouwd, een voorstander van de beginselen, die aan Indië bloei en en leven kunnen geven. Hij wil, getuige zijn bekende merkwaardige brief aan den heer VAN VLISSINGEN, door de vrije ontwikkeling van partikuliere krachten, door de bevordering van Nederlandsche kolonisatie, door de belangen van de Indische volkeren in naauwer aanraking en overeenstemming te brengen met het Nederlandsche element, den band versterken van onze bezittingen in den archipel en het moederland.

Door de benoeming van zulk een man tot Gouverneur-Generaal zou de hoop verlevendigd worden van hen, die sedert vele jaren strijd voeren tegen het stelsel van dwang en monopolie.

Ik heb met veel belangstelling in den laatsten tijd de verschillende redevoeringen en verhandelingen gelezen, die men in de Kamers der Staten-Generaal over Oost-Indië en zijnen toestand heeft gehouden. Ik ben ook met eenige brochures over de koloniale kwestiën van den dag bekend geworden, doch ik betreur het, dat men zoo weinig over den militair spreekt, en dat men over 't algemeen zich zulke verkeerde denkbeelden vormt over den toestand der militairen, vooral op de buiten Java gelegen forten.

Ik zal u een en ander schrijven ten einde gij te gelegener tijd daarvan gebruik zult kunnen maken; op den voorgrond echter zeg ik u, dat gij niet behoeft bevreesd te zijn dat ik partijdig ben.

Diegenen, welke over de Oost spreken en schrijven kan men rangschikken in twee klassen: die in de Oost geweest zijn en die, welke er niet

geweest zijn maar daarover, gerugsteund door anderen of door veel korrespondentie of lektuur, oordeelen.

Onder dit laatste getal zijn *velen* die over de Oost goed of kwaad denken, al naarmate hun door verschillende individuen, die daar geweest zijn, wordt verteld, en die afgaan op de boeken en, wat het lot van den militair aangaat, op de cirkulaires enz. door het Gouvernement uitgegeven ter verbetering van het lot van dien stand. Maar dit laatste nu is juist zeer verkeerd. Werd maar alles gedaan in den zin, door het Gouvernement steeds bedoeld, dan zou het veel beter zijn dan het thans is; doch de administratie (ik spreek vooral van de buiten-etablissementen) bederft den boêl. Ik zal u twee staatjes geven, hoe hier de administratie gevoerd wordt.

1o. Wij (Europeanen) moeten viermaal in 't jaar vernieuwingen ontvangen, zooals jassen, broeken, schoenen, hemden enz. Nu zou in een magazijn, zooals te Singkawang, waar het depôt is van Borneo, of te Padang (voor Sumatra's Westkust), een voorraad moeten present zijn, die steeds ruim genoeg is om aan de verschillende vernieuwingen (!) te kunnen voldoen. Dit is niet het geval. Nog nooit is het gebeurd, dat men dadelijk alles kreeg. Met 1o Januarij had ik te goed 1 hemd, 1 onderbroek, 1 paar sokken, 1 tunique, een blaauwe pantalon en 2 paar inlandsche schoenen. Eerst ontving ik 1 hemd, 1 onderbroek, 1 paar sokken en 1 paar Europesche schoenen, wijl er geene inlandsche in vooraad waren en omdat (hetgeen men er niet bij zeide) de administratie de fout had begaan van naar Java te schrijven, om Europesche in plaats van inlandsche schoenen (1 paar Europesche schoenen = 2 paar inlandsche). Nu ruimt zij die Europesche schoenen op, schrijft terug en heeft een paar duizend paar inlandsche schoenen over. Toen ontving ik een tunique en eindelijk een blaauwe pantalon; dus in drie termijnen.

Dit is nog zoo erg niet, want men heeft goed genoeg, uitgenomen de schoenen, die zoo slecht gemaakt worden, dat men daar zeer korten tijd, vooral hier met het regenweêr en de patrouilles, mede kan loopen. Het goed is overigens zeer slecht genaaid en past niet; dat moet altemaal eerst vermaakt worden uit eigen zak. Is dit zooals het behoort?

2o. Maar nu de tweede zaak.

Onze vivres, die ons hier toekomen, zijn versche vivres, als voor eene te velde zijnde troep die in garnizoen ligt. Wij krijgen dus versch vleesch. Men voert daarvan van tijd tot tijd een genoegzaam aantal slagtossen aan om hier de kust te kunnen voorzien.

Die ossen, welke hier aankomen, blijven gemeenlijk 3 of 4 maanden en langer onder weg. Het gevolg daarvan is, dat de ossen, die door elkander 250 ℔ moeten wegen, nu aan den haak schoon wegen van 60 tot *hoogstens* 100 pond (hetgeen zeer *zelden* gebeurt), en dat het grootste gedeelte onder weg sterft of als het eenige dagen hier op de plaats is. Voeding is er bijkans aan de overgeschoten ossen niet. Wanneer het Gouvernement, in plaats van ze met partikuliere schepen over te voeren, dit met stoombooten deed,

dan zou het slechts 4 of 5 dagen duren en het vee goed hier komen en den soldaat behoorlijk voeden.

Maar stel nu, dat die ossen niet komen, hetgeen reeds de derde maal het geval is geweest tijdens ik hier ben — en dat is nu ruim een jaar. De leverancier is onderweg of kan ze op het oogenblik niet verschaffen, omdat hij geen beesten genoeg krijgen kan, dan worden er zoute vivres gegeven, bestaande uit zout vleesch of zout spek. De kwaliteit is goed. Nu zoudt ge toch verwachten, dat het noodig is dat er zulk een voorraad in het magazijn zij, dat men daaraan niet te kort kwam, te meer daar altoos, nu wij hier te velde liggen, op de patrouilles zout vleesch of iets dergelijks wordt medegegeven. Maar dit is dit oogenblik het geval niet. De administratie heeft *vergeten* te schrijven. Is dit verantwoordelijk? Moest dat kunnen gebeuren? Wat krijgen wij nu? Als het er is: versche visch (nog al versterkend, vindt ge niet?) of gedroogde visch, „ikan kring" zoo als de inlander zegt. Het is als of ge bij ons scharretjes of schol ziet, en dat eet men bij wat rijst. Is dat nu verantwoordelijk? Dat weet men in Europa niet, en daarvoor moet gezorgd worden. Dat is wat onze vivres aangaat. Maar wat nu betreft hetgeen gekocht wordt en waaruit onze menage bestaat, waarom is hier niet gezorgd, even als overal elders, bij voorbeeld in Algiers en de Engelsche koloniën, dat het te koopen eten aan een vasten prijs onderworpen zij? Neen, de willekeur der Chinezen maakt de markt, zoodat men dikwijls ongehoorde prijzen betaalt en er veelal niets te krijgen is.

Men betaalt voor lombok, die men gebruikt om bij de rijst te eten en dat hier eene eerste behoefte is, soms zulke hooge prijzen dat het erg is. Is dat niet de schuld van de administratie? Alle andere zaken zijn even duur en stijgen, naarmate er meer behoefte aan is. Wanneer er nu hier vele zieken zijn door het slechte eten, wiens schuld is het dan? Let op de vivres, aan expedities of patrouilles medegegeven, drooge rijst met een vischje, — is dat een middel om kracht te krijgen bij de vermoeijenissen welke men in deze landen ondervindt?

De officieren hebben koeli's en paarden, die hun al het geriefelijke verschaffen. Men heeft hier, ja, eene hooge soldij, maar wat helpt dat, als men zoo veel moet besteden om eten te koopen? Ik verzeker u, er blijft niets over. De soldaat wordt niet in de gelegenheid gesteld om aan wijn of bier te komen (wijn *f* 1 per flesch, — bier 79 à 86 centen.) Men is dus genoodzaakt jenever te drinken; en dan wordt daartegen te regt zooveel geschreven; wat kan dat helpen?

Ook de wijze, waarop de vreemdeling hier in Indië behandeld wordt, is niet zeer aanmoedigend om hem hier te houden; en toch vindt men in elke cirkulaire zooveel om dit aan te moedigen ter bevoordeeling van het land.

Borneo,
Maart 1860.

Een onderofficier.

Na het afdrukken van mijne rede, in „*Felix Meritis*" gehouden op 8 Maart 1860, kwam mij de *Javasche Courant* onder het oog van 29 Februarij 1860, waaruit ik zie, dat de produktie op Java — ten gevolge der krachtig vooruitstrevende partikuliere industrie van suiker, indigo en tabak, — grooter is geweest dan ze door mij, op grond van gemiddelde berekeningen over de laatste jaren, op bladz. 150 is opgegeven. Het belang der zaak en der waarheid gebiedt dat te verbeteren.

In 1859 is geproduceerd voor het Gouvernement.			Voor partikulieren geteeld of aan hen verbleven.		Totaal.
Koffij	727,425 pik.	. . . .	90,552 pik.:	=	817.977 pik.
Suiker	900,840 „	. . . .	1,146,233 „	=	2,047,073 „
Indigo	558,808 pond	. . . .	320,385 „	=	879,193 pond.
Tabak	5,400 pikols	. . . .	16,203 „	=	21,603 pikols:

De geldswaarde dezer produkten is als volgt:

Koffij.	817,997 pik.	à *f* 30 gemid.	=	*f* 24,539,310
Suiker.	2,047,073 „	„ 15 „	=	30,706,095
Indigo.	879,193 pond	„ 3 „	=	2,637,579
Tabak.	81,603 pik.	„ 40 „	=	864,120
		Totaal . . .		*f* 58,747,104

Alzoo ruim 7 millioen guldens *meer*, dan door mij over vroeger jaren was berekend, waardoor de produktie der Javanen voor de Europesche markt per hoofd, in plaats van *f* 5, tot *f* 5.70 is gestegen, ongerekend de cochenille, peper, kaneel en thee. In de vergelijking met Portoriko en Cuba, alwaar *f* 30 en *f* 90 per hoofd aan koffij, suiker en tabak wordt voortgebragt, maken die 70 centen meer slechts weinig verschil.

W. BOSCH.

Men deelt ons mede, dat de verhouding tusschen den Gouvernements kommissaris voor de zaken van Bandjermasin en den militairen kommandant aldaar tegenwoordig geheel naar wensch is. De laatste, de heer VERSPIJK, vervolgt met moed en beleid en onvermoeid den vijand, en heeft daarbij, gelijk de dagbladen in bijzonderheden mededeelen, reeds menig belangrijk resultaat verkregen. Doch zoo lang men de hoofden van den opstand niet meester is, en vooral hen die tot de leden der vorstelijke familie behooren, is het einde der verwikkelingen niet te voorzien. Wij hopen, dat den verdienstelijken hoofd-officier, die 't algemeene vertrouwen in ruime mate geniet, dit spoedig zal gelukken. Met groote belangstelling volgen wij, en voorzeker allen in het vaderland, zijne handelingen op het oorlogstooneel.

Men berigt ons de volgende, zeer verontrustende, bijzonderheden omtrent de koffij-kultuur.

„De koffij-plantjes op het eiland Ceijlon, moeten in den jongsten tijd bijna geheel zijn uitgestorven. Ook in andere streken der Engelsche Oost-Indische bezittingen moet dit het geval zijn. De oorzaak is een klein in-

sekt, „de koffijluis" genaamd, die zich op de koffijboomen heeft gezet en aan de vrucht knaagt. Een paar van zulke koffijtakken zijn te Batavia aangebragt, zoo mede eenige takken van koffijboomen in Buitenzorg, waarop ook een dergelijk verschijnsel is waargenomen. Dit alles is aan een onzer kundigste chemisten ter hand gesteld, die zich nu reeds sedert een paar dagen met een mikroskopisch onderzoek bezig houdt. Het resultaat is nog niet bekend, doch om u een denkbeeld te geven van 't groote gewigt, dat men in deze aangelegenheid stelt, diene dat de Gouverneur Generaal dagelijks met den chemist er over telegrafeert.

„En 't is waarlijk niet te verwonderen, want als zulk eene kalamiteit de koffijtuinen op Java bezocht, dan zouden de gevolgen niet zijn te berekenen. Behalve de partikuliere belangen, die daardoor groote schade zouden lijden, ware de toekomst voor de schatkist voor vele jaren bedorven. Op het „batig slot", dat thans Indië èn Nederland regeert, zou niet meer te rekenen zijn, want dat staat of valt onder het tegenwoordig stelsel, met de koffij!".